

36706

TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN TARİHİ GELİŞİMİ

VE

T Ü R K O C A K L A R I

(1912-1931)

Yusuf SARINAY

Hacettepe Üniversitesi

Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin

Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü İçin

Öngördüğü DOKTORA TEZİ Olarak

Hazırlanmıştır.

ANKARA-1993

Atatürk ilkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü'ne

İşbu çalışma, jürimiz tarafından Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nde DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

BAŞKAN :

ÜYE :

ÜYE :

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.../.../1993

Enstitü Müdürü

İ Ç İ N D E K İ L E R

ÖNSÖZ	I - III
KISALTMALAR	IV
GİRİŞ	1 - 7

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN DOĞUŞU

1- Türkçülüğün Doğuşunda Etkili Olan Faktörler	8 -10
a- 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Genel Durumu, Toprak Kayıpları ve Sonuçları	10-17
b- Çağdaşlaşma Hareketleri ve Sonuçları	17-22
c- Gayr-i Müslimlerde Milliyetçilik Hareketleri	22-29
d- Müslüman Unsurlarda Milliyetçilik Hareketleri	29-31
e- Batıdaki Türkoloji Çalışmaları ve Etkileri	31-35
f- Türkiye Dışında Türkçülük ve Etkileri	36-44
g- II. Abdülhamit Devri: İslâmcılık Cereyanı ve Basınının Türk Milli Duygusunun Uyanmasındaki Rolü	44-49
2- Türkçülük Hareketinin Doğuşu	50-60
a- İlk Türkçüler ve Özellikleri	50-55
b- II. Meşrutiyet Öncesinde Türkçülüğün Gelişmesi	55-60

İKİNCİ BÖLÜM

II. MEŞRUTİYETİN İLANI VE TÜRKÇÜLÜK HAREKETİNİN TEŞKİLATLANMASI

1- II. Meşrutiyet Döneminde Fikri ve Siyasi Ortam	61-66
a- II. Meşrutiyet Devri Fikir Akımları	66-69
b- Gayr-i Müslimlerde Milliyetçilik Hareketleri	69-72
c- Müslüman Unsurlarda Milliyetçilik Hareketleri	72-75
d- Trablusgarp ve Balkan Savaşları'nın Sonuçları	76-79
2- Türk Milliyetçiliğinin Teşkilatlanması ve Gelişmesi	79-103
a- Türk Derneği	79-86
b- Genç Kalemler Hareketi	87-91
c- Ülke Dışında Kurulan Türk Yurdları	91-97
d- Türk Yurdu Cemiyeti	97-103

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK OCAKLARI'NIN KURULUŞU

- a- Türk Ocakları'nın Kuruluşunu Etkileyen Siyasi ve Fikri Faktörler 104-106
- b- Türk Ocakları'nın Kuruluşu 106-113
- c- Türk Ocakları'nın Teşkilatlanması ve Kongreler 113-121
- d- Türk Ocakları'nın Amaçları 121-124
- e- Siyasi Partilerle İlişkisi 124-128

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK OCAKLARI'NIN II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDEKİ FAALİYETLERİ

- 1- Fiili Olarak Yürütülen Faaliyetler 129-148
 - a- Konferanslar ve Temsiller 129-135
 - b- Sosyal ve Kültürel Faaliyetler 136-146
 - c- Yayınlar 146-148
- 2- Türk Milliyetçiliği Konusundaki Fikirleri 149-150
 - a- Osmanlıcılık ve islâmcılık Akımları Karşısındaki Tavırları 150-160
 - b- Millet Anlayışları 160-165
 - c- Vatan ve Turancılık Anlayışları 165-184
 - d- Halka Doğru Hareketi ve Halkçılık Anlayışları 184-190
 - e- İktisadi Fikirleri 190-196
 - f- Çağdaşlaşma Konusundaki Fikirleri 196-203
 - g- Kültürel Alandaki Fikirleri 203-209

BEŞİNCİ BÖLÜM

MÜTAREKE VE CUMHURİYET DÖNEMİNDE TÜRK OCAKLARI

- 1- Mütareke Döneminde Türk Ocakları 210-216
- 2- Cumhuriyet Döneminde Türk Ocakları 217-325
 - a- Yeni Türk Devletinin Milliyetçilik Anlayışı 217-230
 - b- Türk Ocakları'nın Yeniden Teşkilatlanması 231-239
 - c- İdari ve Sosyal Yapısı 239-248
 - d- Yönetim İle İlişkileri 248-260

e- İdeolojik Yapısı Amaç ve Faaliyetleri	260-269
(1) Millet ve Milliyetçilik Anlayışları	269-287
(a) Milli Birlik ve Bütünlüğü Sağlama Konusundaki Görüşleri	287-294
(2) İnkılâplara Bakış Açısı	294-303
(3) Sosyal ve Kültürel Faaliyetleri	304-312
(4) Yayınları	312-315
f- Türk Ocakları'nın Kapatılması	315-325
SONUÇ	326-332
BİBLİYOGRAFYA	333-387
EKLER	388-428

ÖNSÖZ

Bir doktora tezi olarak hazırlanan bu araştırmanın amacı; Türk toplumunun İmparatorluktan milli devlete, ümmet yapısından millet haline geçiş süreci ile Türkiye Cumhuriyeti'nin 1931 yılına kadar olan döneminde Türkçülük-milliyetçilik düşüncesinin merkezi durumunda olan Türk Ocakları'nın yeri ve fonksiyonunu ortaya koymaya yöneliktir. Bir diğer açıdan Türkiye Cumhuriyeti'nin ideolojik temellerini belli bir açıdan aydınlatmaya çalışmaktır. Konunun Türk Ocakları çerçevesinde ele alınmasının sebebi, çok milletli Osmanlı devletinin kozmopolit yapısı içinde bir tepki ve kendini bulma akımı olarak şekillenen Türk milliyetçiliğinin gelişerek teşkilatlanması ile ortaya çıkan cemiyetlerin içinde hem en uzun ömürlü, hem de etki alanının geniş olmasından kaynaklanmaktadır. Bu özelliğinden dolayı Tarık Zafer Tunaya'nın deyimi ile Türkiye'nin yakın tarihinde bir kilometre taşı olmuştur.

Çalışmanın siklet merkezi Türk Ocakları'nın 1912-1931 yılları arasındaki amaçları, faaliyetleri ile Türk siyasi, kültür ve fikir hayatındaki yerinin belirlenmesine yöneliktir. Ancak, Türk milliyetçiliğinin siyasi, sosyal ve kültürel temelleri ortaya konulmadan teze başlamak konuyu boşlukta bırakabilirdi. Bu endişeyle, öncelikle, Türk milliyetçiliğinin kaynakları, doğuş ve gelişme safhaları anahatları ile ele alınarak konuya tarihi bir perspektif kazandırılmıştır. Diğer taraftan Türk Ocakları'nın kapatıldığı 1931 yılı çalışmanın üst sınırı olarak tespit edilmiş ve tezin ismi Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları (1912-1931) olarak belirlenmiştir.

Bu şekilde sınırları belirlenen tez genel bir girişten sonra, beş ana bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde, Türk milliyetçiliğinin doğuşunda etkili olan faktörler ana hatları ile incelenmiş, İkinci bölümde, II. Meşrutiyetin ilanına paralel olarak Türk milliyetçiliği düşüncesinin gelişimi ve bu amaçla Türk Ocaklarından önce kurulan

cemiyetler tek tek ele alınarak milliyetçiliğin gelişme safhaları siyasi olaylara da bağlı olarak ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bundan sonraki üç bölüm tezin ağırlık merkezini teşkil eden Türk Ocakları'na ayrılmıştır. Bu çerçevede Türk Ocakları'nın kuruluşu, teşkilatlanması ve amaçları üçüncü bölümde ele alınmıştır. Dördüncü bölümde ise, Türk Ocakları'nın öncelikle fiili olarak yürüttüğü sosyal, kültürel ve yayın faaliyetleri ile Türk Ocakları çevresindeki aydınların milliyetçilik anlayışları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Özellikle millet, vatan, Turan, iktisat, halkçılık ve çağdaşlaşma gibi konulardaki fikirleri, devrin şartları içinde, özellikle kendi yazıları esas alınarak değerlendirilmiştir.

Beşinci bölüm Türk Ocakları'nın Mütareke ve Cumhuriyet dönemindeki yeri ve fonksiyonunu belirlemeye ayrılmıştır. Bu çerçevede yeni devlet içinde tekrar teşkilatlanması, amacı, ideolojik açıdan geçirdiği değişiklikler, yönetim ile ilişkileri, inkılâplara bakış açısı, yürüttüğü sosyal ve kültürel faaliyetler ile kapatılmasının sebepleri üzerinde durulmuştur. Sonuç bölümünde toplu bir değerlendirme yapılmıştır.

Bu çalışma sahasında ilk ve orijinal olma iddiasında olmamakla beraber, mümkün olduğu kadar objektif bir şekilde temel kaynaklara dayanılarak gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Araştırma safhasında karşılaşılan en önemli güçlük, Türk Ocakları'nın Mütareke döneminde iki defa İngilizler tarafından basılması sonucu kendi arşivinin talan edilmesi veya kaybolmasından kaynaklanmaktadır. Ancak bu eksiklik çalışmada büyük bir boşluk doğurmamıştır. Zira kuruluşundan itibaren Türk Ocakları'na ait bilgilerin büyük bir kısmı dönemin süreli yayınlarında yer almıştır. Ayrıca, kuruluşu ait nizamname ve kurultay zabıtları da kitap halinde yayınlanmıştır. Diğer taraftan tezin bir fikir tarihi niteliğinde olması, işimizi kolaylaştırıcı bir mahiyette olmuştur. Bu çerçevede özellikle Türkçü aydınlar tarafından çıkarılan Türk Yurdu, Halka Doğru, Yeni Mecmua, Türk Sözü, Bilgi Mecmuası, Genç Kalemler, Türk Derneği, vb. süreli yayınlar

ile Türk Ocakları'nın Nizamname (Cumhuriyet döneminde Yasa), Talimatname, Mesâi Programı, Kurultay Zabıtları, İdare Heyetleri Raporları ile Cumhurbaşkanlığı Arşivi ve dönemin basını, ana kaynaklarımızı oluşturmaktadır. Ayrıca başta Hamdullah Suphi, Yusuf Akçura, Ziya Gökalp, Ahmet Ağaoğlu olmak üzere, Türk Ocakları çevresinde fiilî ve fikrî olarak faal görev alan aydınların kitap, makale ve hatıratları ile konu hakkında doğrudan ve dolaylı olarak yapılan Türkçe ve yabancı dildeki araştırmalardan geniş ölçüde faydalanılmıştır. Nihayet bütün eksiklik ve hataları bana ait olan bu çalışma yakın dönem Türk fikir tarihine küçük de olsa bir katkı yapabilirse kendimi mutlu addedeceğim.

Gerek Enstitü'deki mesâim sırasında gösterdiği yakın ilgi, gerekse tezimin bütününi hoşgörü ve titizlikle yönlendirmesinden dolayı danışmanım Enstitü Müdürümüz Prof.Dr. Abdurrahman ÇAYCI'ya minnettarım. Ayrıca başta Prof.Dr. Abdulhalûk ÇAY olmak üzere bütün hocalarıma yetişmem için sarfettikleri çabalar için çok şey borçluyum. Diğer taraftan doktora çalışmalarımı maddi açıdan destekleyen Türk Petrol Vakfı yöneticilerine yardımlarından dolayı müteşekkirim. Son olarak gösterdikleri dostluk, yardımlaşma ve dayanışma için Enstitü'deki mesâi arkadaşlarıma ve tezin daktilosunu yapan Fatma ÇETİN'e teşekkürü bir borç bilirim.

Şubat 1993

Yusuf SARINAY

KISALTMALAR

a.g.e	: Adı geçen eser
a.g.m	: Adı geçen makale
AAMD	: Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi
A.Y	: Altın Yurd.
CA	: Cumhurbaşkanlığı Arşivi
Bkz	: Bakınız
CHF	: Cumhuriyet Halk Fırkası
DTCFD	: Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi
GK	: Genç Kalemler
HD	: Halka Doğru
İA	: İslam Ansiklopedisi
İM	: İktisadiyat Mecmuası
İ.Ü.H.F.M.	: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası
KM	: Küçük Mecma
MM	: Milli Tetebbular Mecmuası
S	: Sayfa
SBFD	: Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
SCF	: Serbest Cumhuriyet Fırkası
TCTA	: Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi
TD	: Türk Derneği
TK	: Türk Kültürü
TT	: Tarih ve Toplum
TY	: Türk Yurdu
Y.a.g.e	: Yukarıda adı geçen eser
Y.a.g.y	: Yukarıda adı geçen yer
YM	: Yeni Mecma

G İ R İ Ő

19. Yüzyıl, günümüz dünyasının siyasi, iktisadi ve toplumsal temellerinin atıldığı değişme ve gelişmelerin yaşandığı bir çağ olmuştur. Temelinde rönesans ve reform hareketleri, coğrafi keşifler, ilmi ve teknik buluşların yattığı bu gelişmeler, 19. yüzyıl dünyasında köklü değişiklikler yapacak olan milliyetçilik ve sanayi devriminin doğuşuna yol açmıştır.⁽¹⁾ Bu iki büyük olay, 19. yüzyılda geleneğe bağlı toplumları esaslı bir değişmeye zorlarken, tesirleri 20. yüzyılda da devam etmiş, günümüz dünyasını da şekillendirmiştir.

Sanayi devriminin yanısıra, esas konumuzu teşkil eden milliyetçiliğin tarih sahnesine siyasi bir akım olarak çıkışı Avrupa'da milli devletlerin doğuşundan sonra olmuştur.⁽²⁾ Çeşitli sosyal, İktisadi siyasi ve teknik faktörlerde meydana gelen gelişmelerin sonucu ortaya çıkan milli-merkezi devletlerin tebaaları aynı vatanda, aynı devlete bağlı olarak yaşamının, aynı siyasi kurumlara sahip olmanın ve ortak kültürlerini devamlı geliştirmenin sonucu millet haline gelmeye başlamışlardır.⁽³⁾ Bu çok uzun süren sosyal ve siyasi gelişme sonunda kültür bütünlüğünü, milli şahsiyet ve benlik şuurunu ilk idrak eden ülkeler İngiltere ve Fransa olmuştur. Bu ülkelerde zamanla milli şuur geliştikçe, ilahi bir kaynaktan geldiği iddia edilen mutlak hükümdarlık yetkilerine, kilisenin veya aristokrasinin tahakkümüne karşı milletin hakları öne sürülmeye başlanmış ve Fransız İhtilalinden itibaren milli egemenlik prensibi doğrutusunda halkın bağlılık odağının krala ve hanedana değilde, millete ait olması gerektiği vurgulanmaya başlanmıştır.⁽⁴⁾

Çağımızda toplumu bir arada tutma fonksiyonunu yerine getiren milliyetçilik⁽⁵⁾ geniş kapsamlı bir siyasi ideoloji olarak Fransız İhtilali

(1) Geniş Bilgi için bkz. Oral Sander, Siyasi Tarih, Ankara 1984, s. 38-70; 145-152

(2) W. William Haddad, "Nationalism In The Ottoman Empire" Nationalism in A Non National State, The Dissolution of the Ottoman Empire, Columbus 1977, s. 10; Gencay Şaylan, "Milliyetçilik İdeolojisi ve Türk Milliyetçiliği" CDTA C.7, s. 1945.

(3) Mümtaz Turhan, Garplılaşmanın Neresindeyiz, İstanbul 1980, s. 409-410; Şaylan, a.g.m., s. 1945-1946; Özellikle tarih ilminin gelişmesi milli duyguların güçlenmesine çok büyük katkı yapmıştır. Hans Kohn, Nationalism, Its Meaning and History, New York, 1955, s.39.

(4) Turhan Feyzioğlu, Atatürk ve Milliyetçilik, Ankara 1986, s.3; Doğu Ergil, İdeoloji ve Milliyetçilik, Ankara 1983, s. 75; Haddad, a.g.m., s.8.

(5) Milliyetçilik; kaynaklandığı toplumun özelliklerini, özlelerini, ihtiyaçlarını ve dünya görüşünü yansıttığı için, her milletin milliyetçilik anlayışı değişik ve farklıdır. Genel bir tanım yapmak gerekirse, millet olmanın, oluşturmanın bilincidir. Ergil a.g.e., s.73. Güngör'e göre gerçekte milli yetçilik bir sosyolojik veya felsefi doktrin kalıpları içinde izah edilemeyecek kadar çokrenkli bir takım kültürel ve siyasi hareketlere verilen genel bir isimden ibarettir. Erol Güngör, Türk Kültürü ve Milliyetçilik, 3.B. İstanbul, 1978 s.9. Carlton J.H.Hayes'e göre "kendilerini aynı milletin üyesi sayan kişilerin duydukları bir arada aynı sınırlar içerisinde, bağımsız bir hayat sürmek ve teşkil ettikleri toplumu yüceltmek isteğidir." Hamza Eroğlu, Atatürk ve Milliyetçilik, Ankara 1992, s.25.

ile beraber gündeme gelmiştir. Fransız İhtilali ile beraber yükselen milliyetçiliğin temelinde, milli egemenlik, bağımsızlık (Self Determination), eşitlik ve laiklik gibi genel prensipler yatmaktaydı.⁽⁶⁾ Aklın ürünü olarak doğan milliyetçilik 19. ve 20. yüzyılda hiç kuşkusuz dünyadaki en büyük harekete geçirici güç olmuştur. Bu gücünü de temelinde yatan milli egemenlik ve buna bağlı olarak gelişen milli bağımsızlık fikrinden alıyordu. Başlangıçta sadece kendi milletinin refahı ve bağımsızlığını amaçlayan liberal bir anlayışa sahip olan milliyetçilik, zamanla değişerek bir baskı ve yayılma ideolojisine dönüşerek Avrupa'da Pan.. hareketlerinin doğuşuna yol açmıştır.⁽⁷⁾

Fransız İhtilali ve O'nu takip eden Napolyon'un askeri istila girişimleri sonucu, milliyetçilik ideolojisi ile birlikte, ihtilalin getirdiği, hürriyet, eşitlik, cumhuriyet ve laiklik gibi kavramlar bütün Avrupa'ya yayılmıştır.⁽⁸⁾ Napolyon Savaşları bir taraftan Avrupa sınırlarını altüst ederken diğer taraftan Avrupa'daki eski kurumları yıkmış, milliyetçi düşüncenin ve buna bağlı siyasi teşkilatlanmanın yaygın ve etkili bir akım haline gelmesine yol açmıştır. Sonuçta 19. yüzyılın kaderi milli devlet ve milliyetçi ideolojiler tarafından belirlenmeye başlamıştır.

Nitekim milliyetçiliğin yayılması sonucu İngiltere, Fransa ve İspanya'nın ardından Avrupa'da İtalya ve Almanya⁽⁹⁾ gibi yeni güç merkezleri olarak milli devletlerin doğuşuna yol açarken, diğer taraftan doğrudan çok milletli imparatorlukları tehdit eden bir gelişme olmuştur. İşte bu sebeple Avrupa'daki gelişmelerin dışında düşünemeyeceğimiz çok milletli Osmanlı İmparatorluğunu da etkilemekte gecikmemiştir.

(6) Geniş bilgi için bkz. Elie Kedourie, Avrupada Milliyetçilik, Çev: M.Haluk Timurtaş, Ankara, 1971, s.1-83; Eric J. Hobsbawm, Devrim Çağı (1789-1848), Çev: J.Ergüder, A.Şenel, Ankara, 1989, s.101-241; Server Tanilli Dünyayı Değiştiren On Yıl Fransız Devrimi Üstüne (1789-1799) 3.B., İstanbul 1990, s. 85 vd. Janko Musulin (Der) Hürriyet Bildirgeleri, çev: Necmi Zeko, İstanbul 1983, 23-96

(7) Haddad, a.g.m., s.8.

(8) Geniş bilgi için bkz. Kedourie, a.g.e., s. 84-130; Fahir Armaoğlu, Siyasi Tarih (1789-1960), 2.B., Ankara 1973, s.8-30, A.Haluk Ülman, birinci Dünya Savaşına Giden Yol ve Savaş, 2.B. Ankara, 1973, s. 16-24.

(9) İtalyan ve Alman milli birliklerinin kuruluşu için bkz. Edward Mcnaal Burns, Çağdaş Siyasal Düşünceler (1850-1950), Çev: Alaeddin Şenel, Ankara 1984, s. 444-446, Armaoğlu, a.g.e., s.25-27.

Osmanlı İmparatorluğunda milliyetçilik önce yabancı propagandası ve siyasi amaçlarla Hristiyan unsurlar arasında yayılmaya başlamıştır. sonuçta Fransız İhtilali ile tohumlanan ve hürriyet fikriyle desteklenen milliyetçiliğin yayılması, Osmanlı devletinde ayaklanmalara yol açarak devletin bütünlüğünü tehdit etmeye başlayacaktır.

Osmanlı devlet adamları Fransız İhtilali sonucu yayılan ideolojik vasıflı milliyetçilik cereyanını başlangıçta kendilerini rahatlatarak olan Batının bir iç problemi olarak görmüşlerdir.⁽¹⁰⁾ Ancak çok geçmeden 19. yüzyıl dünyasında büyük değişiklikler yapacak olan milliyetçiliğin gücünü iç isyanlarda yavaş yavaş anladılar. Bu durum karşısında Osmanlı gayri müslimleri tarafından savunulmaya başlanan millet fikri imparatorlukta bütün unsurlar arasındaki bağları sağlamlaştırarak devletin dağılıpını durdurmak isteyen Osmanlı aydınlarının dikkatini çekmişti.⁽¹¹⁾ Ancak onlar bunu yaparken milliyetçiliğin ideolojik mahiyetini kasten ihmal ettiler veya görmemezlikten geldiler.⁽¹²⁾ Çünkü batıda yayılan laik, milli egemenlik prensibi ve buna bağlı olarak gelişen kendi kaderini tayin prensibinin olduğu gibi kabul edilmesi açıkça devletin parçalanması demek olacaktı.⁽¹³⁾ Diğer taraftan batıdaki milliyetçilik anlayışının temeli, belli sınırlar içinde, aynı dili konuşan aynı kültürü paylaşan ve birlikte yaşama duygusuna sahip olan millet kavramına dayanıyordu.⁽¹⁴⁾ Halbuki çok milletli Osmanlı devletinde böyle bir millet yapısı mevcut değildi. Çünkü

(10) III. Selim'in Sırkatibi Ahmed Efendi 1792'de; Fransız İhtilali üzerine Avrupa'da meydana gelen savaşları, birbirleriyle uğraşmaları sebebiyle Osmanlı devletini rahatlatarak bir olay olarak görüyor ve şöyle diyordu: "Hemen Hazreti Hak Franse İhtilalini misal-i Maraz-ı frenk hain-i Devlet-i Aliyye olanlara dahi sirayet ettirüb ve çok zaman birbirlerine düşürüp Devlet-i Aliyye hayırlı neticeler müyesser eyliye âmin", Bernard Lewis, Modern Türkiye'nin Doğuşu, Çev: Metin Kıratlı, 2.B. Ankara 1984, s.66, Bernard Lewis, "The Impact of the French Revolution on Turkey" Journal of World History, V.1, (Octobre 1953) s.119.

(11) David Kushner, Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu (1876-1908); Çev: S.S. Türet, R.Ertan, F.Erdem İstanbul 1979, s.9.

(12) Kemal Karpat, "Modern Türkiye", İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti, (Ed.P.M.Halt, S.Lambton, B.Lewis) Çev: Kurul, 11. Cilt, İstanbul 1989, s. 95, Haddad, a.g.m., s.38.

(13) Reis-ül Küttab Ahmet Atif Efendi, 1798'de hazırladığı bir layihada; Fransız İhtilalini Avrupayı olduğu kadar Osmanlı İmparatorluğunda tehdit eden bir tehlike olarak görmektedir. Lewis, a.g.e, s.68, Geç de olsa 1871'de Ahmed Cevdet Paşa, Fransız İhtilalinin ortaya koyduğu Self determinasyon prensibini söyle aktarmaktadır."Fransız imp.III. Napolyon Nationalite kavmiyet meselesi meydana kodu. Bu ise bunca yıllardan beri mer'i olan hukuk-ı hükümete dokundu.... Napolyon "bir hükümetin kendisini istemeyen bir kavmi terk etmesi lazım gelir." diye dünyaya yeni bir kaide çıkardı" demekte ve çok milletli devletler olan Rusya ve Avusturyanın bunlara karşı olduğuna işaret etmektedir. Ahmed Cevdet Paşa, Marûzat, (Yay.Haz.Yusuf Halaçoğlu) İstanbul 1980.s.42, aslında 1800'lü yıllardan itibaren Self determinasyon, Laiklik eşitlik ve hürriyet gibi kavramların başlı başına tehlike teşkil ettiğinin farkındaydılar. Lewis Ya.g.m. s. 119-123.

geniş bir coğrafi alana yayılmış bulunan Osmanlı devleti çeşitli din, mezhep ve milliyetlerden meydana geliyordu. Çok milletli Osmanlı devletinde toplum düzenini oluşturan mekanizmaya "millet sistemi" denilmekteydi.⁽¹⁵⁾ Ancak bu sistemde millet tabiri etnik değil, dini grupları belirtmek için, cemaat karşılığı olarak kullanılıyordu.⁽¹⁶⁾ Dolayısı ile Osmanlı devletinin içinde barındırdığı çok çeşitli unsurları yönetmek için kullandığı "millet sistemi" yani bu unsurların birer dini cemaat olarak tasnifi milliyetçilik fikrinin yayılması ile fonksiyonunu yitirmeye başlamıştır. Nitekim imparatorluk tebasının kendini Ortodoks olarak değilde, Yunanlı, Sırp, Bulgar vb. şeklinde tanımlamaya başlaması, hatta yüzyılın sonlarına doğru bu çeşit kimlik kazanmanın Müslüman unsurlar arasında da yayılmaya başlaması sistemi, dolayısı ile Osmanlı devletini çökme tehlikesi ile karşı karşıya getirmiştir.

19. Yüzyılda milliyetçiliğin yayılması sadece Osmanlıyı değil, diğer İmparatorlukları da tehdit eden bir gelişmeydi. Bu sebeple milliyetçilik tehdidine karşı İmparatorluklar bir yandan askeri-idari tedbirlere başvururken, diğer yandan bir imparatorluk ideolojisi geliştirmeye çalışmışlardır.⁽¹⁷⁾ Bu bağlamda Osmanlı devleti de, Tanzimat hareketi ile bütün unsurların eşitliğine ve dayanışmacı bir anlayışa dayanan Osmanlıcılık ideolojisini geliştirmeye çalışmıştır. Bu hareket ile Tanzimat liderleri ve aydınları Osmanlı vatanı ve Osmanlı hanedanına bağlılık temeli üzerinde bir Osmanlı milleti yaratmayı amaçlamışlardır. "Devleti kurtarmak"

(15) Cevdet Küçük, "Osmanlı İmp. 'Millet Sistemi' ve Tanzimat", Mustafa Reşit Paşa ve Dönemi Semineri bildirileri, Ankara 13-14 Mart 1985, Ankara, 1987, s.13-23

(16) Roderic Davison "Nationalism as a Ottoman Problem and the Ottoman Response" Nationalism in a Non National State, The Dissolution of the Ottoman Empire, Ed: W.W. Haddad and W. Ochsenswald, Columbus 1977, s.33, Bernard Lewis "Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşunu Hazırlayan Düşünce Akımları", Atatürk Konferansları VI, 1973-1974, Ankara 1977, s. 15-21, Lewis, a.g.e., s. 333.

(17) Hugh Seton-Watson, " Milliyetçilik ve Çok Milletli İmparatorluklar" Çev: Y.T. Kurat, Belleten, C. XXVIII, Sayı: 109-112, (Temmuz 1964), s.525-542.

noktasında siyasi bir tavır olarak da niteleyebileceğimiz Osmanlıcılık fikri Genç Osmanlılar tarafından bir ideoloji olarak geliştirilecektir. Onların amacı çeşitli din ve milliyetlere mensup grupları eşit siyasi haklara sahip, ortak bir vatan mefhumu etrafında, meşruti bir idare altında yaşatmaktı.⁽¹⁸⁾ Böylece bütün Osmanlılar merkezi devletin eşit haklara sahip vatandaşları olarak görülecek, ana bünyeye birer Osmanlı olarak entegre olmaları sağlanacaktı.

vatan

Diğer taraftan Osmanlı aydınları ortak/ideali üzerinde bir Osmanlı milleti yaratmaya çalışırken batı tipi vatancılıktan etkilenmişlerdir. Çünkü daha önce Türkçe'de kullanılan vatan bir kişinin doğum veya ikamet ettiği yer anlamına geliyordu.⁽¹⁹⁾ 19. Yüzyılın ortasına gelindiği zaman Osmanlı'da vatan kavramı, Osmanlıcılık anlayışının tabii bir sonucu olarak bütün siyasi coğrafyayı içine alacak şekilde kullanılmaya başlandı. Vatan kavramını, hürriyet kavramı ile popülerize eden ve Türk aydınları üzerinde büyük tesirler yapacak olan Namık Kemal'dir. Fakat O'nun savunduğu vatan kavramının odak noktası açıkça belli değildir.⁽²⁰⁾

Osmanlı vatandaşı yaratmak anlayışının tabii sonucu olarak, ileride üzerinde durulacağı gibi, 1839 ve 1856 yılındaki fermanlarla bütün tebaaya kanun önünde eşitlik ve Osmanlı vatandaşı olma hakkı verildi. Böylece milli birlik için gerekli bazı temelleri oluşturma hedefi güdüldü. Ancak daha önceden gerçek birlik ve millet olmak için gerekli olan kültür ve dil temelleri ile desteklenmediği için, milliyetçilik fikrinin yükselmesi zayıf bir bağlılık odağı olan Osmanlılık duygusunu dağıtmaya başladı. Zaten

(18) Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, 2. B. VII. Cilt, Ankara 1977, s. 308-309.

(19) Lewis, a.g.e., s. 332-333; Hans Kohn, Türk Milliyetçiliği, Çev: Ali Çetinkaya, İstanbul, 1944, s. 13, Ahmed Cevdet Paşa, a.g.e., s. 114.

(20) 19. yüzyılda Fransızca "Patrie" sözcüğü İslâmi vatan sözcüğünü etkilemeye başladı. Değerlendirme için bkz. Lewis, a.g.e., s. 331-337

Tanzimatın getirdiği farklı din mensuplarına eşit muamele ancak din farkı gözetmeyen laik bir anlayışla mümkündür.⁽²¹⁾ Halbuki gayr-i müslimlere verilen haklar şer-i prensiplerin çiğnenmesi olarak yorumlanacak, Müslümanların tepkisi ile karşılaşacaktır.⁽²²⁾ Diğer taraftan gayr-i müslimlerde Tanzimat'ın getirdiği eşitlik sonucu askerlik, vergi gibi uygulamalardan memnun olmamışlardır. Gayr-i müslimlerin 1856 ıslahat fermanı ile kavuştukları daha geniş haklar Osmanlı devletindeki millet sistemini ortadan kaldırmış, onlardaki laiklik ve milliyetçilik fikirlerinin güçlenmesini hızlandırmış ve bağımsızlık kazanmak yolunda isyanlara devam etmişlerdir.⁽²³⁾

Osmanlıcılık fikrinin imparatorluğun bütünlüğünü sağlama fonksiyonunu yerine getiremeyeceği anlaşılınca, -Osmanlı devletinin yıkılışına kadar resmi yaklaşım Osmanlıcılık olarak kalmakla beraber- hiç değilse Müslüman unsurları birarada tutmak amacıyla, İmparatorlukta birlik odağı İslamiyete doğru kaymaya başlamıştır. Bu gelişmenin tabii bir sonucu olarak II. Abdülhamid döneminde İslamcılık ön plana çıkmıştır. Bu çerçevede Osmanlı milleti, kavramının yanında "İslam milleti" "İslam Ümmeti" şeklinde millet anlayışına yeni bir muhteva yüklenecektir. Diğer taraftan Osmanlı vatani anlayışı, İslami vatan kavramına dönüşecektir. Kısaca Osmanlı aydınları vatan savunması ile İslamın müdafasını özdeşleştirmişlerdir.⁽²⁴⁾

Osmanlı İmparatorluğunun yapısı gereği, kendi dönemi içinde tutarlı sayılabilecek bu ideolojik arayışlar devleti kurtarmaya kâfi gelmemiştir.

(21) Bu konuda M.Reşit Paşa'nın 1846'da Gayr-i Müslimlerin temsilcilerinden oluşan bir gruba yaptığı konuşma için bkz. Reşat Kaynar, Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat, 2.B. Ankara 1985 s. 627.

(22) Bu tepkide Müslümanların "millet-i hakime" statüsünün ortadan kalkması yatıyordu. Halil İnalçık, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler", Belleten, C.XXXVIII, Sayı: 109-112 (1964) s.624, Tanzimat fermanının iç ve dıştaki tesirleri için bkz. Kaynar, a.g.e., s.185-190.

(23) Bkz. Gayr-i Müslimlerde Milliyetçilik Hareketleri Bölümü s22-29

(24) Kırım Savaşından sonra gayr-i müslimlerden de asker alınması konusundaki bir toplantıda A. Cevdet Paşa; Bütün unsurların bulunduğu bir ordunun harekete geçirilmesinin kolay olmayacağını belirttiikten sonra "Mahlut bir taburun binbaşısı Lede'li hâce askeri gayrete getirmek için ne diyecek? Vakia Avrupa'da gayret-i diniyye yerine gayret-i vataniyye kal'ım olmuş" Fakat "bizde vatan denilirse askerin kövlerindeki meydanlar hatırlarına gelir. Biz şimdi vatan sözünü ortaya koyacak olsak....gayret-i diniyye kadar kuvvet alamaz. Ve anın yerini tutamaz. Ol vakte kadar ordularımız ruhsuz kalır. Bir de nefer Hasan kendisini ölüme sevk edecek yüzbaşı Hristo'ya bir dar vakitte itâat eyliyecek mi? diyerek bizde esas harekete geçirici unsurun İslâm inancı olduğunu vurgulamıştır. A.Cevdet Paşa, a.g.e, s.114, Ali Süavi'de Vatan kavramının, çok üstünde durulmasına rağmen Fransa'yı dahi ayaklandırmadığını belirterek İslam itikadı zeval bulmasının demektir. Mümtaz'lar Türköne Siyasi İdeolojik olarak İslamcılığının Doğuşu (1867-1873) (Ankara Ün.Sos.Bil.Enst.Yay.Dok.Tezi), Ankara 1990,s.204.

Çünkü gayr-i müslimlerden sonra, İmparatorluktaki Türklerin dışındaki müslüman unsurlarda İmparatorluktan ayrılma sürecine girmişlerdir. Çünkü Osmanlı imparatorluğunun dini açıdan yapmaya çalıştığı organizasyon artık Müslüman unsurlar arasında da problemler yaratmaktaydı. Artık onlarda kendilerine İslamiyetten öte, tamamen milliyet boyutuna dayanan bir kimlik vermeye başlamışlardı.

Ancak bu gelişen milliyetçilik hareketlerine karşı imparatorluğun Türk unsurunda benzeri bir davranışa en son olarak rastlamaktayız. Bunun sebebi, imparatorluğun çoğunluğunu ve yönetici kesimlerini oluşturan Türklerin onu sürdürmeyi ve kurtarmayı düşünceleri ile ümmet yapısının etkisidir. Bu iki faktör Türklerin milliyetçilik fikrine yönelmesini önleyen fren mekanizmaları olmuştur. Ancak Gayr-i müslimlerin bağımsızlık kazanarak devletten birer birer ayrılmaları, imparatorluktaki Türk olmayan Müslüman toplumların milliyetçi gayeleri sonucu, ileride üzerinde duracağımız birçok faktörün de etkisi ile Türk milliyetçiliği de doğmaya ve gelişmeye başlamıştır.

I. TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN DOĞUŞU

1. Türkçülüğün Doğuşunda Etkili Olan Faktörler:

Milliyet şuurunu Türk toplumunda tarihin en eski çağlarından itibaren mevcuttur. Gerek Orhun Abidelerinde, gerekse Asya Hun İmparatorlarından Çi-çi'nin halkına verdiği nutukta bu şuurun belirtileri açıkça görülür. Çi-çi'nin nutkunu tarihte milliyet fikirlerinin ilk dile gelişi diye tefsir eden Fr. Hirth'te göre, "Tarihte milliyetçiliği devlet siyasetinde temel yapan ilk devlet adamı Çi-çi'dir. Türklerde milliyet şuurunu İslamiyeti kabul ettikten sonra da uzun süre kuvvetle yaşamıştır. Kaşgarlı Mahmud'un Divan-ı Lügat'ında milliyet şuurunun izlerini açıkça görebiliriz.⁽¹⁾ Diğer taraftan Anadolu'nun Türkleştirilmesi, Türklerin İslamlaşmasının milli vasıflarını yok edici bir güç olmadığını göstermektedir.⁽²⁾ Türk milli şuuruna ait önemli işaretler Osmanlı döneminde, özellikle II. Murat zamanında da görülmektedir. Bu devirde, Reşid el Din Tarihi'nin Türk boylarının ilk tarihini ele alan birinci kitabı Farsça'dan Türkçeye çevrildi ve Türklerin İslam öncesi devirleri hakkında başka eserler de yayınlandı. Böylece ilk defa Orta Asya Türk Destan ve gelenekleriyle bağlantı kurularak Osmanlı hanedanının soyu Oğuz Han'a dayandırıldı. Bu sebeple Türk milletinin Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarında büyük devletler kurmaları ve anavatanlarından getirdikleri kültürlerini uzak diyarlarda yaşatmalarının sırrını kuvvetli bir milliyet şuuruna sahip olmalarında aramak gerekir. Fakat 19. Yüzyılda Fransız İhtilalinden sonra yayılan ideolojik vasıflı modern milliyetçilik anlayışının eski Türk milliyet duygusu ile bağlantısının olduğunu söylemek mümkün değildir.⁽³⁾

Çünkü düşünce tarihimizde modern bir fenomen olarak millet fikrinin ortaya çıkması ve bu fikre dayalı olarak gelişen milliyetçilik Türkçülüğün

(1) İbrahim Kafesoğlu, Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri, İstanbul 1970, s.11-13.

(2) Charles Warren Hostler, Turkizm and the Soviets, London 1957, s.90.

(3) Ercüment Kuran; "Türk Milliyetçiliğinin Gelişmesi ve Yusuf Akçura", Türk Kültürü, C. IV, Sayı: 42, s. 529.

tekamülüne bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Bu sebeple Türkçülerin de kendilerini milliyetçi olarak nitelendirmeleri "millet" deyince "Türk Milletinin" anlaşılması bizatihi millet kelimesinin batılı "nation"u ifade eden bir deyim haline gelmesi daha sonraki dönemde batı tesiriyle olmuştur.⁽⁴⁾ Zaten Türklerde görülen milliyet şuuru, Osmanlı döneminde, imparatorluk ve İslam dininin tesiri altında küllenmişti.⁽⁵⁾ Bu sebeple milliyet şuuru dil hariç, Türk milleti olarak değil, Osmanlı olarak hissedilmişti.⁽⁶⁾ Nitekim Avrupalılar'ın, Osmanlılar ve eyaletleri için kullandıkları Türk ve Türkiye tabirleri 19. yüzyıla kadar Osmanlı eserlerinde kullanılmamıştır. Türk kelimesi mevcuttu, fakat daha çok "cahil Anadolu köylüsü" anlamında horlayıcı bir üslupla kullanılmaktaydı.⁽⁷⁾ Diğer taraftan Türk milli özellikleri İslami pota içinde eridiğinden Türk ve Müslüman aynı manaya gelmekteydi. Gerçekten de İslamı kabul eden milletler arasında hiçbiri, kendi milli kimliğini İslam ümmeti içinde eritmekte Türkler'den daha ileri gitmemiştir. Bu gerçeği 1914'lerde Türkçülerin temsilcilerinden Ahmet Ağaoğlu şöyle dile getirmektedir: "İslamiyet Türk'ün dinidir, din-i millisidir, kavmisidir. Türk islamiyeti cebren, mahkum, mağlup olarak değil, hakim galip olarak kabul etmiştir. Bin seneden beridir ki İslamiyetin en ağır yüklerini, omuzuna alarak taşımaktadır. İslamiyet yolunda Türk herşeyini unutmuştur. Lisanını, edebiyatını, iktisadiyatını ve hatta bazan mevcudiyeti kavmiyesini bile...."⁽⁸⁾

Türk toplumu İslamiyetle bu bütünleşme sonucu tamamen dini bağların hakim olduğu ümmet haline gelmişti. Bu sebeple, Türkiye'de milliyetçiliğin gelişmesi, İslam ümmetçiliğinden çok milletli Osmanlıcılığa, oradan

(4) Mümtaz'ler Türköne, " Tanzimatta Millet Fikrinin Doğuşu", Türkiye Günlüğü, Sayı: 8 (Kasım 1989) s.36, Mehmet İzzet, Milliyet Nazariyeleri ve Milli Hayat, 3.B. İstanbul 1981, s.51

(5) Lewis, A.g.e., s. 330

(6) Kushner, a.g.e., s.1.

(7) Lewis, a.g.e., s. 330, Kushner, a.g.e., s.3.

(8) Ahmet Ağayef (Ağaoğlu), "İslamda Dava-yı Milliyet", Türk Yurdu, (1914), Yıl: 3, C. VIII Sayı: 11, s. 2388.

İslamcılığa ve nihayet Osmanlı devletinden İslâm dininden ayrı -İçinde olmakla beraber- bir Türk milleti olarak, tek millet milliyetçiliği ve vatanperverliği şeklinde bir gelişme göstermiştir. Türk milliyetçiliği de Osmanlı İmparatorluğunun yıkılmak üzere olduğu, Türk aydınlarınca hissedilmeye başlandığı bir dönemde, imparatorluğun çeşitli din ve milliyetlerden meydana gelen kozmopolit yapısı içinde bir tepki ve kendini bulma akımı olarak doğmuş ve daha ziyade Türkçülük olarak adlandırılmıştır. Dolayısı ile yakın dönem düşünce tarihimizde modern manası ile "millet" fikrinin ortaya çıkması ve bu fikre dayalı olarak gelişen milliyetçilik, Türkçülüğün tekamülüne bağlı olarak doğmuştur.

Türkçülük de 19. yüzyılda gelişen siyasi, sosyal, kültürel ve iktisadi faktörlere bağlı olarak doğmuş ve gelişmiştir. Bu sebeple konuya tarihi bir perspektif kazandırabilmek için öncelikle bu faktörleri değerlendirmeye çalışacağız.

a) 19. Yüzyılda İmparatorluğun Genel Durumu, Toprak Kayıpları ve Sonuçları:

1299'da bir uç beyliği olarak kurulan ve Kanuni devrinde kuvvetinin en yüksek noktasına ulaşan Osmanlı devleti üç kıta üzerinde büyük bir imparatorluk haline gelmiştir.⁽⁹⁾ Ancak 16. yüzyılın sonlarından itibaren duraklamaya başlayan Osmanlı devletinin II. Viyana yenilgisi ile ilk defa toprak kaybetmesi genel olarak Osmanlı devleti ile Avrupa arasındaki güç dengesinde bir dönem noktası olmuştur.⁽¹⁰⁾ II. Viyana yenilgisini takibeden 18. yüzyılda yapılan savaşlarda Osmanlı devletinin yenilerek toprak

(9) Osm. devletinin gelişmesinde etkili olan faktörler için bkz. M.Fuad Köprülü, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu, 2.B., Ankara, 1972, s. 176-183.

(10) Geniş Bilgi için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III. Cilt, I. Kısım, 2.B. Ankara 1983, s. 585-595.

kayıplarına uğraması batının her alanda üstünlüğünün bir sonucuydu. Bu sebeple Osmanlı devletinin duraklama ve gerilemesindeki temel faktörlerin başında, Avrupa'da rönesans ve reform hareketleri, coğrafi keşifler, bilim ve teknolojik alandaki gelişmeler sonucu Avrupa'da ortaya çıkan merkezi güçlü devletler yayılmacı ve sömürgeci bir politika takip etmeye başlamışlardır. 19. yüzyılda politikalarını dünya çapında globalleştiren ve kendi aralarında rekabete girişen büyük devletler bu politikalarını Osmanlı devleti üzerinde de sürdürmüşlerdir. Nitekim 19. yüzyılda Osmanlı devleti Avrupa devletlerinin emperyalist yayılmasına sahne olmuştur. Bu yayılmanın sebepleri bir yandan endüstrileşen Avrupa'nın pazar ve hammadde bulmak ihtiyacı, diğer yandan pazarları ve hammadde kaynaklarını korumak için stratejik ve askeri bölgeleri ele geçirmek ve elde tutmak arzusu idi.⁽¹¹⁾ Bu genel sebepler, her büyük devletin kendine has yayılmacı politikasının itici gücünü ve gerekçesini oluşturmaktaydı. Nitekim Osmanlı devleti, ekonomik potansiyeli, jeopolitik yapısı ve temelinde "şark meselesi" yatan Avrupa'nın siyasi ve emperyalist gayeleri eklenince, dünya'da üstünlük kurmak isteyen büyük güçlerin amansız bir rekabet alanı haline gelmiştir.

Bu devletlerden Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Karlofça Antlaşması ile Macaristan ve Tansilvanya'yı, 1718 Pasarofça Antlaşması ile de Batı Eflak'ı almıştır.⁽¹²⁾ Bundan sonra Balkanlara hakim olmaya çalışan bir politika takip etmeye başlayacaktır.

Bu dönemde Osmanlı devleti üzerinde genişleme emelleri besleyen en önemli devlet Rusya'dır. Deli Petro'dan itibaren büyük devlet olmak için sıcak denizlere inme politikası takip eden Rusya ile yapılan savaşlarda Osmanlı devleti yenilerek büyük topraklar kaybetmiştir.⁽¹³⁾ Bu genel

(11) Bayram Kodaman, Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası, Ankara 1987, s. 107; Sander, a.g.e., s. 159-161.

(12) Pasarofça için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, IV.Cilt, 1.Kısım, 2.B.Ankara 1978, s.142-145; Stanford Shaw, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, Çev: Mehmet Harmanlı, 1. cilt, İstanbul 1982, s. 317.

(13) Geniş bilgi için bkz. Akdes Nimet Kurat, Türkiye ve Rusya, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1990, s. 1-91; Mehmet Saray, Rusyanın Türk İllerinde Yayılması, İstanbul 1975, s.48-144.

politika çerçevesinde hareket eden Rusya, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile Osmanlı devletindeki Ortodoks tebaanın koruyuculuğunu da üstlenmiştir.⁽¹⁴⁾ 1783'te Kırım'ı da tamamen işgal eden Rusya, koruyuculuğunu üstlendiği Ortodoks tebayı isyanlara teşvik ederek hızla Balkanlara inmiştir. Diğer taraftan Kafkaslara da yerleşen Rusya⁽¹⁵⁾ Boğazlar ve İstanbul'a gözlerini dikmiştir.

Fransa ise Osmanlı devletinden aldığı kapitülasyonlar ve Katoliklerin hamiliği imtiyazlarını⁽¹⁶⁾ kullanarak daha çok ekonomik imtiyazlar elde etmeye çalışacaktır.⁽¹⁷⁾ Bu arada sömürgelerini İngiltere'ye kaptırdığı için, Kuzey Afrika ve Orta Doğu'yu kendine yayılma alanı olarak seçen Fransa, Mısır ve Suriye üzerindeki başarısız işgal girişimlerinden sonra 1830'da Cezayir'i işgal ederek yüzyılın sonlarında Kuzey Afrika'ya yerleşecektir.

İngiltere'nin temel politikası sömürge yollarının güvenliğini sağlamak olarak özetlenebilir. Bu politikası gereği güçlü devletler olan Rusya ve Fransa'nın Osmanlı devleti'ne hakim olmasını önlemek amacıyla 19. yüzyılın son çeyreğine kadar Osmanlı devletinin toprak bütünlüğünü koruma politikası izlemiştir.⁽¹⁸⁾ Bu arada 1838 Ticaret Antlaşması ile büyük bir ekonomik üstünlük sağlamıştır.⁽¹⁹⁾

(14) Kurat, a.g.e., s. 27-31; Yusuf Akçura, Osmanlı Devleti'nin Dağılıma Devri, 2.B. Ankara 1983 s. 12

(15) 1829 Edirne antlaşması ile Ahışa, bölgesi, Nahçıvan ve Erivan Hanlıkları Rusya'nın eline geçer, Kurat, a.g.e., s. 57, Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, C.V, 5.B., Ankara 1988, s. 120-121

(16) 1604, 1673 ve 1740 tarihli kapitülasyon fermanlarına iktisadi imtiyazlar çerçevesinde hi-mayeye dair maddeler de konmuştur, İknur Polat Haydaroğlu, Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Okullar, Ankara 1990, s. 14-15.

(17) Paul Imbert, Osmanlı İmparatorluğunda Yenileşme Hareketleri, Çev: Adnan Cemgil, İstanbul 1981, s. 87-93.

(18) Ömer Kürkçüoğlu, Türk İngiliz İlişkileri (1919-1926), Ankara 1978, s. 15-17.

(19) Antlaşma için bkz. Mübahat S.Kütükoğlu, Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri (1838-1850) C.II, İstanbul 1976, s.5-6; Antlaşmanın uygulanması konusunda bkz. Kütükoğlu, a.g.e., s.7-64 Ahmed N.Yücekök, "Emperyalizm Yörüngesinde Osmanlı İmparatorluğu 1838 Ticaret Sözleşmeleri" SBFD, C.XXIII, No:1 (Mart 1968) s.381-421.

Genel hatları ile politikalarını belirttiğimiz büyük güçler aralarındaki rekabetten dolayı Osmanlı devletini taksim edememişlerdir. Bu sebeple çeşitli yollarla Osmanlı devletine nüfuz etmeye çalışmışlardır. Bunların başında, ileride üzerinde duracağımız gibi gayr-i müslimleri Osmanlı devleti aleyhine isyana teşvik etmeleri gelir. Diğer önemli vasıtaları da Kapitülasyon imtiyazlarıdır.⁽²⁰⁾ Batılı ülkeler kapitülasyonlarla elde ettikleri imtiyazları, milletlerarası siyasi baskı aracı olarak kullanacaklardır. Ayrıca kapitülasyonlara dayanarak yaptıkları ticaret anlaşmaları ile imparatorluğun iktisadi hayatını çökertirken Osmanlı devletinin Kırım Savaşından sonra hızla borçlanma yoluna gitmesi 1880'lerde İmparatorluğun ekonomik açıdan iflası ile sonuçlanacak ve Duyûn-u Umûmiye'nin kurulmasına yol açacaktır.⁽²¹⁾

Bütün bu gelişmelerin sonucunda, yavaş yavaş çökmeye başlayan Osmanlı devleti, bir taraftan çağdaşlaşma hareketleri ile devleti kurtarmaya çalışırken, diğer taraftan denge politikası ile varlığını devam ettirmeye çalışmıştır.⁽²²⁾ Ancak yıkılışa karşı köklü çözümler bulamayan Osmanlı devleti'nin ekonomik, sosyal ve idari yapısında bünyevi çözümler giderek hızlanmıştır. Özellikle ayanların ortaya çıkışı ve iç isyanlar merkezi otoriteyi sarsmıştır. "Sened-i İttifak" ile ayanlara karşı merkezi otoriteyi tesis etmeye çalışan Osmanlı devleti⁽²³⁾ iç isyanlarda başarılı olamamıştır. Bu dönemde ileride üzerinde duracağımız Sırp ve Yunan isyanlarının yanısıra, devleti en çok uğraştıran Mehmet Ali Paşa isyanı olmuştur. Bu isyan Mısır'ın elden çıkması ile sonuçlanmıştır.⁽²⁴⁾ Mısır meselesi Osmanlı devletinin zayıflığını bir kez daha tescil etmiş, Boğazların milletlerarası bir mesele haline gelmesine yol açmıştır.⁽²⁵⁾

(20) Bu konuda geniş bilgi için bkz. Necdet Kurdakul, Osmanlı Devletinde Ticaret Antlaşmaları ve Kapitülasyonlar, İstanbul 1981, Osmanlı devleti'nin imtiyaz tanıdığı ülkeler listesi için bkz., M. Hidayet Vahapoğlu, Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar, Ankara 1990, s. 46-47.

(21) Geniş bilgi için bkz. Donald C. Blaisdell, Osmanlı İmparatorluğunda Avrupa Mali Denetimi "Düyunu umumiye", Çev: Ali İhsan Dalgıç, İstanbul 1979.

(22) Denge Politikası için bkz. Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1908), 4.B. Ankara 1987, s. 43-46.

(23) Sened-i İttifak için bkz. Karal, Osmanlı Tarihi C.V, s.90-93, Niyazi Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma, İstanbul 1978, s.132-140, Rifat Önsoy "Sened-i İttifak ve Türk Demokrasi Tarihiindeki Yeri" H.Ü. Edebiyat Fak.Dergisi (Özel Sayı) C.4 Sayı: 1,s.24-29

(24) Fahir Armaoğlu, Siyasi Tarih, s. 111-124, Sander, a.g.e., 214-217, Karal, a.g.e., C.V,s.124-142

(25) Rusya ile yapılan Hünkar iskelesi/^{anlaşması} menfaatlerine aykırı görem Batılı ülkeler harekete geçmiştir. Sonuçta 1841 Londra Boğazlar Sözleşmesi imzalanmıştır. Metinler için bkz. Nihat Erim, Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, C.1, Ankara 1952, s.297-299, 311-313

Nitekim, Mısır meselesinde Osmanlı devletinin zayıflığını gören Rusya kutsal yerler meselesini bahane ederek tekrar saldırmıştır. Rusya'nın bu saldırısı, batılı devletlerin Osmanlı'nın yanında yer alması ve Kırım'a asker çıkarmaları ile durdurulabilmiştir.⁽²⁶⁾ Savaş sonunda, 1856'da imzalanan Paris Antlaşması ile Osmanlı devletinin toprak bütünlüğü Avrupa devletlerinin ortak güvencesi altına alınmıştır.⁽²⁷⁾ Bu antlaşma Osmanlı devletinin güçsüzlüğünün teyidi anlamına geliyordu. Avrupa devletleri, Paris Antlaşması ile Osmanlı devletini "denetim ve gözetim" altına almışlardır.⁽²⁸⁾

Rusya'nın yayılması Kırım Savaşında durdurulunca, daha önce dil ve kültür hareketi olarak doğan Panislawizmi kendi yayılma çabalarının ve emperyalist politikasının bir vasıtası haline getiren Rusya, bu yolla Balkanlara yerleşmek amacıyla Ortodoks tebayı sürekli isyanlara teşvik etmiştir.⁽²⁹⁾ Sonuçta Balkanlarda başlayan karışıklıklara, Avrupa diplomasisinin de müdahalesi ile ortaya çıkan gelişmeler 1877-78 Osmanlı-Rus savaşının çıkmasına yol açmıştır. Rusya'nın Balkanlardaki buhranı bahane ederek 1877'de Osmanlı devletine saldırmasıyla başlayan bu savaşta, Rus orduları batıda İstanbul, doğuda Erzurum önlerine kadar gelmişlerdir.⁽³⁰⁾ Savaş sonunda imzalanan Ayastefanos Antlaşmasının Rusya'ya sağladığı üstünlük batılı ülkeleri harekete geçirmiş, Ayastefanos'un yerine 13 Temmuz 1878'de Berlin Antlaşması imzalanmıştır.⁽³¹⁾ Bu antlaşma Osmanlı devletinin dağılma ve parçalanma merhalelerinden en önemlisini teşkil eder. Berlin Antlaşması ile Osmanlı devleti büyük topraklar kaybetmiş, Ermeni meselesi milletlerarası bir mahiyet kazanmıştır.

(26) Kırım Savaşı için bkz. Sander, a.g.e., s. 219-223, Armaoğlu, Siyasi Tarih, s. 133-144, Karal, Osmanlı Tarihi, C.V, s. 218-241

(27) Antlaşmanın metni için bkz. Erim, a.g.e., s. 341-353.

(28) Kodaman, a.g.e., s. 109.

(29) Panislawizm hakkında geniş bilgi için bkz. Hans Kohn, Panislawizm ve Rus Milliyetçiliği, Çev: Ağah Oktay Güner, 2.B. İstanbul 1983, Akdes Nimet Kurat, "Panislawizm", Ank. Ün., DTCFD, C. XI, (Haziran-Aralık 1953), Sayı: 2-4, s. 241-278.

(30) Kurat, a.g.e., s. 80-85, Saray a.g.e., s. 157-171, Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, VIII Cilt, 2.B. Ankara 1983, s. 40-57.

(31) Berlin Antlaşması için bkz. Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılabı Tarihi, C.I, Kısım 1, 3.B. Ankara 1983, s. 2-5, Erim a.g.e., s. 403-424.

Berlin Antlaşmasından sonra, geleneksel politikasını terk eden İngiltere Osmanlı devletinin parçalanması için çaba harcamaya başlamıştır. Özellikle sömürge yollarının güvenliği açısından önemli gördüğü Kıbrıs'ı 1878'de⁽³²⁾ Mısır'ı 1882'de alan İngiltere, yüzyılın sonlarına doğru petrolün önem kazanmasına paralel olarak Orta Doğu'yu ele geçirmeye çalışacaktır. Fransa ise 1881'de Tunus'u işgal etmekle kalmamış, Cezayir ve Orta Afrika'ya yerleşmek için teşebbüslerini yoğunlaştırmıştır.⁽³³⁾ Rusya ile birlikte İngiltere'nin Osmanlı devletinin güvenliğini tehdit etmeye başlaması üzerine Osmanlı devleti, 1870'de yeni bir güç merkezi olarak doğan Almanya'ya dayanarak ayakta durmaya çalışacaktır.

Bütün bu siyasi gelişmeler ve toprak kayıplarından konumuz açısından şu sonuçları çıkarmak mümkündür:

1. Avrupalı büyük güçlerin ve gayr-i müslimlerin devleti yıkmak için giriştikleri hareketler, büyük toprak kayıpları, ekonomik ve siyasi baskıların sonucu olarak ortaya çıkan gurur kırıcı davranışlar karşısında Türklerin devleti ayakta tutmak için gösterdikleri dayanışma, milli itibarı (Osmanlı ve İslâm olarak) yükseltme gayreti, Türk milli benliğinin gelişmesi için kuvvetli bir zemin hazırlamıştır.

2. 19. Yüzyılda yenilgilerin ve toprak kayıplarınının tabii bir sonucu olarak elde kalan topraklara Kırım, Kafkasya ve Balkanlardan takriben 5 milyon insan göç etmiştir.⁽³⁴⁾ Bu göçler Anadolu ve Rumeli'nin nüfusunun hem sayısını, hem de yoğunluğunu artırmıştır. Konumuz açısından göçlerin siyasi ve ideolojik önemi büyük olmuştur. 1783'te İstanbul'a gelen Kırımîliler din, dil ve kültür bağlarını birleştiren kader kardeşleri olarak karşılanmışlardır.⁽³⁵⁾ Bunu takiben yüz yıl kadar devam eden göçlerle Osmanlı topraklarına gelen bu insanlara, Hristiyanlar tarafından yapılan muamele, Osmanlı sınırları içindekiler tarafından da öğrenilmiş, böylece bütün Müslümanların dini bilinci yükselmiş, bu bilincin hızla siyasi bilince dönüşmesine yol açmıştır.⁽³⁶⁾ Kuvvetlenen din bağları Müslüman

(32) Geniş bilgi için bkz. Nasim Zia, Kıbrıs'ın İngiltere'ye Geçişi ve Adada Kurulan İngiliz İdaresi, Ankara, 1975, s.29-48, Halil Fikret Alasya, Tarihte Kıbrıs, Ankara 1988, s.125-134.

(33) Geniş bilgi için bkz. Abdurrahman Çaycı, Büyük Sahra'da Türk-Fransız Rekabeti (1858-1911) Erzurum 1970.

(34) Kemal Karpat, "Pan-İslamizm ve İkinci Abdülhamid: Yanlış Bir Görüşün Düzeltilmesi" Türk Dünyası Araştırmaları, sayı: 48, (Haziran 1987) s.25, Göçler hakkında kesin rakam vermek mümkün olmamakla beraber, 1859-1879 yılları arasında sadece kafkaslardan 2 milyon civarında kişinin göç ettiği ileri sürülmektedir. Bkz. Hayati Bice, Kafkasyadan Anadolu'ya Göçler, Ankara 1991 s.51-54, Balkanlardaki göçler hakkında Bilal Şimşir, Rumeliden Türk Göçleri, C.1-11, Ank.1989 Ahmet Cevat Eren, Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri, İst. 1966, s.79-92.

(35) Hostler, a.g.e., s. 139.

(36) Karpat, y.a.g.e., s. 26.

toplumun siyasi bakımdan birbirine yaklaşımlarını sağladığı gibi, kitlelerin yeni bir kimlik, benlik ve milli hüviyetle ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

3. Diğer taraftan bu göçmen grupları iyi eğitilmiş, liderlik pozisyonunda bulunmuş kişileri de ihtiva ediyordu. Osmanlı toplumunun siyasi ve kültürel hayatında önemli roller oynayacak olan bu insanlar şiddetli Rus aleyhtarı duygular ile, anayurtlarına duydukları hasretin Osmanlı Türkleri arasında da yayılmasını sağlayacaklardır. Ayrıca göç hareketleri ile Anadolu'ya ulaşan bu insanların entegrasyonu gelecekte milli bir devletin oluşumunu sağlayacak sosyal, kültürel ve politik ortamın doğuşuna da zemin hazırlamıştır. (37)

4. Osmanlıların Kırım Savaşından sonra Rusya'daki Türklerle olan siyasi münasebetleri de Türkçülüğün canlanmasında etkili olmuştur. Bu münasebetler Rusya'nın Orta Asya Hanlıkları üzerindeki baskıları ve yayılmacı politikası üzerine tehdit edilen Orta Asya Hanlıklarının, İslam dünyasının güçlü devleti sıfatıyla Osmanlı devletinden yardım istemesiyle başlamıştır. (38)

Ancak bu sırada zayıf durumda olan Osmanlı devleti bu yardım taleplerine ciddi olarak cevap verememiştir. (39) Fakat onların Osmanlı devletine yönelmeleri Hilafetin ön plâna çıkmasını ve İslâmi dayanışma fikrini güçlendirmiştir. Yardım taleplerinin İstanbul basınında yer alması bu konuda önemli bir kamuoyu oluşturmuştur. Sonuçta genel olarak İslâm dünyasına duyulan bu ilgi, Osmanlı Türklerine İmparatorluk dışındaki dindış

(37) Kemal Karpat, Ottoman Papulation 1830-1914, Michigan, 1984, s.75-77'den naklen Bice a.g.e. s. 66-69.

(38) Daha Kırım Savaşı sırasında Hive sefiri yardım için İstanbul'a gelir. Ahmet Cevdet Paşa, Tezakir (Yay:Cahit Baysun) Ankara 1986, s.47, 1865'ten sonra Hive, Hokand, Buhara Hanlıklarının sefirleri İstanbul'a gelirler, Türköne, İslamcılık, s.113. Bu ilişkiler hakkında geniş bilgi için bkz. Osmanlı Devleti ile Kafkasya, Türkistan ve Kırım Hanlıkları, Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri (1687-1908), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1992.

(39) Kaşgar Hanı Yakup Bey'in sefiri'ne Savaş malzemesi ile askeri öğretmen verilir, Yusuf Akçura, Yeni Türk Devletinin Öncüleri, ankar 1981, s.31-32, Mehmet Saray "Kaşgar'a Gönderilen Türk Subayları" Türk Kültürü Araştırmaları 1978-1981, Ankara, s.245, Hive Hokand ve Buhara'dan gelen yardım taleplerine Orta Asya hanlıklarının katılacağı bir konfederasyon oluşturulması yolunda telkinlerde bulunulmuştur. Türköne, İslamcılık, s.115-116.

ve ırkdaşlarını tanıma fırsatı verdi. Bu tanıma ve anlayış birliğinin gelişmesi zaman içinde siyasi ve kültürel birliği sağlayacak ideolojik arayışları gündeme getirecektir.⁽⁴⁰⁾

Özetle bütün bu gelişmeler, Osmanlı devletinde önce İslâmcılığın doğuşuna yol açacak, daha sonra gelişen siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik olayların tesiri ile Türk milliyetçiliğine doğru yönelecektir.

b- Çağdaşlaşma Hareketleri ve Sonuçları:

Osmanlı devleti'nin 17. yüzyılın sonlarından itibaren toprak kaybetmesine paralel olarak, Osmanlı devlet adamları ve aydınları İmparatorluğu yıkılmaktan kurtarmak için çareler aramaya başladılar. Başlangıçta çareyi kendi büyük mazisinde arayan Osmanlı devlet adamları, Batı karşısında yenilgilerin devam etmesi üzerine, geleneksel düzene geri dönme metodunu terkederek ıslahatlarda ilham kaynağı olarak Batıya döndüklerini görüyoruz. Tarihimizde Lale Devri (1718-1730) olarak bilinen bu ilk devrede en önemli yenilik olarak matbaa ülkemize girmiştir.⁽⁴¹⁾

Osmanlı devleti 18. yüzyılın sonlarına kadar kendi tarihi ve kültürel çerçevesi içinde gönüllü olarak gelen dönmelerin yardımı ile özellikle askeri alanda ıslahat teşebbüslerinde bulunmuştur. Ancak bu systemsiz ve tesadüflere bağlı ıslahat hareketlerinden beklenen sonuç elde edilemeyince, 18. yüzyılın sonunda geleneğe ve tesadüflere bağlı ıslahat fikri bir yana bırakılmış, batı model alınarak askeri, idari ve siyasi çağdaşlaşma fikri ön plana çıkmaya başlamıştır.⁽⁴²⁾ Avrupa model alınarak girişilen ilk sistemli çağdaşlaşma fikri III. Selim'in (1789-1808) başlattığı Nizam-ı Cedid hareketinde ifadesini bulmuştur.⁽⁴³⁾ Bu devirde planlı olarak gerçekleştirilen askeri ve idari ıslahatların yanında en önemli yenilik Avrupa'nın belli başlı merkezlerinde daimi ikâmet elçiliklerinin açılmasıdır. Bu elçiliklerin Türk aydınlarının batıyı

(40) Türköne, y.a.g.e., s. 106.

(41) Bu devrde yapılan yenilik hareketleri için bkz. Lewis, a.g.e., s.46-47, 51-52, Ercüment Kuran, "osmanlı İmparatorluğunda Yenileşme Hareketleri", Türk Dünyası El Kitabı, Ankara 1976, s. 1003-1004, Niyazi Berkes, Türkiye'de çağdaşlaşma, İstanbul 1978, s.45-65

(42) Kemal Karpat "XIX. asır: İlk İslahat Hareketleri ve Temelleri" İ.A. C.12, s.343.

(43) III. Selim elçilik heyeti ile Ebubekir Ratıp Efendiyi Avusturya'ya göndermiş ve hazırladığı rapordan da ilham almıştır. Rapor için bkz. Faik Reşit unat, osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri, (Yay: Bekir Sıtkı Baykal),ankara 1968, s.154-161; Ayrıca III.Selim'e ıslahat Layihaları'da sunulmuştur. Bkz. Enver Ziya Karal, "Nizam-ı Cedid-e Dair Layihalar" Tarih Vesikaları, I. (1942) s.414-425, Nizam-ı Cedid dar manada III. Selim'in kurduğu orduyu, geniş manada onun yenilik hareketlerinin bütününi ifade eder, Karal, Osmanlı Tarihi C. V, s. 61.

tanımlarında ve batılı fikirlerin ülkemize girişinde önemli etkileri olmuştur.⁽⁴⁴⁾

III. Selim zamanında başlayan sistemli çağdaşlaşma hareketlerine II. Mahmud (1808-1839) devrinde devam edilmiştir. Ancak reformların başarısını merkezîyetçiliğin güçlendirilmesinde gören II. Mahmud işe buradan başlamıştır. Öncelikle ayanları bertaraf ederek, ıslahatlar karşısında bir engel olarak gördüğü Yeniçeri Ocağını (1826) kaldırarak işe başlamıştır. Diğer taraftan batılı manada modern okullar açan, Avrupa'ya öğrenciler gönderen ve ilk Türkçe gazeteyi çıkaran II. Mahmud rasyonel çalışacak yeni bir bürokrasi de kurarak modern tipte işbölümünü gerçekleştirmiştir. II. Mahmud'un kurduğu merkezîyetçilik ve bürokrasi Osmanlı devletinde iktidar bakımından çok yönlü bir değişikliğe yol açmıştır. Artık padişahın yanında çağdaşlaşmayı yürüten bir bürokrasi grubu da yetişmiştir. Bu sebeple II. Mahmud'un son yıllarında çağdaşlaşma artık devlet felsefesi haline gelmiştir.⁽⁴⁵⁾

II. Mahmud zamanında hızlanan çağdaşlaşma hareketleri, müslim ve gayr-i müslimlerin isyanları ve Avrupalı devletlerin müdahaleleri ile birleşince siyasi manada reforma zemin hazırlanmış, bu reform 1839'da Tanzimat hareketi olarak doğmuştur. 1839'da ilan edilen Tanzimat fermanı ile, bütün Osmanlı vatandaşlarına eşit haklar, mal ve can güvenliği ile mali, askeri ve adli sahalarda reformlar vadediliyordu.⁽⁴⁶⁾

Tanzimatçıların önemli iki temel hedefleri vardı:

Birinci hedef, Avrupanın temsil ettiği medeniyet seviyesine ulaşmaktı. Bu amaçla Tanzimat'tan sonra girilen bütün reformlarda

(44) Daimi elçilikler için bkz. Ercüment Kuran, Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri (1793-1821), 2.C. Ankara, 1988, Aynı yazarın "Türkiye'nin Batılılaşmasında Osmanlı Daimi Elçiliklerinin Rolü" VI. T.T.Kongresi Bildirileri, Ankara 1967, s. 489-496.

(45) Bu devir ıslahatları için bkz. Lewis, a.g.e., 79-103; Shaw, a.g.e., C.II, s.41-50, Ayrıca dönemin değerlendirmesi için bkz MÜmtaz Turhan, Kültür Değişmeleri, İst. 1951, s.189-200

(46) Ferman hakkında bkz. Karal, Osmanlı Tarihi, C.V, s.170-172; Yavuz Abadan, "Tanzimat Fermanının Tahlihi", Tanzimat, I. İstanbul 1940, s.35-58, Kaynar, a.g.e., s. 176-180.

Avrupa'yı model olarak almak esas olmuştur. Devlet mefhumu, bürokratik teşkilat, ordu, eğitim, ticaret ve ceza kanunları, hatta kısmen mahkeme teşkilatı da Avrupa örneğine göre düzenlenmiştir. Tanzimat döneminde batılı manada gerçekleştirilen reformlara paralel olarak, Osmanlı toplum ve devlet hayatında eski- yeni şeklinde beliren ikilik artarak devam etmiştir. Bu dönem batılı fikirlerin de yoğun bir şekilde imparatorluğa girdiği bir dönem olmuştur. Bu fikirler Tanzimat döneminin ikinci devresinde Türk basınının da gelişmesine paralel olarak kitlelere yayılacaktır. (47)

Tanzimat'ın ikinci temel hedefi, giriş bölümünde üzerinde durduğumuz gibi, imparatorlukta yaşayan bütün unsurları bir arada tutacak dayanışmayı yaratmaktı. Bu dönemdeki bütün eğitim, idari ve hukuki reformların altında bu anlayış yatıyordu.

19. Yüzyılda çağdaşlaşma hareketlerinin Tanzimatla birlikte bütün alanlara yayılması, batılı fikirlerinin Osmanlıya giriş kanallarının artması ve basının gelişmesi sonucu 1860'larda imparatorlukta bir aydın muhalefet hareketinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. 1865'e doğru şekillenen ve Yeni Osmanlılar olarak bilinen bu hareketin öncüleri sayılan Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Süavi gibi aydınlar aralarında fikir ayrılıkları bulunmakla beraber, genel olarak devletin kurtuluşunu anayasalı meşrutî bir yönetimin kurulmasında görüyorlardı. Yeni Osmanlılar batıda buldukları yıllarda cumhuriyetçi ve milliyetçi fikirleri tanımışlar, (48) ancak bu fikirleri doğrudan Osmanlı toplumu için zararlı buldukları için anayasalı meşrutîyet fikrini İslâmî kimlikle savunmuşlardır. (49) Yeni Osmanlılar, batılı fikirlerden etkilenmekle beraber siyasi iktidar probleminde İslâmî yaklaşımlar getirmişler, aynı zamanda milliyetçilik hareketlerine karşı "İttihad-ı anasır" ve "İslâm milleti" fikrini birlikte savunmuşlardır. Yeni Osmanlıların çelişkili gibi görünen fikirleri Türkiye'de modern zamanların ürünü olan birçok düşüncenin temelini atmıştır. Onların savundukları "Terakki", "hürriyet", "meşrutîyet",

(47) Tanzimat döneminde (1839-1876) yapılan reformlar için bkz. Berkes, a.g.e., s.213-241; Shaw, a.g.e., s.93-161; Ayrıca dönemin tahlili için bkz. Turhan, Kültür Değişimleri, s.215-219, Engelhardt, Tanzimat, Çev: Ayda Düz, Milliyet Yay. 1976, s.31-79.

(48) Kaya Bilgegil, Ziya Paşa üzerine Bir Araştırma, I.C 2.B., Ank. 1979, s.103-110, Ebüzziya Tevfik, Yeni Osmanlılar Tarihi, I.C. İstanbul 1973, s. 133-166.

(49) Bunlar Tanzimat ve 1856 ıslahat fermanına tepki duyuyorlardı, İhsan Sungu "Yeni Osmanlılar", Tanzimat, I, İstanbul 1940, s.793,794-795, 791-801, Ahmet Hamdi Tanpınar, 19uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi, 4.B. İstanbul 1976, s.153, Ayrıca genel olarak fikirleri için bkz. Sungu, a.g.m., s.805-806 vd. Şerif Mardin, "Tanzimat ve Aydınlar", İCTA, C.1, s.50-51; Ayrıca bu konuda inkılâp Gazetesinde yayınlanan Fransızca bülten için bkz. Kaya Bilgegil, Yakın Çağ Türk Kültür ve Edebiyatı üzerine Araştırmalar I.Yeni Osmanlılar, Ank.1976, s.272

"vatanseverlik" gibi kavramlar ve fikirlerin Türk aydınları üzerinde büyük tesirleri olmuştur.

Yeni Osmanlıların meşruti idare isteği, Mithat Paşa'nın buna öncülük etmesi ve yabancı devletlerin isteklerinin birleşmesi sonucu 23 Aralık 1876'da ilk Osmanlı Kanun-i Esasi'si ilan edilerek Osmanlı devletinde meşrutiyet yönetimine geçilmiştir. Bilindiği gibi I. Meşrutiyet olarak bilinen bu devre uzun sürmemiş, çeşitli sebeplerle II. Abdülhamit meclisi süresiz tatil ederek Meşrutiyet yönetimine son vermiştir.⁽⁵⁰⁾ II. Abdülhamit devri siyasi hürriyetlerin kısıtlandığı, ancak çağdaşlaşma hareketlerinin devam ettiği bir dönem olmuştur. Özellikle Tanzimat döneminde planlanan eğitim kurumları bütün ülkeye yayılmış,⁽⁵¹⁾ ulaşım ve haberleşme alanında önemli gelişmeler olmuştur.⁽⁵²⁾

Ana hatları ile temas etmeye çalıştığımız yaklaşık 200 yıl devam eden bu çağdaşlaşma hareketleri sonuç itibariyle devleti yıkılmaktan kurtaramamakla beraber,⁽⁵³⁾ Osmanlı devletinin temeli sayılan geleneksel müessese ve fikirleri sarsacak değişik kavram ve fikirleri de beraberinde getirmiştir. Vatan, millet, hürriyet, eşitlik, meşrutiyet gibi kavramlar yabancı ülkelerde kurulan Osmanlı elçilikleri, Avrupa'ya gönderilen öğrenciler, yeni açılan okullar, bu okullarda ders veren batılı subay ve hocalar, okullar için tercüme edilen kitaplar ve azınlıkların batı ile yoğun temasları sonucu Osmanlı devletine girmiştir.⁽⁵⁴⁾ Böylece Osmanlı

(50) I.Meşrutiyet hakkında geniş bilgi için bkz. Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, VIII.Cilt, 2.B. Ankara 1983, s.1-9; 215-230, Shaw, a.g.e., s.217-266; M.Abdulhaluk Çay, "1876 Meşrutiyet Meclisi" H.Ü. Edebiyat Fak.Dergisi, C.4, Sayı :1 (Özel Sayı) s.75-85, Sina Akşin "I. Meşrutiyete Son verilmesinin Sebepleri" H.Ü.Edebiyat Fak.Dergisi, C.4, S.1, s.96-105, Kemal Karpat, Türk Demokrasi Tarihi, İst. 1967, s. 17-18

(51) Geniş bilgi için bkz. Bayram Kodaman, II. Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi, İst. 1980, Osman Ergin, Türkiye Maarif Tarihi, C.3-4, İst. 1977, s. 839-1270.

(52) Shaw, a.g.e., s. 280-283.

(53) Bu konuda bir değerlendirme için bkz. Abdurrahman Çaycı, "Atatürk ve Çağdaşlaşma", Atatürk-çü Düşünce, Ankara 1992, s. 641-658.

(54) Bernard Lewis, "The Impact of The French Revolution" s. 105-125.

devletine giren batılı fikirler Türk aydınlarını önemli oranda etkilemiştir.

Çağdaşlaşma hareketleri sonucu ortaya çıkan siyasi, sosyal, idari, kültürel ve ekonomik gelişme ve değişme zaman içinde milliyet fikrinin doğuşuna zemin hazırlamıştır. Çünkü, ulaşım, ticaret, haberleşme vasıtaları ve basınının gelişmesi sonucu ortaya çıkan sosyal hareketlilik ve buna paralel olarak kültürel gelişme, yani dünya içinde milli kimlik faktörünün hissedilmeye başlanması milliyetçilik fikrini doğurmuştur. Özellikle Osmanlı devletinde merkezîyetçi bir yapı oluşturmak için bürokraside girilen modernleşme, eğitimde ve kültürel alandaki modernleşme ile paralel gittiğinden, Türk milliyetçiliğinin doğuşu da kaçınılmaz olarak hazırlanmıştır. Tanzimattan itibaren modern okulların açılması, 1851'de "Encümen-i Daniş" in kurulmasıyla dile karşı duyulan ilgi⁽⁵⁵⁾ ve bu ilginin Şinasi ve Onu takip eden aydınlar tarafından dilin modernleşme ve kimlik aracı şeklinde değerlendirilerek geliştirilmeye çalışılacaktır.

Modern bir yönetim teşkilatlanması içindeki kamu hizmetleri, vatandaşlık (uyrukluk) vazifeleri ve ekonomide ortaya çıkmaya başlayan işbölümü geleneksel Osmanlı siyasi ve sosyal yapısını köklü değişikliklere uğratmıştır. Bu gelişmelere paralel olarak girilen siyasi modernleşme zaman içinde milliyetçilikle birleşmiştir.⁽⁵⁶⁾

(55) Berkes, a.g.e., s. 254-261; Ayrıca Encümen-i Daniş için bkz. Tampınar, a.g.e., s.143-146

(56) Political Modernization in Japon and Turkey, (Eds. D.A.Rustow and R.E. Ward), 2.B. Princeton, 1970, s.6.

Bu bakımdan bütün dünyada modernleşme milli duyguların ve düşüncelerin coşturulmasına dayanmıştır. (57)

Diğer taraftan modernleşme hareketleri ile matbaanın Osmanlı devletine girmesine paralel olarak kitap ve gazete yayıncılığı canlanmıştır. Kitap ve gazetelerde yazılan edebiyat, tarih, dil ve siyasi konular kamuoyu oluşturmada ve Türk milli şuurunun uyanmasında önemli rol oynayacaktır.

c) Gayri Müslimlerde Milliyetçilik Hareketleri:

Osmanlı Devleti, Avrupa'da yaygın hale gelmeye başlayan milliyetçilik hareketleri öncesinde, içinde yaşayan çok sayıda etnik grup ve toplumu "millet sistemi" adı verilen bir yapı içinde teşkilatlandırmıştır. Giriş bölümünde bahsedildiği gibi, bu sistemde millet tabiri etnik değil, dini grupları belirtmek için cemaat karşılığı olarak kullanılıyordu. Geleneksel ayırt edici çizgiler milli değil diniydi. (58) Mesela bu sisteme göre Osmanlı yönetimi açısından Yunan toplumu değil, Ortodoks milleti vardı. Ortadoks milleti içinde de Rumlar, Sırp lar, Bulgarlar ve Hristiyan Araplar bulunuyordu. Millet sistemi içinde Gayr-i Müslimlere dini, kültürel ve iktisadi haklar tanınmıştı. Ancak siyasi hakları yoktu, yönetime katılamazlardı. (59) Osmanlı yönetiminde kendi dinlerini, kültürlerini ve geleneklerini koruyan bu milletlerin Fransız İhtilali sonrasında gelişen milliyetçilik fikirlerinin büyük devletlerin Osmanlı Devletini parçalayıp kendi topraklarını genişletme çabalarıyla birleşerek yayılmasıyla, milli uyanış ve milli bağımsızlık

(57) Hubert Deschamps; Sömürge İmparatorluklarının Sonu, (Çev: T. Gökçöl), İstanbul 1975, s.61

(58) Bkz. Giriş Bölümü dipnot: No: 16.

(59) Geniş bilgi için bkz. Küçük, "Osmanlı İmparatorluğu'nda "Millet Sistemi", s. 13-23.

hareketlerinin odağı olmaları kaçınılmazdı. Nitekim Osmanlı Devletinde milliyetçilik, önce yabancı propagandası ve siyasi amaçlarla devletin Hristiyan unsurları arasında yayılmaya başlamıştır. 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşı sırasında Rusya'nın Mora halkını isyana teşvik etmesi, 1787-1792 de Rusya ile Avusturya'nın "Grek Projesi" ile Bizans'ı diriltme çabaları⁽⁶⁰⁾ ve Napolyon'un 1797 yazında Rumları Osmanlı yönetimine karşı ayaklandırmak amacıyla General Gentili'ye "eğer cemiyet istiklâle temayyüllüyse onların bu temayülünü teşvik ediniz ve Yunanistan, Atina ve Isparta hakkındaki fikirlerimizi söylemekten sakınmayınız"⁽⁶¹⁾ şeklindeki emri yabancı propagandasının en açık delilidir. Fransız ihtilali milliyetçilik akımına kazandırdığı muhteva ve hız dolayısıyla milliyetçilik hareketlerinin gelişmesi için müsait bir zemin hazırlamıştır.

Nitekim Osmanlı tebaası Gayr-i Müslimlerin 19. yüzyıl başlarından itibaren etnik manada birer millet olarak ortaya çıkmaya başladıklarını görüyoruz. Bunların millet olarak ortaya çıkmalarında ve bağımsızlık özlemlerini eyleme çevirmelerinde iki temel faktör önemli rol oynamıştır. Birincisi Fransız İhtilali sonucu yayılmaya başlayan milliyetçilik fikrinin Osmanlı tebaası Gayr-i Müslimler arasında da yayılmasıdır. İkincisi de Avrupalı büyük devletlerin şark meselesi çerçevesinde takip ettikleri yayılmacı ve himayeci politikalarıdır. Avrupalı büyük devletler kapitülasyonlar ve ikili anlaşmalar yoluyla Gayr-i Müslim tebaa üzerinde himaye hakkı elde ederler.⁽⁶²⁾ Böylece himyelerine aldıkları Gayr-i Müslimleri kendi yayılmacı politikaları doğrultusunda isyana teşvik ederek, Osmanlı devletini parçalayıp, ondan boşalacak topraklara egemen olmaya

(60) Armaoğlu, Siyasi Tarih, s. 96.

(61) Karal, Osmanlı Tarihi, C.V, s.101; Yavuz Ercan, "Osmanlı İmparatorluğunun Dağılıma Dönemi ve yıkılışının Nedenleri" Silahlı Kuvvetler Dergisi, Sayı: 307, (Ocak 1987), s.40.

(62) Küçük, a.g.e., s. 15; Berkes, a.g.e., s. 147-148.

çalışırlar.⁽⁶³⁾ Diğer taraftan Kapitülasyonların sağladığı imtiyazlardan yararlanan Rum, Ermeni ve Yahudi Cemaatları kısa zamanda Osmanlı iç ve dış ticaretine hakim olmuşlardır.⁽⁶⁴⁾ Böylece ekonomik güce de kavuşan Balkanlardaki Gayr-i Müslimler 19. yüzyılın başlarında siyasi bağımsızlık hareketlerine girişmişlerdir.

Bu genel çerçevede içinde Ortodoks kilisesine ve derebeylere karşı 1805'de başlayan Sırp isyanı, sonuçta Rusya'nın da devreye girmesi ile muhtar bir Sırbistan'ın kurulması ile sonuçlanmıştır.⁽⁶⁵⁾ Sırp isyanını, Rum isyanı takip etmiştir. Rumların isyan ve bağımsızlıklarını elde etme aşamalarında Avrupalı büyük devletler, Rum isyanını kendi siyasi çıkarları doğrultusunda yönlendirmişlerdir. Nitekim 1814'de Rusya'da kurulan Filiki Eterya Cemiyeti⁽⁶⁶⁾ ve ortodoks kilisesi öncülüğünde⁽⁶⁷⁾ 1821'de Mora'da başlayan Rum isyanları büyük devletlerin desteğiyle 1830'da bağımsız Yunan krallığının kurulmasıyla sonuçlanmıştır.⁽⁶⁸⁾

Osmanlı Devleti, askeri tedbirlerle başarılı olamadığı iç isyanları önlemek için bütün tebaanın eşitliğine dayanan Tanzimat hareketini başlatmıştır. Ancak Tanzimat reformları ve bunu tamamlayan 1856 Islahat Fermanı ile azınlıklara tanınan haklar genelde Müslim-Gayr-i Müslim eşitliğini sağlamaya yönelik olmasına rağmen beklenen sonucu vermemiştir. Çünkü iktisadi güce ve büyük devletlerin himayesine kavuşan Gayr-i Müslimler giderek siyasi haklar istemeye başlamışlardır. Diğer taraftan Tanzimat reformları topluma nüfuz edip derinliğine ıslahat teşebbüslerine

(63) Kodaman, II. Abdülhamit Devri Doğu Anadolu, s. 106.

(64) Ali İhsan Bağış, Osmanlı Ticaretinde Gayrimüslimler, Ankara 1983, s. 101-104.

(65) Karal, Osmanlı Tarihi, C.V. s. 102-106; Armaoğlu, Siyasi Tarih, s. 157-158, Ercan, y.a.g.m. s. 41

(66) M Murat Hatipoğlu, Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922), Ankara, 1988, s.8, Nurettin Tursan, Yunan Sorunu, 3.B. Ankara 1987, s. 35-38.

(67) Kilisenin rolü için bkz. Yusuf Sarıncay, "Yunanistan'da Türk Düşmanlığı ve Kilise" T.Y. C.10, Sayı: 39 (Kasım 1990) s.40-45; Süreyya Şahin; Fener Patrikhanesi ve Türkiye, İst. 1980, s. 126-154, Yavuz Ercan, "Türk-Yunan İlişkilerinde Rum Patrikhanesinin Rolü" Türk Yunan İlişkileri Üçüncü Askeri Tarih Semineri Bildirileri, Ankara 1986, s. 195-205.

(68) Geniş bilgi için bkz. Hatipoğlu, a.g.e., s. 1-25, Armaoğlu, Siyasi Tarih, s. 99-107.

girişildikçe ayrılık ve çeşitlilik daha açık bir şekilde belir meye başlamıştır.⁽⁶⁹⁾ Özellikle büyük devletleri memnun etmek amacıyla 1856 Islahat Fermanı'nda Gayr-i Müslim tebaaya sağlanan haklar⁽⁷⁰⁾ onların gerçek manada birer millet olma yoluna girmeleri için zemin hazırlamıştır. Bu reformlara göre kilise meclislerine halktan üyeler de girecekti. Sonuçta Gayr-i Müslimlerde "millileşme"yle "laikleşme" birlikte başlamış oldu.⁽⁷¹⁾

Bu reformların uygulanmasına paralel olarak 1862'de Rum, 1863'de Ermeni, 1865'de Musevi Cemaatleri millet nizamnamelerine kavuştular.⁽⁷²⁾ Yeni millet nizamnameleri ile Gayr-i Müslimler Avrupai manada birer millet şekline girme yolunu aramaya başladılar. Dolayısı ile Tanzimat reformları eski Osmanlı sosyal ve siyasi sistemini değiştirerek Gayr-i Müslimlerin milli ideolojilerinin gelişmesine istemeyerek de olsa hizmet etmiştir.⁽⁷³⁾ Bu gelişmeler sonucu geleneksel Osmanlı millet sisteminin değişmesi Ortodoks kilisesine bağlı çeşitli din ve etnik grupların (Bulgar, Sırp, Romen vb.) dil, tarih ve kültür özelliklerini esas tutan milli kiliseler şeklinde de teşkilatlanmalarına yol açmıştır.⁽⁷⁴⁾ Bu açıdan Balkanlardaki Gayr-i Müslimlerin milliyetçilik hareketlerinin laik olduğu ilân edilmişse de milli kiliseler ve din faktörü Balkan milliyetçiliğinde önemli yer tutar.

(69) Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri, İstanbul 1960, s.39

(70) Bu hakların konumuz açısından önemlileri şunlardır: 1. Vilayet ve belediye Meclislerinde Müslim ve Gayr-i Müslimler makul oranda temsilci bulundurabilecekler, 2. Meclis-i Valayı Ahkam-ı Adliye'ye Gayr-i Müslimlerden de üye alınacaktı, 3. Gayr-i Müslimlerin millet teşkilatlanmaları yeniden düzenlenecekti. Karal, Osmanlı Tarihi, C.V. s. 248-252, Aynı yazarın, Osmanlı Tarihi, C.VI, 2.B. Ankara 1976, s.1-7, Engelhard, a.g.e., s. 93-102.

(71) Küçük, "Osmanlılarda 'Millet Sistemi' ve Tanzimat", TCTA, C.4, s. 1023.

(72) Shaw, a.g.e., s. 163-165.

(73) Kemâl H.Karpat, "Pan-İslamizm " s. 29.

(74) Balkanlarda ilk hareketler Ortodoks kilisesinin Helenleştirici etkisine karşı başlamış, sonuçta milli kiliseler kurulmuştur. Karpat, "XIX. Asır..." s. 360-361. İlber Ortaylı "Balkanlarda Milliyetçilik", TCTA, C.4, s. 1026-1031.

Balkanlardaki milliyetçilik hareketlerinin hızlanmasında Rusya'nın Kırım savaşı'ndan sonra din birliği yanında, ırk ve dil birliğine yani, Slâv birliğine dayanan yeni bir ideolojik taktikle ortaya çıkması önemli rol oynamıştır. Panislavizm olarak bilinen bu akım, hem İmparatorluk içinde ayaklanan Slav topluluklarının arkasındaki itici güçlerden biri oluyor, hem de Rusya'nın bu bölgelere müdahalesi için zemin hazırlıyordu.⁽⁷⁵⁾ Rusya'nın yanı sıra Fransa'nın milliyet esasına dayanan bir dış politika takip etmeye başlaması⁽⁷⁶⁾ ve Avusturya'nın Balkanlara hakim olma isteği milliyetçilik hareketlerini daha da hızlandırmıştır.

Osmanlı yönetimi imparatorluktan ayrılma çabalarına karşı ülkenin bütünlüğünü sağlamaya yönelik reformlara devam etmiştir. Ancak her reform, büyük devletlerin yeni reform isteklerini beraberinde getirmiştir. Sonuçta Avrupa devletleri bütün vasıtaları ile imparatorluğa girmiş, Gayr-i Müslimler de birer birer imparatorluktan kopmaya başlamışlardır.⁽⁷⁷⁾

Balkan milliyetçiliğinin fikri liderliğini eğitimlerini Avrupa ve Rusya'da görmüş aydınlar yapmışlardır. Özellikle Bulgaristan'da Rusya'dan gelen Narodnik (Halkçılık) akımının etkisi büyük olmuştur.⁽⁷⁸⁾

(75) Kushner, a.g.e., s. 11,

(76) Karal, Osmanlı Tarihi, C.VII., s. 38.

(77) Kodaman, y.a.e.g., s. 111,

(78) Berkes, a.g.e., s. 150, Ortaylı, "Balkanlarda..." s. 1027-1029.

Bütün bu gelişmeler Balkanlarda ki milliyetçilik hareketlerinin hızla ayaklanmalara dönüşmesine yol açmıştır. Bosna-Hersek isyanları Karadağlıların müdahalesiyle hızla gelişti. (1858-1869) Aynı yıllarda Sırbistan bağımsız devlet olma yolunda hızla ilerledi. Eflak ve Boğdanlıların 1848'de başlayan isyanları 1857'de birleşmelerine yol açmış, bağımsız Romanya'nın temelleri atılmıştır.⁽⁷⁹⁾ Girit'te 1866-1868 de meydana gelen isyan geniş çapta Yunanistan'dan destek görmüş, 1897'de Girit'e muhtariyet verilmiş, 1913 Bükreş Anlaşması ile Yunanistan'a ilhak olmuştur.⁽⁸⁰⁾ 1848'de başlayan Bulgar isyanları aralıklarla devam etmiş, 1878 Berlin Kongresi sonucu muhtar Bulgaristan Krallığı kurulmuştur. Bu krallık 1908'de bağımsızlığını ilan etmiştir.⁽⁸¹⁾

Osmanlı Devletinin bir iç problemi olarak doğan bu isyanları bastırmak için harekete geçen Osmanlı yönetimi, karşısında büyük güçlerin birini veya bir kaçını bulmuş, onların müdahalesi ile iç isyan niteliğindeki olaylar milletlerarası kriz niteliği kazanmıştır. Sonuçta, 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı sonucu toplanan Berlin Kongresi Balkan toplumlarının kaderini tayin etmiştir.⁽⁸²⁾ Bu kongre sonucu imzalanan Berlin anlaşması ile önce muhtariyetlerini elde eden Balkan toplumları, safha safha bağımsız birer devlet olarak ortaya çıkmışlardır. Nihayet 1912-1913 Balkan Savaşları Osmanlı Devleti'nin Rumeli'deki topraklarının tamamına yakınına kaybetmesi ile sonuçlanmıştır.

Balkanlardaki milliyetçilik hareketlerine paralel olarak benzer bir senaryo imparatorlukta dağınık halde yaşayan Ermeniler üzerinde de oynandı. Osmanlı toplumunda hertürlü hakka sahip olan Ermeniler yönetimin hoşgörüsü ve reformların kendilerine tanıdığı haklardan faydalanarak

(79) Geniş bilgi için bkz. Karal, Osmanlı Tarihi, C.VII, s. 3-17, 72-82, Shaw, a.g.e., s. 187-192,

(80) Karal, y.a.g.e., s. 18-39, Niyazi Ahmet Banoğlu, Tarihte Girit ve Osmanlılar Dönemi, İstanbul 1991, s.98, Shaw, a.g.e., s.192-194.

(81) Karal, y.a.g.e., s. 83-101, İlker Alp, Belge ve Fotoğraflarla Bulgar Mezalimi (1878-1989) Ankara, 1990, s. 1

(82) Berlin Kongresi sonunda imzalanan Berlin Ant. için bkz. I. Bölüm dipnot No:31 Ayrıca Ant-laşmadan sonra Balkanlardaki gelişmeler için bkz. Armaoğlu, Siyasi Tarih, s. 278-302.

teşkilatlandılar. Ermeniler 1878'den sonra yoğun bir şekilde büyük devletlerin propaganda ve tahrikleri ile isyanlara ve terör olaylarına başladılar. 1878 Berlin Antlaşması ile milletlerarası bir statü kazanan Ermeni meselesi, ancak milli mücadele sonunda halledilebilecektir.⁽⁸³⁾

Balkanlarda ve Anadolu'daki milliyetçilik hareketleri sonucu çıkan isyanlar sadece bağımsız devletlerin kurulması ile sonuçlanmamış, daha önce bahsedildiği gibi, binlerce Türk ya soykırıma uğramış, ya da göçmen statüsüne düşmüştür. Gayr-i müslimlerin milliyetçilik hareketleri sonucu devletten birer birer ayrılmaları, buna paralel olarak Türklerin uğradığı baskı ve zulüm Osmanlıcılık anlayışına rağmen imparatorlukta Türk unsuruna ağırlık verme gibi bir eğilimin başlamasına yol açmıştır. Daha 1862'de Hariciye Nazırı Ali Paşa, İmparatorlukta çeşitli milletlerin gayelerini, birbirlerine ters düşen menfaatlerini gördükten sonra, imparatorlukta birleştiricilik görevi yapacak olan unsurun bilhassa Türkler olduğuna işaret etmiştir.⁽⁸⁴⁾ Gayr-i müslim unsurların milliyetçilik akımları, Osmanlı toplumunda dini tepkiye yönelişte büyük rol oynamıştır.⁽⁸⁵⁾ Dini tepki İslâmcılık cereyanı olarak kendisini göstermiş, daha sonra gelişen şartlar Türkcülüğe geçişi hızlandırmıştır.

d- Müslüman Unsurlarda Milliyetçilik Hareketleri:

Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyılın başlarından itibaren gayr-i müslimler arasında gittikçe güçlenen milliyetçilik hareketleri, yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türk olmayan Müslüman unsurlar arasında da yayılmaya başladı. Özellikle İmparatorlukta, Türklerden sonra en büyük grubu oluşturan Araplar arasında milliyetçilik fikirleri Batının Orta Doğuya yönelişine paralel olarak kıpırdanmaya başlamıştır.

(83) Geniş bilgi için bkz. Esat Uras, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, Genişletilmiş 2.B. İst. 1987, s.149-739, Kamuran Gürün, Ermeni Dosyası, 2.B. Ank. 1983, s.54-306, M.Kemal Öke, Ermeni Meselesi, (1914-1923), İst. 1986, 83-224, Azmi Süslü, Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı Ank. 1990, s.3-176, Bayram Kodaman, "Ermeni Meselesinin Doğuş Sebepleri", T.K. S. 219, (Mart-Nisan 1981), s. 240-249, Abdurrahman Çaycı, "Türk-Ermeni İlişkilerinde Gerçekler" Tarihi Gelişmeler İçinde Türkiye'nin Sorunları Sempozyumu, Ank. 1992, s.75-114, Yavuz Er- can, "Tarihi Belgelerin Işığında Ermeni İddiaları", Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplu- mu İle İlişkileri Sempozyumu, 8-12 Ekim 1984 Atatürk Ün., Ankara, 1985, s. 207-224.

(84) Kushner, a.g.e., s. 6-7.

(85) Kıbrısta, Girit'te, ada'nın Yunanistan'a bağlanması için yapılan mitingleri izleyen veya ezan okunurken "dîn-i İslama küfür" eden Bulgar'a karşı tepki gösteren Müslümanlar için, İslam dîn özelliğinden ziyade milliyet ve farklılık göstergesi durumuna gelmişti. Şükrü Hanioğlu, Osmanlı İttihad ve Terraki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902), C.I, İletişim Yay. İstanbul, (1985), s. 637.

Osmanlı İmparatorluğunun gerilemesine ve batı etkisine girmesine paralel olarak, 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren Vahhabi hareketi, Mısır'da Mehmet Ali Paşa isyanı, Lübnan olayları ve Suriye Ayaklanması gibi olaylar Arap dünyasında klasik İslâmın ideolojik birliğini sarsmaya başladı.⁽⁸⁶⁾ Sonuçta Arap dünyası, Osmanlı yönetiminin aldığı askeri ve siyasi tedbirlere rağmen imparatorluktan ayrılma sürecine girmiştir. Batı nüfuzunun bölgeye yayılmasına yol açan bu hareketlerin, gelecekte Araplık şuurunun oluşmasına etkileri olacaksa da⁽⁸⁷⁾ milliyetçilik hareketleri olmaktan ziyade mevcut yönetime duyulan hoşnutsuzluğun sonucu olarak çıkmıştı.

Araplar arasında milliyetçilik duygusunun ilk belirtileri 19. yüzyılda gelişen "Arap Edebi Uyanışı" ile başlamıştır. Bu hareketin ilk kök saldıği yerler, Suriye'nin kıyı bölgeleri ile Lübnan gibi Hristiyan Arapların yaşadığı bölgeler olmuştur. Buradaki Hristiyan potansiyel üzerinde Avrupalı ve Amerikalı misyoner ve hocaların açılan okullarda sürdürdükleri faaliyetler küçük fakat aktif bir Hristiyan Arap aydın zümresinin oluşmasını sağlamıştır.⁽⁸⁸⁾ Bu aydınlar İslâm tarih ve kültürünü Arap tarih ve kültürü olarak yorumlayan eserleri ile Arap şuurunun uyanmasında ve laik Arap kültürünü esas alan milliyetçiliğin geliştirilmesinde öncü olmuşlardır.⁽⁸⁹⁾ Daha sonra bu aydınlar bağımsız bir Suriye ve Lübnan devleti kurma düşüncesine yöneldiler.⁽⁹⁰⁾ Nitekim bu aydınların başında gelen Butros El Bustani'nin fikirlerinin etkisinin açıkça görüldüğü ilk teşkilatlı hareket 1875'te Beyrut'taki Suriye Protestan Koleji'nde okumakta olan Hristiyan Arap gençler tarafından başlatılmıştır.⁽⁹¹⁾

Hristiyan Arap aydınlar tarafından başlatılan Arap milliyetçiliği, İslâmi reformist hareketle batı düşüncesine yönelmeye başlayan Müslüman

(86) İber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğunda Arap Milliyetçiliği", TCTA, C.5, s. 1033.

(87) Haddad, a.g.e., s. 17, 22.

(88) Derviş Kılınçkaya, Arap Milliyetçiliği ve Milli Mücadele'de Türkiye-Suriye İlişkileri, (H.Ü. Atatürk İlk.İnk.Tar.Enst. Yayınlanmamış Dok.Tezi) Ank, 1992, s.50, Ömer Kürkçüoğlu Osmanlı Devletine Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1918), Ank. 1992, s.14, Haddad, a.g.e., s.9'da George Antonius'un Arapların Uyanışı, adlı eserinde "Arap Milliyetçilik hareketlerinin 1847'de Suriye'de Beyrutta Amerikan koruması altında bir toplumun kurulması ile başlar" dediğini belirtmektedir. Ayrıca Fransa'nın Katoliklerin himayesi imtiyazına dayanarak bölgeye yoğun çalışmaları olduğuda bilinen bir gerçektir. Niyazi Berkes, İslamcılık Ulusculuk, sosyalizm, Ank. 1975, s. 20-23

(89) Kılınçkaya, a.g.e., s. 38

(90) Ercüment Kuran, "Türk Düşünce Tarihinde Arap Kültürlü Aydın: Said Halim Paşa", Türk Arap İlişkileri Geçmişte, Bugün ve gelecekte I. Uluslararası Konferansı Bild., (18-22Haz.1979 Ank) Ank., 1980, s.21, Ayrıca Kemal Karpat, Türk arap İlişkilerine Toplu Bir Bakış s.7.

(91) Kılınçkaya, a.g.e., s. 52-55.

bazı Arap aydınlar arasında da yayılmaya başladı. Bunlar içinde yer alan Rifaa El Tahtavi, Abdurrahman El Kevakibi ve Muhammed Abduh gibi aydınlar Arap milliyetçiliğinin motive edilmesinde öncü rol oynamışlardır.⁽⁹²⁾ Diğer taraftan ileride üzerinde duracağımız Cemaleddin Afgani'nin yanısıra, Tahir el Cezayiri, dini reform hareketinin Arapçılıkla birleşmesinde ve dolayısı ile Arap milliyetçiliğinin yeni bir çehre kazanmasında etkili olmuşlardır. Bu İslâmi reformist aydınların yanısıra, Jön-Türk hareketi içinde yer alan Selim Faris Araplar arasında, İbrahim Temo Arnavudlar arasında Osmanlıcı bir görüntü altında milliyetçiliği teşvik eden çalışmalar yapmışlardır.⁽⁹³⁾

Ancak, II. Meşrutiyet öncesinde Müslüman unsurlar arasında milliyetçilik hareketleri gittikçe güçlenmesine rağmen⁽⁹⁴⁾ daha çok bir aydın hareketi olarak kalmıştır. Bu aydınlar da gizlilik içinde hareket etmişler, görünüşte Osmanlıcı davranmışlardır. II. Abdülhamit'in İslâmcılık politikasının da etkisi ile ayrılıkçı isyan hareketlerine dönüşmemiştir.

e- Batıdaki Türkoloji Çalışmaları ve Etkileri:

Türklerin, Osmanlı hanedanından ve İmparatorluktan ayrı bir millet sayılması fikrinin ortaya çıkmasında 19. yüzyılda batının tesiri büyük olmuştur.⁽⁹⁵⁾

19. Yüzyılda Avrupa'da Türklere dair iki hareketin belirmediğini görüyoruz. Bunlardan birincisi "Turquerie" yani Türk hayranlığıdır.

(92) Ortaylı, a.g.m., s.1033-1034, Kılınçkaya, a.g.e., s. 44, 47-49.

(93) Selim Faris'in Türk-Suriye Komitesi ile, İbrahim Temo'nun faaliyetleri ve yazıları için bkz. Şükrü Hanioğlu, Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti, s.101-112, 628-630

(94) Mesela Prizren'de Arnavut alfabe kongresi, Müslüman, Katolik ve Ortodoks Arnavutların konu üzerinde birleşmesini sağladı, 1880'lerde Mısır'da yapılan mitinglerde göstericiler "Kahrolsun Türkler, yaşasın Araplar" şeklinde sloganlar atmaya başlamışlardı. Bu hareketlerde kendilerine verdikleri kimlik tamamen milliyet boyutuna dayanmaktaydı. Şükrü Hanioğlu, "Türkçülük", İCTA, C.5, s.1394-1395, Özellikle Araplar arasındaki hareketleri başta Mısır olmak üzere bölgeyi ele geçirmek isteyen batılıların kışkırtmaları hızlandırmıştır. Karpat "Türk Arap İlişkilerine" s. 7, Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 14-15.

(95) Bernard Lewis, "Türkiye'de Tarihçilik ve Milli Uyanış", L.Y. sayı: 2 (1960), s.10.

Türkiye'de üretilen sanat eserleri, Avrupalı sanat severlerin dikkatini çekmiştir. Bunlar, Türk eserlerini toplayarak evlerinde bir Türk salonu, Türk odası şeklinde teşhir ederlerdi. Diğer taraftan, Avrupalı ressamların Türklerle ilgi tabloları, şairlerin, filozofların Türk ahlakını ortaya koymak için yazdıkları kitaplar, Lamartine, Pierre Loti, Claude Farrère'in Türkler hakkındaki dostane yazıları adeta Türk milli gururunu okşuyordu.⁽⁹⁶⁾

Avrupa'da gelişen ikinci hareket bundan daha önemli olan Türkoloji idi. Bu Türkoloji çalışmalarının temelinde Batının doğuyu sömürmesinin temellerini atmak amacıyla başlayan oryantalizm yatar. Edward Said'e göre Oryantalizm; "doğuya hakim olmak, onu yeniden kurmak ve onun amiri olmak için batının bulduğu bir yoldur."⁽⁹⁷⁾ İlk öncüleri arasında Silvestre de Sacy, Ernest Renan, Joseph Arthur de Gobineau, Abel Remusat gibi şahsiyetleri sayabileceğimiz⁽⁹⁸⁾ oryantalistler Avrupanın genişlemesine yardımcı olmak amacıyla 18. yüzyıldan itibaren Çin, İslâm ve daha sonra Türk kaynakları üzerinde çalışmalar yapmışlar, eserlerinde Türklerin Osmanlılardan önce büyük bir medeniyet kurduklarına ve dilleri ile tarihlerinin zenginliğine işaret ederek Türk tarihinin karanlık kalmış devirlerini aydınlatmaya başlamışlardır.

Bu Türkologlar içinde Joseph de Guignes'in (1721-1800) "Histoire Générale des Huns, des Tures, des Mongoles et Autres Tartares Occidentaux (Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Tatarların Tarihi, Paris 1756-1758) adlı eseri ile Türklerin İslâmiyeti kabul etmelerinden önce Asya tarihinde oynadıkları rol gün ışığına çıkarılmıştır.⁽⁹⁹⁾ Bu eser Süleyman

(96) Ziya Gökalp, Türkçülüğün Esasları, İstanbul, 1976, s. 5-6.

(97) Edward Said, Oryantalizm, Sömürgeciliğin Keşif Kolu, (Ter: Selahaddin Ayan), 2.B. İst. 1989, s.16 Hristiyan batıda oryantalizmin resmi varlığının 1312'de Viyana Kilise Konseyinin, Paris, Oxford, Bolaya'da Arapça, Yunanca, İbranice ve Süryanice hakkında bir dizi kürsü kurulmasına ilişkin kararı ile ortaya çıkmış olduğu kabul edilir. Said, a.g.e., s.85

(98) Akademik çalışma yapanlara paralel olarak, (Societe Asiatique-Asya Cemiyeti- 1822, American Oriental Society-Amerikan Şark Cemiyeti-1842 vb) Cemiyetler, okullar, misyoner teşekkülleri Konsolosluklar da bu faaliyetlere katılmışlardır. Said, a.g.e., s. 166-167.

(99) Kushner, a.g.e., s. 12; Hüseyin Namık Orkun, Türkçülüğün Tarihi, Ankara 1977, s.31.

Hüsni Paşa'nın Târih-i Âlem isimli kitabının, islâmiyetten önceki Türklerle ilgili bölümüne temel kaynak olmuştur.⁽¹⁰⁰⁾

Batılı Türkoloji eserlerinden özellikle ikisinin Türk aydınları üzerinde daha büyük tesiri olmuştur. Bunlardan birisi 1832'de Arthur Lumley Davids (1811-1832) tarafından yazılan Grammar of the Turkish Language (Türk Dili Grameri-Londra 1832) adlı eserdir.⁽¹⁰¹⁾ Eser sadece Türkçenin yayınlanan ilk sistematik grameri olması açısından değil, aynı zamanda tarihi bir eser olması bakımından da önem taşır. Kitapta Türk tarihi, Türk lehçeleri hakkında bilgiler verilmekte ve Osmanlı Türkçesindeki, Türkçe etkisi sistematik bir şekilde açıklanarak Türklerin medeniyette oynadıkları roller vurgulanmaktadır. Bu eserin gramer bölümleri Fuat ve Cevdet Paşaların Kavaid-i Osmaniye adlı eserlerine ilham kaynağı olmuştur.⁽¹⁰²⁾ Ayrıca Ali Süavi'nin Paris'te çıkardığı Ulûm gazetesinin ilk sayısında yayınladığı "Türk" adlı makalesine Davids'in eserinin giriş kısmı temel kaynak olmuştur.⁽¹⁰³⁾ Diğeri de Léon Cahun (1841-1900) idi. Fransız şarkiyatçısı olan Cahun'un sürgünde bulunan Genç Osmanlılarla ilişkisi 1860'lara kadar uzanır. Türk tarihi, Orta Asya Türkleri ile ilgili araştırma ve incelemelerini "Introduction'a l'Histoire de l'Asie, Les Turcs et Les Mongoles" (Asya Tarihine Giriş, Türkler ve Moğollar- 1896) adlı eserinde yayınladı. Cahun bu eserinde Avrupa'ya medeniyeti getiren ırkın Turan ırkı olduğu teorisini işler, Cahun'a göre Türkler ve Moğollar Çin ve İran medeniyetleri arasında bir bağ oluşturmuşlardır. Cahun Türk kültür ve uygarlıklarının Avrupalılar ve Türklerin ilgisini çekecek bir şekilde romantik bir üslupla anlatmıştır.⁽¹⁰⁴⁾

(100) Ercümen Kuran, "On Dokuzuncu Asırda Milliyetçiliğin Türk Aydınları Üzerindeki Tesirleri", Töre, Sayı: 86 (Temmuz 1978), s.23.

(101) Davids'in annesi eseri Fransızcaya çevirerek (Grammaire, Turcs, 1836), II. Mahmud'a ithaf etti. Kitap Türkçede "Kitâbü İlmü'n-Nafi fi Tahsil-i Sarf-u Nahv-i Türki" olarak bilinir. Kushner, a.g.e., s. 13, 172.

(102) Lewis, a.g.e., s. 344.

(103) Tanpınar, a.g.e., s. 244-245. Köprülüzâde Mehmet Fuad, Milli Edebiyat Cereyanının İlk Mübeşşirleri, İstanbul 1928, s. 45-46.

(104) Shaw, a.g.e., s. 317, Kushner, a.g.e., s. 14.

Türk aydınları üzerinde tesiri olan bir diğer eserde Polonyalı dönme Mustafa Celaleddin Paşa'nın (1826-1876) "Les Turcs Anciens et Modernes (Eski ve Modern Türkler-İstanbul 1869) adlı eseridir. Kitabın İstanbul'da basılmasına rağmen Fransızca olarak kaleme alınması Türklerden ziyade yabancılara karşı, Türklerin kültür ve medeniyetlerini savunmak ve Avrupa'daki peşin hükümlerin ortadan kaldırılması amacına yönelik olduğu izlenimini vermektedir. Asıl adı Constantin Borzecki olan ve 1850'ye doğru Türkiye'ye gelerek Müslümanlığı kabul eden ve Türk ordusunda önemli hizmetlerde bulunmasından dolayı Paşa ünvanını alan Mustafa Celaleddin Paşa eski ve yeni Türkler adlı eserini Türkiye'ye geldikten 20 sene sonra yazmıştır. Eserde; Dünya tarihinde Türklerin uygar ve çok önemli bir yeri bulunduğu, Avrupa kavimleri ile ortak bir menşeden geldikleri, Türkçenin zengin bir dil ve başka dillerin gelişmesine yardım etmiş olduğu vurgulanmakta, Arap alfabesinin kabulü üzerinde durulmakta, Türklere yeni bir tarihi amaç olarak batılılaşma önerilmektedir. Paşa bu eseri ile Avrupa'nın Türklere karşı duyduğu ananevi düşmanlığı azaltmak ve Türkleri batı medeniyetine karşı daha duyarlı hale getirmek istiyordu. Eser Türkçülük açısından Osmanlı Türkleri arasında yazılmış ilk eserdir.⁽¹⁰⁵⁾ Ayrıca Paşa, 1869 yılında oğluna yazdığı mektuplarda Türkçe olarak Latin alfabesini kullanmıştı.⁽¹⁰⁶⁾ Diğer taraftan eserde üzerinde durulan harf inkılâbı, Türklerin Osmanlı öncesi tarihlerine dikkat çekilmesi, Batılı bir ülke haline gelmesinin gereği ve dil konuları hem Osmanlı, hem de Cumhuriyet döneminde önemle üzerinde durulan konulardandır.

Osmanlı devletinde ve Orta Asya'da uzun bir süre kalan bir çok Türk aydını ile temaslarda bulunan ve II. Abdülhamit'in dostluğunu kazanan Macar Türkoloğu Arminius Vambéry (1832-1913) Türk, Macar, Fin ve Estonyalıların Turan dil ve ırk gruplarına bağlı olduklarını ileri sürmüş, Türklerin dil, kültür ve medeniyetleri konusunda Avrupa'da pek çok eser yayınlamıştır.

(105) Ali Engin Oba, "Fransız İhtilalinin 200. Yıldönümünde Mustafa Celalettin Paşa'nın 'Eski ve Yeni Türkler' Adlı Eserinin Türk Milliyetçiliğinin Oluşmasına Etkisinin Değerlendirilmesi", V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler, Ankara 1990, s. 67-76. Bu eseri Atatürk'ünde dikkatle okuduğu ve Tercüme edilmesini istediği bilinmektedir. Şerafettin Turan, Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünceler, Kitaplar, Ankara 1989, s.25-27, Oba, a.g.m., s. 69-70.

(106) Hostler, a.g.e., s. 140.

İngiltere adına Orta Asya'da yaptığı seyahatleri (1863-1865) Türkçe olarak 1879 yılında "Bir Sahte Derviş'in Asya-yı Vusta'da Seyahati" adı altında yayınlamıştır.⁽¹⁰⁷⁾ "Bir Anglo-Sakson, bir İslâm, bir latin milleti mevcut olduğu gibi büyük bir Turan kavmiyeti medeniyeti vardır ve o cemiyetin bayrakları Türklerdir..... Türklerin atisi birçok kavimlerden daha emindir." gibi Türk aydınlarının gururunu okşayıcı çeşitli yazılar yazmış ve konuşmalar da yapmıştır.⁽¹⁰⁸⁾

Bunlardan başka Fransız Antoine Isaac Silvestre de Sacy (1758-1838); Alman Wilhelm Radloff (1837-1918), 1893'te Orhun nehri yakınlarındaki eski Türk yazıtlarını çözen Danimarkalı Vilhelm Thomsen (1842-1927), İngiliz Elias John Wilkinson Gibb (1857-1901) gibi 19. yüzyılın diğer şarkiyatçıları da Türk aydınları üzerinde önemli tesirlerde bulunmuşlardır.

Batılı Türkologların çalışmaları sonucu Türklerin, bir milli topluluk olduğu, dünyanın çeşitli yerlerine dağılmış buldukları tarih, dil ve kültürlerinin zenginliği ortaya çıkmıştır. Böylece Türklerin tarihini Osmanlı tarihinden ibaret görmeyip İslâm öncesi devirlere kadar götüren Türkçü anlayışın teşekkülünde Batıdaki Türkoloji çalışmalarının etkisi büyük olmuştur. Bu çalışmalardan etkilenen Osmanlı aydınları, dillerini, tarihlerini, imparatorluk dışında yaşayan diğer soydaşlarını tanımaya yönelmiştir. Sonuçta bu Türkologların eserlerindeki bilgiler ideolojik arayış içinde bulunan ve yıkılışa karşı çare arayan Türk aydınları arasında Türklük şuurunun uyanmasında önemli roller oynamıştır.

(107) Arminius Vambery hakkında Geniş bilgi için bkz. Mim Kemal Öke, İngiliz Casusu Prof Arminius Vambery'nin Gizli Raporlarında II. Abdülhamid ve Dönemi, İstanbul 1983, s.9-137.

(108) Yavuz "Müsteşrik Vambery", T.Y., Yıl: 3, Sayı: 4 (52) (31 Teşrin-i evvel 1329) s. 968, Ayrıca İngilizlerin kendisini çok sevdiğini de belirten Vambery, II. Abdülhamit'in dostluğunda kazandı ve maaşlı görev verildi. II. Abdülhamit tarafından Jön Türkleri İstanbul'a, getirtmekle görevlendirildi. Fakat başarılı olamadı. II. Meşrutiyetten sonra maaşı kesildi. y.a.g.m., s. 964-965.

f- Türkiye Dışında Türkçülük ve Etkileri:

Osmanlıların Kırım savaşıdan sonra Orta Asya Türkleri ile olan siyasi münasebetleri de Türkçülüğün canlanmasında önemli rol oynamıştır. Yukarıda da belirtildiği gibi, Rus yayılcılığından etkilenen Orta Asya Türklerinin Osmanlı Devletinden İslâm birliği adına yardım talepleri ile başlayan bu ilişkiler Osmanlılarda; Osmanlı olmayan Türkler konusunda bir şuurlanmaya yol açmıştı. Ancak bundan çok daha önemli ve etkili olan gelişme Rusya'da Çarlık yönetiminin baskılarından kaçarak Osmanlı Devletine sığınan Türk aydınları, Türkiye'de önce kültürel sonra siyasi Türkçülüğün gelişmesine önemli katkılarda bulunmuşlardır.

19. yüzyılın ortalarından itibaren Kırım'da Kazan'da ve Azerbaycan'da; Batı Liberalizmi, Rus romantizmi ve Osmanlı devletindeki batılılaşıma hareketlerinden etkilenen yaygın bir Türk aydın hareketi vardı. Bu aydınlar önce kültürel Türkçülüğü, daha sonrada Pan-Slavizme tepki olarak geliştirdikleri Pan-Türkizmi savunuyorlardı.

Rusya Türkleri arasındaki bu ilk uyanış hareketinin merkezi Kazan'dı. Kazan Türkleri arasındaki bu uyanışın esasları Abdünnâsır Kursavi (1771-1812), Şehabettin Mercani (1818-1889), Hüseyin Feyizhâni (1828-1866) ve Kayyum Nâsırı (1824-1902) tarafından 19. yüzyılın ortalarında atılmıştır. Bu aydınlar arasında özellikle Mercani Türk uyanışının habercisi sayılabilecek bir önderdi. O Türk hayatında milli uyanış için zorunlu olan laikleşmenin uzun sürecini başlatmıştır. Aslına dönmek kaydıyla İslâmiyette reformlar yapmak gereğine ve İslâmiyetin modern ilimlerle pekala uyum sağlayabileceğine inanıyordu. Eserleri ile geçmiş Türk medeniyetlerini vatandaşlarına tanıtarak onları uyandırmaya çalışıyordu.⁽¹⁰⁹⁾ Dinden başka milliyetin de var olduğunu açıkça söyleyen ve öz dili konuşmayı tavsiye eden Mercani 1881'de İstanbul'a gelerek Ahmed

(109) Geniş bilgi için bkz. Abdullah Battal Taymas, Kazan Türkleri, 3.B. Ankara 1988, s.128-131
Serge A. Zenkovsky, Rusya'da Pan-Türkizm ve Müslümanlık, Çev: İzzet Kandemir, İstanbul 1983, s. 21-22.

Cevdet ve Münif Paşa'larla da temaslarda bulunmuştur.⁽¹¹⁰⁾ Mercani'nin öğrencisi olan Feyizhani milli kültürün gelişimi meselesini inceleyerek eğitimde reform yapılmasını savunur. Nâsırı ise şiir, destan ve atasözleri derleyerek, yayınlayarak Kazan Türkleri'nin kültürünü tanıtmak ve onu canlı tutmak için çaba harcarken, yeni bir yazı dilinin yaratılması için çalışmalar yapmıştır.⁽¹¹¹⁾ Alimcan Barudi (1857-1921) Kazan'da Muhammediye Medresesini kurarak eğitim reformu başlatmıştır.⁽¹¹²⁾

Sadece Rusya Türkleri arasında değil, bütün Türklük aleminde büyük bir tesir yaparak Türkçülük cereyanına hız veren en önemli aydınlardan biri İsmail Gaspıralı'dır. (1851-1914) Eğitimini Kırım ve Moskova askeri lisesinde gördü. Burada ders veren Pan Slavistlerin öncülerinden Prof.Katkov'un fikirlerine duyduğu tepki onda kendi milli ideolojisinin doğmasına yol açmıştır.⁽¹¹³⁾ Askeri lisede öğrenci iken Girid isyanı sebebiyle Osmanlı ordusuna gönüllü yazılmak amacıyla okuldan ayrılan fakat Rusya'dan çıkışı engellenen Gaspıralı⁽¹¹⁴⁾ eğitimini tamamlamadan okulu bırakmıştır. Daha sonra Fransa ve Türkiye'de bulundu. 1879'da gazete çıkarma teşebbüsünde bulundu ise de izin alamadı.⁽¹¹⁵⁾ 1881'de "Tavrida" gazetesinde Rusça olarak "Rusya'da Müslümanlar" isimli makalesini yazdı. Gaspıralı bu makalede; Türk dünyasının geri kalma sebebini Avrupa ilminin Türkler arasına girmesine ve eğitim sisteminin geri kalmaşlığına bağlıyordu. Buna karşı eğitimde reform yapılmasını, bütün Türklerin anlayabileceği ortak bir dilin kullanılmasını, Müslüman hayat tarzının modernleştirilmesi ile kadınlara önem verilmesini savunuyordu.⁽¹¹⁶⁾

(110) Kushner, a.g.e., s.19

(111) Nâdir Devlet, Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917), Ankara 1985, s.12-13, Hostler, a.g.e., s. 122-123.

(112) Barudi için bkz. A.Battal Taymas, Alimcan Barudi, İstanbul 1958.

(113) Mehmet Saray, Türk Dünyasında Eğitim Reformu ve Gaspıralı İsmail Bey (1851-1914), Ankara 1987 s.2, Zenkovsky, a.g.e., s.26.

(114) Cafer Seydahmet Kırimer, Gaspıralı İsmail Bey, İstanbul 1934, s.14-15. Köprülüzade M.Fuat, "İsmail Bey Gaspıralı", Azerbaycan Yurt Bilgisi, C.II, (1933), s.154.

(115) Zeki Velidi Togan, Bugünkü Türki (Türkistan) ve Yakın Tarihi, İstanbul 1942, s.551

(116) Kırimer, a.g.e., s. 29-33.

Fikirlerini yaymak amacıyla nihayet 1883'te Tercüman gazetesini çıkardı.

Gaspıralı, Ruslara rağmen varlıklarını koruyabilmenin tek yolunun Rusya'da yaşayan diğer Müslümanlarla daha sıkı ilişkiler kurmaktan geçtiğine inanıyordu. O'na göre Rusya'daki Müslüman Türklerin birliği zorunluydu. Ancak belki Orta Asya Türklerinin kaderinin Rusya'ya bağlı olduğu kanaati ve belki de Rusya'da milliyetçilik yapmanın yasak olması ve sansürün etkisi ile siyasal alandan çok, kültürel alanda mücadele yürütmüş, ılımlı bir politika takip ederek Türklerin dil ve kültürel yönden birleşmelerini ön planda tutmuştur. Tercüman'da; "Türk, Tatar, Azeri, Kumuk, Nogay, Başkurt, Özbek, Kəşguri, Türkmen vs. namları ile maruf Türk kavimlerinin cümlesi arasında münteşir ve malum olan Tercüman Müslümanlar arasında marifin intişarına ve İslâm mekteplerinin ıslahına çalışır. Sade açık ve herkesin anlayabileceği surette kalem kullanır." diyerek amaçlarını ortaya koymuştur.⁽¹¹⁷⁾ Daha sonra "Dilde, fikirde iş de birlik" şeklinde fikirlerini sloganlaştıran Gaspıralı, bütün Türklerin anlayabileceği ortak bir edebi dilin geliştirilmesi ve bununla sadeleştirilmiş İstanbul Türkçesi olması konusunda ısrarla durdu.⁽¹¹⁸⁾ Türk dünyasının birliği ve modernleşmesi yolunda yayınlar yapan ve 33 yıl yayın hayatını sürdüren Tercüman sadece Kırım'da değil, Kazan'da, Kafkasya'da Türkistan'da, Balkanlar'da, Osmanlı Devleti sınırları içinde okunan bir gazete idi.⁽¹¹⁹⁾

Ayrıca Türk dünyasında kadının statüsünü yükseltmek için çalışan Gaspıralı'nın en büyük hizmeti eğitimde giriştiği modernleşme hareketidir.

(117) Yusuf Akçuraoğlu, "Türklerin Büyük Muallim ve Muharriri İsmail Bey Gaspıralı", T.Y., Yıl: I Sayı: 22, (6 Eylül 1328-) s. 694-695.

(118) Hostler, a.g.e., s. 129, Orkun, a.g.e., s. 72-73, Kırımer, a.g.e., s. 74, İber Ortaylı Çarlık Rusyasında Türkçülük Hareketleri ve Gaspıralı İsmail Bey, Ankara 1968, s.15.

(119) Devlet, a.g.e., 16-17.

Bu konudaki fikirlerini Tercüman vasıtasıyla yayan Gaspralı'nın 1884'te Kırım'da başlattığı "Usûl-ü Cedid" hareketi tesirini kısa zamanda göstermiş 1904'de Rusya'da beşbin civarında "Usûl-ü Cedid" okulu açılmıştır. (120) 1906 Rusya Müslümanları Kurultayında bütün Türk mekteplerinin son sınıfında Tercüman'da savunduğu şekliyle Türkçe okutulmasını kabul ettirmiştir. (121)

Gaspıralı Rusya'daki Türklerin hak arama mücadelesinde İslâmiyeti temel almasına rağmen (122) Türk dünyasında daha önce başlayan ceditçilik, O'nun fikirleri vasıtasıyla milliyetçi ilkelerle bütünleşmiştir. Birlik deyince O'nun kastettiği Rusya'daki bütün müslümanların birliği idi. Fakat Rusya'daki müslümanların büyük çoğunluğu Türk olduğundan Gaspıralı'nın din birliği için olan çağrısı Rusya'daki bütün Türklerin milli birliği için yapılmış bir çağrı idi. Ayrıca dil birliği çağrısı, O'nun milli çağrısını daha da kuvvetlendirmişti. Bu sebeple onun fikirleri siyasi Türkçülüğün aydınlar arasında canlanmasına zemin hazırlamıştır. Bu arada İstanbul'la olan yakın ilişkisi ve Tercüman'ın devamlı olarak Türkiye'de de okunması sebebiyle Türk aydınları üzerinde de büyük tesirler yapmıştır. (123)

Kazan ve Kırım Türklerinde başlayan uyanış hareketine paralel olarak Azerbaycan'da da bir aydınlanma hareketi başlamıştı. Azerbaycan'daki hareketin öncülüğünü Mirza Feth Ali Ahundzade (1812-1878) yapmıştır.

(120) Geniş bilgi için bkz. Nadir Devlet, İsmail Bey (Gaspıralı), Ank., 1988, s.59-62, Saray, a.g.e., s.45-60, Gaspıralı'nın yeni usulde "Savti Usulü" okuma yazma öğretmek amacıyla 1912'de Bombay'a kadar gittiği, orada da adı geçen usulde eğitim yapmak üzere "numuney-i İptidaiye" açıldığını Türk Yurdun'daki bir yazıdan öğreniyoruz. Seyyah "Hind'den Dönerken" T.Y., Yıl: 1 Sayı: 12, s.372. Devlet, İsmail Bey.... s. 122-123.

(121) Ahmet Caferoğlu, "İsmail Bey Gaspıralı" Azerbaycan Yurt Bilgisi, C.II, (1933) s.168.

(122) 1907 ve 1908'de Mısır'a giden Gaspıralı orada "Al Nahdah" adlı bir gazete çıkarır ve İslâm Kongresi yapılması fikrini savunur. bkz. Saray, a.g.e., s.66-71, Devlet, İsmail Bey.. s. 111-121.

(123) Gaspıralı, Şemseddin Sami, Mehmed Emin, Ahmed Midhat, Necip Asım başta olmak üzere devrin aydınları ve daha sonra kurulan Türkçü cemiyet ve basın organları ile yakından temas halindeydi. bkz. Saray, a.g.e., s. 77, Devlet, İsmail Bey, s. 124-127.

Azerbaycan'da ilk Türkçe piyesler yazan Ahundzade⁽¹²⁴⁾ Müslüman Türkler arasında kullanılan yazı sisteminin ıslah edilmesi hususunda büyük gayretler sarfetmiş, hatta Osmanlı Devleti'nin yöneticilerine teklif etmiş, ancak sonuç alamamıştır.⁽¹²⁵⁾

Azerbaycan'da tiyatrodan sonra en önemli uyanış gazetecilik alanında olmuştur. Nitekim Rusya'da ilk Türkçe gazete olan Ekinci, Zerdabi Hasan Bey (1832-1907) tarafından 1875'te Bakü'de çıkarılmıştır. Zerdabi gazetede, Moskova'daki öğrencilik yıllarından kalma narodnik eğitimlerine uygun olarak öncelikle köylülere sade bir Türkçe ile sesleniyordu. Ekinci 1877'de Osmanlı-Rus savaşı sırasında kapatıldı. Ondan sonra, Ziya, Ziyai Kafkasya ve edebi bir dergi olan Keşkül çıkarıldı.⁽¹²⁶⁾

Daha önce belirtildiği gibi Gaspıralı'nın hareketi Türkçe konuşan topluluklara milli bir kimlik kazandırma ve aralarında birlik ve dayanışmayı pekiştirici olmuştur. Nitekim Tercüman'ın etkisi ile Azerbaycan basınında da ortak yazı dili belirmişti. Türklüğe dayalı milli şuurun yazılı ifadeleri keşkül'ün sayfalarında çıkmaya başlamıştı.⁽¹²⁷⁾ Bundan sonra kültürel Türkçülük aşılarak siyasi öze sahip faaliyetler başlamıştır. Türkçülüğün kültürel çerçevesinin ötesine ilk adım atan Azerbaycanlı Hüseyinzade Ali Bey (Turan) (1864-1941) dir.⁽¹²⁸⁾ St.Petersburg'da tıp eğitimi yaparken Gaspıralı gibi Pan-Slavizme tepki olarak Türkçülüğü geliştirmiştir. 1889'da İstanbul'a gelmiş ve Mektebi Tıbbiye'de

(124) Geniş bilgi için bkz. A.Caferoğlu, "Mirza Feth-Ali Ahundzade", Azerbaycan Yurt Bilgisi, C.2, (1933) s.436-443, Yusuf Akçura, Yeni Türk Devleti'nin.., s. 35-39.

(125) Fevziye Abdullah Tansel, "Arap Harflerinin İslahı Değiştirilmesi Hakkında İlk Teşebbüsler ve Neticeleri (1862-1884)", Bellefen, C. XVII, Sayı: 66, s.224, Agâh Sırrı Levend, Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri, 3.B. Ankara 1972, s. 155.

(126) Geniş Bilgi için bkz. Tadeusz Swietochovski, Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı (1905-1920), Çev: Nuray Mert, İstanbul 1988, s. 46-48, Akçura a.g.e., s. 60-63.

(127) Tadeusz, a.g.e., s. 51-52.

(128) Biyografik bilgi için bkz. Alaaddin Gövsa, Türk Meşhurları Ansiklopedisi, İstanbul 1946 s. 386, "Hüseyinzade Ali Bey", T.Y., Yıl: 4, CildVIII Sayı: 3 (78), s. 88-94, Sayı: 4, s. 104-108

öğretmenliğe başlamıştır. Bu arada öğrencilere Türkçü fikirleri yaymaya çalışmış ve Jön Türk hareketinin çekirdeği olan "İttihad-ı Osmanî" cemiyetinin kurucuları arasına katılmıştır.⁽¹²⁹⁾ 1905'te tekrar Rusya'ya giderek Ali Merdan Topçubaşı ve Ahmet Ağaoğlu ile birlikte "Hayat" gazetesini çıkardı. Daha sonra "Füyuzat" adlı bir dergi de çıkaran Hüseyinzâde Ali, buradaki yazılarında Azerbaycan kültürünün, İran ve Rus tesirinden temizlenmesi, Osmanlı Devleti öncülüğünde bütün Türklerin manevi bir birlik kurmaları ve Türklerin esas olarak "Türkleşmek, İslamlaşmak, Avrupalılaşmak" prensipleriyle çalışmaları gerektiği konularını işledi.⁽¹³⁰⁾ Türk aydınları üzerinde büyük tesirler bırakan Hüseyinzâde Ali, tekrar Türkiye'ye dönüşünde İttihat Terakki ve diğer milliyetçi cemiyetlerde önemli roller oynayacaktır. Türkçülüğü o günlerde anlaşılan en geniş manası içinde yani, Turancılık olarak düşünen Hüseyinzâde Ali'nin Ziya Gökalp'teki Türkçülük fikrinin uyanmasında tesiri büyüktür.⁽¹³¹⁾

Osmanlı Devletindeki Türkçülük hareketinin gelişmesine katkısı olanlardan birisi de Azerbaycanlı Ahmed Ağaoğlu'dur (1870-1938). Fransa'da eğitim gören Ağaoğlu, Paris'te Ahmed Rıza (1859-1930) başta olmak üzere diğer Jön-Türk liderleriyle temas kurmuştur. 1894'te Azerbaycan'a dönerek bir taraftan "Hayat" ve "İrşad" gazetelerinde Türk birliği fikrini savunan yazılar yazan Ağaoğlu, diğer taraftan Rus hükümetine ve Ermeni tehdit hareketlerine karşı "Dıfai" teşkilatını kurarak fiili ve siyasi mücadele yürütmüştür.⁽¹³²⁾ 1908'de II. Meşrutiyetin ilanından sonra Türkiye'ye dönen Ağaoğlu; Türkçü derneklerin kuruluşunda görev aldı ve Türk Yurdunun daimi yazarları arasına katıldı.⁽¹³³⁾

(129) Ahmed Bedevi Kuran, İnkılâp Tarihimiz ve İttihad ve Terakki, İstanbul 1948, s. 61.

(130) Devlet, Rusya Türklerinin....., s. 157, M.Mirza Bala, Millî Azerbaycan Hareketi, Ankara 1991, s. 40-41.

(131) Ali Canip Yöntem, "Ziya Gökalp'e Türkçülüğü Aşılayan Adam", Yakın Tarihimiz, C.1, Sayı:9 (Nisan 1962), s.259, Hilmi Ziya Ülken, Millîyet ve Tarih Şuuru, 2.B. İstanbul 1976, s.180.

(132) Tadeusz, a.g.e., s. 54, 72.

(133) Akçura, y.a.g.e., s. 167-187, Devlet, Rusya Türklerinin..., s.112-117.

Osmanlı devleti, Orta Asya'da yaşayan Türk topluluklarındaki bazı edip ve dervişler ile de temas kurmuştu. . Orta Asya'dan gelen dervişler İstanbul'da tekkelerini devam ettirebilmişlerdi. Bunların en önemlisi de Özbek Tekkesi idi.⁽¹³⁴⁾ 1860 ve 1870 lerde bu tekkenin şeyhliğini yapan Süleyman Efendi (1821-?) 1882'de Lügat-i Çağatay ve Türki-yi Osmani adlı bir kitap yazarak Osmanlı okuyucularına çağataycayı ve Doğu Türklerini tanıtmıştır.⁽¹³⁵⁾ Buhara Sefirinin 1867'de Rus baskısına karşı Osmanlı Devletinden yardım istemesi üzerine Osmanlı hükümeti Şeyh Süleyman Efendi'yi orada tahkikat yapmak üzere sefaretle Orta Asya'ya da gönderdiği bilinmektedir.⁽¹³⁶⁾

Rusya'dan Türkiye'ye gelenler arasında şüphesiz en önemli aydınlardan birisi Yusuf Akçura'dır. (1876-1935) Akçura'nın önemi Türkiye'de siyasi Türkçülüğün yayılmasında oynadığı rol ve aydınlar üzerindeki tesirinden kaynaklanmaktadır. Akçura'nın bu büyük tesiri Türkiye'de uzun süre kalmasından dolayı Türk aydınları ile yakın temaslarından ve Türk siyasi ve fikir hayatında önemli roller üstlenmesine de dayanmaktadır.

Daha küçük yaşta İstanbul'a gelen Akçura, burada askeri eğitim görürken Rusya'ya gidip gelmiş, Mercani, Nasırî ve Gaspıralı gibi Türk liderleriyle temaslarını sürdürmüştür.⁽¹³⁷⁾ Türklerin Ruslar karşısında uğradığı baskıları O'na doğrudan hissettiren ve Türklüğün karşı karşıya bulunduğu tehlikeleri yakından görmesini sağlayan O'nun İstanbul'dan

(134) Cengiz Bektaş, "Özbekler Tekkesi" | Tarih ve Toplum, (Ağustos 1984) s. 112-117.

(135) Kushner, a.g.e., s. 18, Shaw, a.g.e., 318, Akçura, y.a.g.e., s. 45-48.

(136) Türköne, a.g.e., s. 113.

(137) François Georgeon, Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935), Çev: Alev Er, Ankara 1986, s. 24-27, Ahmet Temir, Yusuf Akçura, Ankara 1987, s. 27-28.

Rusya'ya yaptığı yolculuklar olmuştur.⁽¹³⁸⁾ Ayrıca bu yolculuklarda ilişki kurduğu Mercani ve Gaspıralı'nın fikirleri Onda büyük tesirler yapmıştır. Nitekim ilk makalesi Şehabettin Mercani üzerinedir.⁽¹³⁹⁾ 1897'de yazdığı bu makaledeki amacı, Kuzey Türklüğü ve fikir hareketleri hakkında Osmanlı aydınlarına ışık tutmak ve Türklük dünyasının bu iki kolunu Rusya Türkleri ile Osmanlıları tanıştırmaktır. Daha sonra Trablusgarp'a sürülen Akçura, oradan Paris'e kaçarak siyasi ilimler Akademisini "Osmanlı İmparatorluğu Kurumları Tarihi Üzerine Bir Deneme" adlı tezle bitirdi.⁽¹⁴⁰⁾ Akçura'nın Paris yılları fikirlerinin daha da netleştiği bir devir olmuştur.⁽¹⁴¹⁾ Nitekim Paris'te ilişki kurduğu Jön-Türklerin Osmanlılık eğilimlerine karşı bir tepki olarak, Rusya'ya dönüşünde Mısır'da yayınlanan Türk gazetesine Üç Tarz-ı Siyaset, adlı meşhur makalesini yazmıştır.⁽¹⁴²⁾ Akçura bu makalesinde, Osmanlıcılık, İslâmcılık ve Türkçülük akımlarından hangisinin Osmanlı Devleti'nde uygulama şansına sahip olabileceğini ortaya koymaya çalışır. Sonuçta; "...artık Osmanlı milleti vücuda getirmekle uğraşmak beyhûde bir yorgunluktur." diyen Akçura, makalesinin sonunda kesin hükme varmamasına rağmen, ancak Türkçülük politikasının uygulanabilirliğine işaret eder. Bu döneme kadar Türkçülük bir siyaset programı halinde ortaya konulmamıştı. Akçura'nın makalesi böyle bir program mahiyetini taşıyordu.⁽¹⁴³⁾ Hostler'e göre, 1848 "komünist Manifestosu" komünistler için nasıl bir rol oynamışsa, Akçura'nın bu makalesi de Türkçüler için benzer bir rol oynamıştır.⁽¹⁴⁴⁾ Bir müddet Rusya'da kalan Akçura, 1908'de

(138) Georgeon, a.g.e., s. 20.

(139) Bu ilk makalesi "Kazan Ulemasından Mercani Efendi" adıyla Ma'lumat'ta çıkmıştır. Ancak Nasırî hakkında hazırladığı bilinen makalesi yayınlanmamıştır. Temir, a.g.e., s. 27-28. Georgeon, a.g.e., s.42.

(140) Bu tezin giriş kısmı Türkçeye çevrilerek Bilgi Mecmuasının 1. ve 2. sayılarında yayınlanmıştır. Akçuraoğlu Yusuf, "Osmanlı Saltanatı Müessesatının Tarihine dair bir tecrübe", Bilgi Mecmuası, C.1, Sayı: 1 (Teşrin-i sani 1329) s. 82-96, Sayı: 2 (Kanunu evvel 1329) s. 117-134.

(141) Geniş bilgi için bkz. Muharrem Feyzi Togay, Yusuf Akçura'nın Hayatı, İstanbul 1944, s38-42, Temir, a.g.e., 28-30, Nadir Devlet "Yusuf Akçura'nın Hayatı (1876-1935), Ölümünün Ellinci Yılında Yusuf Akçura Sempozyumu Tebliğleri (11-12 Mart 1983), Ankara 1987, s.21,23

(142) Yusuf Akçura, Üç Tarz-ı Siyaset, T.T.K Yay. Ankara 1976, Enver Ziya Karal'ın önsözü ile yayınlanan bu eser'in 19-36 sayfaları arasında Akçuraoğlu'nun makalesi yer almaktadır.

(143) Kuran, "Türk Milliyetçiliğinin", s. 530.

(144) Hostler, a.g.e., s. 145.

tekrar İstanbul'a gelerek Türkçü hareketin öncülüğünü yapacak olan Cemiyetlerin ve dergilerin kuruculuğunda ve faaliyetlerinde aktif görev alacaktır.

g- II. Abdülhamit Devri: İslamcılık Cereyanı ve Basının Türk Milli Duygusunun Uyanmasındaki Rolü:

İslamcılık cereyanı özelliklerini daha çok 19. yüzyıl ortalarında kazanan, imparatorluğun dışında doğmasına rağmen⁽¹⁴⁵⁾ 1870'lerden itibaren Osmanlı devletinin merkezinde gittikçe güçlenen bir ideolojik davranıştır. Bu fikir 1840'lardan itibaren genel bir Müslümanca tepki olarak şekilsiz, fakat ısrarlı bir arka plan unsuru olan ve daha çok İttihad-ı İslâm adı altında 1870'lerden itibaren Osmanlı devletinde birlik odağının Osmanlıcılıktan, İslâmlığa kaymaya başlamasına paralel olarak belirmeye başlar.⁽¹⁴⁶⁾

Bu fikrin doğuşunda etkili olan sebepleri ana hatları ile şöyle özetlemek mümkündür:

1. Avrupa sanayi ve kapitülasyonların Osmanlı devletinde yarattığı iktisadi sistemin Türk ve Müslüman kitle aleyhine gelişmesi, Gayr-i müslimlerin milliyetçilik hareketleri ile Tanzimat reformları sonuç itibariyle Osmanlı toplumunda dini tepkiye yönelişte önemli rol oynamıştır.⁽¹⁴⁷⁾

2. Batı yayılcılığı ile tehdit edilen Türk ve Müslüman dünyası, islâm dünyasının güçlü devleti sıfatıyla Osmanlı devletinden yardım

(145) Roderic Davison, Reform in the Ottoman Empire, Princeton, 1963, s. 274; İttihad-ı İslam fikrini ilk ortaya atan Cemaleddin Afgani olmuştur. Fazlur Rahman, İslam, Çev: Mehmet Dağ, Mehmet Aydın, İstanbul 1981, s. 285-286, Şerif Mardin, Türkiye'de Din ve Siyaset Makaleler 3, İstanbul 1991, s. 11.

(146) Şerif Mardin, "19. yy'da Düşünce Akımları ve Osmanlı Devleti", TCTA, C.2, s.346, Osmanlı Devletinde ilk defa İttihad-ı İslâm kavramı Namık Kemal tarafından kullanılmıştır, Hürriyet, No: 46, 10 Mayıs 1869'dan Türköne, İslamcılık, s.150.

(147) Karpas, "XIX.Yüzyılda...." s. 368.

istemeye başlamıştır. Yardım talepleri hilafeti ön plana çıkardığı gibi, İstanbul'da dünya müslümanlarının birleşmesi fikrini geliştirecek olan aydınların hareket noktasını oluşturur. (148)

3. 19. Yüzyılda kaybedilen topraklarda Müslüman Türklere yapılan kötü muamele sonucu Anadolu ve Rumeliye yapılan göçler bütün müslümanların dini bilincini yükseltmiştir. Bu olaylara paralel olarak Hindistan'dan Cezayir'e kadar uzanan zulüm hikayeleri ve ardından Fransızlar'ın Tunus'u, İngilizlerin Mısır'ı işgalleri bu duyguyu güçlendirmiştir. (149)

4. Ernest Renan ve Sir William Muir gibi batılıların İslamiyetin akla karşı olduğu tezine (150) ve 1870'lerden sonra Avrupa'da kristalleşmeye başlayan Pan-milliyetçiliklerine özellikle de Panslavizme duyulan tepkiyi sayabiliriz. (151)

Yukarda bahsedilen şartların sonucu doğan islamcılık, tüm müslüman aleminin siyasi uyanışının ilk patlaması olduğu gibi, karşısına çıkan meseleleri kendi dünya görüşü açısından çözenin, başka bir deyişle modernleşme çabalarının da önemli bir adımını teşkil eder. İslami unsurlara dayandığı için islamcılığa dini bir ideoloji olarak bakılmasına rağmen, aslında onun dünya işlerine dönük, siyasi amaçlı ve Müslümanların kültürel ve sosyal varlığını korumak isteyen bir ideoloji olduğu görülür. (152)

(148) Yardım talepleri, Afganistan, Orta Asya Hanlıkları, Sumatra, Kuzey Afrika ülkelerinden gelir. Karpat, "Pan-İslamizm..." s. 27, Türköne, İslamcılık, s.28-29, 110-113, 144.

(149) Karal, Osmanlı Tarihi, VIII, s. 541-542, Shaw, a.g.e., s. 314-315

(150) Rahman, a.g.e., s. 270-271, Shaw, a.g.e., s. 315.

(151) Mardin, "Düşünce Akımları ..." s. 348, Davison, a.g.e., s. 276.

(152) Karpat, "Pan-İslamizm", s. 30-31, Rahman, a.g.e., s. 270-295.

II. Abdülhamit tahta geçtiği zaman, gerek dünyada gerekse Osmanlı devletinde yaşayan Müslümanlar arasında gittikçe güçlenen bu eğilimi devlet politikası haline getirmiştir. Öyle ki 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı sonunda geniş toprakların elden gitmesi, İngiltere ve Fransa'nın sömürgecilik faaliyetlerine hız vermeleri, Abdülhamit'i kurtuluş yolunu müslümanlar arasındaki kaynaşma ve dayanışmada aramaya sevk etmiştir. İşte bu şartlar altında Abdülhamit elindeki devlet vasıtalarını kullanarak İslâmcılık cereyanının ülke çapında ideolojik boyutlar almasını sağlamıştır.

II. Abdülhamit'in İslamcı politikasını; dünyadaki bütün Müslümanları birleştirme hayali olmaktan ziyade, halkını İslâmi imparatorluk düşüncesi çerçevesinde birleştirerek, Osmanlı hilâfetini ve devletini Müslüman unsurlara dayanarak ve ondan güç alarak ayakta tutmak şeklinde özetleyebiliriz.⁽¹⁵³⁾ Realist bir devlet adamı olan II. Abdülhamit, Hristiyan unsurların devletten ayrıldığı ve emperyalizmin güç kazandığı bir dönemde hiç değilse Müslüman grupların devlete bağlılığını sağlamlaştırmak amacıyla İslamcılığı siyasi gayesini gerçekleştirmek için bir vasıta olarak kullanmıştır. Bu dönemde Arapların Osmanlı-İslâm birliğini benimsemeleri için devletten ayrı düşünemeyeceğimiz Arap vilayetlerine özel önem verilerek İslâm birliği fikrine fiili bir veche kazandırılmıştır. Bu dönemin Arapçılığını ve bazı şeyh ve tarikatların önem kazanmasını bu çerçevede değerlendirmek gerekir.⁽¹⁵⁴⁾

Cemâleddin Afgani'nin savunduğu siyasi anlamda İslâm birliği ile II. Abdülhamit'in takip ettiği İslâmcılık hem nitelik, hem de coğrafi açıdan

(153) Bu konudaki değerlendirme ve görüşler için bkz. İsmail Kara, Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi I, İstanbul 1986, s.XXIX, Şerif Mardin, Türkiye'de Toplum ve Siyaset, Makaleler 1, İstanbul 1990, s. 41, Karpat, "Pan-İslamizm" s. 28, Berkes, Çağdaşlaşma, s. 356, Abdülhamit'in Hatıra Defteri, (Der. İsmet Bozdağ) Ankara 1975, s.73.

(154) Berkes, y.a.g.e., s. 356, Shaw, a.g.e., s. 315, Karpat, y.a.g.m., s.33.

birbirinden farklıdır. Abdülhamit İslâmcılık cereyanını belirli toprak sınırları içinde yaşayan taazzuvlaşmış bir millet yaratmak için bir ideoloji olarak kullanmasına karşılık, Afgani, Müslüman hükümdarlar ve ülkeler arasında anti emperyalist bir siyasi birlik yaratmak gayesini gütmüştür.⁽¹⁵⁵⁾ Ancak Abdülhamit'in Batılı güçlerin emperyalist politikalarına karşı halifelik nüfuzu ile birlikte islamcılığı bir ideolojik silah olarak kullandığı, bu amaçla mevcut şartları ve bazı kişileri lehinde kullandığı da bir gerçektir.⁽¹⁵⁶⁾ Abdülhamid'in Afgani'yi 1892'de İstanbul'a davet etmesi bu meyanda sayılabilir. Ancak II. Abdülhamit'in İstanbul'a getirttiği Afgani'yi göz altında tuttuğu ve İstanbul'dan ayrılmasına müsaade etmediği, 1897'de orada öldüğü bilinmektedir.⁽¹⁵⁷⁾ II. Abdülhamit'in bütün dünya Müslümanlarını birleştirme politikası olduğu yolundaki tez, O'nun politikasından tedirgin olan İngiliz, Fransız ve Ruslar tarafından ortaya atılmış iddialardır.⁽¹⁵⁸⁾

II. Abdülhamit dahili islamcılığı, cihanşumul Panislamizm'den üstün tutarak Osmanlı devletini içten güçlendirmeye öncelik vermesi O'nun realist politikasının sonucudur. Bu politikanın devlet eli ile gerçekleştirilmeye çalışılması, fikren seferber olan halkın devletin ayrılmaz bir parçası haline gelmesini, halkla devletin bütünleşmesini kolaylaştırmıştır.

(155) Karpat, y.a.g.m., s. 13-14, ayrıca geniş bilgi için bkz. Mümtaz'er Türköne, Cemaleddin Efgani ve Türk Düşüncesine Tesirleri, (Ank.Üni.SBF. Yayınlanmamış Y.L.Tezi)Ankara 1985, s. 105-111.

(156) Abdülhamid'in Hatıra Defteri, s. 74, Shaw, a.g.e., s. 316, Karal, Osmanlı Tarihi, C.VIII, s. 545-549.

(157) Abdülhamit, Afgani'yi tehlikeli ve İngilizlerin adamı olarak görmektedir. Abdülhamit'in Hatıra Defteri, s. 73-74, Berkes, a.g.e., s. 353-356, Afgani İstanbul'dan kaçmak için İngilizler'den yardım da istemiştir. Bu konuda yazdığı mektup için bkz. Türköne, Afgani s. 98-99, Afganinin milliyeti konusunda şüphe uyandırır. davranışları da mevcuttur. M.Muhammed Hüseyin, Modernizmin İslam Dünyasına Girişi, Çev: Sezai Özel, İstanbul 1986, s. 69. Wambery ise Abdülhamid'in Afganiyi İngilizler'e karşı kullandığını belirtir. M.Kemal Öke, II. Abdülhamid ve Dönemi, İstanbul 1983, s. 84.

(158) Berkes, a.g.e., s. 356, Karpat, "Pan-İslamizm", s. 28.

Abdülhamid bunu gerçekleştirmek için, sadece siyasi ideolojik bir mefhum olan İslâmcılığa dayanmakla kalmamış, maddi tedbirlere de önem vermiştir. Hizmet esası üzerinde çalışacak bir bürokrasinin kurulması, eğitim reformu, kara ve demiryolları ile haberleşme vasıtalarının geliştirilmesi, göçebe yaşayanları yerleşik düzene geçme konusunda zorlaması, çevrenin devletle bütünleştirilmesine büyük oranda yardım etmiştir. (159)

Ayrıca II. Abdülhamit döneminde Türkçenin imparatorluk içindeki durumunu kuvvetlendirme ve yayma konusunda önemli bir adım atılmıştır. Osmanlı tarihinde ilk defa 1876 Anayasası ile devletin resmi dilinin Türkçe olduğu kabul edilmiştir. (160) Diğer taraftan II. Abdülhamit yönetiminin basında, siyasi konuların yazılmasını yasak etmesi üzerine dil, edebiyat ve tarih gibi görünüşte siyasi olmayan konular Sabah, Tercüman-ı Hakikat ve İkdam gazetelerinde tartışılmaya başlanmıştı. Sonuçta Türklük konusu tabii olarak gündeme gelmiştir. Böyle tarihi ve kültürel konuların tartışılmasının ardında Türk milli duygusu ifadesini bulmuş ve daha sonraki Türkçülük hareketine etkisi büyük olmuştur. (161) Böylece II. Abdülhamid devrinde okulların çoğalması, basın ve ulaşımın yaygın hale gelmesiyle Türkçe konuşanların sayısı artmıştır. Sonuçta Osmanlıların önemli bir kısmı (Özellikle Anadolu) İslâmi çerçeve içinde milletleşmek yolunu

(159) Mardin, Makaleler 1, s. 41, Karpaz, y.a.g.e., s. 28.

(160) Abdülhamit Arapça'nın resmi dil olmasını düşünmüş, fakat sadrazam Said Paşa'nın itirazı üzerine bundan vazgeçmiştir. Karal, Osmanlı Tarihi, C. VIII, s. 545, Refik Ahmet Sevengil, "Türkçenin Devlet Dili Oluşu", Türk Dili, C X, s. 109-120 (1960-1961), s. 606-607, Ali İhsan Gencer, "İlk Osmanlı Anayasasında Türkçenin Resmî Dil Olarak Kabulü Meselesi" Armağan, Kanun-u Esasî'nin 100. yılı, Ankara 1978, s. 187-189, Ayrıca devlet okullarında basit ve açık bir Türkçe kullanılması için 1894'te bir genelge gönderilmiştir. Nihat Sami Banarlı, "Sultan Hamid'in Türkçeciliği", Hayat Tarih Mecmuası, Yıl: 3, C.2, Sayı:11 (Aralık 1967), s. 6-9.

(161) Kushner, a.g.e., s. 21-23.

uştır. (162)

Diğer taraftan devrin basınında Anadolu'nun gelişmesi, halkınır omik, sosyal ve eğitim yönünden kalkındırılması gereği de sık sık dile rilmıştır. Özellikle Ermeni ve Rumlar'ın Anadolu üzerindeki iddiaları, olu'nun Türk olduğunun diğer milletlere ait olamayacağı gerçeğinin rla üzerinde durulmasına sebep olmuştur. Böylece Türk Anadolu'nur tılması fikri doğmuştur. (163)

Sonuçta, II. Abdülhamit'in İslamcılık politikasıyla müslümanların aştıkları, inançlara, değerlere ve geleneklere öncelik vererek dil, e ve sosyal farkları dikkate almayıışı, özellikle Anadolu'da yaşayan en birlik duygusundan yoksun Müslüman ahalinin tek bir kitle şeklinde aşmasına zemin hazırlamıştır. Basın da bu yolda pekiştirici rol nıştır diyebiliriz. Böylece ortaya çıkmaya başlayan millet bugünkü rlarımız içinde yaşayan Türk milletinin kaynağını teşkil etmiştir. (164)

sonra gelişen şartlar Anadolu'da kalmış müslümanların Türk milleti ine doğru gelişmesini hızlandırmıştır. Ayrıca bu devir, yasaklarına en, Türkçülük-Milliyetçilik adını verdiğimiz akımın Türkiye'de llenmeye başladığı bir devir olmuştur. Bu sebeple; II. Abdülhamid'in ncılık politikasını II. Meşrutiyetle birlikte güçlü bir fikir hareketi ak ortaya çıkacak olmasına rağmen, geleneksel İslâmla, modern iyetçilik arasında bir geçiş olarak değerlendirmek mümkündür. (165)

Karpat "Pan-İslamizm..." s.35, Hostler Osmanlı Devletinin Tanzimat döneminde başlayan bu İslamcı dinamizminin büyük bir ihtimalle sadece dinle değil, aynı zamanda milli bir Türk gizli cereyanıyla da harekete geçirilmiş olabileceğini belirtmektedir. Hostler, a.g.e., : Geniş bilgi için bkz. Kushner, a.g.e., s. 79-85.

Karpat, "Pan İslamizm..." s. 33.

Keddie ve Mardin Panislamizmi ön milliyetçilik (Protonationalism) olarak nitelemektedir. Nikki R. Keddie, "Pan-İslam as Proto-Nationalism", Journal of Modern History, March 1969, No: 1, s. 18, Mardin, Makaleler 1, s. 41.

2. Türkçülük Hareketinin Doğuşu:

a- İlk Türkçüler ve Özellikleri:

Yukarıda anahatları ile özetlediğimiz faktörler, Osmanlı aratorluğu içindeki Türkleri, Türkçülük fikrine yönelmekten alıkoyacak itli fren mekanizmalarını, yavaş yavaş ortadan kaldırmaya ve anlıcılık anlayışı içinde Türk unsuruna ağırlık verme gibi bir eğilimi lamasını hep birlikte teşvik etmişlerdir. Birçok milliyetçili nlarında olduğu gibi, Türk milliyetçiliğinin doğuşu da dil ve tarih gib türel sahalardaki araştırmaların gelişmesiyle başlamıştır.

Türkçülük; Tanzimat döneminde kültürel milliyetçilik çerçevesind alabileceğimiz sade bir dil yaratma çabaları ile gündeme gelir zimat reformları ve eğitimin halk arasında yayılması için herkesi ayabileceği şekilde yazı dilinin sadeleştirilmesi yolunda ilk girişim cafa Reşit Paşa yapmıştır.⁽¹⁶⁶⁾ Tanzimat devlet adamlarının dile karşı lukları bu ilgi, 1851'de kurulan "Encümen-i Daniş"e Osmanlı dilinde rm yapmak ve özellikle dildeki Türkçe unsurları geliştirmek için rlattırılan "Kavaid-i Osmani" ile devam eder.⁽¹⁶⁷⁾ Dile karşı duyulan lgi İbrahim Şinasi (1826-1871) ve Ziya Paşa (1825-1880) tarafından daha leri götürülerek konuşma ve yazı dili ikiliğini ortadan kaldırmak için göstermişlerdir. Şinasi Tercüman-ı Ahval ve Tasfir-i Efkân telerinde yazdığı yazılarda çok sade bir dil kullanmış, Türkçenin eleşmesine ve bir gazeteci dilinin oluşmasına öncülük etmiştir.⁽¹⁶⁸⁾ Paşa Hürriyet gazetesinde yayınlanan "Şiir ve İnşa" makalesi ile

) Agah Sırrı Levend, Türk Dilinde Gelişme, s. 81.

) Sözlük Encümen tarafından Ahmed Cevdet Paşa ve Fuat Paşa'ya hazırlattırılmıştır: Tanpınar, a.g.e., s. 146, Shaw, a.g.e., s. 319, Berkes, a.g.e., s. 254-255.

) Levend, a.g.e., s. 83, Tanpınar, a.g.e., s. 208-215, Berkes, a.g.e., s. 255-258, Şinasi Tercüman-ı Ahval'in 1860'da yayınlanan ilk baş yazısında "Hakim millet" kavramını da kullanılır. Lewis, a.g.e., s. 334.

açıkça Türkçecilik yapar.⁽¹⁶⁹⁾ Bu devirde Türkçenin sadeleştirilmesi gazetenin önemli bir başarısıdır. Gazetenin özellikle herkesin anlayabileceği yazı dili ve kamuoyu oluşturma fonksiyonu ile birlikte tiyatro, şiir, tercüme, roman, makale, deneme vb. gibi edebi ürünlerin yaygınlaşması toplumun düşünce sahasının gelişmesine yardımcı olacaktır.⁽¹⁷⁰⁾

Dil ve edebiyat sahasında başlayan Türkçülük, batıdaki Türkoloji eserlerinin etkisi ile, başta tarih anlayışı olmak üzere diğer alanlara kaymaya başlamıştır. Batıdaki Türkoloji çalışmalarından etkilenenlerin başında Ahmet Vefik Paşa (1823-1891) gelir. Vefik Paşa Çağatayca'dan Osmanlı Türkçesine tercüme ettiği Ebûl Gazi Bahadır Han'ın Eşâl-i Secere-i Türkî'sini (1863-64) yayınladı.⁽¹⁷¹⁾ Daha sonra 1876'da yayınladığı Lehçe-i Osmanî, adlı eserinin giriş kısmında Türklerin ve dillerinin yalnız Osmanlı ve Osmanlıca olmayıp Asya'dan Avrupa'ya kadar uzanan büyük ve eski bir ailenin en batıdaki kolu olduğuna dikkati çeker.⁽¹⁷²⁾ Yusuf Akçura'ya göre Vefik Paşa Osmanlı Türkleri içinde ilk Türkçüdür.⁽¹⁷³⁾

Askeri okullar müdürü Süleyman Hüsnü Paşa (1832-1892), 1876'da yayınlanan Tarih-i Alem, adlı eserinin bir bölümünü İslamiyetten önceki Türk tarihine ayırır. Esas itibarıyla J. de Guignes'in, Hunların, Türklerin Moğolların ve Daha Sair Tatarların Tarihi, adlı eserine dayanan bu bölüm

(169) Tanpınar, a.g.e., s.336, Akçura'ya göre, Ziya Paşa bu makalesinde Osmanlı Sözcüğünü Türk sözcüğünün karşılığı olarak kullanmıştır. Akçura, Yeni Türk Devleti'nin, s.17, Ziya Paşa Hakkında geniş bilgi için bkz. Önder Göçgün, Ziya Paşa'nın Hayatı, Eserleri, Edebi Şahsiyeti ve Bütün Şiirleri, Ankara 1987.

(170) Tanpınar, a.g.e., s.249-250, Osmanlı aydınları gazete vasıtasıyla sahip oldukları yeni gücün de farkındadırlar. Bu konuda İnkılâp gazetesinin çıkış beyannamesinde gazeteye yüklenen görev için bkz. Kaya Bilgegil, Yakın Çağ Türk Kültür ve Edebiyatı, s.209. Türk gazeteciliği hakkında genel bilgi için bkz. Selim Nusret (Gerçek), Türk Gazeteciliği (1831-1931), İstanbul 1931.

(171) Fevziye Abdullah Tansel, "Ahmet Vefik Paşa'nın Eserleri", Belleten, Sayı: 109 (1964) s. 137-138.

(172) Kuran, Ondokuzuncu Asırda...., s. 22, Nihat Sami Banarlı, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, C.III, İstanbul, 1971, s.1069, Vefik Paşa hakkında geniş bilgi için bkz. Sevim Güray, Ahmet Vefik Paşa, Ankara 1966.

(173) Akçura, Yeni Türk Devletinin...., s. 21.

modern Türk tarihçiliğinde İslâmiyetten önceki Türklere dair ilk yazıdır.⁽¹⁷⁴⁾ Diğer önemli eserine İlmi Sarf-ı Türki, adını veren Süleyman Paşa, kitabında Türkçe adını kullanmasının sebebinin Osmanlı isminin bir devlet ismi olduğunu, Türk dili ve edebiyatı için kullanılmaması gerektiğini ifade ederek açıklamıştır.⁽¹⁷⁵⁾ Ayrıca O'nun en büyük hizmeti askeri okulların ders programına milli tarihi koymuş olmasıdır.⁽¹⁷⁶⁾

19. Yüzyıl fikir tarihi içinde önemli bir yeri olan modern kavram ve düşünceleri ilk defa kullanan ve Osmanlı fikir dünyasına taşıyan bir diğer aydın da Ali Süavi (1839-1878)'dir. İmparatorluk'ta devam eden İslâmi ananeden pek ayrılmayan çok renkli bir kişiliğe ve fikri yapıya sahip olan Ali Süavi, çelişkilerine rağmen Muhbir ve Ulûm gazetelerinde Türkçülüğü ve Türkçe yazmayı devamlı söz konusu eder. Süavi Ulûm gazetesinin ilk sayısında yayınladığı Türk adlı makalesinde, Türklerin eski bir medeniyete sahip olduklarını, İslâmın gelişmesine yardım ettiklerine işaret eder. Süavi, Ulûm gazetesinde yazdığı "Lisan ve Hatt-ı Türki" başlıklı yazısında Türkçenin sadeleştirilmesini savunur. O'na göre, Türkçe'ye Osmanlıca demek yanlıştır. Osmanlı kelimesi bir politika tabiridir. Ayrıca Orta Asya Türklerinin geleceklere ile de ilgilenmiş Hıve Hanlığı isimli bir kitap yazmıştır.⁽¹⁷⁷⁾ "Nation'u-Ümmet'in karşılığı olarak gören, Ali Süavi

(174) Lewis, a.g.m., s. 10, Akçura, Yeni Türk Devletinin, s. 43-44.

(175) Kushner, a.g.e., s. 92.

(176) Sadık Tural, Osmanlı İmparatorluğunun Son Yıllarında Edebiyatımızda Türkçülük Akımı, (H. Ün. Yayınlanmamış Doktora Tezi) Ankara 1978, s. 21. Süleyman Paşa hakkında geniş bilgi için bkz. Fethi Tevetoğlu, Süleyman Paşa, Ankara 1988.

(177) Ali Süavi Türkçülük konusundaki fikirlerini A Lumley Davids'in, Kitab'ül İlm-nâfi fi Tahsil-i Sarf-ü Nahu-i Türki, Grammaite Turke, adlı eserini esas alarak yazmıştır. Köp-rülüzâde Mehmed Fuat, Milli Edebiyat, s. 45-46, Ayrıca Türkçülük ve Türkçecilik konusundaki fikirleri için bkz. İsmail Hami Danişmend, Ali Süavinin Türkçülüğü, Ankara 1942, s. 27-36, Hikmet Dizdaroğlu, "Ali Süavi'de Dil Anlayışı", Türk Dili, C. VII, S. 73-84, (1957-1958), s. 374-380.

vatanı "memleket-i İslamiye" olarak algılamaktadır.⁽¹⁷⁸⁾ O'nun diğer önemli özelliği pek açık olmasa da Türkçülük, İslamcılık ve Batıcılık arasında zıtlık görmeyerek üç fikir akımını da savunması ve laiklik fikrini ortaya atmasıdır.⁽¹⁷⁹⁾

Bu ilmi Türkçülerin yanında vatan ve hürriyet fikirlerini yeni kuşaklara aşıl原因 Namık Kemal (1840-1888) konularını Osmanlı-İslam tarihinden seçerek tarih şuuru ile milleti uyandırma yolunda önemli bir adım atmıştır. Namık Kemal yazılarında vatan, millet ve Türkistan gibi kavramları sık sık kullanmakta ise de Osmanlıcılık fikrinin en önemli savunucularındandır. Vatan kavramını coşkuyla işleyen Namık Kemal, odak noktasını Osmanlı İmparatorluğu'nun yapısının zorunlu bir sonucu olarak belirleyememiştir.⁽¹⁸⁰⁾ Bazen Türk kelimesini Müslüman tabiri ile eş anlamlı olarak kullanan⁽¹⁸¹⁾ Namık Kemal'e göre, nation'un doğru karşılığı ümmettir.⁽¹⁸²⁾ Türkçenin sadeleştirilerek yaygınlaştırılmasını da savunan Namık Kemal,⁽¹⁸³⁾ islami ve Osmanlıcı esaslardan ayrılmadan "terakki"yi savunur. Batının hürriyet ve meşrutiyet fikirlerini uygulamak isteyen Namık Kemal'in yazılarında vatan, Osmanlı, ümmet ve millet eşdeğer kavramlar olarak sunulmaktadır.⁽¹⁸⁴⁾

(178) Türköne, "Tanzimatta Millet ...", s. 38-40.

(179) Hilmi Ziya Ülken, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, 2.B. İstanbul 1979, Falih Rıfkı Atay, Başveren İnkılâpçı, Dünya Yayınları, 4, s. 36-39. Ahmet Hamdi Tanpınar, Laiklik konusunu Mustafa Fazıl Paşa'nın Yeni Osmanlılar Cemiyetine yazdığı mektubunda ortaya attığını, Süavi'nin fikirlerinde İslâmi kaldığını belirtir. Tanpınar, a.g.e., s. 241-243

(180) "Vatan" makalesi için bkz. Mustafa Nihat Özün, Namık Kemal ve İbret Gazetesi, Remzi Kitapevi, 1938, s. 263-271.

(181) İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti, (Edi. P.M.Holt, A.K.S. Lampton, B.Lewis) (Çev: Kurul) C.II, İstanbul 1989, s. 98.

(182) Türköne, "Tanzimatta Millet ..." s. 38.

(183) Namık Kemal bu konuda daha da ileri giderek İmparatorlukta Türkçe'nin tek dil olmasını savunur. Bu konuda bkz. Fevziye Abdullah Tansel, Namık Kemal'in Hususî Mektupları, C.II Ankara 1969, s. 231, 244.

(184) Şerif Mardin, "Yeni Osmanlılar ve siyasi Fikirleri" TCTA, C. 6, s. 1701.

Yusuf Akçura, Tarihçi ve hukukçu Ahmed Cevdet Paşa'nın (1822-1895) da Osmanlı devleti'nin Kırım, Kazan ve Tataristan'la ilgileneceği gerektiği yolundaki görüşlerine dayanarak, imparatorluğa Türkçülük siyaseti tavsiye ettiğini belirtmesine rağmen⁽¹⁸⁵⁾ O'nun vatan ve millet anlayışı islami geleneğe uygun olup, Osmanlılık çerçevesindedir.⁽¹⁸⁶⁾

Osmanlı devletinde bu ilk Türkçülük devresi, daha ziyade ilmi seviyede olup, batıdaki Türkoloji çalışmalarının tesiri altında gelişmiştir. Bu devrede Yeni Osmanlılar hareketi içinde yer alan aydınlar geliştirdikleri politik düşüncelerin yaygınlaştırılması amacıyla Türkçenin sadeleştirilmesine önem vermişlerdir. Onlar bu anlamda Türk diline milliyetçi bir mana vermeksizin haberleşmenin daha yeterli bir vasıtası haline getirmeyi amaçlıyorlardı.

İlmi Türkçülüğün önderleri olarak bilinen Ahmed Vefik, Süleyman Hüsnü ve Ali Süavî'nin dil ve tarih çalışmalarıyla İmparatorlukta Türklük şuurunun uyanmasında önemli rolleri olmuştur.⁽¹⁸⁷⁾ Onların çalışmalarıyla Osmanlı tarihi yavaş yavaş Türk atmosferi içine yerleştirilmeye ve Osmanlı

(185) Akçura, Yeni Türk Devleti'nin, s. 51-52.

(186) Ercüment Kuran, "Türk Tefekkür Tarihinde Ahmed Cevdet Paşa'nın Yeri", Ahmed Cevdet Paşa Semineri 27-28 Mayıs 1985'den ayrı basım, İstanbul 1986, s. 10-11. Cevdet Paşa'nın çeşitli konularda görüşleri için bkz. Ümid Meriç, Cevdet Paşa'nın Cemiyet ve Devlet Görüşü, İstanbul 1975.

(187) Daha sonraki çalışmalar da bunların etkisi altında gelişme göstermiştir. Köprülüzâde, Milli Edebiyat, s. 46.

resmi edebiyatında "kaba, cahil, göçebe" olarak horlayıcı bir üslupla kullanılan Türk kavramı da artık geçmişte şanlı medeniyetlerin kurucusu olan gurur duyulacak bir millet anlamını kazanmaya başlar. Ancak devrin şartları gereği siyasette "Osmanlı Milleti" ve İslâm Birliği" gayelerine önem vermekteydiler.

b- II. Meşrutiyet Öncesinde Türkçülüğün Gelişmesi:

II. Abdülhamid döneminde İmparatorluğun devamı için zaruri görülen "Osmanlı ve İslâm Birliği" gayeleri yanında Türkçülük aydınlar arasında gelişmeye devam etmiştir. Özellikle bu dönemde Türk tarihine ve diline artan ilgi, Osmanlı Türklerinde, Türk tarihinin gerçekte kendi tarihleri olduğu bilincine vardırılmaya, dilin de bir kimlik aracı olarak görülmeye başladığına şahit oluyoruz.

Bu yolda Mehmet Atıf Kaşgar Tarihi adlı eserinin önsözünde Orta Asyalıların "din ve milliyet bakımından kardeşleri" olarak nitelemiş,⁽¹⁸⁸⁾ Ahmed Mithat Efendi (1844-1912) 1887'de yayınladığı Mufassal Tarih-i Kurun-u Cedide, adlı eserinde Osmanlıların Türk soyundan geldiğini açık ve kuvvetli bir şekilde ortaya koymuştur. O'na göre Türkler tarihte büyük öneme sahip bir millettir.⁽¹⁸⁹⁾ Daha sonra Jön Türklerin liderlerinden

(188) Kuran, "Ondokuzuncu Asırda", s. 23.

(189) Kushner, a.g.e., s. 44, Ayrıca Ahmet Mithat 1871'de Dağarcık adlı mecmuanın ilk sayısında Türkçenin kaybedildiğinden şikayet eder. Hayatı ve hikayeleri için bkz. Şevket Rado, Ahmet Mithat Efendi, Ankara 1986.

Mizancı Murad (1853-1914) Tarihi Umûmi, adlı eserinde Türklerin İslamiyetin doğuşundan önceki tarihlerine dikkati çeker.⁽¹⁹⁰⁾ Ayrıca 1886'da çıkardığı Mizan gazetesinde Osmanlılık ve İslâmın yanibaşında Türklüğe değer verme çabası içinde olduğu gibi, milli kültürün de korunmasından yanadır.⁽¹⁹¹⁾

Dilci ve ansiklopedist Şemsettin Sami (1850-1904) Osmanlı Türkçesine dilbilim açısından en büyük yardımı yapmıştır. Bu yolda en büyük hizmeti Kamus-u Türki adlı eseri ile yapan⁽¹⁹²⁾ Şemsettin Sami, "Osmanlı Lisanı" tabirine karşı çıkmış, Osmanlı isminin devlet ünvanı olduğunu bu milletin adının Türk, dilinin de "Lisan-ı Türkî" olduğunu vurgulamıştır.⁽¹⁹³⁾ Türk dilinin şive ve lehçe farklarını ayrılık sebebi sayıp, Türk dillerine çevirmek milli menfaatlerimize aykırıdır diyen Şemsettin Sami, Osmanlı eyaletleri ile sınırlı bir edebi dil yerine, bütün Türk illerinde konuşulacak bir edebi dil ihtiyacına işaret eder.⁽¹⁹⁴⁾ O'na göre dil reformu sayesinde Batı Türklerine Orta Asya ve Rusya Türkleri de katılacak, bunların hepsi "tek bir lisan"la konuşan "tek millet" haline gelecekti.⁽¹⁹⁵⁾ Şemsettin Sami, yazılarında Türkçe konuşulan yerlerin

(190) Kushner, a.g.e., s. 44-45.

(191) Mardin, Jön Türklerin Siyasî Fikirleri (1895-1908), 2.B. İstanbul 1983, s. 86-91. Mizancı Murad hakkında geniş bilgi için bkz. Birol Emil, Mizancı Murad Bey: Hayatı ve Eserleri, İstanbul 1979.

(192) Bu eserin ifade-i Meram kısmında Türkçeyi savunur: Agâh Sırrı Levend, Şemseddin Sami, Ankara 1969, s. 172-185, Tural, a.g.e., s. 19-20

(193) İsmail Habib Sevük, Yeni Edebi Yeniliğimiz, Tanzimattan Beri I. Edebiyat Tarihi, İstanbul, 1940, s. 313.

(194) Bu konudaki fikirleri için bkz. Şemsettin Sami, "Lisan-ı Edebimizin İntihâbı", Sabah, 22 Ağustos 1898'den naklen Kushner, a.g.e., s. 115-116, Hikmet Dizdaroğlu, "Şemsettin Sami Bey ve Dil Anlayışı", Türk Dili, C.I, Sayı: 9, (1952), s. 17-20.

(195) Kushner, a.g.e., s. 74.

genişliği ve çeşitli Türk lehçeleri arasındaki yakınlığı vurgulayarak dil alanında "bütün Türkçülük" anlayışını benimsemiştir.⁽¹⁹⁶⁾

Bursalı Mehmed Tahir (1861-1926) 1898'de yayınladığı, Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri adlı eseri ile İslâm medeniyeti ve ilmin gelişmesinde Türklerin önemli roller oynadıklarına işaret etmiştir.⁽¹⁹⁷⁾ Necip Asım (Yazıksız) (1861-1935)'da Leon Cahun'un, Asya Tarihine Giriş, adlı eserini esas alarak yazdığı Türk Tarihi (1899) ile Türklerin Osmanlı öncesi tarihlerini aydınlatmıştır.⁽¹⁹⁸⁾ Devletin Osmanlı adını almasını Türklerin eskiden beri devleti hanedan adıyla anmalarının bir sonucu olarak gören Necip Asım, Türkleri devletin "yönetici milleti" olarak adlandırmaktadır.⁽¹⁹⁹⁾ Türk Diline Medhal adlı eserin yazarı Veled Çelebi (İzbudak) (1868-1950)'da çeşitli makaleleri ile Türkçenin sadeleştirilmesi yolunda çaba göstermiştir.⁽²⁰⁰⁾

Özellikle 1890 sonrasında günlük gazete ve dergilerde sık sık "Türk Millet-i necibesi" şeklinde sıfatların kullanıldığını görüyoruz. Bu yolda "Türk gazetesidir" başlığıyla 1894'de çıkmaya başlayan İkdam gazetesi

(196) Akçura, Yeni Türk Devleti'nin, s. 86.

(197) Akçura, Yeni Türk Devletinin, s. 102-103, Orkun, a.g.e., s. 60.

(198) Orkun, a.g.e., s. 58-59, Jacop M.Landau, Pan-Türkizm In Turkey, London 1981, s. 29, Tural, a.g.e., s. 73-74, Akçura, Yeni Türk Devletinin, s. 87-92.

(199) Kushner, a.g.e., s.60.

(200) Veled Çelebi (İzbudak) Hatıralarım, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1946, s. 70.

okuyucuların dikkatini Türk tarihi ve dili üzerinde toplamaya çalışıyordu. Bu bakımdan İkdam'ın kültürel Türkçülüğün gelişmesinde önemli bir yeri vardır.⁽²⁰¹⁾ Zaten Şemsettin Sami, Necip Asım, Veled Çelebi başta İkdam olmak üzere devrin basınında Türk dilinin araştırılması ve yazı dilinin sadeleştirilmesi konusunda yazdıkları makalelerle bu konuda önemli mesafeler katetmişlerdir.

Bu arada İzmir'de Mehmed Necip (Türkçü) (1872-1950) 1899'da yayınlanmaya başlayan haftalık Hizmet gazetesinde "Türkçe Dilimiz" başlıklı seri makaleleri ile Türkçenin sadeleştirilmesi konusunda önemli katkılarda bulunur.⁽²⁰²⁾

Daha önce bahsedildiği gibi, açık tesirleri İslâmcılar üzerinde olan Cemaleddin Afgani'nin İstanbul'da kaldığı dönemlerde⁽²⁰³⁾ "insanlar arasındaki ittihadın dil ve din birliğine bağlı bulunduğunu" telkin etmesi ile başta Mehmed Emin (Yurdakul) (1869-1944) olmak üzere Türkçüler üzerinde de tesiri olmuştur.⁽²⁰⁴⁾

Bu dönemde ilmi Türkçülüğe paralel olarak, 1897 Türk-Yunan savaşının doğurduğu milliyetçi galeyan Türkçülüğün edebi safhasını başlatmıştır. Bu yeni çığır birazda Afgani'nin tesiri ile, Mehmed Emin'in kuvvetli vatanseverlik ve milliyetçilik duyguları ile yazılan ve 1899 yılında yayınlanan Türkçe Şiirleri, ile ilk örneğini verdi. Özellikle Cenge

(201) Mardin, Jön-Türklerin Siyasi ..., s.53.

(202) Geniş bilgi için bkz. Mehmed Necip "Türkçe Dilimiz", Hizmet, 25 Ocak 1901-21 Ağustos 1901, Mehmed Necip, "İzmir'de Türkçülük ve Türk Dili Hareketi Tarihi", Anadolu, 17 Temmuz-12 Ekim 1934-83 tefrika, Hayatı için bkz. Faruk Huyugüzel, Necip Türkçü, Ankara 1988 İbrahim Olgun, Necip Türkçü, Ankara 1971.

(203) Bkz. s. 47 dipnot no: 157.

(204) Akçura, Yeni Türk Devleti'nin, s. 111-112, Ziya Gökalp Türkçülüğün Esasları, s. 10 Afgani'nin dil ve milliyet konusundaki fikirlerini anlatan makalesi daha sonra Mehmed Emin tarafından tercüme edilerek yayınlanmıştır. Bkz. Cemaleddin Afgani, "Vahdet-i Cinsiyeye (Irkiyye) Felsefesi Lisan birliğinin Hakiki Mahiyeti" (Müt: Mehmed Emin), T.Y., C. III, Sayı: 2 (26) (2 Ekim 1914), s. 45-56.

Giderken, başlıklı "Ben bir Türküm dinim cinsim uludur." mısrasıyla başlayan şiiri Türk aydınları arasında büyük ilgi uyandırdı.⁽²⁰⁵⁾ Şiiri tahlil edildiği zaman dil, din ve ırkı bir milletin oluşması için gerekli temeller olarak ele aldığı dikkati çeker. Şiirde Mehmed Emin'le başlayan edebi Türkçülüğü nesir alanında Ahmed Hikmet (Müftüoğlu) (1870-1927) devam ettirerek⁽²⁰⁶⁾ Milli edebiyat cereyanında temelleri atılır.

Bütün bu çalışmalar ve ortaya konulan eserlerin, Türk milliyetçiliğini açık bir şekilde ortaya koymaktan çok, İmparatorluk içinde Osmanlıcılığa en fazla bağlanmış olan Türk unsuruna önem verilmesi fikri ortak noktalarını teşkil eder. Sonuçta Osmanlıcılık anlayışına rağmen, diğer kavimlerden ayrı bir Türk kavminin mevcudiyeti pek çok aydın tarafından kabul edilmiş, Türklere siyasi bir nitelik verilmese de Türk kavminin yüceltilmesi gerektiği hissedilmiştir.

II. Abdülhamid döneminde Türk kavramı ırkî ve lisanî manada artık şerefli ve gurur duyulan bir kavram olarak değişmiş, Türk tarihinden bölümler gün ışığına çıkarılarak, Türk tarih görüşü zaman ve mekân itibariyle genişlik kazanmaya başlamıştır. Artık İmparatorlukta yaşayan Türkler, dil, edebiyat, tarih ve kültürlerinin hem Osmanlı hem de daha geniş bir Türk mirası olduğunu açıkça görmüşlerdir. Osmanlı devleti dışında Türkçe konuşan Müslümanlar millettaş olarak kabul edilmiş, yavaş yavaş Türk

(205) Levend, a.g.e., s. 264-271, akçura, Yeni Türk Devletinin, s. 113-124.

(206) Geniş bilgi için bkz. Fethi Tevetoğlu, Müftüoğlu Ahmed Hikmet, Ankara 1986, O'nun bu konudaki en önemli eserleri daha sonra kitap haline getirilen, Gönül Hanım, (Haz: Fethi Tevetoğlu) Kültür Bakanlığı, Ankara 1990, ve Çağlayanlar, 4.B. İstanbul 1978 isimli eserleridir.

birliği fikri, kültürel terimlerle ifade edilmeye çalışılmıştır. Anadolu, Türklerin vatanı olarak önem kazanmaya başlamış, Türk milliyetçiliğinin temeli olarak Türk dili ve kültürünün rolü ve bunları canlandırmak ve geliştirmek ihtiyacı da kuvvetlenmiştir. Özellikle bağımsız bir Türk dili kavramı yerleşmeye başlamış ve Türk dilinde reform için gerekli hava oluşturulmuştur.

Ancak bütün bu gelişmelere rağmen devrin şartları gereği -devletin bekasını teminat altına alma zarureti- Türkçülerin siyasette muhafazakar davrandıklarını yani, Osmanlıcılık anlayışı içinde düşündüklerini görmekteyiz. Fakat daha önce belirtildiği gibi, Yusuf Akçura'nın Üç Tarz-ı Siyaset adlı makalesinde, İmparatorluğun önündeki alternatiflerden bir tanesinin "ırk esasına müstenit Türk milliyetçiliği yapmak" olduğunu belirtmesi, tartışmayı artık Türk unsuruna ağırlık verilmesi gibi bir eksenden çıkararak bir milliyetçilik problemi haline getirmiştir. Böylece Türkçü aydınlardaki Osmanlıcılık anlayışı yavaş yavaş ikinci derecede kalmaya başlamıştır. Ancak bu dönüşüm Balkan Savaşlarından sonra hızlanacaktır.

II- II. MEŞRUTİYETİN İLANI VE TÜRKÇÜLÜK HAREKETİNİN TEŞKİLATLANMASI

1. II. Meşrutiyet Döneminde Fikri ve Siyasi Ortam:

Osmanlı devletinde 24 TEMMUZ 1908'de II. Meşrutiyetin ilânını sağlayan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tarih içindeki kökleri Yeni Osmanlılar hareketine dayanıyordu.⁽¹⁾ Ancak II. Abdülhamid rejimine karşı önce İmparatorluk içinde, sonraları dış merkezlerde gizli cemiyetler kurarak mücadele eden bütün gruplar genel anlamda Jön Türkler olarak isimlendirilir. Temel amaçları II. Abdülhamid'in baskıcı yönetimine son vererek Kanun-i Esasi'yi tekrar yürürlüğe koymak olan bu muhalif grupların ilk nüvesi 1889'da Askeri Tıbbiye'de atıldı.⁽²⁾ Daha sonra Mülkiye ve Harbiye gibi batı tarzında modern eğitim gören okullara yayıldığı gibi, ülke dışında başka cemiyetler de kurulmuştur.⁽³⁾

II. Abdülhamid yönetimine son vererek meşrutiyeti ilân etmek üzere teşkilatlanan Jön Türklerin temel amaçları devlete zeval gelmemesi ve vatani kurtarmak noktasında odaklaşıyordu. Bu temel amacın dışında tam mutabakat halinde olunan iki husus vardı: Birincisi, Kanun-i Esasi'nin geri getirilmesi, ikincisi'de tüm unsurları Osmanlıcılık çerçevesinde birleştirmektir. Nitekim Jön Türklerin başlangıçta temel fikirlerini

(1) Bkz. Mardin, Jön-Türklerin..., s. 30-38, İbrahim Temo, İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Anıları, 2.B., İstanbul 1987, s.9, Y.Aşataviş Petrosyan, Sovyet Gözüyle Jön Türkler, Çev: M. Beyhan, A.Hacı Hasanoğlu, Ankara 1974, s. 172-173.

(2) İlk Cemiyet İttihat-ı Osmani, ismi ile İbrahim Temo (1865-1939) Abdullah Cevdet (1869-1932), İshak Sukûti (1868-1903) ve Mehmet Reşit (1872-1919), Hüseyinzâde Ali (Turan) tarafından kuruldu. Haniöğlu, a.g.e., s. 174, Erik Jan Zürcher, Milli Mücadele'de İttihatçılık, Çev: Nüzhet Salihoğlu, İstanbul 1987, s. 32-33, Ernest E.Ramsaur, Jön Türkler ve 1908 İhtilali, Çev: Nuran Ülken, İstanbul 1972, s. 31, Sina Akşin, Jön Türkler ve İttihat ve Terakki, İstanbul 1980, s. 17, Ahmed Bedevi Kuran, İnkılâp Tarihimiz, s. 61.

(3) Bu cemiyetlerin belli başlıcaları, Paris, Cenevre, Kahire, Selanik, Şam, İstanbul gibi merkezlerde kurulmuştur. Geniş bilgi için bkz. Haniöğlu, a.g.e., s. 173-390.

yansıtan 1895 nizamnamesinde Osmanlıcılık, anayasacılık, Terakki ve devleti içine düştüğü durumdan kurtarma fikirleri vurgulanır.⁽⁴⁾

Jön Türk grupları arasında bu temel hedefe varmak için takip edilecek siyasi yollar konusunda fikir ayrılıkları mevcuttu. Bu konuda, Ahmed Rıza, Auguste Comte'nin pozitivist fikirlerinden hareket etmekle beraber, kuvvetli bir merkezi hükümet vasıtasıyla yürütülecek Osmanlıcılık siyasetinin savunucularındandır. "Ayrıcalık bayrağı" açanları ülkenin düşmanları ilân eden Ahmed Rıza, Türk unsuruna ağırlık verilmesinden yanadır.⁽⁵⁾ Prens Sabahattin grubu ise federalist fikirleri savunmaktaydı.⁽⁶⁾ Mizancı Murad ise; İslâmı Türklükle beraber gelen bir unsur sayıyor, fikirlerinde İslâm siyasi bir motif oluyordu. Türklüğe ve milli kültüre de önem verilmesini savunan Mizancı Murad; Halifeliğin ön plâna çıkarılmasını savunmaktaydı.⁽⁷⁾

Genel olarak İslâmdan Osmanlı vatandaşlarının birliğini sağlama amacına hizmet eden bir araç olarak yararlanmaya çalışan Jön Türkler, fikirlerini yaymak için sade Türkçe'nin gerekliliğini de hissetmişlerdi.⁽⁸⁾ Bütün grupların tamamında Osmanlıcılık esastı. Bu sebeple kuruluşundan itibaren Jön Türklerin yayın organlarında işlenen temalardan biri de

(4) Nizamname için bkz. Ali Birinci, "İttihat ve Terakki Cemiyeti Kuruluşu ve İlk Nizamnamesi" Tarih ve Toplum, Sayı: 52 (1988) s. 209-215, Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, C.I, 2.B. İstanbul 1984, s. 39-44.

(5) Ahmed Rıza'nın fikirleri için bkz. Mardin, Jön Türklerin..., s. 129-162.

(6) Prens Sabahattin'in fikirleri için bkz. Mardin, y.a.g.e., s. 210-218, Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılâbı Tarihi, C.II, Kısım: IV, 2.B. Ankara 1983, s. 19-41.

(7) Mizancı Murad'ın fikirleri için bkz. Mardin, y.a.g.e., s. 63-103, Ayrıca geniş bilgi için bkz. I.Bölüm dipnot no: 191

(8) Mardin, Jön Türklerin, s. 197

bağımsızlık isteğiyle mücadele eden azınlık örgütlerine karşı çıkılmasıydı.⁽⁹⁾ Ancak, İmparatorluğa yabancı müdahalesi, Duyun-u Umumiye gibi gelişmeler sebebiyle ortaya çıkan antiemperyalist eğilim ve Balkanlardaki ayrılıkçı akımlara bir çözüm bulma imkânı azaldıkça Türk deyiminin daha sık kullanıldığını, Türklere ve Türk milliyetçiliğine gösterilen ilginin giderek büyüdüğünü görüyoruz.⁽¹⁰⁾ Fakat Jön Türklerin temel meselesinin "devleti kurtarmak" olması; milliyetçi eğilimin sistemdeki ayrılıkçı istekleri hızlandıracağı endişesi ve II. Abdülhamid rejimine son verme konusunda bütün unsurlarla işbirliği yapmaları sonucu yayın organlarında, devamlı Osmanlıcılığın savunmasını yaptıklarını görüyoruz.⁽¹¹⁾

Bu amaçlar doğrultusunda mücadele eden Jön Türk gruplarını bir merkez etrafında birleştirmek ve ortak bir hareket tarzı belirlemek amacıyla 1902'de Paris'te bir kongre toplandı. Kongrede, amaçlanan iç ihtilale Avrupa devletlerinin müdahalesini sağlamak isteyen Ermeni delegelerini destekleyen Prens Sabahattin ile yabancı müdahaleye karşı çıkan Ahmed Rıza grubu arasındaki görüş ayrılıkları sebebiyle yurt

(9) Şükrü Hanioğlu, Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi, Üçdal Neşriyat, İstanbul (T.Y.), s.209.

(10) Bu konuda Tunalı Hilmi'nin Osmanlılıkla Türklüğü bir saydığı bilinmektedir. Hanioğlu, Osmanlı İttihad..., s. 631-633, Dr. Nazım'da "Devletimiz safi Türk olmalıdır.... Türk olmayan milletleri kuvvetle Türkleştirmeliyiz" diyordu. Hostler, a.g.e., s. 99, 1902 yılında çıkmaya başlayan Şura-yı Ümmet, dergisi Osmanlıcılık çerçevesinde Türkçeye, Türklere, milli kültüre önem verilmesini savunmuştur. Mardin, a.g.e., s. 184-209.

(11) Fikirlerinin genel bir değerlendirmesi için bkz. Tarık Zafer Tunaya "Türkiye'nin Siyasi Gelişme Seyri İçinde İkinci Jön Türk Hareketinin Fikri Esasları", Tahir Yavuz Armağan, İstanbul 1956, s. 167-187.

dışındaki Jön-Türk hareketi ikiye bölündü.⁽¹²⁾ Bu kongreden sonra Ahmed Rıza'nın öncülüğünü yaptığı Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti 1906'da Selanik'te subay ve memurların kurduğu Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile birleşti.⁽¹³⁾ Bu birleşmeden sonra güçlenen Jön Türk hareketi, özellikle Balkanlardaki genç subayların çalışmaları sonucu 24 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyetin ilanı sağlamıştır.⁽¹⁴⁾

1908'e kadar gizli bir cemiyet olarak mücadele eden İttihat ve Terakki, II. Meşrutiyetin ilânı ile birlikte, kendisini iktidarı devralmaya hazırlıksız görerek doğrudan doğruya yönetimi eline almamıştır. Ancak seçimlerde çoğunluğu ele geçirdiği Mebusan Meclisi'ndeki adayları ve İstanbul'a gelen gizli merkez komitesi vasıtası ile bütün siyasi faaliyetleri kontrol etme yolunu seçmiştir.⁽¹⁵⁾

II. Meşrutiyetin getirdiği hürriyet havası o zamana kadar nisbeten hareketsiz bir sosyal ve siyasi yapıda çözülme ve dağılmalara yol açmıştır. Bu çözülme beraberinde çok milletli yapıda gruplaşma, cemiyetleşme ve partileşmeyi hızlandırmıştır.⁽¹⁶⁾ Siyasi partiler arasındaki mücadelenin giderek sertleşmesi, terör olayları, müslim ve gayri müslimlerin çıkardığı iç isyanlar, çeşitli nümayişler ve nihayet 31 Mart olayı bu dönemde sosyal

-
- (12) Paris Kongresi ve tartışmalar için bkz. Ramsaur, a.g.e., s. 83-90, Karal, Osmanlı Tarihi, C.VIII, s. 520-521, Akşin, Jön Türkler..., s. 39-42, Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılabı Tarihi, C.I, Kısım I, 3.B. Ankara 1983, s. 297-298, Karpat, Türk Demokrasi..., s. 18.
- (13) Osmanlı Hürriyet Cemiyeti Mustafa Kemal Paşa'nın Şam'da kurduğu vatan ve Hürriyet cemiyeti'ni de bünyesine aldıktan sonra, Dr. Nazım vasıtasıyla 1907'de Paris şubesi ile birleşerek ismi Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti oldu. Bu isim daha sonra İttihat ve Terakkiye çevrilmiştir. bkz. Tunaya, Siyasal Partiler, C. III. İstanbul 1989, s.14-16, Zürcher, a.g.e., s. 75-80.
- (14) Yurt dışındaki merkezlerin II. Meşrutiyetin havasını hazırlamakta katkıları büyük olmakla beraber 1908 Meşrutiyeti İmparatorluk içindeki genç subay ve memurların çalışmaları sonucu olmuştur. Tunaya, a.g.e., s.17-18, Bayur, a.g.e., s. 429-479, Şevket Süreyya Aydemir, Enver Paşa, C.I, 2.B. İstanbul 1972, s. 503-564.
- (15) 1908, 1912 seçimlerini kazanan İttihat ve Terakki, 1911'de İstanbul'daki ara seçimi kaybetmiştir. Tunaya, Siyasal Partiler, C.I, s. 5-6, Shaw, a.g.e., s.335, Cemiyet "Merkezi Umumi" üyelerinden Talat, Necip, Rahmi, Cavit Beylerle, binbaşı Cemal ve Hakkı Beyleri İstanbul'a göndererek bir "denetim iktidarı" oluşturmaya çalışmıştır. Akşin, Jön Türkler s. 84, Tunaya, Siyasal Partiler, C.III, s.29.
- (16) 16 Ağustos 1909 tarihli Cemiyetler kanununun yayınlanmasını takiben hemen her sosyal ve etnik grup bir cemiyet çerçevesinde kendini ifade duygusu aramıştır. Bu cemiyetleri şöyle sınıflandırmak mümkündür: a. Sosyal Cemiyetler, b. Azınlık Cemiyetleri, c. Öğrenci cemiyetleri, d. Meslek cemiyetleri e. Kadın Cemiyetleri, bu cemiyetlerin yanısıra II. Meşrutiyetin ilanı ile birlikte siyasi cemiyet partilerinde kurulmuştur. Önemlileri: Ahrar Fırkası (1908), İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti (1909), Mutedil Hürriyetperveren Fırkası (1909), Osmanlısosyalist fırkası (1910) Hürriyet ve İtilaf fırkası (1911)'dir. Geniş bilgi için bkz. Ali Birinci, Hürriyet ve İtilaf Fırkası II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakkiye Karşı Çıkanlar, İstanbul 1990, s. 24-27, 36-41, 45-49, Tunaya, Siyasal Partiler, C.I, s. 131-286.

ve siyasi yapıda derin tesirler bırakmıştır.⁽¹⁷⁾ Avrupa devletleri de Osmanlı devletinin bu iç gelişmelerine siyasi ve sosyal bir gelişme olarak değil, iç zaaf ve dağılma belirtileri olarak bakmaya başlamıştır. Nitekim 1908'de Avusturya Bosna ve Hersek'i, Yunanistan Girit'i kendi topraklarına kattıklarını, Bulgaristan ise senelik vergi vermeyeceğini ilân etmiştir.⁽¹⁸⁾ Diğer taraftan bu anarşik hürriyet ortamı içinde aydınlar belli yayın organları, cemiyetler ve siyasi partiler etrafında toplanarak "Bu devlet nasıl kurtarılabilir?" sorusuna cevap aramışlardır. Böylece II. Meşrutiyet devri yoğun fikir tartışmalarını da beraberinde getirmiştir.

Fakat II. Meşrutiyetin ilânı ile ortaya çıkan hürriyet ortamı uzun süreli olamamıştır. Gelişen iç ve dış olaylar sonucu 1913'te resmen yönetimi İttihat ve Terakki Cemiyeti ele almıştır.⁽¹⁹⁾ İttihat ve Terakki 1913'ten sonra tam manası ile hakim olduğu iktidar sayesinde, mutlakiyetçi devlet fikrinin daha köklü bir şekilde yerleşmesini sağlamıştır. İttihat ve Terakki yöneticileri kendi hakimiyetleri döneminde korumaya çalıştıkları çok milletli imparatorluk ile yaratmayı arzuladıkları modern millet-devlet

(17) 31 Mart 1909 Olayı hakkında şu eserlere bakılabilir. Sina Akşin, 31 Mart Olayı, Ankara 1970, Faik Reşit Unat, İkinci Meşrutiyetin İlanı ve Otuz Bir Mart Hadisesi, Ankara 1960

(18) Armaoğlu, Siyasi Tarih, s. 311-321

(19) İttihat ve Terakki Cemiyeti 1913 Kongresinde Cemiyetin kesin olarak siyasi partiye dönüşüğünü yeni program ve nizamnamesinde açıklamıştır. Bkz. Tunaya, Siyasal Partiler, C.I, s. 110-118, "İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Yıllık Kongresi", T.Y., Yıl: 3, Sayı: 1 (49) (19 Eylül 1329 (1913) s. 877-880.

arasındaki çelişkiyi belirli bir süre çözememişlerdir.⁽²⁰⁾ Bu sebeple başlangıçtaki Osmanlıcılık siyasetinin gelişen olaylar sebebiyle, fiilen iflasına paralel olarak, Türklerin hakim durumda oldukları merkezîyetçi bir Osmanlı devleti meydana getirmek siyasetine yöneldiklerini görüyoruz.

a- II. Meşrutiyet Devri Fikir Akımları:

II. Meşrutiyetin ilanına paralel olarak fikir akımları ve tartışmaları daha da belirginleşmiştir. Devletin resmi ideolojisi durumundaki Osmanlıcılığın yanısıra, Garpcılık (batıcılık) İslâmcılık, Türkçülük, Meslek-i İçtima ve Sosyalizm şeklinde ortaya çıkan bu fikir cereyanlarının ortak amacı, kendi bakış açılarından Osmanlı devletinin geriliğine çare bularak çökmesini önlemektir. Bu fikir akımlarının mensupları genellikle II. Abdülhamid rejimine karşı muhalefet hareketinin içinde yer almışlardır. II. Meşrutiyetin ilanı ile birlikte belirli yayın organları ve cemiyetler etrafında toplanarak fikirlerini sistemli bir şekilde işlemeye "Bu devlet nasıl kurtarılabilir?" sorusuna cevap aramaya çalışmışlardır.

Garpcılık (Batıcılık): Kaynağını ıslahat teşebbüslerinde bulan batıcılık cereyanının öncüleri arasında Abdullah Cevdet (1869-1932), Celal Nuri (1877-1939), Süleyman Nazif (1870-1927), Kılıçzade Hakkı, Ahmet Muhtar vardı. En önemli yayın organları Abdullah Cevdet'in çıkardığı İctihad

(20) Kohn, Nationalism, s. 63.

dergisidir. Batıcılar genel olarak batının üstünlüğü ve yenileşme meselesinde birleşiyorlardı. Ancak batının ne dereceye kadar örnek alınabileceği konusunda ayrılıyorlardı.⁽²¹⁾ Abdullah Cevdet, her alanda batının örnek alınmasını savunurken, Celâl Nuri başta olmak üzere, ılımlı batıcılar, batıdan alınacakları seçerek almak ve batı ile doğuyu ahenkli bir şekilde bağdaştırmak fikrini savunuyorlardı. Genel olarak İmparatorluğun gerileme sebebini bilgisizlikte gören batıcılar, modern eğitime önem verilmesi, kadın hakları, Latin harflerinin kabulü, laiklik gibi konularda radikal fikirlere sahiptir. Ancak siyasi manada Osmanlıcılığı savunan batıcılar, İslâm dininin toplumsal muhtevasından bir araç olarak faydalanılmasından yanadırlar.⁽²²⁾ Ekonomik alanda milli (bütün Osmanlı camiası kastedilmektedir.) ekonominin kurulmasını savunan batıcılar, Türkçülerin "Turan" idealine karşılık "irfan" idealini savunuyorlardı.⁽²³⁾

İslâmcılık: İslâmcılık, daha önce de değinildiği gibi, İttihad-ı İslâm adı altında II. Abdülhamid döneminde hakim siyasi düşünce olmakla beraber, bir fikir cereyanı olarak ortaya çıkışı II. Meşrutiyet'le birlikte olmuştur. II. Meşrutiyetin başlarında diğer fikir cereyanlarına oranla en fazla taraftarı olanıdır. Bu durum devletin yapısı ve toplumun

(21) Karpat, Türk Demokrası...., s. 25.

(22) Abdullah Cevdet, İslâmdan bir araç olarak dahi yararlanılamayacağı, biyolojik materyalizmin dinin toplumdaki yerini alması gerektiğini savunur. Hanioğlu, Abdullah Cevdet, s. 325-327.

(23) Geniş bilgi için bkz. Tarık Zafer Tunaya, "Anne Hukukumuz Bakımından İkinci Meşrutiyetin Siyasi Tefekküründe 'Garpçılık Cereyanı'", İ.Ü.H.F.M, C. XIV. Sayı: 3-4 (1948), s.585-627, Tunaya, Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri, s. 78-81, Peyamı Safa, Türk İnkılâbına Bakışlar, Ankara 1981, s. 49-43, Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılâbı Tarihi, C.II, Kısım IV, s. 440-450.

inançlarından kaynaklanmaktadır. Bu dönemde hemen her siyasi parti programında İslâmcılığa yer vermiştir.

İslâmcılık cereyanının öncüleri, Musa Kâzım (1858-1917), Said Halim (1863-1921), Hacı Fehim, Filibeli Ahmed Hilmi (1865-1914), M.Şemseddin (Güneltay), Babanzâde Ahmed Naim (1872-1934) Mehmet Akif (Ersoy) (1873-1936)'dir. Volkan, Beyan'ül Hak, Sırat-ı Müstakim (daha sonra Sebilürreşad), Hikmet gibi yayın organları etrafında toplanan İslâmcılar ahlâk, devlet, meşrutiyet, ilerleme, adalet, kadın hakları, milliyet gibi meselelere dini yorumlar getirmişlerdir. Devletin gerilemesinin sebebini İslâmi esaslardan ayrılmasında bulan, İslâmcılara göre, İslâm dini gelişmeye engel değildir. Bu sebeple İmparatorluğu kalkındırmanın tek yolunu İslâmın esas akidesine dönmekte buluyorlardı. Batının dini, ahlaki, kültürel ve sosyal fikirlerine karşı çıkıyorlardı. Meşrutiyet fikrini İslâmi Şûra ve Meşveret ilkesine dayandırarak savunan İslâmcılar, milli bir toplumu amaç edinen Türkçülüğe karşı çıkıyorlardı.⁽²⁴⁾

Türkçülük (Milliyetçilik): II. Meşrutiyet devrinde Tanzimattan itibaren gittikçe artan iktisadi faaliyetler ve sosyal yapı değişimleri hızını bir kat daha artırmıştır. Maddi ve manevi alanlarda meydana gelen bu değişimler esas konumuzu teşkil eden Türkçülüğü yakından etkileyerek ona yeni bir hız ve yön vermiştir. Nitekim daha önce kültürel temelleri atılan Türkçülük iç ve dış gelişmelere bağlı olarak, siyasi bir çehre kazanarak II. Meşrutiyet döneminin en önemli fikir akımı haline gelecektir.

II. Meşrutiyet devrine damgasını vuran bu fikir cereyanlarının yanısıra bu dönemde Mesleki İçtimaî (Meslekçiler)⁽²⁵⁾ ile Sosyalizm

(24) Geniş bilgi için bkz. Tarık Zafer Tunaya, "Amme Hukukumuz Bakımından İkinci Meşrutiyetin Siyasi Tefekküründe 'İslamcılık' cereyanı", İ.Ü.H.F.M., C.XIX, No: 3-4 (1948) s. 630-670 İsmail Kara, Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi, C.1, İstanbul 1986, M.Ertuğrul Düzdağ, Türkiye'de İslâm ve İktisat Meselesi, İstanbul 1976, Safa, a.g.e., s. 55-59, Said Halim Paşa, (Yay: M. Ertuğrul Düzdağ) Buhranlarımız, Tercüman 1001 Temel Eser (T.Y.).

(25) Tunaya, Batılılaşma Hareketleri, s. 92-95

cereyanları da⁽²⁶⁾ mevcuttur. Fakat savundukları fikirler o dönemde fazla kabul görmemiştir.

II. Meşrutiyetin fikir cereyanlarını Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu için yapılmış olan laboratuvar tecrübeleri olarak görmek gerekir.⁽²⁷⁾

b- Gayr-i Müslimlerde Milliyetçilik Hareketleri

II. Meşrutiyetin ilanını gerçekleştiren Jön Türkler, Anayasa ile hakları ve eşitliği çerçevelenen bütün unsurları Osmanlılık çerçevesinde birleştirerek ayrılıkçı akımları ortadan kaldırmayı ve Osmanlı İmparatorluğunun dağılma tehlikesinden kurtarmayı amaçlamaktaydılar. Üstelik bu sayede azınlık haklarını bahane ederek Avrupa devletlerinin Osmanlı'nın iç işlerine müdahalesi de önlenmiş olacaktı.⁽²⁸⁾

Ancak, II. Meşrutiyetin getirdiği hürriyet havasından istifade eden Rumlar, Bulgarlar, Ermeniler, Anayasa da vaadedilen hürriyetlerin gerçekleşmesini, ardından da milli hakimiyet ve hatta bağımsız devlet kurmak hakkının verilmesini istemeye başlamışlardır.⁽²⁹⁾ Gerçekten

(26) Geniş bilgi için bkz. Fethi Tevetoğlu, Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler (1910-1960), Ankara, 1967, s. 9-65, Mete Tunçay, Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925), 3. B. Ankara 1978, s. 1-69, Mustafa Yılmaz Milli Mücadelede Yeşil Ordu, Ankara 1987, s.1-14

(27) Tunaya, Batılılaşma Hareketleri, s. 97-99.

(28) Hüseyin Cahid Yalçın, Siyasal Anılar, İstanbul 1976, s. 22-24, İT, Meşrutiyetin ilanının ikinci yıldönümünde yayınladığı beyannamede de, bütün unsurları birleştirmeye çalışacağını ilan ediyordu, "Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyetinin Millete Beyannamesi", Tanin, 27 Temmuz 1910.

(29) Talat Paşa, "...Azınlıklar Kanun-İ Esasi'nin verdiği özgürlük sayesinde, ilk uygun fırsatta hükümete karşı gelmek ve Avrupa tarafından yapılacak bir müdahale sonucunda kendilerine özerk bir yönetim ve sonunda bağımsızlık sağlamak amacıyla gayet açık bir şekilde milli varlıkları için çalışıyorlardı." demektedir. Talat Paşa'nın Anıları, (Yayına Haz: Mehmet Kasım), İstanbul 1986, s.24, Said Halim Paşa'da ".. acaba meşrutiyetin kabul edildiği her yerde siyasi faaliyetler sadece bu bölücü şekilde mi cereyan etmeye mahkumdur?" / ^{diyerek} bu gerçeğe işa ret etmektedir. Said Halim Paşa, a.g.e., s.82

Bulgarlar, Rumlar ve Ermeniler Osmanlılık idealini bir kenara iterek 1908 seçimlerine kendi etnik programlarını hazırlayarak girmişlerdir. Rumlar, İmparatorlukta 6,5 milyon Rum bulunduğunu ileri sürerek nisbî temsil hakkının verilmesini ve Rumca'nın resmi dillerden biri olmasını istiyorlardı.⁽³⁰⁾ Bulgarlarda kendilerinin çoğunlukta oldukları bölgeleri ilhak'a hazırlık olmak üzere, geniş bir adem-i merkeziyete gidilmesini ve muhtariyet verilmesini savunuyorlardı.⁽³¹⁾ Doğu Anadolu vilayetlerinin kendilerine verilmesi için çalışmalarını yoğunlaştıran Ermenilerin yanı sıra, Türk olmayan Müslüman unsurlar kendi milli fikirlerini devletin yeni çerçevesi içinde yaymak amacıyla faaliyetlerini artırmışlardır. Nitekim 1908 seçimleri sonucu ortaya çıkan parlamento, ilk tecrübeye olduğu gibi, Osmanlı devletini oluşturan etnik unsurların milli amaç ve heveslerini haykırdığı bir zemin haline geldi.⁽³²⁾

Diğer taraftan İttihat ve Terakki Cemiyetine karşı oluşan muhalefet Partileri ile gayri müslimler ve Türk olmayan Müslümanlar yakın işbirliği yaparak amaçlarına bu yolla ulaşmaya çalışıyorlardı.⁽³³⁾ Ayrıca; özellikle Rum ve Ermeni temsilciler, anarşinin amaçlarını gerçekleştirmede yararlı olacağı düşüncesiyle meclisin çalışmalarını aksatma yoluna da gittiler.⁽³⁴⁾

(30) İsmail Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C.4, İstanbul 1972, s. 368, Shaw, a.g.e., s. 335.

(31) Tunaya, Siyasal Partiler, C. III, s. 162, Akşin, Jön Türkler..., s. 101.

(32) 1908 seçimlerinde seçilen milletvekillerinin 147'si Türk, 60'ı Arap, 27'si Arnavut, 26'sı Rum, 14'ü Ermeni, 10'u Slav, 4'ü Museviydi. Feroz Ahmad, İttihat ve Terakki, (Çev: Nuran Yavuz) İstanbul 1984, s. 60, Danişmend, a.g.e., s. 369, Parlamento'da, özellikle Rum ve Ermeni milletvekilleri (Yargi Boşefendi, Vartkes Efendi, Emanuelîdi Efendi, Kantersun, Boyacıyan Efendiler vb.) Osmanlılık ve Türkleri eleştirmekte ve kendi millî menfaatlerini savunmaktadır. Bkz. Tunaya, Siyasal Partiler, C. III, s. 172-175, M.Kemal Öke "Osmanlı İmparatorluğu'nda Parlamentarizm Uygulamasında Azınlıkların Etkisi (1908-1918)" C.4, Sayı: 1, Türkiye'de Demokrasi Hareketleri, H.Ü. Edebiyat Fak.Derg. s. 119-128.

(33) Bu konuda Osmanlı Ahrar Fırkası ve özellikle Hürriyet ve İtilaf Fırkası için bkz. Birinci, Hürriyet ve İtilaf Fırkası .., s. 50-51, Tunaya, Siyasal Partiler, C.I, s. 144-145, 264-282.

(34) Shaw, a.g.e., s. 337.

Bu arada, Doğu Anadolu'da Rusya'nın desteği ile gelişen Ermeni olayları, 1909 yılında Adana'da tekrarlanmıştır.⁽³⁵⁾ Ermeni olaylarının yanısıra bu dönemde en büyük karışıklık Makedonya'da meydana gelmiştir. Makedonya bölgesi, Türk, Arnavut, Rum, Bulgar, Sırp ve Yahudilerin bulunduğu kozmopolit bir yapıya sahipti.⁽³⁶⁾ Makedonya'daki Hristiyan unsurların her biri, bölgeyi kendi tarihi mirasları olarak görmekte ve mensup oldukları Balkan devletiyle buldukları bölgenin birleşmesini sağlamaya çalışmaktaydılar. Bu konuda en yoğun faaliyeti Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan göstermekteydi. Makedonya'da ortaya çıkan milliyetçilik hareketlerinin teşkilatlanma biçimi gizli ihtilal komiteleri şeklindeydi.⁽³⁷⁾ Özellikle II. Meşrutiyetin ilanından sonra Bulgarların giriştikleri çetecilik hareketleri giderek hızlanmıştır. Makedonya'daki huzursuzluğa 1910 yılında Arnavutluk isyanı eklenince Osmanlı devleti zor durumda kalmıştır. İttihatçıların Arnavutları Osmanlı devleti içinde tutmak

(35) Talat Paşa'nın Anıları..., s. 24-25, Süslü, a.g.e., s. 43.

(36) Bölgenin nüfus yapısı için bkz. İlhan Tekeli-Selim İlkin, "İttihat ve Terakki Hareketinin Oluşumunda Selanik'in Toplumsal Yapısının Belirleyiciliği", Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920), Hacettepe Üniversitesi, July 11-13 1977, Ankara 1980, s. 366, Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılabı Tarihi, C.I, K.I, s. 164.

(37) Makedonya bölgesinde faaliyet gösteren gizli komite ve örgütler hakkında geniş bilgi için bkz. Tunaya, Siyasal Partiler, C.I., s. 501-554, Tekeli-İlkin, a.g.m., s. 366-371, Yahudiler, bölge ekonomisindeki güçlü durumlarına, çok yönlü ilişkilerine rağmen kendi başlarına siyasi hareketi yürütecek durumda değildirler. Bu sebeple Yahudi grubu için en iyi seçenek Makedonya'nın Osmanlı yönetiminde kalmasıydı. Bu açıdan Yahudilerin bölgede "Türkofil" olarak nitelendiklerini ve şartlar gereği Osmanlı yönetimini çağdaştıracak hareketlere yardımcı olmaya hazır bir grup haline geldiklerini görüyoruz. Tekeli-İlkin, a.g.m., s. 372, Yahudilerin Makedonya'daki tavırlarının aksine, Filistin'de bir Musevi yurdu ve sonra devleti oluşturulması amacıyla yoğun faaliyet içinde oldukları görülmektedir. Geniş bilgi için bkz. Mim Kemal Öke, Osmanlı imparatorluğu Siyonizm ve Filistin Sorunu (1880-1914), İstanbul 1982, s. 32-178.

için geniş muhtariyet hakkı tanımalarına rağmen, Arnavutlar bunu reddederek 1912'de bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir.⁽³⁸⁾ Bu isyan Hristiyan Arnavutlar tarafından başlatılmasına rağmen, Müslüman Arnavutların da bu hareketlere katılması ile İslâmiyet esasına dayanan Osmanlılık fikri büyük bir darbe yemiştir. İmparatorlukta Türklere ve özellikle İttihat ve Terakki Osmanlıcılık siyasetlerini yeni baştan gözden geçirmeye zorlanmıştır.

II. Meşrutiyet'le birlikte gayr-i müslimlerdeki milliyetçilik hareketlerinin hızlanması, Türklere arasında büyük tepki yaratmış, sonuçta Türk milliyetçiliğinin de yükselişinde birinci derecede rol oynamıştır.

c- Müslüman Unsurlarda Milliyetçilik Hareketleri:

II. Meşrutiyetin ilânına paralel olarak, Müslüman unsurlar arasında da milliyetçilik hareketlerinde bir canlanma başlamıştır. Balkanlardaki milliyetçilik hareketlerine katılan ve sonuçta İmparatorluktan kopan Müslüman Arnavutların yanısıra, Müslüman Araplar arasında da önce federalist, daha sonra bağımsızlık isteklerine varan milliyetçilik hareketleri yoğunluk kazanmıştır.

Araplar tarafından, 1906 yılında kurulan "Cemiyet'ül Nahda el Arabiyye"nin yanısıra, II. Meşrutiyetin ilânını takip eden yıllarda milliyetçilik temeline dayalı gizli yada açık pek çok cemiyet daha

(38) Bilindiği gibi Arnavut aydınları, Arnavutluk kadar Osmanlılığa da yatkındırlar. Gerek Şemsettin Sami, gerekse İbrahim Temo bunun örnekleridir. Arnavut aydınlarının çoğu milliyetçi ve Osmanlıcı bir ikilem atmosferinde kalmışlardır. Osmanlı Meclisinde 1908'de çoğunluğu İttihat Terakki içinde olan Arnavut milletvekilleri Osmanlıcıdırlar. 1912'de "milliyetçilikleri ile iftihar ettiklerini" ve "Arnavut isyanının meşruluğunu" ileri sürmeye başladılar. Arnavut aydınlarındaki bu dönüşümde Prizren Arnavut Alfabe kongresi'nin önemli rolü olmuştur. Zira, Müslüman, Katolik ve Ortodoks Arnavutlar Latin harfleri konusunda birleşmişlerdir. Artık bu kimseler için önemli olan çeşitli dinlere sahip olmanın ötesinde Arnavut olmak gelmeye başlamıştır. Bkz. Tunaya Siyasal Partiler, C.1, s. 535-544, Şükrü Hanioğlu, "Türkçülük" TCTA, C. 5, s. 1394, Ortaylı, "Balkanlarda...", s. 1031.

kurulmuştur. Bu cemiyetler içinde görünürde sosyal ve kültürel amaçlar için kurulan açık cemiyetlerin yanısıra, El Kahtaniye, El Ahd ve El Fettat gibi gizli cemiyetlerde vardır.⁽³⁹⁾ El Kahtaniye ve O'nun askeri kanadı olarak da bilinen El Ahd Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nu model alarak Osmanlı devletinin de Türk-Arap federasyonu haline getirilmesini amaçlamaktaydı. Bünyesinde Osmanlı ordusundaki Arap subayları toplayan El Ahd gelecekte Arap isyanlarında önemli rol oynayacaktır. Bu Cemiyetlerin yanısıra, Meşrutiyetle birlikte Arap vilayetlerinde canlanan milliyetçi basında Türklerin Arapları idareye hakları ve kabiliyetleri olmadığını vurgulayarak Arapların milli duygularını harekete geçirmeye çalışıyordu.⁽⁴⁰⁾

İttihat ve Terakki yönetiminin değişik unsurları bir arada tutmak için merkezîyetçiliği güçlendirme gayretleri çerçevesinde, Türkçe'nin yaygınlaştırılması çabaları bütün unsurlarda olduğu gibi, Araplar arasında da İttihatçıların Arapları Türkleştirme gayreti olarak değerlendirilmiştir.⁽⁴¹⁾ Sonuçta Trablusgarp'ın İtalyanlar tarafından işgali üzerine Arap aydınlar, kendi vilayetlerinde adem-i merkezîyet esası

(39) Bu cemiyetler hakkında geniş bilgi için bkz. Tunaya, Türkiye'de Siyasal ... I, s.599-611, Kılıçkaya, a.g.e., s. 63-85.

(40) 1908-1914 yılları arasında sadece Beyrut'ta 60, Bağdat'ta ise 40 tane milliyetçi Arap gazetesi yayın hayatını sürdürmekteydi. Zekeriya Kurşun, "II. Meşrutiyet Dönemi Türk Milliyetçiliğinin Gelişmesinde Arap Milliyetçiliğinin Rolü", T.Y., Cilt. 10, Sayı: 32 (Nisan 1990), s. 16.

(41) Bu konuda İttihatçıların politikası için bkz. Lewis, a.g.e., s. 217-218, 347.

üzerinde idarelerin kurulması yolunda istekler ileri sürmeye başlamışlar, Balkan savaşlarının sonlarına doğru bu isteklerini daha da yoğunlaştırmışlardır.⁽⁴²⁾ Artık federalist bir çözüm şeklini amaçlayan, Osmanlı parlamentosundaki milletvekilleri ve programı olan milliyetçi Arap teşkilatları ile Arap siyasi hayatı yeni bir aşamaya girmiştir.⁽⁴³⁾

Nitekim Paris'te kurulmuş bulunan El Fettat'ın öncülüğünde 18 Haziran 1913'te, Paris'te Milli Arap Kongresi toplandı. Arap teşkilatlarının katılmasıyla gerçekleştirilen bu kongre'de; Arapça'nın Arap vilayetlerinde eğitim dili olması, valilerin ve memurların Arapça bilenlerden seçilmesi, kabineye 3 Arap bakanın alınması, meclise daha çok Arap milletvekili'nin alınması gibi pek çok istek ileri sürüldü.⁽⁴⁴⁾

Balkan Savaşlarına paralel olarak gayr-i müslim unsurların yaşadığı bölgelerin büyük çoğunluğunu kaybetmiş olan İttihat ve Terakki yönetimi, Arapları İmparatorluğa bağlı tutmak için kongrenin isteklerini kabul ederek, Arap vilayetlerinde ıslaha girişti.⁽⁴⁵⁾ Ancak Osmanlı yönetiminin Arapları İmparatorluk içinde tutma gayretlerine rağmen I. Dünya Savaşı patlak verdiğinde, Arap teşkilatları bildirimler yayınlayarak Arapları isyana teşvik etmeye başlamışlardır.⁽⁴⁶⁾

(42) Feroz Ahmed-D. Rustow, "II. Meşrutiyet Döneminde Meclisler (1908-1914)" Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, Sayı: 4-5, 1976, s. 257. Bu açıdan "Arap mebuslarının Adem-i Merkeziyet fikrine taraftar olmaları, Hürriyet ve İtilaf Fırkasının Arap Vilayetlerinde güçlü durumda bulunması pek tesadüf değildir.", Kılınçkaya, a.g.e., s.48.

(43) Ortaylı, "Arap Milliyetçiliği..", s. 1035-1036.

(44) Bayur, Türk İnkılâbı Tarihi, C.II, Kısım III, s. 223-224, Kürkçüoğlu, a.g.e., s.37-38, Kılınçkaya, a.g.e., s. 74-75.

(45) Kongrenin isteklerinin çoğu kabul edildiği gibi, ideolojik yaklaşım sağlamak için 1914'de İslâm Mecmuası çıkarıldı. Akşin, Jön Türkler...., s. 259, Ayrıca 1912 seçimlerinde 68 olan Arap mebusu, 1914 seçimlerinde 84'e çıkarıldı. Ahmad, a.g.e., s. 225.

(46) Şubat 1914'te yayınlanan bildiri için bkz. Bayur, a.g.e., C.II, Kısım III, s. 226-229.

Arap isyanlarının başlamasında, I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı devleti'nin Almanya'nın yanında yer alması üzerine, İngiltere'nin Arapları Osmanlı hilafetinden kopararak, bölgeye hakim olmak için isyanlara kışkırtması ile, Filistin'e Yahudi göçünü teşvik ederek bunu Osmanlı yönetimine karşı kullanması gibi faktörler de önemli rol oynamıştır.⁽⁴⁷⁾

I. Dünya Savaşı başlarında Suriye'deki 4. Ordu komutanı Cemal Paşa'nın Arap milliyetçilerinin faaliyetlerini önlemek için şiddetle başvurması, olayları önlemekten ziyade tepki doğurmuştur.⁽⁴⁸⁾ Sonuçta 1916'da Şerif Hüseyin'in ayaklanması ile Arap milliyetçiliği farklı bir muhteva kazanarak İmparatorluktan ayrılmaları ile sonuçlanacaktır.

1912-1913 Yılları içinde Balkanların kaybına paralel olarak, Arap Cemiyetlerinin de çalışmalarını yoğunlaştırmaları Türk aydınlarını tedirgin etmiş, sonuçta Türkler İmparatorluğun aslî unsurunu teşkil eden, Türklere ve Türk milliyetçiliğine daha fazla sarılma ihtiyacını hissetmişlerdir.⁽⁴⁹⁾ I. Dünya savaşına paralel olarak Arap isyanlarının çıkması, İmparatorlukta Türkçülüğün yükselişini hızlandırmıştır. Zira Arapların I. Dünya Savaşı içindeki tavırları sadece islam birliği idealini değil, aynı zamanda İslâmın din kardeşliği düşüncesini de zedelemiştir.⁽⁵⁰⁾

(47) Geniş bilgi için bkz. Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 73-101, Karpat, "Türk-Arap..." s. 9, Öke, Osmanlı İmparatorluğu Siyonizm, s. 134-143, 157-161.

(48) Geniş bilgi için bkz. Cemal Paşa, Hatıralar, (Yay: Behçet Cemal), İstanbul 1977, s. 182-403.

(49) Celal Bayar, Ben de Yazdım, C.2, İstanbul 1966, s. 440, Bayur, Türk İnkılâbı Tarihi, C.11, Kısım: IV, s. 409, Kurşun, a.g.m., s. 17.

(50) Karpat bu konuda "Türk Milliyetçiliğinin gerçek şafağı, aslında evrensel islam devlet fikrinin doğduğu ve sonunda yine bu fikre vefasızlığın sergilendiği Arabistan çöllerinde doğmaya başladı." demektedir. Karpat, "Modern Türkiye", İslam Târîhi ..., II.Cilt, s.104-105.

d- Trablusgarp ve Balkan Savaşları'nın Sonuçları:

Osmanlı devleti'nin içine düştüğü bu kötü durumdan ilk istifade eden devlet İtalya olmuştur. İtalya 28 Eylül 1911'de verdiği bir ultimatomla Trablusgarp'taki tebaasına kötü muamele edildiğini ileri sürerek Osmanlı devletine savaş ilan etmiş, kıyı boyunca da bazı şehirleri işgal etmiştir. Ancak Mustafa Kemal, Enver ve Fethi Bey gibi bir avuç gönüllü Türk subayı yerli halkı teşkilatlandırarak İtalyan kuvvetlerinin iç kısımlara ilerlemesini engellemişlerdir. Güçlü bir direnişle karşılaşan İtalya; Osmanlı devletini barışa zorlamak amacıyla, bir taraftan Arnavutluk isyanını desteklemiş, diğer taraftan, Oniki Adayı işgal ederek Çanakkale boğazını abluka altına almıştır. (51)

Bu sırada Balkanlarda durumun gittikçe gerginleşmesi ve iç bunalım sebebiyle Osmanlı devleti barış yapmak zorunda kalmıştır. İtalya ile yapılan Uşi Anlaşması ile Trablusgarp İtalya'ya terkedilmiş, Oniki Ada'da geçici olarak İtalya'ya bırakılmıştır. (52)

Trablusgarp savaşından daha önemli kayıplara yol açan Balkan Savaşları Osmanlı devletinin iç ve dış olaylar sebebiyle güç durumda bulunduğu bir sırada patlak vermiştir. Osmanlı devletine karşı ortak

(51) Geniş bilgi için bkz. Armaoğlu, Siyasi Tarih, s. 325-328, Sander, a.g.e., s. 231-232, Shaw, a.g.e., s. 348-349.

(52) Anlaşmanın metni için bkz. Erim, a.g.e., s. 451-455.

hareket eden Balkan devletleri arasında oluşturulan İttifakın temelini Bulgaristan oluşturmuştur. Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ ayrı ayrı ittifaklarla Bulgaristan'la anlaşmışlardır. Ancak bu ittifakın oluşmasında Avusturya'nın bölgede yayılmasını durdurarak Balkanlarda mutlak bir Rus nüfuzu oluşturmak isteyen Rusya'nın önemli rolü olmuştur.⁽⁵³⁾ Diğer taraftan, Balkanlardaki Hristiyanlar arasındaki çekişmelere son veren Kiliseler Kanunu'nun (3 Temmuz 1911) çıkarılması⁽⁵⁴⁾ ve Osmanlı devletinin Trablusgarp Savaşı, Arnavutluk ve Makedonya olayları, Halaskâr Zabitan Grubu'nun hareketi gibi hadiseler sebebiyle içine düştüğü zaafiyet Balkan ülkelerini cesaretlendirmiş birleşmeye ve Osmanlı devletine saldırmaya teşvik edici olmuştur.

Balkan ittifakının tamamlanmasından sonra ilk olarak Karadağ 8 Ekim 1912'de Osmanlı devletine savaş ilân etmiş, bunu Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan takip etmiştir. Osmanlı Ordusunun ağır bir yenilgiye uğradığı bu savaş sonunda 30 Mayıs 1913'de Londra'da imzalanan Barış Anlaşması ile Osmanlı devleti Edirne dahil Balkanlardaki topraklarının tamamını kaybetmiştir.⁽⁵⁵⁾

(53) Gelişmeler için bkz. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Balkan Harbi (1912-1913), I'nci Cilt, Ankara 1970, s. 41-51, Armaoğlu, Siyasi Tarih, s. 332-334.

(54) Kanun için bkz. Ahmed Bedevi Kuran, Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele, İstanbul 1956, s. 569, Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi, C.IV, s. 383.

(55) Geniş bilgi için bkz. Armaoğlu, Siyasi Tarih, s. 337-343.

Ancak Osmanlı devletinin yenilerek Balkanlardan çekilmesi, siyasi bakımdan büyük bir boşluk ve dengesizlik yaratmış, ganimet paylaşımında Balkan devletleri birbirlerine düşmüşlerdir. Osmanlı devleti bu fırsatı değerlendirerek 23 Temmuz 1913'te Edirne'yi geri almıştır.⁽⁵⁶⁾

Bu savaşların sonunda, Balkan devletleri ile ayrı ayrı barış anlaşması imzalayan Osmanlı devleti; İstanbul ve Trakya'daki küçük bir toprak parçası dışında Balkanlardaki bütün topraklarını kaybetmiştir.⁽⁵⁷⁾ Sonuçta Osmanlı Devleti ağırlığı, Anadolu ve Ortadoğu'daki Arap vilayetlerinde olan bir Asya devleti durumuna düşmüştür. Ayrıca Balkan Savaşlarında özellikle Makedonya ve Trakya'da on binlerce Türk katledilmiş, yüzbinlercesi topraklarını ve evlerini bırakarak elde kalan topraklara göç etmek zorunda kalmıştır.⁽⁵⁸⁾ Bu gelişmelerin tabii sonucu olarak İmparatorluğun sosyal yapısında da önemli değişiklikler olmuş; Osmanlı devleti (Ermeni, Rum ve Yahudiler'e rağmen) genelde bir islam devleti görünümünü almıştır. Ancak milliyetler dengesinde Türklerin ağırlığı artmıştır.

Balkan Savaşları, Osmanlıcılık akımının dayandığı temelleri yıkmış, "İttihad-ı Anasır" politikasını fiilen iflas ettirmiştir. Bunun sonucu imparatorluk içindeki Türkler arasında milliyetçilik duyguları hızla yükselmiştir.⁽⁵⁹⁾ Selanik'in elden çıkması üzerine İstanbul'a gelen Ziya

(56) Geniş bilgi için bkz. Tevfik Bıyıklıoğlu, Trakya'da Milli Mücadele, I. Cilt. 2.b. Ankara 1987, s. 68-71, Armaoğlu, y.a.g.e., s. 343-346.

(57) Osmanlı devleti Bulgaristan ile İstanbul (29 Eylül 1913), Yunanistan ile Atina (14 Kasım 1913), Sırbistan ile İstanbul (13 Mart 1914) anlaşmalarını imzalamıştır. Metinler için bkz. Erim, a.g.e., s.457-476, 477-488, 489-497.

(58) Türklere yapılan baskı ve katliamlar için bkz. İker Alp, a.g.e., s. 17-179, Bu sıradaki göçler hakkında kesin rakam bilinmemekle beraber 440.000 tahmin edilmektedir. Bıyıklıoğlu, a.g.e., C.I, s. 92-93, Alp, a.g.e., s. 333. Bulgaristan'dan Türk Göçleri, DPT, Hizmete özel, Ankara 1990, s. 4, Osman Yavuz Saral, Kaybettiğimiz Rumeli, İstanbul 1975, s.191-196, Göçlerin tamamı hakkında Geniş bilgi için bkz. Şimşir a.g.e., C.I-11

(59) Jacop Landau, Pan-Türkizm in Turkey, London, 1981, s. 46. Bayar, a.g.e., s. 440, Tekin Alp, "Selanik ve Rumeli'nin kaybından sonra Türklerin yüzü Turan'a çevrildi" demektedir. Mois Cohen (Tekin Alp), Turkismus und Panturkismus, Weimar, 1915, s. 15.

Gökalp'in "Merkezi Umûmi" üyesi sıfatı ile İttihat ve Terakki'nin politikasının şekillenmesinde önemli rolü olmuştur. Bütün bu gelişmeler üzerine İttihat ve Terakki Yöneticilerinin de hürriyet ve temsili artırmak gibi meseleleri bir tarafa bırakarak devleti kurtarmak noktasında Türk milliyetçiliğine ağırlık verdiklerini görüyoruz. Ancak Ermeni ve Arapları İmparatorluk içinde tutma endişeleri İslâmcılığa önem verilmesini ve Osmanlıcılığın resmiyette devam etmesini zorunlu kılıyordu. Çünkü Rum, Ermeni ve Arap nüfusuyla Osmanlı devleti herşeye rağmen bir İmparatorluktu.

2. Türk Milliyetçiliğinin Teşkilatlanması ve Gelişmesi:

Türk milliyetçiliğinin II. Meşrutiyet öncesinde dil, tarih ve edebiyat sahalarındaki çalışmalarla kültürel temelleri atılmış ve milletin hayatında din kadar önemli ikinci bir faktör olan milliyet duygusu da önem kazanmaya başlamıştır. Fakat ırka dayalı bir milliyetçilik takip etmek İmparatorluğun dağılışını hızlandıracağı endişesi ile milli kültürü inşa etmeye öncelik verilmiştir. II. Meşrutiyetten önce Türkçülük; siyasi bir akım haline getirilememiştir. Bu sebeple II. Meşrutiyet ilân edildiği zaman ülkede Türkçülük akımı henüz kendini gösterememiştir. Hiç bir yaygın organı (ikdam gazetesi hariç) ve cemiyet bu düşünceyi açıkça savunmuyordu. Fakat bir taraftan Rusya'dan gelen Türk aydınlarının savunduğu siyasi Türkçülük, diğer taraftan temelleri atılan kültürel Türkçülük, Türk milliyetçiliğini sistem haline getirmeye ihtiyaç duyulan unsurları kısmen hazırlamıştır. Böylece temelleri atılan Türk milliyetçiliği fikri II. Meşrutiyetin getirdiği hürriyet ortamı içinde belli cemiyetler ve dergiler etrafında canlanmaya ve teşkilatlanmaya başlamıştır. Gelişen iç ve dış olaylara bağlı olarak gittikçe güçlenen bir siyasi akım haline gelmiştir.

a- Türk Derneği:

Yukarıda da bahsedildiği gibi, Türkçü fikirler II. Meşrutiyetin ilanından sonra Osmanlı siyasi hayatında cemiyet olarak yeşermeye başlamışlardır. Bu cemiyetlerin ilki 25 Kanun-ı Evvel 1908 yılında Türk

Derneği, adıyla kurulmuştur.⁽⁶⁰⁾

Türk Derneği, 1908 yılının Kasım ayında İstanbul'a gelen Yusuf Akçura, Necip Asım ve Veled Çelebi'nin öncülüğünde⁽⁶¹⁾ Ahmed Mithat, Emrullah Efendi, Bursalı Mehmed Tahir, Ahmed Hikmet Bey, Korkmazoğlu Celal, Akyiğitzâde Musa Bey, Fuad Raif Bey tarafından kurulmuştur.⁽⁶²⁾ Daha sonra derneğe Mehmed Emin (Yurdakul), İsmail Gaspraalı, Ağaoğlu Ahmed, Hüseyinzâde Ali, Hüseyin Cahid (Yalçın) gibi ünlü kişilerin yanısıra, Martin Hartmann, Vladimir Gordlevskiy gibi Türkologlar ile Osmanlı vatandaşı gayr-i müslimlerde üye olmuştur.⁽⁶³⁾

Türk Derneği'nin fahri başkanı ve hamisi Velihaht Yusuf İzzettin Efendi, Başkanı Fuad Raif Bey, başkan yardımcısı Necip Asım, sekreteri de Yusuf Akçura'dır.⁽⁶⁴⁾

Merkezi İstanbul'da olmak üzere, sırf ilim ile uğraşmak için kurulan Türk Derneği'nin amacı nizamnamesinin 2. maddesinde şöyle açıklanmaktadır:

"Cemiyetin maksadı Türk diye anılan bütün kavimlerin mâzi ve âsâr, efâl, ahvâl ve muhitini öğrenmeğe ve öğretmeğe çalışmak yâni Türklerin âsâr-ı atikasını, tarihini, lisanlarını, avâm ve havâs edebiyatını, etnoğrafya ve etnologyasını, ahvâl-i ictimaiyye ve medeniyet-i hazıralarını, Türk memleketlerinin eski ve yeni coğrafyasını araştırıp tarastırıp ortaya çıkararak,

(60) Derneğin kuruluş tarihi ile ilgili olarak, Tunaya, Siyasal Partiler, C.I, s.414'de 18 Ocak 1908 ve Ahmet Bedevi Kuran, osmanlı İmparatorluğunda, İnkılâp hareketleri, s. 446'da 8 Ocak 1908 tarihi verilmektedir. Ancak Türk Derneği Nizamnamesi'nin altında, 25 Kanun-ı evvel 1908, derneğin mühründe ise 13 Zilhicce 1326 H. (M. 6 Ocak 1909) tarihi vardır. Türk Derneği Nizamnamesi, Karabet Matbaası, 1324, Mühür için bkz. T.D., Yıl: 1, Sayı: 5 (1327) s. 168.

(61) Akçura, Yeni Türk Devleti'nin..., s. 188-189, Georgeon, a.g.e., s. 57.

(62) Kuruluş için ilk toplantı Mektebi Mülkiye müdürü Celâl Beyin odasında yapılmıştır. Akçura, y.a.g.e., s. 189, Kurucular için bkz. Tural, a.g.e., s. 80, Tunaya, Siyasal Partiler, C.I s. 414, Levend, Türk Dilinde, s. 300.

(63) Derneğin İstanbul'daki üye sayısının 1912'ye kadar 63'e kadar çıktığı bilinmekle beraber Akçura, y.a.g.e., s. 190, Tunaya, y.a.g.e., s. 415, T.D., Yıl: 1, Sayı: 3 (1327) s. 103-104'te 42 kişinin adları verilmektedir.

(64) T.D., Yıl: 1, Sayı: 3 (1327) s. 103-104

bütün dünyaya yayıp dağıtmak ve dilimizin geniş ve medeniyete elverişli bir dereceye gelmesine çalışmak ve inlâsını ona göre tetkik etmektir."⁽⁶⁵⁾

Dernek amacını gerçekleştirmek ve yaymak için gazeteler, risaleler, kitaplar yayınlayarak, konferanslar tertip edecekti. Bu çerçevede ilk olarak Necip Asım'ın, Türklerin Pek Eski Yazısı ve Bursalı Mehmed Tahir'in, Türklerin Ulûm ve Fünun'a Hizmetleri, adlı kitaplarını yayınlamış ve çeşitli konferanslar düzenlenmiştir.⁽⁶⁶⁾ Başlangıçta Sırat-ı Müstakim Dergisi'ni yayın organı olarak seçen Türk Derneği,⁽⁶⁷⁾ 1911 yılında kendi adı ile yayınlanan bir dergi çıkarmaya başlamıştır. "Türklüğe dair tettebbüatı havidir. Ayda bir çıkar" serlevhası ile yayınlanan Türk Derneği dergisi ancak 7 sayı yayınlanabilmiştir.⁽⁶⁸⁾

İstanbul'da faaliyete başlayan Türk Derneği'nin yurt içi ve yurt dışında da 4 şubesi daha açılmıştır. Yurt içinde açılan Rusçuk, İzmir ve Kastamonu şubelerinin yanısıra, imparatorluk sınırları dışında açılan tek şubesi Budapeşte'dedir.⁽⁶⁸⁾

(65) 21 maddelik Türk Derneği Nizamnamesi ilk olarak Sırat-ı Müstakim, C.1, Sayı:21 (1 Kanun-u Sanî 1324) (14 Ocak 1909), s. 331-332'de yayınlanmıştır. Ayrıca, kitapçık olarak da yayınlanmıştır. Türk Derneği Nizamnamesi, Karabet Matbaası, 1324

(66) Bu konferansların en önemlisi Yusuf Akçura tarafından Mart 1327'de verilen konferanstır. Daha sonra konferans metni "Türk ve Tatar Birdir, Türkler Medeniyete Hizmet Etmıştır" Altın Armağan, İstanbul 1328, (1912), s. 37-59'da yayınlanmıştır.

(67) Türk Derneği'nin kuruluşunu basında ilk haber veren İkdam, 24 Kanunu evvel 1324'den naklen Tevetoğlu, Hamdullah Suphi, s. 84, kuruluşun fikirlerini yaymak üzere Sırat-ı Müstakim, Dergisinin seçildiğini haber vermektedir. Nitekim Sırat-ı Müstakim, Cilt 1, sayı: 20 (29 Kanun-u evvel 1324) s. 318'de Türk Derneği tarafından "...Vasıta-i neşr-i efkâr olmak üzere de risalemiz tensib edilmiştir." denilmektedir.

(68) T.D.Dergisi, "ayda bir çıkar" ibaresini kullanmasına rağmen düzenli olarak çıkmamıştır. Nüshalarda yayınlandığı ay belirtilmemektedir. Ancak ilk 6 sayısı 1327 (1911) de 7. sayısı 1328 (1912) de yayınlanmıştır.

(69) İlk şube Rusçuk'ta (Başkanı Mehmed Masum), İkinci şube İzmir'de (Başkanı Mehmed Necip Türkçü) Üçüncü şube Kastamonu'da (Başkanı İstinaf mahkemesi başkanı Ali Rıza) açılmıştır. Budapeşte Şubesi, Türk Derneği Macar Şubesi olarak, "Edebiyat-ı Osmanî Cemiyeti", adıyla kurulmuş olup, fahri başkanlığına Vambery başkanı Dr. Ignace Künos, katibi, Dr.Jules Germanus'dur. Bkz. "Şubelerimiz" T.D., Yıl: 1, No: 5 (1327) s. 164-166, Ayrıca Macar Şubesinin kurulduğuna dair yazı için bkz. "Türk Derneği Riyâset-i Âliyesine", T.D., Yıl: 1, No:5 (1327) s. 166-167.

Yurt içi ve yurt dışı şubelerinin açılmasıyla birlikte canlılık kazanması beklenen Türk Derneği'nin, üye sayısının azlığı ve üyeleri arasında görüş birliği bulunmaması gibi sebeplerden dolayı Nizamnamesindeki amaçlar doğrultusunda istenilen çalışmaları gerçekleştirememiştir. Daha sonra kurulacak Türkçü derneklerden farklı olarak, Türklerin yanısıra, gayr-i müslimlere ve Osmanlı vatandaşı olmayan kişilere, Nizamnamesinin 4. maddesi gereği bünyesinde yer veren Türk Derneği, Kültürel Türkçülük doğrultusunda faaliyetlerine başlayınca, üyeler arasındaki fikir ayrılıkları da su yüzüne çıkmıştır.⁽⁷⁰⁾ Bu sebeple Türk Derneği mensupları, Nizamnameyi, beyanname ile yorumlamak gereğini duymuşlardır. 1911 yılında yayınlanan Türk Derneği Beyannamesi⁽⁷¹⁾ daha birleştirici olmaya çalışan Osmanlıcı bir üslup taşımakla beraber, kendi içinde çelişkiler de bulunmaktadır.

Nitekim beyanname;

"Bir milletin saadeti, kâffe-i efradını aynı tarik-i tekâmüle sevkle kendilerinde müşterek ve mukaddes bir vatanperverlik duygusu uyandırmak, aralarında dostluk hissini artırmak ve kimsenin kimseye tahakkümüne imkân bırakmamak ile artacağı..." vurgulandıktan sonra; "... lisanları ayrı fakat gönülleri ve duyguları beraber olan Osmanlı anasını aynı maksad-ı mukaddes üzere yetiştirmek ve kâffesini -ana dillerinde serbest bırakmakla beraber- aynı lisan-ı milli ile yani Türkçe ile müdavele-i efkâra sevk etmek lâzım geliyor..." denilmekte ve Türkçenin araştırıp zenginleştirilmesi, halkın anlayabileceği şekilde sadeleştirilmesi, sağlıklı bir şekilde öğretilmesi, eğitimde ve resmi kurumlarda Türkçenin yaygınlaştırılması konuları üzerinde durulmaktadır. Beyannameden de açıkça anlaşılacağı gibi, dernek; siyasi anlamda Osmanlıcı ideolojiye sadık

(70) Türk Derneği mensuplarının kozmopolit yapısı gereği aralarında amaç birliği yoktu. İçlerinde Türkçe'nin sadeleştirilmesini savunanlar olduğu gibi, Arapça ve Farsça'dan tamamen vazgeçmeyenler Yusuf Akçura gibi, siyasi Türkçüler ve gayr-i müslimler de vardır. Celal Sahir 1910 yılında bir dernek toplantısında Türkçe yazı dilinin sadeleşmesini teklif ettiği zaman, arkadaşlarının bazılarının dili değiştirmeye çalıştığını sanarak tenkit ettiklerini anlatır. Levend, Türk Dilinin.., s. 302, Ayrıca Agah Sırrı Levend "Meşrutiyet Devrinde Dilde Sadeleşme Hareketi I, Türk Derneği" Sanat ve Edebiyat, (20 Eylül 1947) sayı: 37-38, 53'de "İçlerinde tasfiyeciler olduğu gibi, Arapça ve Farsça'dan büsbütün vazgeçmeyenler, hatta bu işi yalnız siyasi cepheden kılanlar da vardı." demektedir.

(71) Türk Derneği Beyannamesi, genel açıklamalardan sonra on dört maddeden oluşmaktadır. Beyannamenin metni için bkz. "Türk Derneği Beyannamesi" T.D., Yıl: I, No: I (1327) s. 3-6.

kalmakla birlikte, kültürel alanda ve özellikle dil konusunda Türkçü bir yaklaşım içindedir. Türkçeyi Osmanlı unsurları arasında konuşulan bir milli dil yapmayı ve bu yolla unsurlar arasındaki birliği sağlamayı amaçlayan Türk Derneği'nin üyelerinin kozmopolit yapısı dil meselesindeki yaklaşımda da ortaya çıkmaktadır. Beyannamenin 9. maddesinde;

"Osmanlı lisanının Arabi ve Farisi lisanlarından ettiği istifade gayri münker bulunduğu ve Osmanlı Türkçesini bu muhterem lisanlardan tecrid etmek hiç bir Osmanlının hayalinden bile geçmeyeceğinden..." bahsedilirken, derneğin kullanacağı lisanın en sade Türkçe olacağı vurgulanmakta, şubelere gönderilen beynamede; halk arasında kullanılan Türkçe kelimelerin ve Türkülerin derlenmesi, vilayet dahilindeki Türklerin nüfusları, hayat tarzı, tarihleri ve ortaya koydukları eserlerin araştırılması istenmektedir.⁽⁷²⁾ Ayrıca; "Harbiye Nezareti Celilesine"⁽⁷³⁾ ve "Ayandan Besaryan Efendi Hazretlerine"⁽⁷⁴⁾ yazılan teşekkür yazılarında devlet dairelerinde ve ordudaki yazışmalarda kullanılan yazıların herkesin anlayabileceği sade bir Türkçe ile yazılması istenmekte ve bu yolda yaptıkları öncülüğe teşekkür edilmektedir. Hatta Beyannamenin 5. maddesinde; "... Balkan hükümetinde, Avusturya'da, Rusya'da, İran'da, Afrika'da, Asya ortasında ve Çin'de bulunan Türkler"i Osmanlı Türkçesiyle kapalı da olsa bütünleştirmekten söz edilmektedir.⁽⁷⁵⁾

(72) Şubelere gönderilen genelge mahiyetinde bir yazıda, şubelerin kendilerini yerel makamlara onaylatmaları, mühürlerini, Türk Derneğinin mührüne benzetmeleri istenmekte ve yapılacak faaliyetler konusunda on maddelik teklif yapılmaktadır. Bkz. "Şubelerimiz", T.D., Yıl:1 Sayı: 6 (1327) s. 199-200.

(73) "Harbiye Nezaret-i Celilesine", T.D., Yıl: 1, No: 5 (1327), s. 137.

(74) "Ayandan Besaryan Efendi Hazretlerine", T.D., Yıl: 1, No: 5 (1327) s. 138.

(75) Beyannamenin 5. maddesinin yanısıra 6. maddesinde de, "..... Azerbaycan, Afganistan, Kaşgar, Buhara ve Hiwe gibi memalikin lisanlarını-Türklükten bil istifade-Osmanlı Türkçesine ve hatta merkez şivesine kolaylıkla yaklaştırmaya çalışılacaktır...." denilmektedir. "Türk Derneği Beyannamesi" T.D., Yıl: 1, No: 1, (1327) s. 5.

Türk Derneği'nin ideolojik yapısını ortaya koymada kendi adıyla yayınlanan dergisi de önemli bir yere sahiptir. Türk Derneği dergisinde Orta Asya Türklüğü ile ilgili yazılar oralarda yaşayan Türkleri Osmanlı Türklerine tanıtmaya amacına yöneliktir.⁽⁷⁶⁾ Birinci sayıda yer alan "Türklüğü Bilmeli ve Bilişmeliyiz" isimli makale farklı bir bakış açısı ve üslup taşımakta, siyasi Türkçülük açısından dikkati çekmektedir. Makale de; "milliyet ve ırkiyyet fikirleri"nin önemi anlatıldıktan sonra, Osmanlı Türkleri'nin Türklüğü hiç düşünmemeleri sebebiyle çeşitli Türk boylarının Avrupalılar tarafından "ezilip yutulup mahvedileceği" vurgulanır. Osmanlı devletinin resmi ve gayri resmi politikasında Türklüğü düşünemez. "Lakin Osmanlılar Türklüğün varlığını bile bilmemeli midirler?" denildikten sonra; "çoğumuz için Türklüğün hududu Ankara ve Konya'nın pek ötesine geçmez" Türklük merkezleri Buharalar, Kazanlar, Semerkantlar, Tebrizler hakkında hiç bilginizin bulunmadığından yakınılır.⁽⁷⁷⁾

Bunların dışındaki makaleler, dernek faaliyetlerine ilişkin bilgilerin yanısıra ağırlıklı olarak dil meselesi ile ilgilidir. Makalelerin bir kısmı Türkçenin vurgu, ahenk, aruz ve imlası üzerinde duran ilmi yazılardır.⁽⁷⁸⁾ Diğerleri bir kaç şiir hariç Osmanlı Türkçesinin sadeleştirilmesi üzerinde dururlar. Veled Çelebi, Bursalı Mehmed Tahir,

(76) Genelde bu makalelerde Türkoloji ile ilgilidir. Bu konuda önemlileri şunlardır. Necip Asım "Firdevs'ül-İkbal" T.D., Yıl: 1, Sayı:2, s. 68-71, Akyiğitzade Musa, "Kazan Tatar şivesinde Darb-ı Meseller" T.D., Yıl:1, Sayı:2, s. 50-52, Kazanlı Ayaz (İshaki), "Tatar Edebiyatının Tarihçesi", T.D., Yıl: 1, Sayı: 5, s. 156-159, Yusuf Akçuraoğlu "Yeni Keşfolunmuş Eski Türk Şehri", T.D., Yıl: 1, Sayı: 5, s. 160-161, Rusyalı Mişeroğlu Zaif Beşir "Çavuşlar" T.D., Yıl: 2, Sayı: 7, s. 223 vd.

(77) Makalenin sonunda imza yerine "A" konulmasına rağmen, üslup ve fikirler Yusuf Akçura'yı çağrıştırmaktadır. "Türklüğü Bilmeli ve Bilişmeliyiz", T.D., Yıl: 1, Sayı: 1, (1327) s. 25-29.

(78) Örnek olarak şu makalelere bakılabilir: R.M. Fuad "Osmanlı Türkçesinde vurgu ", T.D., Yıl: 1, Sayı: 1, s. 36 vd., Aynı yazarın, "Türkçe Aruz" Yıl:1, Sayı:5, s. 140, Antoine Tungır, "Türkçede Şimdiye Kadar Kullanılan İlmî Kaideler", T.D., Yıl:1, Sayı:6, s. 180.

Necip Asım, Mehmed Emin (Yurdakul), Ispartalı Hakkı; Mehmet Fuad, Celâl Sahir vb. yazarlara yer veren Türk Derneği dergisinde, Türkçenin sadeleştirilmesi gereği üzerinde durulmakla beraber, bu konuda belirli bir metod ortaya koyamamışlardır. Türkçenin sadeleştirilmesi konusunda en belirgin yazılar Ahmed Hikmet ve Ispartalı Hakkı tarafından yazılmıştır. Özellikle Ahmed Hikmet'in "Dilimiz" başlıklı makaleleri⁽⁷⁹⁾ ve Ispartalı Hakkı'nın "Türkçenin Sadeleştirilmesi"⁽⁸⁰⁾ isimli makalesi daha açık fikirler ortaya koymaktadırlar. Türk Derneği Dergisi, Türkiye'de Türkoloji çalışmalarının, sistemli olmasına, dağınıklaktan topluluğa doğru giden önemli bir evresi de sayılabilir.⁽⁸¹⁾

Türk Derneği'nin amaç ve faaliyetlerini topluca değerlendirdiğimiz zaman ağırlıklı olarak Türkoloji çalışmaları yapmak üzere kurulduğunu görürüz. İdeolojik açıdan Türk Derneği mensupları kültürel manada Türkçü olmakla beraber, siyasi açıdan Osmanlıcılık geleneğini ağırlıklı olarak taşımaktadırlar. Nizamname, Beyanname ve dergideki yazılar bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Bu bakımdan Dernek içinde yer alan Yusuf Akçura gibi siyasi manada Türkçülüğü savunan bir kişinin fikirlerinin Dernek faaliyetleri üzerinde fazla etkili olamadığı görülmektedir. Türk Derneği'ndeki Türkçülerin Osmanlı İmparatorluğunu teşkil eden unsurları dil

(79) A.Hikmet, "Dilimiz" T.D., Yıl: I, Sayı: I ve 2, (1327) s. 20-24, 46-49.

(80) Ispartalı Hakkı, "Türkçenin Sadeleştirilmesi", T.D., Yıl: I, Sayı: 4, (1327) s. 130-136.

(81) Levend, Türk Dilinde Gelişme...., s. 303.

yoluyla bütünleştirme amacını taşıdıkları açıkça anlaşılmaktadır. Bu açıdan Türk Derneği içinde yer alan Türkçülerle, Genç Osmanlılar içinde yer alan Namık Kemal'in fikirleri arasında bir devamlılık da bulunmaktadır.⁽⁸²⁾ Bu durum aynı zamanda İttihat ve Terakki'nin Türkçe'nin yaygınlaştırılması yoluyla çeşitli unsurları (özellikle Müslüman unsurlar) Türkleştirme politikası ile de paralellik arz etmektedir. Zaten Türk Derneği II. Meşrutiyetle birlikte Osmanlıcılık anlayışının ön plana çıktığı bir dönemde kurulmuştur. Üyelerinin kozmopolit yapısını Osmanlıcılık anlayışının yansıması olarak da görmek mümkündür.

Türk Derneği'nin mensuplarından Fuad Raif, Necip Asım, Veled Çelebi ve Yusuf Akçura gibi ileri gelenlerinin bir müddet sonra resmi görevler ve çeşitli sebeplerle İstanbul'dan ayrılmaları, dernek mensuplarının dilde tasfiyecilikle suçlanmaları,⁽⁸³⁾ üyeler arasında tam bir amaç birliği bulunmaması ve zamanla farklı siyasi partiler de yer almaları gibi sebepler yüzünden faaliyetleri ve etkinliği sınırlı kalmıştır.⁽⁸⁴⁾ 1911'den sonra faaliyetleri tamamen azalan derneği canlandırmak için çeşitli teşebbüslerde bulunmuş, ancak başarılı olunamamıştır. 19 Mayıs 1913'te Celâl Sahir'in imzası ile yayınlanan bildiri de; "Derneği zaman zaman daldığı derin uykusundan uyandırmak için olan teşebbüsler faide vermemiştir."⁽⁸⁵⁾ denilmektedir. Bu açıklamadan sonra Türk Derneğinin resmen ne zaman kapandığı bilinmemekle beraber, üyelerinin büyük çoğunluğunun bu sırada kurulmuş bulunan Türk Yurdu ve Türk Ocağı bünyesinde faaliyetlerine devam ettikleri bilinmektedir.

(82) Namık Kemal, elimizden gelse memleketimizde mevcut olan lisanların "Türkçeden Maada Kâf-fesini mahvetmeye çalışmak" gereğinden ve "Vakiâ Rumlara, Bulgarlara bizim lisanı tamim etmek kâbil değildir." fakat Müslümanlar tamim edilecek olursa "lazca, Arnavutça" bütün bütün unutulur. demektedir. Bkz. Fevziye A. Tansel, Namık Kemal'in Hususi Mektupları, c.2 Ankara, 1969, s. 231, 244, Landau, Türk Derneği'nin kültürel Pan-Türkizmin yayılması, amacıyla kurulduğunu belirterek kurucularının Pan-Türkist oldukları yolunda değerlendirme yapar. Landau, a.g.e., s. 38-40.

(83) Ziya Gökalp, özellikle "Fuad Raif Bey'in Türkçeyi sadeleştirmek hususunda yanlış bir nazariyeyi takip etmesi, Türkçülük cereyanının kıymetten düşmesine sebep oldu. Bu yanlış nazariye (Tasfiyecilik) fikriydi" demekte ve Türk Derneği dergisinde tasfiyecilik cereyanına kapılmasından dolayı hiç bir rağbet görmediğini söylemektedir. Ziya Gökalp, Türkçülüğün..., s.10, 12.

(84) Sebepler için bkz. Tunaya, Siyasal Partiler, C.1, s. 415, Akçura, Yeni Türk Devleti'nin, s. 191, Fethi Tevetoğlu, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Ankara 1986, s.94.

(85) Levend, Türk Dilinde, s. 303.

b- Genç Kalemler Hareketi:

İstanbul'daki Türk Derneği'nin faaliyetlerine paralel olarak ittihat ve Terakki hareketinin merkezi sayılan Selânik'te çıkmaya başlayan Genç Kalemler dergisi⁽⁸⁶⁾ dilde Türkçülük akımına yeni bir hız vererek milliyetçi ideolojinin oluşması bakımından çok önemli bir gelişmeye öncülük etmiştir.

Selanığın milliyetçiliği teşvik eden kozmopolit yapısı içinde⁽⁸⁷⁾ şekillenen Genç Kalemler Hareketi'nin temel amacı "yazı dilini sadeleştirmek ve halk diline yaklaştırmak"tı. Bu amacı "Yeni Lisan" olarak savunan Genç Kalemler Hareketi'nin öncülüğünü ve birleştiriciliğini Ali Canip ve Ömer Seyfettin (1884-1920) yapar.⁽⁸⁸⁾ Bu sırada Diyarbakır'dan gelerek İttihat ve Terakki'nin "Merkezi Umûmi"sine seçilen Ziya Gökalp (1876-1924) İttihat ve Terakki Kulübü veya İttihat ve Terakki mektebinde gençlere gece dersleri vermekteydi. Bu şekilde Ziya Gökalp'in çevresinde "Yeni Hayat Kadrosu" oluşmuştur. Genç Kalemlerin savunduğu yeni dil davasını, yeni hayata açılan yol olarak gören Ziya Gökalp'in de harekete katılması ile Genç Kalemler Hareketinin nüvesi teşkil edilmiştir.⁽⁸⁹⁾

Genç kalemler hareketi'nin nüvesinin oluşmasına paralel olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından himayeye alınan Genç Kalemler dergisi Ali Canip tarafından çıkarılmaya başlanır.⁽⁹⁰⁾ Ali Canip'in yönetime geçmesiyle 11 Nisan 1911'den itibaren büyük boyda "15 günde bir Perşembe günleri intişar eder edebi ilmi mecmuadır." ibaresi ile

(86) Bu sırada Manastırda yayınlanmakta olan "Hüsün ve Şiir" dergisinin ismi Genç Kalemler, olarak değiştirilerek, imtiyaz sahipliğine İttihat ve Terakki'nin Merkezi Umumisinde katip olan Nesimi Sarım getirilir. Böylece Genç Kalemlerin küçük boydaki birinci serisinin yayını başlar. Geniş bilgi için bkz. Ali Canip Yöntem "Devirlerden Hatıralar" Yakın Tarihimiz, C.1, Sayı: 1, s. 3-4, Tahir Alangu, Ömer Seyfettin Ülkücü Bir yazarın Romanı, İstanbul, 1968, s. 156-158, Ali Canip, Ömer Seyfettin, (1884-1920), İstanbul 1947, s.9.

(87) Bu sırada Selanik ortamı için bkz. Tekeli-İlkin, a.g.m., s. 351-377.

(88) Ömer Seyfettin 28 Ocak 1910 tarihli Ali Canip'e edebiyat dilinin sadeleştirilmesi hakkındaki görüşlerini içeren ve birlikte çalışmayı teklif eden bir mektup yazar, Ali Canip bu fikri Ziya Gökalp'e açar. O da bu fikri samimi karşılar ve ilk çekirdek kadro oluşur. Bkz. Alangu, a.g.e., s. 157-159, İsmail Parlatır, "Genç Kalemler Hareketi İçinde Ömer Seyfettin" Doğumunun Yüzüncü Yılında Ömer Seyfettin, Ankara 1985, s.95-96, Canip a.g.e., s.11-12

(89) Ziya Gökalp'in Selanikteki çalışmaları ve Genç kalemlere katılımı hakkında bkz. Mehmet Emin Erişirgil, Bir Fikir Adamının Romanı Ziya Gökalp, 2.B. İst. 1984, s. 67-82, Erişirgil Gökalp'in Selanik faaliyetleri için "Atina'da Sokrat ne yapmak istemişse, dikkatli ve kültürlü biri, onun da aynı şeyi yapma arzusunu beslediğinin farkına varırdı" demektedir. s.69-70.

(90) İttihat ve Terakki dergiyi çıkarması için Ali Canip'i görevlendirmiş, en küçük bir müdahalede bulunulmayacağı yolunda taahhütte bulunulmuştur. Yöntem, a.g.e., s. 12, Alangu, a.g.e., s. 159-160, Fevziye Abdullah Tansel, "Ali Canip Yöntem", Belleten, C. XXXII, S.125-128

yayınlanmaya başlayan derginin şekline paralel olarak muhtevası ve kadrosu da genişler.⁽⁹¹⁾ Yazıların büyük çoğunluğu Ali Canip, Ömer Seyfettin, Ziya Gökalp⁽⁹²⁾ tarafından kaleme alınan dergide; Kâzım Nami (Duru), Akil Koyuncu, Enis Avni (Aka Gündüz), Hakkı Süha, Celal Sahir, Mehmet Ali Tevfik gibi şahıslar da yazılar yazmışlardır. Böylece yayın hayatına başlayan dergide, başlatılan "yeni lisan" davası ile halk ve aydın kültürleri arasında birlik kurmak üzere milli kültürün temeli sayılan Türk dili yeni bir zihniyetle işlenmeye başlandı.⁽⁹³⁾

Genç Kalemler'in yeni seri olarak çıkmaya başlayan ikinci cildinin ilk sayısında Ömer Seyfettin tarafından yayınlanan "Yeni Lisan" başlıklı yazı ile hareketin başladığı kabul edilir.⁽⁹⁴⁾ Ömer Seyfettin bu yazıda; dili bir milletin varlığının, yükselmesinin ve kendini kabul ettirmenin temel unsuru olarak görür. Asrın "intizam ve terakki asrı" olduğunu ısrarla belirten Ömer Seyfettin, terakkinin sağlanması için de "umûmi ve milli bir lisanın" şart olduğunu vurgular.⁽⁹⁵⁾ Derginin 5. sayısından sonra "Yeni Lisan" başlıklı baş makaleler "Genç Kalemler Tahrir Hey'eti" adına

(91) Genç Kalemler'in büyük boyda yeni serisi Nisan 1911'den-Ekim 1912'ye kadar toplam 27 sayı yayınlanmıştır.

(92) Genç Kalemler'de kendi isimlerinin yanısıra Ali Canip, Yekta Bahir, Ömer Seyfettin Perviz, Kaya Alp, Ziya Gökalp, Demirtaş, Tevfik Sedat ve Gökalp takma adlarını kullanmışlardır. Kazım Nami, Ziya'ya Gökalp ismini ali Canip ekledi demektedir. Kazım Nami Duru, Ziya Gökalp, 2.B., İstanbul 1965, s.14.

(93) Genç Kalemler'in dil meselesindeki tezleri ve politikaları için bkz. Ali Canip Yöntem, "Genç Kalemler'in Yeni Dil davası" Yakın Tarihimiz, C.I, Sayı: 12, s. 371-373.

(94) Yazının sonunda (?) işareti bulunmasına rağmen bu yazıyı Ömer Seyfettin'in kaleme aldığı bilinmektedir. Levend, Türk Dilinde, s. 314. Parlatır, a.g.m., s. 96,

(95) ? "Yeni Lisan" G.K., C.II, Sayı: 1, s. 1-6.

yayınlanır. Böylece Ömer Seyfettin'in imzasız yazıları ile başlayan "Yeni Lisan" davası Genç Kalemler'e maledilmiş olur.

Genç Kalemler'de ağırlıklı olarak Türkçenin sadeleştirilmesi ve edebiyat yazılarına yer verilmesine rağmen, bir çok makalede milliyetçilik yapma dil akımının dışına taşmıştır. Dilin sadece bir edebiyat problemi değil, aynı zamanda Türklerin hayatıyla yakından ilgili olduğu ele alınır ve 100 milyon kan kardeşini birbirine bağlayan bir bağ olduğu, bu sebeple İstanbul Türkçesini bütün Türklere yaymak gerektiği vurgulanır.⁽⁹⁶⁾ Gene bir başka makalede içinde yaşanan zamanın devrimler çağı olduğu vurgulanarak eski değerlerin kaybolduğu, yenilerinin geldiği belirtilerek, yenilik Türklük adı altında tanımlanır. Gelişmiş ülkelere örnek olarak gösterilen Japonya ve Almanya'nın seviyesine çıkılması gerektiği belirtilerek, Doğulu kavimlerin Batı'nın sömürgeciliğinden Türklük sayesinde kurtulabileceği vurgulanır.⁽⁹⁷⁾

Genç Kalemler'de Ziya Gökalp'in, Demirtaş, Tefvik Sedat ve Gökalp imzalarıyla yazdığı ideolojik şiir ve makaleleri dikkati çekmektedir. Bu yazıları içinde "Turan" adlı şiiri Osmanlı devletinin bunalımlı döneminde Türk gençleri üzerinde derin tesirler yapmıştır.⁽⁹⁸⁾ Ayrıca en önemli

(96) ? "Yeni Lisan" G.K., C.II, Sayı: 2, s. 25-28, Ayrıca Genç Kalemler Tahrir Hey'eti, "Yeni Lisan-Vatan Çocuklarına" G.K., C.III, Sayı: 24-25, s. 32-33'de Yüz milyonluk soyumuzu herşeyden evvel bir gösterecek dilimizin kapitülasyonlarını atamadık denilmektedir.

(97) Yekta Bâhir, "Gençlik Kavgası: Milli Daha Doğrusu kavmi Edebiyat Ne Demektir?" G.K., C.II, Sayı: 4, s. 72-77. Dergide Avrupa'daki ihtilal ve Japonya'nın durumunu değerlendiren yazılarda yer almaktadır. Kaya Alp, "1830 Avrupa'da İhtilal", G.K., C.II, Sayı: 7, s.127-123. Aynı yazarın "Japonya imparatorluğu ve Yeni Hayat", C.II, Sayı: 7, s. 123-124, C.II, sayı: 7 s. 143, Sayı: 10, "1830 Vak'aları ve Neticeleri", s. 173-175, Sayı: 11, s. 188-191 gibi makaleler vardır.

(98) Tefvik Sedâd (Ziya Gökalp) "Turân-Talat ve Cânib'e", G.K., C.I, Sayı: 6, s. 167, Genç Kalemlerin küçük boydaki son sayısında yayınlanır.

makalesi olan "Yeni Hayat Yeni Kıymetler" adlı yazısında, "Yeni Hayat"ı siyasi inkılâbı sosyal bir inkılâpla tamamlayacak ilkeler bütünü ve eski hayata alternatif bir model olarak görüyordu.⁽⁹⁹⁾

Genç Kalemler dergisinde Ömer Seyfettin'in milli dil ve Edebiyat anlayışının ürünleri olan hikayeleri de önemli bir yer tutmaktadır. Balkan milletlerinin milli uyanış ve istiklal hareketlerinin en yoğun olduğu bir dönemde subay olarak görev yapan Ömer Seyfettin'in fikri yapısının şekillenmesinde ve hikayelerinde bu olayların etkilerini ve motiflerini açıkça görmek mümkündür. Nitekim dergide yayınlanan "Pamuk İpliği", "Bomba" ve "Primo Türk Çocuğu" gibi hikayelerinde azınlıklardaki milliyetçilik hareketlerine karşılık Türklük düşüncesini uyandırma ve milli benliğe dönüş gibi konuları işler.⁽¹⁰⁰⁾

Ağırlıklı olarak bir dil ve edebiyat dergisi olan Genç Kalemler'de; "Haftanın Hadisesi" adlı bir sütunda⁽¹⁰¹⁾ aktüel siyasi ve sosyal olaylar da değerlendirilmektedir. Ancak ele alınan konuların tamamına yakını Osmanlı devletinin iç işleri ile Balkanlardaki gelişmeler, İstanbul, İzmir ve Selanik gibi büyük şehirlerdeki olaylardır. Bu sütunda Osmanlı devletinin dışındaki, özellikle Rus ve Çin yönetimi altında yaşayan

(99) Demirtaş (Ziya Gökalp) "Yeni Hayat ve Yeni Kıymetler" G.K., C.II, Sayı: 8, s. 138-141

(100) Ömer Seyfettin "Pamuk İpliği" G.K., C.II, Sayı: 4, s. 64-72, "Bomba" C.II, Sayı 9, s.147-159, "Primo Türk Çocuğu" c.III, Sayı: 13, s. 3-27, Ömer Seyfettin bu hikayesinin başına Gökalp'in Turan Şiirinin, Vatan, ne Türkiye'dir Türklere, ne Türkistan Vatan büyük ve müebbet bir ülkedir: Turan! beyitini koyar.

(101) Küçük boy seride genellikle Kazım Nami tarafından yazılan "Siyasi Notlar" sütununun yerini büyük boy seride derginin sonlarında "Haftanın Hadisesi" şeklinde yazılmakta ve yazarı gösterilmektedir.

Türklerin durumları ile hiç ilgilenilmediği dikkati çekmektedir. Bu durumu değerlendiren Masami Arai, Genç kalemlerin henüz Türklüğü arama evresinde bulduklarını, bu sebeple kurtarmak istedikleri "Türk milleti değil hatta-Turan'da değil, Osmanlı devletiydi." demektedir.⁽¹⁰²⁾ Zaten bu anlayış Gökalp'in "Turan" şiiri hariç vatan sevgisinin yüceliği ve Osmanlı Padişahının büyüklüğü⁽¹⁰³⁾ konularını ele alan yazılarda da görülmektedir. Bu sebeple Genç Kalemler dergisi etrafında toplanan aydınların Osmanlıcılık geleneğini taşıdıklarını, dil sadeleşmesi yoluyla takip ettikleri kültür milliyetçiliği sayesinde Osmanlı devletinin bekasını teminat altına alabilecek bir arayış içinde bulduklarını, bunu da "Yeni Lisan" ve "Yeni Hayat" olarak formüle ettiklerini söyleyebiliriz.

Balkan Savaşlarına paralel olarak, Selanik'in elden çıkması üzerine İstanbul'a gelen Genç Kalemler kadrosu Türk Yurdu ve Türk Ocağı bünyesine dahil olacaktırlar. Burada özellikle Ziya Gökalp Türk milliyetçiliğinin sistematize edilmesinde önemli roller üstlenecektir.

c- Ülke Dışında Kurulan Türk Yurtları:

Osmanlı devletinde Türkçülük esası üzerine kurulan derneklere paralel olarak çeşitli Avrupa ülkelerine eğitim amacıyla giden Türk

(102) Masami Arai "The Genç Kalemler and the Young Turks : A Study in Nationalism" ODTÜ Gelişme Dergisi, Cilt 12, Sayı: 3-4, (1985), s.244. Genel bir değerlendirme için bkz. y.a.g.m., s. 197-244.

(103) Kaya Alp "Vatan" Genç Kalemler, C.III, Sayı: 24-25, s. 32-35, Mehmed Ali Tevfik, "Manevi Yurt", G.K., C.III, Sayı: 20, s. 177-189. Genç Kalemler Tahrir Hey'eti tarafından, C.II Sayı: 4, s. 57'de Osmanlı Padişahını öven bir yazıya rastlanmaktadır.

Gençleri de aynı amaçla Türk Yurdu adı altında bir takım dernekler kurmuşlardır.

II. Meşrutiyetin ilanına paralel olarak İsviçre, Fransa ve Almanya gibi ülkelerde okuyan Osmanlı vatandaşı öğrenciler, aralarındaki dayanışmayı artırmak amacıyla buldukları şehirlerde "Osmanlı Kütüphanesi"⁽¹⁰⁴⁾ adı altında bir takım kulüpler oluşturmuşlardı. Fakat milliyetçilik hareketlerinin bütün unsurlara sirayet ettiği bir dönemde Osmanlıcılık esasını üzerine kurulan bu kulüpler beklenen amacı gerçekleştirememişlerdir. Çünkü İmparatorluk içinde cereyan eden milliyetçilik hareketleri Avrupa'da okuyan gençlere de aynen yansımıştır.⁽¹⁰⁵⁾ Bu sebeple gerek azınlık öğrencilerinin milliyetçiliklerine, gerekse İtalya'nın Trablusgarp'a saldırısına tepki olarak harekete geçen Türk öğrenciler de başta Lozan⁽¹⁰⁶⁾ olmak üzere Cenevre, Nöşatel, Paris ve Berlin gibi şehirler de Türklük esasına dayanan "Türk Yurdu" adı altında bir takım öğrenci dernekleri kurduklarını görüyoruz.⁽¹⁰⁷⁾

(104) Nail Morali, "Club liberal Ottoman" olarak adlandırmaktadır. Nail Morali, Mütarekede İzmir Olayları, Ankara 1973, s. 62, ancak Yurtçular Yasasında "Osmanlı Kütüphanesi" olarak geçmektedir. Yurdcular Yasası İsviçre'de Cenevre Şehrine Yakın Peti Lans Köyünde Pansiyon Rasinde Kurulan "İkinci Yurdcular Derneği"nin Muzakerat ve Mukarreratı, Dersaadet, Yeni Turan Matbaası, (Tarihsiz) s. 25.

(105) Yusuf Kemal Tengirşenk, Vatan Hizmetinde, Ankara 1981, s. 124, Morali, a.g.e., s. 62.

(106) Lozan Türk Yurdu'nun el yazması zabıt defterinin girişinde şu ifadelerle rastlanmaktadır. "15 Kanun-u sâni 910 senesi Cumartesi günü saat 5'te teşkil edip bilahare Lozan Osmanlı Kütüphanesi namı altında çalışan ve nihayet 4 Teşrin-i sani 911 senesi Cumartesi günü şekli-i asliyesine rücu ederek Lozan Türk Yurdu ismini alan cemiyetin muharrerat ve Zabıtı sabık defteridir. Defterin altında 2 Kanun-u evvel 911 Cumartesi, tarihi verilmektedir. Defterin orijinali T.T.Kurumu yazmalar bölümünde Y/653 numarada bulunmaktadır.

(107) Geniş bilgi için bkz. Yurdcular Yasası, s. 25-59.

Avrupa'nın çeşitli şehirlerinde kurulan Türk Yurduları arasındaki işbirliğini geliştirmek ve ortak bir mefkûre belirlemek amacıyla bu yurtlar "orta" adı verilen bir dernek etrafında toplanmıştır. Bu konuda en faal durumda bulunan Lozan Türk Yurdu'nun öncülük yaptığı anlaşılmaktadır. Nitekim 27 Kanun-u evvel 1911'de Lozan Türk Yurdu'nun öncülüğünde, Lozan'da "Birinci Yurdcular Derneği Kongresi" Nureddin oğlu İlyas Ragıp Bey başkanlığında gerçekleştirilmiştir.⁽¹⁰⁸⁾ Bu kongreden sonra gene Lozan Türk Yurdu, daha geniş çaplı Avrupa'da okuyan bütün Türk öğrencilerin katılacağı bir toplantı daha organize eder. Bu amaçla Lozan Türk Yurdu yayınladığı beyannamede; derneğin gayesinin "içtimâi Türkçülük" olduğu siyasetle uğraşmadığı belirtiliyor ve bizim ricamız "... uçuruma doğru yuvarlanan Türklüğün, koca bir milletin imdat isteyen feryadından başka bir şey değildir." deniliyordu. Ayrıca derneğe her Türk gencinin katılabileceği ısrarla vurgulanıyordu.⁽¹⁰⁹⁾

Yapılan davet üzerine başta Lozan, Cenevre, Paris olmak üzere Avrupa'nın çeşitli şehirlerinde okuyan Türk gençlerinin katıldığı bu kongre 1-2 Nisan 1328 (1912)'de Lozan'da toplanmıştır. Kongre'de Lozan Türk Yurdu bünyesinde Türk Yüksel isminde bir dernek kurulmuştur. Bu derneğin nizamnamesine göre amacı; "Türklüğün irfanen, içtimaen, iktisaden

(108) Bu kongrenin yapıldığı tarih Yurdculuğun başlangıç tarihi olarak kabul edilmiştir. Yurdcular Yasası, s. 3.

(109) Lozan Türk Yurdu'nun Beyannamesinin metni için bkz. Tanin, Kanun-u sani 1327, Türk Yurdu Yıl: 1, Sayı: 7 (1327) s. 214-215, Sebil-ür Reşad, C. 7, Sayı: 180 (2 Şubat 1327) s.385

ilerlemesi" olarak tesbit edilmiş ve cemiyetin siyasetle katiyyen uğraşmayacağı belirtilmiştir.⁽¹¹⁰⁾ Adı geçen cemiyetin mesai programında çocukların ve yetişkinlerin eğitimi için okullar açılması, Türk kızlarının eğitime önem verilmesi, Türk esnaflar arasında şirketler kurulması ve bankalar açılması gibi konulara yer verilmektedir. Ayrıca; Türkçenin sadeleştirilmesi ve geliştirilmesi, muntazam bir Türk tarihinin yazılması gibi ülkenin sosyal, ekonomik ve kültürel kalkınması, Türklük şuurunun uyandırılması yolunda önemli sayılabilecek kararlar alınmıştır. Bu amaçların gerçekleştirilmesi için ülke içinde cemiyetler açmak ve açılanlarla işbirliği yapılması hususlarına da yer verilmektedir.⁽¹¹¹⁾

Avrupa'daki Türk Yurtlarının en önemli kongresi, Cenevre Türk Yurdu'nun öncülüğünde gerçekleştirilen ve "İkinci Yurdçular Derneği"nin kurulduğu toplantıdır. 15 Mart-18 Mart 1329 (1913) tarihleri arasında toplanan ve Yurdculuğun amaçları ile yasasının tesbit edildiği bu kongreye Lozan, Cenevre, Paris, Berlin, Nöşatel Türk Yurdları ile Avrupa'da okuyan birçok Türk öğrencisi katılmıştır. Kongrenin açılışında Cenevre Türk Yurdu adına konuşan Hacı Nasuhoğlu Cevdet Bey konuşmasına; Ziya Gökalp'in "Vatan ne Türkiye'dir, Türklere ne Türkistan, Vatan büyük ve müebbet bir ülkedir: Turan!" mısraları ile başlamış ve "Yurdçuluk ictimai ve milli mezhebimizin

(110) Derneğin nizamnamesi için bkz. Türk Talebesi Birinci Derneği-1328-1912-Senesinde Lozan'-da İctima Eden Kongre Muzakeratı ve Mukarreratı, Selânik Rumeli Matbaası (Tarihsiz), s. 10-12.

(111) Geniş bilgi için bkz. y.a.g.e., s. 12-30, 36-37.

ilk taslağını milliyetçilik esası üzerine yaptı ve atıya ait mesaisine bir düstur olmak üzere Türklükte içtimâî inkılâpçılık tertibini ifade etti. Yurdçuluk bir nevi mezhepçiliktir hakiki bir mefkûreciliktir" demiştir.⁽¹¹²⁾

Divan Başkanlığını Yusuf Kemal (Tengirşenk)in⁽¹¹³⁾ yaptığı bu kongrede; Yurtçuluğun mefkûresi "Türklük âleminde içtimâî inkılâp esasları hazırlamak ve Onu mazisine ananesine, milliyetine müdrik bir hale getirmeğe çalışmak" olarak belirlenmiştir.⁽¹¹⁴⁾ Bu mefkûreye ulaşmak için, Türkçenin geliştirilmesi, eğitimin Türkler arasında yaygınlaştırılması, milli servetin muhafazası için Türklerin iktisadi faaliyetlere teşvik edilmesi, Avrupa'da okuyan bütün Türk öğrencileri milli maksada hizmet etmeğe çağırarak, hanımları eğitime ve sosyal hayata çekerek cahillikten kurtarmak ve aynı gayeye hizmet eden diğer derneklerle işbirliğine girişmek gibi hususlar tesbit edilmiştir. Ayrıca, Türk Yurtlarının hiçbir şekilde siyasetle uğraşmayacağı belirtilen yasada, Türklüğe büyük hizmetleri olmuş kişilere "bir ulu ad" verilmesi de kararlaştırılır. Bu çerçevede ilk ulu isim olarak da Halide Edip (Adıvar) (1884-1964) Hanıma "Türklerin Ulu Anası" ünvanı verilmiştir.⁽¹¹⁵⁾ Türklerin dil, edebiyat ve tarihlerine dair

(112) Yurdular Yasası, s. 19, Konuşmada Ziya Gökalp'in Genç Kalemlerde yayınladığı, "Yeni Hayat Yeni Kıymetler" adlı makalesinde ortaya attığı Yeni hayatı, siyasi inkılâbı tamamlayacak sosyal inkılâp olarak gören fikirlerinin aynen yansıdığı görülmektedir.

(113) Yusuf Kemal Bey bu sırada Adliye Nezaretinin Paris'teki öğrenciler için müfettişlik yapmakta ve Paris Türk Yurdunu temsil etmektedir. Türk Yurduları Üye Kayıt Defteri, Türk Tarih Kurumu Yazmalar Y/654.

(114) Yurtçular Yasası, s.2

(115) Bu ünvan Halide Edip'in Cenevre Türk Yurdu'na yazmış olduğu Türk Kadınları hakkında kıymetli mektubundan dolayı verildiği belirtilmektedir. Yurtçular Yasası, s. 12

Avrupa kütüphanelerinde bulunan eserlerin toplanarak tercüme edilmesi ve Anadolu'ya göç edecek Türklere elden gelen her türlü yardımın yapılması gibi kararlar da alınmıştır.⁽¹¹⁶⁾ Bu sırada Türk Ocağı başkanı bulunan Hamdullah Suphi (Tanrıöver)'inde "Türklerin Sanat ve Mimarideki mevkileri" konulu bir konuşma yaptığı bu kongre de "orta" olarak Cenevre Türk Yurdu seçilmiştir.⁽¹¹⁷⁾

Avrupa'da kurulmuş bulunan, bu Türk öğrenci organizasyonları olarak görebileceğimiz "Türk Yurdları" tamamen Türkçülük fikrini benimsemiş olup, İstanbul'da kurulan Türk Yurdu ve Türk Ocağı ile paralel çalışmalar içinde bulunmaktadır.⁽¹¹⁸⁾ Bu dernekler Avrupa'da okuyan Türk öğrencileri

(116) Yurdcular Yasası, s.11. Türk Yurdu dergisinde, Paris Türk Yurdu mensuplarının Paris Kütüphanesinde bulunan İslâm kitaplarıyla, Müslümanlığa ait başka dillerdeki kitapların bir kataloğunu yaptırarak neşreceklerdir" şeklinde bir haber vardır. "Türklük Şuunu", T.Y., Yıl: 2 Sayı: 23 (47) (1329) s. 814.

(117) Orta, Türk Yurdları arasında belirli bir dönem için seçilen derneğe verilen isimdir. Yasanın 20. maddesinde, Orta "Türk Yurdları ve yurdcular arasındaki münasebatı ve irtibatı tayin eder ve Yurdcular derneğini ictimaya davet eder." denilmektedir. Bu kongrede 1913-1914 yıllarında Cenevre Türk Yurdu "Orta" olarak seçilmiştir. Yurdcular Yasası, s. 8.

(118) T.Y., Yıl: 1, Sayı: 7 (1327) s. 214, Yıl: 2, Sayı: 10 (34) (1328) s. 319'da adaş cemiyetlerin bu faaliyetlerini heyecanla alkışladığını beyan etmektedir. Ayrıca Nail Morali, "Lozan Türk Yurdu" İstanbul'da kurulan Türk Ocağına takaddüm eder. Lozan'dakiler Türk Ocağını kuranlardan çok yardım görmüştür." demektedir. Morali, a.g.e., s. 63. Zaten ideolojik çizgileri ve Hamdullah Suphi Bey'le olan irtibatları derneklere konulan isimler bunu doğrulamaktadır.

arasında Türklük şuurunun uyandırılması ve ülkeye dönüşlerinde birer idealist genç olarak hizmetlerde bulunmalarında da rol oynamışlardır.⁽¹¹⁹⁾

Bu gençler içinde Yusuf Kemal (Tengirşenk) (Paris Türk Yurdu), Mahmut Esat (Bozkurt) (Lozan Türk Yurdu), Şükri (Saraçoğlu) (Cenevre Türk Yurdu) Bey vb. birçok ünlü isimlere rastlamaktayız.⁽¹²⁰⁾

Bu dernekler etrafında toplanan Türk öğrenciler özellikle İsviçre'de Mondros Mütarekesinin imzalanmasına paralel olarak Türk milletinin haklılığını dünya kamuoyuna duyurmak ve Milli Mücadeleye yardımcı olmak amacıyla başta "Türk Menfaatlerini Koruma Cemiyeti"⁽¹²¹⁾ "İsviçre Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti"⁽¹²²⁾ gibi çeşitli cemiyetler kurmuşlar ve yayınlar yapmışlardır.⁽¹²³⁾

d- Türk Yurdu Cemiyeti:

Türkçülük hareketinin ikinci önemli cemiyeti (18 Ağustos 1327) 31 Ağustos 1911 tarihinde kurulan Türk Yurdu Cemiyeti'dir. Bu cemiyet Mehmed

(119) Türk Yurdunda, "Yurdcular memur olup maaş almaktan, Beyoğlu, Boğaziçi sefalarından bahsetmiyorlar. Bunlar Anadolu'yu dolaşıyorlar, parlak memuriyetlere tenezzül etmeyecek, Türk ticarethaneleri açıyorlar köylere muallim olarak gidiyorlar denilmektedir. Türk Yurdu, Yıl: 3, Sayı: 2 (50) (1329) s. 909, Tekin Alp, Yurdculardan için, "geleceği hazırlamaktadırlar" demektedir. Tekin Alp, Turkismus und Pan-Turkismus, s. 31.

(120) Ayrıca İlyas Rağıp, Nail Ahmet (Morali) , Esad (LTY) Milli Kongre Cemiyetinin kurucusu Hamdullah Suphi (PTY) Mustafa Şekip (CTY), Mehmed Cevad (Açıkalin), Mehmed Emin (Erişirgil) Selim Nusret (CTY), Sadri Celal (CTY) gibi birçok kişiler Türk Yurtlarında faaliyet göstermiştir. Türk Yurdları Üye Kayıt Defteri, Bu defterde üç yüzün üzerinde isim kayıtlıdır.

(121) Bu cemiyet için bkz. A.Bedevi Kuran, Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri, s. 696. Ayrıca Lozan'da istihbarat merkezi tesis etmişler ve 15 günde bir İngilizce (Turkey) isimli bir dergi yayınlamışlardır. Y.a.g.e., s. 697.

(122) İkdam, 25 Teşrin-i sani 1335 (1919) İsviçre Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti beyannamesini vermektedir.

(123) Landau, Onlar hem Mustafa Kemal'in mücadelesini, hem de Kırım ve Rus Azerbaycan'daki Türklerin bağımsızlığını destekliyorlardı. demektedir. Landau, a.g.e., s. 39. Lozan Türk Yurdu "Türk'ü ve şerefini kurtaran ve vatanının ruhu olan Büyük Millet Meclisine ve Muhterem Reisine hürmet ve muhabbetlerini"yoollar" şeklinde telgraf çekmiştir. TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, C.20, Ankara 1959, s. 338.

Emin (Yurdakul),⁽¹²⁴⁾ Ahmed Hikmet (Muftuoğlu), Ahmed Ağaoğlu, Hüseyinzâde Ali, Dr. Âkil Muhtar (Özden) ve Yusuf Akçura gibi Türkçülük hareketinin önde gelen kişileri tarafından kurulmuştur.⁽¹²⁵⁾

Türk Yurdu Cemiyeti; "... Türklerin zekâ ve irfanca seviyelerinin yükselmesine, varidat ve teşebbüs sahibi olmalarına hizmet etmek üzere" bir gazete çıkarmayı ve Türk çocukları için bir pansiyon açmayı amaçlamıştır.⁽¹²⁶⁾ Bu cemiyet Türk Ocaklarının kuruluş hazırlıklarının yapıldığı bir zamanda ortaya çıktığı için, cemiyet olarak fazla bir varlık

(124) Türk Yurdu fikrini ilk ortaya atan kişi Mehmed Emin Bey'dir. Fethi Tevetoğlu, Mehmet Emin Yurdakul, Ankara 1988, s. 24, Akçura, Yeni Türk Devleti'nin....., s. 192.

(125) Cemiyetin kuruluşu ve kurucuları için bkz. Akçura, Yeni Türk Devleti'nin..., s. 192., Tunaya, Türkiye'de Siyasal ..., C.I, s. 415-416, Eylül 1912'de Ahmed Hikmet'in Buda-peşte Baş Şehbenderliğine atanması üzerine yerine, Cemiyetin kuruluşu sırasında Selanik'te bulunan Ziya Gökalp seçilmiştir. Tevetoğlu, Ahmet Hikmet, s. 82, Akçura, y.a.g.e. s. 192.

(126) Tural, a.g.e., s. 85, Bayur, Türk İnkılâbı Tarihi, C.II, K.IV, s. 401.

gösterememiş, kurucuları Türk Ocakları içinde yer almıştır. Ancak Cemiyetin en büyük hizmeti daha sonra Türk Ocaklarının yayın organı haline gelecek olan Türk Yurdu Dergisi'ni çıkarmasıdır ki, bu dergi Türk milliyetçiliği fikrinin oluşturulması, sistemleştirilmesi ve yaygınlık kazanmasında çok önemli bir rol oynayacaktır.

Türk Yurdu dergisinin imtiyazı Mehmet Emin'in üzerine alınmasına rağmen, kısa bir süre sonra O'nun Erzurum Valiliği'ne tayin edilmesi üzerine, derginin imtiyaz ve müdürlüğü Yusuf Akçura'ya devrolunmuştur.⁽¹²⁷⁾ İlk çıkış sermayesi Orenburglu Mahmud Bay Hasanof tarafından sağlanan⁽¹²⁸⁾ "Türklerin faidesine çalışır" serlevhası ile ilk sayı 30 Kasım 1911'de yayınlanan Türk Yurdu dergisi amacını şöyle açıklamaktadır:

"Türklüğe hizmet etmek, Türklere faide dokundurmak istiyoruz. Maksudumuz işte budur. Maksada erişmek için hangi yollardan yürüyeceğimizi mecmuamızın münderecatı göstereceğinden, mesleğimizin teşrihini fazla buluyoruz. Tanrı yardımcımız olsun."⁽¹²⁹⁾

(127) Türk Yurdu Dergisi'ni ilk sayısından itibaren Yusuf Akçura çıkarmıştır. Ancak O'nun Ekim 1912-Kasım 1913 tarihleri arasında Erkânıharp yüzbaşısı olarak Çatalca cephesinde savaşa katılmasından dolayı derginin 3. ve 4. cildleri Mehmed Emin tarafından çıkarılmıştır. T.Y., C.III, Sayı: I (25) 1328, s.33, Bu fasıladan sonra Akçura 1917'ye kadar dergiyi tekrar yönetmiştir. Bu tarihte Rusya'ya gitmek üzere Türkiye'den ayrıldığı için derginin yönetimini Türk Ocağı merkez heyeti adına Celal Sahir (Erozan) üstlenmiştir. Georgean, a.g.e., s. 59. Hüseyin Tuncer, Türk Yurdu Üzerine Bir İnceleme, Ankara 1990, s. 15.

(128) Paul Dumont, "La Revue de Türk Yurdu et les Musulmans de l'Empire Russe 1911-1914", Cahiers du Monde Russe et Soviétique, 15 (3-4) Temmuz-Kasım 1974, s. 318, M. Fevzi Toğay, Rusya ile ilişkiler para işinin resmi şekle dökülmesine müsait olmadığından bu yarıdımın İttihat ve Terakki tarafından yapıldığı süsü verilmiştir, demektedir. Muharrem Fevzi Toğay, Yusuf Akçura'nın Hayatı, İstanbul 1944, s. 61.

(129) "Maksud ve Meslek", T.Y., Yıl: I, Sayı: I (17 Teşrin-i sani 1327) s.1.

1911 yılında yapılan toplantıda Türk Yurdu'nun yayın politikası da şu esaslar dahilinde belirlenmiştir:

"1. Risâle Türk ırkının mümkün olduğu kadar çoğunluğu tarafından okunup anlanarak istifade olunacak bir tarzda yazılacaktır.... Dili sade olacaktır. Kavmin ekseriyetine faydalı mevzular seçilecektir.

2. Risâle, bütün Türklerce makul olabilecek bir ideal ortaya koymaya çalışacaktır.

3. Risâlede Türklerin tanışmalarına, iktisad ve ahlâkça yükselmelerine ve fen bilgileriyle zenginleşmelerine hizmet eden mevzular en ziyade yer alacak, siyaset bunlardan sonra gelecektir.

4. Türklerin birbirleri ile tanışmaları için Türk dünyasının her tarafında olup geçen ve bilhassa kardeşler arasında sevinç veya kedere sebep olan vak'alar ile Türk dünyasının ötesinde berisinde ortaya çıkan fikir cereyanları kaydolunacak, Türk ırkının muhtelif kavmiyetlerinde doğan edebiyatı ırkın bütün fertlerine bildirmek için çalışacaktır.

5. Risâle; Osmanlı Devletinin iç siyasetinden bahsederken, hiç bir siyasi fırkaya taraftarlık etmeyecek, ancak Türklüğün, Türk unsurlarının siyasi ve iktisadi menfaatlerini müdâfaa edecektir....

6. Risâle; Osmanlı Türkleri arasında Türk milli ruhunun gelişme ve takviyesine idealsizlikten doğan tembellik ve bedbinliğin giderilmesine çok çalışacak ve ekseriya hiç bir şeye dayanmaksızın ortaya çıkan mübâlağalı Batı korkusundan da bu milleti kurtarmaya elinden geldiği kadar uğraşacaktır.

7. Risâlenin devletlerarası siyasette esas fikri, Türk aleminin menfaatlerini müdafaa etmektir."⁽¹³⁰⁾

(130) Akçura, Yeni Türk Devleti'nin....., s. 192-193.

Bu amaç ve program doğrultusunda, Yusuf Akçura'nın yönetiminde 32 sayfalık bir forma halinde 15 günde bir yayınlanan Türk Yurdu dergisi büyük bir kültür dergisi olmasının yanısıra, uzun ömürlü bir yayın organı olma özelliğini de taşır.⁽¹³¹⁾ Dergide; Yusuf Akçura, Mehmed Emin, Köprülüzâde Mehmed Fuad, Celâl Sahir, Ispartalı Hakkı, Bursalı Mehmed Tahir, Ağaoğlu Ahmed, Mehmed Emin Resulzade, Hüseyinzâde Ali, Ayaz İshakî, Halim Sabit, İsmail Gaspralı, Halide Edip, Ziya Gökalp, Ömer Seyfettin, Hamdullah Suphi, Ali Canip vb. gibi devrin tanınmış edebiyatçı, ilim ve fikir adamları ile gazetecileri yazı yazıyordu. Genellikle Türkçülük duygularını dile getiren şiirler, derginin odak noktasını oluşturuyordu. Edebiyat sütunu yanında sosyoloji, tarih, eğitim, iktisat, arkeoloji, coğrafya, etnoğrafya, tenkid, seyâhat, hikaye, nesir, resim, kadın hakları, sağlık, spor gibi meseleleri konu edinen yazılara geniş ölçüde yer veriliyordu.⁽¹³²⁾ Yine dergide biyografiler, Türklerle ilgili aktüel haberler ve özellikle Rusya'daki Türk basınından alıntılar yapılıyordu. Genellikle Yusuf Akçura veya Ahmed Ağaoğlu tarafından yazılan "Türk Âleminde" başlıklı aktüel siyasi yazılar Türk dünyasının bütününe Türklük perspektifinden ele alıyordu. Nitekim Türk dünyasının bütününe ilgi alanı olarak seçen Türk Yurdu dergisi sayesinde okuyucu genç kuşak yavaş yavaş, Osmanlı Devleti perspektifini terketmeye ve Türklerin başlı başına bir dünya oluşturduğunu kendilerine has problemleri

(131) Türk Yurdu dergisi, zaman zaman aksamalar olmakla beraber 1911-1931 yılları arasında 233 sayı olarak yayınlanmıştır. Bu dönemi üç devre ayırabiliriz.

1. 1327-1334 İstanbul'da 14 cilt 161 sayı yayınlanmıştır.

2. 1924-1927 Ankara'da 6 cilt 33 sayı yayınlanmıştır.

3. 1928-1931 Latin harfleri ile 6 cilt 39 sayı yayınlanır.

4. 1950'lerden itibaren çeşitli dönemler yayın hayatını sürdüren bu dergi, halen, Türk Ocağı Merkez Hey'etinin aylık yayın organı olarak çıkmaktadır. 1911-1918 yılları arasındaki sayılar ve değerlendirme için bkz. Nazmi Özçelik, I. Yayın Döneminde (1911-1918) Türk Yurdu Mecmuasının Ortaya Koyduğu Görüşler, (A.Ü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi) Ankara 1987. Masami Arai, Turkish Nationalism In the Young Türk Era, E.J.Brill, Leiden, 1992, s. 48-70.

(132) "Türk Yurdu Müdürlüğü" T.Y., C.1, Sayı: 11 (1327) s.1, Türk Yurdu genelde edebiyat ağırlıklı bir dergi görünümündedir. Nitekim 1911-1931 yılları arasında 1732 yazının 1376'sı edebiyatın çeşitli dallarına ve tarihe ayrılmıştır. 131 Dış Türkler, 82 eğitim öğretim 54 dil, 172 yayın tanıtımının yanısıra 368 haber vardır. Diğer yazılar Müzik, spor, kütüphanecilik, kadın, hukuk, iktisat ve çeşitli ideolojik yazılardır. Geniş bilgi için bkz. Tuncer, a.g.e.

ve gelişme tarzları olduğunu görmeye başlamıştı.⁽¹³³⁾

Türkçülük fikrine halkçı bir muhteva kazandırılmasında⁽¹³⁴⁾ ve milli iktisat fikrinin oluşmasında⁽¹³⁵⁾ öncülük eden Türk Yurdu dergisi, çağdaşlaşmayı Türkler için bir hayat meselesi olarak kabul ediyordu. Ayrıca mümkün olduğu kadar Türklerin çoğu tarafından anlaşılabilir sade bir Türkçeyi savunuyor ve kullanıyordu. Diğer taraftan eğitimin modernleşmesi, kadın haklarının geliştirilmesi, Türklerin kültürel manada birliğine önem vermesi, her sahada milli konuları ele almasıyla, bütün Türklerce makbul olabilecek bir ideal yaratmaya çalışıyordu.

F.Georgeon'un deyimiyle temel çizgisi "Pantürkizm ve ilerlemecilik"⁽¹³⁶⁾ olan Türk Yurdu, Türk Ocakları'nın kurulmasına paralel olarak fiilen O'nun yayın organı haline gelmiştir. Bu sebeple dergide ortaya konulan fikirler ileriki bölümlerde daha geniş olarak ele alınacaktır. Ancak, burada şu hususları vurgulamakla yetineceğiz. Özellikle

(133) Georgeon, a.g.e., s. 61, İsmail Habip, ...Türk Yurdunun "yaptığı iş Türkiye'deki kavile-rine "Bütün Türklük" âlemini tanıttırmasıdır. Bu mecmua adeta İstanbul'da "Bütün Türklük" âlemi için çıkıyordu. Bizi daima Rusya'daki Türklerden haberdar etti..." demektedir. İsmail Habip, Edebi Yeniliğimiz, II. İstanbul 1932, s. 404.

(134) Türk Yurdu Kadrosu 11 Nisan 1329'da Halka Doğru dergisini yayınlamışlardır. Bkz. IV. Bölüm s.147.

(135) Türk Yurdu İktisat konusunda yazı yazması için yabancı ve sosyalist olan Parvus Efendi (Alexander Helphand) ile anlaşmıştır. Bu durumu okuyucularına açıklamıştır. "İktisat", T.Y., C.I, Sayı: 9 (1327) s. 262, Sonuçta Parvus 1911-1914 arası dergide Osmanlı devletinin ekonomik durumu, emperyalizm, köylülük gibi konularda yazılar yazmıştır. Birkaçı "Köylüler ve Devlet", T.Y., C.I, Sayı: 9 (1327) s. 262-268, "Köylüler ve Devlet" T.Y., C.V, Sayı:9 (1329), s.1124-1129, "Türkiye Avrupa'nın Mali Boyunduruğu Altındadır", T.Y., C.I, Sayı: 16 (1328) s. 476-484, Sayı: 17, s. 523-530, "Türk Eli Maliyeni Gâzet" T.Y., C. IV. Sayı: 3,(1329) s. 571-574 vb. Bunun dışında Ahmed Cevat (Emre) "Kooperatif Şirketleri" T.Y. C.XII, Sayı: 12 (1333) s. 3523-3526, C.XIV, Sayı: 11, (1324) s.4325-4329, M. Zühdü (İnhan) "İktisad-ı Millî" T.Y., C.VIII, Sayı: 6 (1332) s.2616-2617 vb. yazılar da vardır.

(136) Georgeon, a.g.e., s. 61.

Balkan Savaşlarının bunalımlı döneminde yeni yetişen genç nesil arasında büyük ilgi uyandıran Türk Yurdu'nun ilk sayıları bir kaç defa basılmıştır.⁽¹³⁷⁾ İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin henüz Osmanlıcı politikasının devam ettiği bir sırada yayınlanan dergiyi Askeri Tıbbiye öğrencileri okula gizli olarak sokabilmiş⁽¹³⁸⁾ Rusya'daki Türkler arasında da "mukaddes bir kitap olarak elden ele" dolaşarak büyük ilgi uyandırmıştır.⁽¹³⁹⁾

Ayrıca, Türk Yurdu, particilik yapmamasına rağmen⁽¹⁴⁰⁾ 1913'ten sonra bütünüyle İttihat ve Terakki'nin kontrolünde olmayan ve bu dönemde kapatılmayan nadir yayın organlarından biri olmuştur. Çünkü İttihat ve Terakki'nin 1913'ten sonra uygulamaya başladığı politikanın temel noktaları dergide savunulmuş ve Ziya Gökalp vasıtasıyla organik bir bağ kurulmuştur. Bu sebeple gerek dergi, gerekse Türk Ocakları bu dönemde kısmen himaye görmüştür. Diğer taraftan Yusuf Akçura'nın İttihat ve Terakki ile aradaki mesafeyi ve hareket serbestliğini koruma kaygısı, O'nun başında bulunduğu Türk Yurdu dergisinin de İttihat ve Terakki'nin denetimine girmemesi ve bağımsızlığını koruması için özel bir çaba gösterdiğini de belirtmek gerekir.⁽¹⁴¹⁾

(137) Derginin ilk sayısı 4 defa 2. sayısı 3, 4. ve 5. sayılar 2'şer defa basılmıştır. Bkz. T.Y., C.I, Sayı: 1, s.1, Tanin, 8 Kanun-u evvel 1327.

(138) H.Ferit Canse^{ver} ve Reşit Galip Türk Yurdu'nu gizlice okulun penceresinden sarkıtılan ip-lerle çektiklerini anlatmaktadır. Bkz. Hasan Ferit Cansever, "Türk Ocağının Doğuşu ve Türk Ocağı Milliyetçilik İdealinin Hususiyetleri", T.Y., Yeni Dönem C.6, Sayı: 8 (Ağustos 1967) s.17, Reşit Galip, "Türk Ocağı", Altın Yurd, C.I, Sayı: 5, (1923) s.50.

(139) C.S. Kırımer, derginin Çarlık yönetimi tarafından Rusya'ya sokulmasının yasaklandığını ileri sürmektedir. Cafer Seyitahmet Kırımer, "Bazı Hatıralar", Emel Dergisi, Sayı: 8, Ocak 1962, s.53, Türk Yurdu'nun, Türklük meselesine kültürel olarak yaklaşan ılımlı tutumu sebebiyle Rus hükümetinin Rusya'da dağıtılmasına karşı çıkmadığı bilinmektedir. Bkz. Zenkowsky, a.g.e., s. 97, Türk Yurdunun Rusya Türkleri Üzerindeki etkileri için bkz. Dumont, a.g.m., s. 315-332.

(140) Şevket Süreyya Aydemir, Enver Paşa, C.II, 3.B. İstanbul 1981, s. 474.

(141) Georgeon, a.g.e., s. 55.

III. TÜRK OCAKLARI 'NIN KURULUŞU

a. Türk Ocakları'nın Kuruluşunu Etkileyen Fikri ve Siyasi Faktörler

Türk Ocakları'nın doğuşunu ve kısa zamanda gösterdiği gelişmeyi daha iyi ortaya koyabilmek için öncelikle devrin şartlarına ana hatları ile temas etmemiz gerekir.

II. Meşrutiyet ilân edildikten sonra Osmanlı devleti çeşitli iç ve dış olayların sebep olduğu bunalımlar içine düşmüştür. Yukarıda da bahsedildiği gibi, bu dönemde Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhakı, Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilân etmesi, Girit meselesi, 31 Mart Vak'ası, Trablusgarp savaşı gibi olaylar İmparatorlukta derin yaralar açmıştır. Fakat bütün bu olaylardan daha önemlisi Osmanlı devletinin yenilgisi ile sonuçlanan Balkan savaşları sonucu, Rumelinin kaybedilmesi, binlerce Türk'ün göçe ve katliama tabii tutulması gibi olaylar Türkler arasında büyük bir çöküş tesiri yaratmış ve Osmanlıcılık ideolojisinin fiilen iflasını hazırlamıştır.

Diğer taraftan II. Meşrutiyeti ilân eden İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin "İttihad-ı Anasır" politikasına rağmen, İmparatorlukta Türklerin dışındaki unsurlar arasında milliyetçilik akımları ve milli bağımsızlık hareketleri artık büyük boyutlara ulaşmıştı. Osmanlılık örtüsü içinde bağımsızlık faaliyeti yürüten Rum, Ermeni ve Bulgar cemaatlerinin yanında, Arnavutlukta başlayan ayaklanmalarla birlikte Müslüman unsurların İmparatorlukta ayrılma teşebbüsleri de artık gizlenemeyecek hale gelmişti.⁽¹⁾

(1) Tunaya, Türk Ocağı'nın kurulduğu ortamı şöyle tasvir etmektedir: "Türk, Arap, Arnavut, Çerkez, Boşnak, Dürzi, Rum, Ermeni, Bulgar, Maronid, Süryani, Musevi vesaire... Hemen hepsi de müstakil ve mümkün olduğu takdirde devlet halinde yaşamak emelindedirler. 'sevimsiz ve aldatıcı Tanzimat nikabı' kaldırılınca görülen manzara, işte budur." Tarık Zafer Tunaya, "Yeniden Doğuş" Vatan 30 Mart 1949.

Bütün bu iç ve dış gaileler içinde millet haline gelememenin sancılarını çeken Türk unsuru vardı. Çünkü Türkler halâ milli şuur ve milliyetçilikten mahrum bulunuyorlardı. Bu sebeple II. Meşrutiyete paralel olarak çeşitli cemiyet ve dergiler etrafında toplanmaya başlayan Türkçü aydınlar milli mefküreden ve şurudan mahrum olarak yaşayan Türkleri bir arada millet denilen bütün halinde toplama lüzumu üzerinde durmaktaydılar. Ancak II. Meşrutiyetle birlikte ülkede Osmanlıcılık cereyanının hakim olması sebebiyle, Türk Derneği ve Genç Kalemler hareketi siyasi açıdan Osmanlıcılık fikrinin çerçevesini aşamamışlardı. Henüz onların milliyetçilikleri Osmanlı Türklerinin uzun bir süredir unuttukları Türklüğü arama evresinde bulunuyordu. Üstelik mevcut siyasi ortam içinde ideallerini geniş bir kitleye yayamamışlardı. Halbuki, o sıralarda Türk toplumunun temel problemi, Türkleri millet halinde toplayarak kurtarmak noktasında odaklaşmaktaydı. Bu amaca ulaşmak ancak Türkler için köklü ve milli bir değişimle mümkün olabilirdi. Kısaca Ziya Gökalp'in teklif ettiği siyasi inkılâbı tamamlayacak sosyal bir inkılâp kesin şart olarak belirlemektedir.

Bu açıdan Genç Kalemler'de savunulan dil ve kültürel birliğinin sağlanması yoluyla Türk milliyetini uyandırma fikri gençler arasında önemli tesirler bırakmıştır.⁽²⁾ Artık gazetelerde de Türk unsuruna önem verilmesi gerektiği yolunda makaleler yayınlanmaya başlamıştır.⁽³⁾ Türkçülükte, Türk olarak uyananların mensup oldukları sosyal ve siyasal kitleyi kurtarmaya çalışmaları devresi başlamıştır. Böyle bir ortamda siyasi bir parti olan İttihat ve Terakki, İmparatorluğun bütünlüğünü muhafaza etme

(2) Agah Sırrı Levend, Genç Kalemlerin seferberlik emrinin Askeri Tıbbiye'liler arasında büyük yankı uyandırdığını belirtmektedir. "Yakın Tarihimizin Fikir Cephesi, Türk Ocaklarından Halk Evlerine" Ulus, 17 Ocak 1951.

(3) Bu konuda Hüseyin Cahid Yalçın, "Türk unsurunun Osmanlı İmparatorluğu dahilinde layık olduğu mevkîye..." yükselmesi için "Türk Unsuru için çalışmaya hakikatle lüzum vardır" demek ve "Türklerin ilim ve fikir sahasında yükselmeleri için öncelikle okuyup yazma oranını yükseltmek" gereği üzerinde durmaktadır. Bkz. "Türk Unsuru" Tanin, 2 Mayıs 1327, "Türk Unsurunun Kabiliyeti", Senin, 9 Mayıs 1327.

zaruretinden kaynaklanan Osmanlıcı bir politika takip etmekteydi. Bu sebeple devleti kurtarmayı ön planda tutma mecburiyeti içinde olan İttihat ve Terakki'nin böyle bir işi gerçekleştirmesi beklenemezdi. Üstelik böyle önemli bir işin her türlü siyasi mülahazanın üzerinde tutulması gerektiğine inanılıyordu.

İşte Türk Ocakları milli varlığı tehlikede görerek, İmparatorluktan çok, Türkleri kurtarmak gerektiğine inanan⁽⁴⁾ Türk gençleri ve aydınlarının bir hayat hamlesi ile ortaya koydukları cemiyet olarak karşımıza çıkmaktadır.⁽⁵⁾ Cemiyetin ilk nüvesi de İttihat ve Terakkinin takip ettiği Osmanlıcılık politikası gereği içine düştüğü başarısızlık karşısında duyulan hayal kırıklığı ve Türk olmayan öğrenciler arasındaki milliyetçilik hareketlerine karşı endişeye düşen Askeri Tıbbiyeliler arasında bir düşünce hareketi olarak doğmuştur.⁽⁶⁾ Böylece öğrenciler tarafından /fikri temelleri atılan Türk Ocakları Balkan hezimetinin yarattığı şok ile beraber gerçek ümit ve ihtiyaçların merkezi haline gelecektir.

b. Türk Ocakları'nın Kuruluşu

Türk Ocakları'nın kuruluş çalışmaları, Türkçülüğün yaygınlık kazandığı en uygun ortam olan Askeri Tıbbiye'de başlamıştır. Bunun çeşitli sebepleri vardır. Herşeyden önce bu okulun modern eğitim yapması sebebiyle öğrencilerin müsbet ilim zihniyetiyle yetişmesi sonucu karşılaşılan siyasi ve sosyal meselelere rahatlıkla teşhis koyabilmeleridir.⁽⁷⁾ Ayrıca askeri okullar, herşeyden önce bir vatanseverlik ocağıydı. Orada öğrenciler vatanın savunulması fikriyle şekilleniyorlardı.⁽⁸⁾ Diğer taraftan Tanzimat

(4) Tunaya, Siyasal Partiler, C.1, s. 433.

(5) Levend, y.a.g.m.,

(6) François Georgeon, "Les Foyers Turcs A L'époque Kémaliste (1923-1931)", Turcica, Tome XIV 1982, s. 169.

(7) Pozitivizmin Fransa'da hakim olduğu bir dönemde bu ülkeden getirilen kitaplar ve hocaların etkisiyle bu okulda biyolojik materyalizm yerleşmiştir. Bundan dolayı dinin büyük ölçüde belirleyiciliğe sahip olduğu bir toplumdaki değer sistemi ile çatışan bir aydın tipi ortaya çıkmıştır. Zaten genelde müfredat gereği batılı bütün fikirlerin, bu arada milliyetçiliğin de giriş kanallarından birini bu okul teşkil ediyordu. Gene bu okulda işlenen bir diğer konu toplumun kurtarılması için elit bir grubun öncülüğünün gerektiğiydi. Bu konularda geniş bilgi için bkz. Hanioğlu, Abdullah Cevdet..., s.8-17.

(8) Georgeon, a.g.e., s.21, Mardin, bu okulların eğitim sistemi gereği, Osmanlılığı kurtarma görüşünün vatani kurtarma şekline dönüştüğünü vurgulamaktadır. Mardin, Makaleler 1, s. 189.

ideolojisi gereği bütün Osmanlı vatandaşlarının (II.Meşrutiyet'ten sonra Müslüman unsurların) eğitim gördükleri bu okullarda, Türklerin dışındaki unsurların milliyet hissinden kaynaklanan beraber hareketlerine bir tepki olarak okuldaki Türk öğrenciler de birleşmek lüzumunu hissetmişlerdir.⁽⁹⁾ Nitekim bu okullarda Türk olmayan öğrencilerin milliyet hissinden kaynaklanan beraber hareketlerine karşı biz kimiz? sorusunun cevabını canlanmaya başlayan Türkçü yayınlarda bulan Türk öğrenciler arasında milli şuurun uyanışı hızlanır.⁽¹⁰⁾ Milliyetçilik akımının askeri okullardan sonra gene modern eğitim yapan Mülkiye'de yayıldığı, ayrıca İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin de Askeri Tıbbiye'de kurulduğu dikkate alınır, Türkiye'de hürriyetçi ve milliyetçi hareketlerin genellikle mekteplerden kaynaklandığı görülür.

Askeri Tıbbiye'de Türklerin de milletçe göstereceği gayretle sosyal sahada diğer unsurlardan geri kalmamağa çalışması için Türk gençleri ve aydınlarını birlik halinde çalıştıracak bir cemiyet kurulması yolunda en önemli telkinler bu okulun öğrencilerinden Hüseyin Haşim (Çinilili) ve Hüseyin (Baydur)'dan gelmiştir.⁽¹¹⁾ Bu iki kişinin telkinleri üzerine askeri tıbbiye öğrencileri, okullarının üst katında boş olan bir odada gecelefi gizli toplantılar yaparak fikirlerini olgunlaştırmaya çalışmışlardır.⁽¹²⁾ Ancak bu okulun çok sıkı bir dahili nizamnamesi bulunması toplantıların okulda yapılmasını güçleştirmiştir. Bu sebeple toplantılara Karacaahmet mezarlığında devam eden öğrenciler kendi aralarında anlaşmayı başarmışlardır. Bu toplantılar sonucu her sınıftan yirmide bir oranında temsilci delegeler seçerek, başkanlığına da Dr. Fuad

(9) Türk Ocaklarının kuruluş hazırlıkları sırasında Tıbbiye'de öğrenci olan Hüseyin Enver Sarp bu durumu şöyle anlatmaktadır: "...Tıbbiyeli Türklerdeki birlik bu devirde, vilayet hemşehriliği fikrinin fevkiye çıkmamış ve malesef milliyet fikrine yükselememişti." okulun geniş bahçesinde her vilayete ait bölümler vardı" diyen Sarp, "gayr-î Türk tıbbiyeliler arasındaki birlikler Türklerinki gibi dar değildi. Onlar geniş ve çok şuurlu milliyet fikrinden mülhemediler." demektedir. Hüseyin Enver Sarp, "Türk Ocağı Nasıl Kurulmuştu?"¹, Türk Yurdu, Sayı: 242 (Mart 1955), s. 665-670.

(10) Ağah Sırrı Levend bu konuda Genç kalemlerin etkili olduğunu belirtmektedir. Levend, y.a.g.m., Ancak Hüseyin Enver Sarp, Askeri Tıbbiye'deki milliyetçilik hareketinin Genç Kalemlerden önce başladığını belirtmektedir. Sarp, a.g.m., 11, T.Y., Sayı: 243 (Nisan 1955) s.750-751.

(11) Hasan Ferit Cansever, "Türk Ocağının Doğuşundaki Sebep ve Saikler I" T.Y., Sayı: 277 (Ekim 1959) s.25'de Haşim (Çinilili) Bey'in Sarp, a.g.m., 1, s.670'de Hüseyin (Baydur)Beyin ismini vermektedir.

(12) Sarp bu toplantıların 1324'de başladığını bir mesai programı dahi hazırladıklarını ancak bunun kaybolduğunu belirtmektedir. Sarp, a.g.m., 11, s. 746.

Sabit'i getirmişlerdir.⁽¹³⁾ Toplantılarda takip edilecek yol biraz olgunlaştıktan sonra sivil tıbbiye'de fikirlerine taraftar olanlar da toplantılara çağrılmaya başlanmıştır.⁽¹⁴⁾ Ayrıca çalışmalara diğer yüksek okul öğrencileri de davet edilmiştir. Bu okulların başında Mülkiye gelmektedir. Bu okuldan çalışmalara temsilci olarak katılanlar Münir Mazhar (Kamsoy), İhsan Ali (Develioğlu), Burhan Câhid (Morkaya) ve Halis Turgut'tur.⁽¹⁵⁾

Bu sıralarda İstanbul'da Fransızca olarak yayınlanan Jeune Türk Gazetesinde Celâl Nuri (İleri) (1911 Nisan sonları veya Mayıs başlarında) "parlak muvaffakiyetleri ile gözleri kamaştırmakta olan Milli Donanma Cemiyeti"⁽¹⁶⁾ gibi kavmi bir Türk maarif Cemiyeti teşkil etmek" fikrini ortaya atmış, Tanin gazetesi de bu fikri desteklemişti.⁽¹⁷⁾

Bu fikirden de İlham alan Tıbbiyeliler⁽¹⁸⁾ milliyet esasına dayanan bir cemiyet kurma faaliyetlerini yoğunlaştırmışlar ve şöyle bir program hazırlamışlardır:

"a. Tıbbiyeliler arasındaki birlik ve beraberliği kuvvetlendirmek, yükseltmek, fakat gayeyi tehlikeye düşürmemek için siyasetten çekinmek, uzak durmak. Her genç siyasi kanaati ne olursa olsun milliyet gayesi

(13) Seçilen murahhas heyet şunlardır: Edhem Erzincan, Celâl, Behçet Fatih, Haşim, Mahmut, Refet, Remzi, Osman, Hüseyin (Ertuğrul), Hüseyin (Baydur), Hüseyin (Fikret) Habip (Poyraz) İrfan (Kıbrıs). Orkun, a.g.e., s.100, Tunaya bunlardan farklı olarak şu isimleride vermektedir. Muhsin, Neşet, Lütfi, Süleyman, Hüseyin Baki, Tefik, Fikret, Osman Senai Beyler, Tunaya, Siyasal Partiler, c.1, s.432, Sarp, a.g.m. II, s.752'de ayrıca, Hüseyin Enver (Sarp) Bursalı Selahattin gibi farklı ilave isimler vardır. Ancak bu isimlere sonradan Mülkiye temsilcileri, Münir Mazhar (Kamsoy) İhsan Ali (Develioğlu), Burhan Cahid (Morkaya) ve Halis Turgut'un da dahil olması gerekir. Zira ileride göreceğimiz gibi Ocağın resmi kuruluşu "mesul murahhas" sıfatıyla Halis Turgut tarafından duyurulmuştur.

(14) Sivil Tıbbiyelilerden Hasan Ferit (Cansever) ile Dr.Pertev çağrılmıştır. Hasan Ferit Cansever "Türk Ocağını Meydana Getiren Prensipler", T.Y., Sayı: 238 (Kasım 1954) s.350, Bundan sonra sivil tıbbiyeliler arasında çalışmalara ikisi devam etmiştir. Aynı yazar, "Türk Ocağının Doğuşu ve Türk Ocağı Milliyetçilik İdealinin Hususiyetleri", T.Y., Sayı:338 (Ağustos 1967) s.16.

(15) Ali Çankaya Mücellidoğlu, Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler, C.IV, Ankara 1968-1969, s.1490

(16) Geniş bilgi için bkz. Selahattin Özçelik, Donanma Cemiyeti, (A.Ü. İnkılap Tar.Enst.Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 1989.

(17) Akçura, Yeni Türk...., s. 197.

(18) Akçura, aynı yer ve Kenan Akyüz, "Türk Ocakları", Belleten, C.I, Sayı:196, (Nisan 1986) s.201 de tıbbiyelilerin cemiyet kurma fikrinde Celal Nuri'den etkilendiklerini belirtmelerine karşılık, Sarp, a.g.m., II, s.751'de bu görüşe karşı çıkmaktadır. Fakat öğrencilerin özellikle beyannamedeki fikirlerine bakılırsa bu fikirlerin şekillenmesinde Türkçü yayınların ve Celal Nuri'nin Cemiyet teşkil etme fikrinin etkileri açıkça görülür.

etrafında toplanacak ve bu gayeyi her türlü hislerin fevkinde tutacaktır.

b. Umûmi efkâr milliyetperverlik cereyanını pek hoş karşılamaya bîh. Yurtta Osmanlılık ve İslâmcılık siyaseti oldukça kök salmıştır. Binaenaleyh bu cereyanı doğrudan doğruya açıp açmamakta bir tehlike var mıdır? Yok mudur? Bu hususta memleketin ileri gelenlerinin fikirleri sorulacaktır.

c. Donanma Cemiyeti gibi bir teşkilat yapılarak mektep açmak için para toplanacağından umûrun emniyetini kazanmak lâzımdır. Bu hususta emniyet ve itimadla yürüyebilmek için memleketin tanınmış şahsiyetlerinin himayeleri rica olunacaktır."⁽¹⁹⁾

Bu program esasları dahilinde, tıbbiye'den 3. sınıf temsilcisi Hüseyin (Baydur) tarafından kaleme alınan 11 Mayıs 1911 tarihli beyannameyi kendilerine, bu konuda yardım edeceklerine inandıkları devrin ileri gelenlerine sunmaya başlamışlardır.

"190 Tıbbiyeli Türk Evladı" adına kaleme alınan bu beyanname, "Türk kavminin hayat-ı inkırâz yaşadığı"nı buna "se. lefleri gibi lâkayd kalamayacaklarını" bildiren Tıbbiyeliler "hayatın ebedi bir mücadele olduğu ve bu mücadelede muvaffakiyetin en büyük şartının maarif ve mekteplerin galebəsi" olduğunu ifade ederek, "ziraat, ticaret ve sanayi ile kazanılmış bir içtimai hakimiyeti, kuru bir siyasi hakimiyete tercih ettiklerini" beyan eden Tıbbiyeliler, "müstakbel neslimiz miskinliği günah, çalışmayı ibadet bilsin" diyorlardı. Ayrıca amaçlarının gerçekleşmesi için de "her türlü fırka ihtilâflarının üstünde, her türlü siyaset doğdağalarının haricinde yeni bir cereyan" meydana getirebilecek "Donanma Cemiyeti kadar

(19) Program için bkz. Orkun, a.g.e., s.99-100, Tevetoğlu, Hamdullah Suphi, s. 104-105.

geniş fakat sırf milli ve ictimai bir cemiyet teşkil etmek" lüzumunu vurguluyorlardı. Kurulacak olan böyle bir cemiyetin gelecekte "Anadolu'da Rumeli'de ve hatta Türk bulunan diğer memleketlerde şubeler açması ve ziraat, ticaret ve sanayi mektepleri tesis" etmesi de teklif edilmekteydi. "Böyle bir Cemiyetin temel taşlarını yüksek mekteplere devam eden Türk gençlerinin maddi manevi fedakarlıklarıyla" atacaklarını belirten Tıbbiyeliler beyannameyi verdikleri kişilerden görüşlerini bildirmelerini ilmi ve fiili işbirliğinde bulunmalarını istiyorlardı.⁽²⁰⁾

Tıbbiyelilerin aralarında seçtikleri murahhas heyet beyanname ile birlikte önemli kişileri ziyaret etmişlerdir. Bunlardan Tanin gazetesi sahibi Hüseyin Cahid (Yalçın) düşüncüyü olumlu karşılamış, çalışmalarını maddi ve manevi olarak destekleyeceğini vaad etmiş, bu vaadini de, Ocağın kuruluş safhasında 50 altın vererek gerçekleştirmiştir.⁽²¹⁾ Şahbenderzâde Hilmi Bey, milliyete taraftar olmakla birlikte, bu telkinin din lisanı ile yapılmasını istemiştir.⁽²²⁾ Ahmet İhsan ise, "Programınız nazariye itibariyle çok parlaktır, fakat, pratik nokta-i nazarından çok müşkildir. Hükümet Türklerin elindedir. Türklerin milliyet fikriyle uğraşması, Türk olmayan unsurlarda milliyet fikrinin alevlenmesine sebep olacaktır. Bu ise memleketin zararınadır." demiştir.⁽²³⁾ Kütahya milletvekili Ahmed Ferid Bey (Tek) konuya büyük ilgi göstermiş ve fikirlerini şöyle belirtmiştir:

a. "Donanma Cemiyetinin semereli ve payidâr olması halkın bu ihtiyacı hissetmesinden ileri gelmektedir. Halbuki tasavvur edilen mektepler Cemiyeti aynı tarzda yaşayamaz. Çünkü halk henüz bu ihtiyacı

(20) Akçura, y.a.y.g.e., s. 195-196, Hasan Ferit Cansever, "Türk Ocağını Meydana Getiren Ana Prensipler", T.Y., Sayı: 239 (Aralık 1954) s. 431-432.

(21) Yalçın, Tıbbiyeli Gençler kurulacak olan Ocağa benim başkanlık etmemi istediler demektir. Yalçın, Siyasal Anılar, s. 249.

(22) Sarp, a.g.m. II, s. 747, Erol Şadi, "Türk Ocakları", Tercüman, 3 Şubat 1987.

(23) Sarp, a.g.m. II, s. 747, Şadi, a.g.m.

hissetmemiştir.

b. Mektep bir vasıtaadır, gaye değildir. Gaye ise milliyet duygusunun uyanmasıdır.

c. Bu gayeye varmak için yapılacak en mühim iş, bir kulüp kurarak Türk gençliğini oraya toplamak, evvelâ onlarda milli hisleri uyandırmak ve kuvvetlendirmek gerekir.

d. Bundan sonra yapılacak iş, halkı uyandırmak ve yetişecek nesle bu duyguyu aşılacak için kulüp, mali kudreti nisbetinde, her vasıtaya başvurabilir."⁽²⁴⁾

Ahmed Ferid Bey'in görüşleri alındıktan sonra, aynı gün birbaşka grup Mehmed Emin (Yurdakul)'ni ziyaret etmiştir. Orada bulunan Yusuf Akçura ve Rıza Tefvik Beylerle birlikte Ahmed Ferid Bey'in evine gelinerek burada bir toplantı daha yapılmıştır. Bu toplantıdan sonra, milliyet fikrine dayanan bir cemiyetin teşkil edilmesine karar verilmiştir.⁽²⁵⁾ Ayrıca, teşkil olunacak cemiyete her zümreden aza kaydedilmesi, siyasi cereyanları temsil eden büyük şahsiyetlerin bu cemiyete girmemesi, cemiyetin toplantılarında Türklüğe ait şeylerden başka konuların münakaşa edilmesinin yasak olması gibi meseleler de görüş birliğine varılmıştır.⁽²⁶⁾

(24) Orkun, a.g.e., s. 101, Tevetoğlu, Hamdullah Suphi, s. 106.

(25) Orkun, a.g.e., s. 101, Arai, a.g.e., s. 73

(26) Sarp, a.g.m. II, s. 748.

Tıbbiyeli öğrencilerin beyannameyi sundukları kişilerle yaptıkları ön görüşmeler ve yukarıda bahsedilen toplantıdan sonra 20 Haziran 1911'de Ahmed Ağaoğlu'nun evinde ikinci bir toplantı daha yapılır. Bu toplantıya tıbbiyeli 231 öğrenci adına katılan Hüseyin Fikret ve Remzi Osman Bey'lerin yanısıra, Tıbbiyelilerin davetine uyan Mehmed Emin, Ahmed Ferid, Yusuf Akçura, Mehmed Ali Tefvik, Emin Bülend, Fuad Sabit ve Ahmed Ağaoğlu katılmıştır. Toplantıya İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İstanbul milletvekili Ahmed Nesimi Bey başkanlık etmiştir.⁽²⁷⁾ Toplantıda Fuad Sabit'in teklifi üzerine kurulacak cemiyete Türk Ocağı, ismi verilmiştir.⁽²⁸⁾ Ayrıca toplantıda Ocağın ilk nizamname müsveddesi de kaleme alınmıştır. Bu toplantıda fiilen kuruluşu gerçekleştirilen Türk Ocağı'nın murahhas heyet olarak seçilen öğrenci temsilcilerinin yanısıra⁽²⁹⁾ Mehmed Emin, Ahmed Ferid, Ahmed Ağaoğlu, Dr. Fuad Sabit kurucular olarak belirlenmiştir. Geçici idare heyetine de Mehmed Emin (Reis) Yusuf Akçura (II.Reis) Mehmed Ali Tefvik (Kâtip), Dr. Fuad Sabit (Veznedar) olarak seçilmiştir.⁽³⁰⁾

• Fiili kuruluşu 20 Haziran 1911 günü gerçekleştirilen Türk Ocakları, resmen kuruluşuna kadar bir kaç toplantı daha yapmıştır. Bu toplantılarda genellikle nizamnamenin hazırlanması üzerinde durulmuştur.⁽³¹⁾ Türk

(27) Orkun, a.g.e., s. 102.

(28) Sarp, a.g.m. II, s. 749, orkun, a.g.e., s.102, Levent, "Yakın Tarihimizin Fikir" Ulus, 17 Ocak 1951, Fethi Erden, "Türk Ocakları Nasıl Kuruldu, İngilizler Tarafından Nasıl Kapatıldı, geçirdiği Buhranlar ve Ocakla İlgili Hatıralar", T.Y., Sayı: 301 (7) (Aralık-1963) s.50, Araf, a.g.e., s. 74.

(29) Temsilciler için bkz. s.108. Dipnot No:13.

(30) Akçura, Yeni Türk Devleti'nin..., s. 198, Orkun, a.g.e., s. 102, Erden, a.g.m., s. 50.

(31) Akçura, y.a.g.e., s. 199.

Ocakları İttihat ve Terakki'nin merkezin de Ziya Gökalp'in de katıldığı bir toplantı daha yapıldıktan sonra, 12 Mart 1328 (25 Mart 1912)'de resmen kurulmuştur. Resmi kuruluş mesul murahhas olarak seçilen Kâhya Emin Ağaoğlu Halis Turgut tarafından Tanin Gazetesinde ilân edilmiştir.⁽³²⁾ Böylece fiili kuruluşundan yaklaşık olarak 9 ay sonra resmen kurulan Türk Ocakları'nın ilk yönetim kurulu şu kişilerden oluşmuştur. Ahmed Ferid (Tek) (Reis), Yusuf Akçura (II.Reis) Mehmed Ali Tevfik (Umumi Katip), Dr.Fuad Sabit (Veznedar)'dır.⁽³³⁾

c. Türk Ocakları'nın Teşkilatlanması ve Kongreler

İlk toplantılarını Akbıyıkta, Türk Yurdu dergisi idarehanesinde yapan ve daha sonra Divanyolu'nda üç odalı bir binada faaliyete geçen,⁽³⁴⁾ Türk Ocağı 1912 sonbaharında önemli bir sarsıntı geçirmiştir. Bu sarsıntının birkaç sebebi vardır. Birincisi Balkan Savaşlarının yarattığı kaos ve ümitsizlik içinde Türk milliyetçiliğine karşı olanların Türk Ocağını İmparatorluğun çeşitli unsurları arasına ayrılık sokmakla suçlamalarıdır. Bu suçlamalar şu noktalarda yoğunlaşmaktaydı:

a. Genelde meselelere lakayd davranan bir grup "canım efendim, buna sanki ne lüzum var? Türk olduğumuzu bilmiyormuyuz? Acem ocağı açacak değiliz ya, elbette Türküz işte" diyorlardı.

(32) Tanin'de çıkan ilânda "Bimennihil kerim teşekkül eden Türk Ocağı'nın hükümetten müsadese-nin istihsal edildiği ilan olunur." Murahhası mes'ul: Kâhya Emin Ağaoğlu Halis Turgut: Tanin, 18 Mart 1328, Aynı İlan T.Y., C.I, Sayı: 10 (Mart 1328), s. 312,'de de verilmiştir.

(33) Tunaya, Türkiye'de Siyasal, C.I, s. 432.

(34) Erden, a.g.m., s.50, Abdülhak Şinasi Hisar, "Ocağın Doğduğu Zaman ve Muhit" T.Y., Sayı: 234, (Temmuz 1954) s.4.

b. İmparatorluk terbiyesinin tesiri altında bulunanlarda, İmparatorluğun, özellikle Müslüman tebaasının aralarındaki bağı gevşetmekten korkarak Ya Arap Ocağı, Arnavut Ocağı açılmak istenilirse? diye endişelerini açıklıyorlardı.⁽³⁵⁾

c. Üçüncü bir grupta din terbiyesinin tesiri altında kalanlardı. Bunlar, bizde milliyetçilik İslâm'a aykırıdır. İslâmiyette Kavmiyet yoktur. "Uhuvvet-i İslâmiye buna manidir. İslâmiyet bağı mevcutken bunu gevşetecek ayrılıklara ne lüzum var" şeklinde eleştiri yöneltiyorlardı.⁽³⁶⁾

Nitekim bu dönemi tasvir eden Hamdullah Suphi'de, "... Türk Ocağı kendini red ve inkâr eden bir hava içinde doğdu. Ona herkes karşıydı. Hatta bir çok Türk aydınları bile" demektedir.⁽³⁷⁾ Halbuki bu sıralarda, yukarıda da bahsedildiği gibi, Arnavutların, Arapların, Yahudilerin, Rum ve Ermenilerin gizli ya da açık birçok cemiyetleri çoktan faaliyete geçmişlerdi.⁽³⁸⁾ Bu sebeple Hamdullah Suphi ve Mehmed Emin (Yurdakul)'in de vurguladıkları gibi, Türk Ocakları gayr-i Türk unsurların kurdukları milliyetçi derneklere bir tepki olarak kurulmuştu.⁽³⁹⁾

İkinci önemli sebep de maddi imkânsızlıklar⁽⁴⁰⁾ ve Ahmed Ferid (Tek)'in (1877-1971) Milli Meşrutiyet Fırkasını kurmak üzere Ocağın başkanlığından ayrılmış olmasıdır.⁽⁴¹⁾

Bu şartlar altında 1912 yılı sonlarından itibaren Türk Ocağı kapanma tehlikesi ile karşı karşıya kalır. Nitekim Ocak yönetim kurulu geçici

(35) Bu dönemde, bilindiği gibi Türklerin dışındaki unsurların zaten birçok cemiyetleri faaliyettedir.

(36) Hisar, a.g.m., s.3, Tekin Alp, a.g.e., s.21-22, Kazım Nami Duru, Ziya Gökalp, 2.B., İst. 1965. s.42. Mahir İz, Yılların İzi,, İst., 1975, s.102, Halbuki Ziya Gökalp'in belirttiği gibi, "milliyet fikrini İslam alemine ilk ithal edenler Araplarla Arnavutlardı" Ziya Gökalp, "Türkleşmek-İslamlaşmak, Muasırlaşmak (5)" Türkçülüğün başına gelenler", T.Y., Yıl:2, Sayı:22(46) (8 Ağustos 1329) s.734. Bu konuda Erol Güngör'de aynı aydınların "öbür Müslüman unsurlarda "kavmiyet davası" görürlerken, onların bu davalarını İslam'a aykırı sayan bir gayretleri yoktu" demektedir. Erol Güngör, İslamın Bugünkü Meseleleri, İstanbul 1981, s. 174-175.

(37) Hamdullah Suphi Tanrıöver, Dağ Yolu I, (Hazırlayan Fethi Tevetoğlu) Ankara, 1987, s.17

(38) Bu cemiyetler hakkında geniş bilgi için bkz. Tunaya, Siyasal Partiler, C.1, s.504-611

(39) Hamdullah Suphi "Türk Ocağı diğer unsurların husûsi tesanüdüne karşı bir aksülamel olarak meydana çıktı", Dağ Yolu I, s.17, derken, Mehmed Emin 1918'de Mebusan Meclisinde "Türk Ocaklarının gayri Türk unsurun milliyetçi derneklerine karşı bir ağırlık olmak üzere kurulduğunu belirtmiştir. Tunaya, Siyasal Partiler, I, s. 435.

(40) Ocak, binasının kirasını, hademesinin aylığını ödeyemez hale gelir. Çünkü o zamanki geliri, üyelerin çoğunluğunu oluşturan Tıbbiyeli gençlerin verdikleri 2 kuruş aidatlar teşkil ediyordu. Gençler Ziya Gökalp, Ahmed Ağaoğlu, ve Yusuf Akçura gibi kişilere mücaat ederler, ancak maddi probleme çare bulamazlar: H.Ferit Cansever, "Rahmetli Hamdullah Suphi Tanrıöver", T.Y. (H.S.T. Öz.Sayı) Sayı: 2 (Şubat 1967) s.24, Mazhar Akifoğlu, "Ne Düşünmüştük", T.Y., Sa:252 s.520

olarak Ocağı kapatmak istediklerini açıklar. Bu durum karşısında Ocaklı gençler, Ocaklarını kapanmaktan kurtaracak bir başkan aramaya başlarlar. Yapılan birçok toplantı ve istişarelerden sonra Hamdullah Suphi (Tanrıöver)'i denemeye karar verirler. Hamdullah Suphi'de kendisine yapılan teklifi olumlu karşılar.⁽⁴²⁾ Bunun üzerine Türk Ocağından ayrılanlar yüzünden yeni bir yönetim kurulu için zaruri olan kongresi 18 Mayıs 1913'te yapılır ve Hamdullah Suphi büyük bir çoğunluğun oyunu alarak başkan seçilir.⁽⁴³⁾ Aralık 1912'de 766 sıra numarası ile Türk Ocağı'na kaydolun Hamdullah Suphi⁽⁴⁴⁾ kısa zamanda teşkilatçılık yeteneği ve etkili hitabet gücüyle kendisini göstermiş ve Türk Ocakları başkanlığına yükselmiştir. Bundan sonra Mustafa Baydar'ın deyimi ile "Türk Ocağı ve Hamdullah Suphi ikiz kardeş gibi"⁽⁴⁵⁾ olmuşlardır. Ocaklar kapatılıncaya kadar da bu görevi başarıyla sürdürmüştür.

Türk Ocakları yukarıda bahsedilen bunalımlı dönemini Hamdullah Suphi'nin başkanlığa getirilmesi ile atlarmaya başlamıştır. Ancak Türk Ocağı'nın canlanmaya başlamasını, Hamdullah Suphi'nin şahsiyeti ve faaliyetlerinin yanısıra devrin genel havasında aramak gerekir. Her şeyden önce bu sırada yaşanmakta olan Balkan felâketinin yarattığı şok, Türk aydınları ve gençlerinde yeni bir ümid ve azim doğurmuştur.⁽⁴⁶⁾ Daha önce de bahsedildiği gibi bu durum imparatorlukta Türklüğe dönüşü

(42) Hasan Ferid (Cansever)'in teklifi üzerine Hamdullah Suphi'ye konu açılır. Geniş bilgi için bkz. Mazhar Akifoğlu, "çok Aziz Örnek İnsan Ağabeyim Hamdullah Suphi", T.Y?, Sayı: 336, (Haziran 1967) s.5-6, Mehmet Emin Erişirgil, Hamdullah Suphi'ye başkan olması için teklifi Hüseyin Rağıp (Baydur)'un yaptığını kaydeder. Erişirgil, a.g.e., s. 89-90

(43) Cansever, "Rahmetli Hamdullah Suphi" s. 25, Diğer yönetim kurulu üyeleri Yusuf Akçura (II. Reis) Halis Turgut (Umumi Katip) (Daha sonra Hüseyin Rağıp) Akil Muhtar ve Hüseyin Ertuğrul'dan oluşmaktadır. Tunaya, Siyasal Partiler, C.I, s.432.

(44) Türk Ocağı başkanlığına seçilen Hamdullah Suphi 1885'de doğmuş, 1909'da Fecr-i Âti topluluğunun kurucuları için de yer almasına rağmen, Balkan Savaşlarına paralel olarak Türklük ideolojisinin savunuculuğunu yapmaya başlamış, I.Dünya savaşı içinde kısa bir fasılanın dışında devamlı olarak Ocak başkanlığı yapmıştır. Milli Mücadeleye aktif olarak katılmış, Milletvekili ve Milli Eğitim Bakanlığı yapmıştır. Daha sonra Cumhuriyet döneminde Türk Ocaklarını ülke çapında organize ederek kapatılıncaya kadar genel başkanlığını yürütmüştür. 1949'da Türk Ocaklarını tekrar açan Hamdullah Suphi 1966 yılında ölmüştür. Bkz. Tevetoğlu, Hamdullah Suphi, s. 8-216.

(45) Mustafa Baydar, Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Anıları, İstanbul 1968, s.53.

(46) Bulgar orduları çatalca önlerindeyken, Köprülüzade Mehmet Fuad, bu durum.. "bizi korkutamaz, hatta böyle bir intibah-ı milli'yi mevcut olduğu için Türklüğe faidesi bile dokunur" diyor-du: "Ümit ve Azim", T.Y., Yıl: 2, Sayı: 8 (32) (Kanuni sani 1328) s.240.

hızlandırmıştır.⁽⁴⁷⁾ Edirne'nin kurtuluşu ve Balkan Savaşlarında dış Türklerin yaptığı sembolik yardımlar yeni bir moral kaynağı olmuştur.⁽⁴⁸⁾ Özellikle genç neslin Balkan felaketinin yarattığı aşağılık duygusundan kurtuluşunda Türkçülük akımı ve Turancılık ideali önemli rol oynamıştır.⁽⁴⁹⁾ İşte böyle bir ortamda Türk Ocakları devrin ihtiyaçlarını ve heyecanlarını temsil etmiştir. Diğer bir ifade ile, devletin Osmanlıcı politikası gereği siyasi, sosyal, kültürel ve iktisadi birçok bunaltıcı olaylar yaşayan Türk unsurunun kimlik bunalımına cevap vermeye ve hislerine tercüman olmaya çalışmıştır. Diğer taraftan Balkan felaketi sonucu İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Türkçülük politikasını benimsemeye başlaması da, Türk Ocakları'nın faaliyetlerini artırabilmesi için elverişli bir zemin hazırladığı gibi, maddi problemlerinin çözümüne de yardımcı olmuştur. Nitekim bu dönemde Enver Paşa, Dr.Nazım⁽⁵⁰⁾ ve Veliahd Mecid Efendi Türk Ocaklarına maddi yardımlarda bulunmuşlardır.⁽⁵¹⁾ İttihatçıların I.Dünya Savaşı içinde, Türk Ocaklarını himaye etmeleri giderek ilgilerini ve yardımlarını artırmaları da söz konusudur.⁽⁵²⁾ Nitekim İttihat ve Terakki üyelerinin kişisel yardımlarının yanısıra hükümet olarak da Hilâl-i Ahmer ve Himaye-i Eftal gibi cemiyetlere yaptığı türden yardımlar da olmuştur.⁽⁵³⁾ Ayrıca Cemal Kutay, Padişah Mehmet Reşat'ın da Türk Ocağı'na "ceb-i hümayunundan" 5000 altın verdiğini belirtmektedir.⁽⁵⁴⁾ Diğer taraftan Selanik'teki Genç Kalemler hareketini yürütenlerin başta Ziya

(47) Tekin Alp bu dönüşümü "sosyal bir devrim" olarak nitelendirmektedir. a.g.e., s.1

(48) Edirne'nin geri alınışı haberi Osmanlı sınırları dışındaki Türkler arasında da sevinç yaratmıştır. Örneğin Çin Türkistan'ındaki Gülçe şehrinde bütün dükkanlar kapanmış, bütün Türkler sokaklara dökülmüş, Edirne ve Balkan savaşlarında şehit olanlar için mevlid okutulmuştur. "Türklük Şunu" T.Y., C.III, Sayı: 12, (50), (3 Teşrin-i evvel 1329) s.911-912, Petesburg Üniversitesinde okuyan 4 Hemşire okulu bırakarak yaralıları sarmak için gelmişler 5 ay kalmışlardır. T.Y., C.II, Sayı: 14 (38) (18 Nisan 1329) s.464, Türkmenistan'da Balkan Savaşları zamanında Hilâl-i Ahmer'e para toplanmıştır. T.Y., C.II, Sayı:23 (22 Ağustos 1329) s. 816, başka yardımlar için bkz. Tekin Alp, a.g.e., s.11.

(49) Balkan yenilgisi üzerine birkaç ay içinde, Türkçülüğün uyanışı ve Turancılığa dönüş kamu oyunun gündemi haline gelmiştir. Şevket Süreyya Aydemir bu dönemdeki havayı şöyle tavr etmektedir: "Vatan bu mülletin yaşadığı her yerdî...bu vatanın bir de adı vardı:Turan... Bu ses başka ve beklenmeyen bir sestî. Balkan yenilgisinden sonra, memleketin az çok okumuş genç neslinin görüş, anlayış ufkunda bir uyarıcı sabah rüzgarı gibi estî. Bu ses, hatta sadece bir tesselli görüşü bile olsa, bizim kuşağımız buna muhtaçtı. Çünkü bu ses bize mağlubiyetin haysiyet kırıcı ruh sefaletini unutturan, bizi aşağılık duygularından kurtaran, yeni geniş ufuklara açıyor-du. Bu bir kurtuluş ümidiydi... bir son çareydi...Türklük şerefli bir ululuktu. Vatana ise artık Osmanlı toprağı değil, Türk Yurdu deniliyordu...." Şevket Süreyya Aydemir, Suyu Arayam Adam, 7.B İstanbul 1979 s.56-60 Osmanlı padişahı Hakan olarak nitelendirilmeye başlanış Yalçın, ag.e., s.153.Balkan yenilgisi üzerine Padişah Osmanlıyı değil, Türklüğü kurtarmaya çağırılıyordu.Halide (Edip) "Padişah ve Şehzadelerimize" T.Y., C.III, Sayı: 2 (26) 1329 s.33-36

(50) Enver Paşa'nın "Ahmet Ağaçef (Ağaoğlu) Bey'e bin lira veriniz" şeklinde Kazım Bey'e emir verdiği bilinmektedir. Aydemir, Enver Paşa, C.II,478, Erişirgil, Hamdullah Suphi Bey'in Ocak için para istemek üzere Dr. Nazım Bey'i görünce O'nun "Hayhay, Türk Ocağına yardım etmeyeceğiz de neye yardım edeceğiz." dediğini belirtir. Erişirgil, a.g.e., s. 94.

(51) Erişirgil, a.g.e., s.92.

(52) "Türk Ocağı İdare Raporu", TY, C.XIV S.9 s.4265, Levend "Yakın Tarihimizin...Ulus 1/ Ocak 1951

(53) İsmail Habib Sevük, "Ocak Ev, Konak", Cumhuriyet, 21 Kasım 1950

Gökalp ve Ömer Seyfettin olmak üzere, Balkan Savaşlarına paralel olarak İstanbul'a gelmeleri ve Türk Ocağı camiasına katılmaları, fikri açıdan büyük bir güç kaynağı teşkil etmiştir.⁽⁵⁵⁾ Bu dönemden sonra Ziya Gökalp'in fikri liderliğinde Türk milliyetçiliği hakiki merkezini zamanla sınırlarını da genişleterek Türk Ocaklarında bulmuştur. Türk Ocakları'nın gerçek doğuşu ve İmparatorluktaki fonksiyonlarını yerine getirmeye başlaması da bu gelişmelerden sonra başlar. Nitekim, Balkan Savaşlarından sonra, maddi problemlerini büyük ölçüde halleden Türk Ocağı'nın etrafından, Hamdullah Suphi'nin deyimi ile "kendini red ve inkâr eden hava" tamamen dağılmıştır. "Ziya Gökalp'in tasnifine göre ise, Doğu ve Batı beynelmileliyetine takılmakta ısrar eden softalarla züppelerden gayri herkes Ocağa aza yazılmış ve dost kesilmişlerdir."⁽⁵⁶⁾

Türk Ocakları'nın canlanmaya başlamasına paralel olarak başlayan ve yoğunlaşan konferanslar, konserler ve temsiller sonucu büyük bir kitleyi çevresine toplamaya başlaması üzerine Ocak merkezi Beyazıtta Soğan ağa mahallesi Reşit Bey Sokağı 17 numarada bulunan bir konağa taşınmıştır.⁽⁵⁷⁾ Bu konağın bahçesine 600-700 kişi alabilecek bir de sinema salonu yaptırılmıştır.⁽⁵⁸⁾

(55) Erişirgin, a.g.e., s.94'de "Ocağın maddi eşyası nasıl başkanına borçlu ise, manevi havası da Ziya Gökalp'e borçluymuş" demektedir. Bu sırada, Ömer Seyfettin'in Hürriyet Bayrakları, adlı hikayesi Türk Yurdunda yayınlanmıştır. Osmanlılık çerçevesinde bir milliyetçilik hareketinin neden mümkün olmadığını, Balkanlarda olup bitenleri ortaya dökerek anlatan bu hikaye gençlik üzerinde önemli tesirler bırakmıştır. Ömer Seyfettin "Hürriyet Bayrakları" T.Y., C.V. Sayı: 8 (Kanûn-ı evvel 1329) s. 178-188

(56) Akçura, Yeni Türk Devleti'nin.... s. 204

(57) Erden, a.g.m., s. 50.

(58) Hasan Ferit Cansever "Rahmetli Hamdullah Suphi..." s.25.

Bu arada Hamdullah Suphi'nin aldığı maddi yardımlardan dolayı Türk Ocağı'nı İttihat ve Terakki politikasına alet etmekle suçlanmasına rağmen⁽⁵⁹⁾ 15 ve 22 Teşrin-i sani 1329 (1913)'te Darülfünun konferans salonunda yapılan kongresinde, Hamdullah Suphi çoğunluğun oylarıyla tekrar başkan seçilmiştir. Bu kongrede Yusuf Akçura, Celâl Sahir, Akil Muhtar ve Hasan Ferit'de yönetim kuruluna seçilmişlerdir.⁽⁶⁰⁾

I. Dünya Savaşı'nın eşiğinde İstanbul Türk Ocağı'nın üye sayısı günden güne arttığı gibi, İstanbul dışında da şubeler açılmaya başlanmıştır. Mütareke dönemine kadar İstanbul merkez Ocağı'nın üye sayısı 2743'e yükselmiştir.⁽⁶¹⁾ 1914 yılında 16 Türk Ocağı açılmış, 1916 yılı Ağustos ayında Ocak sayısı 25'e ulaşmıştır.⁽⁶²⁾ Türk Ocaklarının 1918 yılında İstanbul'da toplanan kongresinde İstanbul ve vilayetlerde aynı nizamname üzerine çalışan 35 kadar Ocak açıldığı bildirilmektedir.⁽⁶³⁾ Bu dönemde İstanbul merkez Ocağı'nın yanısıra, Adana, Bakü, Bursa, Giresun, İzmir, Konya, Ödemiş, Salihli, Üsküdar, Mihaliççık, Sivrihisar, Ankara,

(59) Bu konuda özellikle Hüseyin Rağıp Bey, Ocağa başkan olduktan sonra Hamdullah Suphi'nin İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarından maddi yardım almasını eleştirmiştir. Ancak Hamdullah Suphi'nin aynı cemiyetten Dr.Nazım vasıtasıyla yardım almaya devam etmesi üzerine 1913 yılında olağanüstü kongre yapılmasına karar verilmiştir. Bkz. Erişirgil, a.g.e., s.92-93.

(60) Gruplaşmaların olduğu bu kongre'nin cereyan tarzı için bkz. Hasan Ferit Cansever, "Türk Ocağının Doğuşu Sebep ve Saikleri", T.Y., Sayı: 285, (Haziran-1960) s.21, Tunaya, a.g.e., C.I s.432'de 1913 yılında bir tek kongreden bahsetmekte ve Halis Turgut'tan sonra, Hüseyin Rağıp'ın Umûmi katıplık yaptığını belirtmektedir, Ancak 15-22 Kasım 1913'teki olağanüstü kongre gözden kaçmış olabilir. Bu kongrede Hüseyin Rağıp seçilmiştir. Bu olağanüstü kongrede, yukarıdaki yönetim kurulunun haricinde, Aksakallılar olarak nitelenen danışma kuruluna, Necip Asım, Süleyman Sami (Darülfünun müdürü), Hüseyin Cahit, Hüseyinzâde Ali, Selim Sırrı Bey, Fuat Raif Mehmet Ali Bey, Reşit Saffet Bey, seçilmişlerdir. Bkz. "Türklük Şuunu", T.Y., Yıl: 3, Sayı: 6 (54) 28 Teşrin-i sani (1329) s.1037-1038.

(61) Tunaya, a.g.e., C.I, s.435, Bu konuda Ahmed Emin (Yalman) Turkey in The World War, London, 1930, s.197'de 1918'de İstanbul Ocağı'nın 2540 üyesi bulunduğunu belirtirken, Landau, a.g.e. s. 41'de üye sayısının 3000 'i geçtiğini belirtmektedir. Tekin Alp, a.g.e., s.28'de 1917'deki üyelerinin 1600'ünün Üniversite öğrencisi ve hocası olduğunu kaydetmektedir. Ocağa 1912'de 776 üye olarak giren Hamdullah Suphi ile 1917'de 2320 üye olarak kaydedilen Miralay İsmet İnal (İnönü)'ün kayıt numaraları arasındaki fark üye sayısında meydana gelen artışın hızı hakkında bir fikir verebilir. Akyüz, a.g.m., s. 203.

(62) T.Y., C.I, Sayı: 12 (Ağustos 1332) s. 3141.

(63) "Türk Ocağı İdare Raporu" Türk Yurdu, C.XI VSayı:9 (159) (30 Haziran 1334) s.4264. Hamdullah Suphi I.Dünya savaşına girildiğinde 28 Ocak bulunduğunu belirtir. Hamdullah Suphi Tanrıöver, Dağ Yolu, 2 (Haz: Fethi Tevetoğlu) Kültür Bakanlığı yay., İzmir 1987, s.14.

Elazığ, Gaziantep, Erzurum, Karahisar-ı Sahip gibi ülkenin çeşitli yerlerinde açılan Ocakların faaliyet gösterdikleri bilinmektedir.⁽⁶⁴⁾ Ayrıca Hamdullah Suphi 1912 yılından sonra Türkistan ve Çin'de açılan Ocakların da düşman eli ile kapatılıncaya kadar faaliyet gösterdiklerinden bahseder.⁽⁶⁵⁾ I. Dünya savaşı içinde Ocak fikrinin yayılışı, ülkede açılan şube sayısından daha hızlı olmuş, "vatanda Ocaklı" diye bir tip yaratılmıştır.⁽⁶⁶⁾

I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi sebebiyle uzun bir süre genel kongresini yapamayan Türk Ocakları, ancak 5 yıl sonra kongre yapabilmıştır. 14 Haziran 1918'de yapılan bu kongreye savaşın devam etmesi sebebiyle 150 civarında delege katılabilmıştır.⁽⁶⁷⁾ Bu kongre, Türk Ocakları başkanı Hamdullah Suphi'nin idare heyeti raporunu okuması ile başlamıştır. Türk Ocaklarının 5 yıllık faaliyetlerinin anlatıldığı bu raporda, yukarıda belirtildiği gibi, gerek kongrenin gecikme sebebi olarak, gerekse katılımın azlığı savaşa bağlanmıştır.⁽⁶⁸⁾

Kongre de idare heyeti raporunun okunmasından sonra nizamname değişikliği için bir yasa encümeni oluşturulmuştur.⁽⁶⁹⁾ Bu encümenin çalışmalarını tamamlayabilmesi için 2 hafta ertelenen kongre 28 Haziran'da

(64) Geniş bilgi için bkz. "Yeni Türk Ocakları", T.Y., C.XI, Sayı: 3 (Mart 1333) s.3390, "Üsküdar'da Türk Ocağı" T.Y., C.X, Sayı: 12 (Ağustos 1332) s.3141, "Giresun'da Türk Ocağı" T.Y., CXIII Sayı: 2 (Eylül 1333) s.3580, T.Y. Sayı 148, (6 Kanun-ı evvel 1333) s. 3657,

(65) Tanrıöver, Dağ Yolu I, s.99.

(66) Sevrük, "Ocak, Ev" s.2 Hamdullah Suphi, "...Nerede bir avuç Türk varsa emin olabilirsiniz, orada bir Türkocağı vardır. Bu Ocak bazen göze görünür bazen de göze görünmez... Ocak bir bina değildir, Ocak bir fikirdir, bir aşktır bir imandır..." Tanrıöver, Dağ Yolu I, s.98-99

(67) Aza Müfit Necdet, kongrenin açılışına karşı çıkarak savaşın sonunun beklenmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu arada 2500 azadan mürekkep bir cemiyet 150 kişiyle nasıl kongre akdedebiliriz? şeklinde eleştiri yöneltmektedir. "Türk Ocağı Kongresi" T.Y., C.XIV Sayı:(159) 9 (30 Haziran 1334 (1918)), s.4269.

(68) "Türk Ocağı İdare Raporu" T.Y., s. 4241-4243.

(69) Encümene, Halide Edip, Ahmet Ferit, Ziya Gökalp, Dr.Sabri, Şükrü Eflâatun, Dr.Hasan Ferit, Dr. Selahattin, Dr.Tevfik Remzi, Darülfünun Felsefe hocası Mehmet Emin (Erişirgil), Beyazıt Numüne Mektebi müdürü Sadullah, Nüşet Sabit, Darülfünun hocalarından Hüsnü Hamid (Sayman) seçilmişlerdir. Encümen 28 Haziran'a kadar üç defa toplanarak yapılacak değişiklikleri görüşmüşlerdir. "Türk Ocağı Kongresi", T.Y., s.4271.

tekrar başlamıştır. Kongrenin bu toplantısında ileride üzerinde duracağımız nizamname değişikliği çerçevesinde, Türk kadınlarının da Ocağa üye olabilmeleri kabul edilmiş, daha önce istişare heyeti olarak bilinen kurulun yerine Hars ve İlim Hey'etinin oluşturulması kararı alınmıştır.

11 Temmuz 1918'de yapılan kongrenin son toplantısında gizli oyla idare heyeti ile birlikte Hars ve ilim Heyeti seçimleri de yapılmıştır. Bu seçimler sonucunda Mehmet Emin (Yurdakul) Reislîğe Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Umûmi katipliğe getirilmişlerdir. Hars ve İlim Hey'etine de Ziya Gökalp, Halide Edip (Adıvar), Hamdullah Suphi, Mehmet Emin (Yurdakul), Ahmet Ağaoğlu, Köprülüzâde Mehmet Fuat, Hüseyinzâde Ali (Turan) Bey seçilmişlerdir.⁽⁷⁰⁾ Bu kongre'de idare heyetine, ihtiyaç duyulacak konularda encümenler teşkil etme yetkisi de verilmişti.⁽⁷¹⁾ İdare Heyeti buna dayanarak Türkçülük ve Matbuat, Türk Gücâ, köy Teşkilatı, Bakım, Neşriyat ve Sanayi Encümenlerini kurmuştur.⁽⁷²⁾

1918 Kongresinde seçilen idare heyeti 2 Teşrin-i sani 1334 (1918)'de istifa etmiş yerlerine yedek üyeler geçmiştir. Türk Ocağı'nı Osmanlı

(70) Hasan Ferit (Cansever), Nüzhet Sabit, Darülmualimin Müdürü Servet, Halide Edip (Adıvar), İlyas Rağıp'da İdare Heyetine seçilmişlerdir. "Türk Ocağı Kongresi-Üçüncü İctima- İkinci Celse", T.Y., C.XIV Sayı: 11, (Ağustos 1334) s.4333-4336, Bu kongrede Hars ve İlim Heyetine seçilenler Ocağın 1918 Nizamnamesinin 26.maddesinde de yer almışlardır. Bu üyeler hars ve ilim sahasında şöhret kazanmış olanlar arasından kayd-ı hayat şartıyla (25,27.maddeler) seçilmişlerdir. Türk Ocağı Esas Nizamı, Orhaniye Matbaası, İstanbul 1334 (1918) s.4

(71) Ocağın Dahili Nizamının 8. maddesi'ne göre bu encümenler oluşturulmuştur.Türk Ocağı Esas Nizamı, s.7

(72) "Türk Ocağı İdare Heyeti'nin Raporu" Büyük Necmua, No: 6 (24 Nisan 1335 (1919) s.87.

döneminde yapılan dördüncü ve son kongresine kadar yedek üyeler yönetmiştir. Son kongre de 18 Teşrin-i evvel-1 Teşrin-i sani 1335 (1919) de İstanbul Darülfünun konferans salonunda yapılmıştır. Hesaplar üzerinde bir takım tartışmaların çıktığı bu kongrede Hamdullah Suphi yeniden Türk Ocaklarının başkanlığına seçilmiştir.⁽⁷³⁾

d. Türk Ocakları'nın Amaçları

Türk Ocakları'nın amaçlarını ortaya koymada temel kaynak Nizamnameleridir. 1912 tarihli ilk nizamnamesinde teşkilat düzenlemeleri bir tarafa bırakılırsa 2. maddesinde Ocağın amacı şöyle ifade edilmektedir:

"Cemiyetin maksadı, akvam-ı İslâmiye'nin bir rükn-ü mühimi olan Türklerin milli terbiye ve ilmi, içtimai, iktisadi seviyelerinin terakki ve ilâsıyla Türk ırk ve dilinin kemaline çalışmaktır."⁽⁷⁴⁾

Gene nizamnamenin 3. maddesinde belirtildiğine göre, Ocak bu amacını gerçekleştirmek için,

"Cemiyetin maksadını elde etmek için Türk Ocağı adlı kulüpler açarak dersler, konferanslar, müsamereler tertip, kitap ve risaleler neşr edecek mektepler açmağa çalışacaktır. Milli serveti korumak ve çoğaltmak için her türlü meslek ve sanat erbabıyla görüşerek iktisadi ve zirai teşvik ve irşadlarda bulunacak ve bu gibi müesseselerin doğup yaşamasına elinden geldiği kadar yardım edecektir."⁽⁷⁵⁾

(73) Bu kongrede nizamname tadili gündeme gelmesine rağmen oylama sonucu (59 red-27 evet) bundan vazgeçilmiştir. Kongrede Halide Edip (Adivar) Nakîye Hanım, Celal Sahir (Erozan), Mehmet Emin (Yurdakul), Hasan Dünder'da İdare Heyetine seçilmişlerdir. Vakit, 18-25 Teşrin-i evvel, 1 Teşrin-i sani 1335 (1919) "Haftanın Tarihi: Türk Ocağı Kongresi" Büyük Mecmua, No: 6 (24 Nisan 1335) (1919) s.96.

(74) Türk Ocağı'nın Nizamname-i Esasi ve Dahilisi, Tanin Matbaası, İstanbul, 1328 (1912) s.3

(75) Y.a.g.e., s.3

Diğer taraftan, "Ocak maksadını tahsile çalışırken sırf milli ve içtimai bir vaziyette kalacak, asla siyaset ile uğraşmayacak ve hiçbir vakit siyasi fırkalara hâdim bulunmayacaktır." denilmekteydi.⁽⁷⁶⁾

Ocağın ilk başkanı Ahmet Ferit (Tek) 1914 yılında Türk Ocağının amaçlarını şöyle anlatmaktadır:

"... Türk'ün maruz olduğu sefaletleri gidermek, onu duçar olduğu hastalıklardan kurtararak zinde ve faal bir hale koymak, tufengi omuzunda serserilik etmekten çekerek, çiftine, çubuğuna, destgâhına, katarına, dükkanına, pazarına sevk etmek, ve bu faaliyeti bedeviye ve iktisadiyenin temin edeceği refaha müsteniden onu okutmak, yükseltmek ve çoğaltmak, vatanında teksif ve takviye ile cidal ve rekâbete müsait bir seviyeye çıkarmaktır."⁽⁷⁷⁾

1912 Tarihli nizamname esasları çerçevesinde faaliyet gösteren Türk Ocaklarında gelişen şartlar da dikkate alınarak 1918 Kongresinde nizamname değişikliği gündeme gelmiştir. Bu kongrede nizamname değişikliğini hazırlamak üzere oluşturulan Yasa Encümeni'nin hazırladığı üyelik, gelir ve teşkilat düzenlemeleri ile ilgili maddeler fazla tartışılmadan kabul edilmiştir. Ancak Encümenin 2. maddeyi "Ocağın maksadı Türklerin harsi birliğine ve medeni kemaline çalışmaktır. Ocağın faaliyet sahası bilhassa Türkiya'dır" şeklinde hazırlayarak Ocağın ilgi sahasını daraltmak istemesi itirazla karşılanmıştır. Bu konuda Hamdullah Suphi, gerçekte yardıma en çok ihtiyacı olan Anadolu'dan işe başlamak gerektiğini, ancak nizamnameye

(76) Y.a.g.e., s.4 (4. madde)

(77) Ahmet Ferid (Tek) "Türk Ocakları" Nevsal-i Milli, İstanbul 1330 (1914) s. 188

"bilhassa Türkiya" kaydının konulmasının, bizden manevi bir yardım isteyen Türk kardeşlerimizin üzerinde iyi sonuç vermeyeceğini belirtmiştir. Yasa Encümeni adına söz alan Nüzhet Sabit, büyük Turan hayalini ümitle yaşattıklarını ancak yakın gelecekte faaliyetlerinin Türkiye'ye yöneltilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Halide Edip (Adıvar)'de büyük Turan idealinin gerçekleşmesinin zorluğuna değinerek, öncelikle Anadolu'da faaliyet göstermek gerektiğine dikkat çekmiştir.⁽⁷⁸⁾ Ancak bu sırada Çarlık Rusya'sının yıkılması sonucu, Türk ordusunun Kafkaslarda ilerlemesi ve çeşitli Türk bölgelerinden İstanbul'a muhtelif heyetlerin gelip gitmesi gibi sebeplerden Türk birliği heyecanının kısmen delegeleri sarmış olduğu böyle bir ortamda Hamdullah Suphi'nin teklifi ağır basmıştır. Sonuçta 1918 tarihli nizamname'nin amaç maddesi (2. madde) "Ocağın maksadı , Türklerin harsi birliğine ve medeni kemaline çalışmaktır."⁽⁷⁹⁾ şeklinde ifade edilmiştir.

Türk ocaklarının 1912 ve 1918 nizamnameleri ile ortaya konulan bu amaçların Cumhuriyet döneminde yapılan kongre ve yayınlanan nizamname ve yasalarda da esasları korunmuştur. İleride üzerinde durulacağı gibi nizamnamede yapılan en büyük değişiklik 1927 yılı yasasının 2. maddesine; ".....Türk Ocakları'nın fiilen iştilal sahası Türkiye Cumhuriyeti hudutları dahiline münhasırdır." şeklinde, yeni Türk devletinin kuruluş esasları ve takip ettiği siyasi-ideolojik politikaya uygun olarak değişiklik yapılmasıdır.

Türk Ocağı Nizamnamesindeki amaçlar doğrultusunda siyasetten uzak kalmaya çalışan sosyal ve kültürel alanda çalışma yürüten faaliyet alanı

(78) Tartışmalar için bkz. "Türk Ocağı Kongresi", T.Y. C.XIV Sayı: 10 (159) (15 Temmuz 1334) s. 4298-4300.

(79) Türk Ocağı Esas Nizamı, 1918, s.1. Ayrıca bu nizamnamenin 3. maddesi "Ocak siyasetle uğraşmaz, hiçbir Ocaklı Cemiyeti siyasi emellerine alet edemez" 4. madde "Ocaklılar yekdiğerinin şahsi, siyasi kanaatlerine hürmet ederler." şeklindedir. s.1.

olarak da bütün Türk alemini seçen bir kuruluş olarak karşımıza çıkmaktadır.

e. Siyasi Partilerle İlişkisi

Yukarıda belirtildiği gibi, Türk Ocakları nizamnamesine göre, amaçlarını gerçekleştirmek için, "... sırf milli ve içtimai bir vaziyette kalacak, asla siyaset ile uğraşmayacak ve hiçbir vakit siyasi fırkalara hâdim bulunmayacaktı".⁽⁸⁰⁾ Ancak Türk Ocağı siyasi hayatın en karmaşık bir döneminde, herşeyin politize olduğu, bir ortamda doğmuştur. Herşeyden önce imparatorluk yapısı içinde Türk unsurunun hayatını düzenleyen "millileştiren" bir cemiyet olduğu için bu açıdan faaliyetleri siyasi plâna geçmiştir. Çünkü Türklerin milli şuur kazanması yolunda yapılan çalışmalar siyaset dışında sayılamazdı.⁽⁸¹⁾ Fakat burada üzerinde duracağımız esas mesele Türk Ocakları'nın, doğrudan günlük politikanın içinde yer alıp almadığı dolayısıyla siyasi partilerle olan ilişkisidir. Özellikle de incelenmesi gereken bu döneme damgasını vuran iktidar partisi İttihat ve Terakki ile olan ilişkileridir.

Türk Ocakları ile İttihat ve Terakki arasındaki ilişkiler konusunda temelde iki farklı görüş bulunmaktadır. Bunlardan Karpat'a göre, Ocaklar İttihat ve Terakki'nin ideolojik alandaki rehberliğini üstlenmiş ve O'nun maddi ve manevi desteğiyle büyük şehirlerde şubeler açmayı başarmıştır.⁽⁸²⁾ Bu görüşü destekleyen Landau, Türk Ocağı'nın potansiyelini anlayan İttihat ve Terakki liderleri O'nu destekleyerek organizasyon ve politik açıdan

(80) Türk Ocağı Nizamnamesi..(1912) madde 4, s.4, Aynı anlayış 1918 Nizamnamesinin 3. maddesinde "Ocak siyasetle uğraşmaz, hiçbir Ocaklı cemiyeti siyasi emellerine alet edemez" şeklinde yer almıştır. Türk Ocağı Esas Nizamı (1918), s.1.

(81) Tunaya, Siyasal Partiler I, s. 437.

(82) Kemal Karpat, "The Peoples's Houses In Turkey Establishment And Growth", The Middle East Journal, (Kış-İlkbahar 1963) s. 56

geliştirdiklerini vurgularken⁽⁸³⁾ Tunaya; 1913-1914 yıllarında yapılan bir ankete, valilerin ve mutasarrıfların verdikleri cevaplarda Türk Ocağı'nın Türk Gücü ile beraber İttihat ve Terakki lokallerinde çalıştığı, yönetim kurullarında ittihatçıların olduğu şeklinde bilgiler bulunduğunu belirtmektedir.⁽⁸⁴⁾

Bu konudaki ikinci görüş, Türk Ocaklarının İttihat ve Terakki ile aralarında belirli bir mesafe bırakmaya gayret ettiği şeklindedir. Nitekim Kâzım Nami (Duru) "... biz genç ittihatçıların çoğu Türk Ocağını baba ocağından dahi yüksek tutuyor, orada parti ayrılığını çok uzakta tutarak el ele gönül gönüle birleşiyorduk. Bundan dolayı Ocakta siyaset yapmıyor, yapmak isteyenleri içimizde tutmamağa çalışıyorduk" demektedir.⁽⁸⁵⁾ Mazhar Akifoğlu'da, Ocakta gençlerin büyük bir çoğunluğunun İttihatçı olmasına rağmen, İttihat ve Terakki'nin Ziya Gökalp lisanıyla ifade edilmiş arzusuna Ocağa siyaset girmemesi için rey ve yer vermediklerini belirtmektedir.⁽⁸⁶⁾ Diğer taraftan Türk Yurdu ve Türk Ocağı'nın İttihat ve Terakki'nin denetimine girmemesi ve her ikisinin de bağımsızlığını koruması için Yusuf Akçura'nın büyük çaba harcadığı da bilinmektedir.⁽⁸⁷⁾

gibi

Gerçekte, yukarıda belirtildiği /daha Ocağın kuruluşu sırasında bazı İttihatçılar O'na ilgi göstermişler, özellikle Balkan savaşlarından sonra

(83) Landau, a.g.e., s.40.

(84) Tunaya, Siyasal Fartiler I, s.437, Bu konuda Fethi Okyar, Türk Ocaklarını İttihat ve Terakki'nin kurdurduğunu ileri sürmektedir. Fethi Okyar, Üç Devirde Bir Adam, (Yay.Haz. Cemal Kutay) İstanbul 1980, s.23.

(85) Kâzım Nami Duru, "Türk Ocakları'nın Yarını", T.Y., sayı: 244 (Mayıs 1955) s. 839.

(86) Mazhar Akifoğlu "Ne Düşünmüştük" T.Y. Sayı: 252 (Ocak 1956) s.520, Abdülhak Şinasi Hisar da İttihatçıların Ocağa Şüphayle baktıklarını siyasi manada Ziya gökalp'in de Ocakla tamamen anlamadığını belirtmektedir. "Ocak ve Eski Siyasi Fırkalar", T.Y., Sayı: 246, (Temmuz 1955) s. 39-41.

(87) Georgeon, a.g.e., s. 55.

da İttihat ve Terakki'nin Türkçülüğü benimsemeye başlamasına paralel olarak Ocağa olan ilgi ve yardımları da gittikçe artmıştır.⁽⁸⁸⁾ İttihat ve Terakki'nin tek parti iktidarı döneminde bütün dernekleri denetimi altına alma yönündeki çabaları sırasında Ocağında maddi yardım sağlamak amacıyla partiye yaklaşması sonucu aralarındaki ilişki gittikçe güçlenmiştir. Özellikle Türkçülüğün, aydınlar ve gençler arasında gittikçe büyük bir kuvvet olması ve devrin siyasi atmosferine hakim olmaya başlaması İttihat ve Terakki'nin gözünden kaçmamıştır. Bu sebeple doğrudan Ocağın yönetimini ele geçirerek kontrol altına alma ve faydalanma amacını benimsemişlerdir. Özellikle İttihat ve Terakki "Merkezi Umûmi" azaları Ziya Gökalp ve Hüseyinzâde Ali vasıtasıyla Türk Ocağı'na nüfuz etmiştir.⁽⁸⁹⁾ Bu konuda daha da ileri giden İttihatçılar, I.Dünya Savaşı sonlarına doğru Türk Ocağını tamamen kontrol altına almak amacıyla 1918 Kongresinde Ziya Gökalp'i Ocağa başkan seçerek parti ile Ocak arasında doğrudan bağ kurmak istemişlerdir. Fakat bilindiği gibi Ziya Gökalp bu kongrede başkan seçilememiştir.⁽⁹⁰⁾ Bu seçim de göstermiştir ki aralarındaki ideolojik ve maddi ilişkilere rağmen, Türk Ocağı mensupları İttihat ve Terakki karşısında belirli seviyede bağımsızlığa ve özerkliğe sahip olmak istemişler ve bunu da başarmışlardır.

Diğer taraftan, Türk Ocakları, İttihat ve Terakki karşısında bağımsızlığını korumaya çalışmasına rağmen, bu parti'nin giderek Türkçülüğe önem vermesine paralel olarak aralarında ideolojik bir kaynaşma gerçekleşmiştir.⁽⁹¹⁾ Tekin Alp, 1913'ten sonra, İttihat ve Terakki üyelerinin mecliste İttihatçı, Türk Ocağında ise Turancı kesildiklerini,

(88) Yukarıda bahsedildiği gibi, Enver ve Cemal Paşa'lar ile Dr. Nazım Bey'in Türk Ocağı'na kişisel yardımlarının yanısıra, hükümette maddi yardımda bulunmuştur. Bkz. s.116 dipnot no: 50, 51, 52, 53.

(89) Ülken, Türkiye'de Çağdaş, s. 212.

(90) Ziya Gökalp, Hamdullah Suphi karşısında ancak 7 oy alabilmiştir. Erişirgil, a.g.e., s.95 Mazhar Akifoğlu, "İdealist Ziya Gökalp", T.Y., Sayı: 265 (Ekim 1955) s.263, Kongre için geniş bilgi s.119 dipnot No. 67, 68, 69, 70.

(91) 1913 Kongresinde İttihat ve Terakki'nin Türkçülüğü kısmen benimsemesi Türk Yurdu tarafından sevinçle karşılanmıştır. "İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Yıllık Kongresi" TY, Yıl: 3, Sayı: 1 (49) (19 Eylül 1329) s. 879.

hemen hemen tüm bakanların Türkçü olduğunu savunmakta ve başta Cemal ve Talat Paşa olmak üzere çok sayıda İttihat ve Terakki ileri gelenlerinin Ocak toplantılarında "Biz de Ocaklıyız" dediklerini kaydetmektedir.⁽⁹²⁾ Gerçekten bu ideolojik beraberliğin bir sonucu olarak Türk Ocakları'nın ileri gelenlerinden Mehmet Emin (Yurdakul), Ahmet Ağaoğlu, Akil Muhtar, Kâzım Nami (Duru), Hüseyinzâde Ali, Ziya Gökalp gibi bir çok kişi aynı zamanda İttihat ve Terakki'nin merkezi Umûmi azası veya milletvekilidir.⁽⁹³⁾ Zaten 1913'ten itibaren İttihat ve Terakki yönetiminin uygulamaya başladığı milliyetçi politikaların ideolojik muhtevası devrin Türkçü aydınları tarafından hazırlanmıştır. Bu bağlamda Türk Ocakları'nın ittihat ve Terakki üzerinde etkili olduğunu vurgulamak gerekir. Birçok konuda hükümet ancak O'nun tavsiye ettiği yoldan yürümek imkânı bulmuştur. İttihatçıların Ocağı, Ziya Gökalp vasıtasıyla kontrol altına alma isteğine gelince, O'nun bir siyasi olmaktan çok fikir adamı olduğu noktasından hareket edersek, Ocaktaki aydınların İttihat ve Terakki üzerindeki etkisinin boyutları daha iyi anlaşılır.⁽⁹⁴⁾

Sonuç olarak, Türk Ocakları ile İttihat ve Terakki arasında ideolojik ve organik manada bir kaynaşma olduğunu söyleyebiliriz. Gerçekten böyle bir işbirliği ve kaynaşma mevcut olmasa idi, 1913'ten sonra İttihat ve Terakki'nin herşeye hakim olduğu ve heptürlü muhalefeti susturduğu bir dönemde büyük bir ihtimalle Türk Yurdu ile beraber varlığını sürdüremezdi.⁽⁹⁵⁾ Zaten bu ilişkinin bir sonucu olarak mütareke döneminde Türk Ocakları ile İttihatçılar bir tutularak takibata ve ağır eleştirilere uğra mışlardır.⁽⁹⁶⁾ Bununla beraber, Türk Ocakları'nın tamamen İttihat ve Terakki'nin kontrolüne girmediğini, aralarındaki ilişkiyi oldukça esnek tutarak, yönetim açısından özerkliğini muhafaza ettiğini vurgulamak

(92) Tekinalp, a.g.e., s. 44

(93) Ömer Seyfettin ve Halide Edip (Adivar)'de Türkçülük fikirlerinin gerçekleşme yeri olarak İttihat ve Terakki'yi görmekteydiler. Tural, a.g.e., s. 92.

(94) Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Ziya Gökalp'in, İttihat ve Terakkiye milliyetçilik esası üzerine bir program yapılması yolunda Talat Paşa'yı ikna etmek için sarfettiği çabalardan bahsetmektedir. Hüküm Gecesi, (Haz: Atilla Özkırımı), İstanbul 1982, s. 271-274.

(95) Georgeon, a.g.e., s. 59.

(96) Tunaya, Siyasal Partiler I, s. 437, Tarık Zafer Tunaya, "Bir İdeolojinin Yargılanması Olayı" Cumhuriyet 27 Ekim 1974 (Ziya Gökalp Özel Eki)

gerekir.

Diğer taraftan Türk Ocağı'nın ilk resmi başkanı Ahmet Ferit (Tek) başkanlığında kurulan Milli Meşrutiyet Fırkası ile de Ocak arasında belirli seviyede ilişki vardır. 23 Ağustos 1912'de kurulan bu partinin kurucuları arasında Yusuf Akçura'da yer almıştır.⁽⁹⁷⁾ İttihat ve Terakki'nin henüz Türkçü politikaları benimsemediği bir dönemde kurulan bu partinin milliyetçilik ideolojisine dayanması sebebiyle Türk Yurdu tarafından açıkça desteklenmiştir.⁽⁹⁸⁾ Gene Türkçülük görüşlerini mütarekenin karmaşık yapısı içinde sürdürmek amacıyla 9 Aralık 1919 tarihinde kurulan Milli Türk Fırkası'nın kurucuları arasında Ahmet Ferit (Tek), Mehmet Emin (Yurdakul), Ahmet Hikmet (Miftüoğlu), Yusuf Akçura, İsmail Hakkı (Baltacıoğlu) ve Zühtü (İnhan) gibi Türk Ocakları mensupları bulunmaktadır. Siyasi bir parti olarak fazla bir varlık göstermemekle beraber, Anadolu'daki Milli Mücadele hareketini açıkça destekleyen Milli Türk Partisi, bu konuda Türk Ocakları ile birlikte hareket etmiştir.⁽⁹⁹⁾

Türk Ocaklarının başta İttihat ve Terakki olmak üzere II. Meşrutiyet döneminde kurulan ve kendisine ideolojik açıdan yakın bulunduğu siyasi partilerle, genelde milli meselelerde işbirliği içinde olduğunu görüyoruz. Ancak, bu ilişkileri oldukça esnek tutarak, günlük politikanın içine ve doğrudan herhangi bir siyasi partinin kontrolüne girmeden özerk yapısını muhafaza etmeye çalıştığını söyleyebiliriz.

(97) Parti hakkında bkz. Tunaya, Siyasal Partiler I, s. 350.

(98) "Milli Meşrutiyet Fırka-ı Siyasiyesi", T.Y., C.2, Sayı: 22 (6 Eylül 1328) s. 696.

(99) Bu Parti hakkında geniş bilgi için bkz. Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler Mütareke Dönemi, C.II, İstanbul 1986, s. 531-535. Rıza Nur, Hamdullah Suphi'nin Cami Bey'e seçimlerde Türk Ocağı ile Fırkanız beraber çalışalım dediğini, kendi menfaatleri için Ocağı siyasete alet ettiklerini belirtmekte ve "yazıkki Ocağı şimdi Mustafa Kemal'e alet etmişlerdir" demektedir. Rıza Nur, Hayat ve Hatıratım, C.II, Alfındağ Yayınevi, İstanbul (Tarihsiz) s. 506-507.

IV. TÜRK OCAKLARI 'NIN II.MEŞRUTİYET DEVRİNDEKİ FAALİYETLERİ

1- Fiili Olarak Yürütülen Faaliyetler

Türk ocakları yukarıda belirtilen amaçlar doğrultusunda ilk büyük faaliyet dönemini Balkan Savaşları ile I.Dünya Savaşı arasındaki devrede gerçekleştirmiştir. Bu dönemde Ocak, devrin "ihtiyaçlarını ve heyecanlarını" temsil ettiği için kısa zamanda ilim ve fikir adamları ile gençleri bünyesinde toplayarak büyük bir gelişme göstermiştir. I.Dünya Savaşı içinde de bazı aksamalara rağmen faaliyetlerini mütareke dönemine kadar devam ettiren Türk Ocakları'nın çalışmaları içinde fiili olarak yürütülenler önemli bir yer tutar.

1918 Kongresinde Türk Ocakları Reisi Hamdullah Suphi bu faaliyetleri şu başlıklar altında toplamaktadır:

- "a. İçinde rahat çalışabileceğimiz bir köşe,
- b. Halk ile münasebete girmek, milliyet fikirlerini şiirlerle, hitabe ile, yazıyla, müsahabe ile neşretmek,
- c. Uzak yakın nereden gelirse gelsin, Türk çocuklarına her suretle yardım etmek,
- d. Bir kütüphane vücuda getirmek, Ocakta okuma odası olabilecek bir yer ayırarak oraya gazete ve mecmuaların gelmesini temin etmek,
- e. Sık içtimalarla Türkleri birbiriyle tanıştırmak. Dört kelime ile bütün bu emelleri hülasa ettik: Yer, yardım, telkin ve içtima"⁽¹⁾ demektedir.

a. Konferanslar ve Temsiller

Türk Ocakları'nın en önemli faaliyetlerinden birisi düzenli olarak yürütülen konferanslarıdır. Meşrutiyetten sonra ülkede tesis etmiş ilk konferansçı cemiyet özelliği de kazanan Türk Ocakları'nda 1918 kongresine

(1) "Türk Ocağı İdare Raporu", T.Y., s. 4244, Vakit, 25 Temmuz 1334 (1918)

kadar 500'ü aşkın konferans verildiği bilinmektedir.⁽²⁾ Bu konferansları verenler arasında Ziya Gökalp, Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Yusuf Akçura, Mehmet Emin (Yurdakul) Bursalı Mehmet Tahir, Halide Edip (Adıvar) Ağaoğlu Ahmet, Müfide Ferid (Tek), Akil Muhtar (Özden), Ömer Seyfettin, Necip Asım (Yazıksız), Veled Çelebi (İzbudak), Samih Rifat, Yahya Kemal (Beyatlı), Ali Canip (Yöntem), Selim Sırrı (Tarcan), Rıza Tevfik (Bölükbaşı), Hüseyinzâde Ali (Turan), Emrullah Efendi, Celal Esad (Arseven), Ahmet Hikmet (Müftüoğlu), Mehmet Fuat (Köprülü), Ömer Naci, Celal Sahir (Erozan), Tevfik Rüştü (Aras), İsmail Hakkı (Baltacıoğlu), Süleyman Nazif, Mehmet İhsan (Sungu) vb. gibi devrin ilim ve fikir adamları ile edebiyatçıları bulunmaktadır. Bu konferanslarda, Tarih, içtimaiyat, Türk Büyükleri, eğitim, dil, edebiyat, siyasi hatıralar, milliyet, kadın, sıhhi meseleler, hukuki ve iktisadi konular, dünyadaki Türk bölgelerinin durumları gibi, hemen hemen hepsinin konularını milli meseleler teşkil etmiştir.⁽³⁾ Ayrıca her çeşit Türk eserini gösteren üç bin camdan oluşan bir kolleksiyon vücuda getirilerek, konferansların konularını cazip hale getirmek için bazıları ülkemizde ilk defa olarak aks camı (slayt) gösterisi ile verilmiştir.⁽⁴⁾ I. Dünya Savaşı başlayıncaya kadar, yaz tatili dışında her perşembe akşamı, erkeklere, cuma günleri de kadınlara ait olmak üzere bu konferanslar düzenli bir şekilde devam ettirilmiştir. I. Dünya Savaşı yıllarında yolların karanlık olması sebebiyle konferanslar yalnız Cuma günleri yapılmaya başlanmasına rağmen Ocak'taki canlılık devam etmiştir.^(4-a)

İstanbul Türk Ocağında düzenlenen seri konferansların yanısıra Ocaklı bazı aydınlar İstanbul dışında da konferanslar vermişlerdir.

(2) "Türk Ocağı İdare Raporu" s. 4247.

(3) Bu konferanslardan birkaç örnek , Ziya Gökalp "Türk Milliyetperverliği Nasıl Doğdu", Ahmet Hikmet(Müftüoğlu) "Macaristan'da Turan Cereyanları", Rıza Tevfik (Bölükbaşı) "Anadolu'da Mezhepler", Emrullah Efendi "Türkçenin sadeleştirilmesi Hakkında", Hüseyinzâde Ali (Turan)"Kafkasyada Türklük ve Milli Cereyanlar",Hamdulah Suphi (Tanrıöver)"Türklerde san'ata Muhabbet" Mehmet Emin(Yurdakul) Kendi şiirlerinden örnekler , Ömer Naci "Acemistan Hatıraları"KöprülüZâde Mehmet Fuad "Edebiyatta Türklük" Tevfik Rüştü(Aras) "Anadoluda Köylünün Sıhhati ve Gençlerin bu yolda Vazifesi" Ahmet Ağaoğlu, "Milli Cereyanlar Nasıl Doğar",Dr.Esad (Işık)Paşa "Anadolu'da Hastalıklar" Ahmet Ağaoğlu, "Türklüğün Nazarında Kadın" vL . Geniş bilgi için bkz. "Daimi Konferanslar" T.Y., C.13, Sayı:8, (Kanun-ı evvel 1333) (1917) s.3637 "Kafkasya Hakkında Konferans" TY, C.14 Sayı: 5 (Mart 1334)(1918) s.4139-4140, Türk Ocağı Ramazan Geceleri Tertip Ettiği Musahabe Programı, 1330 8. Abdülhak Şinasi Hisar "Ocakta Şairler Edipler, Konferansçılar" TY, Sayı: 238 (Kasım 1954) ss.352-355, Abdülhak Şinasi Hisar "Konferans Zamanları" TY, Sayı: 245 (Haz.1955) s.921-924, "Türk Ocağı Haberleri", Büyük Mecmua, No:17 (1919) s.267 Dr.İhsan Sami,"Türk Ocağı Konferanslarından Veba", Büyük Mecmua, No: 17, s. 267-268.

(4) Türk Ocağı İdare Raporu (1918) s. 4249-4251 Türk Ocağı Ramazan Geceleri..... s.1

(4-a) Türk Ocağı İdare Raporu (1918)"s.4247, H.S.Tanrıöver'e göre,Ocak kapanıncaya kadar tek bir Cuma konferanssız kalmamıştır. Tunaya, Siyasal Partiler C.1, s.436.

Bunların içinde en önemlileri Çanakkale ve İzmir'de yapılanlardır. 1915 yılında Enver Paşa'nın isteği üzerine Mehmet Emin (Yurdakul), Hamdullah Suphi (Tanrıöver), Ağaoğlu Ahmet, Enis Behiç (Koryürek), İbrahim Alâaddin (Gövsâ), Ali Canip (Yöntem)'den oluşan bir grup Çanakkale'de savaşan askerleri ziyaret etmişler, onlara moral verici konuşmalar yapmışlardır.⁽⁵⁾ Gene Ocaklı aydınlardan Ağaoğlu Ahmet, Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Mehmet Fuat (Köprülü) Ali Canip (Yöntem), Aka Gündüz, Kâzım Nami (Duru) 22 Haziran 1329 (1913) de İzmir Türk Ocağı'nın davetlisi olarak gittikleri İzmir'de çeşitli konularda konferanslar vermişlerdir.⁽⁶⁾

Ocak Türk kadınına sosyal hayata çekme konusunda da önemli mesafeler katetmiştir. Gerçi yukarıda bahsedildiği gibi kadınların Ocağa üye olabilmeleri 1918 yılındaki kongre sonunda kabul edilmişse de, İstanbul Merkez Kumandanlığının kalabalık yerlerde kadınların "âdabı İslâmiye ve terbiye-i milliye ile gayri mütenasip kıyafetle" gezmelerini yasakladığı sıralarda⁽⁷⁾ Türk Ocakları, ilk defa kadınlarla erkekleri, aynı salonda biraraya getirmeyi başarmıştır. İstanbul Türk Ocağı salonunda kadınlarla erkekler yan yana oturarak konserler, konferanslar ve temsiller seyrettikleri gibi, Halide Edip (Adıvar), Müfide Ferit (Tek), Fatma Aliye ve Nakiye Hanım gibi belirli bir eğitim seviyesine sahip kadınlar Ocağın kürsüsünde çeşitli konularda konferanslar vermekteydiler.⁽⁸⁾ Gene bu dönemde Türk Ocağı salonunda sahnelenen müsamerelerde kadın erkek sanatçılar rol alarak, Türk kadınına sahneye çıkarma konusunda da Ocak

(5) Geniş bilgi için bkz. "Çanakkale'ye giden Heyet-i Edebiyenin Avdeti", TY, C.VIII Sayı:10 (Temmuz 1331) (1915) s.2693-2694, Ali Canip Yöntem, "Devirlerden Hatıralar", Hamdullah Suphi Tanrıöver, Günebakan, (Yay.Haz. Fethi Tevetoğlu) Kültür Bakanlığı Yay. İzmir, 1987, s.65-102

(6) Kâzım Nami (Duru) "İzmir Seyahati", TY, Yıl:2 Sayı:21 (25 Temmuz 1329) s.730-734, "Türklük Şuunu", TY, Yıl:2, Sayı: 21 (25 Temmuz 1329) s. 735-736.

(7) İkdam, 14 Ocak 1329 (1913) Cemal Paşa İstanbul Muhafızlığı sırasında tecavüze uğrayan birkaç aile reisi bana geldi. Bunu önlemek için Örfi İdare Kararnamesine dayanarak lafatacak ve sarkıntılık edeceklerin memleket içine sürgün olacaklarını ilan ettiğini belirtmektedir. Cemal Paşa, Hatıralar, s. 21

(8) Samet Ağaoğlu, "Hamdullah Suphi Tanrıöver", TY, (Hamdullah Suphi Tanrıöver Özel Sayısı" Sayı: 2 (Şubat 1967) s.34, Abdülhak Şinasi Hisar, "Ocak ve İnkılâplarımız" TY, Sayı: 243 (Nisan 1955) s. 763, Tanrıöver, Dağ Yolu 2, s.31-32, Tekin Alp, a.g.e., s. 29-30, Halide Edip Adıvar, Mor Salkımlı Ev, İstanbul 1963, s.184.

öncülük etmiştir. Bu konuda ilk girişim Halide Edip (Adivar)'in yazdığı Yeni Turan'ın 1913 yılında İstanbul Türk Ocağında sahnelenmesi girişimidir. Ancak Hamdullah Suphi ve Halide Edip (Adivar)'in rol aldıkları bu oyun seyirciler arasında Talat Paşa ve Enver Paşa'nın da bulunmasına rağmen devrin İstanbul Muhafızı Cemal Paşa tarafından Müslüman kadınlarının sahneye çıkmasının sakıncalı olacağı gerekçesiyle son anda engellenmiştir.⁽⁹⁾ Bunun üzerine kürsüye gelen Hamdullah Suphi, hükümeti sert bir dille eleştiren şu konuşmayı yapmıştır:

"... Yeni Turanın Türk kadınları tarafından temsilini meneden hükümet, bir ihtilal zümresine layık harekette bulunmadı. Bu hükümet kendisinden beklediğimiz cesareti gösteremedi. Bütün eski hükümetler gibi halk ihtilâli kara kalabalığın galeyanı endişesi önünde geri döndü, kendi prensiplerini kendisi terketti.

... Acaba ne vakit, Türk vatanının idaresini elde edenler halk ihtilali korkusunu yenecek ileri attıkları inkılâp fikirlerine cesaretle bağlanacaklar ve buna herşeye rağmen sadık kalacaklar..... Türk kadını bütün tarihinde hür kalmıştır ve hür yaşıyor. O halde ne için bu akşam İstanbul'un belli başlı ailelerine mensup kadınlarımız, milli bir oyunu temsil için sahnemize geldiği vakit, hükümet mümeneatı karşımıza çıkıyor? Meşrutiyetin memlekete getirdiği hürriyet namına mı? Yoksa sokak ihtilali, halk kıyamı endişesi namına mı?"⁽¹⁰⁾

Bu ilk tecrübeden sonra, gene Halide Edip tarafından yazılan ve Muhsin Ertuğrul'un sahnelediği Kenan Çobanları, Türk Ocağı'nda büyük bir kalabalık önünde oynanmıştır. Bu defa Cemal Paşa'nın da seyrettiği oyunun

(9) Sadık Çiner, "Büyük Vatan Evladı", I.Y., C.6, Sayı: 2 (H.S.T. Özel Sayı) (Şubat 1967) s. 83.

(10) Tanrıöver, Dağ Yolu 2, s. 197-204.

sahneye konulmasından Hükümetin endişelenmesine rağmen, seyirciler arasında büyük ilgi uyandırmış, ne Ocakta ve ne de şehirde herhangi bir olay meydana gelmemiştir.⁽¹¹⁾ Bundan sonra çeşitli konserler ve temsillerle kadınlar sahneye çıkmaya devam etmişlerdir. Böylece Ocak kadınların toplumda temsil edilmesi gibi, önemli bir inkılâp hareketinin de önderliğini yapmış oluyordu.

Ocak'ta periyodik olarak yapılan konferansların yanında önemli günlerde çeşitli özel programlarda düzenlenmekteydi. Bunlar içinde Osmanlı devleti'nin kuruluş günü her yıl Türk Ocağı'nda kanun-ı evvel 17'de çeşitli merasimlerle kutlanmaktaydı. Bu merasimlerde Hamdullah Suphi, Ahmet Ağaoğlu, Mehmet Emin (Yurdakul), Halide Edip (Adıvar) çeşitli konuşmalar yapmışlar, şiirler de okumuşlardır.⁽¹²⁾ Ayrıca 1915 yılında Çanakkale Savaşına gönüllü olarak katılmak üzere toplanan Üniversite gençliği, yeni mezun olan doktorların görev yerlerine gitmek üzere İstanbul'dan ayrılmaları, Tevfik Fikret'in ölüm yıldönümü, bayramlar vb. gibi çeşitli vesilelerle de hem hanımlara, hem erkeklere Türk Ocağı salonunda müsamereler düzenlenmiştir.⁽¹³⁾

Türk Ocağı konferansların ve temsillerin yanısıra Ocak sinemasında her öğleden sonra kadınlara, gece ise erkeklere film göstermekte⁽¹⁴⁾ ve

(11) Adıvar, Mor Salkımlı Ev .., s. 183-184, Cansever, "Rahmetli Hamdullah Suphi." s. 26 Ancak Yahya Kemal, Siyasi ve Edebi Portreleri, İstanbul 1968, s.36 ve Yakup Kadri Karasmanoğlu, Gençlik ve Edebiyat Hatıraları, Ankara 1969, s.333'de Tevrat'tan parçaların okunması sebebiyle, seyredenler üzerinde Yahudi tesiri bıraktığını bu sebeple oyuna karşı seyredenler arasında tepki oluştuğunu belirtmektedirler.

(12) Bkz. "Türklük Şunu", TY, Yıl:5, C.11, Sayı:9, (22 Kanun-ı evvel 1332) s.3293, "Kurtuluş Bayramı" TY, C.11, Sayı:9 s. 3293, Bu günün anısına Türk Ocağı, Türk Yılı, Osmanlı Hükümetinin İstiklâl Gününü Hatırlamak Üzere Tertip Edilen Takvimdir, Akkurum 1330 (1914) Türk Yurdu Kütüphanesi, 32 s. yayınlanmıştır.

(13) Geniş bilgi için bkz. "Türk Ocağında Müsamere", TY, C.12, Sayı: 7 (24 Mayıs 1333) (1917) s.3454, "Türk Ocağında Veda Müsameresi" TY, C.12, Sayı:8 (Haziran 1333) s.3469, "Genç Doktorların Ayrılış Günü", TY C.14, Sayı:8 (Haziran 1334) (1918) s.4237-4240, "Türk Ocağında Ziyafet ve Bayram Merasimi", TY, C.13, Sayı:4 (Teşrin-i evvel 1333) s.64, "Türk Ocağında Kış Müsamerelerinin Sonu", TY, C.8, Sayı:6 (Mayıs 1331) s. 2629-2630.

(14) İkdam, 12 Mart 1332 (1916), "Türklük Şunu" TY, Cild: 6, Sayı: 69 (26 Haziran 1330) s.2304.

müzik programlarında düzenlemekteydi.⁽¹⁵⁾ Ayrıca İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yaptığı gibi gece dersleri de düzenlemekteydi. Bu derslerde daha çok Türkleri bir meslek sahibi yapmaya yönelik, okuma yazma, yabancı dil, banka memurluğu, tüccar katipliği ve çeşitli zanaat dallarında kurslar şeklinde eğitim verilmektedir.⁽¹⁶⁾ Yine bu derslerde darülfünun hocaları tarafından Türk, İslâm, Osmanlı, Edebiyat, güzel sanatlar ve hukuk tarihiyle ilgili bilgiler de verilmekteydi.⁽¹⁷⁾

Türk Ocağı düzenlediği konferanslar, sohbetler, müsamereler, konserler ve serbest derslerle adeta bir halk Üniversitesi gibi çalışarak millete yön vermeye çalışmıştır.⁽¹⁸⁾ Bu faaliyetlerde işlenen konuların hemen hemen tamamını Türklüğe ait meselelerin teşkil etmesi, milli ruhun etkili bir kaynağı olmuştur.⁽¹⁹⁾ Nitekim A.Şinasi Hisar'a göre, Türk Ocakları "herşeyden önce, gönüllerde vatan ve milliyetçilik duygularını alevlendiren ve milliyetçileri birbirine bağlayan birer his ve emel iştiraki müessesesi idiler. Mevcudiyetlerinin hikmeti bu birliğin her sahada daha şuurlu olarak teessüsü idi.... Ocak, Türk gençliğini milli duygu etrafında azami uyanıklığa davet ediyordu.... milliyetçilik ve vatanseverlik hislerini saatlerce şuurlandırmakla kalmıyor, onları birer iman haline getiriyordu."⁽²⁰⁾ Ziya Gökalp'de, "Bir millet içinde böyle

(15) Fethi Erden, "Türk Ocağında Musiki", TY, Sayı: 265 (Şubat 1957) s.637-639, Müzik programlarının yanında Gomitas Vertabet adlı bir Ermeni'nin Ocakta sürekli olarak piyano resitali verdiği de bilinmektedir. Adivar, Mor Salkımlı .., s.184-185, Kâzım Nami Duru, İttihat ve Terakki Hatıralarım, İstanbul 1957, s.74.

(16) "Türk Ocağı Dersleri" TY, c.9, Sayı:7 (3 Kanun-ı evvel 1331) s. 2852, "Türk Ocağı'nın Dersleri", TY, C.12, Sayı:4, (Nisan 1333) s.340, Osman Ergin, Türk Maarif Tarihi, C. 3-4, İstanbul 1977, s.1486, Halide Edip ayrıca, İngiliz Edebiyatı, dersleri vermekteydi. Fethi Erden, "Halide Edip Hanımın Bilinmeyen veya Az Bilinen Tarafları ve Türk Ocağı ile Alâkalı Hatıraları", TY, C. 3, Sayı: 11-12 (305-306), s.19-20.

(17) "Türk Ocağı İdare Raporu (1918)" TY, s. 4256.

(18) Georgeon, "Les Foyers Turcs" s.170, Burhanettin Develioğlu, "Hamdullah Suphi ile Elli Beş Sene", TY, C.6, Sayı: 2 (Şubat 1967) s.12, Feridun Kandemir, "Türk Ocakları", Resimli Tarih Mecmuası, Sayı: 70, (Ekim 1955) s. 4108.

(19) Ahmed Emin (Yalman) Turkey In The World.., s. 197.

(20) Abdülhak Şinasi Hisar, "Bir Vatanseverlik Mâbedi Olan Ocak", TY, Sayı: 235 (Ağustos 1954) s. 89-90.

milli bir teşkilat olmalıdır ki, milli harsı, mefkûreyi meydana getirsinler, neşre ta'mime çalışsınlar. Türk Ocağı, ilk açıldığı günden beri bu vazifeyi ifa etmiştir."⁽²¹⁾ demektedir. Gerçekten de, I. Dünya Savaşı'nda Enver Paşa'nın Doğu'da hazırladığı büyük harekât için Türk Ocağı'na devam eden veya O'nun üyesi olan zabitlerin isimlerini istemesi⁽²²⁾ Çanakkale'de olağanüstü fedakârlığı gerektiren görevlerde ortaya atılan gönüllülerin çoğunun Türk Ocağı mensupları olan yedek subaylardan çıkması⁽²³⁾ Vehip Paşa'nın Çanakkale Savaşları sırasında İstanbul gazetecilerine "Ne vakit çok müşğul bir vazife yapılmak icap ederse en evvel Ocaklı zabiti hatırladığınızı size haber vermeliyim"⁽²⁴⁾ demesi, Teşkilat-ı Mahsusa mensuplarının bir kısmının Türk Ocaklılardan seçilmesi⁽²⁵⁾ Ocağın milli şuur yaratmada olumlu tesirler bıraktığının delilleridir.

Türk Ocakları'nın devrin şartları gereği, temelde milli duygulardan kaynaklanan Türkçülük-Milliyetçilik fikrini "heyecan ve telkin" yoluyla uyandırmak ve canlı tutmak faaliyetlerinin odak noktasını oluşturur. Bu yoğun canlı faaliyetler sonucu ülkede milliyetçilik şuuruna sahip genç nesillerin yetişmesi mümkün olabilmıştır.

(21) Ziya Gökalp, "Ocaklar Ne Yapmıştır, Vazifesi ve Gayesi Nedir?", Altın Yurd, C.1, No:1 (15 Mayıs 1339) (1923) s.3.

(22) Tanrıöver, "Müessesemizin Mazisine ...", s.331, Necati Akder, "Hamdullah Suphi Tanrıöver'de Milliyetçilik Fikri ve Milliyetçilik Mefkûresi", Türk Kültürü, C.4, Sayı:45 (Temmuz 1966) s. 14-15.

(23) Ziya Gökalp, "Türk Ocakları ve Milli Şuur" T.Y., Sayı: 245, (Haziran 1955) s. 954.

(24) Tanrıöver, y.a.g.m., s. 331.

(25) Abidin Nesimi, Teşkilat-ı Mahsusa'da görev yapan doktorlar askeri tıbbiyeden yetişmiş, genç, ateşli genellikle, "Türk Ocaklı" kişilerdi demektedir. Abidin Nesimi, Yılların İçinden, İstanbul 1977, s. 37.

b. Sosyal ve Kültürel Faaliyetler

Türk Ocağı bu ilk faaliyet döneminde Türkçe ve yabancı dillerdeki eserlerden oluşan 1250 kitaptan meydana gelen bir kütüphane kurmuştur.⁽²⁶⁾ İleride üzerinde durulacağı gibi Cumhuriyet döneminde kitap sayısı 40.000 cilde ulaşacaktır. Ayrıca Ocağa gerek Türkiye'de ve Avrupa'da gerekse Türk dünyasının diğer bölgelerinde yayınlanan bazı gazete ve dergilerin de devamlı gelmesi sağlanmıştır.⁽²⁷⁾ Diğer taraftan, Türkistan, İran, Irak, Suriye, Anadolu, Rumeli, Mısır, Tunus ve Cezayir'de Türk hanedanları tarafından vücuda getirilmiş çini, hat sanatı ve resim gibi eserlerden oluşan bir koleksiyon meydana getirilerek⁽²⁸⁾ Türk kültür eserleri canlı tutulmaya çalışılmıştır.

Ocak taşradan gelen fakir öğrencilere de maddi yardımlar da bulunmuştur. Her yıl 30-35 genç çeşitli okullara yerleştirilmiş, onlara burs verilmiş, kalacakları yer temin edilmiştir. Öğrencilere verilen maddi yardımlar 1913-1918 yılları arasında 5000 lirayı bulmuştur.⁽²⁹⁾ Bu çerçevede dış Türklere İstanbul'a öğrenim amacıyla gelen birçok gence de barınma imkanı sağlayan Türk Ocağı, İstanbul'da "Türk Ocağı Mühendislik Birlik Yurdu"nu da kurmuştur. Türk gençlerini mühendisliğe teşvik etmek amacıyla oluşturulan bu yurttan, öğrencilere okullara giriş imtihanından

(26) "Türk Ocağı İdare Raporu (1918)", TY, s. 4260.

(27) "Türklük Şunu", TY, Yıl: 3, Sayı: 7 (55) (12 Kanun-ı evvel 1329), s. 1067.

(28) Abdülhak Şinasi Hisar, "Ocakta Tezyini Sanat Eserlerimiz Arasında", TY, Sayı: 4 (237) (Ekim 1954), s. 249-252, Vakit, 25 Temmuz 1334 (1918), "Türk Ocağı İdare Raporu (1918)", TY, s. 4261.

(29) Vakit, 25 Temmuz 1334 (1918), öğrencilere yapılan yardımlar yıllık bütçesinde de gözük-
mektedir Bkz. "Türk Ocağı 1330, 1331, 1332 seneleri Mesarifat ve Varidat Cetvelleridir."
TY, C.XIV Sayı: 9 (30 Haziran 1334) s. 4272.

önce çeşitli kurslarda verilmiştir. (30)

Bilindiği gibi, Kapitülasyonlar, Duyun-u Umûmiye ve Balkan Savaşlarında alınan ağır yenilgi, Türkler arasında milliyetçiliğe dönüşü hızlandırmış, azınlıklara duyulan tepkiyi artırmıştır. Bu çerçevede Türkler, başta İstanbul olmak üzere, Rum dükkanlarını boykot etmeye başlamışlardır. I. Balkan Savaşının sonlarında başlayan bu boykot daha sonra Ermeniler ve diğer azınlıklara karşı devam etmiştir. Hareketin sebebi, Türklerin kendi devletleri içinde iktisadi bağımsızlığa duyduğu özlemin bir sonucuydu. Boykota paralel olarak, birçok Rum ve Ermeni esnaf ve tüccar iflâsa sürüklenirken, Türklere ait dükkan ve küçük şirketler bunların yerlerini almaya başlamıştır. (31) İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından teşvik edilen bu boykot hareketi içinde Türk Ocaklarının da aktif bir şekilde yer aldığını görüyoruz. Öyleki zamanın Rum Patriği Türklerin Hristiyan dükkanlarından alışverişi boykot ettikleri haberi üzerine Dahiliye Nazırını tehdit ederken, Türk Ocağı'nda ecnebi malı almamak üzere yeminler ediliyor, Türk gençlerine yerli malı sevgisi aşılanıyordu. (32) Aynı zamanda Türkleri iktisadi hayata çekmek amacıyla kooperatif temellerinin atıldığı Ocakta ileride üzerinde durulacağı gibi, milli iktisat fikri işlenmekteydi.

Türk Ocağı milli iktisat fikri çerçevesinde çeşitli sergiler de düzenlenmiştir. (33) Bu sergiler içinde en önemlisi Ekim 1919'da düzenlenen

(30) "Türk Ocağı İdare Raporu (1918)", TY, s. 4260, .

(31) Tekin Alp, a.g.e., s. 38-39.

(32) Tunaya, "Yeniden Doğuş"

(33) "Türk Ocağı İdare Raporu (1918)"nda üçtane sergi düzenlendiği belirtilmektedir. Ayrıca çeşitli derneklerde Ocak'ta sergiler düzenlenmiştir. Mesela, 1912'de Balkanlardan gelen göçmenlere yardım amacıyla kurulan Esirgeme Derneği tarafından 1914'te Türk Ocağı'nda bir sergi düzenlenmiştir. Şefika Kurnaz, Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923), Ankara 1990, s. 98.

Türk Sanayi sergisidir. Türk Ocağı Sanayi Encümeni tarafından Ocak binasında düzenlenen bu sergi Veliahd Abdülmecid Efendi tarafından açılmıştır. Sergide daha çok üretime yönelik faaliyetlerde bulunan, Türk kadınları Biçki Yurdu, Kadınlar Çalıştırma Cemiyeti İslamiyesi, Esirgeme Derneği, Ordu Donanma Pazarı, İmalat-ı Harbiye Mektebi, Osmanlı Anonim Şirketi, Beyrut Sanayi Mektebi gibi kuruluş ve derneklerin malları sergilenmiştir. (34)

Türk Ocakları'nın fiili olarak yürüttüğü faaliyetlerden birisi de bünyesinde çeşitli dernekler kurması veya benzer amaçlar doğrultusunda kurulmuş olan derneklerle işbirliği yapmasıdır. Bunlar içinde önemlileri, Türk Gücü Derneği, Köycüler Cemiyeti, Türk Bilgi Derneği, İhtiyat Zabıtları Teavün Cemiyeti ve Darülfünun Talebe Cemiyeti gibi derneklerdir.

Bilindiği gibi Türk Ocağına 20 yaşını bitirenler üye olabildiğinden (35) daha genç yaştakiler için Türk Gücü, adlı bir dernek kurulmuştur. (36) Balkan Savaşları'nın bunalımlı bir döneminde 1 Mart 1329 (1913)'te İstanbul Türk Ocağı binasında kurulan Türk Gücü'nün beyannamesinde, Türk'ün eski gücünü kaybettiği, bunun temel sebebinin güçsüzlüğü olduğu vurgulandıktan sonra, Avrupa'daki gençlik kuruluşlarından örnekler verilerek, kendilerinin de memlekete güçlü, kuvvetli, atik, tetik gençler yetiştirmek için Türk Gücü isimli bir dernek kurdukları vurgulanır.

(34) Sergiye katılacak kuruluşların tesbiti ile görevli Sergi Heyeti Takdiriyesi'nde Halide Edip, Nakiye Hanım, Muallim İsmail Hakkı, Hamdullah Suphi, Sanayi Mühendisi Hüsnü, Sanay-i Müdür-ü Umumisi Fuad, Mekteb-i Sanayi Müdürü Memduh Beyler bulunmaktadır. Geniş bilgi için bkz. Türk Ocağı Sanayi Encümeni Tarafından Açılan 1335 Senesi Türk Sanayi Sergisi Kataloğu, Türk Dünyası Matbaası, İstanbul 1335 (1919) (Katalogda sayfa numaraları verilmemiştir.) Toplam 46 sayfadır., Tevetoğlu, Hamdullah Suphi...., s. 128.

(35) Türk Ocağı'nın Nizamname-i Esasi ve Dahilisi 1328 (1912)'nin 6. maddesine göre, s.4.

(36) Enver Behnan Şapolyo, Ziya Gökalp İttihat Terakki ve Meşrutiyet Tarihi, 2.B. İstanbul, 1974 s. 147, Türk Ocağı'nda Türk Gücü diye bir beden terbiyesi kısmı kurulmuştu. Bunu kuran Tahsin (Kurucuoğlu) adında bir gençti. Bkz. Kâzım Nami (Duru), "Türk Ocağı Hatıralarımdan" TY, Sayı: 250 (Kasım-1955), s. 356, Ziya Gökalp'de "Türk Ocağı bir çok adlarla da teşekkül etmiştir. "Türk Gücü", "Türk Derneği.... Ocak bunları tevhid ve meczetmişti." demektedir. Ziya Gökalp, "Ocaklar Ne yapmıştır. Vazifesi...." s.3.

Beyannamenin devamına eklenen taslak şeklindeki tüzükte de,

"Adımız: Türk Gücü, şiarımız, Türk'ün Gücü herşeye yeter! Maksudumuz: Soyumuzu, huyumuzu düzelterek âtiye tam manasiyle bir er yetiştirmek, muhtac-ı muavenet olanlara ve bilhassa hem cinsimize yardım etmektir." deniliyor ve derneğin milletine candan bağlı her gence açık olduğu belirtiliyordu.⁽³⁷⁾ Daha sonra, "Türk Gücü'nün ne olduğunu bildirmek için" başlıklı yazıda, Avrupa'daki gençlik derneklerini taklit etmedikleri vurgulandıktan sonra, kuruluş amacı şöyle anlatılmaktadır:

"Geçmiş zamanlarımız pek şanlı tarihimiz, hatıralarımız mefahirle dolu..... (Amacımız) Türklüğü yine yerine yükseltmektir. Bunun için yapılacak bir çok işler var. İlki dilimizi, yazımızı düzeltmek, sonra Türklükte benlik uyandırmak, sonra yeniden güçlü bir Türk soyu yetiştirmek. Türk malı yiyerek, Türk malı giyerek sanatımızı ilerletmek! Daha çok var, daha çok. Fakat elhamdulillah çok Türk de var. Yalnız Rusya'da otuz milyon! Türk dili dünya'da ençok söylenen dillerin üçüncüsüdür.... İşte her Türk payına düşen işi görürse muradımıza çabuk ereriz. Yurdumuzda terbiyye-i bedeniyye ye olan ihtiyaç günden güne arttı. Bunu pek çokları anladı. Anlayan gençler birleşdik. Milli duygu ile milli terbiye ile milli emel ile işe başladık."⁽³⁸⁾

Türk kamuoyunda derneği tanıtmaya yönelik bu yazılardan sonra, Türk Gücünün Umûmi Nizamı yayınlanmıştır. Yirmi dokuz maddelik nizamnamenin girişinde Türklüğe eski kuvvetini kaybettiren siyasi, sosyal sebepler

(37) Metin için bkz. "Türk Gücü", "Türk'ün Gücü Herşeye Yeter", T.Y., Yıl:2, Sayı: 2 (35) (Mart 1329) (1913) s. 337-343.

(38) "Türk Gücünün Ne Olduğunu Bildirmek İçin", TY, Yıl: 2, Sayı: 13 (37) (4 Nisan 1329) s. 430-432.

üzerinde durularak, Terbiye-i Bedeniy'ye ile Hıfzı Sıhha adlı iki şubeyi içine alan Türk Gücü'nün amaçlarına ulaşmak için nasıl çalışacağı anlatılmıştır. Daha sonra Teşkilat ve derneğe giriş şartlarının anlatıldığı nizamnameye göre, Derneğin Asli Reisi Umûmî İstanbul Muhafızı Miralay Cemâl Beyefendi, Reis Vekili Atıf Bey (Mekteb-i Mülkiye mezunlarından) Doktor: Tevfik Rüşdü Bey (Aras), Katip Fâlih Rıfkı (Atay), Mesul Murahhas Makine Mühendisi Kuzucuoğlu Tahsin Bey'dir.⁽³⁹⁾ Türk Gücü kuruluşundan bir yıl sonra Edirne, Tekfurdağı (Tekirdağ), Bursa, Kütahya, Balıkesir, Çanakkale, Konya, Ankara, Samsun, Erzurum, Antep, Trabzon, Kastamonu, Urfa, Adana vb. yerlerde olmak üzere 26 şube açarak büyük bir gelişme göstermiştir.⁽⁴⁰⁾

Türk Ocakları bünyesinde kurulan, Türk Gücünün Türklüğü maddi, manevi varlığıyla canlandırıp yaşatacak yeni nesiller yetiştirmek amacıyla, Türkçülük ve Turan mefkûresinin siyasi-edebi bakımdan canlanmaya başladığı bir sırada devrin duygu ve heyecanlarını yansıttığı görülmektedir. Nitekim İstanbul Türk Ocağı'nda Türk Gücü yararına düzenlenen müsamerede dernek murahhası Kuzucuoğlu Tahsin Bey'in aşağıya aldığımız konuşması bu eğilimi açıkça ortaya koymaktadır:

"Büyük Turan'ı özleyen yeni, uyanık Türk Dünyası, Turan'ın altın tacını taşıyacak saltanat binasının dört direğini dikti: Türk Bilgi Derneği, Türk Yurdu, Türk Ocağı ve Türk Gücü!

Saydığım bu mukaddes müesseselerin ilk ikisi ilmi fenni müesseseler, üçüncüsü yani Ocak içtimai ve terbiyevi bir müessese...

(39) Geniş bilgi için bkz. Türk Gücü'nün Umûmî Nizamı, Matbaa-i Hayriyye ve Şürekâsı, İstanbul 1329 (1913) 12 s. Aynı nizamname Tunaya, Siyasal Partiler, C.I, s. 461-465, ve Fevziye Abdullah Tansel, "Memleketimizde Gençler İçin Kurulan İlk Dernekler, Gazete ve Dergiler" Bellefen, C.LI, Sayı: 199 (Nisan 1987) s. 285-289, da da yayınlanmıştır.

(40) Şubeler için bkz TY, C.VI Sayı: 3 (63) (Nisan 1330) s. 2197.

Türk Gücü, bu gün düşkün, dağınık Türk kuvvetini yeniden var edecek, yaşatacak, Türk'ün o açık alnını yeniden yükseltecek o yılmaz keskin gözünü yine parlatacak, o geniş göğsünü yeniden kabartacak, Dernek'in meydancısı, Ocak'ın bekçisi, Yurd'un koruyucusu, Turan'ın akıncısı olacak....."(41)

Türk Gücü, daha sonra Enver Paşa'nın Harbiye Nezaretine bağlı olarak kurduğu Gençlik Dernekleri ile paralel bir çalışma içine girmiştir.(42)

Türk Ocakları tarafından kurulan derneklerin önemlilerinden birisi de üyelerinin bir kısmı tarafından 25 Kasım 1918'de kurulan Köycüler Cemiyeti'dir.(43) Merkezi İstanbul'da olan Köycüler Cemiyeti'nin şubesi yoktur. İdare Heyeti: Reis Halide Edip (Adıvar) Umumi katip Rağıp Nureddin (Ege), me sul murahhas Dr. Şemseddin'dir. Nizamnamesine göre amacı, "köylüler arasında insaniyetkâr bir tarzda çalışmak ve sıhhat, maarif hususatında kendilerine yardım etmek"dir.(44)

Köycülük hareketi, Türk Ocakları içindeki halka doğru hareketini fiilen uygulama safhasına koymak amacıyla başlatılmış, başta doktorlar

(41) Kuzucuoğlu Tahsin aynı mûsamerede hanımlara hitap ederken de, "Turan akıncılarına yılmaz yorulmaz yoldaşlar veriniz" demektedir. Konuşma metni için bkz. "Türk Gücücülük", TY, C.2/1 Sayı: 3 (63) (3 Nisan 1330) s. 2194, Türk Sözü Dergisi mûsamere haberini verirken "Büyük Türk Irkının güççe kuvvetçe başka ırklardan geri kalmayarak ecdadı gibi güçlü kuvvetli olduğunu cihana bildirmek için kurulan Türk Gücü" şeklinde bir tanıtım yapmaktadır. "Türk Gücü'nün Mûsameresi", Türk Sözü, Yıl:1, Sayı: 5 (Mayıs 1914) s. 38.

(42) Enver Paşa, Avrupa'daki örnekleri doğrultusunda, Osmanlı Güç Dernekleri, Genç Dernekleri, Gürbüz Derneği, Dînc ve İzcilik derneklerini kurdurmuştu. Güç ve genç derneklerinin başbuğu Enver Paşa olmuş, "Dağ Başını Duman Almış" marşı bu dernekler için bestelenmiş, Beden Eğitimi ve Spor konusundaki çalışmalarda Selim Sırrı'nın (Tarcan) önemli hizmetleri olmuştur. Geniş bilgi için bkz. Zafer Toprak "II. Meşrutiyet Döneminde Paramiliter Gençlik Örgütleri" TCTA, C.2, s.531-536, Tunaya, Siyasal Partiler I, s. 458-473.

(43) Cemiyet fiilen 25 Kasım 1918'de kurulmakla beraber, resmen 18 Mart 1335 (1919)'da kurulmuştur. Köycüler Dosyası'ndan naklen Füsun Üstel, Türk Ocakları (1912-1931), (Ank.Üni. Doktora Tezi), Ankara 1986, s. 114.

(44) İdare Heyeti ve nizamname için bkz. Üstel, a.g.e., s. 126.

olmak üzere milliyetçi aydınların Anadolu içlerine hizmet için gitmeleri teşvik edilmiştir.⁽⁴⁵⁾ Köycüler Cemiyeti'nin reisliğini resmen Halide Edip (Adivar) yapmakla beraber, hareketin fiilen öncülüğünü Dr.Reşit Galip yapmaktadır.⁽⁴⁶⁾ Dr. Reşit Galip hareketin başlamasını şöyle anlatmaktadır. Türk Ocağı'nın konferans ve müsamereler yoluyla fazla birşey yapamayacağını eleştiren bir grup genç, Ocağın doğrudan doğruya halk içinde ve özellikle fiili olarak bir müessese haline dönüşmesi gerektiğini, gerçekte milliyet cereyanının ancak bu yolda semereler verebileceği yolundaki düşünceler geliştirilerek köycülük hareketini uygulamaya koymalarına yol açmıştır.⁽⁴⁷⁾

Nitekim Nisan 1919'da Dr.Reşit Galip başta olmak üzere, Dr.Hasan Ferid (Cansever), Dr.Fazıl Doğan, Giritli Dr.Mustafa'dan oluşan dört kişilik bir doktor grubu Tavşanlı'ya giderek köycülük hareketini fiilen başlatmışlardır.⁽⁴⁸⁾ Daha sonra Ocaklı Hayati Bey Tavşanlıya Nahiye Müdürü olarak gelmiş, Dr.Fazıl Doğan ve Giritli Dr.Mustafa Emet'e yerleşmişlerdir.⁽⁴⁹⁾ Köylülere başta sağlık hizmeti olmak üzere, birçok konuda yardımcı olmaya ve yol göstermeye çalışan bu gençler Tavşanlı'yı Anadolu'da numûne bir köy haline getirmeye çalışırlar.

Köycüler Cemiyeti buradaki tecrübelerden hareket ederek Anadolu'da örnek köyler oluşturulması için projeler hazırlamışlardır.⁽⁵⁰⁾ Ancak

(45) Türk Ocağı, halka doğru düşüncesinin sonucu olarak gerek yayınlarda gerekse konferanslarda kuruluşundan itibaren gençleri Anadolu'ya yöneltmeye çalışmıştır. Bu konu üzerinde ileride durulacaktır.

(46) 1893'te Rodos'ta doğan Dr.Reşit Galip, Türk Ocağı kuruluş çalışmalarında yer almış, Köycülük hareketinin öncülüğünü yapmıştır. Milli Mücadele'de Kütahya çevresinde Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin kuruluşunda görev almış, daha sonra Antalya ve Adana'da görev yapmış, 1925'te Aydın mebusu olmuştur. Türk Ocakları ve CHP Merkez İdare Heyetlerinde çalışmış, 1932-1933'te Maarif Vekilliği yapmıştır. Ayrıca Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti Umûmi Katıplığı ve Türk Dili Tetkik Cemiyeti başkanlığı da yapmıştır. Son derece faal bir kişiliği olan Dr. Reşit Galip 1934'te ölmüştür. Bkz. Ahmet Şevket Elman, Dr.Reşit Galip, Ankara 1955, s. 18-22.

(47) Reşit Galip, "Türk Ocakları", Altın Yurd, C.1, No:5 (9 Eylül 1339 (1923)), s.50 Köycüler Cemiyeti'nin bir anketinde "Niçin Köycü Olmak İstiyorsunuz?" sorusuna verdiği cevapta yukarıdaki ifadelerin yanısıra "Sekiz sene evvel Tolstoy'da okuduğum (Saadet, sükûn ve refah köylülerdedir, yere batsın saraylar) cümlesinin köylüye olan muhabbetime büyük tesiri olmuştur" demektedir. Uluğ İğdemir, "Kaybolan Bir İdealist", Dr.Reşit Galip, Ankara 1955, s.271.

(48) Köycüler Dosyasından naklen, Üstel, a.g.e., s. 118.

(49) Hıfzı Oğuz Bekata, "Köycü Reşit Galip" Dr.Reşit Galip, s. 81

(50) Geniş bilgi için bkz. Üstel, a.g.e., s. 119-123.

Köycüler Cemiyeti'nin İstanbul'da yaşayan üyeleri ile Anadolu'da görev yapanlar arasındaki anlayış farkı ve maddi problemler bu projenin hayata geçirilmesine imkan vermemiştir. Diğer taraftan köycüler cemiyeti üyelerinin büyük kısmının Milli Mücadeleye katılması üzerine çalışmalarına fiilen ara vermişlerdir.

Türk Ocakları tarafından başlatılan Köycülük hareketi son derece sınırlı kalmasına rağmen, basında çıkan yazılardan, hareketin övgüyle izlendiği anlaşılmaktadır.⁽⁵¹⁾ Türk Ocakları Cumhuriyet döneminde de köycülük hareketine devam etmiştir.

Doğrudan Türk Ocakları bünyesinde kurulmamakla beraber Ocaklı ileri gelen aydınlar tarafından kurulan bir diğer önemli dernek de Türk Bilgi Derneği'dir. Daha önce kurulmuş olan Türk Derneği'nin Ziya Gökalp ve Celâl Sahir'in gayretleri ile genişletilip kuvvetlendirilmesi sonucu oluşturulan bu derneğin kuruluş çalışmaları öncelere dayanmakla beraber ilk resmi toplantısını 14 Mart 1330 (1914) de yapan Türk Bilgi Derneği'nin ilmi başkanı Emrullah Efendi, idare Heyeti Başkanı da Celâl Sahir (Erozan)'dır.⁽⁵²⁾

Bir ilim akademisi mahiyetinde kurulan bu derneğin Türkiyat, İslamiyât, Hayatiyât, felsefe ve İçtimâiyat, Riyaziyât ve Maddiyat, Türkçülük gibi şubeleri oluşturulmuştur. Bu şubelerin kendi sahalarında ilmi çalışmalar yapması amaçlanan, bu derneğin gerek yönetiminde, gerekse

(51) Ahmet Emin, "Köycülük Hareketi", Vakit, 5 Temmuz 1335 (1919), "Anadolu Ortasında Yeni Bir Mamure" Vakit, 9 Teşrin-i evvel 1335 (1919) Halil Hilmi, "Halkçılık, Köycülük" I,II, İkdam 19, 20 Teşrin-i evvel 1335 (1919)

(52) Geniş bilgi için bkz. Kâzım Nami (Duru), "Türklük Şuunu", TY, Yıl: 2, Sayı: 22 (46), (8 Ağustos 1329) s. 784, "Türk Bilgi Derneği", TY, Yıl: 3, C.VI Sayı:2 (62) (20 Mart 1330), s. 2079-2080, "Türk Bilgi Derneği", Bilgi Mecmuası, C.I, Sayı: 6 (Nisan 1330) (1918) s. 646-649.

şubelerinde Hamdullah Suphi(Tanrıöver), Akçuraoğlu Yusuf, Ağaoglu Ahmet, Ziya Gökalp, Mehmet Emin (Yurdakul), Necip Asım, Ömer Seyfettin, Hüseyinzâde Ali (Turan) vb. gibi Türk Ocaklı öndegelen aydınların faal bir şekilde görev aldıklarını görüyoruz.⁽⁵³⁾

Kuvvetli bir kadro ve programla çalışmaya başlayan Türk Bilgi Derneği, İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından da destek ve yardım görmesine rağmen fazla uzun ömürlü olamamıştır.⁽⁵⁴⁾

Yukarıda anahatları ile temas ettiğimiz bu üç derneğin yanısıra, Türk Ocağı üyeleri arasında bir yardım ve dayanışma tesisi amacıyla kurulan İhtiyat Zabitleri Teaviin Cemiyeti'ni ve Darülfünun Talebe Cemiyetleri'ni de bünyesinde barındırıyordu.⁽⁵⁵⁾

Diğer taraftan Macaristan'da kurulan Turan Cemiyeti ile de ilişki kuran Türk Ocakları⁽⁵⁶⁾ amaçları ve ideolojisi gereği Osmanlı İmparatorluğu dışındaki Türklerle de yakından ilgilenmekte, bu konuda adeta bir irtibat bürosu gibi çalışmaktadır. Balkan savaşlarından itibaren Türk dünyasının çeşitli bölgelerinden gelen öğrenci ve heyetlerin bir çoğu Türk Ocağı'nı da ziyaret etmişler, onların onurlarına çeşitli toplantılar düzenlenmiştir.⁽⁵⁷⁾ Birinci Dünya Savaşı içinde, Rusya'daki Bolşevik İhtilaline paralel olarak, Türk unsurunun bağımsızlık mücadeleleri artmış, sonuçta İstanbul'a gelen resmi heyetler çoğalmıştır. Çünkü bu dönemde Osmanlı devleti Rusya Türkleri'nin hamisi rolünü üzerine almış bulunuyordu.

(53) Şubeler ve görev alan kişiler hakkında bkz. Tevetoğlu, Hamdullah Suphi.., s.99-100, "Türk Bilgi Derneği", y.a.g.y.

(54) Derneğin kuruluşuna Talat Paşa öncülük yaptığı gibi üyeleri arasında Dr.Nazım, Ziya Gökalp, Hüseyin Cahit (Yalçın) gibi ileri gelen İttihatçılarda vardır. Tevetoğlu, y.a.g.e., s.96, 99-100, 102 Landau a.g.e., s. 38-39'da Devletten mali destek aldığını belirtmektedir.

(55) Fethi Erden, "Türk Ocakları Nasıl Kuruldu...", s.52, Tunaya, Siyasal Partiler I, s. 435 "Türk Ocağı İdare Heyetinin Raporu" Büyük Mecmua, No:6 (24 Nisan 1335) (1919) s. 87.

(56) Mesela Budapeşte'de kurulan Turan Cemiyeti başkanı Kont Teleki, Nisan 1914'te İstanbul'a gelerek Türk Ocağı'nı ziyaret etmiş. Büyük Turan ırkının Türk gençliğinde, kaynayan ve taşan bir hayat ve faaliyet eseri gördüğünü, buna Turanlık emeline yardımcı bir ırkdaş sıfatıyla sevdiğini açıklamış ve Ocaklıları tebrik etmiştir. "Türklük Şuunu" TY, C.VI Sayı:5 (65) (1 Mayıs 1330) s.2174. Bu dönemde Türk-Macar dostluğunun kuvvetlenmesinde ve kültürel alışverişin gelişmesinde 1912'den Mondros mütarekesine kadar Budapeşte Başkonsolosluğu yapan Ahmet Hikmet (Müftüoğlu)'in önemli rolü olmuştur. Tevetoğlu, Müftüoğlu Ahmet Hikmet, s. 97-110.

(57) Dış Türklere gelen kişi ve heyetler Balkan Savaşı arı sırasında orada topladıkları yardımı iletme ve yaralılara bakmak amacıyla gelmişler, İstanbul'da öğrenim için gelen öğrenciler bunları takip etmiş. I.Dünya Savaşı sonlarında bu heyetler artmıştır. Bkz."Türklük Şuunu", TY, Yıl:2, Sayı:6 (30) (27 Kanun-ı evvel 1328),s.191, "Türk Ocağı İdare Raporu (1918)"TY, s.4251 Abdülhak Şinasi Hisar "Ocağın Kuruluşunda Millî Hudutlar Dışından Gelmiş Türkler", TY, Sayı: 239 (Aralık 1954) s. 433-435.

Bu sebeple gelen heyetler askeri ve siyasi yardım alabilmek amacıyla gelmekteydiler. Bunlar içinde 1918 baharında İstanbul'a gelen Cafer Seyidahmet (Kırım) başkanlığındaki Kırım Heyeti, için Türk Ocağı'nda yapılan toplantıda Cafer Seyidahmet ".. birdik bir olduk, daima bir kalacağız" demiştir.⁽⁵⁸⁾ Gene 1918 Haziran'ında İstanbul'a gelen Kafkas, Kazan, Kırım delegeleri ile Azerbaycan Milli Meclis başkanı Resulzâde Mehmet Emin Bey başkanlığındaki Azerbaycan heyeti için Türk Ocağı'nda yapılan resmi kabulde, Hamdullah Suphi yaptığı konuşmada, Türk Ocağının milli davanın kazanılmasında oynadığı rolü anlatmış ve "bütün Türklerin bu netice-i mesudeyi görmekle mübahi olacaklarını" belirtmiştir. Resulzâde Mehmet Emin Bey de, Azeri gençliğinin daima Türkiye ile beraber olacağını" açıklamıştır.⁽⁵⁹⁾ Bu temasların da etkisi ile ileride üzerinde durulacağı gibi, 1918 yazında İstanbul'da asker-sivil Türk aydın ve devlet adamlarında Türkcülük-Türk birliği fikri heyecanı en yüksek noktasına ulaşmıştır.

Bilindiği gibi Türk Ocakları'nın içinde Rusya'dan gelen Türk aydınlarının önemli bir yeri vardır. Bu aydınlar I.Dünya Savaşı içinde "Rusya'da Sakin Müslüman Türk-Tatarlarının Haklarını Müdafaa Cemiyeti"ni kurmuşlardır.⁽⁶⁰⁾ İttihat ve Terakki hükümetinin desteği ile kurulan bu cemiyet vasıtasıyla, Yusuf Akçura, Ağaoğlu Ahmet, Hüseyinzade Ali gibi Türk Ocağı'nın da faal üyeleri olan aydınlar Rusya'daki Türklerin davalarını Avrupa ülkelerinde tanıtıcı faaliyetlerde bulunmuşlardır.⁽⁶¹⁾ Rusya'daki Türklerin Milli Mücadele hareketine de fiilen katılmışlardır. Landau, Türk Ocaklarının İmparatorluk haricinde Kafkaslar'da ve Türkistan'da kollara

(58) "Kurtuluş Günlerinde Kardeş Musahebeleri", TY, C.XIV Sayı:7 (158) (10 Mayıs 1334) (1918) s. 4206.

(59) "Türk Ocağında Kırım, Kafkas ve Azerbaycan Murahhasları", TY, C.XIV Sayı:11 (161) (15 Ağustos 1334) (1918) s. 4336.

(60) Cemiyet için bkz. Tunaya, Siyasal Partiler I, s. 416-417.

(61) Faaliyetler için bkz. Devlet, Rusya Türklerinin..., s. 242-246, Zenkovsky, a.g.e., s.111-113, Georgeon, Türk Milliyetçiliğinin..., s.99-101.

ayrıldığı, 1917'den sonra kuruluşun ajanlarının pantürkçülük propagandası yaptıklarından bahseder.⁽⁶²⁾ Ancak bu faaliyetler Türk Ocağı'nın boyutlarını aşan faaliyetler olup, ileride üzerinde durulacağı gibi İttihat ve Terakki yönetiminin dış Türklerle ilgili politikası çerçevesinde yapılan çabalardır. Devrin genel havası içinde, birçok kuruluş ve kişi gibi Türk Ocakları'da bu faaliyetleri aktif bir şekilde desteklemiş mensupları da fiilen birçok görevler üstlenmiştir.

c. Yayınları:

Faaliyetlerini ve fikirlerini daha çok toplu hareketlerle toplantı ve konferanslarla yürüten ve yayan Türk Ocakları'nın gelecek için kalıcı olan kitap yayınına yeteri kadar yönelemediğini görmekteyiz. Çünkü Ocağın yayınladığı kitapların sayısı son derece sınırlıdır. Onlarında büyük bir kısmı Cumhuriyet döneminde yayınlanmış olan kitaplardır.⁽⁶³⁾

Kitap yayıncılığında başarılı olamayan Türk Ocakları, fikirlerini yayma ve telkin bakımından önem verdiği dergi yayıncılığında oldukça başarılıdır.

Bu dergiler içinde hiç şüphesiz en önemlisi Türk Yurdu'dur. Yukarıda geniş bir şekilde üzerinde durulduğu gibi, Türk Yurdu Cemiyeti tarafından çıkarılmaya başlayan, Türk Yurdu dergisi, Türk Ocağı'nın kuruluşu ile birlikte, gayr-i resmi olarak Ocağın ana yayın organı haline gelmiştir. Türk Ocakları ve çevresindeki aydınların faaliyetlerini ve fikirlerini

(62) Landau, a.g.e., s. 73, Hamdullah Suphi 1912 yılından sonra Türkistan ve Çin'de de Ocakların açıldığından bahseder. Bkz. Bölüm III, s.119 Landau'un tezini doğrular mahiyette ise de abartmalı olma ihtimali yüksektir.

(63) Listesi için bkz. ^{V. Bölüm e/5} Ayrıca 1913 yılında "Türk Yurdu Kitaphanesi" kurulmuştur. "Kitaphanenin hulasa emeli şiarı Türklüğün faidesine çalışmaktır." deniliyordu. "Türk Yurdu Kitaphanesi" Türk Yurdu, Yıl:3, Sayı:4 (52) 31 Teşrin-i evvel 1329) s. 976, Bu kitapevi, Halide Edip'in Yeni Turan, Necip Asım'ın Türk Tarihi, Kazanlı Ahmet Zeki, Türk-Tatar Tarihi, Akçuraoğlu Yusuf, Üç Tarzı Siyaset, Akçuraoğlu Yusuf, Makalelerim, Hüseyin Ragıp Bey, Türklük, Bursalı Mehmet Tahir, Türklerin Ulûm ve Fünuna Hizmetleri vb. gibi on adet kitap reklamı vermiştir. Bkz. Türk Sözü, Yıl:1, Sayı: 1, (12 Nisan 1330) s.10

yaymada, dolayısı ile Türkçülük hareketinin teorisini oluşturmada en büyük rolü bu dergi oynayacaktır.⁽⁶⁴⁾

Türk Yurdu'nun yanısıra diğer önemli yayın organı Türk Yurdu tarafından Celâl Sahir'in (Erozan) yönetiminde 11 Nisan 1329 (1913) de çıkarılan haftalık Halka Doğru dergisidir. Taşra halkı ile aydınlar arasında bağ kurmayı amaçlayan bu dergi, ileride üzerinde durulacağı gibi Türk milliyetçiliğine halkçı bir muhteva kazandırılmasında önemli rol oynamıştır. 52 sayı yayın hayatına devam eden bu dergide, Halide Edip, Akçuraoğlu Yusuf, Ahmet Ağaoğlu, Tefik Nureddin, Celâl Sahir, Hüseyinzade Ali, Hamdullah Suphi, Akil Muhtar, Ali Canip, Kazım Nami, Köprülüzade Mehmet Fuad, Ziya Gökalp, Mehmet Emin, Aka Gündüz gibi devrin bütün Türkçü aydınları yazı yazmaktaydılar.⁽⁶⁵⁾

Halka Doğru dergisinin yayın hayatına son vermesine paralel olarak, onun yerine gene Celal Sahir'in yönetiminde aynı kadro Türk Sözü, dergisini çıkarmıştır. "Halka Doğru Gitmek-Halk İçin Çalışmak" parolası ile 12 Nisan 1330 (1914) tarihinde haftalık olarak yayın hayatına başlayan bu dergi de Halka Doğru'nun çizgisinde olmakla beraber daha çok orta tabakaya hitap etmektedir. Baş yazarlığını Ömer Seyfettin'in yaptığı bu dergi 24 Temmuz 1330 (1914) tarihine kadar 16 sayı yayınlanmıştır.

Diğer önemli bir dergi de, yukarıda anahatları ile üzerinde durduğumuz Türk Bilgi Derneği'nin yayın organı olan Bilgi Mecmuası'dır. İlk

(64) Türk Yurdu için bkz. s. 11. Bölüm 2/d

(65) Derginin bir tahlili için bkz. Mehmet Özden, 11. Meşrutiyet Devri Halkçılık Düşüncesi ve Halka Doğru Dergisi, (H.Ü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara 1985, s. 38-99.

sayısı Teşrin-i sani 1329 (1913) da yayınlanan Bilgi Mecmuası-Haziran 1330 (1914)'a kadar sadece 7 sayı olarak yayınlanabilmiştir. Yazarları Köprülüzâde Mehmet Fuat, Ahmet Ağaoğlu, Mehmet Emin, Rıza Tevfik, Yusuf Akçura, İsmail Hakkı (Baltacıoğlu) Parvus (Alexander Helphand)'dır. Celâl Sahir'in yönetiminde çıkan bu dergide ele alınan konular Türk Yurdu gibi Türkçülük cereyanı açısından kaleme alınmış, daha çok akademik hüviyette yazılardır.

Doğrudan Türk Ocakları veya Türk Yurdu ile ilgili olan bu dergilerin yanısıra Milli Tetebbular, Büyük Duygu, İktisadiyat Mecmuası, Yeni Mecmua, Büyük Mecmua vb. gibi dergilerle desteklenen Türkçülük fikri geniş kitlelere yayılma imkânı bulmuştur.

Türk Ocaklarında fiili olarak yürütülen bu faaliyetlerle İmparatorluk içinde Türk aydın ve gençlerinin milli şuura sahip geniş bir kadro oluşturmaları sağlanırken, düzenli çıkarılan dergiler, verilen konferanslar ve yapılan sohbetlerle Türk milliyetçiliği sistemleştirilmeye çalışılıyordu.

2- Türk Milliyetçiliği Konusundaki Fikirleri

Türkiye'nin yakın tarihinde önemli bir kilometre taşı olan Türk Ocakları⁽⁶⁶⁾ Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli din ve milliyetlerden meydana gelen kozmopolit yapısı içinde bir tepki ve kendini bulma akımı olarak şekillenen Türk milliyetçiliğinin gelişerek teşkilatlanması ile ortaya çıkmış bir cemiyettir. İmparatorluk bünyesindeki çeşitli unsurların milliyetçilik hareketleri karşısında, Türk milliyetçiliğinin öncüsü olma gibi bir fonksiyonu üstlenen Türk Ocakları kısa zamanda devrin önemli birçok fikir ve ilim adamını bünyesinde toplamıştır. Ocak çevresinde toplanan bu aydınlar günlük siyasi çekişmelerin dışında kalmaya çaba sarfederek, çalışmalarını Türk milliyetçiliğinin teorisini kurma konusunda yoğunlaştırmışlardır. Bu sebeple Türk Ocağı çevresindeki aydınların çalışmaları sayesinde Türkçülük akımı siyasi, sosyal, iktisadi ve kültürel hayata bakışlar getirmiş, dönemin en etkili fikir akımı haline gelmiştir.

Bu aydınlara göre; Türkler İmparatorluk yapısı içinde milli mefkûreden mahrum olarak yaşıyorlardı. Milli mefkûrenin olmayışı Türklerin her bakımdan geri kalmasına yol açmıştı. Bu sebeple İmparatorluk içinde şuursuz bir hayat süren Türk unsurunun biran önce uyandırılıp milli şuur içinde her bakımdan gelişmiş bir millet haline gelmeleri gerekiyordu. Bunun için öncelikle siyasi inkılâbı tamamlayacak sosyal bir inkılâp yapılmalıydı.⁽⁶⁷⁾ Sosyal inkılâpla, ahlakta, hukukta, siyasette, iktisatta, edebiyatta, sanatta, kısaca toplumun bütün kıymet sahasında milliyet

(66) Tunaya, Siyasal Partiler 1, s. 433.

(67) Demirtaş (Ziya Gökalp), "Yeni Hayat" s. 138, Aynı anlayış Yusuf Akçura ve Ahmet Ağaoğlu gibi aydınlar tarafından savunulmaktadır. Georgeon, a.g.e., s. 72.

esasına dayanan "Yeni hayat" kurulacaktı.⁽⁶⁸⁾ Böylece İmparatorluk içindeki Türkler her bakımdan gelişmiş sağlam bir millet haline gelecek ondan sonra da, dünyada dağınık bir şekilde yaşayan bütün Türkler arasında kültürel birlik sağlanacaktı.⁽⁶⁹⁾ Türkler kadar bütün milletlere de hürmet olunmasını talep eden, diğer milletlere karşı insani hislerle dolu olan Türkçülük siyasi olmaktan ziyade ahlaki ve sosyal bir harekettir.⁽⁷⁰⁾

Başlangıçta sosyal ve kültürel bir cereyan olan Türkçülük hareketi, meydana gelen siyasi, sosyal ve ekonomik olayların yol açtığı hızlı değişmeye paralel olarak boyutları da değişmiş, siyasi bir hareket halini almıştır. Bu değişmelere paralel olarak millet, devlet, kavim, ümmet vb. kavramlara verilen manalar da netleşmiştir. Diğer taraftan Türk Ocakları, Türkçülerin bütün eğilimlerinin toplandığı bir merkez görünümündedir. Bütün aydınlarda temel bağlılık odağı Türklük olmakla beraber, bu konuda takip edilmesi gereken politikada kısmen farklılıklar bulunmaktadır. Bu temel farklılık devleti koruma endişesi ile hareket eden Osmanlı Türkçüleri ile Rusya'dan gelen Türk aydınlarının soydaşlarının bağımsızlık kazanması ve Türk birliğinin gerçekleşmesi yolundaki fikirlere öncelik vermelerinden kaynaklanmaktadır.

a- Osmanlıcılık ve İslâmcılık Akımları Karşısındaki Tavrıları

Türk Ocakları camiasına dahil olan başta Ziya Gökalp olmak üzere Osmanlı Türkçüleri, kültürel manada Türkçülüğü savunurken, siyasi anlamda Osmanlılık geleneğini içinde yaşadıkları devletin bekası açısından belirli

(68) Ziya Gökalp'in daha önce ortaya attığı ve müphem fikirlerden oluşan Yeni Hayat daha sonra, Türkçü ilkelerle doldurularak "Millî Hayat'a dönüşmüştür. Ziya Gökalp, "Türkçülük Nedir?" (2), YM, C.II, Sayı: 27 (10 Ocak 1918), s.2-3, Ziya Gökalp, "Eski Türkçülük Yeni Türkçülük", YM, C.II, Sayı: 42, (2 Mayıs 1918) s.302-304, Kâzım Nami, "Yeni Hayata Doğru" TY, C.III, Sayı: 2 (26) (Teşrin-i sani 1328) s. 40-44.

(69) Ziya Gökalp, "Türkçülük ve Türkiyecilik" YM, C.II Sayı:51, (4 Temmuz 1918), s.482, Mehmed Fuad, "Türkçülüğün Gayeleri", Vakit, 16 Temmuz 1334 (1918).

(70) TY, "Türkler İçinde Millî Hareket", TY, C.VI, Sayı:5 (65) (1 Mayıs 1330) s. 2170-2172.

bir süre aşamamışlardır. Çünkü onların esas davası yeni bir devlet kurmak değil, yapısı çok değişmiş olmakla beraber, Türk-Müslüman benliğini muhafaza eden ve halen ayakta duran Osmanlı devletini milli bir devlet haline getirmektir.⁽⁷¹⁾ Aynı şekilde Türkçülükteki fikir temelini İslâmi unsurlarla desteklemişlerdir. Böylece Osmanlı Türkçüleri başlangıçta Osmanlılık ve daha sonra ağırlıklı olarak İslamiyete bağlı milliyetçilik anlayışı ortaya koymuşlardır. Ortaya koydukları milliyetçilik anlayışının Osmanlılık ve İslâmcılığın zararına olmadığını, aksine bu iki unsurda güçlendirici mahiyette olduğunu savunmuşlardır. Böylece siyasi bir akım olan Osmanlılığı ve İslâmcılığı şeklen terk etseler de sinelerinde yaşatmaya devam etmişlerdir. Buna karşılık Osmanlı İmparatorluğuna Rusya'dan gelen Türk aydınları, Türk milliyetçiliğinin siyasi düşünce bilincine daha çabuk varmışlardır. Bu konuda hiç şüphesiz, Osmanlı Türklerine nazaran onların içinde buldukları siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik faktörler birinci derecede etkili olmuştur.⁽⁷²⁾ Daha önce değindiğimiz gibi bu aydınlar içinde en önemlilerinden biri Yusuf Akçura'dır. Teorisyenliğinden ziyade bir aksiyon adamı olan Akçura, Türkçülüğün daha çok siyasi yönü ile ilgilenmiş, Türklüğe yeni bakış açıları kazandırmıştır. Bu sebeple Akçura'nın yukarıda bahsedilen Üç Tarz-ı Siyaset, adlı makalesini kısaca tahlil etmek faydalı olacaktır. Çünkü Akçura bu makalede 1913'lerde ağırlıklı olarak tartışılan bazı konulara açıklık getirmeye çalışmıştır.

(71) Karpat, "XIX. Asır.....", s. 378.

(72) Özellikle Yusuf Akçura'nın fikri şekillenmesinde etkili olan bu faktörlere Ziya Gökalp'in durumu ile karşılaştırmalı bir şekilde bkz. François Georgeon, "Ziya Gökalp et Yusuf Akçura", Ümit Doğanay'ın Anısına Armağan 1, İstanbul 1982, s. 367-381.

Bilindiği gibi Akçura, Üç Tarz-ı Siyaset'te Osmanlıcılık anlayışını bir tarafa bırakarak, İslamcılık ve Türkçülük akımlarının hangisinin daha faydalı olabileceği üzerinde durur. Sonuçta makaleyi "Müslümanlık ve Türklük siyasetlerinden hangisi Osmanlı devleti için daha yararlı ve kabil-i tatbiktir."⁽⁷³⁾ sorusu ile bitirmesine rağmen, makalenin bütünlüğü içinde Türklük siyasetine meylettiği bilinmektedir.⁽⁷⁴⁾ Diğer taraftan makalede, Türklük siyaseti, Türklükle İslâmiyetin ilişkisi konularına yeni bakış açıları getirmiştir. Türklük siyasetinin de İslâmiyet siyaseti gibi umûmi olduğunu, Osmanlı hudutları ile sınırlı olmadığını vurgulayan Akçura, doğabilecek Türk birliğinin dünyada jeopolitik önemine işaret eder.⁽⁷⁵⁾ Oluşacak bu Türk dünyasının merkezine Osmanlı devletini yerleştiren Akçura, Türk birliği ile Osmanlı devletine yeni bir misyon yüklemektedir. Böylece Akçura, Rusya Türklerinin birlik sağlama isteği ile Osmanlıların devleti koruma çabalarını bir senteze ulaştırmaya çalışmıştır.⁽⁷⁶⁾ Nitekim 1912 yılında gerek Osmanlılar, gerekse dışardaki bütün Türklerin milli menfaatlerini Osmanlı devletinin istikbali ve muhafazasında görmektedir.⁽⁷⁷⁾ Ancak diğer taraftan da Türk birliği fikrini, Osmanlı

(73) Akçura, Üç Tarz-ı Siyaset, s. 31-36.

(74) Akçura daha sonra, bugünkü düşünceme göre, bu makalade önemli bir tahlil noksanı vardır demektedir. "Türklük Siyaseti" ile "Türk Birliği", "İslam siyaseti" ile "İslâm birliği" birbirine karıştırılmıştır. Halbuki Osmanlı devletinin içerde Türklük veya İslâm siyaseti takip etmesi, dışarda "Pan-Türkist" veya "Pan-İslâmist" olmasını mutlaka icap ettirmez" demektedir. Akçura, Yeni Türk Devletinin...., s. 149-150.

(75) Akçura, Üç Tarz-ı Siyaset, s. 24, 34.

(76) Georgeon, a.g.e., s. 44.

(77) A.Y. "Türk Alemi", TY, C.II Sayı: 19 (26 Temmuz 1328), s. 599.

anlayışının dışında Türk-Tatar ortak mirasına yönelttiği dikkati çekmektedir.⁽⁷⁸⁾ Ayrıca Akçura'ya göre, "İslâm dini büyük Türk milliyetinin teşekkülünde mühim bir unsur" olmalı ve Hristiyanlıkta olduğu gibi, İslamiyet de içinde milliyetlerin doğmasını kabul edecek tarzda değişmeliydi. Bu değişimin mecburi olduğunu da söyleyen Akçura, "zamanımız tarihinde görülen umûmi cereyan ırklardadır. Dinler din olmak bakımından gittikçe siyasi ehemmiyetlerini, kuvvetlerini kaybediyorlar, içtimai olmaktan ziyade şahsileşiyorlar.... cemiyetlerde vicdan serbestliği, din birliğinin yerini alıyor" dedikten sonra, dinlerin ırklara yardımcı, hatta hizmet etmeleri gerektiğini vurguluyordu.⁽⁷⁹⁾ Burada Akçura'nın düşüncesi İslâmiyetin birlik ve dayanışmadan doğan gücünü milliyetçiliğin hizmetine vermek ve islâmiyetin Türk milliyetçiliğini kabullenmesi, hatta hizmetine girmesi şeklindedir. Bu konuda diğer Türkçülerden ayrılan Akçura'nın bu yaklaşımı II.Meşrutiyetten sonra milliyetçiliğin İslâmiyete yeni bir canlılık kazandırması düşüncesine ilham kaynağı olmuştur.⁽⁸⁰⁾ 1904'de Türklük, İslâmlık ve Osmanlılık konusunda çözümlemeyi yapan Yusuf Akçura, II.Meşrutiyetten sonra Tanzimat'ın "İttihad-ı Anasır" politikası ile Osmanlı milleti yaratmanın mümkün olamayacağını ortaya koymakta ve

(78) Akçura, Cengiz Han tarafından kurulan Moğol İmparatorluğunu, Türk ve Tatarların birliği- nin gerçekleştiği dönem olarak görüyor ve Türk birliği için bu dönemi örnek gösteriyor- du. Halen o hakanlığı kuran "Türk-Tatar-Moğol Milleti"nin mevcut olduğuna dikkati çekiyor- du. Akçura bu konudaki düşüncelerini önce konferans olarak açıklamış daha sonra Türk Yur- dun'da 11 sayı olarak yayınlanmıştır. Akçuraoğlu Yusuf "Müverrih Leon Cahun ve Muallim Barthold'a göre Cengiz Han", TY, C.1, Sayı:1 (Teşrin-i sani 1327) s.17-21'de başlayan bu makale serisi "Cengiz Han" başlığı ile C.1, Sayı: 11 (Nisan 1328) s.326-330'a kadar devam etmiştir. Bunun yanısıra Türk ve Tatarların birliğini vurgulayan yazılarda yazmıştır. "Türkler ve Tatarlar Birdir ve Medeniyete Hizmet Etmislerdir." Altın Armağan, İstanbul, 1328 s. 37-59.

(79) Akçura, Üç Tarz-ı Siyaset, s. 35.

(80) Georgeon, a.g.e., s. 43.

imparatorluktaki diğer unsurların milli gelişmelerine taraftar gözükmektedir.⁽⁸¹⁾ Nitekim başta Ziya Gökalp olmak üzere diğer Türkçülerin her üç cereyanı da telif etmeye çalışmalarını pek tasvip etmemektedir.⁽⁸²⁾

Akçura'nın Osmanlı anlayışının dışında bütün Türklük perspektifini yerleştirmeye çalıştığı bir dönemde yukarıda belirtildiği gibi diğer Türkçüler, milliyetçilik anlayışlarının Osmanlıcılığın ve İslamcılığın aleyhine olmadığını, aksine güçlendirici mahiyette olduğunu ortaya koymaya çalışmaktadırlar. Türkçülerin bu tavrında Osmanlıcılar ve İslamcılar tarafından şiddetle eleştirilmeleri de önemli rol oynamıştır. Bu eleştiriler, Türkçülük hareketinin Osmanlı devletinin birliğini sarsacağı, İslâm milletleri arasına nifak sokarak, İslâm birliğine engel olacağı ve İslâmiyetin zaten kavmiyet cereyanını reddettiği, bu sebeple milliyetperverliğin İslâmıla bağdaşmayacağı noktalarında toplanmaktaydı.⁽⁸³⁾

Bu eleştirilere karşı Türkçüler, Osmanlı İmparatorluğuna milliyetçilik cereyanını ilk getirenlerin Türkler olmadığını, Osmanlı milleti veya milliyetinin olamayacağını ve Osmanlı kavramının sadece bir devletin adı olduğunu belirtmektedirler. Onlara göre, Tanzimatçıların ortaya attığı bu Osmanlı milleti anlayışı bir kozmopolitlikten başka birşey değildi.⁽⁸⁴⁾ Gerçekte Osmanlı kelimesi bir devletin ünvanından başka birşey

(81) Georgeon, a.g.e., s.44.

(82) Yusuf Akçura, "Gökalp Ziya Bey Hakkında Hatıra ve Mülâharafar", TY, 2. Seri, C.I, Sayı:4 (Kanun-ı evvel 1340), s.156.

(83) Bu eleştiriler özellikle Süleyman Nazif, Ali Kemal ve Babanzâde Ahmed Naim tarafından yapılmıştır. Bkz. Süleyman Nazif "Cengiz Hastalığı" İctihad, Sayı:72 (18 Temmuz 1329) s.1573-1574. Süleyman Nazif'in Ahmet Ağaoğlu'nu hedef alarak kaleme aldığı bu eleştiriler İctihad'da 5 sayı sürmüştür. Ali Kemal "Atâlet-i Fikriye" Peyam, 26 Nisan 1330, Bu eleştiriler içinde en sert olanı Türkçüleri "halis Türkçü" ve "Türkçü İslamcı" diye ikiye ayırarak halis Türkçüleri "aşılama istedikleri şey apacık dinsizlik mefkûresidir" diyen Babanzâde Ahmed Naim tarafından yapılmıştır. Bkz. Babanzâde Ahmed Naim "İslamda Davâyı Kavmiyet" Sebil-ü Reşad, C.12, Sayı:293 (10 Nisan 1330) s.114-128, Bu konularda derli toplu bilgi için bkz. İsmail Kara, "Osmanlıcılarla Türkçüler arasında Bir Milliyetçilik Tartışması", TT, Sayı:30 (Haziran 1986) s.57-62, İsmail Kara, "İslamcılarla Türkçüler Arasında Bir Milliyetçilik Tartışması", TT, Sayı:28 (Nisan 1986) s. 240-247. Mohammed Sadıq "Türkçülük Cereyanı (1908-1918)" Türk Kültürü Araştırmaları, C.III-IV-V-VI, (1966-1969), s.13-17.

(84) Ziya Gökalp "Türkleşmek İslamlaşmak, Muasırlaşmak", (5), TY, C.IV, Sayı: 10, (8 Ağustos 1329) s.756-757, Ziya Gökalp'in bu makale serisi Türk Yurdunda 9 ayrı makale olarak yayınlanmış 1918'de kitap haline gelmiştir. Bu kitabın birçok baskısı yapılmıştır. Burada TY'deki makalelerin yanısıra Kültür Bakanlığı'nın yayınladığı eser kullanılmıştır. Ziya Gökalp, Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak, (Haz:İbrahim Kutluk), Ankara 1976, s.48, Yusuf Akçura "Tanzimatçılık Aleyhine" TY, C.III, Sayı: 11 (Mart 1329) s.349-352, İsmail (Gaspıralı) "Türklük-Osmanlılık", TY, C. VI, Sayı: 69 (26 Haziran 1330) s. 2291-2293.

olmadığına göre, Osmanlı adı altında yeni bir millet yaratma gayretleri boş bir hayaldi.⁽⁸⁵⁾ Bu sebeple milliyet mefkûresi böyle bir Osmanlılığa mani değildi. Çünkü Türkler Osmanlı camiasının en önemli unsurudur. Dolayısı ile Türklüğün kuvvetlenmesi Osmanlı saltanatının yeniden takviyesi olacaktır. Bir Türk ve İslâm devleti olan Osmanlının ayakta kalabilmesi ve unsurları idaresi ancak milli mefkûre ve benliğe sahip bir Türklüğün O'nun merkezinde bulunması ile mümkün olabilirdi.⁽⁸⁶⁾ O halde Türklüğe çalışmak Osmanlılığın eski ve önemli bir unsurunu kuvvetlendirmek ve yükseltmek olduğundan, aynı zamanda Osmanlılığa çalışmak demektir. Kısaca onlara göre, Türklük duygusu Osmanlılık fikrine mani değildir.⁽⁸⁷⁾ Diğer taraftan kendilerinin Osmanlı devletini meydana getiren milletlerin birbirlerine eşit olarak ilerlemelerini milli bir vicdan kazanmalarını istediklerini, bu açıdan Türkçülük hareketinin Osmanlı devletinin faydasına birleştirici olabileceğini belirtmektedirler.⁽⁸⁸⁾ Bu arada Balkan savaşlarının Osmanlı kamuoyunda büyük şok yaratan sonuçları Osmanlılık idealinin fazla bir anlam taşımadığını açıkça ortaya koymuş, Türkçülerin tezlerini çok kuvvetlendirmiştir.

Diğer taraftan islamcılarının sert eleştirilerine rağmen, Türkçülerin ortaya koydukları milliyetçilik anlayışında İslâmiyetin önemli bir yeri

(85) Ziya Gökalp, Türkleşmek....., s. 48-49.

(86) M.Fuad Köprülüzâde "Türklük, İslâmlık, Osmanlılık", TY, C.IV, Sayı: 21 (45) (25 Temmuz 1329) s. 695-698.

(87) İzzet Ulvi, "Türklük Duygusu Osmanlılık Fikrine Mani Mi?" TY, C.II, Sayı:4 (16)(1328) s. 493.

(88) TY, "Türkler İçinde" s. 155, Ziya Gökalp, Türkleşmek..., s. 52.

vardır. Öncelikle Türkçüler, Türkçülüğün anahatlarını tayin ederken tamamiyle Müslüman Türk olarak hareket etmektedirler. Bu sebeple milliyetçilik anlayışlarının İslâmcılık ile çelişmediğini, her iki cereyanın da birbiri ile telif edilebileceğini, üstelik milliyetçiliğin İslâmiyete yeni bir canlılık kazandıracağını ortaya koymaya çalışmışlardır. Bu konuda özellikle Ahmet Ağaoğlu, islâmiyetin milliyete değil, cahiliye döneminde hüküm süren asabiyete karşı olduğunu, kavmiyet olarak ifade ettiği milliyetin, asabiyet olarak anlaşılması gerektiğini söyler. O'na göre İslâmiyet kabile ve aşiret asabiyetini kaldırarak Araplar arasında milli bir vicdan ve şuur vücuda getirerek ve bu suretle İslâmın yükselmesini sağlamıştır.⁽⁸⁹⁾ Bu sebeple "asabiyeti kavmiyetle (milliyet) karıştırmak İslâmiyet nokta-i nazarından bile" büyük hatadır. Bu açıdan her İslâm kavminin milliyetine sahip çıkarak benliğini idrak etmesi ve kuvvetlenmesi aynı zamanda İslâmın kuvvetlenmesi demektir. Dolayısı ile milliyete hizmet onu geliştirmek aynı zamanda İslâma hizmettir.⁽⁹⁰⁾ Osmanlı devleti de herşeyden önce bir Türk ve İslâm devletidir. Dolayısı ile İslâm milletleri ne kadar kuvvetli olurlarsa İslâmiyetin umûmi heyeti de o ölçüde kuvvet kazanacağından Türk milletine hizmet etmek İslâma hizmet demektir.⁽⁹¹⁾ Özellikle İslâmcılardan Ahmet Naim'in Türkçüleri dinsizlikle

(89) Ahmet Ağaoğlu, "İslâmda Davay-ı Milliyet I" TY, C. VI, Sayı: 10 (10 Temmuz 1330) s.2324-2328.

(90) Köprülü, "Türklük..." s. 698-699, Ahmet Ağaoğlu "Türk Alemi" TY, C.1, Sayı: 7, s. 196-197

(91) Ağaoğlu, "Türk Alemi" 5, s.198 Köprülü "Türklük..." s. 700, Timurtaş, "İslamiyet karşısında Milliyetler Türklük", İctihad, Sayı:68 (30 Mayıs 1329) s. 1488-1493.

suçlamalarına varan eleştirilerine karşı da, Türkçülük hareketini şuurla takip edenlerin dinsiz iş yapmalarının mümkün olamayacağını, zira dinin, milliyetin dilden sonra gelen en önemli faktörü olduğunu vurgulamaktadırlar.⁽⁹²⁾ Üstelik Türklerin mukadderatı İslâmı tanıdıkları günden itibaren, Türklük-İslâmın ayrılmaz bir parçası olmuş, Türkler için İslâmiyet milli bir din haline gelmiştir.⁽⁹³⁾ Dolayısı ile Türklerin içinde milliyet cereyanına kapılmış olanlar, milliyet namına bile İslamiyeti kabul etmeye mecburdur. Çünkü Türk hayatına ait hiç bir esas yoktur ki İslâmiyetin tesiri altında kalmamış olsun, Türk'ü anlamak için evvela İslamiyeti mütalâ etmek ve anlamak gerekir.⁽⁹⁴⁾ Bu sebeple Türkçüler hiçbir zaman İslâmiyet haricinde Türklüğü düşünmemektedirler.⁽⁹⁵⁾

Daha önce Hüseyinzâde Ali (Turan) tarafından ortaya atılan karşılıklı çatışma halindeki bu akımları, Türk milliyetçiliğinin muvazenedi bir şekilde gelişmesini sağlamak amacıyla, "Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak" şeklinde formüle eden Ziya Gökalp'e göre, bu üç cereyan birbirinin zarûri sonucuydu ve aralarında çatışma söz konusu olamazdı. Milli mefkûre ışığında madden ve manen gelişecek olan bir Türklük,

(92) Köprülü, "Türklük...", s. 698, Ahmed Ağaoğlu "Türk Alemi"2, TY, C.1, s.10, s.293, Ahmet Ağaoğlu, "İctimaiyat Cevaba Cevap" TY, Yıl: 2, Sayı: 24 (48) (5 Eylül 1329) s.843-844.

(93) Ağaoğlu, "İslâmda Davay-ı Milliyet" il, TY, C.VI, Sayı: 11 (24 Temmuz 1330), s.2388.

(94) Ahmed Ağaoğlu, "Türk Alemi" TY, C.1, Sayı:10, s.294-296, Köprülü, "Türklük..." s.700-701

(95) Ahmet Ağaoğlu "Sabık Trabzon Valisi Nazif Beyfendiye" TY, Yıl:2, Sayı:21 (45) (25 Temmuz 1329), s.713-714, "Türklük Şuunu" TY, Yıl:3, Sayı: 7 (55) (12 Kanun-u evvel 1329) s.1070

Osmanlılığın muarızı olmak şöyle dursun, gerçekte en kuvvetli destekleyicisidir diyen Gökalp'e göre, "Türklük 'kozmpolitlik'e karşı İslâmiyet ve Osmanlılığın hakiki istinatgâhıdır."⁽⁹⁶⁾ Diğer taraftan Türklük ile İslâmlık biri milliyet diğeri beynelmileliyet mahiyetinde oldukları için aralarında çatışma söz konusu değildir. O'na göre milliyet fikri İslâmlar arasında ayrıcalık çıkarmanın aksine, milliyet fikri kuvvet buldukça İslâm ümmetçiliği fikri de güçlenecektir.⁽⁹⁷⁾ Türklerin millet mefkûresi Türklükse, ümmet mefkûresi de İslâmcılıktır diyen Gökalp, Türkçülerin gayesinin "muasır bir İslâm Türkçülüğü" olduğunu vurgulamaktadır.⁽⁹⁸⁾ Ayrıca Türklük ve İslâmlığın, şekil ve hayat tarzı olarak değil, ilim ve fence Avrupalıların yaptıklarını yapabilmek demek olan "muasırlaşma" ile de aralarında bir tezat yoktur. Böylece bunların üç ayrı noktadan görünüş tarzları olduğunu anlayarak "muasır bir İslâm Türklüğü" meydana getirmeliyiz, demektedir.⁽⁹⁹⁾ Ziya Gökalp'in sistematize ettiği bu üçlü formül, üç ayrı unsurun gelişi güzel karıştırılmasından

(96) Ziya Gökalp, "Türkleşmek İslamlaşmak, Muasırlaşmak" I, TY, C.III, Sayı: II (35) (Mart 1329) s. 334

(97) Ziya Gökalp, y.a.g.m, s. 336, Ziya Gökalp Türkleşmek....., s. 99.

(98) Ayrıca Türkçülerin birde ümmet programı olması gerektiğini vurgulayan Gökalp, bu programda bütün İslam kavimleri arasında yazı, terbiye, dini teşkilatlarında da birlik sağlamayı ve hilâl'in kudsiyetinin muhafaza edilmesini ister. Burada "Türkçülük aynı zamanda İslâmcılıktır." diyen Ziya Gökalp; Türkçüler "İslâm ümmetçisi olmak suretiyle kendilerini "İslam milliyetçilerinden ayırt ederler" demektedir. Ziya Gökalp "Türkleşmek ..."5, s.759-760.

(99) Ziya Gökalp, "Türkleşmek ..." s. 337, Ömer Seyfettin de hemen hemen aynı fikirleri paylaşmakta "Biz Türk milletinin, İslâm Ümmetinin, Osmanlı devletinin fertleriyiz" demektedir. Ömer Seyfettin, Türklük Ülküsü, (Haz. Sakin Öner) 2.B. İstanbul 1977, s.25.

ibaret değildi. Burada asıl yapıcı unsur Türk milli kültürü idi.⁽¹⁰⁰⁾

Ziya Gökalp'in "Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak" şeklinde formüle ettiği milliyetçilik anlayışında; İmparatorluğun dağılmanın eşiğine geldiği bir sırada, O'nun İttihat ve Terakki'nin merkezi Umûmi azası olduğu da dikkate alınır, siyasi endişelerin de ağır bastığı görülür. Osmanlı devletinin muhafazası özellikle Arapları İmparatorluk içinde tutma gayretleri dikkati çekmektedir.⁽¹⁰¹⁾

Başta Ziya Gökalp olmak üzere Türkçüler Balkan Savaşları sırasında çok milletli imparatorluğa taraftar gözükmektedirler. Çünkü Osmanlı devletinin muhafazası ve sınırları öncelikli olarak ilgi alanları içindedir. Ancak çok milletli imparatorluk yapısından hakim nüfusu Türklerin oluşturduğu millet yapısına geçişte, Balkan Savaşlarının dönüm noktası olması Anadolu Türklüğünün önemini artırmıştır. Diğer taraftan, Osmanlı tarihinin Türklük ögesine göre yeniden yorumlanışına ve gittikçe küçülme psikolojisinin verdiği telaşla da, I.Dünya savaşına paralel olarak, Osmanlı devleti sınırları dışındaki Türklerle daha yakından ilgilenmeye başlamışlardır. Böylece Osmanlı devletinin sınırlarından vazgeçmeksizin Osmanlılık anlayışının dışına çıkarak Türk milleti'nin kurtuluşu ve

(100) Güngör, Türk Kültürü, s. 252.

(101) Gökalp Osmanlı devleti aynı zamanda "Türk-Arap" devletidir demektedir. Ziya Gökalp "Millet ve Vatan" T.Y., C. VI, Sayı: 6 (66) (15 Mayıs 1330) s. 2182. Aynı anlayış Köprülü'de de vardır. Köprülü, "Türklük....." s. 700.

yükselmesi için çalışmaya başlamışlardır. Ayrıca I.Dünya savaşı içinde Arapların da isyanı, ümmet birliği tezini ve siyasi anlamda islâmcılığı oldukça zayıflatmıştır. Buna paralel olarak da, İslâmiyeti Türklüğün ayrılmaz bir parçası olarak kabul etmekle beraber laiklik prensibine gittikçe ağırlık vermişlerdir. Kısaca, Türk Ocağı çevresindeki aydınların milliyetçilik anlayışlarının Osmanlı topluluğunun Türk milli topluluğu haline gelmesine paralel olarak değiştiğini söyleyebiliriz.

b- Millet Anlayışları

Türk Ocakları'nın kurulduğu sırada henüz millet, kavim, ırk, milliyet, devlet, ümmet vb. kavramlara Türkçülerin verdikleri anlamlar netleşmemiştir. Bu sebeple Ocağın ilk nizamnamesinde, Türk milleti karşılığı olarak "Türk ırkı" kavramı kullanılmıştır.⁽¹⁰²⁾ 1918 ve daha sonraki nizamnamelerde doğrudan Türkler veya milliyet kullanılmış, bu kavramlarda ortak kültürel ve manevi değerlerle açıklanmıştır. Ocak bünyesindeki bu fikri gelişmeyi ortaya koyabilmek için Türkçü aydınların millet anlayışlarına bir göz atmamız gerekecektir.

Bu aydınlar içinde Yusuf Akçura, gerek Üç Tarz-ı Siyaset'te, gerekse daha sonraki yıllarda millet tanımını ağırlıklı olarak ırk ve dil esasına

(102) Türk Ocağı'nın Nizamnamesi (1912) s. 3.

oturtmaya çalışır. Nitekim Üç Tarz-ı Siyaset'te "ırka dayanan siyasi bir Türk milleti teşkil etmek"⁽¹⁰³⁾ derken, aynı makalede "dilleri, ırkları, adetleri ve hatta dinleri bir olan" şeklinde bir tanım yapmaktadır.⁽¹⁰⁴⁾ 1914 yılında ise, "Milliyet bir ırk, bir lisan ve bir ananedir" demektedir.⁽¹⁰⁵⁾ Akçura ırk kavramına karşılık olarak "siyasal milliyeti" kullanmış, bu kavramı da daha çok Türklük'le karşılamıştır.⁽¹⁰⁶⁾ Türklüğü bir bütün olarak gören Akçura, millet tanımını siyasi sınırlara bağlı olarak ele almamaktadır. O'nun millet ve milliyetçilik konusunda daha çok Alman milliyetçilik anlayışının tesirinde kaldığı bizzat kendi ifadesinden anlaşılmaktadır.⁽¹⁰⁷⁾ Yusuf Akçura'nın yanısıra Ahmet Ağaoğlu, kavmiyet-milliyet ve nation kavramlarını eş anlamda kullanmakta⁽¹⁰⁸⁾ ve kavmiyetin esaslarını şöyle sıralamaktadır: "Birincisi lisan, ikincisi din, adet ve akideler, üçüncüsü müşterek tarih, müşterek vatan ve müşterek

(103) Akçura, Üç Tarz-ı Siyaset, s. 19.

(104) Y.a.g.e., s.33

(105) A.Y. "1329 Senesinde Türk Dünyası" TY, C. VI, Sayı:3 (63) (3 Nisan 1330) s. 2098.

(106) Georgeon, a.g.e., s.41, Kuran'a göre, Akçura ırktan söz ederken bugün anladığımız manada kan ve soy birliğini kasetmez. O ırk karşılığı "ethnos" cins karşılığı olarak da "race" kelimesini kullanıyordu. Ercümen Kuran, "Yusuf Akçura'nın Tarihçiliği" Ölümünün Ellinci Yılında Yusuf Akçura Sempozyumu Tebliğleri, Ankara, 1987, s.47.

(107) Yusuf Akçura, "Milliyet Fikri ve Millet Muharebeleri" I, TY, Yıl:2, Sayı:9 (33)(Şubat 1328) s. 263.

(108) Ağaoğlu, "İslâmda Davay-ı" s. 2223, 2387.

mukadderat"tır.⁽¹⁰⁹⁾ Aġaoġlu, millet kavramının milliyet ile karıştırılmaması gerektiğini vurgulamaktadır. O'na göre, bir Türk milliyeti vardır, fakat bir Türk milleti teşekkül etmemiştir. Bir millet yaratmak için dil, din ve ırkî geleneklerin gayet ahenkli bir şekilde milli bir vicdan ve şuura maledilmelidir. Bunun gerçekleşmesi halinde buradan Altaylara kadar bir Türk milletinin teşekkül edeceğini vurgulayan Aġaoġlu, dolayısı ile milleti dil, din ve ırkî geleneklere dayandırmaktadır.⁽¹¹⁰⁾

Millet kavramını hiç şüphesiz en açık ve çağdaş manada ortaya koyan Ziya Gökalp olmuştur. Milliyeti Mefkûre ile karşılayan Gökalp,⁽¹¹¹⁾ öncelikle ümmet, devlet, millet kavramlarının farklı şeyler olduğunu, birbirlerine karıştırılmaması gerektiğini vurgular.⁽¹¹²⁾ Bu kavramları birbirinden ayıran Ziya Gökalp, bundan sonra toplumun tarihte geçirdiği aşamaları inceler.⁽¹¹³⁾ Bu aşamalar, kabile toplumu (aşiret) ırkî yakınlığa dayanan toplum (kavim), ortak dine dayanan toplum (ümmet) ve ortak kültüre dayanan toplum (millet)dir. Millet'de insan topluluğunun teşkilatlanmış en son safhasıdır.⁽¹¹⁴⁾ Bu sebeple millet, evvela coğrafi bir zümre ve bir devlet içinde birlikte yaşayanların toplamı değildir. Çünkü aynı coğrafya ve aynı devleti paylaşanlar içinde Osmanlı devletinde olduğu gibi, farklı

(109) Aġaoġlu, "Türk Alemi" 2, s. 293.

(110) Ahmet Aġaoġlu, "Milli Cereyan" TY, C. VIII, Sayı:2 (77), (19 Mart 1331) s. 2529-2531, Ahmet Aġaoġlu, "Terbiye-i Milliye", İctihad, Sayı: 27 (15 Temmuz 1327) s. 782-786.

(111) Gökalp bunu Durkheim'in "İdeal" kavramından almıştır. Heyd, a.g.e., s. 56-57, Mefkûreyi, milletin mazisinden gelip, onu istikbâle doğru iten fikri bir hamle olarak gören Gökalp "İdée"den türüyen "İdeal" gibi "fikir"den türeyen "Mefkûre"yi bu anlamda kullanmak daha uygundur demektedir. Ziya Gökalp "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak 7" "Mefkûre", TY, C.V, Sayı: 8 (26 Kanun-u evvel 1329), s. 1088-1093.

(112) Ziya Gökalp, "Millet ve Vatan" s. 2179-2182.

(113) Heyd, Ziya Gökalp'in Durkheim ekolünden toplumun tarihte dört ana aşamadan geçtiğine ilişkin teoriyi ödünç almıştır demektedir. a.g.e., s. 71.

(114) Ziya Gökalp, "Bir Kavmin Tedkikinde Takib Olunacak Usûl" MTM, C.I, Sayı: 2 (Mayıs-Haziran 1331) s. 193-205. Gökalp daha sonra bu tasnifi Üçe indirecek Cemîa, Câmîa ve cemiyet olarak sıralayacaktır. Ziya Gökalp, Türkçülüğün Esasları, s.75-77

milletler olabilir.⁽¹¹⁵⁾ Millet aynı zamanda ırk ve kavmiyet de değildir.⁽¹¹⁶⁾ Diğer taraftan aynı dine inanan toplumlar bir milleti değil, ümmeti oluştururlar. Böylece Ziya Gökalp, Osmanlıda dini bir topluluk anlamında kullanılan millet kavramını, çağdaş anlamda "nation" karşılığı olarak kullanırken aynı dinde bulunan insanları ümmet olarak tarif etmektedir.⁽¹¹⁷⁾ O'na göre milli varlığın temeli paylaşılan ortak kültürdü. Böylece kavramlara açıklık getiren Gökalp, milleti şöyle tarif etmektedir: "Millet, ne ırkî, ne kavmi, ne coğrafi, ne siyasi, ne de iradi bir zümre değildir. Millet lisanca, dince, ahlâkça ve bediiyatça müşterek olan, yani aynı terbiyeyi almış fertlerden mürekkep bulunan bir zümredir."⁽¹¹⁸⁾

Kavramlara ve millet tanımına açıklık getiren Gökalp, millet ideali, devlet ideali ve ümmet ideali'nin farklı şeyler olmakla beraber üçünün^{de} mukaddes olduğunu belirtmekte⁽¹¹⁹⁾ ve Türk milletinin devletin, ümmetin ve ırkın sınırlarına bağlı olmadığını, milletimizin Türkçe konuşan Müslümanlardan meydana geldiğini vurgulamaktadır.⁽¹²⁰⁾ Diğer taraftan Ziya

(115) Ziya Gökalp "Millet Nedir?" KM, C.I, Sayı: 28 (25 Aralık 1922) s.1, Ziya Gökalp'in KM da çıkan makaleleri, Makaleler VII, (Haz. M.Abdulhalûk ÇAY) Ankara 1982'de kitap olarak yayınlanmıştır.

(116) Ziya gökalp, y.a.g.m., s.1, Gökalp, ırk=race olarak ele almakta ve biyolojik bir kelime olduğunu söylemektedir. Ziya Gökalp "Millet Nedir?" İçtimaiyat Mecmuası, Sayı:3 (Haziran 1333) s. 148. Diğer taraftan ırkın Hars üzerinde pek tesiri olmadığını da ortaya koymaya çalışmaktadır. Ziya Gökalp, "Hars ve ırk" YM, C.III, Sayı: 62 (26 Eylül 1918) s. 182-184

(117) Ziya Gökalp, "Millet ve Vatan" s. 2180-2182, Ziya Gökalp, "Millet Nedir?" İçtimaiyat M. s. 149, Türkçülüğün Esasları, s.19

(118) Ziya Gökalp, "Millet Nedir?" KM, s.2, Türkçülüğün Esasları, s.21

(119) Ziya Gökalp, "Turan Nedir?" YM, C.II Sayı: 31 (8 Şubat 1918) s. 82-83.

(120) Ziya Gökalp, "Türkçülük ve Türkiyecilik" s. 482.

Gökalp, milliyette secere aranmayacağını, Türk terbiyesi ile yetişmiş, Türk mefkûresine çalışan ve kendisini Türk hisseden herkesin Türk olarak kabul edilmesi gerektiğini belirtir.⁽¹²¹⁾ Milleti meydana getiren temel faktörleri ortak kültür (hars) kavramı etrafında toplayan Ziya Gökalp için millet, varolan bir şey olmaktan ziyade, ancak "rüşeym" halinde bulunan ve zamanla kendini idrak ederek, öz benliğine kavuşacak bir nesneydi.⁽¹²²⁾ Bu sebeple Türk milletinin oluşabilmesi için Türk kültürünün de halkın yaşayışının içinden bütünü ile bulunup ortaya çıkarılması gerekmektedir. Bu da ancak milli kültürün en canlı bir şekilde yaşadığı halka gitmekle olacaktır. Böylece Türk milliyetçiliği ve milleti halkta bulunan Türk kültürü ile aydınlar tarafından bilinen batı medeniyetinin sentezine dayanacaktır ki, bunun da medeniyeti bilen fakat milli kültürü bilmeyen aydınların halka giderek, halkla kaynaşması ile mümkün olabileceğini vurgular.⁽¹²³⁾

Genelde Türk Ocakları çevresindeki aydınlarda millet anlayışı, Ziya Gökalp'in çizgisindedir. Nitekim Ömer Seyfettin, "Türkçe konuşan, bütün Müslümanlar Türk milletidir." demekte ve millet, ümmet, devlet kavramlarına aynı yaklaşımla açıklık getirmektedir. Ayrıca ırkçı anlayışı da reddeden Ömer Seyfettin, bir kişinin Türk olmak için Türkçe konuşması, müslüman olması, Türk terbiye ve örfünün içinde yaşaması kâfidir demektedir.⁽¹²⁴⁾

(121) Gökalp, "Millet Nedir?" KM, s. 2-3, Türkçülüğün Esasları, s. 22.

(122) Şerif Mardin, "Yenileşme Dinamiğinin Temelleri ve Atatürk" Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk, İstanbul, 1983, s.44

(123) Ziya Gökalp "Halk ve Güzideler" Tamamlanmamış Eserler, (Haz. Şevket Beysanoğlu) C.1, Ankara 1985, s. 175-180, Türkçülüğün Esasları, s.43-48

(124) Ömer Seyfettin, Türklük Ülküsü, s. 24-25.

Fuat Köprülü'de dini ve lisanı bir olan bütün Türkleri bir millet olarak görmekte ve ırkçı anlayışı reddetmektedir.⁽¹²⁵⁾ Hüseyinzâde Ali (Turan)'de dili Türkçe, dini Müslüman ve kendisi Türküm diyen herkesi Türk milletinin içine almakta ve bu anlayış milletin tanımında ırkî özelliklere de yer veren Yusuf Akçura'nın dışında bütün aydınlar tarafından paylaşılmaktadır.⁽¹²⁶⁾

Türk Ocakları çevresindeki aydınlar, devleti siyasi, milleti de kültürel olmak üzere iki farklı varlık olarak ortaya koyarken, İslâmiyetin Türk milleti'nin ayrılmaz bir parçası olduğunu vurgulamakla beraber, Müslüman ile Türk kavramlarına açıklık getirmişlerdir. Böylece Türk kavramı milli bir üyeliği ifade ederken, Müslüman kavramı dini bir üyelik olarak ümmetle tanımlanmıştır. Diğer taraftan millet tanımı ve Türklükte, ortak kültürü esas alan bu aydınlar ırkçı anlayışa karşı çıkarken, milletin coğrafi ve siyasi sınırlara bağlı olmadığını savunmakta ve Türklüğü bir bütün olarak görmektedirler. Savundukları Türk milletinin de müslüman Türklerle sınırlı olduğunu açıklamışlardır.

c- Vatan ve Turancılık Anlayışları

Farsça kökenli bir kavram olan Turan önceleri İranlıların, İran'ın Kuzey Doğusundaki bölgelere verdikleri bir isimdi.⁽¹²⁷⁾ Sonraları,

(125) Köprülü, "Türklük ..." s. 694, Mehmed Fuad "Türkçülüğün Gayeleri" Vakit, 16 Temmuz 1918

(126) I. Dünya Savaşı içinde Türk Yurdu binasında yapılan ve Ziya Gökalp'in dışında önde gelen Türkçülerin (Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu, Fuad Köprülü, Ömer Seyfettin, Halide Edip gibi) katıldığı bir toplantıda, millet ve milliyetçilik konusunda açılan konuşmada, Ömer Seyfettin bu konuda Ziya Gökalp ne derse biz onu kabul ederiz" demektedir. Halide Edip Adıvar, Mor Salkımlı Ev, s. 189-190, Abdülhak Şinasi Hisar'da, Türk Ocağı'nda Irken Türk olmayan Türk sayılmaz şeklinde bir ırkî nazariye yoktu. Arnavut, Çerkez, Kürt vb. olarak kavmiyet iddiasında bulunmadıkça Türk sayılıyordu. demektedir. Hisar, "Ocağın Doğduğu Zaman" s.5

(127) "Turan", İ.A., s. 107.

Ural-Altay ve Fin Macar halklarından oluşan ve "Turan ırkı" olarak tanınan toplumların yaşadığı bir anayurdu tanımlamak için kullanılır oldu. Turancılık da bu halkların birliğini savunan ideolojik ve siyasi bir terim olarak uzak anayurt ideali manasında, Macaristan'da 1839'larda doğmuştur. Kavram daha çok Macar siyasi kimliğini tehdit eden Pancermenizm ve Panslavizme tepki olarak ortaya çıkmıştır. Macaristan'da bu fikrin sonucu olarak Turan Cemiyeti'de kurulmuş, akraba olan milletlerin tarih ve kültürü, dolayısıyla Türklerle de ilgili araştırmalar yapmışlardır. (128)

Turancılık, Pan-Türkizmle eş anlamlı olarak bütün Türklerin birleşmeleri şeklinde Türk siyasi ve edebi literatürüne yerleşmiştir. Daha önce bahsedildiği gibi, Pan-Türkizm, Panis Slavizme karşı bir tepki olarak Rusya'daki Türk aydınları arasında doğmuş, özellikle Hüseyinzâde Ali (Turan) ve Yusuf Akçura vasıtasıyla Osmanlı-Türk kamuoyunda tanıtılmıştır. Ancak Turan fikrinin tarih şuuruyla yoğrulmuş bir mefkûre şeklinde yaygınlaşmasında Ziya Gökalp büyük rol oynamıştır. O'nun özellikle,

Vatan ne Türkiye'dir, Türklere ne Türkistan,

Vatan büyük ve müebbed bir ülkedir Turan"

şiiri ile sembolleştirdiği Turan ideali, Balkan yenilgisinden sonra mistik bir hava içinde yayılarak, Türkçülüğün romantik yönü bu tema da billûrlaşmıştır.

Ziya Gökalp'e göre "Turan, Türklerin efrâdını câmi ve ağyarını mâni olan mefkûrevi vatandır. Turan Türklerin oturduğu, Türkçenin konuşulduğu

(128) "Turan" İ.A., s. 110, Macaristanda Turan Cemiyetini kuranlar Osmanlı Devletindeki Türkçülerle de ilişki kurmuşlardır. Hatta yayınladıkları Turan Mecmuası'nın küçük bir kısmını Türkçe olarak yayınlamışlardır. "Türklük Şuunu", TY, Yıl:3, Sayı: 4, (31 Teşrin-i evvel 1329) s. 976; "Macaristan'ın Turanilikteki Rolü", TY, C.VI, Sayı: 4 (18 Nisan 1330) s. 2117-2127, Daha önce bahsedildiği gibi de Türk Derneği Budapeşte'de şube açmıştı.

bütün ülkelerin mecmûdudur"⁽¹²⁹⁾ Vatanı da uğruna hayatlar feda olunan mukaddes bir ülke olarak gören, Gökalp, vatanın bu özelliğini üzerinde yaşayan millettten aldığını belirterek, millet vatanını savunmaktadır.⁽¹³⁰⁾ Türkler için milli vatanın Turan olduğunu, ancak Türklerin Turanı özel bir aşkla benimsemelerinin Osmanlı ülkesini ve büyük islâm vatanını unutmalarını gerektirmeyeceğini vurgular.⁽¹³¹⁾ Ancak Ziya Gökalp, millet tanımından da anlaşılabilceği gibi, Turan kavramının içine Fin, Macar ve Moğolları almamakta, Yakut, Kırgız, özbek, Kazak, Kıpçak (Tatar), Oğuz gibi Türkçe konuşan Türk şubelerini dahil etmektedir.⁽¹³²⁾ Turan'ı, "Türk İttihad-ı" olarak da tanımlayan Ziya Gökalp, "Türk İttihad-ı"nın Alman ve İtalyan siyasi birlikleri ile karıştırılmaması gerektiğini, böyle bir birlik için, coğrafi ve siyasi şartların uygun olmadığını belirtir. Ayrıca bir İttihadın mutlaka siyasi olması gerekmez diyen Gökalp, mefkûrelerinin "harsi Turan" olduğunu vurgular ve "siyasi Turan"ın olup olmayacağını uzak bir istikbalin belirleyeceğini söyler.⁽¹³³⁾ Turan olarak tanımladığı vatanda yaşayan Türklerin birliğini de İstanbul Türkçesinin ortak bir dil olarak kabul edilmesi ile gerçekleştirebileceğini, sonuçta Osmanlı, Kıpçak, Özbek, Kırgız vb. tabirlerin bölge isimleri olarak kalacağını vurgulayarak kastettiği Turan'ın kültürel manada bir Türk birliği olduğunu ortaya

(129) Ziya Gökalp, "Türk Milleti ve Turan", TY, C. VI, Sayı: 2 (62) (20 Mart 1330) s. 2058.

(130) Ziya Gökalp, "Millet ve Vatan" s. 2182.

(131) Y.a.g.m., s. 2182.

(132) Türkçülüğün Esasları, s. 25

(133) Ziya Gökalp, "Turan Nedir?" s. 82.

koymaktadır.⁽¹³⁴⁾ Diğer taraftan "Bir Türkçü kendi milletini aziz tanıdığı nisbette başka milletleri de muhterem tanımağa mecburdur" diyen Gökalp, milliyetçilik anlayışlarının başka milletlere de saygılı olduğunu belirtmektedir.⁽¹³⁵⁾

Bu konuda Ziya Gökalp'in çizgisini takip eden Ömer Seyfettin, "Türkiye'de Acemistan'da, Afganistan'da, Türkistan'da, Buhara'da, Kaşgar'da, Çin'de, Kafkasya'da, Kırım'da, Rusya'da ne kadar Türkçe konuşan Müslüman varsa bizim milletimizdir ve onların oturdukları yerlerin hepsine birden "Turan" denir ki, "Türk vatanı manasınadır" demektir.⁽¹³⁶⁾ Siyasi anlamda Turancılığı, Türklerin mefkûresi olarak niteleyen Ömer Seyfettin, Turan'a ancak Türklerin ekonomik ideallerini gerçekleştirmeleriyle erişilebileceğini belirtmektedir.⁽¹³⁷⁾

Mehmet Ali Tevfik, 1912'de "vatan maddi toprak değil, manevi bir mefhûmdur ve mefahir-î tarihiye'ye merbudiyetten ibarettir"⁽¹³⁸⁾ derken, 1914'de Ziya Gökalp'i Türk vatanını küçültmekle suçluyor ve Türk kanının döküldüğü her toprağı Türk yurdunun bir parçası olarak görüyor.⁽¹³⁹⁾ Yusuf Akçura, daha 1904'de, siyasi anlamda Türk birliğinin dünyadaki jeopolitik

(134) Ziya Gökalp'in bu görüşü hemen hemen hiç değişmemiş, sadece sınırları daralmıştır. "Türk Milleti ve Turan", s. 2057-2058. Ziya Gökalp, "Türkçülük Türkiyecilik" s.482 Ziya Gökalp "Turan Nedir?" s. 82-84.

(135) Ziya Gökalp "Milliyetçilik ve Beynelmillelçilik" YM, C.II, Sayı: 35, (14 Mart 1918) s. 162-164.

(136) Ömer Seyfettin, Türklük Ülküsü, s. 24.

(137) M.Cohen, Türkler Bu Muharebede Ne Kazanabilirler? Bu yük Türklük en Meşhur Türkçülerin Mütalaatı, Kader Matbaası, İstanbul 1330, (1914) s. 51.

(138) Mehmet Ali Tevfik, "Yine Manevi Yurd" TY, C.III, Sayı: 1 (25) (Teşrin-i evvel 1328) s.11

(139) Mehmet Ali Tevfik, Turanlı'nın Defteri, 2.B. İstanbul 1971, s. 112-114.

önemine işaret etmektedir.⁽¹⁴⁰⁾ II.Meşrutiyetten sonra da, dünyada 45-50 milyon Türk yaşadığını vurgulayan Akçura⁽¹⁴¹⁾ daha çok Türklerin siyasi manada uyanışı ve birleşmeleri üzerinde durmaktadır. Ayrıca Turan kavramının içine Fin-Macar halklarını dahil etmemekte, ancak onların Slav tehlikesine karşı Türklerle İttifak yapmaları konusunu ön plana çıkarmaktadır.⁽¹⁴²⁾ Ahmet Ağaoğlu ise, Türk âleminin sınırlarını çizmenin oldukça zor olduğunu belirtmekte ve Asya'nın ortasından dünyanın dört tarafına yayıldığını, Çin'in en ücra köşesinden Finlandiya, Lehistan, Macaristan ve Afrika'nın kuzeyine kadar uzandığını vurgulayarak oldukça geniş bir Türk vatani ortaya koymaktadır.⁽¹⁴³⁾ 1917'de yazdığı bir kitaba Turan'a Kitap Ahlakî ve Medeni Musahabeler ismini veren Fuad Köprülü, "Eğer hergün Rumeli'den tutunda Çin sınırlarına kadar milyonlarca insan, ibadet etmek üzere yüzlerini Mekke'ye dönüyorlarsa bu da Pan Türkizmin gerçekten var olduğunu gösterir. Türkler birlik ruhunu şuurlu bir şekle dönüştürebilirlerse milletimiz 'Kızıl Elması'nı bulacaktır" diyerek bu konudaki görüşünü ortaya koymaktadır.⁽¹⁴⁴⁾

(140) Akçura, Üç Tarz-ı Siyaset, s. 33-34

(141) Akçuraoğlu Yusuf, "Türklük" Salname-i Servet-i Fünun, 1328, s.189-192.

(142) Georgeon, a.g.e., s. 45.

(143) Ahmet Ağaoğlu, "Türk Alemi" TY, C.I, Sayı: I, (1327), s. 12-17.

(144) M.Cohen, Türkler Bu Muharebede, s. 49-50.

Diğer taraftan Türk Ocakları içindeki bazı aydınlar Pan-Türkizm ve Turancılık konusuna son derece ihtiyatlı yaklaşmaktadırlar. Bu aydınlar içinde Türk Ocakları'nın ilk başkanı Ahmet Ferit (Tek) daha I.Dünya Savaşı başlarında Türklük ile uğraşanların ihtiyat ve basireti elden bırakmamalarını, hele genç ve delikanlı Ocaklıların doğuya mahsus hayalperverlikle İran'a ve Turan'a uçuvermemeleri gerektiğini vurgulamaktadır. O'na göre Turan hayali, büyük bir ideal olmakla beraber, Rusya'yı tahrik edeceği için, Osmanlı devleti açısından tehlikeli olacaktır. "Edirne, Rize, Rodos ve Süleymaniye! Bu dört kale Türk'ün ilk hududunun demir kazıklarındır" diyen Ahmet Ferit, Osmanlı devletinin "hayal-ı muhal" olarak tanımladığı Turan'dan ziyade bu sınırların içinde kalan yerlerin imarına çalışmasını tavsiye eder.⁽¹⁴⁵⁾ Ahmet Ferit'in bu yaklaşımının Mustafa Kemal'in Misak-ı Milli anlayışı ile paralellik arzemesi dikkat çekicidir.

İzmir Türk Ocağı başkanı olan Necip Türkçü, I.Dünya Savaşı başlarında İzmir Türk Ocağı'nda verdiği "Türklerde Vatanperverlik" konulu konferansında, Ziya Gökalp'in Turan anlayışına karşı çıkmaktadır. "Turan, millet fikri nokta-i nazarından ve hakiki vatan telakkisi cihetinden milli vatan olamaz... Hissi nokta-i nazardan da (Turan) bize milli ve hakiki bir vatan olamaz" diyen Necip Türkçü, Anadolu ve Rumeli Türklüğünü ön plana çıkararak daha gerçekçi davranmaktadır.⁽¹⁴⁶⁾

Türk Ocakları içindeki aydınların tam bir fikir birliğine varamadıkları Turancılığın siyasi manada dünya kamuoyuna yayılmasında asıl

(145) Ahmet Ferit "Türk Ocakları" s. 189-191.

(146) Huyugüzel, a.g.e., s. 69-75, Ziya Gökalp'e karşı çıktığı için İstanbul Türk Ocağı'na bağlı gençler Necip Türkçü'ye karşıdırlar. İbrahim Olgun, Necip Türkçü, Ankara 1971, s. 40-41

adı Moiz Cohen olan Yahudi asıllı Tekin Alp'in özel bir gayret sarfettiği görülür.⁽¹⁴⁷⁾ Daha Türkçü aydınların kültürel manada Türkçülüğün temellerini atmaya çalıştıkları ve millet tanımlarının henüz netleşmediği 1912 yazında P.Risal adıyla Mercure de France gazetesinde "Türkler Bir Rûh-i Milli Arıyorlar" adlı makalesini kaleme almıştır. Adı geçen makale tercüme edilerek TY tarafından yayınlanmıştır.⁽¹⁴⁸⁾ Tekin Alp bu makalede, Türkler arasında uyanan milliyetçiliğin kısa zamanda Pan-Türkçülüğe dönüşeceğini, zira Türklerin ırklarının birleşmesinden yana olduklarını kaydeder. O'na göre "Pantürkizm pek meşrû olan bir histir. Azami bir programı ihtiva eder... ve bundan dolayı pek faidelidir"⁽¹⁴⁹⁾ Böylece Tekin Alp daha başlangıçta Türkçülüğün Pan-Türkizm anlamına geldiğini söyleyerek hem Türk aydınlarına, hem de Avrupa kamuoyuna bu yolda mesajını vermiştir.

Tekin Alp, Osmanlı devletinin I.Dünya Savaşı'na girmesinden sonra yazdığı Türkismus und Pantürkismus, adlı eserinde de, Pantürkizmin amacına ulaşmasında en büyük engel olarak gördüğü Slav tehlikesinin Almanya'nın da önünde büyük bir engel oluşturduğuna dikkat çekmektedir.⁽¹⁵⁰⁾ Tarihte Almanlarla Türklerin, Rusya'ya karşı verdikleri savaşlara değinen Tekin Alp, İngiltere ve Fransa'nın da Türkiye'nin parçalanmasında Rusya ile uyum içinde çalıştıklarına işaret ederek, bundan tarihi Türk-Alman işbirliğinin doğduğunu belirtmektedir.⁽¹⁵¹⁾ Pantürkizm ve Pancermenizm arasında samimi bir işbirliği bulunduğunu, savaş sonunda dahi Slav tehlikesinin ortadan kalkmayacağını, bu sebeple her iki millet en azından bu tehlike olduğu sürece müttefik kalacak ve aynı yoldan gideceklerdir, diyen Tekin Alp, Almanya ve Türkiye'nin çok güzel bir şekilde birbirini tamamladığını

(147) Tekin Alp hakkında geniş bilgi için bkz. Jacob M.Landau, "Tekin Alp: Osmanlı İmparatorluğunun son Devrinde Bir Aydın", IX. Türk Tarih Kongresi, Ankara 1988, s.1129-1139, Jacob M.Landau, "Tekinalp, Portrait of Kemalîst", Boğaziçi Üniversitesi uluslararası Atatürk Konferansları 9-13 Kasım 1981, İstanbul s.1-8

(148) Makalenin Tekin Alp'e ait olduğu Türkismus und Panturkismus adlı eserine yazdığı özgeçmişine eklediği yayın listesinden anlaşılmaktadır. a.g.e., s. XI, Landau'ya göre makaleyi TY, 'na kendisi tercüme etmiştir. Landau, "Tekin Alp osmanlı...", s. 1133

(149) P.Risal, "Türkler Bir Ruh-i Milli Arıyorlar", TY, C.III, Sayı: 3 (27) (1328) s.77

(150) Tekin Alp, Turkismus, s.46

(151) Y.a.g.e., s. 47-54.

dünyanın hiçbir gücünün böyle bir takımı parçalayamayacağını da ileri sürer.⁽¹⁵²⁾ İrredantizm kavramını da kullanan Tekin Alp, Türk İrredantizminin hareket noktasının toprak hırsı olmadığını, siyasi ve sosyal bir ihtiyaçtan kaynaklandığını vurgular. Yeryüzündeki bütün Türklerin tek ve büyük bir devlette birleşmeleri halinde, dünyada lââyık oldukları yeri alabileceklerine de işaret eder.⁽¹⁵³⁾ Almanca olarak yayınlanan bu eserin, Alman kamuoyunu da etkilemeyi hedef aldığı gayet açıktır. Ayrıca bu eser İngiliz istihbaratı tarafından da İngilizce olarak yayınlanmıştır.⁽¹⁵⁴⁾

Diğer taraftan I.Dünya Savaşı başlarında Tekin⁽¹⁵⁵⁾ müstear ismi ile yazılan Turan isimli bir kitapta, Turan'ın merhaleleri ve gerçekleşme yolları ortaya konılmaya çalışılır. Yazara göre Turan, 10.800.000 kilometre karelik 43 milyon nüfuslu bir gerçektir. Çin ve Rus çizmesi altında Turan'ın yaşadığına işaret edilerek, milliyetini idrak etmiş her Türk'ün birinci vazifesinin buralardaki Türkleri kurtarmak olduğu vurgulanır.⁽¹⁵⁶⁾ Ayrıca Turan'ı iki merhalede ele alan bu eser, İstanbul'dan Baykal Gölü'ne, Kazan'dan Moğolistan'a kadar uzanan Türk bölgesini "Küçük Turan" olarak

(152) Y.a.g.e., s. 55

(153) Y.a.g.e., s. 79-81

(154) Landau, "Tekin Alp, Osmanlı" s.1136. Eser, The Turkish and Panturkish İdeal, Londra, 1917, adıyla yayınlanmıştır.

(155) Başta Landau olmak üzere birçok yazar ve kütüphane kaydında Tekin müstear isminin Tekin Alp'e ait olduğu belirtilmektedir. Eserdeki fikirlerde Tekin Alp'i çağrıştırmaktadır. Ancak, Ali Birinci, Ahmet Ferit'in kızı Emel Esin'e ve bazı ipuçlarına dayanarak Tekin müstear adının Tekin Alp'e değil, Ahmet Ferit'e ait olduğunu ortaya koymaktadır. Ali Birinci, "Müstear Çıkmazında Bir Kitap: Turan" Dergah, C.1, Sayı:11 (Ocak 1991) s. 16-17, Gerçekten Tekin müstear ismi Ahmet Ferit'e aitse, yukarıda bahsettiğimiz aynı yıl kaleme aldığı "Türk Ocakları" isimli makalesindeki Türkcülük ve Turancılık konusundaki ihtiyatlı fikirleri ile bu kitaptaki görüşleri arasında büyük çelişki bulunmaktadır.

(156) Tekin, Turan, İstanbul Türk Yurdu Kütüphanesi, 1330, s. 76, 126-136.

tanımlamakta, bunun gerçekleşmesinden sonra sıranın Mançu, Moğol, Türk, Fin, Macar gibi bütün Turanî kavimleri içine alacak "Büyük Turan"ın gerçekleştirilmesinin geleceğini savunmaktadır.⁽¹⁵⁷⁾ Bu konuda Ziya Gökalp, Ömer Seyfettin, Yusuf Akçura vb. Türkçü aydınların farklı düşündüğünü Turan kavramının içine sadece Türkleri dahil ettiklerine işaret etmemiz gerekir.⁽¹⁵⁸⁾

Diğer taraftan, I.Dünya savaşının eşliğinde Türk aydınları tarafından yazılan birçok tarihi, edebi eserin konusunu Turancılık meselesi teşkil etmesine rağmen hemen hemen tamamı romantik bir üslupla yazılmış olup, Türklerin vatanı kavramına somut bir tanım getirilememiştir.⁽¹⁵⁹⁾ Ancak Türk milliyetçiliğinin romantik yönünü teşkil eden Turancılığın Türk aydın ve gençlerini de rinden etkilediği görülmektedir. Bu havayı bizzat Türk Ocakları'nın bünyesinde de görmek mümkündür.⁽¹⁶⁰⁾ Nitekim Türkçülük cereyanının, Turancılık heyecanı ile bütünleşerek sadece aydınlar ve gençler arasında değil, İttihat ve Terakki liderleri nezdinde de itibar

(157) Tekin, a.g.e., s. 136-143.

(158) Almanca olarak 1918'de yazılan bir makalede Tekin Alp'e atfedilen bu "Büyük Turan" kavramına, diğer Türkçülerin pek itibar etmediği vurgulanmaktadır. Von Carl Brockelmann, "Das Nationalgefühl der Türken im licht der Geschichte" Hallische Universitätsreden, Nr: 10, Halk 1918, s.3.

(159) Bu edebi eserlerden bazıları şunlardır. Halide Edip, Yeni Turan, Müfide Ferid, Aydemir, Ömer Seyfettin Primo Türk Çocuğu Nasıl Öldü? Aka Gündüz Türk Kalbi, Ahmet Hikmet, Gönül Hanım, Mehmet emin, "Selam Sana", Mehmet Emin'in TY, da çıkan, "Selam Sana", "Ey Türk Uyan" gibi şiirleri. Bu konuda liste ve örnekler için bkz. Tural, a.g.e., s. 293.

(160) Daha önce değindiğimiz Ocak bünyesinde kurulan Türk Gücü'ne mensup gençlerin "...Turan'ın akıncısı olacak"larını vurgulamaları, Türk Ocağı marşının "Mabedimiz Türkocağı, Kabemiz de yüce parlak, Turandır hem ancak" şeklinde olması, bu genel havanın bir yansımasıdır. Ali Hadî Okan "Türk'ün ve Türk Ocakları'nın Hamdullahı" TY, C.VI, Sayı: 2 (Şubat 1967 HST Özel Sayısı) s. 55. Şevket Süreyya Aydemir, bu dönemi tasfir ederken 18-25 yaşlarındaki gençler arasında Turancılık umûmi gibiydi demektedir. Enver Paşa, C.II, s.492.

kazandığı bir dönemde Osmanlı devleti Almanya'nın yanında I.Dünya savaşına girmiştir. İttihat ve Terakki liderleri bu savaşa başlarken hem Türkçülüğü, hem de İslâmcılığı düşmanlarına karşı kullanmayı düşünmüş, bunları fikir akımı olmaktan çıkararak bir savaş stratejisine bağlamıştır.⁽¹⁶¹⁾ Nitekim bir taraftan 1914'te "Cihad-ı Mukaddes" ilân edilerek tüm Müslümanlar Hristiyan devletler olan İngiltere, Fransa ve Rusya'ya karşı savaşa davet edilmiştir.⁽¹⁶²⁾ Diğer taraftan, İttihat Terakki tarafından yayınlanan bildiri de, "...devletimizin ve milletimizin milli idealleri bizi bir bakıma Rus düşmanımızı imhaya davet etmektedir. Böylece bütün ırkdaşlarımızı içine alan, onlarla birleşmemize imkân sağlayacak tabii sınırlarımızı elde etmeye sürüklüyordu.... Diğer taraftan dini duygularımız bizi İslâm dünyasını dinsizlerin elinden kurtarmaya, bağımsızlıklarını kazandırmaya sevk etmektedir.... Milletimiz, dinimiz ve milli idealimiz için savaşıyoruz"⁽¹⁶³⁾ denilmekteydi. Bildiriden de anlaşılacağı gibi savaşın bir gayesi de Rusya'daki "Türk kardeşleri kurtarmaktı"⁽¹⁶⁴⁾

Bu sebeple Türkçü aydınlar, I.Dünya Savaşı'nı mefkûrelerini gerçekleştirecek bir olay olarak görmüşler ve tam destek vermişlerdir. Bu konuda Ziya Gökalp, savaşın başlamasından hemen önce kaleme aldığı "Kızıl Destan" şiirinde:

"Düşmanın ülkesi viran olacak!

Türkiye büyüyüp Turan olacak!

derken⁽¹⁶⁵⁾ Yusuf Akçura, olayları "şark meselesi" çerçevesinde

(161) Armaoğlu, 20. Yüzyıl... s. III, Tunaya, Siyasal Partiler, C.III, s. 59, Tahir Sümbül, Azerbaycan Dosyası I, Ankara 1990, s.50-52

(162) Cemal Akbay, Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi I.Cilt, Ankara 1970, s. 264, Aydemir, Enver Paşa, C.II, s. 572.

(163) Metin için bkz. Tekin Alp, Pan Türkismus..., s.50-94, G.Jaschke, "Der Turanismus der Jungtürken" Die Welt des Islams, C. XXII, (1941) s. 12.

(164) Kurat, Türkiye ve Rusya...., s. 498.

(165) Ziya Gökalp'in, Turancılık anlayışı 1914'lerde Türklerin anavatanını simgeleyen ancak somut olarak ortaya konulamayan "Kızıl Elma" mitine dönüşecektir. Ziya Gökalp'in şiirleri ve "Kızıl Elma"nın Türk tarihindeki anlamları için bkz. Ziya Gökalp, Kızıl Elma, (Haz. Hikmet Tanyu), Ankara 1976.

değerlendirerek, Türk alemi karşısında en büyük engel olarak Slav tehlikesini görüyor ve bu sebeple Türk-Alman ittifakını destekliyordu. Ayrıca Osmanlı devletinin bu savaşın dışında kalmasının mümkün olmadığını, bu sebeple kararında son derece haklı olduğunu savunur.⁽¹⁶⁶⁾ Akçura'ya göre zaten bu savaş öncelilerden farklı olarak bir ideal için veriliyordu. Bu sebeple "Türkçüler Devlet-i Osmaniye'nin İtilaf-ı müsellese açtığı harbi bir mefkûre muharebesi suretiyle telâkki ettiler." O'na göre bu mefkûre de imparatorluk haricinde kalan Türkleri kurtaracak ve Müslümanları "tahlisi şiarına dayanan ehemmiyeti azime-i tarihiye'ye haiz" bir olaydır.⁽¹⁶⁷⁾ Gene Akçura'ya göre, "Dünyayı dolduran top sesleri ihtimalki Türklüğün yeniden doğuşunu" müjdeliyordu.⁽¹⁶⁸⁾ Genel olarak Türkçüler I.Dünya savaşını, hakanlığın kuzey sınırları dışında kalan Türkleri kurtaracak, İslâm ülkelerine de hürriyet ve istiklâl dağıtacak bir savaş olarak görmüşler ve hükümetin savaş kararını desteklemişlerdir.⁽¹⁶⁹⁾ Ancak büyük ümitlerle başlanan Kafkasya harekâtının Sarıkamış felâketi ile sonuçlanması, Türkçülerin bu yoldaki ümitlerini boşa çıkarmıştır. Üstelik Türkçülerin ve Enver Paşa'nın umduğunun aksine Rusya'daki Türkler ve genelde Müslümanlar

(166) A.Y., "Geçen Yıl 1330 Senesi" TY, C.VIII, Sayı: I (76) (5 Mart 1331) s. 2515-2520, Georgeon, a.g.e., s. 97-99.

(167) A.Y. "Cihan Harbi ve Türkler" TY, C. VIII, Sayı: I (Kanun-u evvel 1330) s. 2425-2430

(168) A.Y. "1330 Senesi", s. 2520

(169) T.Y. "Osmanlı Şimal Ordusunun Kafkasya'da İlerlemesi ve Ardahan'ın Zaptı" TY, C.VII, Sayı: 2 (1330) s.2446, "Cihan Harbinin Türk Dünyasına Tesirleri", TY, C. VIII, Sayı:4 (Nisan 1331) s. 2573-2574.

topluca ayaklanmamışlardır.

Fakat 1917'de Rusya'da meydana gelen Bolşevik ihtilâli Türkiye'de büyük bir heyecan yaratmış, yeniden bu yoldaki ümitleri artırmıştır. 3 Mart 1918'de Brest-Litovsk Antlaşması ile Rusya devre dışı kalırken, Türk ordusu Kafkaslarda insiyatifi ele almış ve Azerbaycan başta olmak üzere bağımsız Türk devletlerinin kurulması yolunda teşebbüsler yoğunlaşmıştır. Daha önce bahsedildiği gibi Rusya'daki Türklerden çeşitli heyetler Osmanlı devletinden yardım alabilmek için arka arkaya İstanbul'a geldikleri 1918 yazında Türkçülük-hatta Turancılık havası en yüksek noktasına ulaşmış bulunuyordu. Nitekim Enver Paşa'nın Kafkas'larda bağımsız Türk devletlerinin kurulmasından sonra Osmanlı devleti'nin nüfuzunu Türkistan ve diğer bölgelere yaymak amacıyla bir takım planlar yaptığı,⁽¹⁷⁰⁾ bir sırada Mondros Mütarekesinin imzalanması bu yoldaki teşebbüslerin sonu olmakla beraber, Enver Paşa'nın bu uğurda şehit olduğunu unutmamak gerekir.⁽¹⁷¹⁾

Rusya'ya açılan savaşı büyük heyecanla karşılayan ve ideallerinin gerçekleşmesi için büyük bir fırsat olarak gören Türkü aydınların fikirleri de savaşın genel gidişi ve siyasi olayların seyrine bağlı olarak değişiklikler göstermiştir. Bu yolda ilk büyük değişiklik, Türkiye'de siyasi Türkçülüğün tanıtılmasında büyük rol oynayan Rusya'dan gelen Türk aydınlarında olmuştur. Daha önce kuruluşundan bahsettiğimiz "Rusya'da Sakin Müslüman Türk-Tatarları'nın Haklarını Müdafaa Cemiyeti"⁷ nin kurucuları Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu, Hüseyinzâde Ali gibi Rusya kökenli Türkçüler 1915-1916 yıllarında, Rusya Türklerinin haklarını savunmak ve davalarını anlatmak amacıyla Sofya, Budapeşte, Viyana ve Berlin'e giderek bu ülkelerin

(170) Bu teşebbüsler için bkz. Kurat, Türkiye ve Rusya, s. 511-516, I. Dünya savaşı içinde Turancılık faaliyetleri konusunda bir ermeni yazarın değerlendirmesi için bkz. Zarevand, United And Independent Turania, (Ermeniceden Tercüme: V.N.Dadrıan), Leiden 1971, (Özellikle "Pan-Turanism During World War I" bölümü) s. 83-104.

(171) Enver Paşa'nın Planları ve faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bkz. Ali Bademci, Türkistan Millî Hareketi ve Enver Paşa, Korbaşılar, C.1, İstanbul 1975.

yetkili makamlarına talepleri ile ilgili bir muhtıra sunmuşlardır. Bu muhtıradaki taleplerde, Rusya'daki Türkler için dini, ekonomik, kültürel ve eğitime ilişkin medeni hakların yanısıra, Buhara ve Hive Hanlıklarının bağımsızlığı ve hükümranlık haklarının genişletilmesi, Kazan Hanlığının ihyası ve Osmanlı himayesinde Kırım Hanlığı'nın tekrar canlandırılması gibi siyasi bağımsızlık talepleri yer alıyor ve "...bizi Rus boyunduruğundan kurtarınız" deniliyordu.⁽¹⁷²⁾ Bu isteklerini ABD Başkanı Wilson'a da ileten, adigeçen heyet en önemli faaliyetini İsviçre'de gerçekleştirmiştir. İsviçre'de ki faaliyetlere Hüseyinzâde Ali ile birlikte katılan Yusuf Akçura "Rusya'da Azınlıkta Olan Milletler Kongresine" katılmıştır. Akçura bu kongrede heyet adına yaptığı konuşmada, yukarıda bahsedilen muhtıranın aksine, Rusya'daki Türk ve Tatarların kültürel muhtariyetten başka bir isteklerinin bulunmadığını, sadece kendi varlıklarının muhafazası için mücadele ettiklerini vurgulamıştır.⁽¹⁷³⁾ Bu sırada Zürih 'te bulunan Lenin ile de görüşen Yusuf Akçura, 1916 yazı gibi erken bir tarihte Pantürkizm'den Rusya Türkleri için kültürel özerkliği hedefleyen bir fikri dönüşüm geçirmiştir.⁽¹⁷⁴⁾ 1917 Bolşevik devriminden sonra 6, Pantürkizm idealini tamamen bir yana bırakarak Hilâl-i Ahmer Cemiyeti adına Avrupa ve Rusya içlerinde insani görevler üstlenmiştir. Bu görevi sırasında Tatar Türklerine Bolşeviklerle anlaşmalarını tavsiye ettiği de bilinmektedir.⁽¹⁷⁵⁾

Akçura Rusya'daki bu görevinden döndükten sonra, Mütareke ortamında 16 Eylül 1919'da İstanbul Türk Ocağı'nda verdiği bir konferansta,

(172) İstekler için bkz. Kurat, Türkiye ve Rusya, s. 502, Georgeon, s. 99.

(173) Georgeon, a.g.e., s. 102-103.

(174) Bu fikri dönüşümde Lenin'in rolü ve Akçura'nın tavrı için bkz. Georgeon, a.g.e., s. 101-102.

(175) Akçura'nın bu görevi sırasında hazırladığı rapor için bkz. Rusya Üsera Murahhası Yusuf Akçura Beyin Raporu, İstanbul 1919. Bolşeviklerle anlaşmaları tavsiyesi için bkz. Sadri Maksudî Arsal, "Dostum Yusuf Akçura", TK, Sayı: 174, (Nisan 1977), s. 352-353.

Türkçülüğü, demokratik Türkçülük ve emperyalist Türkçülük olarak ikiye ayırıyordu. Emperyalist Türkçülüğün Avrupa nasyonalistlerine benzediğini ve taarrûzi olduğunu, bu tür milliyetçiliğin er geç ortadan kalkacağını savunuyor ve Türklerin taarruzi-emperyalist milliyetçiliği hatadır diyordu. Diğer taraftan demokratik Türkçülüğün, Türkler için talep ettiği hakkı, diğer milletlere de aynen aynı derecede tanıdığını vurgulayarak, kendisinin tâ başından itibaren demokratik Türkçülüğü müdafaa ettiğini alınan derslerden ibret alarak, bu esası daha ziyade müdafaa edeceğini vurgulamıştır. (176)

Diğer taraftan, Rusya'nın çözüldüğü ve Türkçülük idealinin en yüksek noktasına ulaştığı 1918 yazında yapılan Türk Ocağı Kongresinde (14 Haziran 1918-11 Temmuz 1918) nizamname değişikliği çerçevesinde Türkçülüğün sınırları ve Ocağın faaliyet sahası hakkında tartışmaların çıktığını görüyoruz. Daha önce bahsedildiği gibi, bu kongre de yasa encümeni tarafından hazırlanan taslak yeni nizamnamenin 2.maddesinin "Ocağın maksadı Türklerin harsi birliğine ve medeni kemaline çalışmaktır. Ocağın faaliyet sahası bilhassa Türkiye'dir." şeklinde çıkmasına bazı üyeler itiraz etmişlerdir. Özellikle Hamdullah Suphi, Dr.Şükrü Eflatûn, Mehmet Nedim, Hüseyin Abbas Beyler "bilhassa Türkiye" kaydının nizamnameye geçmesinin doğru olmadığını gerçekte "en ziyade muhtac-ı muavenet olan Anadolu'dan işe başlamak lâzım geldiğini" kabul etmekle beraber, bu kaydın nizamnameye konulması ile Türkçülük faaliyetinin garip iki vaziyete düşmüş olacağını ve "...binnetice bizden ancak ve ancak manevi bir yardım isteyen uzaktaki Türk kardeşlerimizin muğber olmaları ihtimal dahilinde bulunduğunu" belirterek "bilhassa Türkiye" kaydına lüzum olmadığını açıklamışlardır. (177) Encümenin yasayı savunmakla görevlendirdiği Nüzhet Sabit Bey, bu meselenin encümende

(176) Akçuraoğlu Yusuf, "Cihan Harbine İştirakimiz ve İstikbalimiz", Siyaset ve İktisad Hakkında Birkaç Hitabe ve Makale, İstanbul 1340 (1924), s.7-19.

(177) "Türk ocağı Kongresi" (1918) s. 4299.

tartışıldığını, "Anadolu Türkleri(nin) bütün Türk alemine nazaran daha bedbaht, daha muhtac bir haldedir. Halbuki Anadolu için çalışırken aynı zamanda hariç için de çalışmağa kuvvet ve kudretimiz istidatımızın müsait" olmadığını, bu sebeple "Büyük Turan hayalini ümitlerle karşılamakla beraber faaliyetimizin evvel emirde sırf Türkiye'ye hasır edilmesi daha muvafık olacağından" encümenin bu kaydı lüzum gördüğünü belirtmiştir.⁽¹⁷⁸⁾ Bu arada Mehmet Nedim Bey "Bilhassa Türkiye kaydının kaldırılması için bir önerge vermiş, bu önerge oy çokluğu ile kabul edilmiştir."⁽¹⁷⁹⁾

Fakat bu sonuca itiraz eden Halide Edip, "Umûmi Turan'ın bir ideal olduğunu faal hayatın ancak Anadolu'da olabileceğini, diğer fikirlerin nazariyat sahasında kalmaktan kurtulamayacağını" ifade ettikten sonra, "Büyük hayaller peşinde koşmak emellerini ileri sürenler için Kafkas'a, Türkistan'a gitmek pek ziyade arzu edilir bir fikir ise de" gerçekler karşısında idealin "milli bir hayalden fazla bir kıymeti olamayacağını vurgulayarak, bu maddenin yeniden oylamaya sunulmasını istemiştir. Ancak yapılan oylamada sonuç değişmemiştir."⁽¹⁸⁰⁾

Türk Ocağı nizamnamesinin 2.maddesinin "Ocağın faaliyet sahası bilhassa Türkiye'dir." şeklinde değiştirilmesi için teklif hazırlayan yasa encümenin de Ziya Gökalp, Halide Edip, Ahmet Ferit, Hasan Ferid (Cansever) Mehmet Emin (Erişirgil) ve Nüzhet Sabit gibi önemli kişilerin bulunduğu dikkate alınırca, bu aydınlarda birçok cephede birden devam eden I.Dünya

(178) Y.a.g.y.

(179) Y.a.g.y.

(180) Y.a.g.y. s. 4300.

savaşı'nın ağır kayıpları, yoksulluk gibi yaşanan tecrübelerin ışığında Anadolu üzerinde daha ihtimamla durulması noktasına geldiklerinin bir sonucu olarak görmek gerekir. Ancak Kafkasya'da Türk Ordusunun ilerlediği ve Türkçü heyecanların yükseldiği bir dönemde, büyük çoğunluğu gençlerden oluşan Ocak delegeleri üzerinde bu genel havanın etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Gerek Türk Ocağı kongresinde, gerekse kongreden sonra Türk Ocağı mensubu aydınlar arasında bu konunun tartışılmasına devam edilmiştir. Bu konuda özellikle Halide Edip, savaşların sonucu olarak ülkenin nüfus, sağlık ve hayat standardı bakımından çöktüğünü, bu sebeple geniş topraklarda Türklerin varlıkları şüpheye düşmüştür dedikten sonra, Kafkaslardaki "Türkler bizim öncülüğümüzü istemektedirler. Tabii ki bu bizim milli gururumuzu okşayıcı bir şeydir." Halbuki şu küçük köy ve kasabaları bırakın, taşradaki vilayetlerimiz için dahi yeterli doktorumuz olmadığını unutmamalıyız. Tüm öğretmenlerimiz bile İstanbul'daki okullarımıza yetmemektedir. Bütün mühendislerimiz bile tek bir vilayetime yeterli olmamaktadır. Bu şartlar altında kendilerine yardım edebileceğimizi düşünen kardeşlerimizin bizi çağırdığını, halbuki, "gürültülü hayallerimizin ardındaki Türkiye hakkındaki acı gerçeği öğrendiklerinde bize kesinlikle güvenmeyeceklerini" vurgulamaktadır. Bu gerçeğin ışığı altında kendi vatanımızla ilgilenmemiz gerekir diyen Halide Edip, aksi halde kendi gücünü ve enerjisini başka bir ülke için kullanan her Türk'ün anasını yokluk içinde bırakan bir insanın durumuna düşeceğini belirtmektedir.⁽¹⁸¹⁾ Halide Edip, özellikle, bu sırada bağımsız Azerbaycan devletinin savunma ve idari reformları için gerekli olan subay ve çeşitli düzeylerde memurun bu ülkeye

(181) Halide Edip "Evimize Bakalım: Türkçülüğün Faaliyet Sahası" Vakit, 30 Haziran 1918

gönderilmesine karşı çıkmakta ve Türkçülüğün faaliyet sahasının sınırlandırılması ile Anadolu'ya önem verilmesini savunmaktadır. (182)

Diğer taraftan Turan kavramının tarihi bir mefkûre olarak yaygınlaşmasında önemli rol oynayan ve bunu sadece Türklerin kültürel yönden birleşmeleri olarak gören Ziya Gökalp, Rusya'nın savaştan çekilmesi üzerine kaleme aldığı bir makalede, Rusya'daki Türkler'i bu fırsatı iyi değerlendirerek, tam bağımsızlıklarını elde etmeleri ve Turan'ı gerçekleştirmeleri için teşvik etmiştir. O'na göre, Rusya'daki Türkler önce lik kazanarak birer hükümet haline gelmelidir. Sonra bu bağımsız/hükümetlerin temsilcilerinden oluşacak bir kongre toplanmalı ve bu kongrede umûmi bir reis seçilmelidir. O'na göre "Sahipkıran" adı verilecek bu reis bütün Türk ordularının kumandanı ve Türklük idealinin temsilcisi olacaktır. "Sahipkıran"ın seçilerek yerini almasıyla bütün Türk ili bir ordu gibi, kuvvetli, merkezi bir hükümet etrafında birleşmiş olacaktır. Ortak dil olarak İstanbul Türkçesinin alınmasını da tavsiye eden Gökalp'e göre Rusya'daki Türkler ancak bu yolla kurtulabileceklerdir. Aksi halde "...hürriyet ve istiklâl ümidleri bir serap gibi uçup gidecektir." (183) Bu makalesinde kurulmasını tavsiye ettiği merkezi hükümeti, Turan'ın inşası olarak da gören Gökalp, Türk Ocağı kongresindeki tartışma ve Halide Edip'in yazısından sonra yazdığı "Türkçülük ve Türkiyecilik" adlı makalede, Türkiyeciliği "kat'iyen ihmali caiz olmayan... ihtimamlarına muhtaç" olarak ele alır. Bunun bir vazife, gayenin de Türkiye ile beraber Türklüğü düşünmek olduğunu vurgular. Türkçülüğün amacının "harsi Türkçülük" olduğunu belirten Gökalp, "bugün hiçbir Türkçü Kafkas Azerbaycanı'nı, Kırım'ı yahut

(182) 4 Haziran 1918 tarihli Osmanlı-Azerbaycan antlaşmasına göre, Türkiye Azerbaycan'a askeri yardımda bulunacaktı. Nitekim Nuri Paşa'nın kumandasında Azerbaycan'da bir İslâm ordusu oluşturulmuş, Ahmet Ağaoğlu, Nuri Paşa'ya siyasi danışman olmuştur. Haziran ortalarında Mehmet Emin Resulzâde Türkiye'ye gelmiş, bunun üzerine Azerbaycan'daki idari reformlar içinde bir grup öğretmen ve memur gönderilmiştir. Bilgi için bkz Tadeusz, a.g.e., s. 198 Kurat, Türkiye ve Rusya, s. 507, Jaschke, a.g.m., 25-26.

(183) Ziya gökalp, "Rusya'daki Türkler Ne Yapmalı?" YM, C. II, Sayı:38, (4 Nisan 1918) s.233-235

diğer bir Türk ülkesini memleketimize ilhak tasavvurunda değildir. Türkçülerin bu ülkeler hakkındaki temennisi, bunların müstakil devletler halini alarak tam bir istiklâle nail olmalarıdır. Fakat bu maksadı yalnız kuru bir temenni halinde bırakmak, hiç de milletdaşlığa yakışmaz. Çünkü açık bir surette görüyoruzki bu Türk şubelerinden hiçbirisi, yalnız kendi kuvvetiyle istiklâlini istihsâl edecek hâle henüz gelmemiştir." diyen Gökalp, "bu memleketlere, medeniyet götürecekt muallimlerin, mühendislerin, doktorların değil, fakat, hürriyet ve istiklâl götürecekt gönüllü zabitlerin, askerlerin gitmesi vaciptir. Milletdaşlarımıza yüksek bir medeniyet götüremezsek, hiç olmazsa onlara Çanakkale müdafaasını temin eden ordu teşkilatını götürebiliriz. Mamafih milletdaşlarımıza yapacağımız bu küçük hizmet, hasbi de değildir. Türkiye yaşayabilmek için yalnız fena komşulardan kurtulmağa değil, dost ve hayırhah komşularla muhat olmağa da muhtaçtır. Evimize bakacak vakit bulabilmek için etrafımızda kardeş Türk evlerinin yerleşmesi lâzım"dır. (184)

Bu tartışmaya katılan Fuad Köprülü, Türkçülüğün, bütün Türkleri bir millet kabul ederek o dağınık kitleler arasında kültürel bir birlik sağlayan cereyan olduğunu, yoksa bütün Turan'ı birleştiren bir cereyan olmadığını vurgulamıştır. O'na göre Türk aleminin geleceği için "herşeyden evvel Türkiye'nin büyük, sağlam, kuvvetli" olması gerekmektedir. Ancak, siyasi sınırların bir milleti parçalayamayacağını, hangi tabiiyette olursa olsun Türkler arasında bir fark görülmeden dayanışma hissi içinde bulunulması gerektiğini belirtir. Bu sebeple bencillik içine düşmeden "Bugün İstanbul'dan Kaşgar'a kadar her Türk genci kendisine şunu düstur etmelidir: "Birimiz hepimiz için, hepimiz birimiz için" diyen Köprülü,

(184) Ziya Gökalp, "Türkçülük ve Türkiyecilik", s. 482.

"Çünkü istikbalin büyük Türk dünyası bundan başka bir suretle kurulamaz" demektedir. (185)

Gerek Ziya Gökalp, gerekse Fuad Köprülü, isim vermeden Halide Edip'e cevap verdikleri bu yazılarda, yaşanan olayların verdiği tecrübelerin ışığında heyecandan ve romantizmden uzak bir şekilde, Turancılık anlayışlarının ne manaya geldiğini ortaya koymaktadırlar. Her ikisinde de dış Türkleri düşünmenin Anadolu'yu ihmal anlamına gelmediği, Turancılık anlayışlarının siyasi bir boyutu bulunmadığı, amacın çeşitli Türk şubelerini ortak kültürel değerler etrafında birleşmelerini sağlamak olduğu vurgusu ağır basmaktadır. Savundukları kültürel Türkçülüğün ve dış Türklere yardım etmenin Türk alemi ile beraber Türkiye'nin de menfaatine olacağını gerçekçi bir şekilde ortaya koymaktadırlar. Rusya'dan gelen Türk aydınlarının siyasi manada Türk birliği fikrinden dönüşüm yaptıkları da dikkate alınır, I.Dünya Savaşı'nın sonlarında Türkçü aydınların Turancılık anlayışları genelde bu çerçevededir. Bilindiği gibi Ziya Gökalp, Osmanlı devletinin yıkılması ve yerine milli Türk devletinin kurulmasına paralel olarak Türkçülüğü mefkûresine göre Türkiyecilik, Oğuzculuk, Turancılık şeklinde üçe ayırmıştır. Bugün sadece Türkiyeciliğin bulunduğunu vurgulayarak, Türkler arasında kültürel birliğin dahi ancak birbirine yakın olan Oğuz Türkleri arasında kurulabileceğini belirterek Turan'ın sınırlarını daha da daraltmıştır. Bütün Türkler arasında kurulabilecek Turan'ı, Türk milliyetçiliğinin uzak ideali yani "Kızıl Elma"sı olarak görmüş, onunda hayal sahasında olduğunu belirtmiştir. (186)

Diğer taraftan Türkçüler vatan edinilecek topraklar konusunda somut bir tanım birliğine varamadan Mütareke imzalanmıştır. Çünkü Türkçülere

(185) Köprülü, "Türkçülüğün Gayeleri", Vakit 16 Temmuz 1918.

(186) Türkçülüğün Esasları, s. 23-28, Heyd, a.g.e., s. 147-151.

göre, Ziya Gökalp'in deyimi ile "Millet vatanı" veya "vatan harsi toprak"tı. Dolayısı ile daha başından itibaren kültürel bir hareket olarak gelişen Türkçülüğün, millet anlayışlarında da gördüğümüz gibi, toprak esasına dayanmamak gibi bir özelliği vardı. Ancak vatanı milletle birleştirme Mustafa Kemal'in Misak-ı Milli ile sınırladığı toprağa dayalı bir milli devlet fikrinin ortaya çıkması ile mümkün olabilmektedir.

d. Halka Doğru Hareketi ve Halkçılık Anlayışları

Milliyetçiliğin sosyal, siyasi, iktisadi ve kültürel hedefleri tamamen ona halka dayanan bir cereyan özelliği vermektedir. Bu sebeple Türkçü aydınlar öncelikle milliyetçilik anlayışlarına halkçı bir muhteva kazandırmaya çalışmışlardır.

Bilindiği gibi "Halka Doğru" Çarlık Rusya'sında 19. yüzyılın ikinci yarısında gelişen "Narodnik" hareketinin temel şîârı olmuştur.⁽¹⁸⁷⁾ Rus aydınlarının geniş bir kesimini etkileyen Narodnik hareketinin taraftarları temelde Marksist bir ideolojiye dayanmakta ve çarlığı devirmek için mücadele etmekteydiler. Bu açıdan Çarlık yönetimine karşı köylüyü kazanmak için, Rus aydınlarının halka gitmesini, halkı kazanıp uyarması ve aydınlatması için çalışıyorlardı.⁽¹⁸⁸⁾ Rusya'daki bu halka doğru akımı Bulgar ve Sırp aydınları ile, en önemlisi Rusya'dan gelen Türkçü aydınlar vasıtasıyla Osmanlı Türkçülerine ulaşmıştır.⁽¹⁸⁹⁾ Ancak bu kanallar vasıtasıyla Türkiye'ye ulaşan Rus Narodnik hareketi, Türkçüleri ideolojik yönden değil, sadece halka gitme, halkla bütünleşme noktasından

(187) Zafer Toprak, "Osmanlı Narodnikleri: 'Halka Doğru' Gidenler", Toplum ve Bilim, Sayı:24 (Kış-1984), s.69.

(188) Özden, a.g.e., s. 17-18.

(189) Niyazi Berkes, Türk Düşününde Batı Sorunu, İstanbul 1975, s. 231-232.

etkilediğini vurgulamak gerekir. Zaten Balkanlarda halka doğru akımının öncüleri olan ve halk kültürünü araştırmayı millet olmak için vazgeçilmez kabul eden bu aydınlar Bulgar, Sırp ve Yunan milliyetçiliklerinin uyanışında önemli roller oynamışlardır.⁽¹⁹⁰⁾ Diğer taraftan Rusya'dan Türkiye'ye gelen Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu ve Hüseyinzâde Ali gibi aydınlar Çarlığa karşı mücadele eden Narodniklerden etkilenmekle beraber, bilindiği gibi Türkiye'de Marksizmi değil, siyasi Türkçülük ve halkçılık fikirlerini savunmuşlardır.⁽¹⁹¹⁾

Türkçü aydınlar, halkı yakından tanıma, ona değer verme, seviyelerini yükseltme ve halka aydın arasındaki uçurumu ortadan kaldırarak bu yolla bütünleşmeyi hedefliyorlardı. Bir başka deyişle amaçladıkları, siyasi inkılâbı tamamlayacak sosyal inkılâp bu yolla gerçekleştirilecekti. Bu sebeple halka doğru gitmeyi Türkçülüğün temel ilkelerinden birisi kabul ediyorlardı. Özellikle Balkan Savaşlarındaki büyük kayıpların Türkçülüğü artırmasına paralel olarak, aydınların gözünde Anadolu coğrafyası ve halkının önemini de artırmıştır. Nitekim, Genç Kalemler'de başlatılan dilde sadeleşme akımı ile, aydın-halk kopukluğunu bir ölçüde gidermeye çalışan Türkçü aydınlar, Türk Ocakları'nın kuruluşu ile birlikte halka doğru hareketini, daha sistemli bir hale getirmeye çalışmışlardır. Türk Ocakları halka doğru gitmeyi, halkı görmeyi, halkı öğrenmeyi temel ilke edinmişti. Bu amaçla aydın ve gençlerin halk ile temasa geçmelerini özellikle Anadolu'ya gitmelerini, halkın yaralarının sarılmasına yardımcı olmalarını tavsiye ediyordu. Onların gözünde Anadolu velinimet olarak görülüyordu.⁽¹⁹²⁾ Çünkü, milliyetin esaslarını yaratanın halk olduğu,

(190) Yusuf Akçura, "Halka" 5 HD, Yıl:1, Sayı: 31 (7 Teşrin-i Sani 1329) s. 237-238.

(191) Ziya Gökalp, Hüseyinzâde Ali'nin Pan Slavizm'den, Pantürkizm mefkûresi'ni çıkardığını, sosyalizm'den de halkçılık anlayışını aldığını, bu sebeple O'nun ülkemizdeki Türkçülükle Halkçılığın mürşidi olarak görülmesi gerektiğini belirtmektedir. Ziya Gökalp, "Türkçülük Nasıl Doğdu", YM, C.11, Sayı: 40 (18 Nisan 1918) s. 263.

(192) İspartalı Hakkı, Köyümden Geliyorum, (Haz: Şevket Aziz Kansu), Ankara 1971, s. 13

milleti yükseltmek için halkı yükseltmek gerektiği savunuluyordu.⁽¹⁹³⁾

Türkçü aydınlar, halkçılık anlayışları ile öncelikle aydınlarla halk arasındaki derin mesafenin kapatılmasını amaçlamışlardır. Daha önce değindiğimiz gibi bu amacı gerçekleştirmek için Halka Doğru ve Türk Sözü dergilerini çıkarmışlardır. Halka Doğru dergisinin "halk için halka faydalı olmak için" çıktığını vurgulayan Yusuf Akçura, halktan kastedilenin "köylükte yaşayan az toprak sahibi, yahut büsbütün topraksız rençberler, sonra şehirlerde geçinen ufak esnaf ve günlükçi ameleler, ırgadlar" olduğunu belirtmektedir.⁽¹⁹⁴⁾ O'na göre bu kötü manzaranın ortadan kaldırılabilmesi için halkın önüne düşüp yol gösterecek aydınlarla ihtiyaç vardır. Akçura, Osmanlı devletinde halka doğru gidenlerin olduğunu, ancak bunların Sırp, Yunan, Bulgar vb. aydınlar olduğunu, Türk aydınlarının da halka yönelmesini, halkla bütünleşmesini ve halkın seviyesine inerek, onu eğitmesi gerektiğini vurguluyordu.⁽¹⁹⁵⁾ Bu dergi vasıtasıyla sosyal ve iktisadi kalkınma programlarını halka benimsetmeyi de amaçlayan Türkçüler, halkın tembellik ve miskinlikten kurtularak girişimci bir ruh kazanmasına çalışıyorlardı. Devletin ve milletin yükselmesi için halkın ve dolayısıyla halk teşkilatının güçlendirilmesi gerektiği de vurgulanan dergide,⁽¹⁹⁶⁾ devletin dışında da çok şeyler yapmanın mümkün olduğu anlatılıyordu.⁽¹⁹⁷⁾

(193) Türk Yurdu, "Halka Doğru Cemiyeti" TY, C.XIII, Sayı: 9 (20 Kanun-u evvel 1333), s. 3671-3672.

(194) Yusuf Akçura (Akçuraoğlu) "Halk'a" HD, Yıl: 1, Sayı: 22 (5 Eylül 1329) s. 169.

(195) Akçuraoğlu, "Halk'a" 5, s. 237-238.

(196) Ziya Gökalp (Gökalp), "Halk Medeniyeti I Başlangıç" HD, Yıl: 1, Sayı:14 (10 Temmuz 1329), s. 107-108, Ziya Gökalp "Halk Medeniyeti II, Resmî Teşkilat, Halk Teşkilatı" HD, Yıl: 1, Sayı: 19 (15 Ağustos 1329) s. 148-149.

(197) Yusuf Akçura (Akçuraoğlu) "Halk'a" 2, HD, Yıl: 1, Sayı: 23 (12 Eylül 1329), s.177-178.

Milli kültüre ait hikaye ve masalları da işleyen dergi, ümmet halinden millete geçiş sürecinde halka Türklüğünü öğretmek için siyasi bir şuur yaratmayı da hedefliyordu.

Gene Türkçü aydınlar tarafından çıkarılan Türk Sözü, "Halka doğru gitmek, halk için çalışmak" düsturu ile çıkıyor ve kendisini uyanan ve milletine aşık, Türk aydın ve gençleri ile Türk halkı arasında bir kapı olarak görüyordu. Aydın ve gençlerin o kapıdan girmekle alçalmayacağını, bilakis halkı, yani kendi varlığını, kendi milletini yükselteceği vurgulanıyordu.⁽¹⁹⁸⁾ Ayrıca Türklerden okuyanların milletinden, halkından ayrıldığı belirtilen dergi de bu ihmalin mutlaka giderilmesi gerektiği, bunun içinde öncelikle halkın yani milletin diliyle yazılması gerektiği vurgulanıyordu.⁽¹⁹⁹⁾

Türkçü aydınlar, Türk halkı ile Türk milletini kastetmekle beraber, halka doğru hareketi öncelikle alt gelir gruplarına yönelik bir hareketti. Çünkü o sıralarda Türklerin büyük bölümünün başta köylerde olmak üzere alt gelir gruplarından oluşması, Türkçüleri, daha çok onların durumları ile ilgilenmeye zorluyordu. Amaçları halkı oluşturan zümrelerin durumunu kuvvetlendirip, Türklerden oluşan güçlü bir orta tabaka yaratmaktı. Zira milletin ve devletin güçlü olabilmesi, onun dayandığı halkın gücüne bağlı idi.⁽²⁰⁰⁾ İttihat ve Terakki hükümeti tarafından da desteklenen bu halkçılık, I.Dünya Savaşı ile birlikte Anadolu'nun gittikçe öneminin

(198) Ömer Seyfettin "Türk Sözü" TS, Yıl: 1, Sayı: 1, (12 Nisan 1330) s. 1-3.

(199) Ömer Seyfettin, "Halk Nedir?", TS, Yıl: 1, Sayı: 2 (18 Nisan 1330), s. 9-11.

(200) Özden, a.g.e., s. 80.

artmasına paralel olarak gelişmiştir. Daha önce değindiğimiz gibi, Türk Ocakları içindeki halka doğru hareketi de Köycülük hareketi ile somutlaşmıştır.

Türkçü aydınlar içinde halka doğru ve halkçılık ilkesini sistemli bir şekilde ortaya koyan Ziya Gökalp olmuştur. O'na göre deha halktadır. Çünkü milli hayatın, milli değerlerin, dolayısı ile millîtin temeli olan kültür ondadır. Bu sebeple Türkçülüğün önemli ilkelerinden biri halka doğru gitmektir. Halka doğru gidecek olanlar aydınlardır. Aydınlar aldıkları eğitim ve yetiştirme tarzı itibariyle halktan kopmuşlar, dolayısı ile milli kültürü bilmemektedirler. Bu sebeple aydınlar halktan Türk kültürünü öğrenecekler halkta da sahip oldukları medeniyeti götüreceklerdir.⁽²⁰¹⁾ Böylece halka doğru giden aydınlar, Türk kültürünü alarak millileşeceklerdir. Milleti temsil eden, milletine medeniyet götüren ve milletine rehberlik yapan aydınlar çoğaldıkça millet yükselecektir.⁽²⁰²⁾ Ziya Gökalp'te aydın halk ayrımı sınıf esasına dayanmamaktadır. Bu durumu, hukuken birbirine eşit olmayı kabul eden, bütün sınıfların halka gireceğini, aydınların da halka gitmeleri sonucu bu ayrımın kendiliğinden ortadan kalkacağını, zaten "onlarda ben halkım diyor" diyerek açıklar.⁽²⁰³⁾ Dolayısı ile Gökalp'te halk, eşit siyasi hakları ve kanunlar önünde eşit statüsü olan herkesi kapsamaktadır.⁽²⁰⁴⁾ Milliyetçilik düşüncesini halka doğru hareketine oturtan Ziya Gökalp'e göre, her Türkçü siyaset sahasında halkçı, her halkçı da kültür sahasında Türkçü olacaktır.⁽²⁰⁵⁾

Halkçılığı-demokrasi ile eş anlamda kullanan⁽²⁰⁶⁾ Ziya Gökalp'in halkçılık anlayışı toplumda çatışma yerine uyumu, sosyal sınıflar yerine

(201) Ziya Gökalp, "Halk ve Güzideler", s. 179, Türkçülüğün Esasları, s. 43-44, 48.

(202) Ziya Gökalp, y.a.g.m., s. 177, 180, Türkçülüğün Esasları, s. 45

(203) Ziya Gökalp, y.a.g.m., s. 180

(204) Taha Parla, Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm, İstanbul 1989, s.85, Ziya Gökalp, "Türkiye'de halk unvanını yalnız bir sınıf, inhisarı altına alamaz. Zengin olsun, fakir olsun herkes halktadır. Halkın içinde sınıf imtiyazları yoktur" diyerek halk anlayışına açıklık getirmektedir. Ziya Gökalp, "Hükümet ve Tahakküm" Makaleler VII, s.116

(205) Ziya Gökalp, bunu "siyasette mesleğimiz halkçılık ve harsta mesleğimiz Türkçülüktür" şeklinde de ifade etmektedir. Türkçülüğün Esasları, s. 172.

(206) Ancak, demokrasi "avamın, cühelânın hakimiyeti değil, güzidelerin hakimiyetidir" diyen Ziya Gökalp, halkın demokrasi için eğitilmeden istikrarın sağlanamayacağını belirtir. Heyd, a.g.e., s. 158-159.

meslek zümrelerini esas alır. I.Dünya savaşı ile birlikte uygulamaya konulan millî iktisat politikasını, solidarizmle bütünleştiren Ziya Gökalp, sosyalist ve liberal çözümlerin alternatifi olarak "Tesanütçülük" ve "içtimaî halkçılık" adını verdiği mesleki örgütlerin egemenliğine dayalı halkçılık anlayışı ortaya koyar. Bu konuda, liberalizmin herşeyi kontrolsüz bırakan yönünü ve sosyalizmin sınıf çatışması tezini reddeden Fransız Solidarist düşüncesinin etkisinde kalan Ziya Gökalp, bu düşünceyi Osmanlı toplumunun önceki geleneği ile uyumlu hale getirir.⁽²⁰⁷⁾ O'na göre, siyasi anlamda eşitlik tesisine çalışan Tanzimatla, meşrutiyet Türkiye'de siyasi halkçılığı uygulamaya çalışmıştır. Böylece "avam" adı verilen kitle ayanlarla eşit hale gelerek halk adını almıştır. Siyasi halkçılık ecnebililerle, mezhebî cemaatlerden başka siyasi imtiyazlara sahip tabakalar bırakmadığı gibi, siyasi ve iktisadi kapitülasyonları da reddettiğinden bugün Türkiye'de siyasi açıdan tamamen demokratik, yani halkçı bir cemiyet ortaya çıkmıştır.⁽²⁰⁸⁾ Ziya Gökalp'e göre, bu dönemde siyasi tabakalar ortadan kalkmakla beraber, iktisadi tabakalar mevcuttur. Bu iktisadi tabakalara sınıf adı verilir.⁽²⁰⁹⁾ Bu dönemi izleyecek meslek devresinin temel fonksiyonu sınıfları ortadan kaldırmaktır. Meslek devrinde "içtimaî halkçılık" adı da verilen solidarizm hakim olacak, "...cemiyet içinde semiyeye, kast, tarık, ocak, sınıf diye bir takım inhisarcı yahut imtiyazlı zümre ve tabakalar" bulunmayacaktır.⁽²¹⁰⁾ Dolayısı ile Ziya Gökalp,

(207) Zafer Toprak "II. Meşrutiyette Solidarist Düşünce: Halkçılık", Toplum ve Bilim, I (Bahar 1977) s.94-96, Şerif Mardin, "Batıya giden Türk aydınlarının Marksçılıktan etkileneceklerine "tesanütçülüğü" seçmiş olmaları bir tesadüf eseri değildir. "Tesanütçülük" onların kolayca kabul edebilecekleri, eskiden beri bildikleri, kendi toplumlarında hakim olan değerlere benzeyen değerler getiriyordu." demektir. Şerif Mardin, İdeoloji, 2.B, Ankara 1982, s. 117.

(208) Ziya Gökalp, "Halkçılık", YM, C.II, Sayı: 32 (14 Şubat 1918) s. 104.

(209) Ziya Gökalp, y.a.g.m., s. 104.

(210) Ziya Gökalp, y.a.g.m., s. 104.

toplumdaki meslek zümrelerinin sınıf ayrımının yerine geçmesini öngörüyordu. O'na göre, zaten halkçılığın gayesi de tabaka ve sınıf farklarını ortadan kaldırarak toplumun birbirinden farklı zümrelerini sadece işbölümünün doğurduğu meslek zümrelerine hasretmekti.⁽²¹¹⁾ Gökalp'in özlemine duyduğu sosyal düzen mesleki örgütlerin egemenliğine dayalı bir halkçılıktı. Böylece Gökalp, "tesanütçülük" ve "içtimai halkçılık" adını verdiği bu program aracılığıyla çeşitli sınıflar arasında barış ve işbirliğini sağlamayı umut etmiştir.⁽²¹²⁾ Milleti, menfaatleri birbiriyle çelişmeyen bir bütün olarak gören Ziya Gökalp'in bu anlayışının Cumhuriyet döneminde de aynen devam ettirildiğini vurgulamak gerekir.

Ziya Gökalp'in halkçılık anlayışı genelde diğer Türkçüler tarafından da paylaşılmakla beraber, Yusuf Akçura farklı bir yaklaşım içindedir. İleride de belirteceğimiz gibi, Akçura İmparatorluğun ayakta kalabilmesini milli bir burjuva sınıfının yaratılmasında görmektedir. Dolayısı ile Ziya Gökalp'in toplumdaki sınıfların ortadan kaldırılması görüşü ile Akçura'nın sınıfsal yaklaşımı çelişmektedir. Ayrıca Akçura, halk=millet denklemini reddediyor, halkçılığı tamamen "democratisme" anlamında kullanıyordu.⁽²¹³⁾

e- İktisadi Fikirleri

Türkçü aydınlar, Osmanlı devletinde uzun yıllar hakim olan Kozmopolit iktisat anlayışı ve batının liberal ekonomik nazariyelerine karşı çıkarak, milli iktisat anlayışını savunmuşlardır. İktisadı, milliyet

(211) Zafer Toprak, "Halkçılık İdeolojisinin Oluşumu", Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları Sempozyumu, İstanbul 1977, s. 14.

(212) Bu konuda geniş bilgi ve değerlendirmeler için bkz. İlhan Tekeli-Gencay Şaylan "Türkiye'de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi" Toplum ve Bilim, Sayı: 6-7 (Yaz-Güz 1978), s.59-64, Zafer Toprak, "Türkiye'de Korporatizmin Doğuşu", Toplum ve Bilim, Sayı: 12 (Kış 1980) s. 41-49, Parla, a.g.e., s. 69-74.

(213) Georgeon, a.g.e., s. 109. Niyazi Berkes, "Unutulan Adam", Sosyoloji Konferansları, İstanbul 1976, s. 201-202.

ilkesi bağlamında ele alan Türkçüler, bu konudaki fikirlerinde "Alman İttihad-ı" ve gene Alman Friedrich List'in geliştirdiği milli iktisat anlayışından esinlenmişlerdir.⁽²¹⁴⁾ Milli iktisat anlayışını savunan Türkçülere göre, her milletin bir iktisadî gerçeği vardı. Bu sebeple olayın milli yönleri ihmal edilemezdi. Bu çerçevede, hertürlü iktisadi faaliyetin azınlıkların ve ecebilerin kontrolünde olan Osmanlı devletinde, devletin ve milletin güçlü olabilmesi için, Müslüman Türk unsurun girişimci olması, ticaret, bankacılık ve sanayi ile uğraşması ve böylece güçlü bir orta tabaka yaratılması gerekmektedir. Türk unsurunun iktisadi hayatın içine çekilmesi konusunda fikir birliği içinde olan Türkçü aydınlar, ancak bu konuda uygulanacak politika da farklı anlayışlar sergilemişlerdir.

Nitekim Yusuf Akçura, Osmanlı devletinin ve Türklerin kurtuluşunu milli bir burjuva sınıfının doğuşunda görmektedir. O'na göre, iktisadî geriliğin en önemli sebebi, "...san'at ve ticareti hor gören ve bir osmanlı Türküne lâayık meşgâle ancak askerlikle memurluktur diyen, hatalı ve zararlı zihniyet"di. Öncelikle bu zihniyetin değişmesi gerektiğini belirten Akçura, Polonya'da olduğu gibi Türkiye'de de burjuva sınıfının Rum, Ermeni, Musevi ve Levantenlerden oluştuğunu, Türklerin yalnız asker ve memur olduğuna dikkat çekiyor ve "zamanımız devletlerinin temeli(nin) burjuvazi" olduğunu vurguluyordu.⁽²¹⁵⁾ Böylece devlet ve millet hayatında burjuvazi sınıfının önemine işaret eden Akçura, milliyetçiliğimiz halka ve bilhassa köylüye

(214) Bu konudaki görüşler için bkz. Tekin Alp, "Milli İktisat", İslam Mecmuası, Sayı:22, (12 Şubat 1330) s. 562, Tekin Alp, "Mecmuamızın Mesleği: Milli İktisada Doğru", İM, Yıl:1 Sayı:1, (8 Şubat 1331) s. 1-2, Ziya Gökalp, "Türkçülük ve Türkiyecilik", s. 482. Ayrıca bir değerlendirme için bkz. Zafer Toprak, Türkiye'de "Milli İktisat" (1908-1918), Ank.1982 s.25-

(215) A.Y., "1329 Senesinde Türk Dünyası", s. 2102.

öncelik verdimle beraber, Türk burjuvazisinin teşekkülüne bizi taraftar etmiştir, demektedir. O'na göre, eğer Türkler kendi içlerinden, Avrupa sermayesinden de istifade ederek bir sermâyedar burjuva sınıfı çıkaramayacak olurlarsa, yalnız memur ve köylüden ibaret Osmanlı toplumunun çağdaş bir devlet halinde devamlı yaşayabilmesi mümkün değildir.⁽²¹⁶⁾ Toplumların gelişmesinde ekonominin ve sınıf mücadelesinin önemini Marksizm'den ödünç alan Akçura, burjuvazinin tarihi rolünün önemini Tatar milliyetçiliğinin gelişme sey rini incelerken kavramıştır. Bu çözümlemeler ışığında Osmanlı devletinin ayakta kalmasını ve Türklerin güçlü bir millet oluşturmalarını milli burjuvazinin geliştirilmesine bağlamaktadır.⁽²¹⁷⁾ Nitekim bu anlayışının sonucu olarak Sosyalist ekonomist, Parvus'u Türk Yurdu'na davet etmiş iktisadi konulara ait yazılar yazdırmıştır.⁽²¹⁸⁾

Akçura'nın bu yaklaşımına karşılık, Ziya Gökalp milli iktisat anlayışını "içtimâiyat" ilmi çerçevesinde ele almaktadır. O'na göre, "içtimâiyat ilmi bize tam cemiyetin milletten ibaret olduğunu, milletin de aynı harsa mâlik fertlerin mecmuu." bulunduğunu göstermişti. Bu sebeple Türklere yeni bir millet karakteri kazandıracak ve bir Türk kültürünün oluşmasını sağlayacak faktörlerden biri de milli iktisattır.⁽²¹⁹⁾ "Aile iktisadı, şehir iktisadı ve milli iktisat" olmak üzere iktisadî hayatı üç devreye ayıran Ziya Gökalp'e göre, milli iktisadın da iki devresi vardı. Birinci devir milleti iktisaden kendi kendine yetecek tarzda birikim devridir. İkinci devirde "servet âdilâne bir şekil alarak bütün efrâd-ı millet medeniyetin feyizlerinden" faydalanacaktır.⁽²²⁰⁾ Milli iktisadın

(216) A.Y. "İktisad", TY, C.XII, Sayı: 12 (Ağustos 1333) s. 3521-3523

(217) Georgeon, a.g.e., s. 78-79.

(218) Parvus'un yazıları için bkz. II. Bölüm dipnot No: 134.

(219) Ziya Gökalp "Millet Nedir Milli İktisat Neden İbarettir?" I, İM, Yıl: I, Sayı: 1, (8 Şubat 1331) s. 3

(220) Ziya Gökalp, "Millet Nedir. Milli İktisat Neden İbarettir?" II, İM, Yıl: I, Sayı: 7 (28 Mart 1332), s. 1-2.

ancak homojen bir millette gerçekleştirilebileceğini belirten Gökalp, böyle bir yapıya sahip olamayan bir toplumun çağdaş devleti oluşturamayacağını vurgular. Değişik unsurlardan oluşan bir ülkede "her cemaat ayrı taife (caste) şeklini aldığından hakiki manasıyla işbölümü teessüs edemez"di. Çünkü işbölümü ancak ortak duygulara sahip bir toplumda gerçekleştirilebilirdi. Gökalp'e göre böyle bir ülkede milli iktisat uygulanamazdı.⁽²²¹⁾ Daha önce belirttiğimiz gibi, milleti sınıf esası üzerinde görmeyen Ziya Gökalp, Durkheim'in "Toplumsal İşbölümü" adlı eserinde savunduğu organik dayanışma anlayışını milli iktisat fikirlerine uyarlıyordu. Bu sebeple milli iktisadın oluşması için öncelikle toplum "müşterek vicdana" sahip kılınmalıydı. Yoksa bazı kavimler görünürde millet haline geldikleri halde, gerçek anlamda milli iktisada ulaşamazdı.⁽²²²⁾ Milli iktisadın ortak bir vicdana sahip, bir toplumda organik bir işbölümü ile gerçekleştirilebileceğini savunan Gökalp, Müslüman Türk unsurun askerlik ve memuriyetin yanısıra, ticarete, sanayi vb. her türlü faaliyete girecek ülkede milli iktisadı kuracaklardı. Türklerin milli iktisattan mahrum oluşu, Osmanlı devletini güçlü hükümetlerden mahrum bırakmıştı.⁽²²³⁾ Bu dönemde milli iktisat anlayışını savunan aydınların hepsi, Türklerin iktisadî hayata katılması, kooperatifler, şirketler oluşturulması, devletin bu konuda himayeci tedbirler alması, ekonomik bağımsızlığı engelleyen

(221) Ziya Gökalp y.a.g.m., s. 2.

(222) Ziya Gökalp, y.a.g.m., s. 2

(223) Zafer Toprak, "Milli İktisat" ICTA, c.3, s. 744.

kapitülasyonların kaldırılması, gümrük duvarlarının yükseltilmesi, sermayenin ve yabancı şirketlerin millileştirilmesi, milli bankaların kurulması, yerli malı kullanılması ve esnaf birliklerinin oluşturulmasını iç ve dış olayların ekonomik yönden perişan ettiği Türk unsurun refaha kavuşturulmasını gerekli görmekteydiler.⁽²²⁴⁾ Nitekim bu aydınlar tarafından savunulan milli iktisat anlayışı I.Dünya Savaşı içinde milli iktisat politikasını uygulama safhasına koyan ittihat ve Terakki hükümetine ideolojik bir temel teşkil etmiştir. Bu çerçevede Kapitülasyonlar tek taraflı olarak kaldırılmış, Türklerden oluşan güçlü bir orta sınıf yaratılması için şirketler, kooperatifler, esnaf birlikleri ve bankalar kurulmuştur.⁽²²⁵⁾ Ancak milli iktisat politikasının uygulamaya konulması ile birlikte savaşın da getirdiği olağanüstü şartlarda, hızla fiyatlar artmış, haksız kazanç elde eden savaş zenginleri türemiş, piyasa işlerliğini yitirmiş, karaborsacılık yaygınlaşmıştır. Bu olayları önlemek için hükümet idari tedbirlere başvurmak zorunda kalmıştır.

Savaş yıllarında ortaya çıkan bu problemlerin kaynağını ahlâk buhranında gören Türkçülere göre, ahlâk meselesi çözülmeyen milli iktisat güçlenemezdi. Özellikle Gökalp'e göre, genel ahlâk sıkı sıkıya mesleki ahlâka bağlıydı. Osmanlı toplumunda mesleki zümreler yada esnaf teşkilatları yeteri kadar gelişemediği için mesleki ahlâk oluşmamıştı. Bu sebeple iktisadî hayatın en son merhalesi olan milli iktisadı, milli

(224) Geniş bilgi için bkz. Ahmet Cevad (Emre) "Kooperatif Şirketleri", TY, C.XII, Sayı: 12 (Ağustos 1333) s. 3523-3526, M.Zühdü (İnhan) "İktisad-ı Milli" TY, C.VIII, Sayı:6 (Mayıs 1331) s. 2616-2617, Tefik Nurettin, "Türk Esnafının Halî", TY, C.I, Sayı:2 (1327) s. 42-47, Sayı: 12 (1328), s.360-365, "Osmanlı Türklerinde İktisadî Hareket", TY, C.XI, Sayı: 12 (Şubat 1332), s.2332-2336, s. "İktisadiyat Mecmuası" TY, C.IX, Sayı: 13, (Şubat 1332) s. 204-205, Faik "Esnaf İçin Terakki Yolları" HD, Yıl: 1, Sayı: 29-30 (24 Teşrin-i evvel 1329) s. 229-232, Muhittin "İktisadî Hasbıhal: En Büyük Eksiğimiz" I, HD, Yıl: 1, Sayı:6, (12 Mayıs 1329) s. 46-48, Muhittin, "İktisadî Hasbıhal"II, Milli Hımaye HD, Yıl: 1, Sayı:7 (23 Mayıs 1329) s. 53-56. Tekin Alp "Ecnebi Sermayesine Karşı Siyaset-i İktisadiyyemiz" İM, Yıl: 11, Sayı: 53 (26 Nisan 1333), s.1-3, Tekin Alp "Memleketimizde Büyük Sanayi" İM, Yıl: 1, Sayı: 33, (3 Teşrin-i sani 1333), s.1-2, Tekin Alp "Türkiye'de Bankalar", İM, Yıl: 1, Sayı: 34 (10 Teşrin-i sani 1332) s. 1-2

(225) Bu uygulamalar hakkında Geniş bilgi için bkz. Toprak, a.g.e. s. 36-312.

düzeyde teşkilatlanmış mesleki korporasyonlar yönlendirmeliydi. Millet iktisadının gerçekleşmesi için evvela "Milli İktisat Nezareti" kurulmalı ve bu nezaret iktisadî faaliyetlerde birlik ve dayanışmayı sağlamalıydı. Devlet bütün iktisadî faaliyetleri bu nezaretle toplamalı, esnaf korporasyonları şehir esasından çıkarak millet esasına göre teşkil edilmeliydi.⁽²²⁶⁾ Böylece korporatif teşkilatlanma meslek ahlâkı adına yaptırımlarda getirerek bu konudaki ahlâki boşluk doldurulacaktır.⁽²²⁷⁾ Sonuçta milli iktisadı, Solidarist düşünce ile bütünleştiren Ziya Gökalp, yukarıda da üzerinde durulduğu gibi mesleki teşkilatların egemenliğine dayalı "içtimâi halkçılık" düşüncesini ortaya atmıştır. Gökalp "içtimâi halkçılık" olarak da ifade ettiği Solidarizmi (tesanütçülük) kapitalist ve sosyalist çözümlerin alternatifi olarak Türk milli bünyesine en uygun siyasi-iktisadî model olarak görmüştür. Bu anlayışın sonucu ferdiyetçilikle-toplumculuğu da uzlaştıran Gökalp, sosyal devlet anlayışını benimsemiş,⁽²²⁸⁾ milli iktisadın gerçekleşmesi için hükümetin iç borçlanma girişimine her vatandaşın katkıda bulunmasının vatanseverliği ve dayanışmayı artıracığını belirtmiştir.⁽²²⁹⁾

II.Meşrutiyet döneminde Milli İktisat ve Solidarizmin (tesanütçülük) Ziya Gökalp'le birlikte en kuvvetli savunucularından birisi de Tekin Alp olmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin desteği ile İktisadiyat Mecmuasını çıkaran Tekin Alp, milletleşmenin ekonomik yönünü vurgulamış, sosyal devlet, toplumsal mülkiyet konusundaki görüşlerini "içtimâi siyaset" ve "tesanütçülük" çerçevesine oturtmuştur.⁽²³⁰⁾

(226) Ziya Gökalp "Türklerde Milli İktisat Devreleri", İM, Yıl: 1, Sayı: 44-48 (8 Mart 1333) s.1-4.

(227) Gökalp, bu amaçla 1917 yılında "Mesleki Ahlâk Beyannamesi" yayınlar. Orhan Türkdoğan, Milli Kültür Modernleşme ve İslâm, İstanbul 1983, s. 193, Türkçülüğün Esasları, s.88, Parla, a.g.e., s. 68-70, Ziya Gökalp, Yeni Hayat Doğru Yol, (Haz:Müjgan Canbar), Ankara 1976, s.13-14 (Ahlâk ve Vazife şiirleri)

(228) Ziya Gökalp, "İçtimâi Mezhepler ve İçtimaiyat" YM, C.I, Sayı: 26 (2 Kanun-u sâni 1918) s. 501-503.

(229) Ziya Gökalp, "İktisadi Vatanperverlik" YM, C.II, Sayı: 43 (9 Mayıs 1918) s.322-323, Ziya Gökalp, "Para ve Tesanüt" YM, C.II, Sayı: 41 (25 Nisan 1918), s.282-283, Borçlanma konusunda Hamdullah Suphi ve Fuat Köprülü'de aynı kanaattedir. Toprak, a.g.e., s.261-262

(230) Tekin Alp'in bu konudaki fikirleri için bkz. Tekin Alp "İktisadi İnkılâp", İM, Yıl:2, Sayı: 64 (14 Eylül 1333) s.1-2 Tekin Alp "Tesanütçülük:Demokrasinin Gayesi" YM, C.III, Sayı:56 (8 Ağustos 1918) s.67-68, Tekin Alp "Tesanütçülük: İçtimai Duygu" YM, C.III, Sayı:55, (1 Ağustos 1918) s.45-46 Tekin Alp "Tesanütçülük ve Solidarizm" YM, C.I, Sayı:26 (3 Kanun-u sâni 1918) s. 21-23, Tekin Alp "Tesanütçülük: Tesanütçülüğün Gayesi" YM, C.II, Sayı: 43 (9 Mayıs 1918) s. 355-357.

Dünya Savaşından önce milli iktisadi milletleşmenin zarûri bir sonucu olarak gören ve bu anlayışını Osmanlı lonca geleneği ile bağdaştıran Ziya Gökalp, savaştan sonra Yeni Türk devletinin kuruluşuna paralel olarak Türklerin iktisadi mefkûresinin memlekette büyük sanayi kurmak olduğunu vurgulamıştır. O'na göre çiftçiliği elden bırakmadan çağdaş bir millet olmak için büyük sanayiye sahip olunmalıydı. Milli iktisadın ve büyük sanayinin ancak himaye usulünün tatbiki ile meydana gelebileceğini belirten Gökalp, ferdi teşebbüsü kaldırmaksızın devletin ekonomide düzenleyici bir rol üstlenmesinden yanadır. Dolayısı ile Gökalp'in iktisadi fikirleri sonuç itibariyle mûtedil devletçilik diyebileceğimiz bir noktaya gelmiştir. (231)

Diğer taraftan Ziya Gökalp'in esnafçı görüşlerine karşı çıkan Yusuf Akçura, ülkenin kurtuluşunu milli bir Türk burjuva sınıfının oluşmasında görmekteydi. Ancak O da I.Dünya Savaşı'nın sonunda 1919 yılında Halkçılık ve Devletçilik ilkelerinin Türklerin hissiyatına, geleneklerine, bugünkü ve gelecekteki menfaatlerine en uygun ilkeler olduğunu savunmuştur. (232)

Dolayısı ile Türkçü aydınlar tarafından savunulan milli iktisat anlayışı, I.Dünya Savaşından sonra devletçilik çizgisine oturmuştur. Bilindiği gibi iktisadî alanda devletçilik 1930'larda Türkiye'de uygulama alanına konulmuştur.

f- Çağdaşlaşma Konusundaki Fikirleri

Türkçü aydınlar, Türklerin çağdaş bir millet olabilmesi için batı medeniyetinin kabulünü gerekli görüyorlardı. Ancak batı medeniyetinden sadece teknik ve bilgi gibi, beynelmilel olan maddi yönlerin alınmasını,

(231) Gökalp'in bu konudaki fikirleri için bkz. Ziya Gökalp, "İktisadi İnkılâp İçin Nasıl Çalışmalıyız?", KM, Sayı: 33 (5 Mart 1923) s. 3-6, Türkçülüğün Esasları, s. 169.

(232) Georgeon'a göre, Bu ilginç bir bilgiydi çünkü o güne kadar Türkiye'de devletçilik diye bir kavram hemen hemen hiç duyulmamıştı. Georgeon, a.g.e., s. 109.

toplumun diğer değerlerinde milli unsurlara dayanılmasını istiyorlardı. Yani bir tarafta Türk kültürü, diğer tarafta batı medeniyeti esasına dayalı çağdaş bir millet yaratmayı arzu ediyorlardı.

Türkçü aydınların çağdaşlaşma anlayışını bu yolda formüle eden Ziya Gökalp olmuştur. O'nun çağdaşlaşma modeli "hars" ve "medeniyet" ayrımına dayanmaktadır. Ziya Gökalp'e göre, "hars" yani kültür, bir milletin "dinî, ahlakî, hukukî, iktisadî ve fennî hayatlarının ahenkli bir mecmûu" olduğu için millidir. Medeniyet ise, teknoloji ve bilgi gibi maddi şeylerdir ve beynelmileldir. Kültür milli olduğu için dışarıdan taklit yoluyla alınamazdı. Halbuki medeniyet usûlle yapılan ve taklit yoluyla bir millettten diğer millete geçebilen mefhûmlardı.⁽²²³⁾ "Hars" ve "Medeniyet" kavramlarının ortak yönleri ile ayrılık noktalarını da ortaya koyan Gökalp'e göre, bu kavramlar birbirleri ile çatışma halinde değildir.⁽²³⁴⁾ O'na göre her millet kendi istiklâlini muhafaza edebilmek için milletlerarası medeniyeti benimsemek zorundadır.⁽²³⁵⁾ Bu sebeple muasır bir millet olabilmek için batı medeniyeti kabul edilmeliydi. Tanzimatçıları Avrupa'yı körü körüne taklit etmekle ve ülkede ikili bir yapı oluşturmakla suçlayan Gökalp'e göre muasırlaşmak Avrupa'nın bütün müesseselerini taklit

(223) Heyd, Gökalp'in Kültür ve medeniyet teorisini dolaylı yoldan Ferdinand Tönnies'den almış olabileceğini belirtmektedir. a.g.e., s. 79, Gökalp'in bu konudaki fikirleri hakkında geniş bilgi için bkz. Ziya Gökalp Türkleşmek, İslamlaşmak...., s.29-42, Ziya Gökalp "Hars ve Medeniyet", YM, C.III, Sayı: 60 (5 Eylül 1918) s. 142-143, Türkçülüğün Esasları, s.28-43 Rıza Kardeş, "Ziya Gökalp'te Kültür ve Medeniyet Anlayışı Üzerine Bir Deneme", TK, C.XV Sayı: 173, 174,175,176,177,178,179,180 (1977), s.257-266, 321-330, 459-469, 541-551, 611-619, 687-694, 773-777, Ziya Gökalp Hars ve Medeniyet, (Haz: Şevket Beysanoğlu) 2.B Ankara 1972.

(234) Ziya Gökalp, "Harsla Medeniyetin Münasebetleri", YM, C.III, Sayı: 61, (12 Eylül 1918) s.162-164, Ziya Gökalp "Harsi İntibah Medeni İntibah", Tamamlanmamış Eserler, C.1, s.165-173, Türkçülüğün Esasları, s. 96-102.

(235) Ziya Gökalp, "Hars ve Medeniyet", s. 143.

etmek değildir. Muasırlaşmak demek Avrupalılar gibi, otomobiller, tayyareler yapıp kullanabilmektir. Muasırlaşmak şekilce ve maişetçe Avrupalılara benzemek demek değildir. Türklük ve İslâmlık duygusunun böyle bir muasırlaşma anlayışı ile çatışmayacağını belirten Gökalp'e göre, asra uyma ihtiyacı bize Avrupa'dan ilmi ve teknik aletlerle, fenlerin alınmasını emretmektedir. Avrupa'nın Hristiyanlıktan ve milliyetten doğan, bundan dolayı da bizde de aynı kaynaklarda aranması gereken bir takım manevi ihtiyaçlar vardır ki alet ve fenler gibi, bunlarında Avrupa'dan alınması gerekmez.⁽²³⁶⁾ Diğer taraftan, "ümme irfanı" olarak da nitelediği içinde yaşanan İslâm medeniyetinin gerçekte Arap, İran, Bizans tesiriyle oluşan Doğu medeniyeti olduğunu belirten Gökalp, bu medeniyetin Avrupa medeniyeti ile bağdaşamayacağını vurgular. Bu sebeple din ile doğu medeniyetini ayırmak suretiyle ortaya çıkacak ve milli hayata dahil olabilecek İslamiyetin Avrupa medeniyeti ile uyum sağlayabileceğini belirtir.⁽²³⁷⁾ Böylece Avrupa medeniyetinden sadece ilmi ve teknik başarıları, İslâmiyetten dini inançların alınmasını, kültürün diğer unsurları ve ahlâki değerlerde Türk kültürüne bağlı kalınmasını savunan Gökalp, bu fikirlerini daha önce de belirttiğimiz gibi Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak şeklinde formüle etmiştir.⁽²³⁸⁾ Tanzimatçıların, milli kültürü teşkile çalışmadan Avrupa medeniyetini herşeyi ile almaya çalıştıkları için

(236) Ziya Gökalp, "Türkleşmek İslâmlaşmak, Muasırlaşmak"ı, s. 336-337.

(237) Ziya Gökalp "Türkçülük Nedir?" YM, C.1, Sayı:25 (27 Kanun-u Evvel 1917) s. 481-483.

(238) Ziya Gökalp, bilindiği gibi bu sentezi ilk defa 1913'te yapacak daha sonraki yazılarında geliştirerek Türkçülüğün Esasları'nda "Türk Milletindenim, İslam Ümmetindenim, Garp medeniyetindenim" şeklinde ifade etmiştir. Ziya Gökalp "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak"ı'da "Üç Cereyan" başlığı ile ele almıştır. s. 331-337. Türkçülüğün Esasları, s. 64.

başarılı olamadıklarını vurgulayan Gökalp'e göre, bir toplum öncelikle kültürel şuurunu yani milli kültürünü kazanmadıkça medenileşemez. O'na göre "...medeniyet bir nebattır ki ancak milli hars üzerine aşılandıktan sonra yemiş verebilir"di. Bu sebeple öncelikle milli kültürün güçlendirilmesi ve Türklerin sağlam bir millet haline gelmeleri gerekliydi. Böylece güçlenen Türk milleti "..Garp medeniyetine girmekle milli hayatından hiçbir şey kaybetmez.... Batılı milletlerle ortak insan hayatı yaşamak hiçbir şekilde toplum hayatının özelliklerini yok etmez" diyen Gökalp, Japonya'yı örnek göstererek, milli kültüre bağlı kalarak batının ilim ve tekniğini almanın çağdaşlaşmada takip edilecek en doğru yol olduğuna işaret etmektedir. (239)

İkinci Meşrutiyet döneminde batıcı anlayışı benimseyen aydınların dışında oldukça revaş bulan bu anlayışa (240) Yusuf Akçura karşı çıkmaktadır. Akçura'ya göre, batılılaşmak ideolojik bir seçim değil, pratik bir mecburiyetin sonucudur. Bu sebeple çağdaşlaşmak Türkler için bir hayat meselesi idi. Bu konuda izlenecek yolda herhangi bir sınırlamanın anlamsız olduğunu belirten Akçura, "Avrupalılardan demiryolu köprüsü ve havada uçma makinesi yapmayı öğrenelim ama Avrupalılarca düşünmek usulünü zinhar talim etmeyelim, mezhebine bir türlü aklım ermez.... Zeppelin ve Blériot'ya çirak olmak istiyorsak mutlaka Kant ve Comte'un şakirdi olmak zorundayız." diyerek çağdaşlaşmayı bir bütün olarak ele almaktadır. (241)

Türkçü aydınların çağdaşlaşma anlayışı içinde kadın hakları konusu da önemli bir yer tutmaktadır. Gerçi bu konudaki fikirleri batıcı görüşü

(239) Ziya Gökalp "Türkçülük Nedir?"ı, s. 483-485, Türkçülüğün Esasları, s. 43.

(240) Bilindiği gibi batıdan sadece teknoloji alınması anlayışı, Osmanlı çağdaşlaşma anlayışının tipik karakterini teşkil eder. Ziya Gökalp'in anlayışının benzerini Osmanlı vatan-daşı olmayan İsmail Gaspıralı'da da görmek mümkündür. Nitekim Gaspıralı, Avrupa'yı ölçmeden, tartmadan, taklit edilmesinin birçok kötülüğü de beraberinde getireceğini, onun için Avrupa'dan sadece fen, keşif ve icatlara dayalı faydalı şeylerin alınmasını ister. Mehmet Kaplan "Gaspıralı İsmail'in Avrupa Medeniyeti, Sosyalizm ve İslamiyet Hakkındaki Eseri" TK, Cilt: XV, Sayı: 180 (1977) s. 728-730.

(241) Georgeon, a.g.e., s. 87.

benimseyen aydınları kadar sistemli değilse de⁽²⁴²⁾ daha önce belirttiğimiz gibi Türk Ocakları kadını sosyal hayata çekme konusunda oldukça ileri adımlar atmıştır. Türkçü aydınlar kadın hakları konusunda Avrupa'yı örnek almaktan ziyade, bu konudaki fikirlerini eski Türk toplum hayatı ile temellendirmektedirler. Fikirlerinin özünü kadınla erkeğin toplum ve aile hayatında eşit olması anlayışı oluşturur. Bu çerçevede, sosyal ve iktisadî açıdan milletin gelişmesi için Türk kadınlarının haremde çıkarılarak serbestleştirilmesi, kızların mutlaka okutulmuş eğitim seviyelerinin yükseltilmesi, kadınların iktisadî faaliyetlere katılmaları, çarşaf ve peçenin kaldırılmasını savunuyorlardı. Türkçü aydınlar kadınların sosyal, kültürel ve iktisadi açıdan seviyelerinin yükseltilmesini aynı zamanda bir anne olarak milliyetçi nesiller yetiştirmesi için de gerekli görüyorlardı.⁽²⁴³⁾ Kadın hakları konusunda İslâm hukuku ile medeni kanun arasında bir geçiş merhalesi olan, 1917 Aile Hukuku Kararnamesi'nin hazırlanmasında Ziya Gökalp önemli rol oynamıştır.⁽²⁴⁴⁾ Ziya Gökalp çağdaş devlet ve millet olabilmenin şartını kadınların sosyal ve ekonomik hayata katılması, eğitimde kadın ve erkeğe fırsat eşitliğinin verilmesi, evlenme, boşanma ve miras hukukunda kadınlara da eşitlik sağlayacak reformların gerçekleşmesinde görmektedir.⁽²⁴⁵⁾ Türkçülük cereyanının bu fikirlerinden dolayı, feminizmi kendiliğinden doğurduğunu belirten Gökalp'in, kadın hakları konusundaki fikirleri ancak Cumhuriyet devrinde uygulanabilecektir.

(242) Batıcıların bu konudaki fikirleri için bkz. Kurnaz, a.g.e., s. 82-85, Safa, a.g.e., s. 49-52.

(243) Türkçü aydınların görüşleri için bkz. Oğuz Han "Türklerde Kadın" Büyük Duygu, Yıl: 1, Sayı: 3 (20 Mart 1329), s.41, K.N. (Kazım Nami), "Hanımlarımızın İktisadî Teşebbüsleri" TY, C.II, Sayı: 22, (8 Ağustos 1329) s. 784. Z.N. (Ziyetullah Nûşirevan) "Kadınlar Hukuku" TY, C.XIII, Sayı: 6 (8 Teşrin-i sani 1333) s. 3654-3656, Türk Yurdu, "Türk Kadınlarında İktisadî Terakkiyat" TY, C.VI, Sayı: 2 (24 Temmuz 1330) s.2396-2397. "Kızlarımızı Okutalım" HD, Yıl: 1, Sayı: 18, (8 Ağustos 1329) s. 139-141, Georgeon, a.g.e., s.88, Kurnaz, a.g.e., s. 86-95, Mehmet Emin, "Ey İğnem Dik", TY, C.VII, Sayı:4 (76) (22 Kanun-u Sani 1330) s. 2463-2470.

(244) Kararname hakkında bkz. Kurnaz, a.g.e., s. 75-77, Berkes, a.g.e., s. 452-454.

(245) Gökalp'in kadın hakları ve Aile hakkındaki fikirleri için bkz. Ziya Gökalp, "Asri Aile ve Millî Aile", YM, C.I, Sayı: 20 (22 Kasım 1917) s. 380-383, Ziya Gökalp, "Aile Ahlakı şovalye Aşkı ve Feminizm", YM, C.I, Sayı: 19 (15 Teşrin-i sani 1917) s. 361-364, Türkçülüğün Esasları, s. 148-158, Heyd, a.g.e., s. 111-114, Müjgan Cunbur, "Ziya Gökalp ve Kadın" TK, C.III, Sayı: 36 (Ekim 1965) s. 959-965.

II.Meşrutiyet döneminde Türkü aydınlar içinde laiklik konusunda en ileri fikirleri ortaya atan Ziya Gökalp olmuştur. Osmanlı aydınları arasında tartışılan dinde reform problemini, dincilik ve dinsizlik sorunu olmaktan çıkaran Gökalp⁽²⁴⁶⁾ bu konuda iki amaca yönelmiştir. Birincisi din işleri ile devlet işlerini ayırmak, ikincisi de din ile doğu medeniyetini birbirinden ayırmak suretiyle İslâmiyetin temel değerlerinin batı medeniyeti ve Türk kültürü ile bağdaşabileceğini ortaya koymaktır.⁽²⁴⁷⁾ Ziya Gökalp için İslâmiyet bir inanç ve ahlak kaynağı olarak Türk kültürünün ayrılmaz bir parçasıydı. Ancak Osmanlı devletinde "umur-u diyâniyye" ile "umur-u kazâiyye"nin birbirinden ayrılmaması çağdaş bir devlet olmamıza engeldi.⁽²⁴⁸⁾ Bunların hizmet alanlarının farklı olduğunu belirten Gökalp, şeriat mahkemeleri de dahil olmak üzere, bütün mahkemelerin Adliye Nezaretine bağlanmasını, din işlerinin de diyanete bırakılmasını teklif etmektedir. Böylece devletin ve meclislerin çıkardığı kanunların dine uygunluğu yolunda fetva veren Şeyhülislâmlığın hukûki yetkisi "kaza"nın devlete devredilmesini isteyen Gökalp, Şeyhülislamın ve müftülerin dünyevi meşgalelerden kurtulmuş olarak dini konularda vatandaşlara daha iyi hizmet verebileceklerini belirtir.⁽²⁴⁹⁾ Ziya Gökalp din ile devlet işlerinin birbirinden ayrılması anlayışı çerçevesinde, Şeyhülislamın kabine dışına çıkarılmasını, medreselerin İstanbul Darülfünun'una bağlanmasını⁽²⁵⁰⁾ Türk milletinin gelişmesine engel teşkil

(246) Berkes, a.g.e., s. 432.

(247) Heyd, a.g.e., s. 104.

(248) Ziya Gökalp "Diyanet ve Kaza" Makaleler VIII, s. 46-49.

(249) Ziya Gökalp, Makaleler VIII, s. 69-71, Heyd, a.g.e., s. 106, Gökalp bu konuda yazdığı "Devlet" adlı şiirde,

İbadetle İtikadda daima
Kitâb ile Cennet, benim rehberim,
Bu işlerde şüphem varsa, mutlaka,
Müftülerin fetvasını dinlerim....
Lakin hukuk dinden ayrı bir iştir,
Bırakılmış Ulü'-emre, devlete.
Hukuk örfe uymayınca değiştir,

Örfe uydur! demiş Tanrı, millete! diyerek görüşlerini ortaya koymaktadır. Ayrıca

"Halife ve Müftü" adlı şiirinde de benzer görüşlere yer vermektedir. Ziya Gökalp Yeni Hayat...., s. 28, 33.

(250) Ziya Gökalp, Yeni Hayat, s. 37, Heyd, a.g.e., s. 108.

ettiğini belirttiği dini vakıfların kaldırılmasını ve bunların köylerde ihtiyar heyetleri, şehirlerde de belediyelerin denetimine verilmesini istemiştir.⁽²⁵¹⁾ Gökalp bu konudaki fikirlerini Yeni Türk devletinin kurulmasına paralel olarak daha da ileri götürerek Kuran-ı Kerim başta olmak üzere ibadetler ve hutbelerin Türkçe okunmasını teklif etmiştir.⁽²⁵²⁾ Arapça'nın dini konulardaki etkisini azalmak ve Kuran-ı Kerim'i Türkçeye çevirme konusunda da Yusuf Akçura'da benzer fikirleri savunmaktadır.⁽²⁵³⁾ Diğer taraftan laiklik konusunda kendi dönemi içinde oldukça ileri fikirler ortaya atan Ziya Gökalp, İslâm aleminin dini sembolü ve imâmı olarak gördüğü halifeliğin muhafaza edilmesini istemektedir.⁽²⁵⁴⁾ Ayrıca Cumhuriyet döneminde de üzerinde durulacağı gibi başta Ziya Gökalp olmak üzere, Türkçü aydınların büyük bir kısmı Türkler arasında kültürel birliği bozacağı ve diğer Müslümanlarla aradaki bağları koparacağı gerekçesiyle Arap harflerinin kaldırılmasına karşı çıkmışlardır.

Türkçü aydınların, özellikle de Ziya Gökalp'in çağdaşlaşma ve laiklik konusundaki fikirleri imparatorluk ve ümmet yapısının sonucu olarak bazı çelişkiler taşımaya ve Atatürk dönemi ile karşılaştırıldığında radikal özellik göstermese de, Türk toplumunun imparatorluktan millete, doğu medeniyetinden batı medeniyetine, dini hayattan laikliğe geçiş sürecinde önemli bir dönemeç teşkil etmektedir. Nitekim 1913'ten sonra eğitim, hukuk ve kadın hakları gibi konularda yapılan hızlı reformlar özellikle Ziya Gökalp'in fikirlerinin sağladığı ideolojik destek ve temel sayesinde gerçekleştirilmiştir. Ayrıca Cumhuriyet dönemi inkılâplarına da ışık tutmuştur.⁽²⁵⁵⁾ Ancak Cumhuriyet döneminde Atatürk tarafından

(251) Ziya Gökalp, Makaleler VII, s. 132, Ziya Gökalp, Yeni Hayat..., s. 35.

(252) Türkçülüğün Esasları, s. 164-165.

(253) Georgeon, a.g.e., s. 89.

(254) Ziya Gökalp, Yeni Hayat.., s.65-66, Ziya Gökalp, "Hilafetin istiklâli" YM CIV, Sayı:67 (1 Kanun-u sani 1923) s.2, Ziya Gökalp İslâm Ülkeleri arasında dini konularda kongre ve toplantılarında yapılmasını istemektedir. Ziya Gökalp "Dine Doğru" KM, Sayı: 5 (3 Temmuz 1922) s.7.

(255) Ziya Gökalp'in Atatürk inkılâpları üzerindeki tesirleri için bkz. Ercümen Kuran, Atatürkçülük Üzerine Denemeler, Ankara 1981, s. 5-9.

gerçekleştirilen çağdaşlaşma ve laiklik onların tasavvur ettiklerinden çok daha ileri götürülmüş, radikal bir mahiyet kazanmıştır.

g- Kültürel Alandaki Fikirleri

Dünyadaki birçok milliyetçilik hareketlerinde olduğu gibi, Türkçülük hareketi de kültürel bir hareket olarak doğmuş ve gelişmiştir. Çünkü milliyetçiliğin temeli olan milleti oluşturan faktörlerin başında ortak bir kültür gelmektedir. Bu sebeple milletin temelini kültürde gören Türkçü aydınların gayesi de, öncelikle milli kültür yaratma ve bu yolla Türk milli uyanışını gerçekleştirerek, şursuz bir halde yaşayan Türkleri millet haline getirmek olmuştur. Bu bağlamda dil, millet hayatında birinci derece önem arz etmektedir.

Bu sebeple Türkçü aydınlar, milli hayat ve milleti meydana getiren temel faktörlerden en önemlisi olması sebebiyle halkın kullandığı dilin yanında bir aydın dili olarak "Osmanlı Lisanı" fikrine karşı çıkararak herkes tarafından anlaşılabilir bir dil ihtiyacı üzerinde hassasiyetle durmuşlardır. İsmail Gaspıralı'nın "dilde , fikirde, işde birlik" parolası çerçevesinde başta Ömer Seyfettin ve Ziya Gökalp olmak üzere, Genç Kalemler hareketinden itibaren bütün Türklerce anlaşılabilir genel bir Türkçeye doğru gitme konusunda fikir birliği içinde olmuşlardır.⁽²⁵⁶⁾ Bu konuda Ziya Gökalp, Türk lehçeleri içinde en gelişmiş ve en güzeli olarak gördüğü İstanbul Türkçesinin, bütün Türklerce milli dil olmasını teklif etmiş ve bu teklif diğer Türkçüler tarafından da kabul görmüştür.⁽²⁵⁷⁾ Ziya Gökalp'e göre, "İstanbul dili'nin milli lisan olarak kabulü ve Avrupa medeniyeti

(256) Genç Kalemler Hareketi için bkz. II. Bölüm 2/b.

(257) Ziya Gökalp "Lisan", TY, C.III, Sayı: 12, (Mart 1329) s. 370-371, Ziya Gökalp "Türk Milleti ve Turan" s. 2057-2058, Ziya Gökalp, Yeni Hayat..., s. 17, Türkçülüğün Esasları, s. 101-102, Ömer Seyfettin'de İstanbul Türkçesinin Turan dili olması gerektiğini belirtiyor. Ömer Seyfettin, "Umûmi ve Husûsi Türkçe I, Abdullah Tukayef ve Lisanı" TS, Yıl:1, Sayı: 3 (2 Nisan 1330) s. 18-19 Tural a.g.e., s. 208-210.

içinde bir Türk harsı yaratılmasına çalışılması, bir Türk milletinin teessüsüne temel olacak ve Osmanlı, Kıpçak, Özbek, Kırgız gibi tabirler mantıka isimleri hükmünde kalacaktır.”(258)

Dili, milleti oluşturan temel faktörler arasında gören Türkçü aydınlar, İstanbul Türkçesini esas alarak dilde sadeleşme hareketine girişmişlerdir. Ancak onların başlattıkları dilde sadeleşme hareketi, oldukça ılımlıdır. Bu konuda Türkçe'ye giren yabancı gramer kurallarını reddederken, dilin bir parçası haline gelmiş bulunan ve herkes tarafından anlaşılabilen kelimelerin dilden atılmasına, yani tasfiyeciliğe karşı çıkmışlardır.(259) Dilde sadeleşme hareketini başlatan Türkçüler, ortak bir yazı dili oluşturmaya çalışırken, daha önce değindiğimiz gibi, aynı zamanda aydın-halk kopukluğunun önüne geçmek gibi sosyal bir amaç da güdüyorlardı. Nitekim, Türkçülerin milliyetçiliğe kazandırdıkları halka doğru ilkesi kısa zamanda edebiyatta da etkisini göstermiş, milli edebiyat anlayışını doğurmuştur. Yazı dili ile konuşma dilini birleştirerek herkesin anlayabileceği sade bir Türkçe ile yazmayı prensip addeden Milli Edebiyat akımı, Türk tarihi, Türk coğrafyası, Türk kültürü ve Anadolu'yu esas alan roman, hikâye, tiyatro ve şiirlerle Türk milli şuurunu güçlendirmek ve milliyet duygusu uyandırmayı amaçlamıştır.(260) Türk şiirine arûz vezni yerine, hece veznini de getiren dilde ve edebiyatta başlayan Türkçülüğün Türkçenin sadeleştirilmesi ve ortak bir yazı dilinin oluşmasına büyük katkısı olmuştur. Genç kalemler hareketi ile başlayan ve Türk Yurdu, Türk Ocağı çevresindeki aydınlar tarafından devam eden aynı zamanda "yeni lisan"

(258) Ziya Gökalp, "Türk Milleti ve Turan" s. 2058.

(259) Bu konuda en sistemli çalışmayı Ziya Gökalp yapmıştır. O'nun görüşleri için bkz. Türkçülüğün Esasları, s. 101-128, Faruk K.Timurtaş, "Ziya Gökalp'in Dil Üzerinde Düşünceleri" TK, C.III, Sayı: 36 (Ekim 1965) s.966-971, Levend, Türk dilinde.., s. 330-336, Bifindigî gibi Türkçü aydınlar tarafından çıkarılan Türk Yurdu, Halka Doğru ve Türk Sözü gibi dergilerde özellikle sade ve anlaşılabilir bir Türkçe kullanılmıştır.

(260) Ağâh Sırrı Levend, "Türkçülük ve Milli Edebiyat" Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, Ankara 1962, s. 147-206, Bilge Ercilasun, "Edebiyatta Millilik ve Milliyetçilik" TK, C.XXVI, Sayı: 300 (Nisan 1988) s. 244-254, Ali Canip (Yöntem) "Milli Edebiyat 3. Edebiyat ve Milliyet" TY Yıl:III, Sayı: 9 (57) 7 Kanun-u sani 1329) s. 1112-1118. Tural, Milli Edebiyat akımı'na bağlı roman ve hikayeleri 7 grupta toplamakta ve örneklerle geniş bir şekilde açıklamaktadır. Bkz. Tural, a.g.e., s. 291-356.

hareketi olarak da bilinen bu Türkçecilik hareketi Cumhuriyet dönemindeki dil reformu için de gerekli zemini hazırlamıştır.

Ziya Gökalp'e göre, Türkçülüğün gayesi milli kültürü aramak, yani milletin ruhunda gizli kalan değerlerin bütünüyle ortaya çıkarmaktır. Bu çerçevede milli kültür hamlesi sadece dil ve edebiyatla sınırlı kalamazdı. Milli şuura sahip olmak için bütünüyle milli kültürün kaynaklarına inmek gerekiyordu. Artık imparatorluk yapısının dağılmasına paralel olarak milli hayatın kurulabilmesi için Türk aydınının halkın içinde şuursuz bir şekilde yaşayan idealleri, milli kültür değerlerini bütünü ile bulup çıkarması gerekirdi.⁽²⁶¹⁾ Böylece milli kültür değerlerinin aydınlar tarafından işlenmesi ile Türkler sağlam bir millet haline gelecek, batı medeniyetini benimsemesi ve bu medeniyet içinde çağdaş bir millet olması sağlanacaktı. Ziya Gökalp bu amaca ulaşmak için milli kültür değerlerini arayacak ve bulunan değerleri batı medeniyeti içinde işleyecek bir takım müesseselerinde kurulmasının son derece önemli olduğunu vurgulamaktadır.⁽²⁶²⁾

Böylece Türk kültürünün kaynaklarına yönelik, aynı zamanda Türk tarihine olan ilgiyi artırmış, yaşanan buhranların da etkisi ile Türkçülerde milli tarih anlayışını doğurmuştur. Daha önce de bahsedildiği gibi, II.Meşrutiyet öncesindeki çalışmalarla Türk tarihinin sadece Osmanlılardan ibaret olmadığı, daha geniş bir Türk mirası olduğu ortaya

(261) Heyd, a.g.e., s. 130-132.

(262) Gökalp, Milli kültürü aramak için, Milli Müze, Etnoğrafî Müzesi, Milli Hazine-i Evrak, Milli Tarih Kütüphanesi, İhsaiyat Müdüriyet-i umûmisi (İstatistik Umûm Müdürlüğü) Türk Kültürünü İşlemek ve geliştirmek için de, Türk Darübedâiyi, Türk Darülelhanı, Türk Darülfünunu, Türkiyat Encümeni'nin kurulmasını ister, Türkçülüğün Esasları, s. 88-95.

çıkarılmıştı. II.Meşrutiyet devrinde yaşanan Balkan felâketi ile beraber milli tarih görüşü doğmuştur. Bu yeni anlayış çerçevesinde Osmanlı tarihi Türklük anlayışına göre yeniden yorumlanmış, Kayı sülalesi Oğuz Han'a dayandırılmış, Padişah Türk hakanı olarak görülmüştür.⁽²⁶³⁾ Osmanlı devletinin dışında yaşayan Türklere olan ilginin artmasına paralel olarak, Tarih anlayışı bütün bir Türklük perspektifi kazanmıştır. İslâmiyetten önceki Türk tarihine ilişkin araştırmalar artmış, Türklerin medeniyete olan katkıları ortaya çıkarılmıştır. İstanbul Darülfünunun da "Türk Medeniyeti Tarihi" dersi konularak yeni nesillere aktarılmıştır.⁽²⁶⁴⁾ Bu dönemde Türkçülük ideali milli tarih görüşünün dayanağı olmuştur. Artık Türk tarihi zaman ve mekân itibariyle yaygınlık kazanmış, Türklerin İslâmiyetten önceki devirde yaşadıkları hayata önem verildiği gibi, coğrafi açıdan İslâmi dönemdeki yayılma sahası aşılarak Türk vatanı Avrupa ortalarından Çin sınırına kadar genişletilmiştir.⁽²⁶⁵⁾

Milli Tarih görüşünü savunan aydınlar için, artık Türk tarihi bir hanedanın veya dinin tarihi değil, esas itibariyle Türklerin yani milletin tarihi idi.⁽²⁶⁶⁾ Milli tarih görüşünün öncülerinden Ziya Gökalp, Türk tarihini Hunlar'dan başlatmakta ve Tarihi "içtimaiyat" ilmi çerçevesinde

(263) Ziya Gökalp "Kayı Sülalesinin Eskiliği ve Şerefi" YM, C.III, Sayı: 59 (29 Ağustos 1918) s. 122-123. Aydemir, Suyu Arayan Adam, s. 58-59.

(264) Bilindiği gibi bu dersi Ahmet Ağaoğlu okutmaya başlamış, Ders notlarının bir bölümü TY da yayınlanmıştır. Ağaoğlu Ahmet "Türk Medeniyeti Tarihi" I, TY, C.IV, Sayı:4 (Mayıs 1329) s. 530-540, Sayı: 7 (Haziran 1329), s. 622-624.

(265) Ercümen Kuran, "Milli Tarih Görüşümüz", TK, C.VIII, Sayı: 85 (Kasım 1969) s. 15-16 Başka bir değerlendirme için bkz. Nejat Kaymaz, "Türkçü Tarih görüşü" Felsefe Kurumu Semineri, Ankara 1977, s. 433-443.

(266) Lewis, "Türkiye'de Tarihçilik..", s. II.

değerlendirmektedir.⁽²⁶⁷⁾ O Türk tarihini vakânüvistik ve siyasi tarih olmaktan kurtararak sosyal müesseseler, yani medeniyet tarihi haline getirmiştir. Eski Türk hayatı, devlet teşkilatı, Türk hukuk, Türk iktisadiyatı vb. konularda yaptığı araştırmaları sade şiir, destan ve makalelerle ortaya koyan Gökalp, Türk milleti için yapılması gereken reformları eski Türk kültürü ile temellendirmiştir. Böylece Türkler İslâmiyetten sonra içine girdiği doğu medeniyeti'nin tesirinden kurtararak Batı medeniyetini kolaylıkla kabulüne zemin hazırlamaya çalışmıştır.⁽²⁶⁸⁾

Yusuf Akçura, yeni araştırmalardan ziyade, Türk tarihine yeni bir bakış açısı getirmiştir. Akçura, Türk tarihinin gerek Avrupalıların gerekse, İslâmiyetin kabulü ile başlayan devirlere taksimine karşı çıkararak, Türk tarihini dört devire ayırır:

1. Eski dönem (Moğol istilasına kadar eski Türk medeniyetleri)
2. Orta dönem (Cengiz Han'ın kurduğu İmparatorlukta birleşen Türkler)
3. Yeni dönem (Cengiz Han İmparatorluğunun dağılmasından doğan devletler)
4. Çağdaş dönem (Türklerin Milli uyanışının gerçekleştiği dönem)⁽²⁶⁹⁾

(267) Ziya Gökalp "Milletimizin Tarihi Nereden Başlar" KM, Sayı:22 (13 Kasım 1922) s. 12-15, Ayrıca "Yeni Atilla" şiirinde de Türk tarihini Hunlarla başlatır. Ziya gökalp, Kızılelma, s. 87-90.

(268) Ziya Gökalp'in Tarih Anlayışının bir değerlendirmesi için bkz. Necati Akder, "Ziya Gökalp-de Tarih anlayışının Felsefi Temeli" TK, C.1, Sayı: 12, (Ekim 1963) s.5-18, Heyd a.g.e. s. 132-136.

(269) Akçuraoğlu Yusuf, "Türk Tarihinin Devrelere Taksimi", TY, C.VIII, Sayı: 4 (1331) s.2561-2563, Akçura ile benzer görüşleri paylaşan Ziyetullah Nuşirevan'da Cengiz Han'ı Türk tarihinin en büyük siması olarak görmektedir. Tarihi dönemleştirirken Cengiz ve Timur dönemlerini esas almaktadır. Ziyetullah Nuşirevan "Türk Tarihinin Kronlara Taksimine Dair Bir Tecrübe-i Kalemîye", TY, C.VIII, Sayı: 4 (1331) s. 2563-2565, C.VIII, Sayı:5, s. 2577-2580.

Yusuf Akçura'nın Türk tarihini devirlere taksiminde, İslâmiyet. veya Osmanlı değil, Cengiz Han dönüm noktasını oluşturmaktadır. Daha öncede belirtildiği gibi, Türk tarihini Cengiz Han'ın birleştiricilik tezine oturtmaktadır.⁽²⁷⁰⁾ Akçura'nın bu yaklaşımı aynı zamanda hanedan ve dini tarih anlayışını da tersine çevirmektedir. O daha sonra İslâm tarihi için de ayrı bir dönemleştirme yapmaktadır.⁽²⁷¹⁾ Akçura, yazılan Türk tarihlerinin yabancıların etkisi altında kalarak yazılmalarını eleştirmekte ve tarih yazılırken siyasi, milli, sosyal ve iktisadi olayların dikkate alınması gerektiğini vurgulamaktadır.⁽²⁷²⁾

Milli Tarih görüşünü savunan Türkçüler tarih anlayışında Türk kavramına yer vermeyen ve Türk tarihini bütün olarak ele almayan zihniyeti eleştirmektedirler. Özellikle Osmanlı tarihi yazmak üzere oluşturulan "Tarih-i Osmani Encümeni"ni, faaliyet programına Türk tarihini almadığı, halbuki Türk tarihi hakkında genel bilgi vermeden Osmanlı tarihini anlamının mümkün olmayacağı noktasında eleştirmektedirler.⁽²⁷³⁾

Bilindiği gibi, millet düşüncesinin doğmasında ve gelişmesinde milli kültür özelliklerini işleyen ve değerlendiren aydınların rolü büyüktür. Zaten millileşme bir diğer anlamda milli kültür değerlerine yönelik demektir. Bu bakımdan Türk Ocağı çevresindeki aydınların dil, edebiyat ve tarih başta olmak üzere Türk kültürüne yönelik çalışmaları, uzun süre ümmet

(270) Georgeon, a.g.e., s. 69-71

(271) A.Y. (Akçura Yusuf), "Akvâm-ı Müslime Tarihinin Devirlere Taksimi", TY, C.XIII, Sayı: 2 (Eylül 1333) s. 3569-3573.

(272) Akçuraoğlu Yusuf, "Tarihi Görüşe Dair" TY, C.I, Sayı: 5 (1341) s. 349-357.

(273) TY, "Küçük Muhtıra" TY, C.IV. Sayı:11 (Ağustos 1329) s. 807-809, Köprülü, Tarih-i Osmani Encümeni'ni programında Türk kelimesini kullanamayacak kadar menşe-i vekayiden gaflet etmiş" olarak görür. Köprülüzâde Mehmet Fuad, "Bizde Tarih ve Müverrih Hakkında" Bilgi Mecmuası, C.I, Sayı: 2, (Kanun-u evvel 1329), s. 188, Ahmet Ağaoğlu'nda Türk tarihini ikiye bölmekle suçladığı Süleyman Nazif'e verdiği cevapta, "Osmanlı Türklerini anlamak için Selçukluları, onları anlamak için umûm-i Türklerin mazilerini, teşkilatlarını..... bilmek lâzımdır." Aksi halde Osmanlı Türk'ü köksüz kalır diyerek Türk tarihinin bütün olarak ele alınmasına işaret eder, Ahmet Ağaoğlu, "Sabık Trabzon Valisi Nazif Beyefendiye" TY, s. 705-706.

potasında şekillenen toplumumuzun milletleşme sürecine geçişte önemli bir katalizör rolü oynamıştır.

Türk Ocağı çevresindeki aydınlar tarafından savunulan milliyetçilik fikri tam manasıyla modern anlamda bir milliyetçilik sayılmasa dahi, Türk toplumunu modern milliyetçiliğin eşiğine getirmesi açısından son derece önemli bir merhale olmuştur. Çünkü bu dönemde ortaya konulan milliyetçilik anlayışı ile Türk toplumu bağımsız bir milli kimlik kazanmıştır. Sonuçta bu cereyan Osmanlı devletinin yerine kurulan Türkiye Cumhuriyetine birçok açıdan ideolojik bir temel teşkil etmiştir. Nitekim Atatürk bu birikim üzerinde Türk milliyetçiliğine çağın gereklerine uygun bir muhteva kazandırarak, onu Türkiye Cumhuriyeti'nin temeli haline getirmiştir.

V. MÜTAREKE VE CUMHURİYET DÖNEMİNDE TÜRK OCAKLARI

1- Mütareke Döneminde Türk Ocakları:

Türk Ocağı çevresindeki milliyetçi ve vatansever düşünce atmosferi içinde yetişen ve bu düşüncelerden etkilenen asker-sivil Türk aydınları, Anadolu'daki Milli Mücadele'yi yürüten kadroların içinde yer almışlardır.⁽¹⁾ Çünkü burada aşılana milliyetçi ideoloji ve ruh mütarekenin boğucu havası ve yalnızlığı içinde müdafaa-i Hukuk hareketinin kaynağı olmuştur.⁽²⁾ Türkçüler ortak tehlike karşısında iki endişenin doğacağını söylemişlerdir. Ferdi hürriyet yerine, istiklâl düşüncesi, ferdi şahsiyet yerine milletin korunmasıdır. Zaten Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde başlanan Milli Mücadele hareketinde Türk milliyetçiliği ve vatanseverliği başlıca siyasi çağrı olduğu gibi, bu mücadele her yönüyle milli bir hareket niteliğindedir.⁽³⁾

Nitekim Osmanlı Devleti'nin I.Dünya Savaşından mağlup olarak çıkışını belgeleyen Mondros Mütarekesinin imzalanması üzerine, milli varlığı

(1) Ziya Gökalp, "...Bütün Türkçüler hiçbir istisnası olmamak üzere Anadolu mücadelesine iştirak ettiler." demektedir. Türkçülüğün Esasları, s. 172, Güngör, Müdafaa-i hukuk hareketine öncülük edenler için, "Bunlar içinde Gökalp'in Altın Işık'ını ezbere bilmeyen, Yeni Hayatı okumayan veya Türk Ocağı'nda kendisini saatlerce vecd içinde dinlemeyen yok gibidir." demektedir. Güngör, Türk Kültürü..., s. 253-254, Cevat Dursunoğlu'nda Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulmasına çalışmak üzere 1919'da Erzurum'a gittiği zaman orada sarıklılar karşı-sındaki gençlerin tamamen Gökalp'in Yeni Mecmua'dan gıdalanmış manevi talebeleri olduğunu belirtmektedir. Nakleden Tunaya, Yeniden Doğuş.

(2) Tunaya, Türkiye'nin Siyasi Hayatında, s. 89.

(3) Bu mücadelenin "Milli Mücadele" "Milli İstiklâl" "Hakimiyet-i Milliye" vb.kavramları ve sıfatları da millidir. Safa, a.g.e., s. 77-78, Bununla beraber milli Mücadeleyi besleyen Kuvay-i Milliye ruhu Türklüğün olduğu kadar, İslâmın birleştirici gücünden doğuyordu. Ercüment Kuran, "Atatürk ve Milliyetçilik", Atatürk'ün Milliyetçilik ve Devletçilik Anlayışı, Ankara 1982, s. 18.

tehlikede gören Türk Ocakları mensupları, mütareke yıllarında gerek işgalci kuvvetlere karşı, gerekse milli bir politika takip etmekten aciz kalan Osmanlı hükümetine karşı tavır alarak faaliyetlerini daha çok siyasi alana kaydırmış, özellikle mütareke dönemi İstanbul'un da canlı ve eylemci olmuştur. Özellikle İzmir'in işgali üzerine İstanbul'da yapılan Fatih ve Sultan Ahmet mitinglerinin organizesinde önemli rol oynayan Türk Ocakları'nın⁽⁴⁾ başta Halide Edip, olmak üzere Hamdullah Suphi, Mehmet Emin (Yurdakul) ve Hüseyin Rağıp (Baydur) gibi mensupları da bu mitinglerde halkı mücadeleye davet eden sürükleyici konuşmalar yapmışlardır.⁽⁵⁾ Ayrıca işgaller karşısında Türklüğün haklı davasını dünya kamuoyuna duyurmak amacıyla kurulan Milli Kongre Cemiyeti'nin oluşmasına da yardımcı olmuştur.⁽⁶⁾

Diğer taraftan, İzmir'in Yunanlılar'a verileceği haberi üzerine aralarında Türk Ocağı'nında bulunduğu çeşitli cemiyetlerin yardımı ile,

-
- (4) Enver Behnan Şapolyo, "Milli Mücadele'de Hamdullah Suphi", TK, C.IV Sayı: 45 (Temmuz 1966) s. 800, Halide Edip Adıvar, Türk'ün Ateşle İmtihanı, 8.B., İstanbul 1985, s. 28-33, Tefik Noyan "Bizde İlk Gençlik Hareketleri" Yakın Tarihimiz, C.1, s. 166-167.
- (5) Mitinglerdeki konuşmalar için bkz. Kemal Arıburnu, Milli Mücadele'de İstanbul Mitingleri, 2.B. Ankara 1975, s. 13-72, Ayrıca Hamdullah Suphi'nin konuşma metinleri için bkz. Tanrıöver, Dağ Yolu, 2. Kitap, s. 187-196.
- (6) Erik Jan Zürcher, Milli Mücadele'de İttihatçılık, Çev: Nüzhet Salihoğlu, İstanbul 1987, s. 144, Ayrıca Milli Kongre hakkında geniş bilgi için bkz. Tunaya, Siyasal Partiler, C.II, s. 150-160.

Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti adına 13 Mart 1919'da İzmir tiyatrosunda bir toplantı yapılmış⁽⁷⁾, daha sonra da kurulan Redd-i İlhak Heyeti İzmir'de Türk Ocağı'nı merkez yaparak çalışmalarına başlamıştır.⁽⁸⁾ İzmir'in işgalinden bir gün önce hazırlanan Redd-i İlhak Beyannamesi'ni de Halit (Moralı) Bey İzmir Türk Ocağı'nda kaleme almıştır.⁽⁹⁾ Bilindiği gibi 14 Mayıs 1919'da Türk Ocağı'nda toplanan direnme taraftarları Redd-i İlhak Beyannamesi'ni Anadolu'nun diğer illerine telgrafla bildirdikleri gibi, bir beyanname ile İzmir halkını mitinge davet etmişler ve gece yarısı büyük bir miting yapılmıştır.⁽¹⁰⁾ Yapılan bu miting ve çekilen telgraf Kuvâ-yi Milliye ruhumun heyecanının oluşmasında ve fiiliyata geçilmesinde ilk önemli kıvılcım olması açısından önemlidir. İzmir'de bu çalışmalar sırasında Türk Ocakları genel başkanı Hamdullah Suphi'nin büyük yardımları olmuştur.⁽¹¹⁾ Ayrıca Hamdullah Suphi, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinden sonra bölgede yaptıkları zulümleri incelemek amacıyla kurulan Tahkik-i Mezalim Hey'eti ile birlikte İzmir'e gitmiş, gelişmeleri yakından takip etmiştir.⁽¹²⁾ Yunan kuvvetlerinin Gediz Vadisi içinde ve Ödemiş yönünde ilerleyişi Uşak'ta da ilk direniş hazırlıklarını başlatır. Burada

(7) Celâl Bayar, Ben de Yazdım, C.V, İstanbul, 1967, s. 1628, Ayrıca Vasıf (Çınar) Bey, aynı cemiyetin 17 Mart 1919'daki büyük kongresine Türk Ocağı temsilcisi olarak katılmıştır. Bayar, a.g.e., s. 1630-1631.

(8) Nail Moralı, Mütareke'de İzmir Olayları, Ankara 1973, s. 26.

(9) Moralı, a.g.e., s. 57.

(10) Bayar, a.g.e., C.VI, s. 1784, Sıtkı Aydınal, Güneybatı Anadolu'da Kuvâ-yi Milliye Harekâtı, Ankara 1990, s. 33-34.

(11) Moralı, a.g.e., s. 21

(12) Tahkik-i Mezalim Hey'etine Kızılay temsilcisi Hamid (Hasancan) Bey'in yerine gönüllü olarak katılan Hamdullah Suphi, heyetten ayrılarak çeşitli faaliyetlere girişmesi üzerine ölüm ve Yunanlılar tarafından tutuklanma tehlikesi atlatmıştır. Baydar, a.g.e., s. 46-50, Tanrıöver, "Türk Ocağı'nın Tarihçesi ve...." s. 15-16, Hamdullah Suphi'nin bundan sonra İzmir'deki Yunan işgali olayı ile yakından ilgilendiği anlaşılmaktadır. Nitekim 1920 Şubatında İzmir Şimal Cepheleri kumandanı Miralay Kâzım (Özalp)'a İstanbul'dan şu telgrafı çekmişti: "İzmir'in tahliyesi haberi pek mevsuk bir membadan bize tebliğ edildi. Bunun resmen tahakkuku çok gecikmeyecektir. Birkaç mühim zafin ayrı ayrı teyid ettiği bu haberi size vermekle mesudum.", Kâzım Özalp, Millî Mücadele (1919-1922), C.I, Ankara 1985, s.97.

direnış merkezi İbrahim (Tahtakılıç) Bey ile Müftü Hafız Ali Efendi öncülüğünde Uşak Türk Ocağı olur.⁽¹³⁾ Batı Anadolu'da en faal çalışan Ocak mensuplarından birisi de Vasıf (Çınar) Bey, (Daha sonra Milli Eğitim Bakanı ve Moskova Büyükelçiliği yapmıştır.) olmuştur. Vasıf Bey, Kâzım Özalp'la birlikte çalışarak, Ayvalık, Bandırma ve Balıkesir bölgesinde Kuvây-i Milliye'nin organizasyonunda önemli hizmetlerde bulunmuştur.⁽¹⁴⁾ Diğer taraftan köycülük faaliyetleri için bu sırada Kütahya'da bulunan Dr.Reşit Galip ve arkadaşları bu bölgede Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluşunda da görev almışlardır.⁽¹⁵⁾ Ayrıca, Antep (Ayıntab) Türk Ocağı adına Mustafa Kemal Paşa'ya çekilen iki telgrafta, tamim ve talimatlarından haberdar oldukları vurgulanmakta, İngiliz işgaline karşı tedbir alınması istenmektedir. Antep'in ilelebet Türk kalması için çalışan Antep gençliğinin Mustafa Kemal'e bağlılığı'nda bildirilmektedir.^(15-a) Türk Ocakları'nın İstanbul ve Batı Anadolu'daki kısmen canlı sayılabilecek bu faaliyetlerinin yanısıra ülkenin diğer bölgelerindeki faaliyetleri hakkında sağlıklı bilgilere sahip değiliz.

~~Antep'ten gelen Cemalî Mebusan Meclisi'ne Antalya ve Saruhan~~
milletvekili olarak giren Hamdullah Suphi, Mustafa Kemal Paşa tarafından

(13) Besim Atalay "Uşak'ta Milli Hareket" Yakın Tarihimiz, C.II, s. 205, İlhan Tekeli-Selim İkin, Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken uşak Heyeti Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey, Ankara 1989, s.97, Mahmut Goloğlu, Üçüncü Meşrutiyet 1920, Ankara 1970, s. 232

(14) Vasıf Bey'in faaliyetleri için bkz. Özalp, a.g.e., s.9, 12-13, 29,44,48, A.Hilmi Ergeneli (Haz. Adnan Ergeneli) "1919'da Ayvalık Savunması ile İlgili Anılar", Bellekten, C.XLVIII, No: 189-190 (Ocak-Nisan 1984) s.219. Balıkesir Kongresine Türk Ocağı Murahhası olarak katılan Vasıf Bey Kongrenin Heyeti Merkeziyesi'ne de seçilmiştir. Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıkılı'nın Kuvay'ı Milliye Hatıraları (1919-1920), Türk İnkılâp Tarihi Enst. Yay. Ankara-1967, s. 26, 113.

(15) Bkz. IV. Bölüm, Dipnot no: 46.

(15-a) 20 ve 22 Ekim 1919 tarihli telgraflar için bkz. ATASE Arşivi, Dosya No: 6-2, Klasör: 255 Fihrist 8, 20-3. Bu belgeye dikkatimi çeken meklectaşım Bayram Sakallı'ya teşekkür ederim.

gönderilen Misak-ı Milli metninin⁽¹⁶⁾ Mecliste okunması üzerine 22 Ocak 1920'de Anadolu hareketinin desteklenmesini isteyen şu önemli konuşmayı yapmıştır:

"Anadolu'da vatan müdafaası için ortaya çıkmış olan kuvâyı Milliyeyi tanıdığımızı, milli hareketi tasvip ettiğimizi ve bu harekete istinad etmekte olduğumuzu dünyaya karşı ilan etmeliyiz.

Dağınık sürüye yol gösterecek çoban yıldızı, milli bir ümit halinde Anadolu topraklarının üzerinde doğup yükselmiştir. Bugünkü vazifesi vatan müdafaasından ibaret olan Millet Meclisi, bu müdafaada yalnız olmadığını, son vazife için yeni bir mücadelenin lüzum gösterdiği bütün fedakârlıklara razı olarak, mücadele ve istiklal bayrağını çeken Anadolu hareketiyle, bizim aramızdaki iştirak ve vahdeti kayıt ve ilan etmelidir. Ancak bundan sonra söz söylemek, müzakere etmek, karar vermek hakkına haiz oluruz"⁽¹⁷⁾

Türk Ocakları'nın, özellikle İstanbul'daki canlı faaliyetlerine karşılık, İngilizler de milli direnmenin ana kaynaklarından biri olarak gördükleri Ocak ile ilgilenmekte gecikmemişlerdir.⁽¹⁸⁾ Nitekim İstanbul'da ilk işgal edilen yerlerden birisi de Şubat 1920 tarihinde Beyazıt'taki Türk Ocağı binası olmuştur. Bunun üzerine Ocak genel merkezi, bir hafta sonra Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti'nin binbirdirekteki binası kiralanarak

(16) Misak-ı Milli hakkında yapılan tartışmalar için bkz. Nejat Kaymaz, "Misak-ı Milli Üzerinde Yapılan Tartışmalar Hakkında", VIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara 11-15 Ekim 1976, III. Cilt, Ankara 1983, s. 1941-1958.

(17) Konuşma metni için bkz. "İstanbul Meclis-i Mebusanının Gizli Oturumunda Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Bir Konuşması" AAMÖ, C. I, Sayı: 3 (Temmuz-1985) s. 977-979.

(18) Hamdullah Suphi, İngilizlerin Ocakları "Asya Kundakçıları" olarak nitelediklerini, bu sebeple İstanbul'a İtilaf kuvvetleri girdiği vakit Türk Ocağı'nı işgal ettiğini belirtmekte ve o zaman "Türk Ocağı İşgal aleyhine çalışacak bir müdafaa kuvveti gibi görünüyordu" demektedir. Tanrıöver, Dağ Yolu 2, s. 14.

tekrar açılmıştır. Ancak Ocağın bu yeni merkezi de 9 Mart 1920'de İngilizler tarafından işgal edilmiştir.⁽¹⁹⁾ Zaten İzmir ve Bursa gibi merkezlerdeki şubeler Yunanlılar tarafından kapatılmıştı. Bu sebeple Türk Ocakları bu işgal olaylarına paralel olarak faaliyetlerine son vermiştir.

Bu durum karşısında Hamdullah Suphi, Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği telgrafta, durumu bildirip nasıl bir hareket tarzı tavsiye edeceklerini sorar. Mustafa Kemal Paşa verdiği cevapta, durumun yabancı elçilikler nezdinde protesto edilmesini ayrıca protesto mitingleri tertiplenmesi tavsiyesinde bulunur.⁽²⁰⁾ Türk Ocağı mensupları bir taraftan bu tavsiyelere uyarken, diğer taraftan İstanbul'un tamamen işgaline paralel olarak Mustafa Kemal Paşa'nın yanında Milli Mücadele'ye katılmak üzere gizli yollarla Anadolu'ya geçmeye başlamışlardır.

Hamdullah Suphi, Ahmed Kemâl takma adıyla 8 Nisan 1920'de Anadolu'ya geçer.⁽²¹⁾ Antalya milletvekili olarak TBMM'ne katılan Hamdullah Suphi

(19) Türk Ocakları'nın genel merkezinin işgal edilmesi tarihi ile ilgili çelişkili bilgiler verilmektedir. Bu konuda M.Kemal Paşa'ya çekilen telgrafta: "İngilizler tarafından Türk Ocağı binasının işgali üzerine Milli Talim ve Terbiye binasına nakleden Ocağın bu yeni işgal ettiği bina dün zevalde İngilizler tarafından tekrar işgal edilmiştir. (Efendim 9 Mart 1920 (Hâdi)" denilmektedir. Kemal Atatürk, Nutuk (1919-1920), C.1, 13.B. İstanbul 1973, s. 410, Yusuf Akçura, 9 Mart'ta Beyazıt'taki merkezin işgal edildiğini belirtmekte, yeni yerin işgali hakkında tarih vermemektedir. Akçura, Yeni Türk Devleti'nin..., s. 208, Diğer taraftan İstanbul Türk Ocağı'nın 1923 yılında yapılan kongresinde sunulan raporda Ocağın 16 Şubat 1920'de kapatıldığı belirtilmektedir, Tevhid-i Efkâr, 7 Temmuz 1923, Fethi Erden, Beyazıt'taki merkezin kapatılması ile ilgili olarak 12 Şubat 1336 (25 Şubat 1920) tarihini vermekte ve bu sırada Ocakta nöbetçi olduğunu belirtmektedir. Erden, "Türk Ocakları" s. 52, Bu bilgiler ışığında Ocağın Beyazıt'taki merkezinin Şubat'ta, ikinci kapatma olayının da M.Kemal Paşa'ya çekilen telgraf'ta belirtildiği gibi 8 Mart 1920 olması gerekir.

(20) Akçura, Yeni Türk Devleti'nin..., s. 208-209.

(21) Tevetoğlu, Hamdullah Suphi..., s. 137, Baydar, a.g.e., s. 278-279.

hükümette de Milli Eğitim bakanlığı yapar. Daha sonra Yusuf Akçura ve Mehmet Emin (Yurdakul) İnebolu üzerinden Ankara'ya geçerler.⁽²²⁾ Akçura, Sakarya savaşına ihtiyat erkân-ı harp yüzbaşısı olarak katılır.⁽²³⁾ Bunlardan başka Halide Edip⁽²⁴⁾ başta olmak üzere, Ahmet Ferid, Ahmet Hikmet, Ahmet Ağaoğlu, Hüseyin Rağıp (Baydur) gibi diğer Ocaklı aydınlar da gizli yollarla Anadolu'ya geçerek Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde yürütülen Milli Mücadele hareketinin etrafında bütünleşmişlerdir.⁽²⁵⁾

Özetle Milli Mücadele döneminde Türk Ocakları mensupları hem fikriyat, hemde teşkilatlanma safhasında Mustafa Kemal Paşa'nın yanında yer alarak oldukça etkin olmuşlardır. Milli Mücadele'nin sonunda kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde önemli görevler alan Türk Ocağı mensupları, özledikleri milli devlet içinde 1922-1923 yılından itibaren yeniden Türk Ocaklarını ülke çapında teşkilatlandırmışlardır.

(22) Utuğ İğdemir, Yılların İçinden, Makaleler, Anılar, İncelemeler, Ankara 1976, s. 282, Georgeon, a.g.e., s. 105, M.Kemal Paşa, M.Emin (Yurdakul)'in Anadolu'ya geçişi münasebetiyle O'na çektiği telgrafta, "Türk Milliyetseverliğinin ilahi müjdecisi olan şiirleriniz bugünkü mücadelemizin kahramanlık ruhuna doğuş ufkudur" diyordu. Utkan Kocatürk, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi (1918-1938), G.Yeni B. Ankara 1983, s. 248. Ayrıca telgrafın tam metni için bkz. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Tamim ve Telgrafları V, (Haz: Sadı Borak, Utkan Kocatürk), Ankara 1972, s. 131.

(23) Georgeon, a.g.e., s. 105.

(24) Anadolu'ya Halide Edip'in maceralı bir şekilde geçişi için bkz. Adıvar, Türk'ün Ateşle İmtihanı, s. 65-101.

(25) Bu konuda Hamdullah Suphi, "Anadolu'da Kuvâ-yi Milliye henüz teşekkül etmemişti. Meclis toplanmamış ve hükümet kurulmamıştı. O zamanki Türkiye'de mevcut yirmi sekiz Ocağın merkezi olan İstanbul Türk Ocağı, kendi reisini tanımakta müşkülât çekmedi. Yanıbaşındaki Bâbı-aliye değil, karşısındaki saraya değil, fakat Anadolu'nun uzak bir köşesinde milli ümidin timsali olarak çıkan kahramana şikayetlerini yazdı ve merciini tanıdı. Ve O'nun etrafında sınımsız toplandı." demektedir. Tanrıöver, Dağ Yolu, 1, s. 11.

2- Cumhuriyet Döneminde Türk Ocakları

a- Yeni Türk Devleti'nin Milliyetçilik Anlayışı:

Bilindiği gibi, Türkiye'de milliyetçiliğin yükselişini teoriden ziyade fiili olaylar belirlemiştir. I.Dünya Savaşı Osmanlı devleti ile beraber, Osmanlıcılık akımını da tamamen bitirmiş, İslâmcılık cereyanını da onarılmaz bir şekilde tahrip etmiştir. Savaş sonunda ayakta kalabilmiş en önemli fikir akımı milliyetçilik olmuştur. Milliyetçiliğin de siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel sahalarda bir aksiyon haline gelişi ve uygulanışı ancak Mustafa Kemal Paşa'nın öncülüğünde yeni Türk devleti'nin kurulması ile mümkün olabilmiştir.⁽²⁶⁾ Ancak milliyetçilik, yeni Türk Devletine ideolojik bir temel teşkil ederken, gerçekçi ve çağdaş bir muhteva kazandırılarak Türkiye Cumhuriyeti'nin temel ideolojisi haline getirilmiştir.⁽²⁷⁾

Nitekim, daha önce belirtildiği gibi, Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde başlayan Milli Mücadele'de Türk milliyetçiliği başlıca siyasi çağrı olduğu gibi, bu mücadele her yönü ile milli bir hareket niteliğindedir. Zaten Milli Mücadele adı bile hemen millet ve milliyetçilik kavramlarını akla getirmektedir.⁽²⁸⁾ Mustafa Kemal Paşa Samsun'a ayak bastığı günden başlayarak bütün nutuklarında Türk milletinin kurtuluşuna ve yükselişine ait prensipleri ortaya koyarken her defasında "millet"

(26) Ziya Gökalp: Dahî olarak nitelediği, Mustafa Kemal Paşa'nın, Türkleri Türkçülük mefkûresi etrafında birleştirerek büyük bir inkırâz tehlikesinden kurtarmağa muvaffak olmaması halinde, Türkçülüğe dair bütün hareketlerin sonuçsuz kalacağını vurgular. Türkçülüğün Esasları, s. 15. Yusuf Akçura'da, "bir nazariye halinde olan Türkçülük fikri bugün tahakkuk etmiştir. Türkçülük fikrini tahakkuk ettiren dahî, Gazi Mustafa Kemal Paşadır" demektedir. "Türkçülük Fikrinin Menşeleri", Hakimiyet-i Milliye, 4 Mayıs 1927.

(27) Aradaki temel farklar için bkz. Eroğlu, a.g.e., s. 65.

(28) Güngör, Türk Kültürü ve ..., s. 250.

"iradey-i milliye" "hakimiyet-i Milliye" "Vicdanı milli" ve "milliyet" gibi kavramları kullanmıştır.⁽²⁹⁾ Mustafa Kemal Paşa, daha Milli Mücadele'nin başlangıcında Türklük duygusunu kendisine rehber olarak almış ve başlattığı mücadeleyi Türk milliyetçiliği ve milli egemenlik ilkesine dayandırarak gerçekleştirmeye çalışmıştır.⁽³⁰⁾ Türk Milli Mücadelesinin doğrudan doğruya milliyetçi bir hareket olduğunu o günlerde çeşitli vesilelerle Anadolu'da bulunan Batılılar da belirtmektedirler. Bunlar Anadolu'daki hareketten bahsederken açıkça "milliyetçiler" diye söz etmektedirler.⁽³¹⁾

Böylece Milli Mücadelenin başlarında Türk milliyetçiliğini kendisine rehber olarak alan Mustafa Kemal Paşa, Türk toplumunu dağılma tehlikesinden kurtararak Müdafaa-i Hukuk hareketi içindeki dağınık mahalli güçlerin temsilcileri cemiyet ve kongreleri, Sivas Kongresi ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bünyesinde Misak-ı Milli'ci bir sentez içinde kaynaştırmıştır.⁽³²⁾ Bu günkü sınırlarımız içinde yaşayan milletimiz bu kaynaşma temeline dayanmaktadır.⁽³³⁾ Böylece Milli Mücadele hareketi toplumumuzun ümmet halinden millet haline geçiş sürecinde önemli bir rol oynamıştır. Bu sebeple Türkiye'de çağdaş manada bir millet oluşturma ve ona muhteva kazandırma milli Mücadele hareketi ile birlikte Mustafa Kemal Paşa

(29) Safa, a.g.e., s. 77-78.

(30) Bu konuda Mustafa Kemal Paşa'nın 22 Mayıs 1919'da İstanbul'a gönderdiği rapor için bkz. Kocatürk, a.g.e., s. 44.

(31) Bunlar arasında İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Caffthorpe 23 Haziran 1919'da Londra'ya gönderdiği telgrafta, Bilâl N.Şimşir, İngiliz Belgelerinde Atatürk, C.1, Ankara 1973, s.26, Gene İngiliz Amiral Webb'den Sir R.Graham'a 28 Haziran 1919 tarihli notta, Erol Ulubelen, İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye, İstanbul 1967, s. 201 bahsederlerken, Fransız Gazeteci Berthe Georges Gaulis, yazdığı kitabta milliyetçi bir hareket olarak niteler, Kürtuluş Savaşı Sırasında Türk Milliyetçiliği, Çev: Cenap Yazansoy, İstanbul 1981.

(32) Tarık Zafer Tunaya, Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük, 2.B. İstanbul 1981, s. 101-102.

(33) Ziya Gökalp olaya bir başka açıdan bakarak, halkçılarla Türkçüler'in izdivaç ettiğini, "...Bu izdivaçtan bir cemiyet doğduki adı Türk milletidir" demektedir. Türkçülüğün Esasları, s. 172.

tarafından gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Çünkü Mustafa Kemal Paşa bölgeciliğin yerine Türk milliyetçiliğini geçirmiş, Türk toplumunu ortak milli hedefler çerçevesinde birleştirmiştir. Bu hedeflerin en önemlisi bizzat O'nun da belirttiği gibi, "..... Hakimiyet-i milliyeye müstenit bilakay düştart müstakil yeni bir Türk devleti tesis etmektir."⁽³⁴⁾

Bilindiği gibi, II.Meşrutiyet döneminde vatan olarak kabul edilecek topraklar üzerinde bir tanım birliği sağlanamadan Osmanlı devleti yıkılmıştı. Milli Mücadele dönemi ise Türk milliyetçiliğinin gerçek bir anavatan anlayışı ile bütünleştiği dönem olmuştur. Türk milliyetçiliğinin dayandığı bu vatan son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde kabul edilen Misak-ı Milli'de ifadesini bulan Türklerin yaşadığı topraklardır. Böylece Türk milliyetçiliğinin kazandığı bu yeni ve önemli muhteva ile milliyetçiliğimiz tam manası ile bu anavataına yönelmiştir. Bu sebeple Mustafa Kemal Paşa'nın ortaya koyduğu milliyetçilik gerçekçi bir temele dayanmıştır. Takip edilecek gerçekçi ve akılcı yolun sınırları belli bir vatan üzerinde, milli bir Türk devleti kurmak olduğunu anlayan M.Kemal Paşa, Türk milletinin hayati menfaatlerinin Pan-İslamizm ve Pan-Turanizm gibi uzak hayallere feda edilmemesi gerektiğini daha Milli Mücadelenin başında açıkça vurgulamıştır. Nitekim bu konuda;

"... Büyük hayaller peşinde koşan, yapamayacağımız şeyleri yapar gibi görünen sahtekâr insanlardan değiliz. Efendiler büyük ve hayali şeyleri yapmadan yapmış gibi görünmek yüzünden bütün dünyanın düşmanlığını, garazını, kinini bu memleketin ve milletin üzerine topladık. Biz Pan-İslamizm yapmadık. Belki yapıyoruz yapacağız dedik. Düşmanlarda yaptırmamak için bir an önce öldürelim dediler.

(34) Nutuk, C.1, s. 12.

Pan-Turanizm yapmadık, yaparız yapıyoruz dedik, yapacağız dedik, yine öldürelim dediler! Biz böyle yapmadığımız ve yapamayacağımız kavramlar üzerinde koşarak düşmanlarımızın sayısını ve üzerindeki baskıları artırmaktan ise, tabii sınıra meşru sınıra dönelim. Efendiler! Biz hayat ve bağımsızlık isteyen bir milletiz. Ve yalnız ve ancak bunun için hayatımızı esirgmeden harcarız."⁽³⁵⁾

Mustafa Kemal Paşa'nın bu gerçekçi tavrı elbette Misak-ı Milli sınırları dışında kalan Türklerle ilgilenmediği anlamına gelmez. Nitekim bu konuda şöyle demektedir:

"Türk milleti istiklâl savaşından beri, hatta bu savaşa atılırken bile mazlûm milletlerin hürriyet ve bağımsızlık davaları ile ilgilenmeyi o davalara yardım etmeyi benimsemiştir. Böyle olunca kendi soydaşlarının hürriyet ve bağımsızlıklarına kayıtsız davranması elbette uygun görülemez. Fakat milliyet davası şüursuz ve ölçüsüz bir dava şeklinde mütalâa ve müdafaa edilmemelidir. ... Hareketlerin imkân sınırları ve sıraları mutlaka hesaba katılmalıdır...

Nitekim biz Türklük davasını böyle müsbet^{bir} ölçüde ele almış bulunuyoruz. Büyük Türk tarihine, Türk dilinin kaynaklarına, zengin lehçelerine, eski Türk eserlerine önem veriyoruz. Baykal ötesinde Yakut Türklerinin dil ve kültürlerini bile ihmal etmiyoruz."⁽³⁶⁾

(35) Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, (Haz: Nîmet Arsan) 3.B. I-III, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1981, s. 201.

(36) Utkan Kocatürk, Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri, Ankara 1984, s. 185-186.

Bu konuşmasından da açıkça anlaşılacağı gibi, Mustafa Kemal Paşa dış Türkler davasını öncelikle bir kültür meselesi olarak ele almakta, onların davalarıyla şartların ve imkânların elverdiği ölçüde ilgilenilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Gerçekçi ve akılcı davranarak anavatanı tehlikeye atacak, Türklüğe hiçbir fayda sağlamayıp sadece zarar getirecek hareketlerden uzak duran bir anlayışı benimsemiştir.⁽³⁷⁾ Gerçekten askeri ve siyasi şartların uygun olmadığı bir ortamda Mustafa Kemal Paşa, İzmir'in kurtarılmasından sonra, milli gücün elde edebileceğinden daha ötesine gitmeyi reddetmiş ve Misak-ı Milli sınırları ile yetinmiştir.⁽³⁸⁾

II. Meşrutiyet döneminde Türk Ocakları çevresindeki aydınlar tarafından temelleri atılan kültür milliyetçiliği, yeni Türk nesillerini Türklük, Türk milletine dayanan özdeşlik, bağlılık fikrine alıştırmıştı. Mustafa Kemal Paşa, yeni bir fikir Misak-ı Milli ile "Türklerin ülkesi, Türkiye idealini" getirmiş oluyordu. Yeni devletin ilk günlerinde ortaya çıkan bu fikir Türkiye'deki Türk milletine dayanan toprağa bağlı bir millet-devlet fikri idi.⁽³⁹⁾ Sonuçta Milli Mücadele ile çizilen Misak-ı Milli sınırları Türk milletinin anavatanı olarak benimsenmiştir. 1921 ve 1924 Anayasalarında Türkiye ülkenin adı olarak resmen kullanılmıştır. Böylece Türk milliyetçiliği milli vatan kavramı ile bütünleşince açıklık ve

(37) Atatürkçülük 3.Kitap, Atatürk'ün Düşünce Sistemi, İstanbul 1984, s. 30.

(38) Kuran, Atatürkçülük Üzerine.., s. 27 O'nun Musul konusunda da gerçekçi davranarak yeni bir savaş açılmasının sakıncalı olduğunu belirttiği ^{bu konuda} Zamana bırakmanın uygun olacağını söylediği bilinmektedir. Konuşması için bkz. T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, C.III, Ankara, 1980, s. 1318.

(39) Lewis, a.g.e., s. 351.

güç kazanmıştır. Bundan sonra Türk devleti, bütün gücünü bu vatan etrafında birleşmiş, çağdaş medeniyeti benimsemiş, milli bir devletin yücelmesine sarfetmiştir.⁽⁴⁰⁾ Hiç şüphesiz Atatürk'ün vatani milletle birleştirme çabası pekçok reformdan daha etkili ve önemli olmuştur diyebiliriz.

Böylece, Milli Mücadele döneminde, belli bir hedef etrafında dinamik bir ideale dönüşen Türk milliyetçiliği milli bir devlet kurulması şeklinde tecelli etmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Osmanlı döneminde yarım yüzyılı aşan Türkçülük hareketinin birikiminden milli devlet fikrine ulaşmış ve fiilen gerçekleştirmiştir. Böylece devlet, millet'ten önce ortaya çıkmıştır. Bu sebeple yeni devlet, mevcut sınırlar içinde bir millet oluşturmak gibi önemli bir görevi de üstlenmiştir.⁽⁴¹⁾ Öncelikle azınlıkların mübadelesi ile ülkede homojen bir sosyal yapı oluşturulmaya çalışıldı. Mübadele ülkede Türk unsurunun hakimiyetini pekiştirmiştir. Aynı zamanda Osmanlı dönemindeki büyük boyutlu kimlik belirleme ölçüleri terkedilmesine rağmen, ilk yıllarda Türk milletine ilişkin kesin bir tanımlama yapılamamıştır.⁽⁴²⁾ Bu sebeple Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yaşayan (azınlık statüsü verilenler hariç) bütün vatandaşları, din ve ırk farkı gözetilmeksizin Türk kabul eden bir anlayış 1924 anayasası ile resmileştirildi.⁽⁴³⁾ Acil siyasi ve sosyal inkılabların yapılmasından sonra 1930'lu yıllarda millet'in

(40) Çaycı, "Atatürk ve Çağdaşlaşma" s. 649-651.

(41) Karpat, "Modern Türkiye" s. 106.

(42) Bunun iki temel sebebi vardır: 1- Yeni devletin bir imparatorluk mirası üzerinde kurulmuş olmasından dolayı, henüz Türk kültürüne entegre olmamış bazı küçük grupları da içine alan bir ölçü bulmak. 2- Yapılacak tanımın önceleri sınırlar dışında kalan Türkleri kapsamamasına dikkat edilmiştir. Çünkü amaç mevcut ülke toprakları üzerinde sınırlı bir güç olmak ve içerde milli birliği kurmaktır. Bu konuda bir değerlendirme için bkz. Frank Tachau, "The Search For National Identity Among The Turks" Die Welt des Islams, s. 1-4 Wolome VIII, (1963) s. 165-176.

(43) 1924 Anayasası'nın 88. maddesi "Türkiye ahâlisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibarıyla (Türk) ıtlak olunur." denilmektedir. Bu tanım aşağı yukarı diğer anayasalarda aynen yansımıştır. Ayhan Yalçın, Türkiye Cumhuriyeti Anayasaları, 3.B. 1987, s.40, 1961 Anayasasının 54. maddesi, s. 97, 1982 Anayasası'nın 66. maddesi'de aynen "Türk devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türktür" şeklindedir. s. 231.

tanımını yapan Atatürk ırkî özelliklerden ziyade kültür ve ideal birliği ile ortak vatani temel baz olarak almıştır. Nitekim, "Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türkiye halkına Türk milleti denir."⁽⁴⁴⁾ diyen Atatürk genel olarak milleti, "dil, kültür ve mefkûre birliği ile birbirine bağlı vatandaşların teşkil ettiği siyasi ve içtimai heyet"⁽⁴⁵⁾ olarak tarif etmiştir. Bu tanımlarda Atatürk Ziya Gökalp gibi kültürü esas almakla beraber, milleti-vatanla birleştirmesi ve siyasi/^{acıdan} sınırlandırması ile ondan ayrılır.

Gerçekten bir milletin oluşabilmesi, istiklalini ve milli benliğini muhafaza edip devamlılığını sağlayabilmesi için milli kültüre sahip olması şarttır.⁽⁴⁶⁾ Milletin dokusunu meydana getiren milli kültürün en önemli görevi, millet olma sürecini pekiştirmesidir. Nitekim bir toplulukta fertler aynı kültür, aynı terbiye ve aynı duygularla birleşiyorsa orada millet gerçeği vardır denilebilir. Kültürde birlik sosyal yapının güçlenmesini sağlar. Ancak ortak kültür değerleri fertler arasında birleştirici rol oynayabilir.⁽⁴⁷⁾

Bu sebeple bir topluma millet olma özelliği ve milli kimlik kazandıran milli kültürdür. Nitekim millet hayatında milli kültürün yer ve

(44) Afetinan, Medeni Bilgiler ve M.Kemal Atatürk'ün El Yazıları, Ankara 1969, s. 18.

(45) Afetinan, a.g.e., s. 18.

(46) Turhan, Garpılılaşmanın Neresindeyiz, s. 405.

(47) Orhan Türkdoğan, Değişme Kültür ve Sosyal Çözülme, İstanbul 1988, s. 28.

öneminin idraki içinde olan Atatürk, "milli kültürün her çığırda açılarak yükselmesini Türk Cumhuriyeti'nin temel direği olarak temin edeceğiz."⁽⁴⁸⁾ diyerek milli kültüre verdiği önemin büyüklüğünü ortaya koymaktadır. Gerçekten Atatürk kültüre verdiği önemi sadece sözde bırakmayıp öncelikle Türk kültürünün araştırılması ve zenginleştirilmesi için dil ve tarih kurumlarının yanısıra fakülte ve Üniversitelerin kurulmasına büyük önem vermiştir. Ayrıca kültürü geniş tabana yayarak, milli birliği sağlamlaştırmak amacıyla aydın-halk bütünleşmesine yönelik çalışmalar yapmıştır.⁽⁴⁹⁾

Bu milli kültür politikası çerçevesinde harf inkılâbı, Dil ve Tarih Tezleri ile topluma milli bir gurur ve kimlik vermeye çalışmıştır. Milletten birinci derecede belirleyici bir unsur olan dil meselesini alfabe ile birlikte kökten çözmüştür. Bunu yaparken II.Meşrutiyet devrindeki Türkçeçilik hareketinin birikiminden faydalanarak milli devlet ve milli kültür politikası çerçevesinde yazı dili ile konuşma dili arasındaki uçurum kapatılmıştır.⁽⁵⁰⁾

Uzun süre ümmet potasında şekillenmiş olan Türk toplumunda millet düşüncesini yerleştirmek için öncelikle milli şuuru güçlendirecek tarih

(48) A.S. ve D.C.I., s. 372.

(49) Abdurrahman Çaycı, "Atatürk ve Kültür Alanında Çağdaşlaşma", Atatürkcü Düşünce, Ankara 1992, s. 821-831.

(50) Bu konuda bir değerlendirme için bkz. Zeynep Korkmaz, "Atatürk ve Millî Dil Anlayışı" Atatürk'ün Milliyetçilik ve Devletçilik Anlayışı, Ankara 1982, s. 119-122.

şuuruna olan ihtiyaç sonucu Atatürk Türk Tarih Tezini ortaya atmıştır.⁽⁵¹⁾ Bu tez ile Atatürk; Türk milletinin kendi nefesine emniyet ve itimadını kuvvetlendirmek istemiş ve bunda da başarılı olmuştur.⁽⁵²⁾ Diğer taraftan, Avrupalıların Türkler hakkındaki yanlış iddialara dayanan kanaatleri çürütüp, Türklerin gerçek ve medeni yönlerini dünyaya göstermek arzusunda idi. Türk Tarih Tezi bir taraftan Anadolu Türklüğünün Osmanlı ve İslâm öncesi Orta-Asya Türklüğü ile bağlarını ortaya koyarken, diğer taraftan, Anadolu'nun batı medeniyetinin bir parçası olduğu ve binlerce yıldır, Türklerin anayurdu olduğunu ispatlamaya yöneliktir. Böylece, hem Anadolu üzerinde hak iddia eden bazı toplumların haksız isteklerini tarihin şahitliğine müracaat ederek çürütmüş, hem de Türklerin Anadolu'yu tartışmasız Türk vatanı olarak kabul etmeleri pekiştirilmiştir. Bu durum aynı zamanda millet ile vatan arasındaki ilişkinin büyümesini hızlandırmıştır.⁽⁵³⁾

Türk Tarih Tezi ile Türk tarihinin kaynaklarına inilmesi, milli devlet hüviyeti kazanmış, bir toplumun kendine dönüşünü hazırlamış, Türk insanının milli kimlik arayışına cevap vermiş, tarih şuuru ile millet birliğini sağlayarak sosyolojik manada millet olma sürecini hızlandırmıştır. Gene bu tez ile son bir kaç asırdır hareketsiz duran Türk

(51) Türk Tarih Tezi için bkz. 1. Türk Tarih Kongresi Zabıtları, İstanbul 1932, Ahmet Cevat Emre, Atatürk'ün İnkılâp Hedefi ve Tarih Tezi, İstanbul 1956, A. Afetinan, "Atatürk ve Tarih Tezi", Bellekten, C. III, (1939) s. 245-246.

(52) Bayram Kodaman, "Atatürk ve Tarih" Atatürk ve Kültür, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara 1982, s. 14.

(53) Lewis, a.g.e., s. 357, Tachau, a.g.m., s. 176.

toplumunda romantik bir hava yaratarak milli bir rönesans başlatılmak istenmiştir.

Yeni devletin ideolojisinin temel unsurlarından birisi de halkçılıktı. Yeni devletin halkçılık anlayışında Ziya Gökalp'in açıkça etkisini görmek mümkündür. Atatürk'de Gökalp gibi, sınıf mücadelesini reddetmiş sosyal dayanışmayı esas almıştır.⁽⁵⁴⁾ Halk ile milleti aynı anlamda kullanan Atatürk, egemenliğin kaynağını halkta görmüştür. Kurulan Halk Fırkası'nın milletin bütün kesimlerinin ortak menfaatlerini savunacağı vurgulanmıştır.⁽⁵⁵⁾

Diğer taraftan Milli Mücadele'nin başlarından itibaren, Milli egemenlik ilkesini rejimin temeli haline getiren Atatürk'ün esas amacı, milli egemenlik ilkesinin tabii bir sonucu olarak Türkiye'de demokrasiyi yerleştirmektir. Bu çerçevede 1923'te Cumhuriyet rejimi kurulmuş, ancak iki defa denenmesine rağmen çok partili hayata geçilememiştir. Bununla beraber ülkede kurulan tek parti rejiminin zaruretlerin bir sonucu olduğu vurgulanmıştır. Milli egemenlik ilkesinin tabii sonucu olarak, halk tebaalıktan vatandaş statüsüne yükselirken, toplumun millet haline gelme sürecini de hızlandırmıştır.⁽⁵⁶⁾

(54) Feyzioğlu, Atatürk ve Milliyetçilik, s. 55-65.

(55) Atatürk'ün bu konuda 16 Ocak 1923 tarihli konuşması için bkz. A.S. ve D., C.II, s. 60, 9 Eylül 1923 yılında Halk Fırkası'nın kuruluşu ile birlikte kabul edilen Nizamnamesi'nin 2. maddesinde de "Halk Fırkası nazarında halk mefhumu, herhangi bir sınıfa münhasır değildir. Hiçbir imtiyaz iddiasında bulunmayan ve umumiyetle kanun nazarında mutlak müsavatı kabul eden bütün fertler halktandır. Halkçılar, hiçbir ailenin, hiçbir sınıfın, hiçbir cemaatin, hiçbir ferdin imtiyazlarını kabul etmeyen ve kanunları vaz'etmekteki mutlak hürriyet ve istiklâli tanıyan fertlerdir." denilmektedir. Nizamname için bkz. Mete Tunçay, Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931), Ankara 1981, s.362-369.

(56) Geniş bilgi için bkz. Turhan Feyzioğlu, Türk Milli Mücadelesinin ve Atatürkçülüğün Temel İlkelerinden Biri Olarak Millet Egemenliği, Ankara 1988.

Türkiye Cumhuriyeti'nde laiklik ve çağdaşlaşma konularında II. Meşrutiyet devrindeki Türkçülerin ve diğer aydınların tasavvur ettiklerinden çok daha ileri gidilmiştir. Halifeliğin kaldırılması ve gerçekleştirilen radikal inkılâplarla, rejim laik bir sisteme oturtulmuştur. Laikliğin Türk toplumunun temel ilkelerinden biri haline gelmesiyle dinin birleştiricilik rolünü kültür milliyetçiliği almıştır.⁽⁵⁷⁾ İlerleme ve gelişme yolundaki engeller laiklik ilkesi sayesinde kaldırılmış, mezhep çatışmasının önlenmesi ve toplumun ortak hedefler çerçevesinde birleşmesi kolaylaşmıştır. Böylece toplumumuzun ümmet yapısından çağdaş manada millete geçiş süreci hızlanmıştır.⁽⁵⁸⁾ Ancak bazı konularda Türklüğün pratik ölçüsü dil veya milliyet değil, aksine İslâmiyet olmuştur.⁽⁵⁹⁾

Yeni devletin dolayısı ile Atatürk'ün ortaya koyduğu milliyetçilik anlayışı Türk toplumunun çağdaşlaşmasını amaçlayan ileriye dönük bir milliyetçiliktir. Bilindiği gibi Atatürk'ten önceki devlet adamlarının çoğu medeniyet ile kültürü ayırarak Batı medeniyetinin sadece maddi taraflarını almanın yeterli olacağını düşünmüşlerdir. Aynı medeniyet-kültür ayrımı ve buna bağlı olarak çağdaşlaşma konusunda, batıdan sadece teknik unsurların

(57) Kuran, a.g.e., s. 27. Atatürk'de bu konuda, "...millet dini ve mezhebi bağlılık yerine Türk milliyeti bağı ile fertlerini toplamıştır." demektedir. A.S. ve D., C.II, s.237

(58) Turhan Feyzioğlu, "Türk İnkılâbının Temel Taşı Laiklik", Atatürk Yolu, s. 198-225.

(59) Bu durum Türkçe konuşan Ortodoks Karamanlıların mübadeleye tabi tutulmalarında ve Ortodoks Gagauz Türklerinin Türkiye'ye göçü meselesinde gönülsüz davranılmasında görmek mümkündür.

alınması fikri Türk milliyetçiliğini sistemleştiren Ziya Gökalp'de daha belirginleşir. Halbuki kültür ve medeniyet birbirlerinden ayrı hadiseler değil, milli kültürler bir medeniyetin çeşitli manzaralarından ibarettir.⁽⁶⁰⁾ Milliyetçilik ise, milli kültürü bizzat bir medeniyet kaynağı haline getirerek toplumu modern bir millet haline getirme hareketidir. Meseleye bu açıdan bakıldığında, Osmanlı dönemindeki Türkçülük hareketinde olduğu gibi, milliyetçiliğin sadece bir tepki veya bir kültür hareketi değil, aynı zamanda bir medeniyet davası olduğu ortaya çıkar.⁽⁶¹⁾

Nitekim Türkiye Cumhuriyetinde çağdaşlaşma ile milliyetçilik birbirine paralel olarak gelişmiştir. Böylece Türk milliyetçiliği "batıya rağmen batılılaşmak"⁽⁶²⁾ düsturu ile bir tepki milliyetçiliği olmaktan çıkmış, Türk milletinin çağdaş medeniyet seviyesine ulaşmasını amaçlayan ileriye dönük bir milliyetçilik halini almıştır.⁽⁶³⁾ Zaten milliyet duygusu sadece milletin kültürüne geçmişine bağlılıktan ibaret değildir. Aynı zamanda istikbâle yönelmiş milli gaye ve düşüncelerdir. Milliyet duygusunun bir gelişme ve ilerleme sebebi olması işte istikbale yönelik bu dilek ve arzular sayesinde.⁽⁶⁴⁾ Bu sebeple, "milletimizin hedefi, yani milli mefkûresi bütün cihanda tam manasıyla medeni bir içtimai hey'et olmaktır"⁽⁶⁵⁾ diyen Atatürk'ün milliyetçilik anlayışı batı medeniyetinden

(60) Güngör, Türk Kültürü, s. 107.

(61) Y.a.g.e., s. 120.

(62) Tarık Zafer Tunaya, "İdeolojik İstiklal" Atatürk Önderliğinde Kültür Devrimi, Ankara 1972, s. 89.

(63) Feyzioğlu, Atatürk ve Milliyetçilik, s. 46.

(64) Arsal, a.g.e., s. 82.

(65) A.S. ve D., C.II. s. 181.

faydalanma ve çağdaşlaşma ile birbirine paraleldir. Çağdaşlaşma konusundaki kendisinden önceki başarısızlıkları gören Atatürk medeniyet ile kültür arasında ayırım yapmayarak,⁽⁶⁶⁾ batı medeniyeti karşısında herhangi bir ezikliğe kapılmadan Türk toplumunu çağdaş medeniyete yöneltmiştir.

"Yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inkılâpların gayesi, Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen çağdaş ve bütün mana ve görünüşü ile uygar bir toplum haline ulaştırmaktır. İnkılâplarımızın ana ilkesi budur."⁽⁶⁷⁾ diyen Atatürk, Türk milleti ve devletinin dünyada milli varlığını ve istiklalini koruyabilmesi için çağdaşlaşmayı bir hayat davası olarak görmektedir. Nitekim bu konuda "..... medeni eser vücuda getirmek kabiliyetinden mahrum milletler, hürriyet ve istiklâllerinden soyunmağa mahkûmdurlar."⁽⁶⁸⁾ diyen Atatürk aynı zamanda milli şahsiyeti yok edebilecek taklitçiliğe de karşıdır.⁽⁶⁹⁾ O Türk toplumunun benlik şuuruna varması ve bu şurudan alacağı güven hissiyle çağdaş medeniyet aleminin haysiyetli bir üyesi haline gelmesini istemektedir. Gerçekten Atatürk'ün gerçekleştirdiği köklü inkılâpları topluca değerlendirdiğimiz zaman bunların çağdaş medeniyet seviyesinde bir millet olma ve aynı zamanda milli kültüre kavuşma amacına yönelik olduğunu görürüz. Milliyetçilik anlayışının

(66) Atatürk'ün bu konudaki görüşleri için bkz. Afetinan, M.Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım, İstanbul, 1971, s. 43-45; A.S. ve D., C.III, s. 68.

(67) Kocatürk, Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri, s. 65.

(68) Kocatürk, y.a.g.e., s. 116-117.

(69) "...Dünyanın her türlü ilminden keşfiyatından istifade edelim. Lâkin unutmayalımki asıl temeli kendi içimizden çıkarmak mecburiyetindeyiz", A.S. ve D., C.II, s. 140-142. diyen Atatürk taklitçiliğin sonunun hüsrana olduğunu vurgulayarak, "Türkiye bir maymun değildir ve hiçbir milleti taklit etmeyecektir...." demektedir. Kuran, Atatürkçülük..., s. 20.

tabii bir sonucu olarak Türk toplumunu ümmet yapısından çağdaş manada bir millet haline getirmeyi amaçlayan Atatürk, gerçekleştirdiği radikal inkılâplarla Türk toplumunun milli ve çağdaş bir millet haline gelme sürecini hızlandırmıştır. Çünkü Mümtaz Turhan'ın deyimi ile "medeni bir cemiyet olmakla, millet olmak arasında hiçbir fark yoktur."⁽⁷⁰⁾

Devletin en kritik zamanlarında ortaya çıkan isyanlar sebebiyle, zaman zaman sertleşen ve otoriter bir hal alan yeni devletin milliyetçilik politikası, somut hedefler açısından Türkiye toprağıyla sınırlı tutulmuştur. Bunun en önemli odak noktası ortak kültür ölçüsüyle tanımlayabileceğimiz Türk milleti kavramı olmuştur. Milli kimlik belirlemede dil ve milliyet ön planda olmakla beraber, devlete ve vatana bağlılık, yani vatandaşlık bağı esas alınarak daima birlik ve beraberlik ön planda tutulmuştur. Toplumun bütün kesimlerini kucaklayan bu milliyetçilik anlayışının benimsenmesi ve ülkede yayılmasına paralel olarak, çeşitli halk tabakalarının ortak kültürel gayeler etrafında birleşmesini kolaylaştırmış, milli bir dayanışma duygusu yaratılmıştır. Ayrıca kırsal kesimlerde yaşayan veya imparatorluğun kaybedilmiş topraklarından Anadolu'ya gelen grupların millet ve devlet ile kaynaşmasına yardım edilmiştir. Bunun sonucunda halk halâ inançları bakımından İslam'a bağlı olmakla beraber kendini Türk olarak düşünmeye başladı. Zamanla düşünce ve ilhamları (özellikle göçmenler açısından) Türkiye sınırları içinde kalan topraklara inhisar etmeye başladı.⁽⁷¹⁾ Diğer taraftan çeşitli mahalli grupları ve aşiretleri milli bünyeye entegre etme yolunda önemli mesafelerin katedilmesi sağlanmış, sonuçta topluma milli bir gurur duygusu aşılanmıştır.

(70) Turhan, Garp İlaşmanın...., s. 401

(71) Karpat, "Modern Türkiye...", s. 109.

b. Türk Ocakları'nın Yeniden Teşkilatlanması

Yukarıda bahsedildiği gibi, mütareke döneminde işgaller sebebiyle faaliyetlerine son veren Türk Ocakları'nın mensupları Mustafa Kemal Paşa'nın yanında yer alarak Ankara'da toplanmışlardı. Milli Mücadele'nin askeri safhasının kazanılmasına paralel olarak, yeniden Ocakların şubelerini açmaya başlamışlardır.

Türk Ocakları'nın Yeni Türk devleti içinde tekrar teşkilatlanma safhasında, yönetimin etkin desteği sayesinde hızlı bir gelişme gösterdiğini görüyoruz. Nitekim ilk şubelerden biri olarak Ekim 1922'de İzmir Türk Ocağı, aynı ayda Bursa Türk Ocağı'nda İsmet (İnönü) Paşa, Hamdullah Suphi ve bazı milletvekillerinin katılması ile açılmıştır. Özellikle Hamdullah Suphi'nin gayretleri ile kademeli bir şekilde İstanbul ve Ankara Ocakları'nın açılışları bunları takip etmiştir. İstanbul Türk Ocağı Kasım 1922'de fiilen, 1 Haziran 1923'te de Refet (Bele) Paşa, Adnan (Adıvar), Mazhar Müfit (Kansu) vb. milletvekillerinin de katılımıyla genel merkez sıfatıyla resmen açılır.⁽⁷²⁾ Ankara Ocağı ise 29 Aralık 1922'de fiilen, 23 Nisan 1923'te Anafartalar Caddesi'nde eski bir okul binasında resmen açılır.⁽⁷³⁾ Böylece Anadolu'da açılan Ocak sayısı 37'ye ulaşır.⁽⁷⁴⁾ Bu arada 1923 yılının sonuna kadar Edirne, Adana, Konya, Manisa, Soma,

(72) "İstanbul Türk Ocağı", AY C.1, Sayı: 4 (19 Haziran 1923), s. 33, Feridun Kandemir, "Türk Ocakları", Resimli Tarih Mecmuası, Sayı: 70 (Ekim 1955) s. 4105-4106.

(73) Akyüz "Türk Ocakları", s. 205.

(74) Ankara Türk Ocağı'nın açılışında konuşan Hamdullah Suphi, "...Bu gün millet ve milliyet fikrinin bir zafer sahası olan Anadolu'da ...otuz yedi Ocak sanki, gizli bir emirle hep birden faaliyete geldi." demektedir. Dağ Yolu 1, s. 126.

Salihli, Ödemiş, Edremit, Aydın, Afyon, Sarıkamış, İnebolu, Zonguldak, Eskişehir, Antalya, Uşak, Kars, Amasya, Bozüyük, Kastamonu vb. şehirlerde hızla açılan Ocakların sayısı 60'a ulaşır.⁽⁷⁵⁾

23 Nisan 1924'te Ankara'da toplanan Türk Ocakları Umûmî Kongresi'nde bu sayı 71'e ulaşır.⁽⁷⁶⁾ Yeni dönemde Ocakların bu şekilde hızlı bir tempo ile açılmasında hiç şüphesiz başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere yönetimin yoğun ilgi ve desteği büyük rol oynamıştır. Mustafa Kemal Paşa yeni açılan şubelere maddi ve manevi destek vermiştir.⁽⁷⁷⁾ Ayrıca 1924 Umûmî Kongresine katılan 64 delegenin 42'sinin TBMM'nde milletvekili olması bu hızlı gelişme

(75) Aralık 1923'te 164 milletvekilinin B.M.M.sine sunduğu bir önergede Ocak sayısının 60 kadar olduğu belirtilmektedir. Önerge metni için bkz. "Türk Ocağı" YM, C. IV, Sayı: 9 (20 Aralık 1339 (1923) s. 482.

(76) 1340 Senesi Nisan'ında Toplanan Türk Ocakları Umûmî Kongresi Zabıtları, Ankara, Yenigün Matbaası 1341 (1925) s. 14.

(77) Bu konuda birkaç örnek vermek gerekirse, Mustafa Kemal Paşa daha kuruluş aşamasında İstanbul Türk Ocağı için 3000 lira yardımda bulunur. "Türk Ocağı" YM, C.IV, Sayı: 67 (I Kanun-ı Sanı 1923), s. 16. Ayrıca Zonguldak Türk Ocağı'na 200 lira yardımda bulunmuştur. "Zonguldak Ocağı'na Gazî Paşa'nın Yardımları", AY, C.I, Sayı: 3, (19 Haziran 1339) (1923) s. 36, İstanbul Türk Ocağı'nın resmi açılışı münasebetiyle "...Ocağın milli ve bedii inkişafımıza pek feyyaz hizmetler ifa edeceğine kanî bulunuyorum." diyerek teşvikkâr bir telgraf çeker: Atatürk'ün Tamim ve Telgrafları, C.V, s. 142, Gene İstanbul Türk Ocağı kongresine başarı telgrafı çeker:, C.A., Dolap No: 71, Dosya No: 71, Fihrist No: 2-2, Antalya Ocağı'nın açılışını kutlayan Telgrafı için bkz. C.A., Dolap No: 7, Dosya No: 71 Fihrist No: 2/1, Ayrıca Mustafa Kemal Paşa'yı açılışlara davet eden ve O'nun verdiği cevabî telgraflar için bkz. C.A., Dolap No: 7, Dosya No: 71, Fihrist 2-3, 2-4, 2-5, 2-6, 2-7, 2-8, 2-9.

konusunda bir fikir vermektedir.⁽⁷⁸⁾ Nitekim 23 Nisan 1925 yılında toplanan ikinci kurultayda Anadolu'nun muhtelif yerlerinde açılan Ocak sayısı 135'e kadar yükselir.⁽⁷⁹⁾

1925 yılına kadar açılan Ocakların ağırlıklı olarak Adana-Trabzon çizgisinin batısında yer alan il veya ilçe merkezlerinde olduğunu görüyoruz. Öyleki 1924 kongresinde Elazığ, Harput, Sarıkamış, Kars, Van, Maraş gibi Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesindeki şubelerin azlığı dikkat çekmektedir.⁽⁸⁰⁾ 1925 yılından itibaren adigeçen bölgelerde açılan Ocaklarda gözle görülür bir artış gözlenmektedir. Bunun sebebini 1925 yılında cereyan eden olaylara bağlı olarak düşünmemiz gerekir. Bilindiği gibi 1925 yılında Şeyh Sait İsyanı çıkmış, genç Cumhuriyet önemli bir sarsıntı geçirmiştir. Bunun üzerine Takrir-i Sükun Kanunu çıkarılmış, isyanın bastırılmasından sonra da İnkılâplara ve rejimin yerleştirilmesi faaliyetlerine hız verilmiştir.⁽⁸¹⁾ Bu sebeple, milli birlik ve beraberliği

(78) Delegelerin listesi için bkz. 1340 Senesi Kongresi...., s. 2-3.

(79) 1925 Kurultayı zabıtları yayınlanmadığı için, bu sayıyı 1926 Kurultayı'na sunulan Merkez Heyeti raporundan öğreniyoruz. Türk Ocakları Üçüncü Kurultayı Zabıtları, İstanbul, Kader Matbaası 1927, s. 7.

(80) Şubeler için bkz. 1340 Senesi Kongresi..., s. 2-3.

(81) Gelişmeler hakkında geniş bilgi için bkz. Tunçay, a.g.e., s. 127-174., Ergün Aybars, İstiklâl Mahkemeleri (1923-1927), Ankara 1982, s. 129-220, Reşat Halilî, Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924-1938), Genkur. Harp Tarihi Yay., Ankara 1972, s. 77-142, Mahmut Goloğlu, Devrimler ve Tepkileri (1924-1930), Ankara 1968-1972., İnönü, İsmet, Hatıralar, 2. Kitap, Ankara 1987, s. 198-207.

pekiştirmek, inkılâpların halka benimsetilmesini sağlamak amacıyla devletin de teşviki ile Türk Ocakları'nın Doğu ve Güneydoğu Anadolu vilayetlerinde teşkilatlanmasına ve güçlendirilmesine önem verildiğini görmekteyiz. Bu çerçevede Mustafa Kemal Paşa, 26 Nisan 1925'te Türk Ocakları delegelerine "Bu gibi içtimai Ocakların hep Garp memleketlerinde tekâsûf etmiştir. Şimdi şark bu boşluğun cezasını çekmektedir. Türk Cumhuriyeti'nin inkılâbı Ocaklara istinat etmektedir."⁽⁸²⁾ demiştir. Ayrıca 27 Nisan 1926'da gene Ocak delegelerini kabulünde "Biz doğrudan doğruya milliyetperveriz ve Türk milliyetçisiyiz. Cumhuriyetimizin mesnedi Türk camiasıdır. Bu camianın efradı ne kadar Türk harsiyle meşbu olursa o camiaya istinat eden Cumhuriyet de kuvvetli olur. Türk Ocakları teessüsleri tarihinden itibaren çok yüksek hizmetler ifa etmiştir. Bu mesaide devam ediniz."⁽⁸³⁾ şeklinde teşvikleri vardır. Ayrıca ileride üzerinde duracağımız gibi, İsmet (İnönü) Paşa'da 1925 Kurultayı sırasında delegelere Türk Ocaklarının ihtiyaçlarının hükümet tarafından karşılanacağını beyan etmiştir. Gerçekten bu tarihten sonra devlet yardımları artmıştır. Diğer taraftan Fevzi (Çakmak) Paşa 1927'de Doğu vilayetlerine yaptığı bir geziden dönüşünde Bakanlar Kurulu toplantısında "sizden Ocakları şarkta takviye etmenizi rica ediyorum." demiştir.⁽⁸⁴⁾

Yönetimin teşvik ve yardımları sonucu, 1926 yılında şube sayısı 217'ye üye sayısı da 30.000'e ulaşırken, yeni şubelerin Doğu ve Güney Doğu Anadolu'da kurulmasına özel bir önem verildiği anlaşılmaktadır. Bu durum 1926 kurultayına sunulan Merkez Heyeti faaliyet raporunda, "... Bizim için şayan-ı takdirdir ki inkişâf bilhassa, Şark ve Cenûb-u Şarkkiye'ye doğru bir

(82) A.S. ve D., C.V., s. 35.

(83) A.S. ve D., C.V., s. 114.

(84) Tanrıöver, "Müessesemizin Mazisine" s. 331.

cerayan almıştır"⁽⁸⁵⁾ şeklinde ifade edilmektedir. 1927 yılı kurultayında Ocak sayısı 257'ye yükselirken de yeni açılan Ocakların yaklaşık olarak %40'nın aynı bölgede açıldığı görülmektedir. Nitekim bu dönemde, Diyarbakır, Ergani, Ahlat, Artvin, Siirt, Urfa, Ardahan, Birecik, Palu, Poshof, Çıldır, Gaziantep, Bitlis, Silvan, Malatya, Kilis, Mardin, Muş vb. yerlerde Ocaklar açılmıştır.⁽⁸⁶⁾ 1927 yılından itibaren Ocak sayısındaki artış kısmen yavaşlamış, sayıları en son 266'ya üye sayısı da 32.000 civarına yükselmiştir.⁽⁸⁷⁾

1924 Kongresinden sonra genel merkezi Ankara'ya taşınan Türk Ocakları'nın ülke çapında teşkilatlanmasına paralel olarak, Merkez Heyeti için Ankara'da büyük bir binanın yapılmasına karar verildi. Arsası Evkaf'tan satın alınan binanın projesi ve inşaat kontrolörü Türk Ocakları üyesi Mimar Hikmet (Koyunoğlu) tarafından yapılan binanın temelini 21 Mart 1927 tarihinde Atatürk adına, Başbakan İsmet Paşa atmıştır.⁽⁸⁸⁾ İnşaat Emlak Kredi Bankası'nın kefaleti ile Zella Şirketi tarafından yapılmıştır. Türk Ocakları'nın binası için gerekli olan para birkaç kaynaktan temin edilmiştir. Amerikalı hazır giyim imalatçısı Arthur Nach 120.000 dolar bağışlamıştır.⁽⁸⁹⁾ Devlet binanın tamamlanması için 200.000 liralık borca 1 Mayıs 1928'de çıkarılan bir kanunla kefalet etmiştir.⁽⁹⁰⁾ Atatürk'de

(85) Türk Ocakları Üçüncü Kurultayı..., s. 8

(86) 1927 Kurultayı'na katılan Ocaklar için bkz. İkdam, 25 Nisan 1927.

(87) Türk Ocakları'nın kapatıldığı sırada, sayısı ve listesi için bkz. Erden, "Türk Ocakları.. s. 64-65, Reşit Saffet (Atabinen) en son Ocak sayısının 257'ye çıktığını belirtmektedir. Les Türk Odjaghıs, Ankara 1930, s. 9-10.

(88) Tanrıöver, Dağ Yolu 1, s.20, Hakimiyet-i Milliye, 27 Mart 1927, "Türk Ocakları Merkez Heyeti Binasının Temel Atma Merasimi", TY, C.V, Sayı: 27 (Mart 1927) s. 289-296.

(89) Fethi Erden, "Türk Ocakları Merkez Binasının Tarihi Durumu ve Türk Ocağı'nın Bugüne Kadar Geçirdiği Safhalar", TY, C.III, Sayı: 300, (Temmuz 1963), s.5, Ocağa bir yabancı'nın bağış yapmasını eleştirenlere karşı Hamdullah Suphi, bu kişinin tamamen Türk dostu olduğu için bu yardımı yaptığını belirtmektedir. Dağ Yolu 2, s. 16-17.

(90) "Türk Ocakları Merkez Heyeti'nce Akdedilecek İstikraza Maliye Vekilinin Kefaleti Mezuniyeti Hakkında Kanun" Düstur, C.9, s. 333, Ayrıca ek borçlanma ihtiyacı doğmuş 13 Şubat 1930 tarihinde Ocak piyango hasılatına karşılık ek bir kanun daha çıkarılmıştır. "1 Mayıs 1928 Tarih ve 1228 Numaralı Kanuna Müzeyyel Kanun", Düstur, C.X, s. 37.

binanın yapımı ve mali problemleri ile yakından ilgilenmiştir.⁽⁹¹⁾ 1927-30 fiyatlarına göre, yaklaşık 600.000 TL'ye malolan Türk Ocakları Merkez Heyeti binasının inşaatı 3 yıl sürmüş, 28 Şubat 1930'da tiyatro salonu⁽⁹²⁾ 23 Nisan 1930'da da Hamdullah Suphi tarafından binanın tamamı hizmete açılmıştır.⁽⁹³⁾ Neo klasik Türk mimarisinin en güzel eserleri arasında yer alan bu binada toplantı salonları, çalışma odaları, kitaplık, tiyatro ve konferans salonları bulunmaktadır. Türk Ocakları Merkez Heyeti bu binada bir yıl kadar faaliyette bulunabilmiştir.⁽⁹⁴⁾

Merkez Heyeti binasının yanısıra, Türk Ocağı şubelerinin birçoğu özel binalara ve gelir getirecek dükkan, bahçe, sinema vb. gayri menkul ve işletmelere de sahiptir. 1925 kurultayında 38 Ocak özel binaya sahipken, 1926'da özel binaya sahip olmanın yanında kısmen de gelir elde edebilen Ocakların sayısı 97'ye çıkmıştır.⁽⁹⁵⁾ İleride üzerinde duracağımız gibi, bu gelişmede hiç şüphesiz yönetimin büyük yardımları olmuştur. Nitekim 1926

(91) Hamdullah Suphi, Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı bir mektupta mali problemler hakkında bilgi vermekte ve bu konuda tavassutlarını istemektedir. Mektup için bkz. C.A., Dosya No: 56-1, Fihrist No: 29, Belge No: 29, 29-1.

(92) "Ocak Tiyatrosunun Açılma Merasimi", TY, C.IV, Sayı: 26, (Şubat 1930), s. 56.

(93) "Türk Ocakları Merkez Binası" TY, C.IV, Sayı: 27-28 (Mart-Nisan 1930) s. 79-81, Hamdullah Suphi'nin açılış Nutku için bkz. Türk Ocakları Merkez Binasının Açılmasında Hamdullah Suphi Bey'in Söylediği Nutuk, Türk Ocakları Matbaası 1930, aynı Nutuk, Dağ Yolu 2, s.85-108'de de yer almıştır.

(94) Samet Ağaoğlu, binanın bitmek üzere olduğu bir zamanda, babasının Hamdullah Suphi'ye, "...Bu binayı Türk Ocaklarına bırakmayacaklar... Mutlak iktidarın sahibi bu insanlar... göreceksin yakında bunu elimizden alacaklar" dediğini, ayrıca Recep Peker'in binayı gezerken yanındakilere, binanın Halk Fırkası'nın merkezi olarak nasıl kullanılacağını anlattığını belirtmektedir. Babamın Arkadaşları, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul (Tarihsiz) s. 105. Nitekim Türk Ocakları'nın kapatılması üzerine CHF Genel Merkezi olan bina, 1950'den sonra Türk Ocakları'na geri verilmiş, halen de Kültür Bakanlığı Devlet Resim ve Heykel Müzesi olarak kullanılmaktadır.

(95) Türk Ocakları Üçüncü Kurultayı, s. 8.

yılı Merkez Heyeti raporunda bu gelişmede yardımlarından dolayı Cumhurbaşkanına, TBMM'sine Başbakan'a teşekkür edilmektedir.⁽⁹⁶⁾ Nitekim devletin de yardımları sayesinde, Türk Ocakları kapatıldığı zaman yaklaşık %80'ninin kendi binasına sahip olduğu gibi, başta Merkez Heyeti matbaası olmak üzere, bir çok Ocağın gelir getirecek dükkan, bahçe, kahvehane, fırın, mağaza, sinema, pastane gibi yerlere de sahip olduklarını görüyoruz. Bunların o dönemdeki tahmini değeri 1.312.694.00 TL'yi bulmaktadır.⁽⁹⁷⁾

Türk Ocakları şubeleri, bütçe, gayr-i menkûl ve üye sayıları itibariyle oldukça farklı bir yapı arz etmektedir. Bu farklılık şehirlerin büyüklüğü ve küçüklüğü ile alâkalı olmakla beraber, ülke genelindeki sosyo-ekonomik yapıyı ve bölgeler arasındaki dengesizliği de yansıtmaktadır. Mesela 1927 ve 1928 yılı bütçelerinde Ankara, Adana, İzmir, İstanbul, Ödemiş, Ayvalık, Bursa, Bandırma, Burdur, Tarsus gibi Ocaklar yüksek bütçelere sahipken, Ahlat, Ayaş, Ürgüp, Elbistan, Of, Erzincan, Boyabad, Poshof, Çıldır, Darende, Reşadiye, Muş gibi Ocakların oldukça düşük bütçelere sahip oldukları görülmektedir.⁽⁹⁸⁾ Aynı farklı yapıyı sahip oldukları gayr-i menkûller açısından da görmek mümkündür.⁽⁹⁹⁾ Bu arada Doğu

(96) Türk Ocakları Üçüncü Kurultayı, s. 8.

(97) Ocakların gayr-i menkul listesi ve tahmini değerleri için bkz. Erden a.g.m., s. 57-63.

(98) İzmir, 62.550 ₺, Ankara 59.808₺, Adana 37.700₺, Ayvalık 34.536₺, İstanbul 22.616₺, Ödemiş 18.774 ₺, Bursa 46.000 ₺, Bandırma 14.005 ₺, Tarsus 14.000 ₺, bütçeleri ile dikkati çekerken, Of 300 ₺, Ahlat 500 ₺, Ürgüp 570 ₺, Elbistan 600 ₺, Ayaş 532 ₺, Boyabad 187 ₺, Darende 410 ₺, Bolvadin 206 ₺, Kağızman 709 ₺, Muş 1022 ₺, Çıldır 900 ₺'lik bütçeleri ile daha az imkâna sahip olmuşlardır. Bütçeler için bkz. "Bir Aylık Ocak Haberleri-Ocak Bütçeleri", TY, C.1,21, Sayı: 3/197, (Mart 1928) s. 63-66, TY, C.11/22, Sayı: 7/201 (Temmuz 1928) s. 47-48.

(99) Büyük çoğunluğunun oturacak binaları olmakla beraber, Adana, Aydın, Ankara, Balıkesir, Ayvalık, Bandırma, Bursa, İzmir, Mersin, Akhisar, Tarsus, Samsun gibi Ocakların, sinema binası, dükkan, mağaza, fırın, otel, bahçe, gazino gibi gelir getiren yerleri de vardır. Erden, a.g.m., s. 57-63.

vilayetleri içinde Malatya Türk Ocağı 43.972 TL'lik bütçesi ve binası ile beraber 8 adet tarlası ile dikkati çekmektedir. Bu konuda İsmet Paşa'nın özel ilgisinin olduğu bilinmektedir.⁽¹⁰⁰⁾

Bu farklı yapının bir sonucu olarak 1928 yılında gerek maddi gerekse Ocağı ayakta tutacak yeterli eleman bulunmadığı için 5 yeni Ocak açılırken 5 tane de kapanmıştır.⁽¹⁰¹⁾ Aynı şekilde 1928-30 döneminde 9 yeni Ocak açılmış, buna karşılık 12 yerdeki Türk Ocağı kapanmak zorunda kalmıştır.⁽¹⁰²⁾ Bu sebeple 1926 yılından itibaren Türk Ocakları Merkez Heyeti şube açılışlarında oldukça titiz davranarak, Ocak açmak için yapılan müracaatları incelemiş, ancak açılacak Ocakları yaşatabilecek imkân ve çevrenin var olduğu kanaati hasıl olduktan sonra izin vermiştir.⁽¹⁰³⁾ Nitekim 1927-1928'de Ocak açmak için Merkez Heyeti'ne 18 müracaat olmuştur. Ancak yapılan inceleme sonucu Ocakların yaşaması ve gelişmesi için şartların müsait olmadığı tesbit edilerek bir kısmı reddedilmiş, sadece Hendek, Çölemerik (Hakkari), Atina (Pazar), Silvan ve Çemişkezek'te yeni şubeler açılmıştır.⁽¹⁰⁴⁾ 1928-30 döneminde ise, Su şehri, Kırıkkale,

(100) Mesela İsmet Paşa aracılığı ile Evkaf müdüriyeti bütçesinden alınan 5000 TL. ile Malatya şube binası yaptırılmıştır. Türk Ocakları 1928 Senesi Kurultayı Zabıtları, Ankara, 1929, s. 36-37.

(101) Türk Ocakları 1928 Senesi Kurultayı, s. 29-32.

(102) Türk Ocakları Merkez, Muşkâbe, ilim ve Sanat Heyetlerinin 930 Kurultayına arzedilen Raporları, Türk Ocakları Matbaası, Ankara 1930, s. 5.

(103) Türk Ocakları 1927 Senesi Kurultayı Zabıtları, Ankara 1928, s. 37. Bu durumu belirli bir esasa bağlamak ve hukukileştirmek için 1927 yılında yapılan Ocak Yasa'sının 17. maddesinde incelemenin nasıl yapılacağına dair esaslar belirtilmiştir. Türk Ocağı Yasası, 23 Nisan 1927 Tarihinde Ankara'da Dördüncü İctimainı akd etmiş olan Kurultayda Kabul edilen Yasadır. Türk Ocakları Matbaası, 1927, s. 8-9.

(104) Türk Ocakları 1928 Senesi Kurultayı, s. 32.

Adilcevaz, Refahiye vb. yerlerde 9 yeni Ocak daha açılmıştır.⁽¹⁰⁵⁾

c. İdari ve Sosyal Yapısı

Cumhuriyet döneminde ülkede hızla teşkilatlananan Türk Ocakları şubelerinin yeni dönemdeki amaçları, faaliyet alanı ve idari yapısını düzenleyen Yasa, Mesâî Programı ve Talimatname hazırlanarak bir genel merkeze bağlı olarak çalışmalarını sağlamıştır.

Türk Ocakları'nın yapısını düzenleyen yasa ve Talimatnameye göre, Umûmî ve hususi olmak üzere iki ana idari organı vardır. Bu organlardan en önemlisi, şube delegelerinin katıldığı Umûmî kurultaydır. Umûmî Kurultaylar her yıl toplanır ve 7 kişiden oluşan bir Merkez Heyeti seçerdi. Merkez Heyeti de kendi arasından Umûmî Reis, Reis Vekili, Umûmî Kâtip, Mesul Murahhas, Umûmî Muhasip ve Veznedar seçerdi.⁽¹⁰⁶⁾ Cumhuriyet döneminde 23 Nisan 1924'te başlamak üzere her yıl düzenli olarak bu kurultaylar toplanmıştır. Yalnız 1928 yılında Yasa'da yapılan bir değişiklikle kurultayın iki yılda bir yapılması esası getirilmiştir.⁽¹⁰⁷⁾ Bu sebeple 1929 yılı hariç ve 1931 yılı olağan üstü olmak üzere, Cumhuriyet döneminde toplam 7 kurultay yapılmıştır.⁽¹⁰⁸⁾

(105) Türk ocakları 930 Kurultayına..., s.5.

(106) 1924 Yılı Yasasında görevlere ilişkin detay verilmemiştir. Ancak bu düzenlemeler 1927 yılında ayrıntılı bir şekilde izah edilmektedir. Türk Ocakları Yasası 1927, madde 24-25 s. 10-11, Yasayı yorumlayan Talimatname'de teşkilatın işleyiş şekli ve görevler daha da ayrıntılıdır. Türk Ocakları Talimatnamesi, Türk Ocakları Matbaası, 1927, s. 3.

(107) Türk Ocakları Yasası, Ankara 1929, madde 37, s. 11.

(108) 1924 yılında kongre olarak nitelendirilirken, bundan sonra kurultay kelimesi kullanılmıştır. Bu kurultaylar olağan üstü yapılan hariç, 23 Nisan tarihlerinde yapılmıştır. Sadece 1930 Kurultayı Türk Ocakları Merkez Binasının açılışına rastladığı için 24 Nisan'da başlamıştır.

Bu kurultaylarda devamlı olarak Merkez Heyeti'ne seçilen Hamdullah Suphi, Türk Ocakları kapatılıncaya kadar Umûmi reislik yapmıştır. 1925 Kongresinde ise Merkez Heyeti'ne seçilen Mustafa Kemal'in eşi Latife Hanım Türk Ocakları'nın bir dönem fahri başkanlığını yapmıştır.⁽¹⁰⁹⁾ Merkez Heyeti'nde çeşitli dönemler görev yapanlar da Ahmet Ağaoğlu, Mahmut Celâl (Bayar), Mimar Hikmet (Koyunoğlu), Vasıf (Çınar), Rıdvan Nafiz (Edgüder), Mehmet Emin (Yurdakul), Dr. Reşit Galip, Hasan Ferid (Cansever), Burhanettin (Develioğlu), Ferit Celâl (Güven), İzzet Ulvi (Aykurt), Hilmi Unan, Dr. Hüseyin Enver gibi kişilerdir.

1924 yılında yapılan Yasa'da Merkez Heyet olarak adlandırılan Türk Ocakları genel merkez yönetiminin şubeler üzerinde fazla yetkileri yoktur. Ancak, bir taraftan şubelerin 257'ye çıkması, diğer taraftan CHF ile bütünleşmeye paralel olarak genel merkezin yetkileri artırılmıştır. Bu çerçevede şubelerin gazete ve mecmua çıkarmaları yasaklanmıştır.⁽¹¹⁰⁾ 1927 yılında hazırlanan Talimatnameye göre ise, hiçbir şubenin herhangi bir sebeple Ocak namına "hükümetle, vekillerle ve muhtelif müessesat ve cemiyet merkezlerine müracaat edemeyeceği, bu gibi müracaatların mutlaka Merkez Heyeti vasıtasıyla yapılması zarureti" getirilmiştir.⁽¹¹¹⁾ Ayrıca her şube, onaylanan bütçe haricinde harcama yapma lüzumu görürse genel merkezin

(109) Kurultaya Kars delegesi olarak katılan Latife Hanım'a, fahri başkanlığa seçilmesi Merkez Heyeti'nin 18 Mayıs 1925 tarihli mektubuyla bildirilmiştir. Latife Hanım da 24 Mayıs 1925 tarihli mektupla olumlu cevap vermiştir. Mektuplar için bkz. C.A., Dolap No: 15, Dosya No: 71, Belge No: 6, 6-1.

(110) Türk Ocağı Yasası 1927, Madde 72, s. 22.

(111) Türk Ocakları Talimatnamesi, madde 165, s. 25.

onayını almak zorundaydı. (112)

Merkezî yapıyı gittikçe güçlendiren genel merkez yönetimi, şubelerin yasa ve talimatname doğrultusunda çalışıp çalışmadığını denetlemek amacıyla 1927 yılında müfettişlik ve mümessillik kurumlarını da ihdas etmiştir. Müfettişler daimi ve geçici olarak Merkez Heyeti tarafından atanmaktadırlar. (113) Görevleri, teftiş alanına giren şubelerin işlerini, hesaplarını incelemek ve Ocakların yasa, mesafî programı ile Merkez Heyetin verdiği emirlere uygun faaliyet gösterip, göstermediklerini denetleyerek, sonucu genel merkeze bildirmektir. (114) Teftiş sonucunda Ocağın yönetmeliklerine uygun faaliyet içinde olmadığı tesbit edilen şubelerin yönetim kurulları genel merkez tarafından görevden alınabilirdi. (115) Genel Merkez tarafından özel bir önem verilen müfettişlik kurumu, teftiş alanları itibariyle Merkez, Kuzey, Güney, Doğu ve Batı olmak üzere beş bölgeye ayrılmıştır. (116) Yapılan teftişler sonucu, 1928 yılında Tosya Ocağı, amaçlara uygun çalışmadığı, Arapkir, Orhangazi, Cebelibereket yeterli faaliyet imkanına sahip olmadığı gerekçesiyle kapatılmış, Bandırma Ocağı'nın yönetim kurulu değiştirilmiştir. (117)

(112) Türk Ocakları Talimatnamesi, madde 168, s. 25.

(113) Türk Ocakları Yasası 1927, madde, 49, s. 17.

(114) Y.a.g.e., madde 50, s.17, Müfettişlerin görevleri hakkında geniş bilgi için bkz. Türk Ocakları Talimatnamesi, s. 7-8.

(115) Türk Ocakları Yasası 1927 madde 51, s. 18.

(116) Merkez bölgesine Afyonkarahisar milletvekili İzzet Ulvi (Aykurt), Kuzey'e Zonguldak Milletvekili Rağıp (Özdemiroğlu), Güney'e Ferit Celâl (Güven) daha sonra Bakı (Tonguç), Batı'ya Burhanettin (Develioğlu), Doğu bölgesine, aynı zamanda Diyarbakır mümessili olan Hasan Reşit atanmıştır. Daha sonra, Batı bölgesine Dr.Hasan Ferid (Cansever), Merkez bölgesine de Cemil Behçet atanmıştır. Geniş bilgi için bkz Türk Ocakları 1928 Senesi Kurultayı, 29-31, "Ocak müfettişlikleri ve Teftiş Mintikaları", TY, C.XXI, Sayı: 199/5 (Mayıs 1928) s. 44.

(117) Türk Ocakları 1928 Senesi Kurultayı, s. 30-31.

Müfettişlerin yanısıra, bir de genel merkez tarafından ihtiyaç duyulan bölgelere atanan mümessillikler vardır. Mümessiller görevlendirildikleri yerlerde Ocağın fikir ve prensiplerini yayarlar, daha önce açılan Ocakların geliştirilmesi için çalışırlar, Ocak olmayan yerlerde ise, gerekli çalışmaları yaparak yeni bir şube açarlardı.⁽¹¹⁸⁾ Mümessillikler daha çok Türk kültürünün yeterince yerleşmediği bölgeler için düşünülmüştür.⁽¹¹⁹⁾ Bu amaçla merkezi Diyarbakır olmak üzere Şark bölgesi mümessilliği oluşturulmuş, bölge üzerinde bazı çalışmalar yapılmıştır.⁽¹²⁰⁾

Gerek müfettişlik gerekse mümessillik kurumlarının 1926 dan itibaren gündeme gelerek 1927 ve 1928 yıllarında tam olarak işletilmesi Türk Ocakları'nın giderek merkezîyetçi bir yapıya kavuşturulmasının bir sonucudur. İleride üzerinde duracağımız gibi, merkezîyetçiliğin CHF ile bütünleşme sürecine bağlı olarak arttığı da açıkça gözlenmektedir. Bu durum 1928 kurultayında "... uzun seneler zarfında kendi takdirlerine göre hareket eden ve aralarında fikri rabıta ve vahdetten başka idari bir rabıta bulunmayan çeşitli şubelerin kısa bir müddet önce merkezî bir teşkilat

(118) Türk ocakları Yasası 1927, madde 48, s.16, Mümessillerin görevleri hakkında geniş bilgi için bkz. Türk Ocakları Talimatnamesi, s. 9.

(119) Mümessillik konusu tartışılırken Hamdullah Suphi, mümessillerin sadece Türk kültürünün yeterince gelişmediğini bölgelere gönderileceğini, ancak bu bölgelerin yasa'ya yazılmasının sakıncalı olacağını belirterek "Sivas, Konya, İzmir, Adana gibi muhitlere mümessil göndermenin" manası olmadığını belirtmiştir. Türk Ocakları Üçüncü Kurultayı, s.255.

(120) Bölge Mümessilliği ile Müfettişliğini yürüten Hasan Reşit, 1930 Kurultayında "Ben Şarkta Türk Ocaklarının alıcı değil verici olması lüzumuna kani'im Bu itibarla Ocakları mad-detten kuvvetlendirmeyi bir umde edindim." dedikten sonra, Ocak üyelerinin bölgeyi dolaşarak konferanslar verdiklerini, yeni harfleri okuma kursları açtıklarını, daha çok Ermenilik ve Kürtlük konusunda bölücü nitelikteki yabancı dilde yazılmış birçok kitapları topladıklarını anlatmaktadır. "Türk Ocakları Altıncı Kurultayı", TY, C. IV, Sayı: 29/225 (Mayıs 1930), s. 85-88.

etrafında" birleştirildiğinin ifade edilmesinden de açıkça anlaşılmaktadır. (121)

Umûmi teşkilat içinde, Merkez Heyetin aldığı kararları uygulayan İcra Divanı ile hesapları kontrol eden Murakabe Heyeti'nin yanısıra önemli bir organ da Hars Heyeti'dir. Bu heyete kültürel ve ilmi sahada şöhret kazanmış ve Türklük davasına hizmet etmiş kişiler ömür boyu seçilirlerdi. Her türlü ilmi ve kültürel çalışmayı yapmak ve yaymakla görevli olan bu heyetin mevcudu en fazla 40 kişi olabilirdi. (122) 1924 Kongresinde Hars Heyeti'ne, Fevzi Paşa (Çakmak), Ağaoğlu Ahmet, Hamdullah Suphi, Ziya Gökalp, Halide Edip, Köprülüzade Mehmet Fuad, Mehmet Emin (Yurdakul), Akçuraoğlu Yusuf, Hüseyinzâde Ali (Turan), Veled Çelebi (İzbudak), Samih Rıfat, Yahya Kemal (Beyatlı), Celâl Esat (Arseven), Rıza Nur seçilmişlerdir. (123) Bu heyetin ömür boyu seçilmesi sebebiyle, ölenlerin dışında (örneğin Ziya Gökalp) Ocaklar kapatılıncaya kadar görevlerine devam etmişlerdir. 1927 yılında bu heyete Zeki Velidi (Toğan), Sadri Maksudi (Arsal) ve Zakir Kadiri (Ugan) gibi yeni üyeler alınmıştır. (124) Ancak Hars Heyeti'nin verimli çalışmaması üzerine, 1928 yılında bir uzmanlık kurulu olarak Mehmet Emin (Yurdakul)'in başkanlığında, Reşit Saffet (Atabinen), Ahmet Ağaoğlu, Veled Çelebi, Yusuf Akçura, Sadri Maksudi, Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Ruşen Eşref (Ünaydın), Falih Rıfkı (Atay), Necip Asım (Yazıksız) ve Samih Rıfat'tan oluşan İlim ve Sanat Heyeti oluşturulmuştur. (124-a)

Türk Ocakları'nda hususi teşkilat'da Ankara'daki genel merkeze bağlı olarak çalışan şubeler ve organlarından oluşmaktadır. Şubeler her yıl

(121) Türk Ocakları 1928 Senesi Kurultayı, s. 27.

(122) Türk Ocakları Yasası 1927, madde 59. s. 19.

(123) Birinci Türk Ocakları Umûmi Kongresi, s. 115-116.

(124) Daha önce seçilenlerle birlikte kesinleşen 23 kişilik liste için bkz. Türk Ocakları Yasası 1927, s. 19.

(124-a) "Türk Ocakları İlim ve Sanat Heyeti", TY, C.11/22, Sayı: 11/205 (Teşrin-i sani 1928) s. 63-64.

kongrelerini yaparak Kurultay delegelerini ve bütçelerini Merkez Heyeti'ne bildirmek zorundaydılar. Ayrıca gelirlerinin %5'ni genel merkeze göndermeleri gerekiyordu.⁽¹²⁵⁾

Türk Ocakları faaliyetleri için gerekli olan parayı üye aidatlarından, aynı ve nakdi yardımlardan, sinema, müsamere ve diğer işletmelerden, "kanunen caiz" piyangolardan ve devlet yardımlarından temin ederdi.⁽¹²⁶⁾

Türk Ocakları'nın sosyal yapısını, yani toplumdaki dayandığı kesimleri belirlemek için öncelikle Ocağa girişte belirlenen üyelik şartları ve bu konuda kongrelerde yapılan tartışmalara bakmak gerekir. Bilindiği gibi, Osmanlı döneminde Türk Ocakları üyelerinin tamamına yakını gençler ve aydınlar oluşturmakta idi. Daha önce belirtildiği gibi, 1918 kongresinde kadınların da Ocağa üye olabilmeleri kabul edilmişti. Yeni dönemde, Ocağın toplumun bütün kesimlerini temsil eden geniş tabanlı bir yapıya veya sınırlı bir aydın tabakaya mı dayanmasının daha iyi olacağı konusunda yoğun tartışmaların çıktığını görüyoruz. Bu konuda ilk tartışma 1924

(125) Türk Ocakları Yasası 1927, s. 9-10.

(126) Y.a.g.e., s. madde 5, s.4, 1927 kurultayında mali yetersizlik içinde bulunan Ocakların, bir şirket yada ticari müessese haline dönüşmeden ticari faaliyetle uğraşması teşvik edilir. Türk Ocakları 1927 Senesi Kurultayı, s. 371.

kongresinde Ocağın yeni dönemdeki Yasası'nın hazırlıkları sırasında meydana gelmiştir. Yasa Encümeni tarafından hazırlanan taslağın 6. maddesinde yer alan üye olacak kişilerde aranacak şartlar içinde "muayyen bir meslek"⁽¹²⁷⁾ kaydının bulunmasına karşı, bazı delegelerin mesleği olmayanları veya amele ve uşak durumunda olanların üyeliğe alınıp, alınmayacaklarını sormaları üzerine çıkan tartışmada, Akçuraoğlu Yusuf, Mazhar Müfit (Kansu), Vasıf (Çınar) gibi delegeler, bu gibi sınırlamaların halkçılık ilkesi ile çelişeceğini, amaçlarını yaymak için sosyal tabanı geniş tutmanın uygun olacağını savunmuşlardır.⁽¹²⁸⁾ Bu görüşe Yasa Encümeni adına karşı çıkan Samih Rıfat, uşak durumunda olanların üyeliğe kabulü halinde seçimlerde çoğunluğu elde edebileceklerini, işte bu gibi durumlara düşmemek için sınırlama getirdiklerini, hatta Avrupa'daki gibi "mevki-i içtimaiyesi olması" kaydını koyacaklarını, fakat asilzâde manasına gelebilir diye bundan vazgeçtiklerini izah eder.⁽¹²⁹⁾ Bu görüşü destekleyen Hamdullah Suphi, ".... ameleli aldınızı ertesi gün Ocak sosyalist bir klüp olur.... Türk Ocağı bugüne kadar muayyen bir mefkûreyi neşr eden müessese olmak dolayısıyla ancak kendi maksatlarını telkine yarayacak seviyede olanları alabilir. Türk Ocağı'nın köylüye, ameleye, nefere karşı vazifeleri vardır." dedikten sonra, Ocağa rastgele adam alamayacaklarını ancak "gayeye hizmet edebilecek kimseler arasından" üye alabileceklerini savunur.⁽¹³⁰⁾ Aynı doğrultu da görüş belirten Besim Atalay, Uşak'ta Türk Ocağı açıldığı zaman

(127) 1340 Senesi Nisan'ında Toplanan Türk Ocakları Umûmi.., s. 57.

(128) Y.a.g.e., s. 58-60.

(129) Y.a.g.e., s. 60-61.

(130) Y.a.g.e., s. 64-65.

300 kişiyi üye aldıklarını, ancak birkaç gün sonra Ocak'ta irticanın başladığını, hatta programa dahi müdahale ettiklerini belirterek Ocağa üye alınacakların sıkı bir denetimden geçirilmesini savunur.⁽¹³¹⁾ Bu arada erlerin de, ordunun hiyerarşik yapısı ile çelişeceği ve problem yaratacağı gerekçesi ile Ocağa üye alınmaması kararlaştırılır.

Bu tartışmalardan sonra, üyelik şartlarını belirleyen 6. madde ile şartlara uyan kişiler arasından yapılacak seçimin usulünü belirten 7. ve 8. maddeler itirazla karşılaşmadan kabul edilmiştir.⁽¹³²⁾ Sonuçta Türk Ocakları'na üye olacakların sıkı bir seçim sonucu kabul edilmelerini öngören anlayış benimsenmiştir. Buna göre 6. madde ile getirilen şartları taşıyan⁽¹³³⁾ her Türk içinden Ocağa üye olmak isteyenler, en aşağı iki yıldan beri, Ocağın üyesi olan iki kişinin tavsiyesi ile idare heyetine müracaat edeceklerdir.⁽¹³⁴⁾ İdare heyeti de bu aday hakkında üç ay süreyle araştırma yapacak ve sonuçta kanatı olumlu çıkarsa aday üyeliğe kabul edilecektir.⁽¹³⁵⁾

(131) Y.a.g.e., s. 66-67.

(132) Y.a.g.e., s. 69-70.

(133) Bu maddeye göre, "Ocağa kabul edilecek Türklerin 18 yaşından aşağı olmaması, su-î şöhretle tanınmaması ve mahal-î haysiyet bir cünha ile ve cinayetle mahkûm veya medeni ve siyasi haklarından mahrum bulunmaması ve muayyen bir meslek ve maişete sahip olması şarttır." deniliyordu. Türk Ocağı Yasası, Yeni Gün Matbaası, Ankara 1340, (1924) s.1.

(134) Türk Ocağı Yasası 1924, madde 7, s. 1.

(135) Üye olmak için Ocağa müracaat eden aday hakkında idare heyetinin "tam bir kanaat elde edebilmek için üç ay müddet tetkikatta bulunmağa mezundur" denilmektedir. Y.a.g.e., madde 8, s.2

Türk Ocağı'na üye olacakların seçimi konusu daha sonraki kongrelerde de gündeme gelmiştir. Ancak yapılan konuşmalarda, sakıncalı kişilerin, Ocak fikrine ve amaçlarına muhalif olanların Ocağa sızmalarını engelleyebilmek için üye alınırken seçim işinin sıkı tutulmasını savunanlar ağır basmış ve "çok azalı bir Ocak olmaktan ziyade, az azalı ve müfit olmak daha iyidir" şeklindeki görüş devam etmiştir. (136)

Türk Ocaklarına üye kabulünde yapılan bu sıkı denetim sonucu, daha çok ülkenin seçkinlerinden oluşan bir sosyal tabana dayanmasına yol açmıştır. Türk Ocakları'nın ülke genelinde üye tabanı ağırlıklı olarak, milletvekilleri, yüksek bürokrat, öğretmen, doktor, avukat, gazeteci, vali, kaymakam, memur, hakim, savcı ve subaylara dayanmıştır. Çiftçi ve işçilerin sayısı oldukça sınırlıdır. (137) Bu sebeple ileride üzerinde duracağımız

(136) 1926 Kurultayında Akçuraoğlu Yusuf, isim vermeden istiklal mahkemesine yargılanmak üzere getirilen bir kişinin evrakı arasından Türk Ocağı reisi diye belge çıktığını, bu sebeple bu konularda dikkatli olunmasını savunur. Türk Ocakları Üçüncü Kurultayı, s.143 Kurultayda isim verilmemekle birlikte Türk Ocakları 1924 kongresinde Sarıkamış delegesi olarak katılan aynı zamanda Sivas Milletvekili olan Halis Turgut Bey ile Soma delegesi Abidin Bey (Saruhan milletvekili) Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası içinde yer almışlar ve 1926'da Atatürk'e suikast davasından idam edilmişlerdir. Kâzım Öztürk, Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü (1920-1973), Ankara 1978, s. 102-104, Tunçay, a.g.e., s. 163, Bu olayın da etkisi ile kurultayda Ocağa muhalif kişilerin sızmasını engellemek için, denetimin artırılması istenmiştir. Türk Ocakları Üçüncü Kurultayı, s. 143-158, Bu sebeple 1927 Yasası'na üyelik şartlarına ilave olarak Ocağın milli ve insani umdelerine muhalif fikir ve kanaatle olmamak, okur yazar olmak (Bazı mıntikalarda Merkez Heyeti tarafından kaldırılabilir) gibi şeyler ilave edildiği gibi, inceleme daha da sıkılaştırılmıştır. Türk Ocakları Yasası 1927, madde 7, 9, s.4-5, Bu konuda tartışma 1928 Kurultayında da devam etmiş ancak değişiklik olmamıştır. Türk Ocakları 1928 Kurultayı, s. 383-389.

(137) Ocak yönetici ve üyelerinin mesleklerine ilişkin sağlıklı bilgi bulunmamakla beraber, bazı ipuçları vardır. Mesela 1924 Kongresine katılan delegelerin meslekleri verilmektedir. Bu listeye göre, 64 delegenin 42'si milletvekili, 9'u yüksek derecede memur, 3'ü kaymakam, 3'ü subay, 2'si öğretmen, 2'si gazeteci, 1'i doktordur. 1340 Senesi Türk Ocakları Umumi, s. 3-4, Daha sonra Türk Yurdu'nda .60Türk Ocağı şubesinin idare heyetinin listesinde bir çoğunun mesleği belirtilmektedir. Belirli olanlar içinde öğretmen, Kaymakam, Vali, doktor, subay, hakim vb. meslekler çoğunluktadır. Türk Yurdu, "Bir Aylık Ocak Haberleri", TY, C.1, Sayı: 2 (Şubat 1928), s. 49-60.

gibi, halkçılık ve köycülük ilkelerine teoride önem vermelerine rağmen, toplumun bütün kesimleri ile kaynaşma yolunda başarılı olamamalarına yol açmıştır. Üyeliğin yanısıra yeni açılacak şubelere de yapılan inceleme sonucu izin verilmesi, etki alanlarının sınırlı kalmasına sebep olmuştur. Bundan dolayı, inkılâpları ve rejimin ilkelerini geniş kitlelere yayarak, homojen bir yapı oluşturmayı amaçlayan yeni yönetimin isteklerini tam olarak karşıladıklarını söylemek mümkün değildir.

d. Yönetim İle İlişkileri

Türk Ocakları ilk kuruluşundan itibaren siyaset dışında kalmaya özen göstermiş, İttihat ve Terakki yönetiminin desteğine sahip olmakla beraber, gene de bu ilkeye bağlı kalmaya çalışmıştır. Bu sebeple Yeni Türk devleti içinde tekrar teşkilatlanmaya başlayan Türk Ocakları'nın siyasi iktidar karşısında Osmanlı devleti döneminden gelen özerklik geleneği vardır.⁽¹³⁸⁾

Türk Ocakları'nın Osmanlı devleti döneminde olduğu gibi, Cumhuriyet döneminde de "Ocakta fırka siyaseti" yapılamayacağı anlayışını devam ettirmeye çalıştığını görüyoruz. Nitekim Türk Ocakları Yasa'sında yer alan "Ocak Fırka siyasetiyle uğraşmaz. Hiç bir Ocaklı cemiyeti siyasi emellerine alet edemez."⁽¹³⁹⁾ şeklindeki 3. maddesi 1924 kongresinde görüşülürken, Ocağı parti siyaseti ve günlük politikanın dışında tutma eğiliminin ağır bastığını görüyoruz. Bu konuda Osman Şevki Bey (Bursa delegesi), bazı Ocakların seçimlerle meşgul olduğunu, bunun Ocakların arasını açtığını belirterek Yasa'ya "intihabatla da uğraşamaz" kaydının ilâve edilmesini teklif eder.⁽¹⁴⁰⁾ Bu görüşe karşı çıkan Emin Bey (Silifke delegesi) Ocak üyelerinin, kendi bölgelerinde siyasetin yönlendiricisi olacaklarını, bu sebeple parti siyasetini yasaklamanın doğru olmayacağını savunurken, İhsan Bey (Susurluk) Cumhuriyetin ve inkılâpların karşısında olacak bir siyasi

(138) Georgeon, "Les Foyers Turcs...", s. 182.

(139) 1340 Senesi Türk Ocakları Umûmi, s. 33.

(140) Y.a.g.e., s. 33.

fırka karşısında siyasetle uğraşmanın çelişkili olacağını belirtmiştir.⁽¹⁴¹⁾ Bunun üzerine Hamdullah Suphi, "Ocak bir bakışa göre, siyasi bir müessesedir... Türk Ocağı'nın bir milliyet siyaseti vardır. Diğer milletlerin rekâbeti ortasında Türk milletini techiz etmek ikâz etmek bir siyasettir." dedikten sonra, Ocakta yasak olanın "zümre ve fırka siyaseti" olduğunu vurgular.⁽¹⁴²⁾ Ayrıca, "Halk hakimiyetini ve Cumhuriyeti ideal bilen Ocağın" bunların karşısında olacak bir fırkaya düşman olacağını, geçmişte saraya veya Damat Ferid hükümetine karşı çıkan Ocağın, fırka siyaseti değil, "millet ve mefkûre siyaseti" takip ettiğini belirtir.⁽¹⁴³⁾ İzzet Ulvi'de aynı görüşü destekleyerek, Ocağın milli bir siyasetinin olduğunu, Türklüğün karşısında bir fırka olursa, onun düşmanı olacaklarını vurgular. Yusuf Akçura'da, şahısların kendi adlarına Ocak dışında istedikleri faaliyette bulunabileceklerini, burada yasak olanın zümre adına faaliyette bulunmak olduğunu belirtir.⁽¹⁴⁴⁾ Diğer konuşmacılar da inkılâplara ve Ocak gayesine muhalif partilerin kurulması halinde onlara karşı mücadele etmenin siyaset sayılamayacağını, ancak Ocağın doğrudan fırka ve zümre siyaseti yapmaması gerektiğini savunurlar.⁽¹⁴⁵⁾ Sonuçta Türk Ocakları Yasası'nın 3. maddesi, "Ocak fırka siyasetiyle uğraşmaz. Hiçbir

(141) Y.a.g.e., s. 34-35.

(142) Y.a.g.e., s. 33.

(143) Y.a.g.e., s. 35.

(144) Y.a.g.e., s. 35-37.

(145) Y.a.g.e., s. 38-39.

Ocaklı cemiyeti siyasi emellerine âlet edemez" şeklinde kabul edilmiştir. 4. madde ile de Ocağın amaçlarına muhalif olmamak şartıyla her Ocaklının siyasi kanaatine göre çalışabileceği belirtilmiştir.⁽¹⁴⁶⁾ Türk Ocakları, 1927 yılındaki yasa değişikliğine kadar, Cumhuriyetin ve inkılâpların bekçiliği ve vatanın müdafaası gibi temel milli konularda yönetim ile açık bir işbirliğine girmesine rağmen, fırka siyaseti yapmama ve günlük politika ile uğraşmama ilkesine sadık kalmaya çalışmıştır. Yönetiminde 1927 yılına kadar Türk Ocakları'na açık bir müdahalesi olmamıştır.

Bu sebeple, Türk Ocakları'nın yeni yönetimle diğer bir açıdan CHF'yla 1927 yılına kadar olan ilişkilerini bu anlayış çerçevesinde görmek gerekir. Nitekim Türk Ocakları Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren birçok temel konuda yeni rejimin savunuculuğunu yaparken, yönetim de Türk Ocakları'na yeni ideolojinin yayılması için üzerine dayanılması gereken bir güç olarak görmüş ve yoğun bir ilgi ve destek sağlamıştır.⁽¹⁴⁷⁾

Nitekim, Türk Ocakları daha kuruluş safhasında en büyük yardım ve desteği Mustafa Kemal Paşa'dan görmüştür.⁽¹⁴⁸⁾ Çıktığı yurt gezilerinde

(146) Türk Ocağı Yasası, 1924, madde 3, ve 4 s. 1.

(147) Georgeon, a.g.m., s. 182.

(148) Bkz. V. Bölüm Dipnot No: 77.

Özellikle Türk Ocakları'nı ziyaret etmiş, birçok önemli konuşmayı buralarda yapmış ve bazı Ocakların hatıra defterine onları övücü yazılar yazmıştır.⁽¹⁴⁹⁾ 1924 yılından itibaren Türk Ocakları Umûmi Kurultay delegelerinin temsilcilerini kabul etmiş ve yaptığı konuşmalarda Türk devleti'nin yücelmesi ve inkılâpların halka anlatılmasında Ocakların rolünü vurgulamış, bu yolda faaliyetlere devam etmeleri için teşvikkâr konuşmalar yapmıştır.⁽¹⁵⁰⁾ 27 Nisan 1930'da doğrudan Türk Ocakları Umumî Kurultayı'na katılarak müzakereleri takip etmiştir.⁽¹⁵¹⁾

Mustafa Kemal Paşa'nın bu ilgisi sadece Umûmi Kurultay delegelerine değil, tüm ülkedeki şubelere de olmuştur. Bir çoğunu ziyaret etmiş,

-
- (149) Mesela Adana Türk Ocağı'nın hatıra defterine "Adana Türk Ocağı, Türklük nûrunun feyyaz menbai olsun. Bu ocağın ateşi pek çok kadimdir. Onu asırlarca söndürmeye çalışılmaktan hali kalmadılar. Fakat buna her teşebbüs edenin ocağı söndü..." Tevhid-i Efkâr, 19 Mart 1923, Konya Türk Ocağı'nın hatıra defterine de, "Konya muhtelif Türk devletleri yaşamış öz Türk vatanıdır. Konya, asırlardan beri tüten büyük bir Türk Ocağı'dır. Türk kültürünün esaslı kaynaklarından biridir. Konya Türk Ocağı, Konya Türklüğü'nün hakiki bir timsali olmalıdır....." Fethi Tevetoğlu, "Atatürk'ün Toplanmamış Yazıları", Bellekten C.I, Sayı: 197, (Ağustos 1986) s. 36, Mehmet Önder, "Atatürk'ün Konya Türk Ocağı'nı Ziyaretleri", TY, Sayı: 240 (Ocak 1955) s. 489-490, Şapka Nutku'nu İnebolu Türk Ocağında söylemiştir. Mustafa Selim İmece, Atatürk'ün Şapka Devriminde Kastamonu ve İnebolu Seyahatleri, Ankara 1959, s. 40-47, 18 Aralık 1930'da İstanbul Türk Ocağı'nı ziyaretinde, Ocakların faaliyetlerinden memnun olduğunu belirtmiştir. A.S. ve D., C.II, s. 257.
- (150) Türk Ocakları kurultay delegelerini sadece 1928'de yapılan 5. Kurultayda rahatsızlığı sebebiyle kabul edememiş diğerlerinde, hükümetin Ocaklara bigane kalmayacağını, bu gibi içtimâî kuruluşlara ihtiyaç duyulduğunu, inkılâpların halka anlatılmasında Ocakların büyük hizmeti olduğunu belirten konuşmalar yapmıştır. Geniş bilgi için bkz. 1340 Senesi Birinci Türk Ocakları Umumi, s. 29, A.S. ve D., C.V, s. 35, 114, Hakimiyet-i Milliye, 29 Nisan 1927.
- (151) Vakit, 28 Nisan 1930, "Bir Aylık Ocak Haberleri", TY, C.IV, Sayı: 29/223 (Mayıs 1930) s. 84.

faaliyetlerinden dolayı memnuniyetini ifade eden konuşmalarında yapmıştır. (152)

Mustafa Kemal Paşa'nın Türk Ocakları'na karşı gösterdiği bu ilgi ve destek, sadece kişisel olarak kalmamış, kısa zamanda devlet politikası halini almıştır. Nitekim Aralık 1923'te 164 milletvekilinin imzası ile TBMM Başkanlığı'na verilen bir önergede, Türk Ocağı'nın geçmişteki durumu ve hizmetleri anlatıldıktan sonra, "... Türk Ocağı'nın Ankara'da işgal ettiği emvali metrukeden olan binanın hayatı milliyesi bütün cihanca maruf olan Milli Meclis tarafından Türk Ocağı'na kıymet-i miktareşi mukabilinde terk ve tahsis" edilmesi istenmiş ve bu bina Türk Ocağı'na tahsis edilmiştir. (153) Reji idaresi 1923 yılından sonra bütçesinden her yıl Türk Ocakları için 3.000 lira ayırmayı kararlaştırmıştır. (154) 2 Aralık 1924 tarihinde Bakanlar Kurulu'nda kabul edilen 1117 numaralı kararname ile, "Oniki senedir halkçılık ve milliyet düsturlarını memleketin en uzak köşelerinde neşr ve tamime çalışan Türk Ocakları'nın ifây-ı vazife hususunda daha ziyâde mazhar-ı teshilat olabilmesi zımında" kamu yararına çalışan dernekler statüsüne alınması kabul edilmiştir. (155) Diğer taraftan Türk Ocakları'nın 1924 Umûmi kongresine katılan delegelerin 64'ünden 42'sinin TBMM üyesi olması, diğerlerinin de büyük kısmının yüksek dereceli memurlardan oluşması, başta Hamdullah Suphi olmak üzere, ileri gelenlerinin bakanlık düzeyinde görevler üstlenmesi, Ocağın yeni yönetim ile olan ilişkilerinin düzeyi hakkında önemli bir fikir vermektedir.

1925 yılında meydana gelen Şeyh Sait isyanından sonra Türk Ocakları ile devletin ilişkilerinin giderek yoğunlaştığı ve maddi yardımların da

(152) Mustafa Kemal Paşa, Bursa, Akhisar, Uşak, Adana, Konya, Afyonkarahisar, Söke, Kars, Silifke İnebolu, Balıkesir, İzmir, Antalya, Samsun, İstanbul vb. birçok şubeyi ziyaret etmiş, yıllık kongrelerine davet eden Ocakların gidemediklerine telgraflar çekmiştir. Burgaz, Biga, Karesi (Balıkesir), Bandırma, Çal, Bursa, İzmir, Kütahya, Sandıklı, Mardin, Malatya, Eğridir, Diyarbakır, Edirne, Keskin, Burhaniye, İzmit, Bolu, Trabzon, Söke, Burdur vb. Ocakların Mustafa Kemal Paşa'yı kongre için şehirlerine davet eden Telgraflar için bkz. C.A., Dosya No: 91, Fihrist No: 2/69 Belge No: 2-5, 2-6, 2-7, 2-13, 2-14, 2-12, 2-15, 2-21, 2-22, 2-23, 2-24, 2-25, 2-26, 2-27, 2-28, 2-29, 2-30, Dosya No: 71, Fihrist 43, Belge: 43, M. Kemal Paşa'nın cevabı telgrafi bazan toplu haldedir. Bkz. C.A., Dosya No. 91, Fihrist 2/69, Belge No: 2-16, 2-17, 2-18, 2-9, M. Kemal Paşa'ya Uşaktan çekilen bir telgrafta, Ocak namına 400 lira İhsan'da bulunması da istirham edilmektedir. C.A., Dosya No: 18 Fihrist No: 73, Belge No: 73

(153) "Türk ocağı", YM, C. IV. Sayı: 90 s. 482.

(154) Hakimiyet-i Milliye, 21 Ocak 1923.

(155) Kararın metni için bkz. "Türk Ocakları Şuunu" TY, C. I, Sayı: 5 (Şubat 1341) s. 49. Bundan sonra 1925 yılında yayınlanan Türk Ocakları Yasa 'sının 6. maddesinde ocakların "Umûmi menfaatlere hâdim hayır cemiyetlerinden olduğu" belirtilmektedir. Türk Ocakları Yasası, Edirne, 1341, s. 1.

arttığı görülmektedir. İleride üzerinde durulacağı gibi "inkılâpların bekçiliği ve vatanın müdafaası konusunda Türk Ocaklarının ortaya koyduğu aktif tavır hükümet desteğinin artmasında önemli olmuştur. Nitekim Başvekil İsmet (İnönü) Paşa, Türk Ocakları'nın 1925 yılı Kurultay delegelerini kabulünde, "sizi bir Ocaklı kalbiyle selamlamış olmaktan bila istifade birkaç söz söylemek isterim..... Milliyet yegane vasıta-i iltisakımızdır. ... Vazifemiz Türk vatani içinde bulunanları behemahal Türk yapmaktır...." dedikten sonra, Türk Ocakları'nın ihtiyaçlarının hükümet tarafından hızla karşılanacağını belirtmiştir.⁽¹⁵⁶⁾ Bunun üzerine Bakanlar Kurulu 3 Mayıs 1925 tarihinde Türk Ocaklarına yardım edilmesi kararını almıştır. Bu kararda; "Harsî ve medeni inkişâfımıza başlıca avamilden addolunan Türk Ocaklarının vazifelerinde muvaffak olmalarını temine çalışmak hükümetin siyaseti icabatındandır...."⁽¹⁵⁷⁾ denilmekteydi. Bu karara dayanarak Maarif Vekaleti'nin yayınladığı genelgede de Milli Eğitim teşkilatının, Türk Ocakları'nın gelişmesine yardımcı olması isteniyordu.⁽¹⁵⁸⁾ Ayrıca Şubat 1927'de Dahiliye Vekâleti de vilayetlere yayınladığı tamimde, "..... Ocaklara vilayetlerin imkânın azami nisbetinde maddi ve manevi müzaheret ve müavenetini derig etmelerini suret-i mahsusa da rica ederim." denilmekteydi.⁽¹⁵⁹⁾ Gene, Merkez Heyeti binasının temel atma töreninde

(156) İsmet Paşa'nın konuşması için bkz. Vakit, 28 Nisan 1925.

(157) Karar için bkz. "Türk Ocakları Şuunu" TY, C.II, Sayı: 9 (Haziran 1341) s. 255.

(158) Genelge için bkz. TY, C.II, Sayı: 9 (Haziran 1341) s. 259-260.

(159) Hakimiyet-i Milliye, 27 Şubat 1927.

konuşan İsmet Paşa, "Biz hepimiz Ocakların hizmetinde elimizden gelen maddi ve manevi her türlü müzaheretleri ifa etmek arzusundayız."⁽¹⁶⁰⁾ demiştir.

Nitekim Türk Ocakları'nın gerek bina ve gerekse diğer ihtiyaçlarının hükümetin desteği sayesinde çözümlendiği, kurultaylarda açıkça vurgulanmaktadır. Bu çerçevede 1926 Kurultayına sunulan Merkez Heyeti raporunda, "Ocakların hususi binalara malik olmaları bir takım varidat membaları elde etmeleri, Millet Meclisi'nin ve O'nun hükümetinin Ocak hakkında perverde ettiği müessir ve vefalı hayırhahlığın" bir sonucu olduğu belirtilmekte ve bu vesile ile sonsuz şükran ve teşekkür edilmektedir.⁽¹⁶¹⁾ 1927 kurultayına sunulan raporda da hükümetin ve mahalli idarelerin Ocaklara bina alımında yardımcı olduğu, belirtilmektedir.⁽¹⁶²⁾ Ayrıca aynı kurultayda Ocağa gelir kaynağı bulmak amacıyla hükümete başvurulduğu ve Dahiliye Vekâletinin tamimi sonucu özel bütçelere Ocaklar için konulan paranın 100.000 lirayı bulduğu kaydedilmektedir.⁽¹⁶³⁾

Yönetimin Türk Ocaklarına karşı giderek artan bu ilgi ve desteği sonuçta CHF ile Ocakların bütünleşmesi sürecini doğurmuştur. Nitekim 1927 Kurultayı'nda Türk Ocakları Yasası'nın 3. maddesi,

"Cumhuriyet, milliyet muasır medeniyet ve halkçılık mefkûrelerini takip eden Türk Ocağı, bu mefkûreleri tahakkuk ettirmekte olan Cumhuriyet

(160) Hakimiyet-i Milliye, 22 Mart 1927, "Türk Ocakları Merkez Heyeti Binası", TY, C.V, Sayı: 27 (Mart 1927), s. 289-290.

(161) Türk ocakları Üçüncü Kurultayı, s.9.

(162) Türk Ocakları 1927 Senesi Kurultayı, s. 117-118, Mesela Bina konusunda 7 Ocak 1925 tarihinde Konya Türk Ocağı'nın Başbakanlığa yazdığı yazıda, Maliye vekaletinin Konya vilayetine verdiği emirde Ocak salonunun alınma işinin sekteye uğradığı, Ocak salonu ile birlikte altındaki iki dükkanın Ocak adına ferağı'nın imkan buyurulması rica edilmektedir. C.A., Dosya No: 51, Fihrist No: 26, Belge no: 26, 26-1, 26-2.

(163) Türk ocakları 1927 Senesi Kurultayı, s. 38-39.

Halk Fırkasıyla devlet siyasetinde beraberdir. Türk Ocağı bu mefkûreleri neşr ve telkin için ilim, hars ve içtimaiyat sahasında mücadele ve mucahede eder, hiçbir Ocaklı, Ocağı şahsi ve siyasi ihtirasına alet ve saha ittihaz edemez" şeklinde değiştirilmiştir. (164)

Yasa'da yapılan bu değişiklikle beraber ileride üzerinde duracağımız gibi, "Türk Ocakları'nın fiilen iştilal sahası Türkiye Cumhuriyeti hudutları dahiline münhasırdır" şeklindeki faaliyet alanını sınırlandıran 2. madde de kabul edilmiştir. Böylece CHF ile siyasi bütünleşmeye paralel olarak Türk Ocakları'nın "bütün Türklük" anlayışındaki ideolojik dönüşümünde resmileştirildiğini görüyoruz.

Ocak Yasası'nda yapılan her iki temel değişiklik sırasında, kurultay delegelerinden herhangi bir itiraz gelmemiş, oybirliği ile kabul edilmiştir. (165) Delegeler arasında itirazın olmamasını iki temel faktörle izah etmek mümkündür. Birincisi Ocak ileri gelenlerinin çoğunlukla yönetim ile yakın ilişkiler içinde bulunması, dolayısıyla CHF mensubu olması ve Takrir-i Sûkun döneminde iç isyanlar, İzmir suikasti vb. olaylar sebebiyle giderek sertleşen yönetime karşı tavır alamamaları rol oynamış olabilir. İkincisi Türk Ocakları içinde temel milli konularda siyasetle uğraşılması,

(164) Türk Ocakları Yasası 1927, madde 3, s.3.

(165) Türk Ocakları 1927 Senesi Kurultayı, s. 396.

devletle işbirliği yapılması şeklinde görüşün mevcut olmasıdır. Bu konuda Ahmet Ağaoğlu, Türk Ocakları'nın kuruluşundan itibaren siyaset dışında kalma çabalarının, Osmanlı devletinin yapısı ve yönetimin tutumundan kaynaklandığını, halbuki bugün böyle sakıncaların ortadan kalktığını belirterek "... hükümet, devlet ve memleket baştan başa Türkçülük cereyanını kabul etmiş ve bunu bütün kanunları ve halka istinad ettiği Teşkilat-ı Esasiye'si ile teyid etmiştir." dedikten sonra, günlük politikanın dışında milli konularda siyasetle bizzat uğraşılabilceğini vurgular.⁽¹⁶⁶⁾ 1926 Kurultayında Doğu Anadolu'nun problemlerinin çözümü konusunda söz alan İshak Refet Bey, Ocaklılar ile devlet teşkilatında bulunan memurların birlikte hareket etmelerini savunur.⁽¹⁶⁷⁾ Aynı kurultayda Türkçe'nin yaygınlaştırılması konusu görüşülürken Dr.Reşit Galip bu konuda TBMM ve hükümetle birlikte hareket edilmesini savunur.⁽¹⁶⁸⁾ Hamdullah Suphi de, Türk Ocakları'nın "Türk vatani için hükümetle beraber mücadele eden kuvvet" olduğunu, "inkılâpçı ve cumhuriyetçi hükümetin mesaisine, kendi mesaisini ilave ederek....." çalıştığını vurgulamaktadır.⁽¹⁶⁹⁾ Diğer taraftan Türk Ocakları'nın bazı yazışmalarının "Türkiye Cumhuriyeti Riyaset-i Kalemî Mahsusa" başlıklı matbu kağıtlarla yapıldığı dikkati çekmektedir.⁽¹⁷⁰⁾ Bu durum 1926 Kurultayında gündeme gelmiş, yazışmalar sebebiyle Ocakların bir devlet kuruluşu görüntüsü aldığı, halbuki Ocakların bir millet müessesesi olduğu vurgulanmıştır.⁽¹⁷¹⁾

(166) Ağaoğlu Ahmet "Kurultay Münasebetiyle" İY, C.III, Sayı: 18 (Mayıs-Haziran 1926) s. 626-640.

(167) Türk ocakları Üçüncü Kurultayı, s. 225.

(168) Türk Ocakları Üçüncü Kurultayı, s. 73.

(169) Tanrıöver, Dağ Yolu 1, s. 19, 21.

(170) Bu yazışmalardan örnekler için bkz. C.A., Dosya No: 56-1, Fihrist No: 25/2, Belge No:25 Dosya No: 51, Fihrist No: 26, Belge No: 26.

(171) Türk Ocakları Üçüncü Kurultayı, s. 190-191.

Türk Ocakları içindeki bu anlayış CHF ile bütünleşmeye tepki gösterilmemesinde etkili olmuştur diyebiliriz.

Türk Ocakları Yasası'nda yapılan bu değişiklikle aynı zamanda CHF ile Ocakların faaliyet alanları da belirlenmiştir. Nitekim bu değişikliği yorumlayan Falih Rifkî (Atay) aynı amaçlara yönelik, ancak farklı alanlarda faaliyet gösteren iki müessesenin arasındaki "taksim-i vezâif" in resmen belirlenmesinin önemine işaret etmekte ve bu birleşme ile Ocakların Milli Türk devletinin milliyetçilik düşmanlarından korunmasında hükümete yardımcı olacağını vurgulamaktadır. (172)

Aslında görevlerin bir paylaşımı fikrinin ardında yönetimin, dolayısıyla CHF'nin, ortak gayeler için çalışmasına ve devlet yardımlarına rağmen, özerk bir yapıya sahip olan ve günlük politikaya karışmama ilkesine bağlı kalmaya çalışan Türk Ocakları'nı denetimi altına alma arzusunun olduğu açıktır. (173) Nitekim bu amaç CHF'nin Ekim 1927 yılında yapılan büyük kongresinde gerçekleştirilmiştir. Bu kongrede kabul edilen yeni parti tüzüğü'nün 40. maddesinde, "siyasi idari, içtimai, iktisadi, harsi ve bunlara mümasil biçimle teşekküllerin heyet-i müdirelerine gireceklerin

(172) Falih Rifkî (Atay), "Ocaklar", TY, C.V., Sayı: 28 (Nisan 1927) s. 410-411.

(173) Georgeon, y.a.g.m., s. 184.

namzetlikleri fırka müfettişleri tarafından tasvip olunduktan sonra ilân olunur" denilmekteydi.⁽¹⁷⁴⁾ Bu maddenin görüşülmesi sırasında söz alan Hamdullah Suphi, Türk Ocaklarının CHF'nın temel politikasını takip eden bir müessese olduğunu, ülke genelinde idarecilerini parti müfettişlerinin tanıyamayacağını, bu sebeple Ocak mesaisinin kesintiye uğrayabileceğini belirtir. Ayrıca bütün teşekküllerin partimizin daimi bir murakabesi altında bulunmasına katıldığını, hatta bunun zaruri olduğunu, fakat her yerde müfettişlerin Ocağın idare heyetleri seçimine müdahalelerinin Türk Ocaklarını siyasi teşekkül haline getireceğini, savunur.⁽¹⁷⁵⁾ Hamdullah Suphi'nin itirazı üzerine söz alan CHF Genel Sekreteri Saffet Bey, Türk Ocaklarını Fırkanın bir "kültür ve irşad" şubesi olarak gördüklerini, iç işlerine karışmayacaklarını, üstelik fırka müfettişlerinin tamamen Ocaklı olduklarını belirtmiştir.⁽¹⁷⁶⁾ Yapılan oylama sonucu kabul edilen yeni tüzük ile ülkedeki bütün kuruluşları, bu arada Türk Ocaklarının da CHF'nın denetimi altına alınması resmileştirildi.⁽¹⁷⁷⁾

Bu tüzük değişikliği, CHF'nın devletin ve ülkenin tamamına hakim ve kapsayıcı bir siyasi parti haline gelmesine giden süreçte önemli bir dönüm noktası olmuştur. Türk Ocakları da CHF'nın denetimi altında bir

(174) Cumhuriyet Halk Fırkası Büyük Kongresi (15 Ekim 1927), TBMM Matbaası, Ankara 1927, s.15

(175) CHF Büyük Kongresi, s. 15-17.

(176) CHF Büyük Kongresi, s. 18.

(177) CHF Büyük Kongresi, s.19.

kuruluş sayılmıştır.⁽¹⁷⁸⁾ Bundan sonra, Türk Ocakları'nın seçimlerinde CHF söz sahibi olmuştur. Taşra şubelerinin seçimlerinde parti müfettişleri etkili olurken, 23 Nisan 1928 tarihli Umûmi Kurultayında Türk Ocakları Merkez Heyeti'nin aday listesi TBMM Başkanı, Başbakan, CHF Genel Sekreteri ve Türk Ocakları Genel Başkanından oluşan dört kişilik bir komisyon tarafından hazırlanmıştır.⁽¹⁷⁹⁾ 1927 yılından sonra CHF'nın bir kültür şubesi haline gelen Türk Ocakları, bir devlet kuruluşu gibi muamele görmüş, devletin yardımları da giderek artmıştır. Bu çerçevede 1927 yılında faaliyete geçen Türk Ocakları matbaasına, bütün resmi işlerin verilmesi ilân edilmiştir.⁽¹⁸⁰⁾ Her yıl bütçeye düzenli olarak yardımlar konulmuştur.⁽¹⁸¹⁾

Genel olarak Cumhuriyet döneminde Türk Ocakları, yeni rejimin hizmetinde, yönetimi destekleyen ve ilkelerini savunan yönetim ile halk arasında bir rol oynamayı ilke edinen bir seçkinler topluluğu görünümündedir.⁽¹⁸²⁾ Bu fonksiyonunu yerine getirirken 1927 yılına kadar, yönetimin desteğini alarak özerkliğini büyük oranda korumayı başarmış, bundan sonra CHF denetiminde bu rolü yerine getirmeye çalışmıştır. İleride üzerinde duracağımız gibi CHF'nın devletle bütünleşmesine paralel olarak da

(178) Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasi Partiler (1859-1952), İstanbul 1952, s. 569.

(179) Akyüz, a.g.m., s. 212, Cumhuriyet, 27 Nisan 1928, Hazırlanan liste oybirliği ile seçilmiştir. Listede Hamdullah Suphi, Celal (Bayar) Cemil (Uybadın), İzzet Ulvi, Sami Çölgeçen, Hilmi Unan, Abdülmuttalip, Avukat Sadık, Dr.Hüseyin Enver ve Burhanettin Develioğlu vardır. Bu durumu yorumlayan Develioğlu, listede serbest Ocaklı olarak, Dr. Hüseyin Enver ile benden başka kimse yoktu demektedir. Develioğlu, "Hamdullah Suphi ile 55 Sene" s. 14.

(180) Türk Ocakları 1928 Kurultayı, s. 27-28.

(181) 1927 yılından itibaren devlet bütçesine her yıl 30.000 lira konulmuş. 1928 yılından itibaren de Evkaf Bütçesine de 30.000 lira konulmaya başlanmıştır. Daha önce bahsedildiği gibi, Merkez Heyeti binası içinde malî kaynak temini için özel kanun çıkarılmıştır. Bkz. V.Bölüm Dipnot No: 89.

(182) Georgeon, "Les Foyers...", s. 206.

kapatılmıştır.

e. İdeolojik Yapısı, Amaç ve Faaliyetleri

Osmanlı devleti gibi çok milletli siyasi bir yapı içinde Türkler arasında milli şuurun teşekkülü ve uyanmasını sağlamak açısından önemli bir fonksiyonu yerine getiren Türk Ocakları, yeni devlet içinde tekrar faaliyetlerine başlarken önceki 10 yılın siyasi yapısı ve havası köklü bir değişikliğe uğramıştı. Çok milletli İmparatorluk yerine milli Türk devletinin doğmasıyla temel hedeflerine ulaştılar ve birçok siyasi ve kültürel fikirleri yeni rejimin felsefesi içerisinde benimsenmiştir.

Osmanlı döneminde ister siyasi, ister kültürel manada ele alınsın bütün Türklük, Türk Ocağı'nın temel dinamik fikirlerinden biri olmuştu. Fakat 1918-1923 yılları arasında cereyan eden olaylar sonucu meydana gelen siyasi ve sosyal değişimler yeni anlayışları da beraberinde getirmişti. Pan-Türkizmin reddi, milleti vatanla birleştirme, bizzat devletin milliyetçiliği temel bir politika olarak ele alması büyük bir anlayış değişikliğiydi. Bu sebeple Türk Ocakları tekrar açılırken yeni devletin yapısı içinde, amaçları, milliyetçilik anlayışı ve nasıl bir fonksiyon üstlenmesi gerektiği yolunda tartışmaları da beraberinde getirmiştir.

Bu konuda Yusuf Akçura, 5 Aralık 1922'de Bursa Türk Ocağı'nda verdiği bir konferansta, Milli Mücadeleyi çok daha önemli olan kalkınma savaşınının takip etmesi gerektiğini vurguluyordu. Askeri ve diplomatik savaş "pişdar muharebesi" olarak niteleyen Akçura,

"Bu pişdar muharebesinden sonradır ki asıl Cihad-ı ekber'in büyük meydan muharebesi başlayacaktır. Bu meydan muharebesi, ne top ne tüfekte, ne de Lozan'da olduğu gibi, söz ve kalemle edilmeyecek.... Bu büyük meydan muharebesi ziraat, sanayi ve ticaret sahasında vukua gelecektir. İşte Türk milleti asıl bu iktisat meydan muharebesini kazandığı zamandır ki isbat-ı reşid

edecek, diğer müstakil müreffeh milletler arasında girebilecektir.⁽¹⁸³⁾ demektir.

Bu sebeple iktisadi kalkınma savaşında Türk Ocakları'nın, Türkiye'de milli bir varlık olabilmesi için, Türk'ün iktisaden kuvvetlenmesi için çalışmalar yapmalı, hatta bizzat iktisadi faaliyete geçmeliydi. Bu sahada halkın bütün kesimlerini celb edecek, onların menfaatlerini temin edecek bir şekil almalıydı. İktisâdi ve teknik konularda ameli dersler ve konferanslar düzenlemeliydi. O'na göre Türk Ocakları şimdiye kadar fikir sahasında yaptıklarını bundan sonra, iktisadi ve iş sahasında yaparak "... Türk milli devletinin tesisinde fedakâr bir âmil olmalıdır."⁽¹⁸⁴⁾

Ziya Gökalp'e göre ise, geçmişte Türk Ocağı'nın milli kültürü ve mefkûreyi yaymaya çalıştığını, bundan sonra da temelinde "vatanperverlik ve milliyet mefkûresi" olan milli ahlâkı yükseltmeye çalışmalıydı. Ayrıca Ocağın, milli kültürün araştırılması ve yayılması açısından birçok vazifeleri bulunduğunu belirten Gökalp, bu faaliyetlerin milli mefkûreyi daima uyanık tutacağını belirtir. Diğer taraftan Ocak, "muvaffak olmak için daima ilmi ve halkî çalışacak, vatan tehlikede olunca imdadına koşacaktır, gayesi budur." Türk Ocağı'nın merkezinin Ankara'da olmasını ve "istiklâl, hürriyet, vatan, millet, terâkki mefhumu ve maksatları etrafında bir program yapmasını da isteyen Gökalp, Ocağın milliyetçiliğinin "inkılâpçı,

(183) Akçuraoğlu Yusuf "Cihâd-ı Ekbere Dair", Siyaset ve İktisad, s. 123-125.

(184) Akçuraoğlu Yusuf, "Türk milliyetçiliğinin İktisadi Menşelerine Dair" I, Siyaset ve İktisat, s. 167-168.

teceddütperver, irtica düşmanı, halkçı ve hürriyetçi" olduğunu da vurgulamaktadır.⁽¹⁸⁵⁾

Adana Türk Ocağı yayın organı Altın Yurd dergisinde Türk Ocağı'nın başlıca görevlerinden birinin her Türk'e kendini tanıtmak, konferanslar, filmler yoluyla, milli kimlik kazandırmak olduğu vurgulanmaktadır.⁽¹⁸⁶⁾ Adana Türk Ocağı başkanı Dr.Reşit Galip ise, Türk Ocakları'nı Ziya Gökalp ve ekibinin edebi bir kulüp olarak gördüklerini, halbuki Türk Ocakları'nın doğrudan doğruya, halk içinde çalışan pratik ve somut amaçlara yönelik olarak çalışan bir müessese olması gerektiğini savunmaktadır.⁽¹⁸⁷⁾ Dr.Reşit Galip bir başka yazısında da, Ocakların alâlâde kulüpler olmadığını, milliyetçilik ilkesi etrafında daha çok "amelî mesaiye" önem veren, şehir ve kasabalarda olduğu kadar, köylerde de mesaiye taraftar kuruluşlar olduğunu belirtir. Ziya Gökalp'in aksine Ocakların genel merkezinin Darülfünun'un bulunması sebebiyle, İstanbul olması gerektiğini de savunmakta, Türk Ocağı'nın "lâfa ve nazariyata" değil, "ameli mesâiye" önem veren bir inkılâp müessesesi olması gerektiğini vurgulamaktadır.⁽¹⁸⁸⁾ Bu arada Yeni Mecmua'da yer alan H.Nihal (Atsız) imzalı bir okuyucu mektubunda, Türk Ocakları'nın irtica ve komünizme karşı Türklüğü muhafaza etmesi, siyasi bir cemiyet haline geçerek, manen, bedenen, fikren ve ilmen daha çok mesai sarfetmesi gerektiği belirtilmektedir.⁽¹⁸⁹⁾ Diğer taraftan Türk Ocakları'nın faaliyet alanını eleştiren Haydar Necip, Türk Ocağı eğer yaşamak istiyorsa, hayatla ve gençlikle beraber yürümelidir. Anadolu gençliğinin milliyet anlayışını kendisine rehber olarak almalı ve bundan

(185) Ziya Gökalp'in 10 Nisan 1923'te Adana Türk Ocağı'nda verdiği konferans metni için bkz. Ziya Gökalp, "Türk Ocağı Ne Yapmıştır.....", s. 3-7.

(186) "Gayemiz" A.Y., C.I, Sayı: 1, (15 Mayıs 1923) s. 1.

(187) Dr. Reşit Galip, "Türk Ocakları" A.Y., C.I, Sayı: 5 (9 Eylül 1923), s. 50-51.

(188) Reşit Galip, "Türk Ocakları Hakkında" A.Y., C.I, Sayı: 6 (10 Ekim 1923) s.66-67.

(189) "Suallerimiz ve Cevaplar" YM, C.IV, Sayı: 85, (20 Kasım 1923) s. 444.

sonra "Anadolu Ocağı" olmalıdır demektedir.⁽¹⁹⁰⁾

Hamdullah Suphi ise, yakın bir gelecekte, Türk Ocakları'nın ülkenin en önemli "harsi, ilmi ve içtimâi" güçlerinden birini oluşturacağını, bu sebeple bir genel merkeze bağlanmak, faaliyet programını tesbit etmek amacıyla genel bir kongre toplanması gerektiğini vurgulamaktadır.⁽¹⁹¹⁾ Türk Ocakları'nın yeni rejimin yapısı içinde nasıl bir fonksiyon üstlenmesi ve faaliyette bulunması konusunda ortaya çıkan bu değişik yorumlar hiç şüphesiz müessesenin Osmanlı devleti dönemindeki nizamnameye göre hızla teşkilatlanmış olmasının ve belirli bir programdan yoksun bulunmasının bir sonucudur. Ayrıca bir genel merkez etrafında birleşmediği için şubeler arasında sağlam bir irtibatta kurulamamıştır. Bu sebeple yeni bir nizamname hazırlanması, bir genel merkeze bağlanması ve her şubenin takip etmesi gereken faaliyetlerin tesbiti için genel bir kongrenin toplanması kararlaştırılır.⁽¹⁹²⁾

Türk Ocakları'nın Cumhuriyet dönemindeki faaliyet alanı amaç ve fonksiyonları ilk defa 1924 kongresinde ele alınmıştır. Bu kongrede Hamdullah Suphi, Türk Ocakları'nın yeni dönemde iki büyük ve kudsî vazifesinin olduğunu vurgulamıştır. O'na göre bu vazifelerden birincisi, "Türk Ocakları manevî Türk vatanının bekçisidir. Lisan hudutlarını istilâlara karşı koruyacaktır." Bu çerçevede Ocaklar "Türk vatanı içinde

(190) Haydar Necip "Türk Ocağı", Anadolu Mecmuası, Yıl: 1, Sayı: 7, (Ekim 1924), s. 261.

(191) "Hamdullah Suphi Bey'in Beyanatı" A.Y., C.1, Sayı: 2 (31 Mayıs 1923) s. 23.

(192) Ankara Türk Ocağı'nın Hars Heyeti'ne nizamname hazırlatma girişimine Adana Türk Ocağı itiraz ederek, kongrede şubelerin onayının alınmasını savunmuştur. Bunun üzerine İstanbul ve Ankara Ocağı adına Hamdullah Suphi bütün şubeleri kongreye davet etmiştir. "Ocaklar", A.Y., C.1, No:5 (9 Eylül 1923), s. 63, "Türk Ocağı Haberleri", YM, C.4, No: 90 (20 Aralık 1923) s. 482.

Türk harsının mutlak hakimiyetini tesis için üzerlerine büyük bir vazife almış olduklarını hiçbir dakika unutmayacaklardır."⁽¹⁹³⁾ Ocakların ikinci önemli kutsal vazifeleri de inkılâpların bekçiliğidir. "...Fırka siyaseti yapmayan ve yapmayacak olan Türk Ocağı kurulduğu günden beri, sadık kaldığı millet ve milliyet siyasetini ve onun yeni bir ifadesi olan millet hakimiyetine sadık kalacak ve vatanın her köşesinde onun bekçiliğini ifa edecektir."⁽¹⁹⁴⁾ Ayrıca Türk Ocaklarının "dar milliyetçilik" gütmeyeceğini "Türk vatanında yeni imanı, yeni medeniyeti, hayat aşkını bütün Türkler arasında kardeşliği, birliği vâz ve telkin eden mabedler" olduklarını vurgulamıştır.

Daha sonra kongrede Ocağın yeni dönemdeki Yasası hazırlanmış ve amaçlarını belirten 2. madde "Türk Ocağı'nın maksadı, bütün Türkler arasında milli şuurun takviyesine, Türk harsının meydana çıkarılmasına, medeni, sıhhi tekâmüle ve milli iktisâdın inkişafına çalışmaktır." şeklinde oybirliği ile kabul edilmiştir.⁽¹⁹⁵⁾ İleride üzerinde duracağımız gibi, Türk'ün tarifi konusunda tartışmaların çıktığı bu kongrede, milliyetçilik konusunda kültürel ve duygu bağlamında da olsa "bütün Türklük" anlayışı hakimdir. 1924 Kongresinde kabul edilen bu amaçlar 1927 yılında "...Türk Ocakları'nın fiilen iştigal sahası, Türkiye Cumhuriyeti hudutları dahiline

(193) 1340 Senesi Kongresi..., s. 8-9.

(194) Y.a.g.e., s. 10,

(195) Y.a.g.e., s. 33, Türk Ocakları Yasası, 1924, s.1.

münhasırdır" şeklinde yapılan değişiklikle faaliyet alanı Türkiye ile sınırlandırılmıştır.⁽¹⁹⁶⁾ Böylece resmen bütün Türklük anlayışını, CHF'nin denetimine girmesi ile terkeden Türk Ocakları'nın 1928 yılında toplanan 5. kurultayda da "Türk Ocağı'nın maksadı, milli şuurun kuvvetlenmesi, medeni ve sıhhi tekâmül ve milli iktisadın inkişafıdır." şeklinde amaçları daha sarıh bir şekilde ortaya konulmuştur.⁽¹⁹⁷⁾

Türk Ocakları'nın yasaında belirtilen amaçlar doğrultusunda daha çok fiili alanlara yönelmesi ve millete rehber olması yolunda bir takım görüşlerin ortaya atıldığını görmekteyiz. Bu konuda Adana'da yayınlanan Türk Sözü gazetesi, Türk Ocakları'nın gayesinin artık tahakkuk ettiğini, devletin milli esaslara dayandığını, bundan sonra, Ocakların gayesinin milli vatan içinde, medenî bir Türk milleti kurmak ve yetiştirmek olması gerektiğini savunur.⁽¹⁹⁸⁾ İstanbul Türk Ocağı'nın 10 Ekim 1925 tarihinde yapılan kongresine sunulan bir raporda, Ocakların halk evine çevrilerek şehir ve köye göre ayrı ayrı teşkilat kurması ve bölgenin ihtiyaçlarına göre, halkın eğitim, sosyal ve iktisadi ihtiyaçlarına cevap verecek faaliyetler yapması istenmektedir.⁽¹⁹⁹⁾ Bu dönemde bazı aydınlar milli Türk devletinin kurulması ile Türk Ocaklarının fonksiyonunu kaybettiğini, eğer yaşamak istiyorsa teoriden ziyade somut ve fiili faaliyetler içine girmesi

(196) Türk Ocakları Yasası 1927, s. 2.

(197) Türk Ocakları Yasası , Ankara 1929, s.1

(198) "Türk Ocakları Şuunu", TY, C.1, Sayı: 7, (Nisan 1341) s. 79.

(199) Türk Ocağı 1341 Senesi İstanbul Kongresine Takdim edilmek Üzere Teptip Edilen Heyet-i İdare Raporuyla, İctimai ve İktisadi Encümenlerin Tetkikat Raporları, Hüsn-ü Tabiat Matbaası, İstanbul 1341, s. 3-5.

gerektiğini savunmaktadırlar. Bu çerçevede Yakup Kadri, Türkçülük mefkûresinin artık bir devlet işi haline geldiğini belirterek, Türk Ocaklarının kültür, Türkoloji ve fikir alanında somut bir faaliyet programı hazırlaması gerektiğini vurgular.⁽²⁰⁰⁾ Necmeddin Sadık (Sadak)'da "Türk Ocakları yaşamak ve faydalı olmak için halk Ocakları şekline inkılâp etmeli ve buldukları yerlerde muntazam dersler ve konferanslar vermek suretiyle sadece halkı tenvir, Cumhuriyeti takviye vazifesini deruhte etmelidirler."⁽²⁰¹⁾ demektedir.

Ancak Türk Ocakları'nın fonksiyonunu tamamladığına ilişkin fikirlere karşı çıkan Hamdullah Suphi, Ocakların birçok vazifelerinin bulunduğunu, bunlar içinde iki önemli ihtiyacı yerine getirmeye mecbur olduğunu belirtir. Ona göre bu ihtiyaçlardan biri, "... devlet teşkilatı altında millet teşkilatına yardım etmektir." İkincisi, "Türk Ocakları, bir medeniyetten diğer bir medeniyete geçen Türk milletine bu istihâl devrinde rehber olmaya mecburdur. Türk Ocakları bu yeni medeniyetin naşirî rehberi ve hadimidirler."⁽²⁰²⁾ Bu görüşü destekleyen Ahmet Ağaoğlu, Türk Ocakları'nın geçmişteki hizmetlerinin Türkçülüğün hazırlık devresi olduğunu, yeni dönemde Türklüğün dil, edebiyat, hukuk ve iktisaden gelişmesi için çalışacaklarını belirtir.⁽²⁰³⁾ Falih Rıfkı (Atay)'da Türk Ocaklarının yeni vazifesi'nin fikri hayata nakletmek ve sindirmek olduğunu belirtmekte, geçmişte fikirleri düzelttiler şimdi de hayatı düzeltereklerdir demektedir.⁽²⁰⁴⁾

Türk Ocakları'nın yeni dönemdeki rolü ve fonksiyonu hakkında ileri sürülen bu görüşler topluca değerlendirildiği zaman, O'nun daha çok inkılâpların yerleştirilmesi, milli birlik ve bütünlüğün sağlanması ve

(200) Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), "Türkçülük Mefkûresi'nin Tahakkukundan Sonra", Hakimiyeti Milliye, 30 Nisan 1925.

(201) Atatürk Devri Fikir Hayatı II, (Haz. M.Kaplan, i.Engünün ve diğerleri), Ankara 1981. s. 607-609.

(202) Hamdullah Suphi, "Hitabe", TY, C.II, Sayı: 3 (Haziran 1925), s. 194-201

(203) Ağaoğlu Ahmet, "Tarihi Devirler Arasında Milliyet", TY, C.III, Sayı: 17 (Mart 1926) s. 534-537.

(204) Falih Rıfkı (Atay), "Fikirden Hayata", TY, C.III, Sayı: 18, (Mayıs-Haziran 1926), s. 613-615.

gelişme yolunda fiilî ve somut hedefler doğrultusunda çalışarak halka rehberlik etmesi gerektiği noktasında toplandığı görülmektedir. Halbuki Türk Ocakları'nın yasası, amaç ve görevleri genel ifadelerle ortaya koymakta, faaliyetler konusunda somut hedefler çizmemektedir. Bu sebeple Türkiye'nin 1925 yılında yaşadığı bunalımdan sonra yapılan 1926 Kurultayı'nda Ocaklara faaliyet alanı itibariyle daha somut hedefler verilmesi savunulmuş ve sonuçta; Türk Ocakları Mesâî Programı adı altında bir faaliyet programı hazırlanmıştır.⁽²⁰⁵⁾ Hazırlanan "mesâî programı" incelendiğinde Türk Ocakları Merkez Heyeti'ndeki yöneticilerin gözünde ideal Ocağın ne olduğunu, neler yapmak istediklerini ve Türk toplumunun gelişmesine hangi açılardan yardımcı olmayı düşündüklerini açıkça görmek mümkündür.

Bu programın girişinde, Türk Ocakları'nın, Türk milletinin bütün tabakaları arasında muayyen vazifeleri olduğu ve her şubenin imkânları nisbetinde bu vazifeleri yerine getireceği vurgulandıktan sonra, yapılması gerekenler anlatılır.

Buna göre, her ocak Cuma günleri halkın eğitimi amacıyla düzenli olarak konferanslar tertip edecektir. Konferansı verenlerin sahasında uzman olmasına dikkat edilecek ve konulara Türk milleti için hayati önem taşıyan inkılâplar, iktisadî, sınai ve ticari meselelere öncelik vermek şartıyla, seyahatlar, tarih, edebiyat, coğrafya, "sanayi-i nefise" ve kültürel meselelerden seçilecektir. Bu faaliyetleri yaparken idare heyetleri, Türk milletinin bütün medeni milletler arasında cereyan eden mücadelede geri kalmaması gerektiğini unutmadan hareket edecektir.⁽²⁰⁶⁾ Ayrıca bütün şubeler öncelikle Türklüğe ait eserlerden olmak üzere mutlaka halka açık bir kütüphane oluşturmak zorundadır. Kütüphanenin yanısıra halka açık bir

(205) Türk Ocakları Mesâî Programı, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul 1926, 28s.

(206) Y.a.g.e., s. 3-5.

okuma salonu da kurulacak ve buraya gerek Türkiye'de gerekse medeni dünyada yayınlanan gazete ve dergiler getirtilecektir. Diğer taraftan ocaklar Türk milletinin sosyal ve kültürel hayatına ait fotoğraf ve diaporitif koleksiyonları da yapacaklar ve gerek milli, gerekse mahalli (Bursa'da ipekçilik, Kütahya'da Çinicilik, Uşak'ta halıcılık vb) sanatlarla ilgili sergi açacak ve her şube bölgenin kaabiliyetli bir gencini Avrupaya eğitime göndermeye çalışacaktır. (207)

Mesâi programı daha sonra Ocakların Türk milletine karşı kültürel, sağlık, iktisat, medeniyet ve spor alanlarındaki rolünü ve görevlerini anlatır. Buna göre her ocağın kültürel alanda Türklüğü ilgilendiren her sahada çalışması istenir. Özellikle Ocakların mahalli ağızları, türküleri, masalları, atasözlerini, milli oyunları derlemesi, Türk büyüklerini özgeçmişleri ile beraber meydana çıkarması, tarihi eserleri resimlemesi, bölgede mezhepler hakkında tetkikat yapması, göçebe Türkler hakkında bilgiler toplaması vb. özetle Türk halkını ilgilendiren her konuda bilgiler dokümanlar toplanarak Türk kültürünü unutulmaktan ve kaybolmaktan kurtarmaları vurgulanır. Sonuçta toplanan bu dokümanlarla bir kültür müzesi oluşturmaları istenir. (208)

Sağlık alanında ise, Türk halkının bilgilendirilmesi ve imkânlar nisbetinde ücretsiz muayene ve tedavi yapılması gerektiği belirtilir. Bu faaliyet Türk Ocakları'nın köycülük anlayışı içinde değerlendirilmektedir. Ocakların doğrudan iktisadi faaliyetlere girmeden ekonominin önemini halka öğretmesi ve bu konuda rehber olması istenir. Büyük ticari merkezlerde

(207) Y.a.g.e., s. 6-11

(208) Y.a.g.e., s. 14-16.

(Mersin, Trabzon, İzmir, İstanbul vb.) yabancı dil ve ticari konularda kurslar açılması, bölgesel üretimleri artırmak amacıyla merkezden uzmanların çağırılması da görevler arasında sayılır. (209)

Bundan sonra program Ocakların medeniyet alanındaki görevlerini sıralar. Bu çerçevede, Türk milletinin "şarkta Garba rağmen, Garpcılığı, Garp medeniyetini muzaffer" kıldığı ve temsilcisi olduğu belirtildikten sonra, Türk Ocaklarının en önemli görevinin halka batı medeniyetini öğretmek ve telkin etmek olduğu vurgulanır. Bu sebeple batı medeniyetinin ilim, eğitim, müzik, tiyatro vb. usullerinin Türk halkına aşılması için özel bir çaba gösterilmesi zarureti üzerinde durulur. (210) Ayrıca Türk gençliğinin fikri ve bedeni açıdan iyi yetişmesi için uygulayacakları "Terbiye-i Bedeniye Programı"nın esasları anlatılır. (211)

Programın tümü topluca değerlendirildiği zaman, Türk Ocaklarındaki aydınların halka bulunan kültürü ortaya çıkarıcıları, böylece aydınların kültürü öğrenmesi, halka da medeniyet götürerek rehberlik etmesi ve sonuçta aydın-halk bütünleşmesi sağlanarak çağdaş manada Türk milletinin oluşması gibi bir amaç takip edildiği açıkça anlaşılmaktadır. Bu çerçevede Ziya Gökalp'in Türk Ocakları üzerindeki tesirini açıkça görmek mümkündür.

(1)- Millet ve Milliyetçilik Anlayışları:

Türk Ocakları çevresindeki aydınlar çok milletli Osmanlı devleti'nin yerine kurulan milli Türk devletini Türkçülük politikasının somut bir ifadesi olarak görmüşlerdir. Bu konuda Türkçü aydınların önde gelenleri

(209) Y.a.g.e., s. 16-18.

(210) Y.a.g.e., s. 18-23.

(211) Y.a.g.e., s. 26-28.

aynı fikirde birleşmektedirler. Nitekim Ziya Gökalp, Mustafa Kemal Paşa'nın Türkleri, Türkçülük mefkuresi etrafında birleştirerek büyük bir tehlikeden kurtardığını belirtmekte ve "...büyük dahi zuhur etmeseydi..Türkçülüğe dair bütün hareketler akîm kalacaktı" demektedir.⁽²¹²⁾ Gökalp ayrıca, Müdafaa-i Hukuk hareketinin Türkçülüğün siyasi programını takip ettiğini, bundan dolayı "... bütün Türkçülerin -hiç bir müstesnası olmamak üzere- Anadolu mücadelesine iştirak ettiklerini" vurgular ve işte bu sebeptendir ki bugün Türkçülük Halk Fırkası'na müzahirdir." demektedir.⁽²¹³⁾ Yusuf Akçura da, Türkçülük fikrinin geçmişte bir nazariyeden ibaret olduğunu, halbuki bu gün bu fikrin tahakkuk ettiğini belirtmekte ve Türkçülük fikrini tahakkuk ettiren dahi Gazi Mustafa Kemal Paşa'dır demektedir.⁽²¹⁴⁾ Hamdullah Suphi'de "Türk milliyetperverliği bugün bir Türk hakimiyeti şeklini almış ve vatan toprakları üstünde bir Türk devleti olmuştur" demektedir.⁽²¹⁵⁾ Ahmet Ağaoğlu'da, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu yorumlarken, artık Türkçülük cereyanının bütün umdelerinin tahakkuk ettiğini, bundan sonra yapılacak işin "...Türk milli vicdanını bu kadar azamete ifade eden rehber etrafında toplanarak müttehit bir cephe ile, dahil ve hariçten gelecek bütün sadmelere göğüs germek" olduğunu belirtir.⁽²¹⁶⁾

Bu anlayışın tabii bir sonucu olarak temel konularda yeni rejime tam destek veren Türk Ocakları, yukarıda da belirtildiği gibi, yönetim tarafından önemli bir yardım ve teşvik görmüştür. Bu organik yakınlık ve işbirliği ideolojik açıdan da kısa zamanda kaynaşmayı beraberinde getirmiştir. Nitekim 1923 yılından itibaren Halk Fırkası içinde politikaya

(212) Türkçülüğün Esasları, s. 15.

(213) Y.a.g.e., s. 171-172.

(214) Akçuraoğlu Yusuf "Türkçülük Fikrinin Menşeleri" Hakimiyet-i Milliye, 4 Mayıs 1927.

(215) Tanrıöver, Dağ Yolu I, s. 18

(216) Ağaoğlu Ahmet "Milliyetçilik Cereyanının Esasları" TY, C.II, Sayı: 11, (Ağustos 1925) s. 394-395; Atatürk Devri Fikir Hayatı I, Ankara 1981, s. 121-122.

da atılan Türk Ocakları mensupları partinin siyasi programını benimseyip savunmuşlardır. (217)

Ancak bu birlikteliğe rağmen, yeni rejimin ortaya koyduğu millet ve milliyetçilik anlayışı ile Türk Ocakları'nın Osmanlı döneminden itibaren savunduğu görüşler arasında bazı noktalarda farklılıklar bulunduğunu vurgulamak gerekir. Öncelikle, Osmanlı döneminde ister siyasi, ister kültürel manada ele alınsın bütün Türklük Ocakların ilgi sahası olmuş ve temel dinamik fikirlerinden birini teşkil etmiştir. Bütün Türklük anlayışının sonucu olarak siyasi sınırların milletleri bölemeyeceği fikrinden hareketle milleti belirli bir vatanla birleştirmemişlerdir. Halbuki yeni rejim; daha önce de değindiğimiz gibi, yeni rejimin milli kimlik belirlemede sınırlı bölgesel bir temel üzerine dayanması, milleti vatanla birleştirmesi ve 1924 Anayasası ile Türk'ün ve dolayısı ile milletin tanımını, vatandaşlık bağını esas alarak yapması ile yeni bir anlayış ortaya koymuştur.

Yeni rejimin ortaya koyduğu milliyetçilik anlayışı ile Türk Ocakları'nın bu konudaki yaklaşımı arasında zaman içinde ideolojik bir anlayış birliği sağlanmıştır. Daha önce belirtildiği gibi Türk Ocakları içinde millet ve Türk'ün tanımında genel⁵ de Ziya Gökalp'in anlayışı hakimdir. Bilindiği gibi Ziya Gökalp, milleti; ırki, coğrafi ve siyasi esaslara değil, tamamen, dil, din, ortak kültür ve eğitime dayandırmaktadır. Ayrıca Ziya Gökalp, 10 Nisan 1923'te verdiği bir konferansta da, Türk Ocağı'nın millet anlayışında "ırk ve kan değil, mefkûre ve terbiye" aramanın yeterli olacağını belirtmiştir. (218) Ziya Gökalp'in ortaya koyduğu

(217) Bu konuda Ziya Gökalp 1923'te Doğru Yol, adlı eserinde Halk Fırkası'nın ilkelerini kaleme aldığı gibi, vatandaşların hiç tereddüt etmeden oylarını Halk Fırkasına vermelerini de tavsiye etmektedir. Geniş bilgi için bkz. Ziya Gökalp, Yeni Hayat Doğru Yol, s.55-69 Ziya Gökalp, Makaleler IV, s.8-12, Yusuf Akçura, 11 Mayıs 1923 'te verdiği konferansta, gençliğinden beri hizmetçisi olmaya çalıştığı milliyetçilik ve Halkçılık (demokratizm anlamında kullanıyor) fikirlerinin kaynağını Halk Fırkası'nda bulunduğunu, ve yerinin elbette bu fırka olacağını vurgular. Akçuraoğlu Yusuf, "Umdelerimize Dair" Siyaset ve İktisad, s. 169-176.

(218) Ziya Gökalp, "Türk Ocağı Ne Yapmıştır....", s. 7.

bu millet anlayışı Cumhuriyet döneminde de Türk Ocakları içinde hakim görüş olmaya devam etmiştir. Nitekim Hamdullah Suphi de 1923 yılında verdiği bir konferansta, "Türkçe konuşan, Müslüman olan ve Türklüğün sevgisini taşıyan Türktür. Biz onda dil birliği, din birliği ve dilek birliği arıyoruz."⁽²¹⁹⁾ derken, "İrk ve Milliyet" adlı yazısında, Türk Ocaklarının milliyetçiliğini kültür milliyetçiliği olarak tanımlar ve milliyetçiliği ırk ile temellendirmeye çalışanları saf ırk olamayacağı tezi ile şiddetle eleştirir.⁽²²⁰⁾ Ferid Celâl (Güven)'de Türk Ocakları'nda dar Türkçülük takip etmenin yanlış olacağını, Türk Ocakları'nın Türkçülüğünde nesep ve şecere değil, seciye, kültür ve duygu aradığını, kimsenin atasını sormaya lüzum görmeden, her Türk'üm diyeni içine aldığını, ırk temeline dayalı bir milliyetçilik anlayışının toplumumuzda nifak ateşi yaratacağını savunmaktadır.⁽²²¹⁾ Ferid Celâl, daha sonra da "dilde, harsta, duyguda, birleşenler, bir milletin efradını teşkil ederler. Böyle olunca dili Türk, harsı Türk, seciyesi Türk'ün seciyesine mutabık, Türk'ün emel ve hüznünden müteessir ve mütehassis olan bir insanın kanı ne olursa olsun biz buna Türk deriz"⁽²²²⁾ demektedir. Ahmet Ağaoğlu'da aynı görüşleri paylaşmakta, milleti, dil, din, ortak tarih, anı, hayat tarzı, gaye ve emellerle tarif etmektedir.⁽²²³⁾

Türk Ocakları içindeki aydınların genelde ortaya koydukları millet ve Türk tanımı, Ocak yasasının 2.maddesinde vurgulanan bütün Türklük anlayışına uygun olarak dünyadaki Türkleri içine alırken, Anadolu'daki

(219) Tanrıöver, Dağ Yolu I, s. 154.

(220) Hamdullah Suphi (Tanrıöver), "İrk ve Milliyet", YM, C.IV. Sayı: 67, (I Kanun-u Sani 1339) s. 7.

(221) Ferid Celâl (Güven) "Nifak Ateşi", AY, C.I, Sayı: 3 (19 Haziran 1339) s. 25.

(222) Ferid Celâl (Güven) "Milliyet Meselesi", TY, III. Seri Sayı: 8/202 (Ağustos 1928) s.9

(223) Ağaoğlu Ahmet "Milliyetçilik Cereyanının Esasları" s. 390-391.

Türkçe konuşmayan bazı grupları dışarda bırakabilirdi. Üstelik 1924 Anayasası ile ortaya konulan Türk'ün tanımı ile çelişiyordu. Bu durum 1924 Anayasası'nın kabulünden üç gün sonra yapılan Türk Ocakları Umûmi Kongresi'nde gündeme gelmiş ve Türk'ün tanımı konusunda ciddi tartışmalar olmuştur. Söz konusu tartışma, Türk Ocakları'na üye olacakların milliyetlerinin belirtildiği 5.madde üzerinde çıkmıştır.⁽²²⁴⁾ Kongre'de Türk'ün tanımı konusunda üç temel eğilim belirmiştir. Bunlardan Osmanzâde Hamdi (Bergama), Yusuf Akçura gibi delegeler Türk'ün tanımında, sadece ben Türk'üm diyeni Türk kabul etmenin yanlış olacağını, şecere ve Türkçe konuşmak gibi bazı kriterlerin esas alınmasını savunuyorlardı.⁽²²⁵⁾ Tarsus delegesi Niyazi Bey başta olmak üzere bazı delegeler halkın yargısına güvenmeyi, halkın Türk dediği herkesin Türk kabul edilmesini önermişlerdir.⁽²²⁶⁾ Bu iki görüşün dışında Türk'ün tanımında daha toleranslı davranılmasını savunan delegeler çoğunluğu teşkil ediyordu.

Bu delegelerden Samih Rifat, "Eğer Türklüğü kan rabıtasına bağlarsak bu çok umûmi olur. Macarlar Turan ırkındandır... Irk ve kan rabıtasında büyük bir kuvvet yoktur. Lisan rabıtasında da Macarca ile Türkçe yek diğerine pek yakındır. Fakat mefkûrelerimiz başkadır." demekte milliyette "hars ve mefkûrenin" esas alınmasını savunmaktadır.⁽²²⁷⁾ İhsan Bey

(224) II. Meşrutiyet döneminde Ocağa üye olacakların Türk olması gerekiyordu. O zaman Türk'ü ayrıca tanımlamak gerekmemiş, iyi hali bulunan ve 20 yaşını dolduran ".....her Türk, Ocağa aza kayd olunabilir" denilmiştir. Türk Ocağı Esas Nizamı (1918) madde 5.

(225) 1340 Senesi Kongresi....., s. 42-44.

(226) Y.a.g.e., s. 46.

(227) Y.a.g.e., s. 44.

(Susurluk)'da milliyetin bir zihniyet meselesi olduğunu, kan tahlili ile bir şahsın milliyetini tayin etmenin mümkün olamayacağını savunur.⁽²²⁸⁾ Halkın yargısına güvenmenin yanlış olacağını savunan Kemalettin Sami Paşa (Sinop) bazı Türklerin, Tatarların dahi Türk olmadığını iddia ettiklerini halkın göçmenlere bile Türk demediklerini, bu sebeple halkın Türk'ün tarifi konusunda aydınlatmak gerektiğini söyler.⁽²²⁹⁾ Vasıf Bey (Çınar) (İzmir) ise Ocağın maksadını kabul eden herkesin Türk kabul edilmesini aksi halde, ".mesela benim kanımı tahlil ederseniz, beni hakiki Türk bulamazsınız. Fakat benim mazim Türklerle beraberse ve Türk tanıyorsanız alacaksınız. Ben on seneden beri Ocakdayım. Senin damarlarında başka kan vardır diye beni atacaktımsınız" demektedir.⁽²³⁰⁾

Bu konuda birkaç defa söz alan Hamdullah Suphi, bir kimse "hars itibariyle Türk hissiyle yaşıyorsa, mazisinde Türklük muhabbetini fiilen isbat etmiş ise, şecereyi, kanı, esas tutmanın manasız" olacağını vurgular. Ayrıca "İrk ve kan Türkçülüğümü istiyorsunuz?" diye soran Hamdullah Suphi, o zaman ".Yüzün zaviyesinden kemik teşkilatından saçına kadar muayene edeceksiniz birde kan alıp tahlil için kimyagerlere göndereceksiniz, yüzde beş Ermeni, onaltı Rum, bilmem ne nisbetinde Çerkes, Arnavut, Türk kanımı var diyeceksiniz. İki yoldan birini tercih etmek lâzımdır. Ya ırkı tercih

(228) Y.a.g.e., s. 45

(229) Y.a.g.e., s. 46-47.

(230) Y.a.g.e., s. 49

edeceksiniz, ya harsı" diyerek, ırk ve kan tercih edildiği zaman kendisinin ve Vasıf Bey'in bu ölçüye uymayacağını belirtir. Ayrıca halkın nazarında "Şark'dan gelen Kürt, cenuptan gelen Arap, Rumeli'den gelen Arnavut Karadeniz sahillerinden gelen Lazdır" diyen Hamdullah Suphi, halkın yargısının ölçü alınması halinde Türk'ün sayısının korkulacak kadar azalacağını söyler. Bu sebeple "Türk Ocağı'nın vazifesi Türklerin adedini azaltmak değil artırmaktır, Türkleri dağıtmak değil, toplamaktır" diyen Hamdullah Suphi milliyette esas olanın "ırk ve kan değil, seciye, şuur, terbiye ve bir kelime ile hars zihniyeti" olduğunu vurgular.⁽²³¹⁾

Tartışmalara son vermek için bir konuşma yapan kongre başkanı Ahmet Ağaoğlu, Türk kavramının açık bir şekilde ortaya çıkmamasını, ülkede milli bilinç eksikliğine bağlar ve bu ortaya çıksaydı, Türkçülük cereyanına ve Türk Ocağı'na ihtiyaç kalmayacağını söyler.⁽²³²⁾ sonuçta Ocak yasasının 5.maddesi, "Neslen Türk olan veya hars dolayısı ile tamamen Türk duygusu ve Türk dileği besleyen ve mazileriyle Türklüğe bağlı olduklarını isbat etmiş bulunan her kadın ve erkek Türk Ocağı'na aza olabilirler" şeklinde ekseriyetle kabul edilmiştir.⁽²³³⁾ Ocağın Türk'ün tarifi konusunda yasasında yer alan bu maddeden de anlaşılacağı gibi, milliyet konusunda son derece toleranslı davranılmasını savunan delegelerin görüşleri hakim olmuştur. Yusuf akçura'nın maddeye "Türkçe konuşan" kaydının ilave edilmesi teklifi dahi kabul edilmemiştir.⁽²³⁴⁾ Kongre'de Türk'ün tanımı konusunda son derece toleranslı ve birleştirici bir yaklaşımla kültür ve zihniyet temeline dayanan bir Türk anlayışının ağır bastığı görülmektedir. Bu durum yani, Ocağa üye olmak için din ve dil gibi şartların getirilmemiş olması yeni rejimin 1924 Anayasası ile ortaya koyduğu Türk tanımının paralelinde

(230) Y.a.g.e., s. 49,47-48, 50

(232) Y.a.g.e., s. 53-54.

(233) Y.a.g.e., s. 56, Türk Ocağı Yasası (1924) s. 2.

(234) Akçura, gerekçesinde "çünkü neslen Türk olupda Türkçe konuşmayanlar da vardır. Bu kaydın konulması falledi olur" demektedir. Y.a.g.e., s. 43.

bir anlayışı benimsediklerini de ortaya koymaktadır. Zaman zaman Türk Ocakları'nda ırkçı bir yaklaşımın söz konusu olduğu yolunda suçlama ve yorumların yapılmasına rağmen, bu davranışların ferdi hareketler olarak kaldığı, müessesenin tamamına şamil olmadığı anlaşılmaktadır.⁽²³⁵⁾ Çünkü Ocak yasasındaki bu anlayış 1927 yılındaki değişikliklere rağmen aynen muhafaza edilmiş, genelde ırkçı bir yaklaşım rağbet görmemiştir.⁽²³⁶⁾

Cumhuriyet döneminde, yeni rejim ile Türk Ocakları içindeki aydınların millet ve Türk tanımlarındaki en önemli fark siyasi birlik kavramıdır. Çünkü millet anlayışlarında coğrafya'dan ziyade kültürel unsurların hakim olduğu Türkçü aydınlarda, bu anlayışın tabii sonucu olarak siyasi sınırların milletleri bölemeyeceği anlayışı hakimdir.⁽²³⁷⁾ Bu sebeple Cumhuriyet döneminde de kültürel ve duygu birliği açısından bütün Türklük anlayışı Türk Ocakları camiası içinde yaşamaya devam etmiştir. Zaten Cumhuriyet döneminde Türk Ocakları'nı yeniden teşkilatlandıran ve fikri liderliğini yapanlar Osmanlı dönemindeki aydınlardır. Bu aydınlar yukarıda belirtildiği gibi yeni rejimin hizmetinde olmakla beraber, dış Türklere olan ilgi ve sempatilerini sürdürmüşlerdir. Ayrıca Rusya'daki Türklerin milli mücadelelerine öncülük etmiş, Mehmet Emin Resulzâde, Zeki Velidi (Togan), Sadri Maksudi (Arsal), Zakir Kadirî (Ugan), Ayaz İshaki gibi aydınların da Türkiye'ye sığınmak zorunda kalmaları ve Türk Ocakları

(235) Bu konuda Hamdullah Suphi, ırkçılığı ölçü alan bazı kimseler . annem Çerkez diye, beni Türk saymamaya kalkışıyorlar. Türklük uğrunda bu kadar çalışmış ve bunu kendisine ideal edinmiş bir insan nasıl Türk sayılmaz" demektedir. Müstecip Ülküsal, "Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Dobruca Türkleri", Emel, Sayı: 35, (Temmuz-Ağustos 1966) s. 37, ileride üzerinde duracağımız gibi, Hasan Rıza (Soyak), bazı zabitlerin Türk Ocağı'na üye olmak için müracaat ettiklerini ancak ırk bakımından tetkikat yapıldığından bahseder. Bkz. Bölüm V. DipnotNo: 400. Ancak böyle bir görüş Türk Ocakları bünyesinde ağırlıklı olsa, Hamdullah Suphi'nin devamlı genel/Başkan olmaları mümkün olmaması gerekir.

(236) Türk Ocakları Yasası (1927), madde 6, s.4 Abdülhak Şinasi Hisar'da, Türk Ocağı'nda "İrken Türk Olmayan Türk sayılmaz" nazariyesi bir ırkçılık yoktu. Türkiye Türkleri, Arnavut, Çerkez, Kürt vb. olarak kavmiyet iddiasında bulunmadıkça Türk sayılıyordu" demektedir. Abdülhak Şinasi Hisar, "Ocağın Doğduğu Zaman ve Mühit", s. 5.

(237) Bu anlayışı hemen hemen bütün Türkçülerin millet tanımlarında görmek mümkündür. Ayrıca Hamdullah Suphi 30 Nisan 1925'te kurultay Veda Ziyâfetinde yaptığı konuşmada bu anlayışı daha açık bir şekilde ortaya koymaktadır. O, "Siyasi sınırlar milletleri ayırır mı? Ormanın içine bir duvar çekiniz, ağaçların kökleri duvarın altından ve dallar duvarın üstünden birbirleriyle kavuştuktan sonra, hudutlar neye yarar? Bütün Türk dünyası, birlik şuurunu idrak etmeğe başlamış ve eller, uzaktaki kardeşlerin elini tutmak için mesafeler içinde uzanmıştır." demektedir. Tanrıöver, Dağ Yolu I, s. 97.

içinde yer almaları, dış Türklere olan ilginin kısmen canlı kalmasını sağlamıştır. (238)

Bu bağlamda Türk Ocakları'nın Cumhuriyet döneminde yapılan ilk genel kongresinde kabul edilen Yasasının 2.maddesinde, 1918 Nizamnamesinde olduğu gibi bütün Türklük anlayışının aynen muhafaza edilmesi bu konuda çok farklı bir değişimin olmadığını göstermektedir. (239) Ancak daha önce de belirtildiği gibi Türk Ocakları içindeki aydınların 1918 yazından itibaren siyasi anlamda bir Türk birliğinin mümkün olamayacağını anlamaları ve Türkiye üzerinde daha ihtimamla durdukları dikkate alınırsa, bütün Türklük anlayışlarının tamamen kültürel ve duygu birliği açısından devam ettiği görülür. Nitekim daha önce de değindiğimiz gibi, Ziya Gökalp dahi Türkçülüğün Esasları adlı eserinde, Türkçülüğü mefkûresinin büyüklüğü açısından Türkiyecilik, Oğuzculuk (Türkmencilik) ve Turancılık olarak üçe ayırır. Türkiye'nin artık gerçekleştiğini, bugünkü mefkûrelerinin "Oğuzların yalnız harsça birleşmeleri" olduğunu belirten Gökalp, Türkçülerin uzak mefkûresi olarak yorumladığı Turan'ın da bütün Türk gruplarını ortak bir kültürde birleştirmek olduğunu vurgular. (240) Ahmet

(238) Daha önce belirtildiği gibi, bu kişilerden Zeki Velidi (Togan) Sadri Maksudi (Arsal), Zakir Kadiri (Ugan), Türk Ocakları Hars Heyeti Üyesidirler. Türk Ocakları Yasası 1927, s.19.

(239) 1918 Nizamnamesinin 2. maddesi "Ocağın maksadı Türklerin Harsi...." şeklindedir. 1924 Yasası'nda "Türk Ocağı'nın maksadı bütün Türkler arasında ..." denilerek ayrıca bir vurgu yapılmıştır. Türk Ocağı Yasası 1924, madde 2, s.1

(240) Türkçülüğün Esasları, s. 23-27.

Ağaoğlu'da 1923 yılında eski Osmanlı imparatorluğu iddialarını bıraktıklarını, sadece bugünkü sınırlar içinde bir Türk milli vatanı oluşturmak istediklerini belirtirken,⁽²⁴¹⁾ bundan beş yıl sonra Yusuf Akçura, Türkiye Cumhuriyeti'nin Türkçülük idealinin somut ifadesi olduğunu vurgulamıştır.⁽²⁴²⁾ Hamdullah Suphi'de 1923 yılında verdiği konferansta, "Kaşgar, Türkistan, Kırım, Bakû, Azerbaycan ve bütün Türk memleketleri ile aramızda gönül ve fikir birliği vardır. Biz onların saadetleriyle mesud oluruz. Onlar bizi, biz onları arar buluruz." diyerek dışardaki Türklere olan ilginin duygu bağlamında olduğunu ortaya koymaktadır.⁽²⁴³⁾ Gene Hamdullah Suphi, Türk Ocakları'nın 1924 Kongresinin açılışında, Türk dünyasından Anayurda İstiklâl bayrağının gölgesine gelenleri selamlayarak başladığı konuşmasında, "...Burada Anadolu'da tekrar toplanıyoruz. Burada yeni bir tahammür devri geçireceğiz. Burada lehçeler birleşecek sima farkları ortadan kalkacak. Yeniden tarihin kaydettiği o değişmez Türk kudretini kendi ruhlarımızın içinde biriktireceğiz." demektedir.⁽²⁴⁴⁾

(241) Landau, Pan Türkizm..... s. 74.

(242) Akçura, Yeni Türk Devleti'nin....., s. 211-212.

(243) "Türk Ocağı'nda", YM, C.IV, Sayı: 78 (15 Haziran 1339) s. 249.

(244) 1340 Senesi Kongresi....., s. 9.

Türk Ocakları'nın 1925 Kurultayı'nda Vasıf Bey (Çınar) Türkiye dışındaki Türklere kurultayın muhabbet ve ilgisini bildirmesini teklif etmiş, ancak kabul görmemiştir. Yapılan tartışmalar sırasında Recep Zühtü Bey'in "Türkiye dışındaki Türkleri tenvir ve irşad vazifesinin Türk Yurdu" tarafından yapılmasının daha uygun olacağı görüşü kurultayda olumlu karşılanmıştır. (245)

Gerçekten Türk Ocakları'nın dış Türklere olan ilgisi bu çerçevede tamamen duygu ve kültür birliği'nin devamını sağlama ile, ilmi sahada yapılan çalışmalarla sınırlı kalmıştır. Bu konuda Türk Yurdu dergisinde dış Türklerin kültürel ve ekonomik durumları ve siyasi mücadeleleri hakkında yazılan birçok makale ile onların davaları Türkiye kamuoyunda canlı tutulmaya çalışılmıştır. (246)

(245) "Türk Ocakları [ikinci Kurultayı]", TY, C.II, Sayı: 9 (Haziran 1341), s. 255, Bu kurultayın zabıtları yayınlanmadığı için tartışmalar hakkında detaylı bilgiye sahip değiliz. TY'nda özet bilgi verilmektedir.

(246) Bu konuda TY'nda yer alan yazıların bazıları şunlardır:

A.B. (Abdullah Battal Taymas) "Türkistan'da", C.V, Sayı: 30 (Haziran 1927) s. 621-622.

A.B. "Türkistan'da ilk Özbek Tiyatrosu" C.IV., Sayı: 23 (Teşrin-i sani 1926 s. 449.

Zakir Kadri (Ugan), "Türkistan Ahvâli Hakkında Bir Tahlil", C.I, Sayı:1, (Teşrin-i sani 1340) s. 65-71.

Reşit Saffet (Atabinen) "Şimal ve Sovyet Memleketlerinde Türkçülük Tetkikleri" C.III, (Yeni seri) Sayı: 24 (Kanun-u evvel 1929) s. 3-18.

A.B. "Azerbaycan Cumhuriyetinde: Azerbaycan Edebiyatı Cemiyeti", C.IV, Sayı: 22, (Teşrin-i evvel 1926) s. 369-370.

Abdullah Battal (Taymaş) "Rusya'daki Türk Cumhuriyetleri: Dağıstan Cumhuriyeti", C.V, Sayı: 26 (Şubat 1927) s. 169-180.

A.B. "Kazakistan Cumhuriyetinde", C.IV, Sayı: 20 (Ağustos 1926) s. 190-191

A.B. "Kazan Cumhuriyetinde", C.V., Sayı: 30 (Haziran 1927) s. 622-623.

A.B. "Kırım Cumhuriyeti" C.V, Sayı: 29 (Mayıs 1927) s. 464-476

"Özbekistan'da" C.V, Sayı: 29 (Mayıs 1927) s. 521-522. Sayı: 30 (Haziran 1927) s. 620

A.B. "Azerbaycan Cumhuriyetinde", C.V, Sayı: 30 (Haziran 1927) s. 615-619.

Ayaz İshaki "Bütün Türklere Yüksek Bir Türk Dilinin Vücuda Gelmesi Mümkün müdür?" C.III, Sayı: 14 (Teşrin-i evvel 1925) s. 148-152.

Mehmet Fuad (Köprülü) "Azerbaycan Atalar Sözü" C.V. Sayı: 27 (Mart 1927) s. 287-288.

"İrak Türklerine Dair Malumat" C.V (Yeni seri) Sayı: 31 (Temmuz 1930)

Reşit Saffet (Atabinen) "İran'da Türk Katliamı" C.III, (Yeni seri) Sayı: 20 (Ağustos 1929) s. 54.

Türk Yurdu'nun yanısıra, 1927 Kurultayı'nda her yıl Türk Yılı yayınlanması kararlaştırılmıştır.⁽²⁴⁷⁾ Yusuf Akçura tarafından hazırlanan ve 1928 yılında bir defa yayınlanabilen bu eser dünyadaki Türkler ve Türkçülük hareketi hakkında önemli bir kaynak oluşturmaktadır.⁽²⁴⁸⁾

Kültürel ve ilmi çalışmalar açısından dış Türklere olan ilgi ve desteğin dışında, Türk Ocakları'nın bu konuda daha aktif olması gerektiğini savunanlar da vardır.⁽²⁴⁹⁾ Ayrıca Landau, Cumhuriyet döneminde Azerbaycan, Türkistan ve Bulgaristan'daki Türklerden, Türk Ocakları'nın kendi bölgelerinde şubeler açmasını isteyen çağrılar aldığını söylemektedir.⁽²⁵⁰⁾ Ancak bu konudaki deliller kanaat sahibi olmak için yeterli değildir.⁽²⁵¹⁾

(247) Türk Ocakları 1927 Senesi Kurultayı...., s. 60-62.

(248) Akçuraoğlu Yusuf (Toplayan) Türk Yılı, Yeni Matbaa, İstanbul 1928 Eserin Yusuf Akçura tarafından yazılan "Türkçülük" bölümü, bu konuda temel kaynaklardan biridir. Yeni Türk Devletinin Öncüleri 1928 Yılı Yazıları, adıyla kültür bakanlığında yeniden yayınlanmıştır. Çalışmacı bu nüsha sık sık kullanılmıştır.

(249) Y.M., 'da 1923 yılında yayınlanan bir okuyucu mektubunda 30 milyon Türk hür bir vatana malik değildir" denilmekte Türk Ocakları'nın bunu düşünerek teşkilat yapması istenmektedir. H.Nihal adlı mektup için bkz. "Suallerimiz ve Cevaplar" s.444, Rüşni Bey İstanbul Türk Ocağı'nda verdiği bir konferansta, Azerbaycan'daki ırkdaşlarımızı kurtaralım dört milyon Türk bizi bekliyor demektedir. "Türk Ocağı'nda Konferans" YM, C. IV Sayı: 81 (Ağustos 1923) s. 317.

(250) Landau, Pan-Türkizm...., s. 75, Georgeon'da aynı müracaatların yapıldığını fakat Türk Ocakları yöneticilerinin bunu reddettiklerini belirtmektedir. Georgeon, "Les Foyers Turcs.." s. 200-201.

(251) Cumhuriyet döneminde, Bulgaristan ve Kıbrıs'ta (Kardeş Ocağı, Türk Ocağı gibi) Türk Ocaklarına yakın derneklerin varlığı bilinmektedir. Ancak bunlarla irtibatı ve diğer bölgelerden müracaatlar hakkında belge mevcut değildir. Arşivde sadece Bulgaristan'da eski Cuma Mekâtibî İslâmiye Encümen Reisi Hüseyin Avniye, Türk Ocakları Reisinin yazdığı bir mektup vardır. Mektupta 50 adet iane biletinin Türk parasıyla tutarı olan 26 lirayı gönderdiği belirtilmekte ve çalışmalarında başarılar dilenmektedir. Bu mektuptan da karşılıklı yardımlaşmanın ve irtibatın açık rejimlerin olduğu ülkelerle devam ettiği anlaşılmaktadır. 30.12.1340 tarihli mektup için bkz. C.A., Dolap: 3, Dosya 56-1, Belge: 25.

Ancak, dış Türklere olan bu ilgi ve desteğin, siyasi manada yanlış anlaşılmaya sebep olacak şekilde yoruma açık olması, üstelik yeni rejimin felsefesi ile çelişkili görünmesinin yanısıra, sınırları içinde çok sayıda Türk'ün yaşadığı Sovyetler Birliği'nin rahatsızlık duyması da muhtemeldir. Sovyetler Birliği'nin bu rahatsızlığı Türkiye'ye resmen bildirip bildirmediği bilinmemekle beraber 1927 yılında Türk Ocakları'nın CHF ile bütünleşme sürecine paralel olarak ideolojik açıdan faaliyet sahasını sınırlandırma gereği duyulmuştur. Nitekim bu konuda ilk ikaz doğrudan Başbakan İsmet (İnönü) Paşa tarafından yapılmıştır. Türk Ocakları Genel Merkez binasının 21 Mart 1927'de yapılan temel atma töreninde konuşan İnönü, "... milliyet fikriyle biz bütün mesaimizi vatan hudutları dahilinde feyyaz bir istikamete teksif imkânı buluyoruz." diyerek Türk Ocaklarının ideolojik açıdan faaliyet alanının sınırlanması gereğine işaret eder.⁽²⁵²⁾ Bundan bir ay kadar sonra 23 Nisan 1927'de yapılan Türk Ocakları Dördüncü Kurultayı'nda, Yasasının 2.maddesi, "Türk Ocağı'nın maksadı milli şuurun kuvvetlendirilmesine, medeni ve sıhhi tekâmülün teminine ve milli iktisadın inkişafına çalışmaktadır. Türk Ocakları'nın fiilen iştigal sahası, Türkiye Cumhuriyeti hudutları dahiline münhasırdır." şeklinde değişikliğe uğrayarak bütün Türklük anlayışından ideolojik açıdan dönüşüm

(252) Hakimiyet-i Milliye, 22 Mart 1927

resmileştirilmiştir.⁽²⁵³⁾ Yukarıda belirtildiği gibi, CHF ile bütünleşme maddesi ile aynı zamanda yapılan bu değişiklik kurultay delegelerinin oy birliği ile tartışmasız kabul edilmiştir.⁽²⁵⁴⁾ Türk Ocakları'nın milliyetçilik anlayışında meydana gelen bu köklü sayılabilecek değişiklikte yönetimle organik yakınlaşmaya paralel olarak ideolojik birliktelik de sağlanmıştır. Bu değişikliği, Türk Ocakları içinde 1918 kongresinden itibaren faaliyet sahasının Türkiye olması gerektiği yolunda tartışmaların varlığı dikkate alınır, sadece yönetimin baskısı ile izah etmek eksik kalır.⁽²⁵⁵⁾ Ayrıca Türkiye'nin batı ülkeleri ile henüz ilişkilerinin normalleşmediği dış politikasının ağırlıklı olarak Sovyetler Birliğine dayandığı bir dönemde, kültürel manada da olsa bütün Türklük anlayışından rahatsız olan Sovyetleri gücendirmemek için böyle bir değişikliğe ihtiyaç duyulmuş olabilir.⁽²⁵⁶⁾ Diğer taraftan aynı zamanda yapılan bir başka değişiklikle CHF'nin kültür şubesi haline getirilen ve dolayısı ile resmi

(253) Türk Ocakları Yasası 1927, s. 1

(254) Türk Ocakları 1927 Senesi Kurultayı..., s. 396.

(255) Bu konuda Ahmet Ferit (Tek), Halide Edip (Adıvar) ve 1918 kongresindeki tartışmalar için bkz. Bölüm III, /C, IV/ 2-b.

(256) Bilindiği gibi 16 Mart 1921 tarihli Türk-Sovyet Anlaşmasının 8. maddesi ile taraftar kendi toprakları üzerinde, öbür ülkenin aleyhine çalışacak örgüt ve grupların kurulmasını ve yerleşmesini hiçbir zaman kabul etmeyecekti. 17 Aralık 1925 Tarihli Türk-Sovyet Dostluk Anlaşmasına ek mektupta da 16 Mart 1921 tarihli anlaşma esas olacak denilmektedir. İsmail Soysal, Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları I, Cilt Ankara 1983 s. 34, 270. Bu anlaşmaya dayanarak Sovyet yöneticilerinin Türkiye'ye bir ikaz yapıp yapmadıkları kesin bilinmemekle beraber, Ocak yasasının sınırlandırılmasında Sovyet Faktörünün rol oynadığına işaret edenlerde vardır. Paul Gentizon, Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu, Ankara 1983, s. 67, Georgeon, "Les Foyers Turcs...." s. 201.

bir cemiyet hüviyeti kazanan Türk Ocakları'nın faaliyet sahasını Türkiye ile sınırlandırarak, yeni rejimin milliyetçilik anlayışı ile uyumlu hale getirilmesi, dönemin şartları içinde değerlendirilirse normal bir gelişme olarak görmemiz gerekir. Nitekim bu değişikliği yorumlayan Falih Rıfkı, Ocağın Turancılık ve Türkler arasında kültür birliği kurulması amacının büyük bir Asya İmparatorluğu kurulması davası ile karıştırıldığını, sonuçta Ocağa yabancıların şüphe ile baktıklarını, bu sebeple artık hiç kimsenin Ocağı imparatorluk niyetli olarak suçlayamayacağını belirtir. (257)

Hamdullah Suphi, 9 Ocak 1928'de Türk Ocakları Merkez ve Hars Hey'etleri şerefine verilen ziyafette yaptığı konuşmada, milliyetperverliğin bir fikir hareketi olduğunu, fikirlere sınır çizilemeyeceğini ancak, memleketler açısından Türk milliyetçiliğinin fütühatçı olmadığını vurgulayarak şöyle demektedir: "Türk Ocağı milli hudutların haricinde fiili hiçbir yayılma sahası kabul etmemiş ve etmeyecektir. Türk Ocağı harsî, içtimâî bir hareketi temsil eder. Temsil ettiği harsî ve içtimâî milliyetçilik silâhsızdır... Türk Ocağı kurulduğu günden beri milliyetçi, halkçı, garpçı ve inkılâpçı bir fikir cereyanının menbaı olmuştur." (258) demektedir. Hamdullah Suphi daha sonraki yıllarda da Türk Ocakları'nın hiçbir zaman siyasi hudutların dışında bir gelişme maksa-

(257) Falih Rıfkı (Atay) "Ocaklar" TY, C.V, Sayı: 28 (Nisan 1927) s. 410-411.

(258) Tanrıöver, Dağ Yolu I, s. 10-11.

dında olmadığını vurgulamıştır. (259)

Gerçekte, Türk Ocakları tarafından savunulan kültürel manadaki bütün Türklük anlayışının Türk Tarih Tezi'nin, Türklerin Orta Asya kökenleri ve dünyada kurdukları medeniyetler konusunda vurguladığı noktalarda yaşadığı ve yukarıda belirtildiği gibi Atatürk'ün de daha sonra, dış Türkler davasını öncelikle bir kültür meselesi olarak ele alması, onların davalarıyla şartların ve imkanların elverdiği ölçüde ilgilenilmesi gerektiğini vurgulaması dikkate alınır, yapılan yasa değişikliği ile daha çok suçlamalara meydan vermeme endişesi ile hareket edildiği görülür. Bu konuda devletin olduğu kadar, yönetim ile yakın ilişki içinde bulunan Ocak yöneticilerinin de ihtiyatlı davranışlarını dikkate almak gerekir.

Türk Ocakları'nın milliyetçilik anlayışı içinde çağdaşlaşma önemli bir yer tutar. Ancak Ziya Gökalp'den mülhem medeniyet-kültür ayrımı üzerinde, Cumhuriyet döneminde pek durmadıkları görülmektedir. Bu konuda Hamdullah Suphi, daha 1923'te Türk Ocağı'nı, Doğu'da Batı'nın mümessili olarak nitelemiş, medeniyetin bir olduğunu, sadece şeklinin başka olduğunu, ancak Türk Ocağı'nın medeniyetin batıdaki şeklini istediğini vurgulamıştır. (260) Hamdullah Suphi 14 Şubat 1925'te T.B.M.M.'nde yaptığı bir konuşmada da: medeniyetin bir bütün olduğunu, bir memlekete girerken

(259) Hamdullah Suphi Tanrıöver, "Türk Ocakları'nın Tarihi, Neler İstiyorduk ve Hala Neler İstiyoruz", TY, Sayı: 308 (Şubat 1965) s.2.

(260) "Türk Ocağında" YM, C.IV, No: 78 (15 Haziran 1339) s. 249.

hiçbir zaman seçim yapılamayacağını, gümrüklere uğramayacağını açıkça ortaya koyar.⁽²⁶¹⁾ Benzer fikirleri savunan Ahmet Ağaoğlu'da, Avrupa medeniyeti'nin diğer medeniyetlere üstün geldiğini, bizimde, "...kurtulmak, yaşamak, idame-i mevcudiyet etmek istiyorsak, hayatımızın heyet-i umûmiyesi ile -bazı müesseselerimizle değil- kafamız, kalbimiz, tarz-ı terâkkimiz, zihniyetimiz itibariyle de ona uymalıyız." demekte ve başka kurtuluş yolunun olmadığını vurgulamaktadır.⁽²⁶²⁾ Diğer taraftan, Türk Ocakları Mesai Programında da, "Türk Ocakları'nın dar milliyetperver" olmadığı, "Şarka ve Asya'ya mahsus olan ölü muhafazakârlığın aleyhine daima bir cereyan uyandırır." denilmekte ve "medeniyetçilikte Ocağın şiarı, Türk milleti garp ailesine ve garp medeniyetine mensup bir ferttir ve garp medeniyeti içinde tekâmül edecektir." şeklinde vurgulanır.⁽²⁶³⁾

Cumhuriyet döneminde medeniyeti bir bütün olarak gören ve çağdaş milletler seviyesine ulaşmak için mutlaka alınması gerektiğine inanan Türk Ocakları mensupları, bu konuda Ocaklara önemli bir görev düştüğünü de belirtmektedirler. Yukarıda da belirtildiği gibi yeni dönemde Türk Ocakları'nın doğu medeniyetinden batı medeniyetine geçişte Türk milletine, bu geçiş döneminde rehberlik yapmaya mecbur olduğunu, Türk Ocakları'nın

(261) T.B.M.M'nde erzurum Milletvekili Ziya Hoca'nın "Tehlike var Garp medeniyetini rezaletleri ile beraber alıyoruz" demesi üzerine Kürsüye çıkan Hamdullah Suphi, "Karşımızdakiler zannediyorlarki, medeniyet, bir kıtadan diğer bir kıtaya geçerken gümrüklere uğrar. Ziya Efendi Hazeratı ile beraber bir komisyon teşkil ederiz.... dışarıdan içeriye ne gelirse madde madde görürler. O gelen ne? Lokomotif. Buyursun içeri, Bu gelen ne? Dans. Kabul etmiyoruz, kapı dışarı.... medeniyetler bir memlekete girerken gümrüklere uğramaz. Şunun bunun müfalaasını almaz. tasvibini beklemez..." demektedir. Konuşmanın tam metni için bkz. Tanrıöver, Dağ Yolu 1, s. 44-64. Meclis bu nutku çoğaltarak ülkenin her tarafına yaymaya karar vermiştir. Tarık Zafer Tunaya, bu nutku Meclis içindeki İnkılâpçı-Muhafazakâr grupların doğrudan doğruya batılılaşmak konusundaki çatışmalarında çarpıcı bir örnek olarak vermiştir. Tunaya, Batılılaşma Hareketleri, s. 107-108.

(262) Ahmet Ağaoğlu, Üç Medeniyet, İstanbul 1972, s. 13, Bilindiği gibi Ağaoğlu'nun bu yazı serisi, Türk Yurdu'nda C.I, Sayı: 1 (Teşrin-i evvel 1340)'da başlamış, aralıklarla 7 sayı halinde tefrika edilmiş ve C.III, Sayı: 17 (Mart 1926)'da son bulmuştur.

(263) Türk Ocakları Mesâi Programı, s. 18-23

yeni medeniyetin yayıcısı, rehberi ve yardımcısı olacağını açıkça vurgulamaktadırlar. (264)

Diğer taraftan Türk Ocakları içindeki aydınlar, Komünizm ve Faşizm gibi ^{bu dönemde olan} popüler ideolojilerin de karşısında yer almışlardır. Bu ideolojilerin milletin ve Türkiye'nin şartlarına uygun olmadığını bu sebeple mücadele etmeleri gereği üzerinde durmuşlardır. Bu konuda, 1923'te YM'da yayınlanan bir yazıda, Türk Ocakları'nın irtica ve komünizme karşı Türklüğü muhafaza etmesi gerektiği vurgulanırken, (265) Hasan Ferid (Cansever), "kanaatime göre, Ocaklı komünist cereyanın memlekete girmemesi için muhafızlık vazifesini derûhte etmeli ve Ocaklı denilince komünizm aleyhtarlığı anlaşılmalıdır." demektedir. (266) Bu dönemde M.Zekeriya (Sertel) ve Nazım Hikmet'in "Putları Yıkıyoruz" şeklinde başlattığı kampanya'ya karşı, (267) mücadeleye girişen Hamdullah Suphi, bunların gerçek amaçlarının vatan ve milliyetin temellerini yıkarak yerine "Bolşevik dininin putlarını" dikeceklerini, bu sebeple gerçek amaçlarının iyi anlaşılması gerektiğini anlatan uzun bir yazı yazar. (268) 11 Kasım 1930'da da Türk Ocağı'nda verdiği konferansta da, Bolşevizmin memleketi doğacak, sınıf kavgaları, bunalımlar ve ayaklanmalar ortasında kapıları ardına kadar düşman istilalarına açacak kötü cereyanlar karşısında Türk gençliğini uyanık olmaya, milli müesseselere irtica kadar ve ondan daha fazla düşman olan Bolşevik cereyanına karşı mücadele etmelerini vurgular. (269) Bu sırada, yönetimin 1927 ve 1929 yıllarında komünizm faaliyetleri yapan birçok kişiyi tutukladığı ve sert tedbirler aldığı dikkate alınır, Türk Ocakları camiasının bu konudaki hassasiyetinin yönetim tarafından da açıkça

(264) Türk Ocakları 1340 Senesi Kongresi...., s. 13, Mesai Programı, s. 20 Tanrıöver, Dağ Yolu 1 s. 101.

(265) "Suallerimiz ve Cevaplar", YM, s. 444.

(266) Hasan Ferit (Cansever), Ocak Mesaisi Hakkında 1927 Kurultayına Arz Edilen Tekliflerim, Ankara 1928, s. 111.

(267) Bu kampanya'da, Abdülhak Hamid, Mehmet emin (Yurdakul) ve Hamdullah Suphi'ye karşı eleştiriler yöneltilmektedir. Tevetoğlu, Hamdullah Suphi...., s. 180-183.

(268) Hamdullah Suphi (Tanrıöver) "Putlar Nasıl Kırılır?", İkdam, 7 Temmuz 1929.

(269) Tanrıöver, Dağ Yolu 2, s. 46-49, Bu sırada Türk Ocağında toplanan üniversiteli gençler "komünizm ruhunu Türk gençliğine maletmek isteyenleri" protesto ettiklerini vurgulayan bir bildiri yayınladılar ve fiili müdahaleye kadar varan olaylar çıkar. Bkz. İlhan Darende-lioğlu, Türkiye'de Milliyetçilik Hareketleri, 3.B. İstanbul 1977, s. 60-61.

destek gördüğü anlaşılmaktadır.⁽²⁷⁰⁾ Ayrıca Türk Ocakları içindeki aydınlar, faşizm ile milliyetçilik anlayışlarının farklı olduğunu, Ocaklıların hiçbir zaman faşizm taraftarı olamayacağını bu hareketin de karşısında tavır alınması gerektiğini vurgulamıştır.⁽²⁷¹⁾

(a) Milli Birlik ve Bütünlüğü Sağlama Konusundaki Görüşleri

Türk vatanının müdafaası ve Türk kültürünün bu vatan içinde mutlak hakimiyetini sağlayarak milli birlik ve beraberliğin temini ile modern bir millet yaratmak, Türk Ocakları'nın milliyetçilik anlayışı içinde önemli bir yer tutar. Zaten siyasi birliğin sağlanmasından sonra, kültür birliği yoluyla modern bir cemiyet haline gelme çabası bütün milliyetçi hareketlerin değişmez programı olmuştur.⁽²⁷²⁾ Bu bağlamda devletin Türkçülük vurgusunu artırdığı Şeyh Sait İsyanından sonra⁽²⁷³⁾ ülke içinde kültür birliğinin sağlanması ve Türkçenin yaygınlaştırılması ile homojen bir toplum yaratılması konusu Türk Ocakları içinde öncelikli bir konu haline gelir. Türk Ocakları içinde 1926 Kurultayı'nda ciddi olarak ele alınan bu konuda; ülkede henüz Türkçe konuşmayan dolayısı ile kendilerini Türk olarak görmeyen grupların olduğu, bunların millet bütünlüğüne entegre

(270) Bu dönemdeki komünizm faaliyetleri ve yönetimin tavrı konusunda bkz. Fethi Tevetoğlu, Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler (1910-1960), Ankara 1967, s. 394-436.

(271) Hasan Ferid, Ocak Mesaisi Hakkında Tekliflerim..., s. 112. Bu konuda Dr.Reşit Galip, kendisine sorulan bir soru üzerine Faşizmin irticacı, adı politikacılık ve emperyalist olduğunu, Ocakcılığın ise inkılâpçı, temiz vatancı ve hudut bekçisi olması hasabıyla aralarında büyük farklar bulunduğunu belirtmektedir. "Türk Ocakları'nın Mesaisi Gelişiyor" Cumhuriyet, 2 Haziran 1926, ancak daha sonra Hamdullah Suphi, Merkez binasının açılışında yaptığı konuşmada, milliyetçilik ve sınıf mücadelesinin reddi konularında iki hareket arasında müşterek noktaların bulunduğuna işaret eder. Konuşma metni için bkz. Tanrıöver, Dağ Yolu 2, s. 85-108, Özellikle Faşizme bakışı s. 99-100.

(272) Güngör, Türk Kültürü..., s. 25.

(273) 26 Nisan 1925'te Başbakan İsmet (İnönü) Paşa, kendisini ziyaret eden Türk Ocakları delegelerine yaptığı konuşmada, "...Vazifemiz Türk vatanı içinde bulunanları behemahal Türk yapmaktır. Vatanı hizmet edeceklerde arayacağımız evsaf herşeyden evvel o adamın Türk ve Türkçü olmasıdır" demiştir. Vakit, 27 Nisan 1925, İsmet Paşa'nın konuşmasını Şeyh Sait İsyanına bağlantılı olarak değerlendiren Mehmet Asım, "...itiraf etmek lâzımdır ki, Türk ve Türkçülük siyaseti bu defa olduğu kadar hiçbir zaman vuzuh ve serahatle ifade edilmemiştir. Hiçbir zaman hiçbir devlet ve idare adamı tarafından Türkçülük prensibi bu kadar kuvvetle ortaya konulmadığını belirten Asım, bu konuşmanın "tarihi millimizde mühim bir merhale" olduğunu belirtmektedir. Mehmet Asım, "Türkçülük Siyaseti", Vakit, 29 Nisan 1341, (1925).

edilmesi gerektiği noktasından hareket edilir.

Bu gruplar iki kategoride ele alınır. Birinci grupta, Müslüman olmayan Rum ve Yahudiler gibi ülkenin iktisadi hayatına hakim olan azınlıklar ele alınır. Bu grupların sayıları az olmakla beraber, İzmir, Trabzon, Mersin ve İstanbul gibi büyük merkezlerde ülkenin iktisadi hayatına hakim olduklarına dikkat çekilir.⁽²⁷⁴⁾ Azınlıklara karşı alınabilecek en önemli tedbirin Türklerin iktisadi hayata ve sermayeye hakim olmaları için çalışmalar yapılması olarak görülür.⁽²⁷⁵⁾

İkinci grupta, ülkemizde yaşayan ve Türkî halklar olarak^(*) niteleyebileceğimiz Boşnak, Arnavut, Çerkes ve Kürt asıllı vatandaşların durumları ele alınır. Bunlar içinde Balkanlardan ve Kafkasya'dan göçmen olarak Türkiye'ye gelen Boşnak, Arnavut ve Çerkez'lerin kendi dil ve adetlerini yaşattıkları, hatta Kırklareli, Kocaeli, Kütahya ve İzmir gibi şehirlerde ayrı mahallelerde toplu halde yaşadıklarına işaret edilir.⁽²⁷⁶⁾ Fakat bu unsurların Türklerle çevrili bölgelerde yaşaması hasebiyle milli

(274) Bu konuda, Trabzon delegesi Mustafa Rüştü, Salihli Delegesi Zahid ve Mersin delegesi Nazım Beyler'in konuşmaları için bkz. Türk Ocakları Üçüncü Kurultayı..., s. 202, 213-214, 220.

(275) Bu konuda II. Meşrutiyet devrinden itibaren hassas davranan Türkçü aydınlar bilindiği gibi, "milli iktisat" politikasının savunmaktadırlar. Cumhuriyet döneminde de Yusuf Akçura, "Türkiye'nin istiklali, ancak Türkiye'yi istismar eden sermayenin Türk olmasıyla kaımdır." diyerek yabancıların ve azınlıkların elinde bulunan şirketlerin Türkleştirilmelerini savunur. "Türk Ocakları Şunu" TY, C.1, Sayı: 4 (Kanun-ı sani 1340) s.338-339 1926 Kurultayında da azınlıkların iktisadi hayata hakim oldukları bölgelerde Türk sanayici ve tüccarları ile işbirliği yaparak tedbir alınması, hükümetin de bu konularda tedbir alması istenir. Türk Ocakları Üçüncü Kurultayı, s. 232-233.

(*) Bu kavram günümüzde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri için kullanılmakla beraber, yanlış kullanıldığı kanaatindeyiz. Burada Türkî kavramı, yüzyıllarca Türk kültür dairesi içinde yer almış, birçok konuda ortak anlayışı benimsemiş, Türklerle kader birliği etmiş toplumlar için kullanılmıştır.

(276) Türk Ocakları Üçüncü Kurultayı..., s. 177-178, 191.

bünyeye çabuk entegre olacakları, buralarda Türkçenin yaygınlaştırılması ve Ocakların iyi çalışması halinde problemin ortadan kalkacağı inancı hakimdir. (277)

Fakat en önemli meselenin Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgesindeki unsur olduğu, Şeyh Sait isyanının yarattığı tedirginlik içinde dile getirilir. Bu konuda 1926 Kurultayında Mesai Encümeni adına bir konuşma yapan Van delegesi İshak Refet (İşıtman), Türkçeden başka dil kullananların özellikle Doğu vilayetlerinde yaygın olduğunu, halbuki Osmanlıların bölgeyi aldıkları zaman büyük kısmının Türklerle meskûn bulunduğunu belirtir. Bu gün Ahlat ve Vangözü çevresinin dışında kalan bölgede Karakeçililer, Serkanlar, Türkanlar başta olmak üzere Bitlis ve Diyarbakır arasında kalan Türkmenlerin geçmişte yapılan ihmallerin sonucu Kürtleştiğini vurgular. Geçmişte Çarlık Rusyası ve İngiltere'nin Ermenileri olduğu kadar Kürtleri de kışkırttığını, bu amaçla özel teşkilatlar kurduklarını belirten İshak Refet, "Bütün nazar-ı dikkatimizi şarktaki bu çıbanı izaleye uğraşmazsak memleket elden gidecektir." demektedir. (278) Yusuf Akçura'da bir tarafımızın deniz olması sebebiyle asıl dayanacağımız kara tarafındaki kardeşlerimizle alâkamızı kesmek için, başta Kürtler olmak üzere bir takım anasırlar icad edildiğine işaret eder. (279) Tekrar söz alan

(277) İzzet Ulvi, bu unsurların topluca yaşamalarının engellenmesini, kendi dil ve kıyafetlerinin kullanılmasının yasak edilmesini teklif etmesine karşı, Hamdullah Suphi; sadece dillerini izale etmeye çalışmanın yeterli olacağını, iskân politikasına gerek bulunmadığını, bu meselenin kısa zamanda haledilebileceğini savunur. Bu konudaki fikirleri için bkz. Türk Ocakları Üçüncü Kurultayı...., s. 179, 181, 209-211, Ancak aynı konuda belirli bir politika takip edilmediği için ülkede "Bir Arnavut mahallesi, bir Boşnak, bir Çerkez köyünün çok fena manzaralar olduğu 1928 kurultayında İshak Rafet tarafından dile getirilmektedir. Türk Ocakları 1928 Senesi Kurultayı Zabıtları, s. 103-105.

(278) Türk Ocakları Üçüncü Kurultayı...., s. 179-181.

(279) Y.a.g.e., s. 197.

İshak Refet, Türkiye'yi bölmek ve kardeş milletlerle ilgilenmesini önlemek için özellikle İngiltere'nin Kürdleri, Arapları, Nasturileri Türkiye'nin başına bela edeceğini, bu sebeple hükümetle beraber, Türk Ocaklarının bilhassa dikkatini doğuya çevirmesi gerektiğini vurgular.⁽²⁸⁰⁾

Başta Kürtler olmak üzere diğer Türkî halkların millet bütünlüğü içine entegre edilmesi ve Türkleştirilmeleri konusunda ortaya koydukları çözümler ağırlıklı olarak Türkçe konuşmalarının sağlanması noktasında odaklaşmaktadır. Bu konuda hükümetle işbirliği yapılarak çalışılmasını, ülkede Türkçeden başka dil konuşulmasını yasaklayan bir kanun çıkarılmasını teklif ederler.⁽²⁸¹⁾ Başta Besim Atalay olmak üzere bazı delegeler Türkçe konuşmayanlar hakkında zorlayıcı tedbirler alınmasını savunurken,⁽²⁸²⁾ Hâmdullah Suphi, Samih Rifat, Yusuf Akçura gibi aydınlar zorlayıcı tedbirlerin netice vermeyeceğini belirtirler.⁽²⁸³⁾ Türk Ocakları'nın, Türkçe'nin yaygınlaştırılması konusundaki genel politikası da zorlayıcı tedbirlere başvurulmaması şeklindedir. Nitekim Türk Ocağı Merkez Heyeti de yayınladığı tamimde; "Bütün vatandaşların Türkçe konuşmasını bir emel

(280) Y.a.g.e., s. 184-186.

(281) Bu konuda ilk kanun teklifi 1926 Kurultayında daha tartışmalardan önce Çal delegesi Şakir Turgut'ın gelmiştir. O teklifinde, Türkçeden başka bir dille konuşanların cezalandırılmasını ister. Y.a.g.e., s. 72, 1927 Kurultayında Sultanhisar delegesi Enver, Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde Türkçeden başka dil konuşulmasını hükümetin yasaklamasını, Sirt delegesi Hüseyin İbrahim Valilerin bu konuda tamim yayınlamalarını ister. Hâmdullah Suphi'de Doğuda hükümetle beraber çalışmak üzere teşkilat yaptıklarını bu konu ile meşgul olduklarını belirtir. Türk Ocakları 1927 Senesi Kurultayı, s. 122, 277, 280, 1928'de ise Salihli delegesi Sinan Hamit, Türkiye'de devlet kanunları ile Türkçe konuşulmasını mecburi kılmak için yaptığı teklif'de reddelir. Türk Ocakları 1928 Kurultayı..., s. 210-211.

(282) Türk Ocakları 1928 Kurultayı..., s. 151-152.

(283) Bu konudaki fikirleri için bkz. Türk Ocakları Üçüncü Kurultayı..., s. 196-198, 210, Türk Ocakları 1928 Kurultayı, s. 151-152, 172-173, 210-211.

telakki etmekle beraber, Ocağımız "... bu maksadın husûlü için cebir ve şiddet kullanılmasını tavsiye etmek şöyle dursun, tasvip bile etmez." diyerek zorlayıcı tedbirlere karşı olduğunu kamuoyuna duyurmuştur.⁽²⁸⁴⁾ Türkçenin ülkede yaygınlaştırılması için Türk Ocakları'nın Doğu Anadolu'ya yönelerek dil okulları açması, konferanslar vermesi, belediyelerle işbirliği yaparak bu sorunu çözmesinin daha doğru olacağı kanaati hakimdir.⁽²⁸⁵⁾ Ancak bu konuda Yusuf Akçura ve Haşim Nahid (Erbil) farklı bir yaklaşımı benimseyerek olaya daha geniş bir perspektiften bakmaktadırlar. Yusuf Akçura; daha önce Ekim 1925'te verdiği bir konferansta, Şeyh Sait isyanını bölgedeki ağa ve şeyhlerin ittifakına bağlamış, bölgede devleti hakim kılmak için bu güçlerin tasfiye edilmesini, bunun içinde mutlaka toprak reformunun yapılarak halkın ağa ve şeyhlerin mahkûmiyetinden kurtarılmasını teklif etmiştir.⁽²⁸⁶⁾ Kurultaydaki tartışmalar sırasında da, meselenin sadece dil olmadığını, bölgeler arasındaki kalkınmışlık düzeyinin farklarından kaynaklandığını belirterek, milli bütünlük için temel çözümün iktisadi kalkınmadan geçtiğini belirtmektedir.⁽²⁸⁷⁾ Haşim Nahid (Erbil) de, Türk kültürünün bölgede yerleşebilmesi için öncelikle iktisadi açıdan geliştirilmesi gerektiğine

(284) Hakimiyet-i Milliye, 9 Nisan 1928.

(285) Türk Ocakları 1927 Kurultayı, 97-98, 283, Türk Ocakları 1928 Senesi Kurultayı, s. 112-115

(286) Akçuraoğlu Yusuf, "Asri Türk Devleti ve Münevverlere Düşen Vazife", TY, C.III, Sayı: 13 (Teşrin-i evvel 1341), s. 1-16.

(287) Akçura'ya göre, Türk kültürünün ve dilinin gelişmesi için ekonomik birlik sağlanmalıydı. Çünkü ekonomik farklardan dolayı doğudaki halkımız başka dil konuşan dışardaki toplumlarla ilişki içindeydi. Türk Ocakları 1927 Kurultayı, s. 315-316.

işaret eder. (288)

Gerçekten bu sırada devletin de ülkede başlattığı "vatandaş Türkçe konuş" kampanyası ile paralel yürüyen Türk Ocakları'nın ve aydınların bu çabasından beklenen sonuç alınamaz. (289) Bunun üzerine 1928 Kurultayında, hükümetin ve belediyelerin alacağı idari tedbirlerin yanısıra, en köklü tedbir olarak Doğu ve Güney Doğu Anadolu'daki Türk Ocakları'nın güçlendirilmesi konusunda hassasiyetle durulur. Bu çerçevede başta Türk kültür merkezi durumunda olan Ahlat olmak üzere, Diyarbakır ve Siirt gibi yerlerdeki Türk Ocaklarının maddi ve elaman yönünden güçlendirilmesi, gereğine işaret edilir. (290) Nitekim Kurultayda Doğu Anadolu bölgesi için özel bir büro kurulmuş, diğer bölgelerden Merkez Heyeti için kesilen %5'lerin bu bölgeye aktarılması sağlanmış, Doğudaki Ocakların temel amacının Türk kültürünü ve dilini yayarak milli birliği güçlendirmek olduğu, batı bölgelerinden iyi yetişmiş elamanların bu bölgelere gönderilerek "Türk vatanının ve istiklâlinin o taraftan tehdit edildiğinin farkında olarak" çalışılması, ayrıca bu faaliyetlere paralel olarak, bu bölgelerin gelişmiş bölgelerin seviyesine çıkarılması için de tedbirlerin alınması konusunda hükümetle işbirliği halinde çalışılması gibi faaliyetlerin yapılması kararlaştırılmıştır. (291)

(288) Türk Ocakları Üçüncü Kurultayı, s. 217-218. Haşim Nahid bu fikirlerinin Kurultayda kabul görmemesini Ocaklılar üzerindeki Ziya Gökalp'in tesirine bağlamaktadır. Haşim Nahid Er-Bil, "Modern Türkçülük", TY, C.XXVI, Sayı: 4 (15 ekim 1942) s. 120-122.

(289) Bilindiği gibi, TBMM yabancı şirketlerde dahil "İktisadi Müesseselerde Mecburi Türkçe Kullanılması Hakkında Kanun"u 10 Nisan 1926'da kabul etmiştir. TBMM Kavanin Mecmuası, C.IV 2.B. 1941, s. 556, Resmî Gazete, 22 Nisan 1926, s. 353, Bundan sonra birçok kültür ve öğretileri dernekleri ile basın organları ve Türkçüler bu kampanyaya katılmışlardır. Geniş bilgi için bkz. Cumhuriyet, 10,13,15 Mart 1928, Milliyet, 4 Kanun-u Sani 1928, Ayaz İshaki "Gayri Türkler Nasıl Türkleştirilebilir?", Cumhuriyet, 28 Nisan 1928, Bu arada Tekin Alp başta Yahudiler olmak üzere azınlıklara Türkçe konuşmalarını ve Türklerle her yönden bütünleşmelerini tavsiye eden Türkleştirme, 1928 adlı eserini kaleme almıştır. Tekin Alp'in Cumhuriyet dönemindeki faaliyetleri için bkz. Landau, "Tekinalp: Portrait Of A Kemalist" s. 1-8

(290) Türk Ocakları 1928 Senesi Kurultayı, s. 240, 417-418.

(291) Bu konuda geniş bilgi için bkz. Mehmet Emin (Erişirgil) "Türk Ocakları", Hayat, C.I, Sayı:2 (14 Nisan 1928) s. 381, Ferid Celâl, "Milliyet Meselesi", TY, s. 9-10, Türk Ocakları 1928 Kurultayı . s. 104-105, 240. 418-419.

Nitekim 1930 Kurultayı'nda Doğu Anadolu Mümessili ve Müfettişi sıfatiyle bir rapor sunan Hasan Reşit (Tankut), bölgedeki Ocakların güçlendirildiklerini, şube binalarının yapıldığını, ecnebi dillerinde yazılmış, bölge halkı üzerinde olumsuz tesirleri olan kitapları topladıklarını⁽²⁹²⁾ Ocaklıların, Türk kültürünü, dilini ve inkılâpları benimsetmek için köyleri dolaşmaya başladıklarını vurgulayan iyimser bir rapor sunar.⁽²⁹³⁾ Fakat, milli birlik ve bütünlüğü sağlama ve Türkçenin yaygınlaştırılması konusunda Ocakların yaptığı bu faaliyetlerin somut sonuçları hakkında erken bir tarihte kapatılmış olmaları sebebi ile kanaat sahibi olmak mümkün değildir. Ancak Türk Ocakları'nın daha önce de belirtildiği gibi, üye tabanının seçkinlerden oluşması ve şubelerinin daha

(292) Toplanan bu kitaplar Merkez Heyeti tarafından tercüme ettirilmiştir. İngiliz, Fransız ve Ruslar tarafından Ermeni ve Kürtler hakkında yazılmış olan kitap ve Ansiklopedi maddelerinden oluşan bu eserlerin tamamı 19 tanedir. Liste için bkz. Tanrıöver, Dağ Yolu 2, s. 22-23, "Türk Ocakları Altıncı Kurultayı", TY, C. 4124, Sayı: 29/223, s.88.

(293) "Türk Ocakları Altıncı Kurultayı", s. 85-88.

çok belli merkezlerde açılması dikkate alınır, bu konudaki faaliyetlerinin oldukça sınırlı kalmış olabileceğini söylemek mümkündür. (294)

Türk Ocakları'nın Cumhuriyet devrindeki milliyetçilik anlayışını değerlendirdiğimiz zaman, Ocakların kuruluşundan itibaren savunduğu milliyetçi, halkçı ve medeniyetçi görüşlerin Türkiye Cumhuriyeti'nin dayandıkları ana ilkeler haline gelmesi ile genelde zaten bir uyum olduğunu görmekteyiz. II. Meşrutiyet devrinde Ziya Gökalp'in "Türkleşmek, İslâmlaşmak Muasırlaşmak" şeklinde formüle ettiği milliyetçilik anlayışındaki "İslâmlaşmak" vurgusunun yerini laikliğin alması ve 1927 Kurultayı 'nda yapılan düzenlemelerden sonra ideolojik birliktelik pekiştirilir. (295) Bundan sonra Türk Ocağı'nın takip ettiği idealler, milliyetçilik, halkçılık, medeniyetçilik ve laik cumhuriyetçilik olarak daha net bir şekilde ortaya konulur. (296)

(2) İnkılâplara Bakış Açısı

Türk Ocakları çevresindeki aydınların Osmanlı devleti döneminde savunduğu "Yeni hayat" olarak adlandırılan toplumun bütün kıymet sahalarında milliyet esasına dayanan sosyal inkılâp, onların tasavvur

(294) Mustafa Kemal Paşa 17 Şubat 1931'de Adana Türk Ocağını ziyareti sırasında Adana'da Türkçe konuşmayan 20 binden fazla vatandaşın olduğunu, "Türk Ocaklarının başlıca vazifesi bu gibi unsurlara -ki bunlar Türk vatandaşlarıdır, halde ve atide talih ve mukadderatımız birdir- bizim dilimizi konuşan hakiki Türk yapmağa çalışmaktır.." demektedir, buna müsamaha göstermemelerini isteyerek adeta bu konudaki çalışmaların yetersiz kaldığını vurgulamaktadır. Vakit, 19 Şubat 1931.

(295) Bu değişikliği yorumlayan Köprülüzâde Mehmet Fuad, "Ocakların istikameti sarih ve vazih surette tayin edilmiştir." demektedir. "Ocaklarının Vazifesi" TY, C.V, Sayı: 29 (Mayıs 1927) s. 433.

(296) Tanrıöver, Dağ Yolu 1, s. 10, Baydar, a.g.e., s. 55-56.

ettiklerinden daha radikal bir şekilde Mustafa Kemal tarafından gerçekleştirilmiştir. Böylece Türkçü aydınların özlediği milli devlet kurulmuştur. Bu sebeple Cumhuriyet devrinde siyasi, hukuki, sosyal ve kültürel alanlarda yapılan radikal inkılâplarla onların fikirleri arasında temelde fazla bir fark yoktur.⁽²⁹⁷⁾ Gerçi Ziya Gökalp, laikliği benimsemesine rağmen, İslâm aleminin sembolü olarak Halifeliğin muhafaza edilmesini ve Türklerle diğer Müslüman toplumlar arasındaki bağlardan en önemlisi saydığı eski yazının korunmasını ister.⁽²⁹⁸⁾ Ancak Ziya Gökalp'in sosyal ve siyasi değişmelere paralel olarak fikirlerinde değişiklik yapabildiği, daha önce de belirtildiği gibi Mustafa Kemal'i Türkçülüğü gerçekleştiren dahi olarak nitelemiştir ve övücü yazılar yazmıştır.⁽²⁹⁹⁾ Diğer taraftan Hamdullah Suphi, tarihi bağlarımızı koparacağı endişesi ile Türk büyüklerinin Türbelerinin kapatılmasına karşı çıkmış,⁽³⁰⁰⁾ Yusuf Akçura'da medreselerin kapatılmasına kadar varacak radikal inkılâplara taraftar olmamıştır.⁽³⁰¹⁾ Ayrıca başlangıçta, Fuad Köprülü, Necip Asım, Ayaz İshaki, Veled Çelebi, Zeki Velidi gibi aydınlar farklı açılardan ortaya koydukları sebeplerle harf inkılâbına taraftar olmamışlardır.⁽³⁰²⁾

(297) Türkçü aydınların II. Meşrutiyet dönemindeki fikirleri için bkz. Bölüm 4/2, Birçok çağdaş araştırmacı, birçok açıdan başta Ziya Gökalp olmak üzere Türkçü aydınların Atatürk inkılâplarının fikri temellerini attıkları kanaatindedir. Kuran, Atatürkçülük Üzerine, s. 5-9, Heyd, Türk Ulusçuluğunun, 196, Karpat, Türk Demokrasi..., s.31, Tunaya, Batılılaşma Hareketleri, s. 87-92, Georgeon, Türk Milliyetçiliğinin..., s. 104-111, Show, a.g.e., s. 363, Türk Ocakları çevresindeki aydınlar bu fikirlerinden dolayı Cumhuriyet döneminin başlarında İslamcılar tarafından eleştirilmişlerdir. "Garba Doğru-Yeni Düsturlarını Tatbik Ediyor" Sebilü'r-Reşad, C.XXI, Sayı: 524-525, (9 Haziran 1339) s. 115-116 "Türk Ocağında" Sebilü'r-Reşad, C. XXIII, Sayı: 585, s. 194, Düzdağ, a.g.e., s. 25'de "Meşrutiyet Türkçüleri'nin en mühim işleri Kemalîst inkılâbın zuhurunu hazırlamak olmuştur. Cumhuriyetin ilanından sonra hepside, inkılâp ordusundaki yerlerini almışlardır" demektedir.

(298) Heyd, a.g.e., 109-110, 141, Ziya Gökalp, Yeni Hayat-Doğru Yol, s. 65.

(299) Heyd, a.g.e., s. 157-158, Bilindiği gibi "Gazi Paşa Hazretleri'ne" hitaben iki tane şiir (İstida başlıklı) yazmıştır. Atatürk Devri Fikir I, s. 34-38.

(300) Baydar, a.g.e., 171-172, Samet Ağaoğlu, "Hamdullah Suphi Tanrıöver", TY, (H.ST.Özel sayısı) s.36, Bilindiği gibi Hamdullah Suphi, 1947'de Ankara'da toplanan CHP kurultayına verdiği bir önerge ile "Tarihi hizmetleri ile tanınmış büyüklerimizin türbelerinin" açılmasını sağlar. CHP Yedinci Kurultay Tutanağı, Ankara 1948, s. 307-308, 501.

(301) Georgeon, a.g.e., s.111.

(302) Köprülü, Latin alfabesinin kabulünün kolay ve basit olmayacağını, onun yerine ıslahat yapılmasının daha iyi olacağını savunur. "İstanbul Türk Ocağı'nda Mühim Bir İçtima-Fuad Bey'in Konferansı", TY, C.IV, Sayı: 23, (Teşrin-i sani 1926)s. 473-477. Köprülüzâde M.Fuad "Harf Meselesi" Millî Mecmua, C.VII, Sayı:75, (1 Kanun-ı evvel 1926)s. 1206-1207, Zeki Velidi (Togan "Suret-i kat'iyede bilmeliyizki latin hırfatının lisanımıza tatbiki. imkansız ve muzırdır" demektedir. "Türklerde Hars Buhranı" TY, C.IV, Sayı:24 (Kanun-u evvel 1926) s.494-509, Necip Asım Türk kültürünü yıkacağı, Veled Çelebi Alfabe değişikliğinin dil değişikliği gibi bir şey olacağı, Ayaz İshaki, Türk birliğini böleceği ve kültür birikimimizin kaybolacağı endişeleri ile harf inkılâbını doğru bulmazlar. Necip Asım, "Elif bâ Meselesi" TY, C.II, s.539-544, Veled Çelebi, "Alim ve Mütefekkir Üstadımız Ağaoğlu Ahmed Beyefendiye Edebi Arz-ı Halimdir" TY C.III s.574-580, Ayaz İshaki "Arap ve Latin Elifbâlarını Mukayese" TY, C.III, s. 421-432.

Ancak, Türk Ocakları çevresindeki aydınlar yapılan bazı inkılâplara karşı ihtiyatlı davranmakla beraber, inkılâplar gerçekleştikten sonra onları benimseme ve sahip çıkma konusunda tam destek vermişlerdir. Gerçekten daha yeni rejimin temellerinin atıldığı 1923 yılından itibaren Türk Ocakları'nın "inkılâbın bekçiliği"ni üzerine aldığını görüyoruz. Bu konuda, Mustafa Kemal'in 15 Mart 1923'te Adana Türk Ocağı'nı ziyareti sırasında, Ocaklı üyeler, "...Gazi Müncinin huzurunda yemin ediyoruz.... vatan ve hakimiyet-i milliye tehlikeye düştüğü gün icap ederse hayatımızı sizinle beraber feda edeceğiz." şeklinde yemin etmişlerdir. Adana Ocaklılarının bu yeminin yorumlayan Yeni Mecmua, yapılan İnkılâbı Türk Ocaklarının mefkûresinin eseri olarak görmekte ve ülkedeki bütün Ocakları, hakimiyet-i milliye'nin yanısıra inkılâpların tamamını da bekleme ve korumaya davet etmektedir.⁽³⁰³⁾ Ayrıca Yeni Mecmua, bir başka yazıda da Türk Ocakları'nı Türkiye'nin bütün şehirlerinde her an "irtica ile döğüşmeye hazır bir inkılâp zabıtası" olması gerektiğini vurgulamaktadır.⁽³⁰⁴⁾ Hamdullah Suphi'de, 1924 yılında toplanan Türk Ocakları genel kongresinde, daha önce belirtildiği gibi, Ocakların en önemli görevlerinden birinin "inkılâpların bekçiliği" olduğunu vurgulamıştır.⁽³⁰⁵⁾ Ayrıca 1928 yılında da, Türk Ocağı'nın doğan son büyük

(303) "Türk Ocakları'nın Yemini", YM, C.IV, Sayı: 73, (1 Nisan 1339) s. 127

(304) "Din Ticaretiyle Mücadele", YM, C.IV, Sayı: 78, (15 Haziran 1923) s. 257.

(305) Türk Ocakları 1340 Senesi Kongresi, s. 10.

inkılâbın gönüllü askerlerini yetiştirdiğini belirten Hamdullah Suphi, "Türk Ocağı büyük rehberin, İnkılâpçının emin ve harım bir kuvvetidir." demektedir.⁽³⁰⁶⁾

Gerçekten Türk Ocakları, inkılâpların bekçiliği ve savunmasında son derece duyarlı davranmış, bu konuda aktif bir rol oynamıştır. Daha önce belirtildiği gibi, özellikle rejim ve inkılâpların aleyhinde bulunabilecekleri Ocaklara üye olarak almamıştır. Ayrıca "şariat-ı âlet ittihaz ederek ortaya çıkan irtica hareketlerine" karşı büyük tepki göstermiştir. Bu çerçevede, Şeyh Sait isyanı üzerine protesto mitingleri düzenlemişler, Cumhuriyet ve inkılâplar için savaşmaya hazır olduklarını kamuoyuna ilan etmişlerdir.⁽³⁰⁷⁾ Bu arada isyan bölgesinde kalan Elazığ Türk Ocağı, şehrin asker-sivil bütün aydınlarını toplayarak isyancılara karşı bir teşkilat kurmuş ve silahlı mücadeleye girişmiştir.⁽³⁰⁸⁾ Gerek Haziran 1926'da izmir'de Mustafa Kemal Paşa'ya karşı yapılan suikast girişiminde, gerekse 23 Aralık 1930'da Menemen'de rejime ve inkılâplara karşı meydana gelen irticai olayda da aynı hassasiyeti gösteren Türk Ocakları her iki olayı da büyük bir tepki ile karşılamıştır.⁽³⁰⁹⁾ Menemen

(306) Tanrıöver, Dağ Yolu 1, s.11

(307) Olay üzerine Türk Ocakları Merkez Heyeti yayınladığı bir tebliğle "...Türk Ocaklarının vatanın her köşesinde inkılâbın müdafaası için vazifelerini ifaya tamamen hazır olduklarını" ilan etmiştir. Metni için bkz. TY, C.1, Sayı: 6, (Mart 1925) s. 586-587, Ayrıca İstanbul, Silifke, Gerede, Söke, gibi yerlerde toplantılar yapılmış, 50'den fazla Türk Ocağı gazetelere ve Mustafa Kemal Paşa'ya çektikleri telgraflarla isyana karşı olduklarını, cumhuriyet ve inkılâplar uğrunda savaşmaya hazır olduklarını bildirmişlerdir. Geniş bilgi için bkz. İbrahim Karaer, Türk Ocakları ve İnkılâplar, (Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Ens. Yayınlanmamış Doktora Tezi) Ankara 1989, s. 124-126

(308) Geniş bilgi için bkz. İshak Sunguroğlu, Harput Yollarında, C.1, İstanbul 1988, s.229-231

(309) Karaer, a.g.e., 150-153.

olayından sonra 2 Ocak 1931'de Türk Ocakları merkezinde yapılan toplantıda konuşan Hamdullah Suphi, Menemen'deki hadiseyi, ülkemizde en az 150 yıldan beri devam eden, eski-yeni mücadelesinin bir devamı olarak değerlendirir ve gençliğin inkılâbı bir asker gibi beklemesini ister.⁽³¹⁰⁾

Cumhuriyet döneminde Türk Ocakları, "İnkılâpların bekçiliği"nin yanısıra, en belirgin vasıflarından biri de inkılâplara sahip çıkan halka benimsetilmesine çalışan özel bir müessese görünümünde olmasındır.⁽³¹¹⁾ Daha önce de belirttiğimiz gibi bu yolda faaliyetlerde bulunmaları konusunda başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere, Cumhuriyet önderleri tarafından da yönlendirilen Ocaklar, rejime ve inkılâplara verdikleri desteğe paralel olarak yönetim tarafından teşvik ve maddi yardım görmüşlerdir.⁽³¹²⁾ Nitekim yapılan inkılâpları coşku ile karşılamakla kalmamışlar,⁽³¹³⁾ inkılâpları halka yayma ve benimsetme yolunda önemli bir görevi de üstlenmişlerdir. Bu konuda Hamdullah Suphi, Türk Ocakları'nın yeni medeniyetin rehberi ve yayıcısı olduklarını belirtir.⁽³¹⁴⁾ Dr.Hüseyin Enver 1926 Kurultayı'nda yaptığı konuşmada, "...Ocakların birinci vazifesinin inkılâbı bu millete

(310) Tanrıöver, Dağ Yolu 2, s.1-11, "Ocaklarda Kublî'ay İhtifâli", TY, C.VI, Sayı: 38 (Şubat 1931) s. 41-50.

(311) Reşid Saffet (Atabinen) a.g.e., s. 30.

(312) 1925 Yılında Türk ocakları delegelerini kabul eden Mustafa Kemal Paşa, "...Türk Cumhuriyetinin inkılâbı Ocaklara istinat etmektedir." demiştir. A.S. ve D., C.V, s.35, Haşim Nahid, Mustafa Kemal Paşa'nın Ocakları yönlendirdiğini belirtmektedir: "Türk Ocakları ve Büyük Gazi", Hakimiyeti Milliye, 20 Teşrin-i sani 1925. Bu konuda geniş bilgi için Yönetim ile İlişkiler bölümüne bkz.

(313) Birçok Ocakta Cumhuriyetin ilanı, Hilafetin Kaldırılması, Şapka ve Kıyafet inkılâbı, Hukuk inkılâbı sevinçle karşılanmıştır. Karaer, a.g.e., s. 120, 121-122, 127-128, 132.

(314) "Türk Ocakları İkinci Kurultayı", s. 199-200.

hazm ettirmektir... kendimizi aldatmayalım yapmış olduğumuz inkılâp henüz millet tarafından lâyıkiyle hazm olunmamıştır.... Bunu halka anlatmak ve öğretmek için bir mercii varsa o da Türk Ocaklarıdır" diyerek Ocakların halkın içine girerek inkılâbı anlatması ve hazmettirmesi gerektiğini vurgular. Bu teklif Kurultay delegeleri tarafından alkışlarla karşılanır. (315)

Bu anlayış çerçevesinde, sadece inkılâpları kendileri benimsemekle kalmamışlar, halka öğretilmesi ve sevdirmesi yolunda imkânlar ölçüsünde çalışmalar yapmışlardır. Gerek Ankara'da, gerekse taşra şubelerinde yapılan konferanslarda inkılâpların anlatılmasına özel bir önem vermişlerdir. (316) Ayrıca Köycülük faaliyetlerine yeni rejimi ve inkılâpları köylüye sevdirmek gibi bir misyon da yüklemişlerdir. (317) Anadolu'daki şubelerde inkılâpları açıklamak ve köylülere benimsetmekle görevli irşad heyetleri kurmuşlardır. Adana, Ayvalık, Bursa, Antalya, Kars, Nazilli, Elmalı, Ankara, Burdur, Trabzon, Çeşme, Karaman, Samsun, Bozüyük, Bayramiç, Balıkesir, izmit, Diyarbakır ve Adıyaman gibi bir çok şube tarafından çevre köylere irşat ekipleri gönderilmiştir. (318)

(315) Türk Ocakları Üçüncü Kurultayı, s. 192-194.

(316) Çeşitli şubelerde verilen konferanslardan bazıları şunlardır: Ahmet Ağaoğlu, "Milliyet cereyanlarının Esasları ve İnkılâp ile Alakaları", Muallim Hamiyet Hanım, "Asri terbiye nasılı olmalıdır", Hür fikir Gazetesi baş yazarı Hakkı Bey "Milliyet ve İnkılâplar", Trabzon Lise Müdür yardımcısı Mustafa Muhtar Bey, "İnkılâbımızın manası", Necmeddin Sadık (Sadak) "Ziya Gökalp'in İnkılâp Hareketleri Üzerindeki Tesiri", Prof. Selahaddin Adil, "Türk İnkılâbı ve Hukuk", Yusuf Akçura, "Meşrutiyet ve Cumhuriyet İnkılâpları", Süreyya Hulusi Hanım, "Türk İctimaiyatında kadının mevkii ve vazifeleri", Kaymakam Fazıl Bey, "İane ve vergiler" Cinayet müdde-i Umumisi Sırrı Bey, "Medeni Kanun ve İnkılâbımız", Kaymakam Fikri Bey, "Hükümet Şekli ve Kanun", Serveti Fünun sahibi Ahmet İhsan, "Medeniyet ve Medeni Kanun", Dr.Reşit Galip "Cumhuriyet ve İnkılâplar", Ahmet Ağaoğlu, "İnkılâbımızın Mahiyeti", Cevdet Kerim (İncedayı) "Cumhuriyet ve İnkılâp Gençliğinde ve neslinde Mefkûre", Defterdar Şefik Bey "Vergiler", Geniş bilgi için bkz. Karaer, a.g.e., 154-173

(317) Bu konuda Hamdullah Suphi, "Köycülüğü, siyasi bir düşünce ile yeni devir ve inkılâpları köylüye sevdirmek, bu günkü adamların dünkülerden çok farklı olduğunu göstermek için muhafaza etmek istiyoruz.." demektedir. Dağ Yolu1, s.6.

(318) Mesela bu heyetlerden Trabzon Türk Ocağı'nın, öğretmenlerden oluşmakta, köylere dolayarak Cumhuriyet ve Milliyet fikirleri ile köylüye yeni kanun ve mevzuatı anlatmaktadır. Bayramiç Türk Ocağı İrşat Heyeti Programında sağlık, ekonomi, K'iykanunu gece dersleri açılması gibi konuları ele almaktadır. Geniş bilgi için bkz. "Türk Ocakları Şuunu", TY, C.II, Sayı: 10, (Temmuz 1341) s.376, C.II, Sayı:12, (Eylül 1341) s.613, C.III, Sayı: 16, (Şubat 1926) s.463-464, C.IV, Sayı:21, (Eylül 1926) s. 284-287, Türk Ocakları 1928 Senesi Kurultayı, s. 21.

Diğer taraftan Türk Ocakları'nın Beynelmilel rakamların kabulü ve harf inkılâbının kısa zamanda halka öğretilmesi ve benimsetilmesi için büyük bir kampanya başlattıklarını görüyoruz. Nitekim Türk Ocakları Merkez Heyeti'nin 8 Temmuz 1928'de yayınladığı tamim de, "şimdiye kadar inkılâp ve teceddüde ait hususlarda halka hizmeti kendisine şiar edinen Ocaklarımız için yeni bir mesâi sahası tecelli etmiştir" denilmekte ve Beynelmilel rakamların kullanılması ve halka öğretilmesi için bütün Ocak şubelerinin derhal faaliyete geçmesi istenmektedir.⁽³¹⁹⁾ Beynelmilel rakamların yanısıra, Türk Ocaklarının en ciddi olarak ilgilendikleri inkılâp Latin harflerinin kabulü ve yaygınlaştırılması konusudur. Yukarıda da belirtildiği gibi, daha önceki yıllarda bazı Türkçüler harf inkılâbına karşı bulunuyorlardı. Ancak harf inkılâbının yapılacağı haberleri üzerine meseleyle yakından ilgilenmeye başlamışlardır. Nitekim 23 Nisan 1928'de toplanan Türk Ocakları Kurultayı'na sunulan raporda, Hars Hey'eti'nin yazı meselesi ve Latin harflerinin Türkçeye tatbiki hakkında ilmi tetkikte bulunduğu belirtilmektedir.⁽³²⁰⁾ İzzet Ulvi'de daha Haziran 1928'de kaleme aldığı bir yazıda, "Bir çok Ocaklıların beynelmilel rakamları halka öğretmekte olduğuna dair malûmat geldiğini, bir kısım Ocaklıların ise henüz yeni harflerimiz tesbit olunmamış iken Latin harflerinin seslerini şimdiden

(319) "Bir Aylık Ocak Haberleri", TY, Yeni Seri, C.1/22, Sayı: 7/201 (Temmuz 1928) s. 46-47.

(320) Raporda harf inkılâbı hakkında lehte veya aleyhte bir husus belirtilmemektedir. 1928 Senesi Türk Ocakları Kurultayına Arzedilen Merkez, Hars ve Murakabe Heyeti Raporları, Ankara 1930, s.16.

dershanelerinde halka öğretmekle meşgul" olduklarını belirtmekte ve "..Yeni harflerimiz kararlaşınca, Ocaklar en ateşli ve yorulmaz hamlelerle halk arasında bunun yayılmasına çalışacaklar ve en zevkli bir milli vazifeye daha koşacaklardır." demektedir.⁽³²¹⁾ Gerek Hars Heyeti'nin çalışmaları, gerekse İzzet Ulvi'nin Türk Ocakları Umûmi Katibi olması, bu sıralarda Ocaklı aydınların Latin harflerinin kabulü yönünde hazırlıklar yaptıkları anlaşılmaktadır.

Bu arada 26 Haziran 1928'de Maarif Vekâletince oluşturulan dil encümeni alfabeyle son şeklini vermek üzere çalışmalarına başlamıştır.⁽³²²⁾ Mustafa Kemal Paşa'da 8 Ağustos 1928 günü Sarayburnu'nda yaptığı konuşma ile Harf inkılâbını müjdelemiştir.⁽³²³⁾ Alfabeyle son şeklinin verilmesini ve resmen ilânını yakından takip eden Türk Ocakları, hazırlanan alfabeyle Ocak matbaasında bol miktarda bastırarak, 20 Ağustos 1928'de, bir tamimle birlikte bütün şubelere göndermiştir.⁽³²⁴⁾ Türk Ocakları "Merkez Hey'etinin Yeni Harflere Dair" yayınladığı tamimde, "Lisanımıza büyük bir inkişâf verecek ve Türk'ün kudretini Lisan sahasında da gösterecek olan yeni harflerimizin her sınıf halkımız tarafından süratle öğrenilmesi hepimiz için bir mefkûre olmalıdır." denilmekte ve "... büyük müncimizin gösterdiği

(321) İzzet Ulvi, "Yeni Türk Harfleri Münasebetiyle", TY, C.1/21, Sayı:6/200 (Haziran 1928) s. 1-3

(322) Önce 9 kişiden oluşan daha sonra 14 kişiye çıkarılan bu encümen Fransız, Alman, İngiliz İtalyan, Macar vb. birçok milletin alfabetesini inceleyerek Ağustos başlarında bir "Elifbâ Raporu" hazırladı. Geniş bilgi için bkz. M.Şakir Ülkütaşır, Atatürk ve Harf Devrimi, Ankara 1973., s. 60-63.

(323) A.S. ve D., C.11, s. 251-253.

(324) Merkez Heyeti'nin tamiminin yeni alfabenin baskı işlemleri sebebiyle geciktiği tahmin edilebilir. çünkü Hakîmiyet-i Millîye'de Ocakların yeni harfleri bastırıldığı duyurulmaktadır. "Türk Ocakları ve Türk Harflerinin Tedrisi" Hakîmiyet-i Millîye, 16 Ağustos 1928

hedefe doğru Ocaklarımızın derhal seferber olmaları ve bütün halka rehberlik etmeleri lâzımdır. Ocaklar için en güzel, en sevimli bir mesai sahası açılmıştır. Derhal bu hususta faaliyete geçerek yeni harflerimizin süratle öğrenilmesi için kurslar açmanızı ve bütün mesâi ve kudretinizi bu nokta üzerinde teksif ederek âzami miktarda muvaffak olmanızı bekleriz, Elifbâmızı leffen size gönderiyoruz."/ ^{denilmekte ve} Tedrisatı bu esasat dahilinde" yapmaları istenmektedir. (325)

Türk Ocakları Merkez Heyeti'nin tamimine paralel olarak, Anadolu'daki Ocakların yeni Türk harflerini halka öğretmek için büyük bir kampanya başlattıkları görülmektedir. Öyleki 20 Ağustos-20 Eylül 1928 tarihleri arasında 73 Ocakta bir veya iki dersaneli kurslar açılmıştır. (326) Eylül ayı sonunda da Ocakların bir çoğunun yeni harflerle yazışmaya hazır oldukları duyurulmuştur. (327) Bu çalışmalar devam ederken 1 Kasım 1928 tarihinde "Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun" çıkarılmış (328) ülke çapında bütün resmi ve özel kuruluşlar yeni Türk

(325) "Yeni Harflerimiz ve Türk Ocakları", TY, C.11/22, Sayı: 8/202 (Ağustos 1928) s. 46-47

(326) Geniş bilgi için bkz. "Bir Aylık Ocak Haberleri" TY, C.11, Sayı:8, s.44-45, "Ocaklarda Harf Seferberliği Hararetle Devam Ediyor", TY, C.11/22, Sayı: 9/203 (Eylül 1928) s. 44-48

(327) Y.a.g.m., s. 43.

(328) "Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun", Düstur, C.10, s.4

harflerini öğretmek için büyük bir faaliyet içine girmişlerdir. Türk Ocakları da diğer kuruluşlarla birlikte faaliyetlerine devam etmişlerdir. Bu çalışmalar sonunda 1929 yılının ilk aylarında 50.000 kişiye yeni Türk harflerini öğrettikleri açıklanmıştır.⁽³²⁹⁾ 1930 yılında da Türk Ocakları İlim ve San'at Heyeti yeni harflerin halk tarafından öğrenilmesi ve benimsenmesini kolaylaştırmak üzere Ocaklarda bu konuda konferansların da verilmesini isteyen bir broşür hazırlamıştır. Türk Ocakları'nın bütün şubelerine gönderilen bu broşürde konferanslarda anlatılması gereken hususlar 41 madde halinde vurgulanmaktadır.⁽³³⁰⁾

Önceleri bazı tereddütler olmasına rağmen, Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen radikal inkılâpları benimseyen, sahiplenen, hatta bekçiliğini üstlenen Türk Ocakları çeşitli faaliyetlerle resmi kuruluşların yanında inkılâpları halka benimsetmeye çalışmıştır. Bu tavrıyla yeni rejimin güçlü dayanaklarından birisini teşkil ederken, yönetim tarafından yapılan inkılâpların halk arasında yayılmasını da üzerine alan bir kuruluş görünümündedir. 1927 yılındaki Yasa değişikliği ile CHF'nın bir kültür şubesi haline gelmesine paralel olarak bu yoldaki faaliyetlerinin daha da arttığını söylemek mümkündür.

(329) "Bir aylık Ocak Haberleri", TY, C.III/23 Sayı: 14/208 (Şubat 1929) s. 67.

(330) Broşürde "Latin harflerini niçin kabul ettiğimize dair anlatılması istenen 41 madde'de, Arap harflerinin, okuma-yazma, Türkçe ses uyumuna uymaması, medeni alemden bizi ayırması gibi hususlar ele alınmaktadır. Latin harflerini ise, Türk diline uygunluğu, okuma-yazma kolaylığı, Garp medeniyeti ile bizi bütünleştireceği, Latin harflerinin olduğu gibi kabul edilmediği, Onun için Türk elifbası olduğu, harf inkılâbının tarihi öneminin büyük olduğu gibi konuların anlatılması istenilmektedir. Geniş bilgi için bkz. "Ocak Haberleri" TY, C.IV, Sayı: 24 (Birinci Kanun 1929) s. 59-61.

(3) Sosyal ve Kültürel Faaliyetleri

Türk Ocakları, Osmanlı döneminde olduğu gibi, amaçları ve mesâî programı doğrultusunda Cumhuriyet döneminde de sosyal ve kültürel sahalarda faaliyetlerine devam etmiştir. Bu faaliyetler içinde konferanslar, dersler, kurslar, müsamere, müzik, spor, kütüphane ve köycülük gibi çalışmalarını önemli bir yer tutar.

Fiilen yürütülen bu faaliyetlerden konferansların, yeni dönemde başta genel merkez olmak üzere bütün şubelere yaygınlaştırıldığını görüyoruz. 1923-1924 yıllarında başlayan ve Ocakların kapatılmasına kadar devam eden bu konferanslarda, tarih, edebiyat, kültür, iktisat, eğitim, gençlik, sağlık, medeniyet, demokrasi ve inkılâpların halka anlatılması gibi konular ağırlıktadır. Bu konferansları ilk yıllarda Yusuf Akçura, Ziya Gökalp, Hamdullah Suphi, Yahya Kemal, Dr.Reşit Galip, Ahmet Ağaoğlu, Fuat Köprülü, Sadri Maksudi, Zühtü (İnhan) vb. Osmanlı döneminden tanıdığımız aydınlar tarafından verilmiştir. Daha sonraları Anadolu'daki şubelere de konferansların yaygınlaştırılması ile bu isimlerin arttığını ve konuların çeşitlendiğini görüyoruz.⁽³³¹⁾ Türk Ocakları'nda verilen konferanslar hakkında kesin sayı vermek mümkün değildir. Çünkü Kurultaylara sunulan raporlarda, sağlık, iktisat, kültürel ve inkılâplara ait konularda uzman kişilerce yüzlerce konferans verildiği açıklanmakta ve kesin sayı verilmemektedir.⁽³³²⁾

Türk Ocakları konferansların yanısıra çeşitli dallarda gece dersleri ve kurslarda düzenlemiştir. Bu kurslar ve gece derslerinde Fransızca, Almanca, İngilizce gibi yabancı dil, daktilo, muhasebe, ticaret, biçki

(331) Türk Ocakları Mesai programına göre, yaz ayları hariç her hafta Cuma günleri yapılması öngörülen bu konferanslar, gerek genel merkezden davet edilen kişiler, gerekse mahalli aydınlar tarafından bir çok şubede verilmiştir. Yukarıda sayılan aydınların dışında, Mesela, Besim Atalay, "Anadolu'da Mezhepler" İsmail Hakkı (Baltacıoğlu), Demokraside Kadın isimli konferansları Ankara Türk Ocağında, Dr.Mehmet İbrahim "Sağlığa Dair" Ocak katibi Murtaza Bey "Milliyet Cereyanları," Süreyya Hulusi Hanım, "Türk İqtimaliyatında Kadının Mevkii ve Vazifeleri" konulu konferanslar Trabzon Türk Ocağında, "Ziraat Mektebi md. Abdin Bey, "Ziraat", Kenan Bey,"Aile Hukuku" Bornova Türk Ocağı, Samsun'da Dr.Nurettin Bey "Tifo", Vezirköprü'de "Türkiye'de asri inkılâp nasıl doğdu ve inkılâba karşı vazifelerimiz, Mersinde Dr. Reşit Galip "Cumhuriyet ve İnkılâplar", Eskişehir, Edirne Balıkesir, Çankırı, İsparta ve Sivas'ta milli, iktisadi ve sıhhi konularda konferanslar verilmiştir. Konya, Adana, Ereğli, Diyarbakır, Bayburtta, harf inkılâbı hakkında konferanslar verilmiştir. Ankara'da Petrol Mühendisi Lokman Bey" Türkiye Petrolleri" Musiki Muallim Mektebi, ömr.Afet Hanım"Kadınların İntihap Hakları, Başb.İsmet (İnönü)Paşa" Tasarruf ve Yerli Malları Haftası" Hamit Zübeyr "Halk Terbiyesi"vb.Konularda birçok konferanslar verilmiştir. Geniş Bilgi için bkz. Hakimiyeti Milliye,13 Nisan 1925,"Hulusi Süreyya Hanım'ın Trabzon'daki konferansı TY,C.III, Sayı:16,s.457-460, Türk Ocakları Şuunu" TY C.III, Sayı:26 (Şubat1926)s.462-468. "Bir Aylık Ocak Haberleri". TY. Yeni Seri,C.I,Sayı:7/201 Temmuz 1928 s. 46-48

dikiş, okuma yazma gibi konularda dersler verilmektedir.⁽³³³⁾ Diğer taraftan bazı maddi durumu iyi olan Ocakların kendilerine bağlı okullar açtıklarını, durumu iyi olmayan başarılı öğrencilere burs tahsis ettiklerini de görüyoruz. Bu çerçevede Adana Ocağı Kürkçüler köyünde bir ilkokul, Tarsus Ocağı orta okul, Ayvalık Ocağı'nda bir ticaret okulu açmıştır. Bu okullarda öğrenim gören öğrenci sayısı 1928 yılında 514'dür.⁽³³⁴⁾

Türk Ocakları Osmanlı döneminde olduğu gibi müsamere, temsil, konser ve sinema alanındaki faaliyetlerini cumhuriyet döneminde daha da artırarak Anadolu'daki şubelere de yaydığını görüyoruz.⁽³³⁵⁾ Bu faaliyetler içinde 42 Ocakta musiki şubeleri kurularak, müzik dersleri de verilmiştir.⁽³³⁶⁾ Türk Ocakları'nın başta Adana, Ankara, Ödemiş, Antalya, Bolu, Bursa, Burhaniye, Isparta, İstanbul gibi şubelerinin sinema salonlarına sahip oldukları, buralarda çeşitli filmler de gösterildiği bilinmektedir.⁽³³⁷⁾ Bu sinemalar içinde Ankara'da bulunan Merkez Heyeti sineması günde iki seans film oynatmakta ve devrin önemli bir kültür hizmetini yerine getirmektedir.⁽³³⁸⁾

Sosyal ve kültürel hayata yeni rejimin getirdiği anlayış çerçevesinde canlılık kazandıran Türk Ocakları bedenlen de güçlü bir millet yaratmak için de spor faaliyetleri ile de yakından ilgilenmiştir. Bu çerçevede 44 Ocakta spor teşkilatı kurulmuştur. Bu Ocaklarda atıcılık,

(333) Türk Ocakları 1928 Senesi Kurultayı...,s37-38, T.O. 1930 Senesi Kurultayın arzedilen Raporlar, s.10-11

(334) Türk Ocakları 1928 Senesi Kurultayı, s. 37-38. T.O. 1930 Kurultayına Arzedilen Raporlar s. 8-9.

(335) Karaer, a.g.e., s. 176-184

(336) Türk Ocakları 1928 Senesi Zabıtları, s.40, T.O 1930 Kurultayına Arzedilen Raporlar, s.10, Fethi Erden, "Türk Ocağında Musiki", TY, Sayı: 265 (Şubat 1957) s. 637-640.

(337) Türk Ocakları 1931 Fevkâlade Kurultayına Arzedilen, Raporlar, s. 3.

(338) Bu sinemadan elde edilen hasılatın on dört köy ve üçyüz Türk gencinin gelişmesi için sarfedildiği belirtilmektedir. Hakimiyet-i Milliye, 3 Mart 1927.

binicilik, güreş gibi ata sporlarının yanısıra Voleybol, basketbol, İzcilik, futbol ve deniz sporları gibi dallarda faaliyetler yapılmış, çeşitli karşılaşmalar düzenlenmiştir.⁽³³⁹⁾ Türk Ocakları içinde 1928 yılından itibaren, gençliğin bedeni terbiyesi ile daha yakından ilgilenilmesi ve gençlik teşkilatları kurulması yolunda ciddi fikirler ortaya atıldığını görüyoruz. Bu konuda II. Meşrutiyet döneminde gençlik teşkilatlarının kurulmasında önemli bir rol oynayan Selim Sırrı (Tarcan), Türk Ocaklarının Çekoslovakya'daki Sokol Teşkilatını örnek alarak, Türk gençliğine uygulamasını ve Ocakların bedeni terbiyeyi milli bir görev olarak ele almasını savunur.⁽³⁴⁰⁾ Falih Rıfkı'da Ocakların eğitim, sağlık, köycülük dışında ülke gençliğinin güzide topluluklar olarak yetişmesini "cismani zaaf"tan kurtarılarak "teşebbüs, cüret ve medeni cesaret" sahibi kişiler olarak yetiştirilmelerini ister.⁽³⁴¹⁾ Daha sonra Hamdullah Suphi, Türk Ocakları Merkez Binasının açılışında dünyadaki gençlik teşkilatları hakkında izahatlar vererek, Türk gençliğini de inkılâpları gerekirse silahla müdafaaya davet etmesi, 1931 yılında Türk Ocakları'nın kapatılarak yerine askerlik eğitimine dayanan gençlik teşkilatının kurulacağı söylentilerinin çıkmasına yol açmış, ancak böyle bir teşkilat kurulmamıştır.⁽³⁴²⁾

Türk Ocakları'nda halkçılık anlayışı çerçevesinde köycülük fikri önemli bir yer tutmaktadır. Mesâi Programında da köycülük hareketinin Ocakların kutsal vazifesi olduğu vurgulanmaktadır.⁽³⁴³⁾ Bu anlayış çerçevesinde Cumhuriyet denetiminde de Türk Ocakları, köylüyü aydınlatmak

(339) Türk Ocakları 930 Senesi Kurultayına Arzedilen Raporlar, s.9.

(340) Selim Sırrı (Tarcan) "Türk Ocakları ve Bedeni Terbiye", TY, C.1/21, Sayı: 4/198 (Nisan 1928) s. 38-40.

(341) Falih Rıfkı, "Bir Bayram Manzarası" TY, C.1/21, Sayı:3/197 (Mart 1928) s.1-2, Türk Ocakları çevresinde bu fikirlerin savunulduğu dönemde, hükümetde milli birliğin sağlanması, gençliği mülki ve askeri vatan hizmetine hazırlamak için kurduğu Bozkurt teşkilatına sadece Türk Vatandaşlarının alınması hakkında kanun çıkarmıştır. Kanun metni için bkz. Düstur, c.9, s.833.

(342) Hamdullah Suphi'de konuşmasında özellikle Çekoslovakya'nın Sokol teşkilatını örnek vermiştir. Tanrıöver, a.g.e., s. 101-102, 11.

(343) Türk Ocağı Mesâi Programı, s.16.

ve köylüye sağlık hizmetleri götürmek amacıyla faaliyetler yapmıştır. Yukarıda da belirtildiği gibi köycülüğün birinci amacı yeni rejimi ve inkılâpları öğretmek ve benimsetmektir. İkinci amacı tamamen köylüye sağlık hizmetleri götürmek şeklindedir. Bu çerçevede köylüleri aydınlatmanın yanısıra, Ankara Türk Ocağı Kalaba ve Solfasol köylerinde sıtma mücadelesi başlatmış,⁽³⁴⁴⁾ 1926 yılından itibaren de 13 köyde haftanın belirli gün ve saatinde muayene ve tedavi yapmaya başlamıştır.⁽³⁴⁵⁾ Ankara'nın yanısıra, mali durumu iyi olan Adana, Bursa, Ayvalık, Antalya, Trabzon, Aydın, İstanbul, Mersin gibi Ocaklar başta olmak üzere 29 şubede köycülük faaliyetlerine paralel olarak açılan dispanserlerde başta köylüler olmak üzere fakir kişilere sağlık hizmetleri verilmiştir.⁽³⁴⁶⁾ Köycülük faaliyetleri çerçevesinde, son derece sınırlı olmakla beraber Ankara Ocağı Çakallar köyünde, Adana Kürkcüler, Bursa Ocağı da İsabey'de örnek köy kurmaya çalışmıştır.⁽³⁴⁷⁾ Türk Ocakları içinde köycülük fikri önemli bir yer tutmasına rağmen bu sahadaki faaliyetlerin son derece sınırlı kaldığını görüyoruz.

Türk Ocakları'nın en başarılı olduğu faaliyetler içinde kütüphanecilik gelmektedir. Hemen hemen bütün Türk Ocakları şubelerinde bir kütüphane ve okuma salonu oluşturulmuş, Merkez Heyeti şubelere devamlı

(344) "Türk Ocakları Şuunu" TY, C.II, Sayı: 8 (Mayıs 1341) s.186.

(345) Türk Ocakları Üçüncü Kurultayı Zabıtları..., s.10.

(346) Türk Ocakları 1928 Senesi Kurultayı Zabıtları, s.37-38, Türk Ocakları 930 Kurultayına Arzedilen Raporlar, s.8, Hamdullah Suphi, "Köylüler doktorları hükümetin memurları sayıyorlardı" demektedir. Dağ Yolu 1, s. 6-7.

(347) Geniş Bilgi için bkz. Türk Ocakları 930 Kurultayına Arzedilen Raporlar, s.8-9, Türk Ocakları 1931 Kurultayına arzedilen Raporlar, s.5-6, Hamid Zübeyr (Koşay), "Çakallar Köyünde Türk Ocakları'nın Halkçılık Didişmesi", TY, C.V. Sayı: 36 (Birinci Kanun 1930) s.43-47

olarak kitap ve dergi göndermiştir.⁽³⁴⁸⁾ Ayrıca Milli Eğitim, Adliye ve Sağlık bakanlıkları ile Genelkurmay Başkanlığının yayınları da Ocak kütüphanelerine ücretsiz olarak gönderilmiştir.⁽³⁴⁹⁾ Şubelerde yetersiz de olsa halkı aydınlatacak kadar küçük çapta kütüphaneler oluşturulurken, Ankara'da geniş bir ihtisas kütüphanesi kurulmuştur. Bu kütüphaneye Fransız hükümeti 1600, Yunanistan Başbakanı Venizelos 5000 kitap hediye etmiştir.⁽³⁵⁰⁾ Türk Ocağı Merkez Heyeti'de Türklüğü ilgilendiren birçok kitabı gerek ülke içinden, gerek ülke dışından satın alarak, bu kütüphanenin 40.000 ciltlik bir ihtisas kütüphanesi haline gelmesini sağlamıştır.⁽³⁵¹⁾

Türk Ocakları milli iktisat anlayışı çerçevesinde, Türklerin iktisadi hayata çekilmesi ve ülkenin kalkındırılması konusunda da bir takım çalışmalar yapmıştır. Daha 1924 yılında, Maraş Türk Ocağı, altının Türkiye dışına çıkmasını engellemek için çalışmalar yapmış, zengin kişileri biraraya getirerek şirket kurmaya teşvik etmiştir.⁽³⁵²⁾ Bursa, Buldan ve Edirne Ocakları esnafların şirket oluşturmaları ve tasarruf sandıkları kurulması yolunda çalışmalar yapmışlardır.⁽³⁵³⁾ İktisadi alanda şubelerin

(348) Türk Ocakları 1928 Senesi Kurultayına, Arzedilen Raporları s. 9-13,

(349) Türk Ocakları 1927 Kurultayı Zabıtları, s. 37-122.

(350) Akyüz, a.g.m., s.207.

(351) Tanrıöver, "Müessesemizin Mazisine Bakış", s. 330.

(352) "Maraş Türk Ocağı" TY, C.I, Sayı: 1 (Teşrin-i evvel 1340) s. 79-80.

(353) "Buldan Türk Ocağı", TY, C.I, (Kanun-u evvel 1340) s. 244-245., "Türk Ocağı", YM, C.IV, Sayı: 76 (15 Teşrin-i evvel 1923), s. 418.

halka daha verimli bir şekilde hizmet verebilmesi için Mesâi Programında bu çalışmaların esasları belirtilmiştir. Buna göre, Afyonkarahisar, Afyon üretimi ile, Ankara tiftikçilikle, Kastamonu tahtacılıkla, Trabzon ve Mersin Ocakları, ticaret işleri ile uygun kurslar açacaktı.⁽³⁵⁴⁾ 1926 Yılında Merkez Heyeti'nin bir "Türk Ocağı Bankası" da kurulması için çalışmalara yapması da dile getirilmişse de bu fikir gerçekleşmemiştir. Türk Ocakları'nın iktisadi alanda en büyük öncülüğü çeşitli sergiler ve kurslar açılmasının yanında, yürüttüğü yerli malı kullanma kampanyasıdır. Bu konuda Türk Ocakları Merkez Heyeti, resmi dairelere, belediyelere, şirketlere ve kendi şubelerine tamim göndererek, Milli Tasarruf ve iktisat Cemiyeti ile işbirliği yaparak sergiler düzenlemiş ve yerli malı kullanılmasını teşvik etmiştir.⁽³⁵⁶⁾

Türk Ocakları, milliyetçilik anlayışının tabii bir sonucu olarak Türk kültürünün araştırılması, bütünüyle ortaya çıkarılması ve ülkede hakim kılınarak millet birliğinin pekiştirilmesi amacıyla da çalışmalar yapmıştır. Bu konuda, Türk Ocakları İlim ve Sanat Heyeti, bütün şubelere yapacakları faaliyetleri bildirmiştir. Buna göre, Türk halkının şiirlerini, hikayelerini törelerini, atasözlerini halkın yaşayışını araştırmak ve yayınlamak, bu amaçla üyelerini halkın arasına göndermek, İslamdan önceki

(354) Yukarıda da belirtildiği gibi birçok Ocakta yabancı dil, iktisat, muhasebe, biçki dikiş kursları bu anlayışın sonucu açılmıştır. Mesâi Programı, s. 17-18.

(356) Geniş bilgi için bkz. "Üç Aylık Ocak Haberleri", TY, C.III, Sayı:12-14, s.67, N.N. "Yerli Malı Kullanalım", TY, C.III, Sayı:12-14, (Ocak Şubat 1929), s.46-48, A.Y. "Çok İyi bir Buluş", TY, C.II, Sayı:10, (Teşrinî evvel 1928), s.6-7, Türk Ocakları 1930 Kurultayına Arzedilen Raporlar, s.9.

Türk tarihine ve kültürüne dair eserleri Türk gençliğine tanıtmak, Türkçe'de yazı dilinin sadeleşmesine çalışmak, milli sahne eserlerinin yazılmasını teşvik etmek, Ocaklarda Türk tarihine, kültürüne ve folkloruna ait dersler ve konferanslar verdirmek, milli kültürün gelişmesi için hükümet ve diğer kuruluşlarla işbirliği yapılması, gibi konularda çalışılması istenir.⁽³⁵⁷⁾ 1930 Kurultayında, bu esaslar dahilinde 11 Ocakta çalışmaların yapıldığı, söz, hikaye, şiir ülke tarihi hakkında faaliyetlerin devam ettiği belirtilmektedir.⁽³⁵⁸⁾ 1931 yılında ise, birçok vilayet merkezindeki Ocakların hars encümenlerinin dil ve tarih araştırmalarına başladıkları, Merkez'de ise Türk kültürüne ait eserlerden oluşan müze kurulduğu vurgulanmaktadır.⁽³⁵⁹⁾

Türk kültürü alanındaki çalışmalara paralel olarak Bozkurt'u milli sembol olarak alan⁽³⁶⁰⁾ Türk Ocakları'nın en büyük hizmetlerinden biri hiç şüphesiz bünyesinde "Türk Tarihi Tetkik Heyeti"nin kurulmasıdır. Türk Ocakları'nın 24 Nisan 1930'da yapılan Kurultayı'nda Aksaray delegesi Afet Hanım, Türklerin vatani ve medeniyete yaptıkları katkıları vurgulayan bir konuşma yapmış ve 40 arkadaşı ile birlikte kurultaya bir önerge vermiştir.

(357) Türk Ocakları 930 Kurultayı'na Arzedilen Raporlar..., s. 17-18.

(358) Y.a.g.e., s.9.

(359) Türk Ocakları 1931 Fevkalâde Kurultayına Arzedilen raporlar.... s. 6-7.

(360) Samih Rifat Bozkurt'un milli sembol olarak alınmasını osmanlı dönemi ile Cumhuriyet dönemi arasındaki telakki farkı olarak da yorumlar, Samih Rifat "Türk Ocakları'nın Oranı (Rozet)", TY, C.1/12 Sayı: 1/195 (Kanun-u sani 1928) s. 17-26.

Bu önergede, "Türk Tarih ve Medeniyetini ilmi bir surette tetkik etmek için husûsi ve daimi bir heyetin teşkiline karar verilmesini... ve bu heyetin azasını seçmek selâhiyetinin Merkez Heyetine" bırakılması teklif edilmiştir.⁽³⁶¹⁾ Bizzat Atatürk'ün bilgisi ve isteği üzerine hazırlandığı bilinen⁽³⁶²⁾ bu önerge delegelerin oybirliği ile kabul edilmiştir.⁽³⁶³⁾

Böylece Türk Tarih Kurumu'nun nüvesi olarak kurulan "Türk Ocağı Türk Tarihi Tetkik Heyeti" ilk toplantısını 4 Haziran 1930'da Hamdullah Suphi'nin başkanlığında yaparak görev bölümü yapmıştır. Buna göre Başkanlığa Tefvik (Bıyıklıoğlu), Başkan Vekilliklerine Yusuf Akçura, Samih Rifat, Genel Sekreterliğe de Dr.Reşit Galip getirilmiştir.⁽³⁶⁴⁾ Türk Ocağı Türk Tarihi Tetkik Heyeti, bir yıl faaliyet göstermiş, bu süre zarfında Türk Tarih Tezi'nin esaslarını ortaya koyan, Türk Tarihi'nin Anahatları adlı eseri hazırlamıştır.⁽³⁶⁵⁾ Türk Ocakları'nın kapatılmasına paralel olarak, 15 Nisan 1931'de Dahiliye Vekâleti'ne başvurarak cemiyetler kanununa uygun bir dernek haline gelmiş, 1935 yılında da adını Türk Tarih Kurumu olarak değiştirmiştir.

(361) "Türk Ocakları Altıncı Kurultayı", s.91

(362) Afet İnan "Türk Tarih Kurumunun Kuruluşuna Dair" Bellekten, C.XI (1947) s. 173

(363) "Türk Ocakları Altıncı Kurultayı" s.92-93,

(364) Afet (İnan), Vasıf (Çınar), Yusuf Ziya (Özer), Reşit Saffet (Atabinen), Halil Edhem (Eldem), Sadri Maksudi(Arsal), Rağıp Hulusi (Özden) Mesaroş, İsmail Hakkı (Uzunçarşılı), Mükrimin Halil (Yinanç), Hamit Zübeyr (Koşay) Zakir Kadıroğlu (Ugan)'da üyeliğe getirilmiştir. "Türk Tarih Heyeti", TY, C.IV/24, Sayı: 30/224 (Haziran 1930) s. 58-59, Tunçay, Tek Parti Yönetimi, s. 299.

(365) Fahri Çoker, Türk Tarih Kurumu, Kuruluş Amacı ve Çalışmaları, Ankara 1983, s.4, İğdemir, Yılların İçinden, s.310, Uluğ İğdemir, Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Tarih Kurumu, Ankara 1973, s. 4-5.

Türk Ocakları, tarafından halkı aydınlatmak, milli şuuru kuvvetlendirmek, yeni rejimin amaçlarını ve ilkelerini yerleştirmek amacıyla sosyal ve kültürel faaliyetlere büyük önem vermiş, bu faaliyetleri ile Cumhuriyet döneminde de oldukça hareketli birer kültür merkezi olmuştur. Ancak bu faaliyetlerin Mesâî Programı'nda öngörülen boyutlara ulaşamadığını da belirtmek gerekir.

(4) Yayınları

Cumhuriyet döneminde, II. Meşrutiyet dönemine oranla kitap yayıncılığı ile daha ciddi olarak ilgilenen Türk Ocakları, Türk Yurdu dergisi hariç tutulursa süreli yayınla daha az ilgilendiğini görüyoruz.

Gerçi Türk Ocakları'nın Cumhuriyet döneminde yeniden teşkilatlanmasına paralel olarak sayıları sınırlı da olsa, bazı şubelerin dergi yayınladıklarını görüyoruz. Bunlar içinde, Adana Türk Ocağı tarafından yayınlanan **Altın Yurd**, Sivas Türk Ocağı'nın yayın organı **Birlik Gazetesi**, Sinop'ta yayınlanan **Türk Bahçesi** ve İzmir'de yayınlanan **Türk Gençleri** gibi süreli yayınları sayabiliriz. Genellikle Cumhuriyetin ilk yıllarında görülen, şubelere ait bu yayınlar bazı imkânsızlıklar ve özellikle Türk Ocakları'nda merkezîyetçiliğin artmasına paralel olarak tamamen durmuştur.⁽³⁶⁶⁾ Bunların dışında, Türk Yurdu'nun henüz yayınlanmadığı bir dönemde Türk Ocakları'nın yayın boşluğunu **Yeni Mecmua**'nın doldurduğunu görüyoruz. II. Meşrutiyet dönemindeki yayın

(366) Genellikle bu yayınlar kısa ömürlü olup 1923 yılında yayınlanmıştır. Bütün Ocak şubelerinin bir genel merkez etrafında birleştirilmelerine paralel olarak çıkarılan Türk Ocakları Yasası ile şubelerin, Türk Ocakları adına yayın organı olarak gazete ve mecmua çıkarması yasaklanır. Türk Ocaklarının 1924 Yasasının 44. maddesi, her türlü yayın hakkının Merkez Heyetinde olduğunu belirtir. Türk Ocakları Yasası 1924, s.6, Daha sonra yayınlanan Yasalarda, şubelerin süreli yayın çıkaramayacağı açıkça vurgulanmıştır. Türk Ocakları Yasası, 1925, s.15, Türk Ocakları Yasası 1927, s. 22.

hayatına 26 Ekim 1918'de ara veren Yeni Mecmua, 1 Ocak 1923 tarihinde 67. sayıdan itibaren Falih Rıfkı (Atay)'nın yönetiminde tekrar çıkmaya başlamıştır. 84. sayıdan itibaren Türk Ocakları'nın resmi yayın organı haline gelen Yeni Mecmua,⁽³⁶⁷⁾ bundan sonra "Türk Ocağı'nın nâşir-i efkârıdır" serlevhası ile yayınlanmaya başlamasına rağmen, 20 Aralık 1923'te 90. sayı ile yayın hayatına son vermiştir.

Türk Ocakları'nın Cumhuriyet döneminde de en önemli ve tek yayın organı Türk Yurdu dergisi olmuştur. Mitareke döneminde yayın hayatına ara veren Türk Yurdu dergisi'nin, ilk genel kongre'de Türk Ocakları'nın resmi yayın organı olarak tekrar yayınlanmasına karar verilir.⁽³⁶⁸⁾ 1 Ekim 1924 tarihinde Türk Ocakları Merkez Heyeti tarafından tekrar yayınlanmaya başlanan Türk Yurdu'nun yeni dönemde yayın ilkeleri şöyle tesbit edilmiştir:

"Türk Yurdu, yeni Türkiye'ye istinadgâh olan fikirleri takviye ve neşir edecektir.....Türk milletini geri çekmek isteyen, bütün irticalara karşı hayati fikirlerin bir içtihat vasıtası olarak çıkıyor. Türk Yurdu, vaktiyle olduğu gibi, Türk Ocakları'nın harsi ve ilmi faaliyetlerini tesbit edecek, Türk milletinin harsi birliğine çalışacaktır. Aynı zamanda, garp medeniyetini benimseyen ve bütün kurtuluş çarelerini, o medeniyetin bize intikalinde görenlerin, Türk milletini garp milletleri ailesine sokmak isteyenlerin, bir telkin vasıtasıdır."⁽³⁶⁹⁾

(367) "Türk Ocağı ve Yeni Mecmua" YM, C.IV, sayı: 84, s.376'da "Bu nüshadan itibaren Yeni Mecmua Türk Ocağı'nın neşir-i efkarıdır" denilmekte ve zaten Türk Ocağı ile Yeni Mecmuanın ayrı şeyler olmadığı vurgulanmaktadır.

(368) Türk Ocakları'nın 1924 Kongresinde, Türk Yurdu'nun aynı isimle Ocakların resmi yayın organı olarak tekrar çıkarılmasına karar verilmiş, Yusuf Akçura'nın üzerindeki imtiyaz hakkı Merkez Heyetine devredilmiştir. Birinci Türk Ocakları Umumi Kongresi, s.88.

(369) Hamdullah Suphi, "Başlangıç" TY, C.I, Sayı: 1 (1Teşrin-i evvel 1340) s. 1-2

Bu yayın esaslarında da anlaşılacağı gibi, geçmişteki siyasi-kültürel çizgisini yeni dönemin anlayışı ile birleştirerek yayınlanmaya başlayan Türk Yurdu, Türk Ocakları'nın kapatılma kararının verildiği Mart 1931 tarihinde (39) 233. sayı ile yayın hayatına tekrar ara vermiştir. (370)

Diğer taraftan, Türk Ocakları Cumhuriyet devrinde, yapılan kurultayların tutanaklarını, kurultaylara sunulan çeşitli raporları, Yasa ve talimatname gibi kendi yapısı ve faaliyetlerini yansıtan dokümanları yayınlamıştır. Çalışmamızda da ağırlıklı olarak faydalandığımız bu eserler Türk Ocakları hakkında temel kaynak niteliği taşıması açısından büyük bir boşluğu doldurmuştur.

Doğrudan Türk Ocakları'nın yapısı ve çalışmalarını ortaya koyan bu eserlerin yanısıra, toplam 15 adet kitap da yayınlamıştır. Bu kitaplardan 3'ü tercümedir. Bu eserler arasında Türk Yılı, (Yusuf Akçura tarafından yayına hazırlanmıştır.), Celâl Esat (Arseven)'ın Türk Sanatı, Sadri Maksudi (Arsal)'nin Türk Dili İçin, Türk Tarihi Hakkında Mütalâalar ve Türk Tarihinin Ana Hatları gibi önemli eserler bulunmaktadır. (371) Yayımlanan bu eserlerin dışında, Kutadgubilig, Dede Korkut Hikayeleri, Orhun ve Yenisey Kitabeleri, Divan-ı Lûgat-it Türk gibi Türk kültür tarihinin temel eserleri ile (372)

(370) Bundan sonra 1 Eylül 1942'te tekrar yayınlanmaya başlanan Türk Yurdu zaman zaman kısa ve uzun fasılalarla yayınına ara vermiş, 1987'den sonra Türk Ocakları tarafından tekrar aylık bir dergi olarak düzenli yayınına başlamış olup, halen yayınlanmaktadır.

(371) Diğer eserler Hamdullah Suphi'nin Dağ Yolu 1,2; Günebakan; Ağaoğlu Ahmet, Üç Medeniyet, Samih Rifat, Millî Arma Nasıl Olmalıdır? Şarkın Masal Anıları, Fichte'nin Hitabeleri, Reşit Saffet'in Türklük ve Türkçülük izleri, Tacite'nin Cermanların Adetleri, Virgilius'un Çoban şiirleri'dir. Liste için bkz. Tanrıöver, Dağ Yolu 2, s. 20-21.

(372) Bu eserlerin yayınlanmasına Türk Ocakları Hars Heyeti 1926 yılında karar vermiştir. "Türk Ocakları Hars Heyeti İçtimaları", TY, C.IV, Sayı: 20, (Ağustos 1926) s. 184-187, Sayı: 21 (Eylül 1926) s. 288.

Çiçeron'un nutukları, Markopolo Seyahatnamesi, Aristo'nun Politik'i, Von Le Coq'un Turfan Abidesi gibi bazı klasik eserlerde yayına hazırlanmış, ancak bastırılmadan Türk Ocakları kapanmıştır.⁽³⁷³⁾ Bunların dışında Ermeni ve Kürtler üzerine batılilar tarafından yazılmış toplam 19 adet eser ve ansiklopedi maddesi de tercüme edilmiştir.⁽³⁷⁴⁾

g- Türk Ocakları'nın Kapatılması

Türkiye'de 1930 yılında yaşanan olaylar, özellikle ekonomik buhran, Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Menemen hadisesi, yapılan inkılâpların halk arasında tam manasıyla benimsenip yerleşmediğini ortaya çıkarmıştır. Bu durum başta Atatürk olmak üzere, CHF yöneticilerini inkılâpların ve rejimin yerleşmesi, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik, sosyal ve siyasi problemleri çözmek için yeni bir politika belirlemeye sevk etmiştir. CHF'nın siyasi ve ideolojik açıdan yeniden yapılanması ve ülkede tek parti yönetiminin kurulması ile sonuçlanacak olan bu yeni politika arayışı içinde Türk Ocakları'nın durumu da gündeme gelmiştir.

Nitekim, Atatürk ülkede yaşanan problemleri yerinde görmek ve tedbir almak amacıyla 1930 sonlarında çıktığı ülke gezisinde birçok yerde Türk Ocakları'na da uğramış, onların durumları ile yakından ilgilenmiştir.⁽³⁷⁵⁾

(373) Türk Ocakları 930 Kurultayına Arzedilen Raporlar, s.19-20, Türk Ocakları 1931 Fevkâlade Kurultayına Arzedilen Raporlar, s. 8, Tanrıöver, Dağ Yolu 2, s.21

(374) Türk Ocakları Şark bölgesi Müfettişi Hasan Cemil (çambel)'in bölgeden toplandığını belirttiği bu eserler Merkez Heyeti tarafından tercüme ettirilmiştir. Bu eserlerin daha çok batılı ülkelerin Ermeni ve Kürtler üzerindeki faaliyetlerini öğrenmek ve ona göre tedbir almak amacıyla tercüme edildiği tahmin olunabilir. Çünkü yayınlanacağına dair bir kayıt olmadığı gibi, eserler zaten tamamen aleyhtedir. Bunlar içinde Kürtler, Ermenilere ve umûmiyetle vilayat-ı şarkîye ahalisine dair Rus ansiklopedisindeki maddeler, Ansiklopedi Britanika'da Kürdistan maddesi Avrupa ve Asya milletleri adlı eserden Kürtlere aid kısım, Ermenistan ve Kürdistan'da yol krokiri, Bogas Nubar Paşa'nın Ermenilere ve vilayat-ı şarkîye'ye dair neşriyatı, Fransızca büyük ansiklopedide Kürtlere dair malumat, Kürdistan müteallik Tetkikler unvanlı İngilizce eserin ilk cildi, Elcezire ve Kürdistan'da Tebdil-i Kıyafetle nameser, Wogner'in Kürtlerin menş ve lisanlarına aid mâhîm malumat ihtiva eden eseri, Kadim ve Bugünkü Ermenistan unvanlı iki eserin Kürtlere dair malumat gibi toplam 19 eser sayılmaktadır. Tanrıöver, Dağ Yolu 2, s.22-23

(375) Atatürk'ün 11 Kasım 1930'da başlayan ve aralıklarla devam ederek 13 Mart 1931'de tamamlanan bu yurt gezisi için bkz. Ahmet Hamdi Başar, Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan sonra Türkiye, 2.B. Ankara 1981, s.27-124, Atatürk bu gezisi sırasında gittiği yerlerde Türk Ocaklarında uğramış, İstanbul ve Ankara'da yaptığı konuşmalarda, ziyaretleri sırasında bütün Ocaklarda kendisini memnun eden faaliyet ve canlılığa şahit olduğunu vurgulamıştır. AS ve D, C.II, s.257-258, 1931 yılında da Bursa, Balıkesir, İzmir, Aydın, Mersin, Adana'da Türk Ocaklarını ziyaret etmiş buralarda özellikle Türk Ocaklarının Yasasının 3. maddesine atıfta bulunarak, CHF hars şubesi olduğunu hatırlatmış, Ocaklıların CHF programını vatandaşlara izah etmeleri gerektiğini belirtmiştir. Aydın Türk Ocağında vasıtasızlıktan köylere gidip faaliyet yapamadıklarını belirten Ocaklılara Şeyh ve müridlerin köye giderken otomobil masrafını düşünmediklerini hatırlatmıştır. Adanada daha çok Türkçenin ve Türk kültürünün yayılması için faaliyet göstermelerini isterken, okul ve dispensar yapmalarını eleştirmiştir. A.S. ve D., C.II, s.267, Mehmet Önder Atatürk'ün Yurt Gezileri, Ankara 1975, s.18-19, 59,68, Taha Toros, Atatürk'ün Adana Seyahatleri, Adana, 1939, s.39, Cumhuriyet 5, 19 Şubat 1931.Vakit 9, 19 Şubat 1931.

Atatürk'ün bu gezi sırasında Türk Ocakları'nı CHF'nın içine alarak, doğrudan partiye bağlı yeni bir kuruluş olarak Halk Evleri'ni kurmaya karar verdiği anlaşılmaktadır. Nitekim gezisinin birinci bölümünü tamamladığı 1931 yılının ilk günlerinde basında yer alan haberlerde, CHF'nın il ve ilçelerde Halk Evleri kuracağı, halkın ilgisini çekmek için Halk Evlerinde sinema, kitaplık ve konferans salonları bulunacağı, Gazi'nin bu konuda ilgililere direktif verdiği, partinin genel kongresine bu konuda teklif götürüleceği belirtilmektedir.⁽³⁷⁶⁾ Bundan sonra 20 Mart 1931'de Türk Ocakları'nın kapatılacağı gayr-i resmi olarak ilk defa açıklanmıştır. Basında yer alan haberde, "Türk Ocakları infisah ediyor. Bu teşekküllerin milli bir rolü kalmamıştır....Türk Ocaklarının Halk Fırkasına ilhakı fikri tahakkuk etmiştir" denilmekte, Hamdullah Suphi Bey'in de Ocağın tarihi vazifesini ifa ettiği fikrinde olduğu, dolayısıyla "bu teşekküllerin hizmet ve mesâi tarzını değiştirecek başka bir vaziyete inkılâp eylemesi" gerektiği vurgulanır.⁽³⁷⁷⁾ Türk Ocakları'nın kapatılmasının kesinleştiği sırada, hükümet yanlısı basın Ocakların tarihi fonksiyonlarını tamamladıkları, görevlerini inkılâplar doğrultusunda yeterince yerine getiremedikleri temalarının işlendiği dikkati çekmektedir. Bu konuda Falih Rıfkı, Türk Ocakları'nın CHF'na katılmasının bir zaruret olduğunu, artık Ocaklarda savunulan fikirlerin parti tarafından uygulamaya konulması ile, zaten önemlerini kaybettiklerini, Ocakların kuruluş amaçlarının zaten parti ilkelerinde varolduğu bu sebeple CHF'ından ayrı düşünülmemeyeceğini vurgulamaktadır.⁽³⁷⁸⁾ Ancak bu görüşlere karşı çıkan Naci İsmail, Türk

(376) "Gazi'nin İrşadı: Büyük Halkevleri Tesis Edilecek" Cumhuriyet, 2 Kanun-u sani 1931.

(377) Haberde ayrıca, Fırkada ayrıca Faşist teşkilatını andırır bir gençlik teşkilatı yapılacağı ve memleketin her tarafında şubeleri bulunacağı da belirtilir. Cumhuriyet, 20 Mart 1931 22 Mart 1931 tarihli Cumhuriyet, gazetesinde faşist teşkilatını andırır bir teşkilat kurulmasının amaçlanmadığı açıklanır.

(378) Falih Rıfkı (Atay) "Fırka ve Gençlik", Milliyet, 21 Mart 1931, Cumhuriyet, 22 Mart 1931

Ocakları'nın siyasi bir fırkaya karışması halinde bu müesseseyi tesis eden zihniyetin yıkılmış olacağını, esasen laiklik, cumhuriyetçilik ve inkılâp fikirlerinde Halk Fırkası'nın siyasetini takip eden Ocakların da partiden ayrı olmadığını, ancak hars müessesesi ile Fırkanın ayrı ayrı şeyler olduğunu, yalnız böyle bir uygulamanın italya ve Rusya'da olabileceği şeklinde yorumlar.⁽³⁷⁹⁾

Türk Ocakları'nın durumu ve geleceği hakkında yapılan bu gayri resmi açıklama ve yorumlardan sonra, 24 Mart 1931 tarihinde konu, Çankaya köşkünde görüşülerek, "Ocakların artık yapacak bir işi kalmadığına dair" bir rapor hazırlanır.⁽³⁸⁰⁾ Atatürk'ün huzurunda yapılan bu toplantıya, Celâl (Bayar), Sadri Maksûdi (Arsal), Siirt Mebusu Mahmut (Soydan), Dr.Reşit Galip, Vasıf (Çınar) ve Hamdullah Suphi katılır. Bu toplantı basında, Türk Ocaklarının kapatılması konusunda takip edilecek şekil meselesinin görüşülmesi olarak yorumlanmaktadır.⁽³⁸¹⁾ Ancak daha sonra anlatılanlardan anlaşıldığına göre, toplantı tartışma ve Hamdullah Suphi Bey'i ikna etme şeklinde cereyan etmiştir.⁽³⁸²⁾ Toplantının sonunda, Atatürk Türk Ocakları'nın kapatılmasının gerekçesini şöyle açıklamıştır:

"Milletlerin tarihinde bazı devirler vardır ki, muayyen maksadlara erişebilmek için maddi ve manevi ne kadar kuvvet varsa hepsini biraraya

(379) Naci İsmail "Türk Ocağı Neydi, Ne Olabilir?", Yarın, 22 Mart 1931, Naci İsmail, "Halk Fırkasının Türk Ocakları Siyaseti", Yarın, 23 Mart 1931

(380) Baydar, a.g.e., s. 76, Goloğlu, Tek Partili....., s.8.

(381) Cumhuriyet, 25 Mart 1931.

(382) Toplantıda Vasıf ve Reşit Galip Beyler İnkılâplardan sonra artık Ocakların yapacakları bir işi kalmadığını, vazifesini hükümetin doğrudan ele aldığını, bu müessesenin tarihi vazifesini tamamladığını söylerler. Hamdullah Suphi bu fikre itiraz ederek hazırlanan raporu imzalamaz. Bunun üzerine hazırlanan raporu yırtan Atatürk, yeniden bir rapor hazırlanmasını ister. Bu defa Hamdullah Suphi'de raporu imzalamak zorunda kalır. Baydar, a.g.e., s. 76-75, Akyüz, a.g.m., s. 217-218.

toplamak ve aynı istikamete sevk etmek lâzımdır. Memleketin ve inkılâbın içeriden ve dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı masûniyeti için, bütün milliyetçi ve cumhuriyetçi kuvvetlerin bir yerde toplanması lâzımdır. Teessüsü tarihinden beri ilmi sahada halkçılık ve milliyetçilik akidelerini neşir ve tamime sadakatle ve imanla çalışan ve bu yolda memnuniyeti mûcip hizmetleri sebkemiş olan Türk Ocakları'nın aynı esasları siyasi ve tatbiki sahada tahakkuk ettiren fırkamla ve bütün mânâsı ile yek vücud olarak çalışmalarını münasip görürüm. Bu kararım ise, milli müessese hakkında duyduğum itimad ve emniyetin ifadesidir. Aynı cinsten olan kuvvetler müşterek gaye yolunda birleşmelidirler."(383)

Aynı gün şubelere gönderilen kurultay davetiyelerinde, "Türk Ocakları'nın Halk Fırkası ile birleşmesi hakkında bir karar ittihaz edilmek üzere kurultay azasının fevkalâde olarak 10 Nisan'da toplanması Merkez Heyeti'nce takarrür etmiştir." şeklinde delegeler olağanüstü kurultaya çağırılmıştır.(384) Gene aynı gün basında, Türk Ocakları'nın CHF ile birleşmesi kararının Ocaklılarca sevinçle karşılandığı, yapılacak olağanüstü kurultayda birleşme kararının oybirliği ile alınmasının beklendiği, birleşmeden sonra Ocaklara ait bütün mal varlığının CHF'na devredileceği ve Fırkanın hars şubesi olarak çalışacağı, ancak Ocakların idare heyetlerinin bulunmayacağı, mesâi tarzının fırkaca tesbit edileceği duyurulmuştur.(385) Türk Ocaklarının CHF'a iltihakını değerlendiren Yunus Nadi; geçmişte Ocakların bir ihtiyaçtan doğduğunu, vazifelerini

(383) A.S. ve D., C. III, s. 90.

(384) Vakit, 25 Mart 1931, Cumhuriyet, 25 Mart 1931.

(385) Cumhuriyet, 25 Mart 1931.

hakkıyla yaptıklarını vurgular. Ancak milli Türk devletinin kurulmasıyla vatanın bütün çocuklarının bu bayrak altında toplanmalarının zamanının geldiğini de belirten Nadi, "şimdiki iltihak ve ittihat ile Türk birliğine gidiliyor. Çünkü Ocak ne kadar tabii idiyse, bugünkü iltihak ve ittihat o kadar zaruridir. Hadiseyi Ocakçılık hayatında inkişâf ve tekâmülün son safhası sayabiliriz." demektedir.⁽³⁸⁶⁾

Nihayet kanûni formaliteleri ve hazırlıkları tamamlanan Türk Ocakları olağanüstü kurultayı 10 Nisan 1931'de Ankara'da toplanmıştır. CHF ileri gelenleri, milletvekilleri ve memurların çoğunluğu teşkil ettiği kurultay, Manisa milletvekili Mustafa Fevzi'nin divan başkanlığına seçilmesi ile başlamıştır. Türk Ocakları Merkez Heyeti adına kürsüye gelen Hamdullah Suphi, Atatürk'ün halkçı ve milliyetçi Türk gençliğini CHF ile beraber çalışmaya çağırdığını, Türk Ocakları'nın da bu istek üzerine CHF ile birleşmesi kararının verildiğini izah eder ve kurultayın bu isteğe gerekli cevabı vereceğini vurgular.⁽³⁸⁷⁾ Hamdullah Suphi'nin konuşmasından sonra, Türk Ocakları'nın CHF'na katılma kararını hazırlamak üzere "Hesapları Tetkik Encümeni" ve "Raporlar Tetkik Encümeni" oluşturulur.⁽³⁸⁸⁾ Kurultayın öğleden sonraki oturumunda da önce bütçe, daha sonra Türk

(386) Yunus Nadi, "Türk Ocağı: Türk Birliği" Cumhuriyet, 28 Mart 1931.

(387) "...Büyük reisimiz Gazi Hazretlerinin matbuata tebliğ edilen bir arzularıdır ki..." şeklinde başlayan konuşma için bkz. Vakit, 11 Nisan 1931, Yarın, 11 Nisan 1931.

(388) "Hesapları Tetkik Encümenine", Giresun delegesi Kâzım Zonguldak delegesi Rifat, Aksaray delegesi Kâzım, Divan-ı muhasebattan Refik ve Emlak Bankası memuru Reşat Beyler, "Raporlar Tetkik Encümeni"ne ise, Aydın delegesi Reşit Galip, Giresun delegesi Hakkı Tarık, Denizli delegesi, Necip Ali, Isparta delegesi Mükerrerem, Kırklareli delegesi Fuat Beyler seçilmişlerdir. Vakit, 11 Nisan 1931.

Ocakları'nın kendisini feshederek CHF'na katılması ve bütün mal varlığının partiye devredilmesi hakkında hazırlanan encümen kararı oybirliği ile kabul edilmiştir.⁽³⁸⁹⁾ Kurultayda alınan bu karar, CHF'nın 10-18 Mayıs 1931'de yapılan üçüncü kongresinde de oybirliği ile onaylanarak Türk Ocakları'nın bütün malvarlığı ile birlikte partiye ilhakı formaliteleri tamamlanmıştır.⁽³⁹⁰⁾

Türk Ocakları'nın kendi kendisini feshederek CHF ile birleşmesi resmen kurultay kararı ile gerçekleşmiş ise de, esasında, yukarıda bahsettiğimiz Atatürk'ün açıklaması, Hamdullah Suphi'nin Kurultaydaki konuşması, kararın alındığı gün Hamdullah Suphi'nin elçilik görevi ile yurt dışına gideceği ve yeni kurulacak gençlik teşkilatının başkanlığına Dr.Reşit Galip'in getirileceğinin basında yer alması, kararın kurultay öncesi kesinleştiğini, yapılan şeyin sadece bir formaliteden ibaret olduğunu göstermektedir.⁽³⁹¹⁾ Nitekim, Hamdullah Suphi, 25 Mayıs 1931 tarihli Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile Bükreş orta elçiliğine atanmış,⁽³⁹²⁾ 19 Şubat 1931'de, inkılâpları ve CHF'nın ideolojisini halka yayarak benimsetmek ve böylece rejimin geleceğini sağlamlaştırmak amacıyla kurulan Halk Evleri'nin başkanlığına Dr.Reşit Galip getirilmiştir.⁽³⁹³⁾

(389) Vakit, 11 Nisan 1931, Cumhuriyet, 11 Nisan 1931, Yarın, 11 Nisan 1931.

(390) CHF Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları (10-18 Mayıs 1931), Devlet Matbaası, İstanbul 1931, s. 279-280.

(391) Kurultayın olduğu günkü 10 Nisan 1931 tarihli Cumhuriyet, gazetesi "Türk Ocakları Bugün Fırkayâ İltihak Ediyor", şeklinde haber vermektedir. Vakit, 10 Nisan 1931.

(392) Tevetoğlu, Hamdullah Suphi.... s. 204-206, Tunçay Tek Parti Yönetimi...., s. 298.

(393) Doğrudan CHF bağlı olarak kurulan Halkevleri'nin 25 Şubat 1945'te 436'ya Halkodalarının sayısı da 2718'e ulaşmıştır. İğdemir, Yılların İçinden, s. 283-291. Ayrıca geniş bilgi için bkz. Şerafettin Zeyrek, Türkiye'de Halkevleri (1932-1951), (H.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enst. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara 1987.

II. Meşrutiyet döneminde gecikmiş Türk milliyetçiliğinin uyanıp harekete geçmesinde önemli bir fonksiyonu yerine getiren ve Cumhuriyet döneminde de rejimin güçlü dayanaklarından birini teşkil eden Türk Ocakları'nın çok hızlı formalite işlemleri ile ortadan kalkışını, basında yer alan "tarihi görevini tamamlamış olmakla" veya "aynı cinsten olan kuvvetlerin birleşmesi" gerektiği yolunda yapılan açıklama ile izah etmek elbetteki güçtür. Nitekim Türk Ocakları'nın kapatılması ile ilgili olarak çeşitli sebepler ileri sürülmektedir.

Öncelikle Türk Ocakları'nın siyasi bir güç olarak CHF'nın karşısına çıkabileceği endişesi bu sebeplerin başında gelmektedir. Çünkü SCF'nın kurulması ile birlikte, 1927'den itibaren CHF'nın bir kültür şubesi statüsünde olan Türk Ocakları yasasındaki siyasetle uğraşmama ilkesine rağmen açıkça politika ile uğraşmaya başlar. Halk Fırkası'nın bazı müfettişleri "Ocakların teşkilat yaptıkları yerlerde, Halk Fırkası teşkilat yapamıyor....Ocakları bu halde bırakacak olursanız, adam bile asacaklar" şeklinde iddialarda bulunuyorlardı.⁽³⁹⁴⁾ Bu tür iddiaların ortaya atıldığı bir sırada Türk Ocakları'nın ileri gelenlerinden bazılarının Atatürk'ün isteği ile de olsa SCF içinde yer almaları⁽³⁹⁵⁾ ve Hamdullah Suphi'nin 12 Eylül 1930 tarihli "Bu sesi koruyacaksınız" başlıklı makalesi Ocaklara duyulan tepkiyi büsbütün artırmıştır. Hamdullah Suphi bu makalede, "içinde

(394) Baydar, a.g.e., s. 70-71.

(395) Mehmet Emin (Yurdakul), Ahmet Ağaoğlu, Dr.Reşit Galip gibi Türk Ocakları'nın bazı yöneticileri SCF, içinde yer almışlardı. SCF, hakkında geniş bilgi için bkz. Okyar, Üç Devirde...., s. 377-537, Ahmet Ağaoğlu, Serbest Fırka Hatıraları, İstanbul 1969.

muhalafet sesi yükselmeyen bir Cumhuriyete biz inanabilirmiyiz ki O'na başkalarını inandıralım.... Ey Türk münevveri! ...vatanında yükselen bu murakabe sesini koruyacaksın!" demekte ve aydınları ve gençleri adeta muhalafet saflarına katılmaya çağırmaktadır.⁽³⁹⁶⁾ Hamdullah Suphi'nin Türk Ocakları Merkez Heyeti Reisi sıfatı ile yazdığı bu makaleden sonra yapılan Belediye seçimlerine Türk Ocaklarının bazı şubelerininin karışmaları ve SCF'nı desteklemeleri iktidarın tepkisini çekmiştir.⁽³⁹⁷⁾ SCF'nın kapatılmasından sonra, kendi dışında CHF'ından bağımsız teşkilatlı bir aydın grubunun varlığına imkân vermemek üzere Türk Ocakları kapatılma yoluna gidilmiştir.⁽³⁹⁸⁾ Böylece hem muhalif bir kuruluşun ortadan kaldırılması, hem de Türk Ocakları gibi teşkilatlı ve dinamik bir kuruluşun CHF içine alınarak güç birliği yapılması sağlanmıştır.⁽³⁹⁹⁾

(396) Hamdullah Suphi "Bu Sesi Koruyacaksın", Akşam, 12 Eylül 1930.

(397) Ağaoğlu, Babamın....., s. 106-107, Baydar, a.g.e., s. 71-73, Çetin Yetkin, Türkiye'de Tek Parti Yönetimi (1930-1945), Altın Kitaplar Yayınevi, 1983, s.54-57, Develioğlu, a.g.m., s. 15-16, Akyüz, a.g.m., 213-217, Tevetoğlu, Hamdullah Suphi, s. 198-199.

(398) Güngör, Türk Kültürü, s. 256-257.

(399) Yetkin, a.g.e., s.54, akyüz, a.g.m., s. 216-217, Necati Akder, "Türk Ocakları, Halkevleri ve Kültür Dernekleri" I, TY, Sayı: 287, (Ağustos 1960), s. 4.

Diğer taraftan Türk Ocakları içinde savunulan milliyetçilik anlayışının ırkçı ve Turancı bir temele dayandığı bu sebeple kapatıldığı yolunda da iddialar bulunmaktadır. Bu konuda Hasan Rıza Soyak, 1924 yılında TBMM Muhafız Kıtasından bir kaç zabitanın Ankara Türk Ocağına üye olmak için müracaat ettiklerini, ancak /komutanı İsmail Hakkı (Tekçe)'nin, Hamdullah Suphi'yi protesto ettiğini, hatta durumun Mustafa Kemal Paşa'ya intikal ettiğini belirterek, daha o zaman Ocakları kapatmaya karar vermişti demektedir.⁽⁴⁰⁰⁾ Ayrıca Türk Ocakları'nın gençlere halâ cihangirlik duyguları aşıladıkları, Rusya'dan kaçan Türklerin uğrak yeri oldukları, bu sebeple Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçisi İ.Z.Suritch'in Dışişleri Bakanı Tevfik Rüşü (Aras)'ye, Türk Ocakları'nın Rusya'da ki Türklerle politik olarak ilgilendiğini bu konuda bir tedbir alınmasını istediği belirtilmektedir.⁽⁴⁰¹⁾ Sınırları içinde çok sayıya Türk'ün yaşadığı Sovyetler Birliği'nin Türk Ocaklarının kültürel manada da olsa bütün Türklük anlayışından rahatsız olduğu bilinmektedir.⁽⁴⁰²⁾ Daha önce değindiğimiz Türk Ocakları'nın 1927'de faaliyet sahasının sınırlandırıldığı dönemde olduğu gibi -kesin bilgi ve belgeler mevcut olmamakla beraber- iki ülke arasındaki anlaşmalara dayanarak Sovyetler Birliği böyle bir girişim yapmış olabilir. Fakat Cumhuriyet dönemindeki ilginin tamamen kültürel ve duygu bazında kaldığını, Rusya'dan gelen aydınların Türk Ocakları içinde

(400) "...Türk tabiiyetinde olan herkesi Türk saymayı... başlıca şart telakki edep paşa o günden bu ocakları kapatmaya karar vermişti.... Nihayet bir gün malum karar verilmiş oldu demektedir. Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Dolap No: 15, Dosya 79-2, Belge 1, 1/1, Ayrıca aynı bilgiler Hasan Rıza Soyak, Atatürk'ten Hatıralar 2. Cilt. İstanbul 1973, s.475'te yer almaktadır.

(401) Baydar a.g.e., s. 70-71, Mehmet Kemal, Türkiye'nin Kalbi Ankara, İstanbul 1983, s.27

(402) Hamdullah Suphi, "...Bazı memleketlerin sefirleri Ocağı dalma endişe veren faaliyetlerin merkezi olarak bilirler ve ufak fasılalarla Hariciye Vekâletine gelerek müessesemizden şikayette bulunurlardı.... Türk milli şuurunun kendi memleketlerine girmesini tehlike sayıyorlardı. Şimal memleketlerden birinin bahriye nezareti neşrettiği salnamada Türk Ocakları'nı Asya kundakçıları diye kaydeder." demektedir. Tanrıöver, "Müessesemizin mazisine s. 331.

yer almasının yanısıra Atatürk'ün de yakın çevresinde yer aldıklarını biliyoruz.⁽⁴⁰³⁾ Gene Atatürk'ün 1930'lu yıllarda gençliği faşist akımının tehlikelerinden korumak, Türk Ocakları'nın sembolü olan Bozkurt'a duyulan tepki, Ocak içinde Hamdullah Suphi-Reşit Galip çekişmesi gibi olaylara bağlayanlar da vardır.⁽⁴⁰⁴⁾

Ancak ileri sürülen bu sebeplerin Türk Ocakları'nın kapatılmasında belirli oranda etkisi olmakla beraber, daha geniş bir perspektiften bakıldığında temel faktörler olmadığı anlaşılır. Zira Türk Ocakları yeni rejimin hizmetinde, O'nun her türlü maddi ve manevi yardımları ile güçlenmiş, ileri gelen yönetici ve üyeleri zaten CHF mebusu olan bir cemiyettir. Gerçekte yeni yönetimle temel konularda fikir ayrılıkları olması ve amaçlarından sapması halinde, Türk Ocakları'nın mevcut statüyü elde etmesi, hatta kapatılma kararı üzerine CHF'nin içine alınması herhalde mümkün olmazdı. Bu sebeple Türk Ocakları'nın kapatılması ve CHF ile birleşmesini dönemin siyasi atmosferi içinde değerlendirmek gerekir.

Özellikle 1929 dünya ekonomik krizinin ülkemizde yarattığı buhran, Serbest Cumhuriyet Fırkası denemesi ve menemen olayı üzerine, ülkede inkılâpları yerleştirmek ve rejimi güçlendirmek zarureti doğmuş, bu durum,

(403) Kuran, Atatürkçülük Üzerine, s. 27.

(404) Enver Ziya Karal, Gençliği faşizm tehlikesinden kurtarmak ve Bozkurt'ta duyulan tepkiden dolayı kapatıldığını belirtir. Baydar, a.g.e., s.73-74, Bilindiği gibi, bu sırada Bozkurt Türkiye'de para ve pullara basılıyordu. Tunçay, Tek Parti, s.298, 1930'lar Türkiye'sinde Totaliter ideolojilerin parti disiplininin etkileneceği ve bu açıdan CHF'nin onları örnek almasını savunan Falih Rıfkı, Yunus Nadi gibi partili yazarlar vardır. Ancak Atatürk'ün bu rejimlere ve yöntemlerine karşı olduğunu biliyoruz. Yetkin, a.g.e., s.31-42. Ayrıca 25 Eylül 1930 Tarihli Hizmet, gazetesinde "CHF ve Faşizm" başlıklı bir yazıda CHF ile birlikte Türk Ocakları faşist bir çizgiye kaymakla suçlanmakta ve aynı kategoride değerlendirilmektedir.

CHF yönetiminde siyasi ve idari açıdan otoriter bir eğilim ortaya çıkarmıştır. Ekonomide devletçiliğin ön plana çıkmasına paralel olarak, ülkede siyasi, sosyal ve kültürel hayatın tamamına hakim olma düşüncesi yerleşmiştir.⁽⁴⁰⁵⁾ Bu otoriter anlayış zaruretlerin bir sonucu olarak parti-Devlet bütünleşmesi ile sonuçlanmıştır. Bu bağlamda bütün güçlerin tek elde toplanması politikasının bir sonucu olarak Türk Ocakları da kapatılmıştır. Aynı dönemde, bu genel politika çerçevesinde, siyasi partilerin yanısıra sadece Türk Ocakları değil, Türk Muallimler Birliği, Türk Matbuat Cemiyeti, Türk İhtiyât Zabitleri, Türk Kadınlar Birliği, Milli Türk Talebe Birliği, Mason Cemiyeti gibi kuruluşların da fesih veya kapatılma şeklinde faaliyetlerine son verildiği dikkate alınırsa Ocakların kapatılmasının sebebi daha iyi anlaşılır.⁽⁴⁰⁶⁾ Ancak, bu kuruluşlar içinde önce Türk Ocakları'nın tercih edilmesinde yukarıda saydığımız sebepler etkili olmuştur diyebiliriz.⁽⁴⁰⁷⁾

(405) Georgeon, "Les Foyers....", s. 212-213, Mete Tunçay, "Cumhuriyet Halk Partisi", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C.VIII, s. 2021.

(406) Tunçay, Tek Parti... s. 297.

(407) Yetkin, "Tüm güçlerin tek elde toplanması siyasasının bir gereği olarak Ocakların CHF içine alınıp bu parti içinde eritilmeleri genel nedeni oluşturmuştur." dedikten sonra, bu sürecin Türk Ocakları'nın kapatılmasıyla başlamasının, CHF karşısında yer alan siyasi bir/güçü alması, ırkçı, pantürkist bir renge bürünmesi, Türk-Sovyet ilişkilerine ters düşmesi, örgütlenme ve uygulama alanında faşizme karşı açık bir eğilim görülmesi şeklinde sıraladığı özel sebeple* bağlamaktadır. Yetkin, a.g.e., s. 63.

S O N U Ç

Türk milliyetçiliği; İslâm ümmetçiliğinden çok milletli Osmanlıcılığa, oradan İslâmcılığa ve nihayet Türk milliyetçiliği ve vatanperverliği şeklinde bir gelişme göstermiştir. Bu hareket Osmanlı devletinin çeşitli din ve milliyetlerden meydana gelen kozmopolit yapısı içinde bir tepki ve kendini bulma akımı olarak doğmuş ve daha ziyade Türkçülük olarak adlandırılmıştır. Dolayısı ile yakın dönem düşünce tarihimizde modern manası ile millet fikrinin ortaya çıkması ve bu fikre dayalı olarak gelişen milliyetçilik Türkçülük hareketinin tekâmülüne bağlı olarak ortaya çıkmıştır.

Fransız İhtilâli ile beraber, modern milliyetçilik cereyanının yayılması, çok milletli Osmanlı İmparatorluğunu da etkilemekte gecikmemiştir. İmparatorlukta milliyetçilik önce gayr-i müslimlerde, daha sonra da Müslüman unsurlar arasında yayılmıştır. İmparatorluğun yönetici kesimlerini oluşturan Türkler'deki milliyetçilik, gayr-i müslimlerin bağımsızlık kazanarak devletten birer birer ayrılmaları ve İmparatorlukta bulunan Türk olmayan Müslüman unsurların milliyetçi gayelerine karşı bir tepki olarak doğmaya başlamıştır. Birçok milliyetçilik hareketlerinde olduğu gibi, Türk milliyetçiliğinin de dil, edebiyat ve tarih alanındaki çalışmalarla kültürel temelleri atılmış, İmparatorlukta bulunan Türkler hem Osmanlı, hem de daha geniş bir Türk miraslarının olduğunu görmüşlerdir. Kültürel Türkçülüğün gelişmesine paralel olarak ortaya çıkan gelişmeler (siyasi, ekonomik, toprak kayıpları, göçler, çağdaşlaşma hareketleri vb) Osmanlı devleti içindeki Türkleri milliyetçiliğe yönelmekten alıkoyacak fren mekazinmalarını yavaş yavaş ortadan kaldırmaya ve Osmanlıcılık anlayışı içinde Türk unsuruna ağırlık verme gibi bir eğilimi hep birlikte teşvik etmişlerdir. Böylece temelleri atılan Türkçülük, Rusya'dan Osmanlı devleti'ne gelen aydınlar tarafından savunulan siyasi Türkçülükle birleşince, İmparatorlukta bulunan Türk unsuruna ağırlık verilmesi gibi bir eksenden çıkarak bir milliyetçilik problemi

haline gelmiştir. Böylece Türkçü aydınlardaki Osmanlıcılık anlayışları yavaş yavaş ikinci planda kalmaya başlamıştır. Balkan Savaşları Osmanlıcılık anlayışının dayandığı temelleri yıkmış, "İttihad-ı Anasır" politikasını fiilen iflâs ettirmiştir. Sonuçta Türk milliyetçiliğinin hızla yükselmesine yol açmıştır. Artık İmparatorlukta Türk olarak uyananların mensup oldukları sosyal ve siyasi kitleyi kurtarma çalışmaları devresi başlamıştır.

İşte bu devrede, Türk Ocakları, Osmanlı İmparatorluğunun çeşitli din ve milliyetlerden meydana gelen kozmopolit yapısı içinde bir tepki ve kendini bulma akımı olarak şekillenen Türk milliyetçiliğinin gelişerek teşkilatlanması ile ortaya çıkmış bir cemiyettir. Öncelikle İmparatorluk yapısı içinde milli şuurdan mahrum olarak yaşayan, bu sebeple de millet haline gelememenin sancılarını çeken Türkler arasında milli şuur yaratarak millet haline getirmeyi amaçlayan Türk Ocakları, Balkan felâketinin yaşandığı günlerde devrin ihtiyaç ve heyecanlarını temsil etmiştir. Bu sebeple devletin Osmanlıcı politikası sonucu, siyasi, sosyal, kültürel ve iktisadi açıdan bir çok bunaltıcı olaylar yaşayan Türk unsurunun kimlik bunalımına cevap vermeye çalışmıştır. Sonuçta İmparatorlukta çok, Türkleri kurtarmak gereğine inanan Türk aydın ve gençleri Türk milliyetçiliğinin faaliyet ve fikir merkezi olarak kurulan Türk Ocakları'nın çevresinde toplanmıştır. Böylece Türk milliyetçiliği sınırlarını İmparatorluk dışına da genişleterek hakiki merkezini Türk Ocakları'nda bulmuştur. Bu dönemde ittihat ve Terakki Cemiyeti'nin -resmen Osmanlıcı kalmakla beraber- Türkçülüğü benimsemesi, Türk Ocakları'nın faaliyetlerini artırabilmesi için elverişli bir zemin hazırlamıştır.

Türk Ocakları'nın devrin şartları gereği temelde milli duygulardan kaynaklanan milliyetçilik fikrini "heyecan ve telkin" yoluyla uyandırmak ve canlı tutmak faaliyetlerinin odak noktasını oluşturmaktadır. Özellikle Ocağın İstanbul'da yürüttüğü organize ve sistemli faaliyetler, ülkede milliyetçilik şuuruna sahip geniş bir kadro oluşmasında önemli rol oynamıştır. Nitekim, Türk Ocağı çevresindeki düşünce atmosferi içinde

yetişen ve bu düşüncelerden etkilenen asker-sivil Türk aydınları, Anadolu'daki Milli Mücadeleyi yürüten ve Türkiye Cumhuriyetini kuran kadroların önemli bir bölümünü oluşturmuşlardır.

Diğer taraftan Türk milliyetçiliğinin öncüsü olma gibi bir fonksiyonu üstlenen Türk Ocakları, kısa zamanda devrin önemli fikir ve ilim adamlarını bünyesinde toplamıştır. Siyasi çekişmelerin dışında kalmaya büyük çaba sarfederek faaliyetlerini Türk milliyetçiliğinin teorisini kurma konusunda yoğunlaştırmıştır. Bu dönemde Türk Ocakları çevresinde savunulan milliyetçilik anlayışının temeli, milli kültür yaratma ve bu yolla mütecanis bir millet oluşturma yönündedir. Diğer açıdan Türkleri gelişmiş ve sağlam bir millet haline getirmeyi esas almışlardır. Kısaca bu aydınlar Ziya Gökalp'in "Yeni Hayat" olarak adlandırdığı toplumun bütün kıymet sahalarında milliyet esasına dayanan, siyasi inkılâbı tamamlayacak sosyal bir inkılâp yapmayı amaçlamışlardır.

II. Meşrutiyet dönemindeki Türkçü aydınlar devleti siyasi, milleti de kültürel olmak üzere iki farklı varlık olarak ortaya koyarken, İslâmiyetin Türklüğün ayrılmaz bir parçası olduğunu vurgulamakla beraber, Müslüman ile Türk kavramlarına da açıklık getirmişlerdir. Böylece Türk kavramı milli bir üyeliği ifade ederken, Müslüman kavramını dini bir üyelik olarak ümmetle tanımlamışlardır. Milleti kültürel bir varlık olarak gören bu aydınlarda, coğrafi ve siyasi sınırların milletleri bölemeyeceği fikri hakimdir. Bu sebeple II. Meşrutiyet döneminde Türklüğü bir bütün olarak görme anlayışı, Türk Ocakları'nın temel dinamik fikirlerinden birini teşkil etmiştir. Ancak bu anlayışları özellikle 1918'lerde bütün Türkleri bir bayrak altında birleştirerek siyasi manada bir Pan-Türkizm kurmak şeklinde olmayıp, Türk birliğine olan vurgu, devamlı olarak kültürel birlik ve dayanışma sağlamak yönündedir. Bu da millet anlayışlarının tabii bir sonucudur.

Ayrıca Türk Ocakları dönemin bütün Türkçü eğilimlerinin toplandığı bir merkez görünümündedir. Olaylara ve milliyetçilik meselesine bakış tarzları arasında içinde yetiştikleri toplumların ve aldıkları eğitimin sonucu belirgin bir farklılık bulunan, Rusya Türklerinin temsilcisi durumunda olan Yusuf Akçura ile Osmanlı Türkçülerinin temsilcisi Ziya Gökalp bu eğilimlerin öncüsü görünümündedirler.

Genelde Türk Ocakları çevresindeki aydınların milliyetçilik anlayışları, Osmanlı topluluğunun Türk milli topluluğu haline gelmesine paralel olarak gelişme gösterdiğini söylemek mümkündür. Nitekim Balkan Savaşları sırasında çok milletli imparatorluğa taraftar gözüken bu aydınlarda Osmanlı devletinin muhafazası ve sınırları ön planda gelmektedir. Buna bağlı olarak milliyetçilik anlayışlarını, Osmanlılık ve daha ağırlıklı olarak da, islamcılık anlayışı ile temellendirmişlerdir. Böylece Osmanlıcılığı ve İslâmcılığı şeklen terk etseler de sinelerinde yaşatmaya devam etmişlerdir. Ancak, bilindiği gibi, çok milletli imparatorluk yapısından hakim nüfusu Türklerin oluşturduğu millet yapısına geçişte, Balkan Savaşları ve arkasından I.Dünya Savaşı dönüm noktaları olmuştur. Böylece sosyal yapıda meydana gelen değişmelere paralel olarak Anadolu Türklüğü ve Osmanlı sınırları dışındaki Türklerin varlığıyla daha yakından ilgilenmeye başlamışlardır.

Sonuçta, Osmanlı sınırlarından vazgeçmeksizin milliyetçilik anlayışlarını siyasi anlamda İslâmcılık ve Osmanlılığın dışında temellendirmişlerdir. Milliyetçilik anlayışlarındaki dönüşümlerde siyasi olaylar tayin edici rol oynamıştır. Bu durum Türk milliyetçiliğinin temel karakterini oluşturmaktadır. Nitekim daha sonraki dönemler de dikkate alınırsa Türkiye'de milliyetçiliğin kaderini teoriden ziyade fiili olayların belirlediğini açıkça görmek mümkündür.

Diğer taraftan başından itibaren kültürel bir hareket olarak gelişen Türkçülüğün toprak esasına dayanmamak gibi bir özelliği vardır. Nitekim Ziya Gökalp'in deyimi ile vatanı "harsi toprak" olarak gören bu aydınlar, vatan edinilecek topraklar konusunda, tanım birliğine varamadan Mütareke imzalanmıştır. Hareketin yapısı icabı millet anlayışlarını kültürle

temellendiren bu aydınlar, millet tanımında ırkçı teorilere itibar etmemişlerdir.

II. Meşrutiyet devrindeki Türkçülerin halkçılık, iktisat, kadın hakları, çağdaşlaşma, laiklik, dil ve tarih gibi konularda ortaya koydukları fikirleri, Cumhuriyet dönemi ile karşılaştırıldığında aralarında farklılıklar bulunmasına rağmen, Türk toplumunun İmparatorluktan millete, doğu medeniyetinden batı medeniyetine, dini hayattan laikliğe geçişte önemli bir merhale teşkil etmiştir. Bu fikirler Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen inkılâplara zemin hazırladığı gibi, bu çevrede işlenen milliyetçilik fikri Yeni Türk devletine ideolojik bir temel oluşturmuştur.

Böylece II. Meşrutiyet döneminde temelleri atılan Türk milliyetçiliği fikri, Milli Mücadele döneminde Misak-ı Milli sınırları ile belirlenen Anavatan kavramı ile bütünleşerek açıklık ve güç kazanmış, milli bir Türk devleti kurulması şeklinde tecelli etmiştir. Yani Mustafa Kemal Paşa, Osmanlı dönemindeki Türkçülük hareketinin birikiminden milli devlet fikrine ulaşmış, milliyetçiliğe de çağdaş bir muhteva kazandırarak Türkiye Cumhuriyeti'nin temel ilkelerinden biri haline getirmiştir.

Türk Ocakları çevresindeki aydınlar, Osmanlı devletinin yerine kurulan Milli Türk Devleti'ni, Türkçülük anlayışlarının somut bir ifadesi olarak görmüşlerdir. Bu anlayışın tabii sonucu olarak Milli Mücadele'den itibaren Mustafa Kemal Paşa'nın yanında yer alan Türk Ocağı mensupları, temel konularda yeni rejime tam destek vermişlerdir. Aynı şekilde Cumhuriyet döneminde başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere, bütün yönetim kademeleri, Türk Ocakları'nı yeni rejimin ilkelerinin benimsenmesi ve yayılması için üzerine dayanılması gereken bir güç olarak görmüşler ve yoğun bir ilgi ve destek sağlamışlardır. Türk Ocakları'nın kısa zaman içinde ülke çapında hızla teşkilatlanmasını bu destekle beraber düşünmemiz gerekir. Bu organik yakınlık ve işbirliği ideolojik açıdan da kısa zamanda kaynaşmayı beraberinde getirmiştir. Nitekim 1927 yılında CHF'nin bir kültür şubesi haline gelen Türk Ocakları'nın, yönetimle hukuki birleşmesinin tabii sonucu olarak faaliyet sahası Türkiye Cumhuriyeti ile sınırlandırılmış,

böylece bütün Türklük anlayışından dönüşüm resmileştirilmiştir. Sonuçta Türk Ocakları'nın amaçları milliyetçilik, halkçılık, medeniyetçilik ve laik Cumhuriyetçilik esaslarını korumak ve yaymak olarak belirlenmiştir. SCF denemesi ve Menemen olayından sonra CHF'nın ülkedeki bütün güçleri bünyesinde toplayarak (veya temsil ederek) parti-devlet bütünleşmesini gerçekleştirmesinin sonucu olarak da kapatılmıştır.

Türk Ocakları'nın Cumhuriyet dönemindeki en göze çarpan özelliği (önceleri, Halifelik'in kaldırılması, harf inkılâbı gibi konularda bazı tereddütler olmasına rağmen) Atatürk tarafından gerçekleştirilen radikal inkılâpları benimseyen, sahiplenen ve hatta bekçiliğini üstlenen bir kuruluş olmasıdır. Bu anlayış doğrultusunda inkılâplar konusunda halki aydınlatmak, yeni rejimin ilkelerini ülkede yerleştirmek amacıyla sosyal ve kültürel faaliyetlere büyük önem verdiğini görüyoruz. Bu tavrıyla adeta yönetim tarafından alınan karar ve inkılâpların halk arasında uygulanmasını üzerine alan bir kuruluş görünümündedir. Bu açıdan Cumhuriyet rejiminin güçlü dayanaklarından birini teşkil etmiş, yönetim ile halk arasında aracı rol oynamaya çalışmıştır. Bu amaçla gerçekleştirilen faaliyetlerde Ocaklar oldukça hareketli birer kültür merkezi görünümünde olmalarına rağmen, bu faaliyetlerin gerek mesâi programında öngörülen, gerekse yönetimin beklentileri boyutunda yapılamadığını belirtmek gerekir. Bu durum geniş halk kesimleri ile istenilen düzeyde diyaloga giremediğini göstermektedir. Bunun sebebi de hiç şüphesiz ülkenin seçkinlerine dayanan sosyal yapısının tabii bir sonucudur. İnkılâpların ülkede yerleştirilmesi çalışmalarına paralel olarak, en çok üzerinde durdukları konulardan biri de Türkiye'de milli birlik ve beraberliğin sağlanması için gösterdiği hassasiyettir. Özellikle, yönetimin de desteği ile Şeyh Sait isyanından sonra Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgelerinde şubelerini yaygınlaştıran Türk Ocakları'nın bu konudaki yaklaşımı, ırkçı anlayıştan uzak, zorlayıcı tedbirlere başvurmadan ülkede Türkçenin yaygınlaştırılması için belediyeler ve devlet ile koordineli bir şekilde çalışılması şeklindedir.

Türk Ocakları'nın Cumhuriyet dönemindeki yerini belirlemek gerekirse yönetim ile halk arasında bir rol oynamayı ilke edinen, vatanın müdafası, inkılâpların yerleştirilmesi, ülkede milli birlik ve beraberliğin

sağlanması gibi konularda aktif bir şekilde çaba sarfeden sosyal ve kültürel bir seçkinler topluluğudur diyebiliriz.

Sonuç olarak, Türk Ocakları'nın imparatorluktan milli devlete geçiş dönemi ile, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş ve rejimin yerleşmesi safhasında önemli rol oynayan yakın tarihimize damgasını vurmuş sosyal ve kültürel bir cemiyet olduğunu söylemek mümkündür.

B İ B L İ Y O G R A F Y A

1- ARŞİV BELGELERİGenel Kurmay Başkanlığı ATASE Arşivi:

Dosya No: 6-2

Klasör : 255

Fihrist : 8, 20-2

Cumhurbaşkanlığı Arşivi:

- Dolap No: 1 Kutu No: 6-2 Dosya No: 18 Fihrist No: 73
- Dolap No: 3 Kutu No: 22-2 Dosya No: 56-1 Fihrist No: 25/2
- Dolap No: 3 Kutu No: 22-2 Dosya No: 56-1 Fihrist No: 29/1, 29, 29-1
- Dolap No: 7 Kutu No: 64-1 Dosya No: 71 Fihrist No: 2/9, 2, 2-1, 2-2,
2-3, 2-4, 2-5, 2-6,
2-7, 2-8, 2-9
- Dolap No: 7 Kutu No: 64-1 Dosya No: 71 Fihrist No: 43
- Dolap No: 11 Kutu No: 108-2 Dosya No: 90-91 Fihrist No: 2, 2-5, 2-6, 2-7, 2-8,
2-9, 2-10, 2-11, 2-12,
2-13, 2-14, 2-15, 2-16,
2-17, 2-18, 2-19, 2-20,
2-21, 2-22, 2-23, 2-24,
2-25, 2-26, 2-27, 2-28,
2-29, 2-30.
- Dolap No: 15 Kutu No: 159 Dosya No: 71 Fihrist No: 5, 5-1, 5-2, 5-3, 5-4,
5-5, 5-6, 5-7, 5-8, 5-9,
5-10, 5-11, 5-12, 5-13,
5-14, 5-15, 5-17
- Dolap No: 15 Kutu No: 159 Dosya No: 71 Fihrist No: 6, 6-1
- Dolap No: 15 Kutu No: 161-3 Dosya No: 79-2 Fihrist No: 1, 1-1
- Dolap No: 3 Kutu No: 24-3 Dosya No: 51-3 Fihrist No: 26, 26-1, 26-2
- Lozan Türk Yurdu Cemiyeti'nin Muharrerat ve Zabt-ı Sabık Defteri, Türk Tarih Kurumu Yazmalar 653.
- Türk Yurtları Üye Kayıt Defteri, Türk Tarih Kurumu, Yazmalar 654.

2. KİTAP VE MAKALELER

ABADAN, Yavuz, "Tanzimat Fermanının Tahlili", Tanzimat I, İstanbul 1940.

Abdülhamit'in Hatıra Defteri (Der: İsmet Bozdağ), Ankara 1975.

(Adıvar) Halide Edip, "Evimize Bakalım: Türkçülüğün Faaliyet Sahası", Vakit,
30 Haziran 1918.

ADIVAR, Halide Edip, Mor Salkımlı Ev, İstanbul 1963.

-----, "Padişah ve Şehzadelerimiz", TY, C.III, Sayı: 2 (26) (1329), s.33-36

-----, Türk'ün Ateşle İmtihanı, 8.B. İstanbul 1985,

Afetinan, A. "Atatürk ve Tarih Tezi", Belleten, C.III, (1939) s.245-246.

-----, "Türk Tarih Kurumunun Kuruluşuna Dair", Belleten, C.XI (1947)
s. 173.

-----, Medeni Bilgiler ve M.Kemal Atatürk'ün El Yazıları, Ankara 1969.

-----, M.Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım, İstanbul, 1971.

(AĞAOĞLU) Ahmet, "İslâmda Davay-ı Milliyet" I-II, TY, C.VI, Sayı: 10-11,
(Temmuz 1330) s. 2320-2329, 2381-2390.

-----, "Kurultay Münasebetiyle", TY, C.III, Sayı: 18 (Mayıs Haziran
1926), s.626-640.

-----, "Milli Cereyan" TY, C. VIII, Sayı: 2 (77) (19 Mart 1331)
s. 2529-2531.

-----, "Milliyetçilik Cereyanının Esasları", TY, C.II, Sayı: 11,
(Ağustos 1925) s. 394-395.

-----, "Sabık Trabzon Valisi Nazif Beyefendiye", TY, Yıl:2, Sayı: 21
(45) (25 Temmuz 1329) s. 713-714.

-----, Serbest Fırka Hatıraları, İstanbul 1969.

- , "Tarihi Devirler Arasında Milliyet"TY, C.III, Sayı: 17 (Mart 1926), s. 534-537.
- , "Terbiye-i Milliye" İçtihad, Sayı: 27, (15 Temmuz 1327) s. 782-786.
- , "Türk Medeniyeti Tarihi" I, TY, C.IV, Sayı: 4 (Mayıs 1329), s. 530-540.
- , Üç Medeniyet, İstanbul, 1972.
- AĞAOĞLU, Samet, Babamın Arkadaşları, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul (Tarihsiz)
- , "Hamdullah Suphi Tanrıöver", TY, Sayı: 2 (H.S.T. Özel Sayısı) (Şubat 1967), s.33-37.
- AHMAD, Feroz-Rustow, "II.Meşrutiyet Döneminde Meclisler (1908-1914)", Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, Sayı: 4-5, 1976, s.244-288.
- , İttihat ve Terakki, Çev: Nuran Yavuz, İstanbul 1984.
- "Ahmed Ferid Bey", Mevsal-i Milli, 1339, s. 185-187
- Ahmet Cevdet Paşa, Marûzat, (Yay.Yusuf Halaçoğlu), İstanbul 1980.
- , Tezâkir, (Yay: Cahit Baysun) Ankara 1986.
- AKBAY, Cemal, Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, I.Cilt, Ankara 1970.
- (AKÇURA) Yusuf, "Akvâm-ı Müslime Tarihinin Devirlere Taksimi" TY, C.XIII, Sayı:2 (Eylül 1333) s. 3569-3573.

- AKÇURAOĞLU, Yusuf, "Asri Türk Devleti ve Münevverlere Düşen Vazife", TY, C.III Sayı: 13 (Teşrin-i evvel 1341), s.1-16.
- , "1329 Senesinde Türk Dünyası", TY, C.VI, Sayı: 3(63) (3 Nisan 1330), s. 2098-2104.
- , "Cengiz Han", TY, C.I, Sayı: 11, (Nisan 1328), s.326-330
- , "Cihan Harbi ve Türkler", TY, C.VII, Sayı: 1 (Kanun-u evvel 1330), s. 2425-2430.
- , "Çok İyi Bir Buluş", TY, C.II, Sayı:10, (Teşrin-i evvel 1928) s. 67.
- , "Geçen Yıl 1330 Senesi", TY, C.III, Sayı: 1 (76) (5 Mart 1331), s. 2515-2520.
- , "Gökalp Ziya Bey Hakkında Hatıra ve Mülahazalar", TY, 2.seri C.I, Sayı: 4, (Kanun-ı evvel 1340), s.156-162.
- , "Halk'a", HD, Yıl: I, Sayı: 22 (5 Eylül 1329) s. 169-172
- , "Halk'a"2, HD, Yıl:I, Sayı: 23 (12 Eylül 1329) s. 177-178.
- , "Halk'a" 5, HD, Yıl:I, Sayı:31 (7 Teşrin-i sani 1329) s. 237-238.
- , "İktisat", TY, C.XII, Sayı: 12 (Ağustos 1333) s.3521-3523
- , "Milliyet Fikri ve Millet Muharebeleri" I, TY, Yıl:2, Sayı: 9 (33) (Şubat 1328) s. 260-264.
- , "Müverrih Leon Cahun ve Muallim Barthold'a Göre Cengiz Han", TY, C.I, Sayı:1, (Teşrin-i sani 1327), s. 17-21
- , Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri, 2.B. Ankara 1983.

- , "Osmanlı Saltanatı Müessesatının Tarihine Dair Bir Tecrübe"
Bilgi Mecmuası, C.I, Sayı:1, (Teşrin-i sani 1329) s. 82-96.
- , Rusya Üserâ Murahhası Yusuf Akçura Bey'in Raporu, İstanbul 1919
- , "Tanzimatçılık Aleyhine", TY, C.III, Sayı:11 (Mart 1329),
s. 349-352.
- , "Tarihi Görüşe Dair", TY, C.I, Sayı:5 (1341), s.349-357.
- , "Türkçülük Fikrinin Menşeleri", Hakimiyet-i Milliye, 4 Mayıs
1927.
- , "Türk Tarihinin Devrelere Taksimi", TY, C.VIII, Sayı:4 (1331)
s. 2561-2563.
- , "Türkler ve Tatarlar Birdir ve Medeniyete Hizmet Etmişlerdir"
Altın Armağan, İstanbul 1328, s. 37-59.
- , "Türklerin Büyük Muallim ve Muharriri İsmail Bey Gaspirinski",
TY, Yıl:1, Sayı: 22 (6 Eylül 1328), s.690-695.
- , "Türklüğü Bilmeli ve Bilismeliyiz", TD, Yıl:1, Sayı:1 (1327)
s.25-29.
- , "Türklük", Salname-i Servet-i Fünun, 1328, s.189-192.
- , (Toplayan) Türk Yılı, Yeni Matbaa, istanbul, 1928.
- , Üç Tarz-ı Siyaset, T.T.K. Yay., Ankara 1976.
- , Yeni Türk Devleti'nin Öncüleri 1928 Yılı Yazıları, (Haz: Nejat
Sefercioğlu), Ankara 1981.
- , "Cihan Harbine İştirakimiz ve İstiklâlimiz", Siyaset ve İktisad,
Hilmi Kitabevi, istanbul 1924, s.7-19.

- , "Umdelerimize Dair", Siyaset ve İktisad, s. 169-176.
- , "Türk Milliyetçiliğinin İktisadi Menşelerine Dair", Siyaset ve İktisad, s. 140-168
- AKDER, Necati, "Hamdullah Suphi Tanrıöver'de Milliyetçilik Fikri ve Milliyetçilik Mefkûresi", Türk Kültürü, C.IV, Sayı:45 (Temmuz 1966), s. 747-789.
- , "Hamdullah Suphi Tanrıöver'de Milliyet Fikri ve Milliyetçilik Mefkûresi", Türk Kültürü, C.IV, Sayı:45 (Temmuz 1966) s. 11-53
- , "Türk Ocakları, Halkevleri ve Kültür Dernekleri" I, TY, Sayı:287 (Ağustos 1960)
- , "Ziya Gökalp'in Tarih Anlayışı I.Ziya Gökalp'de Tarih Anlayışının Felsefi Temeli", TK, C.I, Sayı:12 (Ekim 1963) s.5-18
- AKİFOĞLU, Mazhar, "Çok Aziz Örnek İnsan Ağabeyim Hamdullah Suphi", TY, Sayı:336 (Haziran 1967) s, 5-7
- , "İdealist Ziya Gökalp", TY, Sayı: 265, (Ekim 1955) s. 263-265
- , "Ne Düşünmüştük", TY, Sayı: 252 (Ocak 1956) s. 516-521
- AKŞİN, Sina, "I. Meşrutiyete Son verilmesinin Sebepleri", H.Ü. Edebiyat Fak. Dergisi, C.IV, Sayı:1 s. 96-105.
- , Jön-Türkler ve İttihat ve Terakki, İstanbul 1980.
- , 31 Mart Olayı, Ankara 1970.
- AKYÜZ, Kenan, "Türk Ocakları", Belleten, C.L, Sayı: 196, (Nisan 1986) s.201-228

- ALANGU, Tahir; Ömer Seyfettin, Ülkücü Bir Yazarın Romanı, İstanbul 1968.
- ALASYA, Halil Fikret; Tarihte Kıbrıs, Ankara 1988.
- ALBERT Baron Niyâri; "Macaristan'ın Turanilikteki Rolü" TY, C.VI, Sayı: 4 (64) (18 Nisan 1330), s. 2117-2127.
- Ali Kemal; "Atalet-i Fikriye", Beyam, 26 Nisan 1330.
- ALP, İlker; Belge ve Fotoğraflarla Bulgar Mezalimi (1878-1989), Ankara 1990
- ARAI, Masami; "The Genç Kalemler and Young Turks: A Study in Nationalism", ODTÜ Gelişme Dergisi, C.12, Sayı: 3-4 (1985) s. 197-244.
- ; Türkish Nationalism In The Young Türk Era, E.J.Brill, Leiden,1992
- ARIBURNU, Kemal, Milli Mücadele'de İstanbul Mitingleri, 2.B. Ankara 1975.
- ARSAL, Sadri Maksudi, "Dostum Yusuf Akçura", TK, Sayı:174 (Nisan 1977) s. 352-353.
- , Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları, 4.B. İstanbul 1979.
- ARMAOĞLU, Fahir, Siyasi Tarih (1789-1960), 2.B. Ankara 1973.
- , 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980), 4.B. Ankara 1987.
- (Atabinen) Reşit Saffet, "İran'da Türk Katliamı", TY, C.III, (Y.Seri) Sayı:20 (Ağustos 1929), s. 54.
- , Les Türk Odjaghıs, Ankara 1930.
- , "Şimal ve Sovyet memleketlerinde Türkçülük Tetkikleri", TY, C.III, Sayı: 24 (Kanun-u evvel 1929) s.3-18.

ATALAY, Besim, "Uşak'ta Milli Hareket", Yakın Tarihimiz, C.II, s.205.

Atatürkçülük 3. Kitap, Atatürk'ün Düşünce Sistemi, İstanbul 1984.

Atatürk Devri Fikir Hayatı II, (Haz: M.Kaplan, İ.Engünün ve diğerleri), Ankara 1981.

ATATÜRK, Kemal, Nutuk (1919-1920), C.I, 13.B. İstanbul 1973.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, (Haz: Nimet Arsan), 3.B. C.I-III, Ankara, 1981

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri Tamim ve Telgrafları, C.V, (Haz: Sadi Borak-Utkan Kocatürk) Ankara 1972.

ATAY, Falih Rıfkı, Başveren İnkılâpçı, Dünya Yayınları, Tarihsiz.

(ATAY), Falih Rıfkı, "Bir Bayram manzarası", TY, C.I/21, Sayı: 197 (Mart 1928) s. 1-2

-----, "Fırka ve Gençlik", Milliyet, 21 Mart 1931.

-----, "Fikirden Hayata", TY, C.III, Sayı: 18 (Mayıs-Haziran 1926) s. 613-615.

-----, "Ocaklar" TY, C.V, Sayı: 28 (Nisan 1927) s. 410-411

"Ayandan Beseryan Efendi Hazretlerine", TD, Yıl: 1, No:5 (1327) s. 138.

(AYAZ,) İshaki, "Bütün Türklerde Yüksek Bir Türk Dilinin Vücuda Gelmesi Mümkündür?" TY, C.III, Sayı: 14 (Teşrin-i evvel 1925) s.148-152.

-----, "Gayr-i Türkler Nasıl Türkleştirilebilir?" Cumhuriyet, 28 Nisan 1928.

AYBARS, Ergün, İstiklâl Mahkemeleri (1923-1927), Ankara 1982.

AYDINEL, Sıtkı, Güneybatı Anadolu'da Kuvây-ı Milliye Harekâtı, Ankara 1990.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, Enver Paşa, 2.B. C.I, İstanbul 1972.

-----, Enver Paşa, 3.B. C.II, İstanbul 1981.

-----, Suyu Arayan Adam, 7.B. İstanbul 1979.

BABANZADE Ahmet Naim, "İslamda Davay-ı Kavmiyet", Sebil-ül Reşad, C.XII,
Sayı: 293 (10 Nisan 1330) s.114-128.

BADEMÇİ, Ali, Türkistan Milli Hareketi ve Enver Paşa, Korbaşılar, C.I,
istanbul, 1975.

BAĞIŞ, Ali İhsan, Osmanlı Ticaretinde Gayr-i Müslimler, Ankara 1983.

Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvay-ı Milliye Hatıraları (1919-1920), Türk İnkılap tarihi Enstitüsü Yay. Ankara 1977.

Balkan Harbi (1912-1913), (Yay: Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı) I nci Cilt
Ankara 1970.

BANARLI, Nihat Sami, "Sultan Hamid'in Türkçeciliği", Hayat Tarih Mecmuası,
Yıl: 3, C.II, Sayı:11 (Aralık 1967) s. 5-9.

-----, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, C.III, İstanbul 1971

BANOĞLU, Ahmet, Tarihte Girit ve Osmanlılar Dönemi, İstanbul 1991.

BAŞAR, Ahmet Hamdi; Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye, 2.B. Ankara 1981

BAYAR, Celâl, Bende Yazdım, C.II,V İstanbul 1966, 1967.

BAYDAR, Mustafa, Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Anıları, İstanbul 1968.

BAYUR, Yusuf Hikmet, Türk İnkılâbı Tarihi, 3.B. C.I, Kısım 1, Ankara 1983.

-----, Türk İnkılâbı Tarihi, 2.B. C.II, Kısım IV, Ankara 1983

BEKATA, Hıfzı Oğuz, "Köycü Reşit Galip", Dr.Reşit Galip, Ankara 1955, s.81

BEKTAŞ, Cengiz, "Özbekler Tekkesi", Tarih ve Toplum, (Ağustos 1984) s. 112-117

BERKES, Niyazi, "Unutulan Adam", Sosyoloji Konferansları, İstanbul 1976,
s. 195-203.

-----, Türk Düşününde Batı Sorunu, istanbul 1975

-----, Türkiye'de Çağd aşlaşma, İstanbul 1978.

-----, İslâmlık, Ulusçuluk, Sosyalizm, Ankara 1975.

BEYATLI, Yahya Kemal, Siyasi ve Edebi Portreler, İstanbul 1968.

BIYIKLIOĞLU, Tefvik, Trakya'da Milli Mücadele, 2.B. I.Cilt, Ankara 1987.

BİCE, Hayati, Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler, Ankara 1991

BİLGEGİL, Kaya, Ziya Paşa Üzerine Bir Araştırma, I.Cilt, 2.B. Ankara 1979.

-----, Yakın Çağ Türk Kültür ve Edebiyatı Üzerine Araştırmalar I,
Yeni Osmanlılar, Ankara 1976.

"Bir Aylık Ocak Haberleri", TY, C.III, Sayı: 208 (Şubat 1929) s.67.

- "Bir Aylık Ocak Haberleri" TY, C.I/22 (Y.Seri), Sayı: 201 (Temmuz 1928) s.46-47
- "Bir Aylık Ocak Haberleri: Ocak Bütçeleri", TY, C.II/22 Sayı:7/201 (Temmuz 1928) s. 47-48.
- "Bir Aylık Ocak Haberleri: Ocaklar Bütçesi", TY, C.I/21, Sayı: 3/197 (Mart 1928) s. 63-66.
- BİRİNCİ, Ali, "Müstear Çıkmazında Bir Kitap: Turan" Dergah, C.I, Sayı:11 (Ocak 1991) s. 16-17.
- , "İttihad ve Terakki Cemiyeti Kuruluşu ve İlk Nizamnamesi", Tarih ve Toplum , Sayı: 52 (1988) s. 209-215.
- , Hürriyet ve İtilaf Fırkası, II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakkiye Karşı Çıkanlar, İstanbul 1990.
- BLAISDELL, Donald C., Osmanlı İmparatorluğunda Avrupa Mali Denetimi "Düyunu-umûmiye", Çev: Ali İhsan Dalgıç, İstanbul 1979.
- BROCKELMAAN, Von Carl, "Das Nationalgefühl der Türken im Licht der Geschichte", Hallische Universitätsreden, Nr:10, Halle 1918, s.1-22
- "Buldan Türk Ocağı" TY, C.I, (Kanun-u evvel 1340) s. 244-245.
- Bulgaristan'dan Türk Göçleri, DPT Yayınları , Ankara, 1990.
- BURNS, Edward Mcnall, Çağdaş Siyasal Düşünceler (1850-1950), Çev: Alaeddin Şenel, Ankara 1984
- CAFEROĞLU, ahmet, "Mirza Feth-Ali Ahundzâde" Azerbaycan Yurt Bilgisi, C.II, (1933) s. 436-443.
- , "İsmail Bey Gaspirinski" Azerbaycan Yurt Bilgisi, C.II, (1933) s. 168.

- CANSEVER, Hasan Ferit; "Türk Ocağı'nın Doğuşundaki Sebep ve Saikler" I, TY, Sayı: 277 (Ekim 1959)
- , "Türk Ocağı'nı Meydana Getiren Prensipler" I, TY, Sayı: 238 (Kasım 1954)
- , "Türk Ocağı'nı Meydana Getiren Ana Prensipler" II, TY, Sayı: 239 (Aralık 1954)
- , Ocak Mesâisi Hakkında 1927 Kurultayına Arz Edilen Tekliflerim, Ankara 1928.
- , "Türk Ocağı'nın Doğuşu ve Türk Ocağı Milliyetçilik İdealinin Husûsiyetleri" TY, Yeni Dönem, C.VI, Sayı: 8, (Ağustos 1967) s. 15-19.
- , "Rahmetli Hamdullah Suphi Tanrıöver", TY, (H.S.T. Özel Sayısı) Sayı: 2, (Şubat 1967) s. 24-26.
- Cemal Paşa, Hatıralar, (Yay: Behçet Cemal), İstanbul 1977.
- Cemalettin Afgani, "Vahdet-i Cinsiyye (Irkiyye) Felsefesi, Lisan Birliğinin Hakiki Mahiyeti" (Müt: Mehmed emin) TY, C.III, Sayı: 2 (26) (2 Ekim 1914) s. 54-56.
- CHF Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları (10-18 Mayıs 1931), İstanbul 1931
- CHF Yedinci Kurultay Tutanağı, Ankara 1948.
- Cumhuriyet Halk Fırkası Büyük Kongresi (15 Ekim 1927), TBMM Matbaası, Ankara 192
- CUNBUR, Müjgan, "Ziya Gökalp ve Kadın", TK, C.III, Sayı: 36 (Ekim 1965) s.959-96
- "Çanakkale'ye Giden Heyet-i Edebiyenin Avdeti", TY, C.VIII, Sayı: 10 (Temmuz 1331) s. 2693-2694.

- ÇAY, Abdulhalûk, "1876 Meşrutiyet Meclisi", H.Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi, C.IV, Sayı: 1 (Özel Sayı) s. 75-85.
- ÇAYCI, Abdurrahman, "Atatürk ve Kültür Alanında Çağdaşlaşma", Atatürkçü Düşünce, Ankara 1992, s. 821-831.
- , "Türk-Ermeni İlişkilerinde Gerçekler", Tarihi Gelişmeler İçinde Türkiye'nin Sorunları Sempozyumu, Ankara 1992,75-114
- , "Atatürk ve Çağdaşlaşma", Atatürkçü Düşünce, Ankara,1992, s. 641-658.
- , Büyük Sahra'da Türk-Fransız Rekâbeti (1858-1911), Erzurum 1970
- ÇİNER, Sadık, "Büyük Vatan Evladı", TY, C.VI, Sayı: 2 (H.S.T. Özel Sayısı) (Şubat 1967) s. 83.
- ÇOKER, Fahri, Türk Tarih Kurumu, Kuruluş Amacı ve Çalışmaları, Ankara 1983.
- DANIŞMEND, İsmail Hami, Ali Süavi'nin Türkçülüğü, Ankara 1942.
- , İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C.IV, İstanbul 1972.
- DARENDELİOĞLU, İlhan, Türkiye'de Milliyetçilik Hareketleri, 3.B. İstanbul 1977
- DAVISON, Roderic, "Nationalism as a Ottoman Problem and the Ottoman Response" Nationalism in a Non National State, The Dissolution of The Ottoman Empire, Eds. W. William Haddad and W.Ochsenwald, Ohio State University Press, Columbus, 1977.
- , Reform in the Ottoman Empire, Princeton 1963.
- DESCHAMPS, Hubert, Sömürge İmparatorluklarının Sonu, Çev: T.Gökçöl, İstanbul 1975

DEVELİOĞLU, Burhanettin, "Hamdullah Suphi ile Elli Beş Sene" TY, C.VI, Sayı: 2 (Şubat 1967) s. 10-17.

DEVLET, Nadir, Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917), Ankara 1985.

-----, İsmail Bey (Gaspıralı), Ankara 1988.

-----, "Yusuf Akçura'nın Hayatı (1876-1935)" Ölümünün Ellinci Yılında Yusuf Akçura Sempozyumu Tebliğleri (11-12 Mart 1985), Ankara 1987, s. 17-33.

"Din Ticaretiyle Mücadele", YM, C.IV, Sayı: 78 (15 Haziran 1923) s. 257.

DİZDAROĞLU, Hikmet, "Ali Süavi'de Dil Anlayışı" Türk Dili, C.VII, Sayı: 73-84 (1957-1958), s.374-380.

-----, "Şemsettin Sami Bey ve Dil Anlayışı" Türk Dili, C.I, Sayı:9 (1952) s. 17-20.

DUMONT, Poul, "La Revue de, Türk Yurdu et les Musulmans de l'Empire Russe 1911-1914", Cahiers du Monde Russe et Sovietique, No: 15 (3-4) (Temmuz-Kasım 1974), s. 315-332.

DURU, Kâzım Nami, Ziya Gökalp, 2.B. İstanbul 1965.

-----, İttihat ve Terakki Hatıralarım, İstanbul 1957.

-----, "Türk Ocakları'nın Yarını", TY, Sayı: 244 (Mayıs 1955) s.838-840.

-----, "Türk Ocağı Hatıralarımdan", TY, Sayı: 250 (Kasım 1955) s. 355-356.

-----, "İzmir Seyahati", TY, C.V, Sayı: 21 (9) (Temmuz 1329) s.730-734.

- , "Yeni Hayata Doğru" TY, C.III, Sayı: 2 (26) (Teşrin-i sani 1328) s. 40-44.
- , "Hanımlarımızın İktisadi Teşebbüsleri", TY, C.II, Sayı: 22 (8 Ağustos 1329) s. 784.
- DÜZDAĞ, M.Ertuğrul, Türkiye'de İslâm ve Irkçılık Meselesi, İstanbul 1976.
- EBÜZZİYA, Tefvik, Yeni Osmanlılar Tarihi, I.Cilt, İstanbul 1973.
- ELMAN, Ahmet Şevket, Dr. Reşit Galip, Ankara 1955.
- EMİL, Birol, Mizancı Murad Bey: Hayatı ve Eserleri, İstanbul 1979.
- EMRE, Ahmet Cevat, Atatürk'ün İnkılâp Hedefi ve Tarih Tezi, İstanbul 1956
- , "Kooperatif Şirketleri" TY, C.XII, Sayı: 12 (Ağustos 1333) s. 3525-3526.
- Engelhardt, Tanzimat, Çev: Ayda Düz, Milliyet Yay. 1976.
- (Erbil), Haşim Nahid, "Türk Ocakları ve Büyük Gazi", Hakimiyeti Milliye, 20 Teşrin-i sani 1925.
- , "Modern Türkçülük", TY, C.XXVI, Sayı: 4 (15 ekim 1942) s. 120-122.
- ERCAN, Yavuz, "Türk-Yunan İlişkilerinde Rum Patrikhanesi'nin Rolü", Türk-Yunan İlişkileri Üçüncü Askeri Tarih Semineri Bildirileri, Ankara 1986, s. 195-205.
- , "Tarihi Belgelerin Işığında Ermeni İddiaları", Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumunu ile İlişkileri Sempozyumu 8-12 Ekim 1984 Atatürk Üniversitesi, Ankara 1985, s. 207-224.

- , "Osmanlı İmparatorluğunun Dağılma Dönemi ve Yıkılışının Nedenleri" Silahlı Kuvvetler Dergisi, Sayı: 307, (Ocak 1987) s. 39-4
- ERCİLASUN, Bilge, "Edebiyatta Millilik ve Milliyetçilik", TK, C.XXVI, Sayı:300 (Nisan 1988) s. 244-254.
- ERDEN, Fethi, "Türk Ocakları Nasıl Kuruldu, İngilizler Tarafından Nasıl Kapatıldı. Geçirdiği Buhranla ve Ocakla İlgili Hatıralar" TY, Sayı: 301 (Aralık 1963) s.48-56
- ERDEN, Fethi, "Türk Ocağında Musiki" TY, Sayı: 265 (Şubat 1967) s.637-640.
- , "Halide Edip Hanımın Bilinmeyen veya Az Bilinen Tarafları ve Türk Ocağı ile Alâkalı Hatıraları", TY, C.III, Sayı: 11-12, s. 17-30.
- , "Türk Ocakları Merkez Binasının Tarihi Durumu ve Türk Ocağı'nın Bugüne Kadar Geçirdiği Safhalar", TY, C.III, Sayı: 300 (Temmuz 1963)
- , "Türk Ocağında Musiki", TY, Sayı: 265 (Şubat 1957) s.637-640
- EREN, Ahmet Cevat, Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri, İstanbul 1966.
- ERGENELİ, A.Hilmi, "1919'da Ayvalık Savunması ile İlgili Anılar", Belleten, C.XLVIII, No: 189-190 (Ocak-Nisan 1984) s. 167-234.
- ERGİL, Doğu, İdeoloji ve Milliyetçilik, Ankara 1983.
- ERGİN, Osman, Türkiye Maarif Tarihi, C.III-IV. İstanbul 1977.
- ERİM, Nihat, Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, C.I, Ankara 195:

(Erişirgil) Mehmet Emin, "Türk Ocakları", Hayat, C.I, Sayı: 2 (14 Nisan 1928)
s. 381

-----, Bir Fikir Adamının Romanı Ziya Gökalp, 2.B. İstanbul 198

EROĞLU, Hamza, Atatürk ve Milliyetçilik, Ankara 1992.

Faik, "Esnaf için Terakki Yolları", HD, Yıl:I, Sayı: 29-30 (24 Teşrin-i evvel
1329) s. 229-232.

FEYZİOĞLU, Turhan, Türk Milli Mücadelesinin ve Atatürkçülüğün Temel İlkelerinden Biri Olarak Millet Egemenliği, Ankara 1988.

-----, Atatürk ve Milliyetçilik, Ankara 1986.

-----, "Türk İnkılâbının Temel Taşı Laiklik", Atatürk Yolu, s. 198-2

"Haftanın Tarihi: Türk Ocağı Kongresi", Büyük Mecmua, No: 6 (24 Nisan 1335) s.96

Halil Hilmi, "Halkçılık Köycülük" I,II,İkdam, 19-20 Teşrin-i evvel 1335.

HALLI, Reşad, Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924-1938), Ankara 1972.

"Hamdullah Suphi Bey'in Beyanatı" AY, C.I, Sayı: 2 (31 Mayıs 1923) s. 23

HANİOĞLU, Şükrü, Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902),
C.I, İstanbul 1985.

-----, "Türkçülük" TCTA, C.V, s. 1394-1399.

-----, Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi, Üçdal Neşriyat, İstanbul
(Tarihsiz)

HATİPOĞLU, M.Murat, Türk-Yunan İlişkileri'nin 101 Yılı (1821-1922), Ankara 1988.

"Harbiye Nezareti Celilesine" TD, Yıl: 1, No:5, (1327) s. 137.

HAYDAR, Necip, "Türk Ocağı" Anadolu Mecmuası, Yıl: 1, Sayı: 7 (Ekim 1924)
s. 261-263.

HEYD, Uriel, Türk Ulusçuluğu'nun Temelleri, Çev: Kadir Günay, Ankara 1979.

HİSAR, Abdülhak Şinasi, "Ocağın Kuruluşunda Milli Hudutlar Dışından Gelmiş
Türkler", TY, Sayı: 239 (Aralık 1954) s. 433-435.

-----, "Konferans Zamanları" TY, Sayı: 245 (Haziran 1955)
s. 921-924.

-----, "Ocakta Şairler, edipler, Konferansçılar" TY, Sayı: 238
(Kasım 1954) s. 353-355.

-----, "Ocakta Tezyini Sanat Eserlerimiz Arasında", TY, Sayı: 23
(Ekim 1954) s. 249-252.

-----, "Ocak ve Eski Siyasi Fırkalar" TY, Sayı: 246 (Temmuz
1955) s. 38-41.

-----, "Bir Milli Hars Merkezi Olan Ocak" TY, Yıl:1, Sayı: 3
(236) (Eylül 1954) s. 169-171.

-----, "Bir Vatanseverlik Mâbedi Olan Ocak" TY, Sayı: 235
(Ağustos 1954) s. 89-92.

-----, "Ocak ve İnkılâplarımız", TY, Sayı: 243 (Nisan 1955)
s. 761-764.

-----, "Ocağın Doğduğu Zaman ve Muhit" TY, Yıl:1, Sayı:1 (234)
(Temmuz 1954) s. 1-7.

"Hüfûsi Süreyya Hanımın Trabzon'daki Konferansı", TY, C.III, Sayı: 16, s.457-460

HUYUGÜZEL, Faruk, Necip Türkçü, Ankara 1988.

HÜSEYİN, M.Muhammed, Modernizmin İslâm Dünyasına Girişi, Çev: Sezai Özel, İstanbul 1986.

HOBSBAWM, Eric J., Devrim Çağı (1789-1848), Çev: J.Ergüder, A.Şenel, Ankara 198

HOSTLER, Charles Warren, Türkism and the Soviets, London 1957.

"Garba Doğru: Yeni Düsturlarımı Tatbik Ediyor", Sebilür Reşad, C.XXI, Sayı:524-525) (9 Haziran 1339) s.115-116.

(Gaspıralı) İsmail, "Türklük-Osmanlılık", TY, C.VI, Sayı: 69 (26 Haziran 1330) s. 2291-2293.

GAULİS, Berthe Georges, Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Milliyetçiliği, Çev: Cer Yabancısoy, İstanbul 1981.

"Gayemiz" AY, C.I, Sayı: 1, (15 Mayıs 1923) s. 1

"Gazi'nin İrşadı: Büyük Halkevleri Tesis Edilecek" Cumhuriyet, 2 Kanun-u sani 1931.

GENCER, Ali İhsan, "İlk Osmanlı Anayasasında Türkçenin Resmi Dil Olarak Kabulü Meselesi", Armağan, Kanun-u Esasi'nin 100. Yılı, Ankara 1978 s. 183-189.

Genç Kalemler Tahrir Hey'eti, "Yeni Lisan" GK, C.III, Sayı: 24-25, s. 32-33

GENTİZON, Paul, Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu, Ankara 1983.

GEORGEON, François, "Ziya Gökalp et Yusuf Akçura" Ümit Doğanay'ın Anısına Armağan I, İstanbul 1982, s. 367-381.

- , Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935), Çev: Alev Er, Ankara 1986.
- , "Les Foyers Turcs A L'époque Kémaliste (1923-1931)", Turcica, Tome: XIV, 1982, s. 168-215.
- (GERÇEK), Selim Nusret, Türk Gazeteciliği (1831-1931), İstanbul 1931
- GOLOĞLU, Mahmut, Tek Partili Cumhuriyet (1931-1938), Ankara 1974.
- , Devrimler ve Tepkileri (1924-1930), Ankara 1972.
- , Üçüncü Meşrutiyet 1920, Ankara 1970.
- GÖÇGÜN, Önder, Ziya Paşa'nın Hayatı, Eserleri Edebi Şahsiyeti ve Bütün Şiirleri, Ankara 1987.
- GÖVSA, Alaaddin, Türk Meşurları Ansiklopedisi, İstanbul 1946.
- GÜNGÖR, Erol, İslamın Bugünkü Meseleleri, İstanbul 1981.
- , Türk Kültürü ve Milliyetçilik, 3.B. İstanbul 1978.
- GÜRAY, Sevim, Ahmet Vefik Paşa, Ankara 1966.
- GÜRÜN, Kamuran, Ermeni Dosyası, 2.B. Ankara 1983.
- (GÜVEN) Ferid Celâl, "Nifak Ateşi", AY, C.I, Sayı: 3 (19 Haziran 1339) s.25
- , "Milliyet Meselesi", TY, III. Seri Sayı: 8/202 (Ağustos 1928) s. 9-10.
- HASANOVA, Esmeralda Yu, İdeologiya Burzuaznogo Natsionalizma u Turtsii (1908-1914) (Rusça), Bakü 1966.
- İÇDEMİR, Uluğ, "Kaybolan Bir İdealist", Dr. Reşit Galip, Ankara 1955, s. 268-269.

-----, Yılların İçinden, Makaleler, Anılar incelemeler, Ankara 1976

-----, Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Tarih Kurumu, Ankara 1973.

IMBERT, Paul, Osmanlı İmparatorluğunda Yenileşme Hareketleri, Çev: Adnan Cemgil, İstanbul 1981.

İSPARTALI Hakkı, "Türkçenin Sadeleştirilmesi", TD, Yıl:1, Sayı:4 (1327) s. 130-136.

-----, Köyümden Geliyorum, (Haz: Şevket Aziz Kansu) Ankara 1971.

İMECE, Mustafa Selim, Atatürk'ün Şapka Devriminde Kastamonu ve İnebolu Seyahatları, Ankara 1959.

İNALCIK, Halil, "Tanzimat'ın Uygulaması ve Sosyal Tepkiler", Belleten, C.XXVIII Sayı: 109-112, (Temmuz 1964) s. 623-690.

(İNHAN) M.Zühdü, "İktisad-ı Milli" TY, C.VIII, Sayı: 6 (1332) s.2616-2617.

İNÖNÜ, İsmet, Hatıralar, 2.Kitap, Ankara 1987.

İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti (Ed.P.M.Holt, A.K.S. Lampton, B.Lewis), Çev: Kurul, C.II, İstanbul 1989.

İSMAIL Naci, "Halk Fırkasının Türk Ocakları Siyaseti" Yarın, 23 Mart 1931.

-----, "Türk Ocağı Neydi, Ne Olabilir?" Yarın, 22 Mart 1931.

"İstanbul Meclis-i Mebusanı'nın Gizli Oturumunda Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Bir konuşması", AAMD, C.I, Sayı:3 (Temmuz 1985) s. 977-979.

"İstanbul Türk Ocağı" AY, C.I, Sayı: 4, (19 Haziran 1923).

"İstanbul Türk Ocağı'nda Mühim Bir İçtima Fuad Bey'in Konferansı", TY, C.IV, Sayı: 23 (Teşrin-i sani 1926) s. 473-477.

"İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Yıllık Kongresi", TY, Yıl:3, C.III, Sayı:1 (49) (19 Eylül 1329) s. 877-880.

İZ, Mahir, Yılların İzi, İstanbul 1975.

(İZBUDAK) Veled Çelebi, Hatırlarım, İstanbul 1946.

-----, "Alim ve Mütefekkir Üstadımız Ağaoğlu Ahmed Beyefendiye Edebi Arz-ı Halimdir." TY, C.III, s, 574-580.

İZZET Ulvi, "Türklük Duygusu Osmanlılık Fikrine Mani Mi?" TY, C.II, Sayı: 4 (16) (1328) s. 491-493.

-----, "Yeni Türk Harfleri Münasebetiyle" TY, C.I/21 Sayı: 200 (Haziran 1923) s. 1-3.

JAESCHKE, Gotthard, "Der Turanismus der Jungtürken", Die Welt des Islams, C. XXII (1941) s. 1-54.

KAFESOĞLU, İbrahim, Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri, İstanbul 1970.

KANDEMİR, Feridun, "Türk Ocakları" Resimli Tarih Mecmuası, Sayı: 70. (Ekim 1955) s. 4104-4108.

KAPLAN, Mehmet, "Gaspıralı İsmail'in Avrupa Medeniyeti, Sosyalizm ve İslamiyet Hakkındaki Eseri", TK, C.XV, Sayı: 180 (1977) s.716-730.

KARA, İsmail, "İslamcılarla Türkçüler Arasında Bir Milliyetçilik Tartışması"
TT, Sayı: 28 (Nisan 1986) s. 240-247.

-----, "Osmanlılıklarla Türkçüler Arasında Bir Milliyetçilik Tartışması"
TT, Sayı: 30 (Haziran 1986), s. 57-62.

-----, Türkiye'de İslâmçılık Düşüncesi I, İstanbul 1986.

KARAER, İbrahim, Türk Ocakları ve İnkılâplar, (Ankara Ü. Türk İnkılâp Tarihi
Doktora Tezi) Ankara 1989.

KARAL, Enver Ziya, Osmanlı Tarihi, 5.B. V. Cilt, Ankara 1988.

-----, Osmanlı Tarihi, 2.B. C.VIII, Ankara 1983.

-----, "Nizam-ı Cedide Dair Layihalar" Tarih Vesikaları, I, (1942)
s. 414-425.

(KARAOĞLU) Yakup Kadir, "Türkçülük Mefkûresinin Tahakkukundan Sonra",
Hakimiyet-i Milliye, 30 Nisan 1925.

-----, Hüküm Gecesi, (Haz: Atilla Özkırımlı), İstanbul 198:

-----, gençlik ve Edebiyat Hatıraları, Ankara 1969.

KARDAŞ, Rıza "Ziya Gökalp'te Kültür ve Medeniyet Anlayışı Üzerine Bir Deneme"
TK, C.XV, Sayı: 173-180 (1977-78) s. 257-266, 321-330, 459-469,
541-551, 611-619, 687-694, 773-777.

KARPAT Kemal, "The Peoples's Houses In Turkey Establishment And Growth"
The Middle East Journal, (Kış-İlkbahar 1963) Vol: 17.

-----, Ottoman Population 1830-1914, Michigan, 1984.

-----, "Pan-İslamizm ve İkinci Abdülhamid: Yanlış Bir Görüşün Düzeltilme-
si", Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı: 48 (Haziran 1987) s.13-37

- , "XIX. Asır: İlk İslahat Hareketleri ve Temelleri", İA, C.12, s. 342-381
- , Türk Demokrasi Tarihi, İstanbul 1967.
- , "Türk-Arap İlişkilerine Toplu Bir Bakış", Türk -Arap İlişkileri Geçmişte, Bugün ve Gelecekte I. Uluslararası Konferansı Bildirileri, Ankara 1980, s. 3-15.
- KAYA Alp, "Vatan" GK, C.III, Sayı: 24-25, s. 32-35.
- , "Japonya İmparatorluğu ve Yeni Hayat", GK, C.III, Sayı: 7, s.123
- KAYMAZ, Nejat, "Misak-ı Milli Üzerinde Yapılan Tartışmalar Hakkında" VIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara 11-15 Ekim 1976, III. Cilt, Ankara 1983 s. 1941-1958.
- , "Türkçü Tarih Görüşü", Felsefe Kurumu Semineri, Ankara 1977, s. 433-443.
- KAYNAR, Reşat, Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat, 2.B. Ankara 1985.
- KEDDİE, Nikki R., "Pan-İslam as Proto-Nationalism" Journal Of Modern History, No: 1, (March 1969), s. 17-28.
- KEDOURİE, Elie, Avrupa'da Milliyetçilik, Çev:M.Haluk Timurtaş, Ankara 1971
- KILINÇKAYA, Derviş, Arap Milliyetçiliği ve Milli Mücadele'de Türkiye-Suriye İlişkileri, (H.Ü. Atatürk ilkeleri ve İnkılâp Tarihi Enst. Yayınlanmamış Doktora Tezi) Ankara 1992.
- KIRIMER, Cafer Seyitahmet, "Bazı Hatıralar", Emel Dergisi, Sayı: 8 (Ocak 1962)
- , Gaspıralı İsmail Bey, İstanbul 1934.

KOCATÜRK, Utkan, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938, G.Y.B. Ankara 1983.

-----, Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri, Ankara 1984.

KODAMAN, Bayram, "Atatürk ve Tarih", Atatürk ve Kültür, Ankara 1982

-----, Sultan II.Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası, Ankara 1987

-----, II. Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, İstanbul 1980.

-----, "Ermeni Meselesinin Doğuş Sebepleri", TK, Sayı: 219 (Mart-Nisan 1981), s. 240-249.

KOHN, Hans, Panislavizm ve Rus Milliyetçiliği, Çev: Ağah Oktay Güner, 2.B. İstanbul 1983

-----, Türk Milliyetçiliği, Çev: Ali Çetinkaya, İstanbul 1944.

-----, Nationalism Its Meaning and History, NewYork, 1955.

KORKMAZ, Zeynep, "Atatürk ve Milli Dil Anlayışı", Atatürk'ün Milliyetçilik ve Devletçilik Anlayışı, Ankara 1982,

(KOŞAY), Hamid Zübeyr, "Çakallar Köyünde Türk Ocakları'nın Halkçılık Didişmesi" TY, C.V, Sayı: 36 (1930) s. 43-47.

(KÖPRÜLÜ) M.Fuad, "Harf Meselesi" Milli Mecmua, C.VII, Sayı: 75 (1 Kanun-ı evvel 1926) s. 1206-1207.

-----, "Azerbaycan Atalar Sözü", TY, C.V Sayı: 27 (Mart 1927) s.287-2

-----, "Bizde Tarih ve Müverrih Hakkında" Bilgi Mecmuası, C.I, Sayı: 2, (Kanun-u evvel 1329) s. 185-196

- , "Ümid ve Azim", TY, Yıl: 2, Sayı: 8 (32) (Kanun-i Sani 1328) s. 240-247.
- , "Türklük, İslamlık, Osmanlılık" TY, C.IV, Sayı: 21 (25 Temmuz 1329) s. 692-702.
- , "Ocakların Vazifesi" TY, C.V, Sayı: 29 (Mayıs 1927) s. 433-437
- , "Türkçülüğün Gayeleri", Vakit, 16 Temmuz 1334.
- , Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu, 2.B. Ankara 1972.
- , Milli Edebiyat Cereyanının İlk Mübeşşirleri, İstanbul, 1928.
- , "İsmail Bey Gaspirinski" Azerbaycan Yurt Bilgisi, C.II, (1933) s. 154.
- KURAN, Ercümen, "Yusuf Akçura'nın Tarihçiliği" Ölümünün ellinci Yılında Yusuf Akçura Sempozyumu Tebliğleri, Ankara, 1987 s. 45-49.
- , "Milli Tarih Görüşümüz" TK, C.VIII, Sayı: 85 (Kasım 1969) s. 15-17.
- , "Atatürk ve Milliyetçilik", Atatürk'ün Milliyetçilik ve Devletçilik Anlayışı, Ankara 1982.
- , Atatürkçülük Üzerine Denemeler, Ankara 1981.
- , "Türk Milliyetçiliğinin Gelişmesi ve Yusuf Akçura", TK, C.IV Sayı: 42, s. 529-530.
- , Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri (1793-1821), 2.B. Ankara 1988.
- , "Osmanlı imparatorluğunda Yenileşme Hareketleri" Türk Dünyası El Kitabı, Ankara 1976, s. 1003-1016.

- , "Türkiye'nin Batılılaşmasında Osmanlı Daimî Elçiliklerinin Rolü" VI. T.T. Kongresi Bildirileri, Ankara 1967, s. 489-496.
- , "Türk Düşünce Tarihinde Arap Kültürlü Aydın: Said Halim Paşa" Türk-Arap ilişkileri Geçmişte Bugün ve Gelecekte I. Uluslararası Konferansı Bildirileri (18-22 Haziran 1979-Ankara), Ankara, 1980, s.21-25
- , "Türk Tefekkür Tarihinde Ahmed Cevdet Paşa'nın Yeri" Ahmet Cevdet Paşa Semineri 27-28 Mayıs 1985'den ayrı basım, İstanbul 1986, s.7-12
- , "On Dokuzuncu Asırda Milliyetçiliğin Türk Aydınları Üzerindeki Tesirleri", Töre, Sayı: 86 (Temmuz 1978) s. 21-26.

KURAN, Ahmed Bedevi, İnkılâp Tarihimiz ve İttihat ve Terakki, İstanbul 1948.

- , Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele, İstanbul 1956.

KURAT, Akdes Nimet, Türkiye ve Rusya, Ankara 1990.

- , "Panislavizm", Ankara Üniversitesi DTCFD, C.XI, Sayı: 2-4 (Haziran-Aralık 1953), s. 241-278.

KURDAKUL, Necdet, Osmanlı Devletinde Ticaret Anlaşmaları ve Kapitilasyonlar, İstanbul 1981.

KURNAZ, Şefika, Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923), Ankara 1990.

- "Kurtuluş Günlerinde Kardeş Musahebeleri", TY, C.XIV, Sayı:7 (158) (10 Mayıs 1334) s. 4206.

KURŞUN, Zekeriya, "II.Meşrutiyet Dönemi Türk Milliyetçiliğinin Gelişmesinde Arap Milliyetçiliğinin Rolü", TY, C.X, Sayı: 32 (Nisan 1990)

- KUSHNER, David; Türk Milliyetçiliği'nin Doğuşu (1876-1908), Çev: Ş.Serdar Türet, R.Ertem, F.Erdem, İstanbul 1979.
- KUTAY, Cemal; "Türk Ocakları" 2, Yeni Düşünce, Sayı: 3 (15 Haziran 1981), s. 20-21.
- KUZUCUOĞLU Tahsin; "Türk Gücücülük", TY, C.VI, Sayı: 3 (63) (3 Nisan 1330) s. 2194-2198.
- KÜÇÜK, Cevdet; "Osmanlı İmparatorluğu'nda 'Millet Sistemi' ve Tanzimat", Mustafa Reşit Paşa ve Dönemi Semineri Bildirileri, Ankara 13-14 Mart 1985, Ankara 1987, s. 13-23.
- KÜRKCÜOĞLU, Ömer; Türk-İngiliz İlişkileri, (1919-1926), Ankara 1978.
- ; Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1918) Ankara 1982.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat; Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri (1838-1850), C.II, İstanbul 1976.
- LANDAU, Jacob M.; "Tekin Alp: Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Devrinde Bir Aydın" IX. Türk Tarih Kongresi, Ankara 1988, s. 1129-1139.
- ; "Tekinalp: Portrait of Kemalist" Boğaziçi Üniversitesi Uluslararası Atatürk Konferansları, 9-13 Kasım 1981, İstanbul s. 1-8.
- ; Tekinalp, Turkish Patriot 1883-1961, Leiden Nederlands Historisch Archaeologisch Instituut te İstanbul 1984.
- ; Pan-Turkizm In Turkey, London, 1981.
- LEVEND, Ağah Sırrı, "Meşrutiyet Devrinde Dilde Sadeleşme Hareketi" I, Türk Derneği" Sanat ve edebiyat, (20 Eylül 1947), Sayı: 37-38

- , "Türkçülük ve Milli Edebiyat", Türk Dili araştırmaları Yıllığı Belleten, Ankara 1962, s. 147-206
- , Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri, 3.B. Ankara 1972.
- , Semseddin Sami, Ankara 1969.
- , "Yakın Tarihimizin Fikir Cephesi Türk Ocaklarından Halk Evlerine" Ulus, 17 Ocak 1951.
- LEWIS, Bernard, Modern Türkiye'nin Doğuşu, Çev: Metin Kıratlı, 2.B. Ankara, 1984.
- , "Türkiye'de Tarihçilik ve Milli Uyanış", TY, Sayı:2 (1960) s. 9-11.
- , "The Impact of the Franc Revolution on Turkey", Journal of Word History, Volume: I, No: 2, (1953) s.105-125.
- , "Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşunu Hazırlayan Düşünce Akımları", Atatürk Konferansları VI, 1973-1974 Ankara 1977, s.15-21
- "Maraş Türk Ocağı", TY, C.I, Sayı: 1, (Teşrin-i evvel 1340) s. 79-80.
- MARDİN, şerif, "19.yy'da Düşünce Akımları ve osmanlı Devleti" TCTA, C.II, s. 342-351.
- , Türkiye'de Din ve Siyaset, Makaleler 3, İstanbul 1991.
- , Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908), 2.B. İstanbul 1983.
- , Türkiye'de Toplum ve Siyaset, Makaleler 1, İstanbul 1990.
- , "Tanzimat ve Aydınlar", TCTA, C.I, s. 46-54.

- , "Yenileşme Dinamiğinin Temelleri ve Atatürk", Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk, İstanbul 1983, s.23-48.
- , İdeoloji, 2.B. Ankara 1982.
- ; "Yeni Osmanlılar ve Siyasi Fikirleri" TCTA, C.VI, 1698-1701.
- "1 Mayıs 1928 Tarih ve 1228 Numaralı Kanuna Müzeyyel Kanun" Düstur, C.X, s.37
- MEHMET, İzzet; Milliyet Nazariyeleri ve Milli Hayat, 3.B. İstanbul 1981.
- MEHMET Asım; "Türkçülük Siyaseti" Vakit, 29 Nisan 1341.
- MEHMET, Kemal; Türkiye'nin Kalbi Ankara, İstanbul 1983.
- MEHMETZADE; Mirza Bala, Milli Azerbaycan Hareketi, Ankara 1991.
- MERİÇ; Ümid, Cevdet Paşa'nın Cemiyet ve Devlet Görüşü, İstanbul 1975.
- "Milli Meşrutiyet Fırka-i Siyasiyesi", TY, C.II, Sayı: 22 (6 Eylül 1328) s. 695-696.
- MİNORSKY, V: "Turan" İA, s. 107-113.
- MORALI, Nail; Mitarekede İzmir Olayları, Ankara, 1973.
- MÜCELLİDOĞLU, Ali Çankaya, Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler, C.IV, Ankara 1968-1969
- (MÜFTÜOĞLU), Ahmet Hikmet, Gönül Hanım, (Haz: Fethi Tevetoğlu), Ankara 1990
- , Çağlayanlar, 4.B. İstanbul 1978.

-----, "Dilimiz" TD, Yıl: 1, Sayı: 1-2, (1327)s.20-24, 46-49.

Muhittin, "İktisadi Hasbıhal" II, Milli Himaye", HD, Yıl: I, Sayı:7 (23 Mayıs 1329), s. 53-56.

-----, "İktisadi Hasbıhal: En Büyük Eksiğimiz" I, HD, Yıl:I, Sayı: 6 (12 Mayıs 1329) s. 46-48.

MUSULIN, Janko, Hürriyet Bildirgeleri, Çev: Necmi Zeko, istanbul 1983.

NESİMİ, Abidin, Yılların İçinden, İstanbul 1977.

N.,N., "Yerli Malı Kullanalım" TY, C.III, Sayı: 12-14 (Ocak-Şubat 1929) s.46-48

NOYAN, Tefrik, "Bizde İlk Gençlik Hareketleri" Yakın Tarihimiz, C.I, s. 166-167.

NUR, Rıza, Hayat ve Hatıratım, C.II, Altındağ Yayınevi, İstanbul (Tarihsiz)

OBA, Ali Engin, "Fransız İhtilalinin 200. Yıldönümünde Mustafa Celalettin Paşa'nın 'Eski ve Yeni Türkler' Adlı Eserinin Türk Milliyetçiliğinin Oluşmasına Etkisinin Değerlendirilmesi", V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler, Ankara 1990 s. 67-76.

"Ocağın Yeni Merkezindeki Faaliyetler" TY, C.IV, Sayı: 221-222, (Mart-Nisan 1930) s. 88-93.

"Ocak Müfettişlikleri ve Teftiş Mıntıkaları", TY, C.XXI, Sayı: 199/5 (Mayıs 1928) s. 36-48.

"Ocak Tiyatrosunun Açılma Merasimi", TY, C.IV, Sayı: 26 (Şubat 1930) s. 56

"Ocaklarda Kübilay İhtifalı",TY, C.VI, Sayı: 38 (Şubat 1931) s.41-50.

"Ocaklar da Harf Seferberliği Hararetle Devam Ediyor", TY, C.II/22, Sayı: 203
(Eylül 1928) s. 44-48.

OKAN, Ali Hadi, "Türk'ün ve Türk Ocakları'nın Hamdullahı" TY, C.VI, Sayı: 2
(Şubat 1967) HST Özel sayısı s. 55.

OKYAR, Fethi, Üç Devirde Bir Adam, (Ya.Haz. Cemal Kutay) İstanbul 1980

OLGUN, İbrahim, Necip Türkçü, Ankara 1971.

ORAN, Baskın, Atatürk Milliyetçiliği Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme, Ankara
1988.

ORKUN, Hüseyin Namık, Türkçülüğün tarihi, Ankara 1977.

ORTAYLI, İlber, Çarlık Rusyasında Türkçülük Hareketleri ve Gaspıralı İsmail
Bey, Ankara 1968.

-----, "Balkanlarda Milliyetçilik" TCTA, C.IV, s. 1026-1031.

-----, "Osmanlı İmparatorluğunda Arap Milliyetçiliği", TCTA, C.V,
s. 1032-1036.

"Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyetinin Millete Beyannamesi" Tanin, 27 Temmuz
1910.

Osmanlı Devleti İle Kafkasya, Türkistan ve Kırım Hanlıkları Arasındaki Müna-
sebetlere Dair Arşiv Belgeleri (1687-1908), Başbakanlık Devlet Arşivle-
ri Genel Müdürlüğü Yayınları Ankara 1992.

OĞUZ HAN, "Türklerde Kadın", Büyük Duygu, Yıl: 1, Sayı: 3 (20 Mart 1329) s.41

ÖKE, M.Kemal, Ermeni Meselesi (1914-1923), İstanbul 1986.

-----, İngiliz Casusu Prof. Arminius Vambery'nin Gizli Raporlarında
II. Abdülhamid ve Dönemi, İstanbul 1983.

- , II. Abdülhamid ve Dönemi, İstanbul 1983.
- , Osmanlı İmparatorluğu Siyonizm ve Filistin Sorunu (1880-1914), İstanbul 1982.
- , "Osmanlı İmparatorluğunda Parlamentarizm Uygulamasında Azınlıkların Etkisi (1908-1918)" H.Ü. Edebiyat Fak. Der. (Özel Sayı) C.IV, Sayı:1 s. 119-128.
- ÖMER Seyfettin, "Hürriyet Bayrakları", TY, C.V, Sayı: 8 (Kanun-ı evvel 1329) s. 178-188.
- , "Umûmi ve Husûsi Türkçe I, Abdullah Tukayef ve Lisanı" TS, Yıl: 1, Sayı: 3 (2 Nisan 1330) s. 18-19.
- , Türklük Ülküsü (Haz. Sakin Öner) 2.B. İstanbul 1977.
- , "Halk Nedir?" TS, Yıl: I, Sayı: 2, (18 Nisan 1330) s. 9-11
- , "Türk Sözü" TS, Yıl: I, Sayı:1 (12 Nisan 1330) s. 1-3.
- ÖNDER, Mehmet, Atatürk'ün Yurt Gezileri, Ankara 1975.
- , "Atatürk'ün Konya Türk Ocağını Ziyaretleri", TY, Sayı: 240 (Ocak 1955) s. 489-490.
- ÖNSOY, Rıfat, "Sened-i İttifak ve Türk Demokrasi Tarihindeki Yeri" H.Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi (Özel Sayı) C.IV, Sayı:1, s. 24-29.
- ÖZALP, Kâzım, Milli Mücadele (1919-1922), C.I, Ankara 1985.
- ÖZÇELİK, Nazmi, 1. Yayın Döneminde (1911-1918) Türk Yurdu Mecmuasının Ortaya Koyduğu Görüşler, (Ankara Üni. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara 1987.

ÖZDEN, Mehmet, II. Meşrutiyet Devri Halkçılık Düşüncesi ve Halka Doğru Dergisi, (H.Ü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara 1985.

ÖZON, Mustafa Nihat, Namık Kemal ve İbret Gazetesi, Remzi Kitapevi 1938.

ÖZTÜRK, Kâzım, Türkiye Büyük Millet Meclisi Ablümü (1920-1973), Ankara 1978

PARLATIR, İsmail, "Genç Kalemler Hareketi İçinde Ömer Seyfettin" Doğumunun Yüzüncü Yılında Ömer Seyfettin, Ankara 1985, s. 87-111

PARVUS, (Alexander Helphand), "Köylüler ve Devlet", TY, C.1, Sayı: 9 (1327) s. 262-268.

-----, "Türkiye Avrupa'nın Mali Boyunduruğu Altındadır" TY, C.I, Sayı:16 (1328) s. 476-484

PETROSYAN, Y.Aşataviç, Sovyet Gözüyle Jöntürkler, Çev: M.Beyhan, A.Hacıhasanoğlu Ankara 1974.

POLAT, (Haydaroğlu), İlknur, Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Okullar, Ankara 1990.

Political Modernization in Japon and Turkey, (Eds.D.A.Rustow and R.E Word) 2.B. Princeton, 1970.

RADO, Şevket, Ahmet Mithat Efendi, Ankara 1986.

RAHMAN, Fazlur, İslâm, Çev: Mehmet Aydın, İstanbul 1981.

RAMSAUR, Ernest E., Jön-Türkler ve 1908 İhtilali, Çev: Nuran Ülken, İstanbul 1972.

Reşit Galip, "Türk Ocakları", AY C.I, Sayı: 5 (9 Eylül 1923) s. 50-51

-----, "Türk Ocakları Hakkında" AY, C.I, Sayı:6 (10 Ekim 1923) s.66-67.

- SADİQ, Mohammad, "Türkçülük Cereyanı, Türk Milliyetçiliğinin Eşiğinde (1908-1918)", Türk Kültürü Araştırmaları, C.III-VI, (1966-1968) s. 5-18.
- SAFA, Peyâmi, Türk İnkılâbına Bakışlar, Ankara 1981.
- SAİD, Edward, Oryantalizm Sömürgeciliğin Keşif Kolu, (Ter: Selahaddin Ayaz) 2.B. İstanbul 1989.
- SAİD Halim Paşa (Yay:M.Ertuğrul Düzdağ), Buhranlarımız, Tercüman 1001 Temel Eser (Tarihsiz)
- SAMİH Rifat, "Türk Ocakları'nın Oranı (Rozet)", TY, C.I/12 Sayı: 195 (Kanun-u sani 1928) s. 17-26.
- SANDER, Oral, Siyasi Tarih, Ankara 1984.
- SARAL, Osman Yavuz, Kaybettiğimiz Rumeli, İstanbul 1975.
- SARAY, Mehmet, Rusya'nın Türk İllerinde yayılması, İstanbul 1975.
- , "Kaşgar'a Gönderilen Türk Subayları" Türk Kültürü Araştırmaları 1978, Ankara 1981.
- , Türk Dünyasında Eğitim Repormu ve Gaspıralı İsmail Bey (1851-1914), Ankara 1987.
- SARINAY, Yusuf, "Yunanistan'da Türk Düşmanlığı ve Kilise" TY, C.X, Sayı: 39 (Kasım 1990) s. 40-45.
- SARP, Hüseyin Enver, "Türk Ocağı Nasıl Kurulmuştu?" I, TY, Sayı: 242 (Mart 1955) s. 665-670.
- , "Türk Ocağı Nasıl Kurulmuştu?"II, TY, Sayı: 243, (Nisan 1955) s. 746-752.

SEVENGİL, Refik Ahmet, "Türçenin Devlet Dili Oluşu", Türk Dili, C.X, Sayı:109-120, (1960-1961), s. 605-607.

SEVÜK, İsmail Habib, Yeni Edebi Yeniliğimiz Tanzimattan Beri I Edebiyat Tarihi İstanbul 1940.

-----, "Ocak, Ev, Konak" Cumhuriyet, 21 Kasım 1950.

-----, Edebi Yeniliğimiz, C.II, İstanbul 1932

Seyyah, "Hind'den Dönerken" TY, Yıl: 1, Sayı: 12 (Nisan 1328) s. 369-371

SHAW, Stanford, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, Çev: Mehmet Harmancı C.I-II, İstanbul 1982.

SOYAK, Hasan Rıza, Atatürk'ten Hatıralar, 2.Cilt, İstanbul 1973.

SOYSAL, İsmail, Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları, I.Cilt, Ankara 1983.

"Suallerimiz ve Cevaplar", YM, C.IV, Sayı: 85, (20 Kasım 1923) s.444.

SUNGU, İhsan, "Yeni osmanlılar", TanzimatI, İstanbul 1940, s. 777-857.

SUNGUROĞLU, İshak, Harput Yollarında, C.I, İstanbul 1958.

SÜNBÜL, Tahir, Azerbaycan Dosyası I, Ankara 1990.

SÜSLÜ, Azmi, Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı, Ankara 1990.

SWIETOCHOUSKI, Tadeusz, Müslüman cemaatten ulusal kimliğe Rus Azerbaycanı (1905-1920), Çev: Nuray Mert, istanbul 1988.

ŞADİ, Erol, "Türk Ocakları", Tercümen, 3 Şubat 1987.

ŞAHİN, Süreyya, Fener Patrikhanesi ve Türkiye, istanbul 1980.

ŞAPOLYO, Enver Behnan, "Milli Mücadele'de Hamdullah Suphi" TK, C.IV, Sayı: 45
(Temmuz 1966) s. 799-801

-----, Ziya Gökalp İttihat Terakki ve Meşrutiyet Tarihi, 2.B.
İstanbul 1974.

ŞAYLAN, Gencay, "Milliyetçilik İdeolojisi ve Türk Milliyetçiliği", CDTA, C.VII
s. 1945-1946.

ŞİMŞİR, Bilâl, Rumeliden Türk Göçleri, C.I-II, Ankara 1989.

-----, İngiliz Belgelerinde Atatürk, C.I, Ankara 1973.

"Şubelerimiz", TD, Yıl:1, No:5 (1327) s. 164-166.

TACHAU, Frank, "The Search For National Identity Among The Turks" Die Welt des
İslamic, Wolume III, No: 1-4, (1963) s. 165-176.

Talat Paşa'nın Anıları, (Yay.Mehmet Kasım) İstanbul 1986.

TANILLİ, Server; Dünyayı Değiştiren On Yıl Fransız Devrimi Üstüne (1789-1799)
3.B. İstanbul 1990.

TANPINAR, Ahmet Hamdi; 19uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi, 4.B. İstanbul 1976

(TANRIÖVER),Hamdullah Suphi; "İrk ve Milliyet", YM, C.IV, Sayı: 67 (1 Kanun-u
sani 1339) s. 7.

-----; "Başlangıç" TY, C.I, Sayı:1, (1Teşrin-i evvel 1340)
s. 1-2

-----; "Hitabe" TY, C.II Sayı: 3 (Haziran 1925) s.194-201

- , "Putlar Nasıl Kırılır?" İkdam, 7 Temmuz 1929.
- , "Bu sesi Koruyacaksınız", Akşam, 12 Eylül 1930)
- , "Müessesemizin Mazisine Bir Bakış" TY, Sayı: 238 (Kasım 1954)
329-332
- , "Türk Ocakları'nın Tarihi, Neler İstiyorduk ve Hala Neler İstiyoruz.", TY, Sayı: 308 (Şubat 1965) s. 1-2
- , Dağ Yolu 1, (Y.Haz.Fethi Tevetoğlu) Ankara 1987.
- , Dağ Yolu 2, (Y.Haz.Fethi Tevetoğlu) İzmir 1987.
- , Günebakan, (Yay.Haz.Fethi Tevetoğlu) İzmir 1987.
- TANSEL, Fevziye A., Nakım Kemal'in Hususi Mektupları, C.2, Ankara 1969.
- , "Arap Harflerinin ıslahı Değiştirilmesi Hakkında ilk Teşebbüsler ve Neticeleri 1862-1884)" Belleten, C.XVII, Sayı: 66
s.223-249.
- , "Ahmet Vefik Paşa'nın Eserleri", Belleten, Sayı: 109, (1964)
s. 117-139.
- , "Ali Canip Yöntem" Belleten, C.XXXII, Sayı: 125-128 (1968)
s. 55-69.
- , "Memleketimizde Gençler İçin Kurulan İlk Dernekler, Gazete ve Dergiler", Belleten, C.LI, Sayı: 199 (Nisan 1987) s.281-30
- (TARCAN), Selim Sırrı, "Türk Ocakları ve Bedeni Terbiye" TY, C.I/21, Sayı:198
(Nisan 1928) s. 38-40.
- (TAYMAS), Abdullah Battal, "Rusya'daki Türk Cumhuriyetleri: Dağıstan Cumhuriyeti", TY, C.V, Sayı: 26 (Şubat 1927) s.169-180

- , "Türkistan'da", TY, C.V, Sayı: 30 (Haziran 1927) s. 621-622.
- , "Azerbaycan Cumhuriyetinde", TY, C.V, Sayı: 30 (Haziran 1927) s. 615-619.
- , "Azerbaycan Cumhuriyetinde: Azerbaycan Edebiyatı Cemiyeti", TY C.IV, Sayı: 22 (Teşrin-i evvel 1926) s. 369-370.
- , "Kazan Cumhuriyetinde" TY, C.V, Sayı: 30 (Haziran 1927) s.622-623
- , "Kazakistan Cumhuriyetinde" TY, C.IV, Sayı: 20 (Ağustos 1926) s. 190-191
- , "Kırım Cumhuriyeti"TY, C.V, Sayı: 29 (Mayıs 1927) s. 464-476.
- , "Türkistanda İlk Özbek Tiyatrosu", TY, C.IV, Sayı: 23 (Teşrin-i sani 1926) z. 449.
- , Alimcan Barudi, İstanbul 1958
- , Kazan Türkleri, 3.B. Ankara 1988

TBMM Gizli Celse Zabıtları, C.III, Ankara 1980.

T.B.M.M. Kavanin Mecmuası, C.IV, 2.B. 1941.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre 1, C.XX, Ankara 1959

(TEK), Ahmet Ferid, "Türk Ocakları", Nevsal-i Milli, İstanbul 1330,s.189-191

TEKELİ, İlhan-İlkin Selim, "İttihat ve Terakki Hareketinin Oluşmasında Selanik'i Toplumsal Yapısının Belirleyiciliği" Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)Hacettepe Ün. July 11-13 1977 Ankara 1980, s.351-382.

- , Egedeki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey, Ankara 1989
- , Şaylan G, "Türkiye'de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi" Toplum ve Bilim Sayı: 6-7 (Yaz-Güz 1978) s. 44-79.
- TEKİN, Alp, (P.Risal) "Türkler Bir Ruh-i Milli Arıyorlar", TY, C.III, Sayı: 3 (27) (1328) s. 77-83.
- , Türkler Bu Muharebede Ne kazanabilirler? Büyük Türklük En Meşhur Türkçülerin Mütalaatı, Kader Matbaası İstanbul 1330
- , Turkismus und Panturkismus, Weimar, 1915.
- , The Turkish and Pantürkish Ideal, Londra 1917
- , "Milli İktisat" İslam Mecmuası, Sayı: 22, (12 Şubat 1330) s. 560-562
- , "Mecmuamızın Mesleği: Milli İktisada Doğru" İM, Yıl: I, Sayı: 1 (8 Şubat 1331) s. 1-2
- , "Ecnebi Sermayesine Karşı Siyaset-i iktisadiyyemiz" İM Yıl: II, Sayı: 53, (26 Nisan 1333) s. 1-2
- , "memleketimizde Büyük Sanayi" İM, Yıl:I, Sayı: 33 (3 Teşrin-i sani 1333) s. 1-2
- , "İktisadi İnkılâp" İM, Yıl:2, Sayı: 64 (14 Eylül 1333) s.1-2
- , "Tesanütçülük: İçtimâi Duygu" YM, C.III, Sayı:55 (1 Ağustos 1918) s. 45-46
- , "Tesanütçülük: Demokrasinin Gayesi" YM, C.III, Sayı: 56 (8 Ağustos 1918) s. 67-68.

- , "Türkiye'de Bankalar", İM, Yıl: I, Sayı: 34, (10 Teşrin-i Sani 1332) s. 1-2.
- , "Tesanütçülük ve Solidarizm", YM, C.I, Sayı: 26 (3 Kanun-u sani 1918) s. 21-23
- , "Tesanütçülük: Tesanütçülüğün Gayesi", YM, C.II, Sayı: 43 (9 Mayıs 1918) s. 355-357
- , Türkleştirme, 1928
- Tekin , Turan, İstanbul Türk Yurdu Kütüphanesi, 1330
- TEMİR, ahmet, Yusuf akçura, Ankara 1987
- TEMO, İbrahim, İbrahim Temo'nun İttihad ve Terakki Anıları, 2.B. istanbul 1987
- TENGİRŞENK- Yusuf Kemal, Vatan Hizmetinde, Ankara 1981.
- TEVETOĞLU, Fethi, Süleyman Paşa, Ankara 1988.
- , "Atatürk'ün Toplanmamış Yazıları", Belleten, C.L, Sayı: 197 (Ağustos 1986)
- , Mehmet Emin Yurdakul, Ankara 1988
- , Müftüoğlu Ahmed Hikmet, Ankara 1986
- , Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler (1910-1960), Ankara 1967.
- , Hamdullah Suphi Tanrıöver, Ankara 1986.
- TEVFİK Nurettin, "Türk Esnafının Hali" TY, C.I, Sayı: 2 (1327) s.42-47.

TEVFİK Mehmet Ali, Turanlı'nın Defteri, 2.B. İstanbul 1971

-----, "Manevi Yurd" GK, C.III, Sayı: 20, s. 177-189

TİMURTAŞ, Faruk K. "Ziya Gökalp'in Dil üzerine Düşünceleri" TK, C.III, Sayı:36
(Ekim 1965) s. 966-971

(TOGAN), Zeki Velidi, "Türklerde' Hars Buhranı", TY, C.IV, Sayı: 24 (Kanun-u
evvel 1926) s. 494-509

TOGAY, Muharrem Fevzi, Yusuf Akçura'nın Hayatı, İstanbul 1944

TOPRAK, Zafer, "Milli İktisat", TCTA, C.III, s.740-747

-----, "II. Meşrutiyet döneminde Paramiliter Gençlik Örgütleri" TCTA,
C.II, s. 531-536

-----, "II. Meşrutiyette Solidarist Düşünce: Halkçılık" Toplum ve
Bilim, Sayı: 1, (Bahar 1977) s. 92-123

-----, "Osmanlı Narodnikleri: Halka Doğru Gidenler" Toplum ve Bilim
Sayı: 24 (Kış 1984) s. 69-70

-----, "Türkiye'de Korporatizmin Doğuşu", Toplum ve Bilim, Sayı: 12
(Kış 1980) s. 41-49.

-----, "Halkçılık İdeolojisinin oluşumu" Atatürk Döneminin Ekonomik
ve Toplumsal Sorunları Sempozyumu, İstanbul 1977, s.13-31,

-----, Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918), Ankara 1982

TOGAN, Zeki Velidi, Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi, İstanbul 1942

TOROS, Taha, Atatürk'ün Adana Seyahatleri, Adana 1939

TUNAYA, Tarık Zafer, Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri, İstanbul 1960.

-----, "Yeniden Doğuş, Vatan, 30 Mart 1949

-----, "İdeolojik İstiklal", Atatürk Önderliğinde Kültür Devrimi Ankara 1972

-----, Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük, 2.B. İstanbul 1981

-----, Türkiye'de Siyasi Partiler (1859-1952), İstanbul 1952

-----, "Bir İdeolojinin Yargılanması Olayı", Cumhuriyet, (Ziya Gökalp Özel Eki) 27 Ekim 1974

-----, Türkiye'de Siyasal Partiler, C.I-II, 2.B. İstanbul 1984,1986

-----, "Türkiye'nin Siyasi Gelişme Seyri İçinde İkinci Jön Türk Hareketinin Fikri Esasları", Tahir Taner'e Armağan, İstanbul 1956, s. 167-187.

-----, "Anme Hukukumuz Bakımından İkinci Meşrutiyetin Siyasi Tefekküründe 'Garpcılık Cereyanı'" İ.Ü.H.F.M., C.XIV, Sayı:3-4 (1948) s. 585-627

-----, "Anme Hukukumuz Bakımından İkinci Meşrutiyetin Siyasi Tefekküründe 'İslâmcılık Cereyanı'", İ.Ü.H.F.M., C.XIX, Sayı: 3-4 (1948) s. 630-670

TUNCER, Hüseyin, Türk Yurdu Üzerine Bir İnceleme, Ankara 1990.

TUNÇAY, Mete, Türkiye'de Sol akımlar (1908-1925), 3.B. Ankara 1978.

- , Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931), Ankara 1981.
- TURAL, Sadık, Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Yıllarında Edebiyatımızda Türkçülük Akımı (1908-1920), (H.Ü. Yayınlanmamış Doktora Tezi) Ankara 1978
- TURAN, Seyfettin, Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünceler, Kitaplar, Ankara 1989.
- TURHAN, Mümtaz, Kültür Değişmeleri, İstanbul 1951
- , Garplılaştırmanın Neresindeyiz, İstanbul 1980.
- "Türk Bilgi Derneği", Bilgi Mecmuası, C.I, Sayı: 6 (Nisan 1330), s. 840-843.
- "Türk Derneği Riyaset-i Aliyesine" TD, Yıl: 1, No: 5 (1327) s. 166-167.
- "Türk Derneği Beyannamesi" TD, Yıl:1, No:1 (1327) s. 3-6
- Türk Derneği Nizamnamesi, Karabet Matbaası 1324.
- "Türk Gücü, Türk'ün Gücü Herşeye Yeter", TY, Yıl:2, Sayı:11, (35) (Mart 1329) s.337-343.
- "Türk Gücünün Müsameresi" TS, Yıl:1, Sayı: 5 (Mayıs 1914) s.38.
- Türk Gücü'nün Umûmi Nizamı, Matbaa-i Hayriyye ve Şürekâsı, İstanbul 1329
- "Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun", Düstur, C.10, s.4
- "Türk Ocağı 1330,1331, 1332, Seneleri Mesarifat ve Varidat Cetvelleri", TY C.XIV, Sayı: 9, (30 Haziran 1334 s. 4272.
- "Türk Ocağı İdare Heyeti'nin Raporu", Büyük Mecmua, No: 6 (24 Nisan 1335) s.87.

Türk Ocağı Sanayi Encümeni Tarafından Açılan 1335 Senesi Türk Sanayi Sergisi Kataloğu, Türk Dünyası Matbaası, İstanbul 1335.

Türk Ocağı Esas Nizamı, Orhaniye Matbaası, İstanbul 1334.

Türk Ocağı Ramazan Geceleri Tertip Ettiği Musahabe Programı, 1330

Türk Ocağı 1341 Senesi İstanbul Kongresi Takdim Edilmek Üzere Tertip Edilen Heyet-i İdare Raporuyla, İctimai ve İktisadi Encümenlerin Tetkikat Raporları, Hüsn-ü Tabiat Matbaası, İstanbul 1341

"Türk Ocağı", YM, C.IV Sayı: 67 (1 Kanun-u Sani 1923) s. 16.

"Türk Ocağı" YM, C.IV, Sayı: 9 (20 aralık 1923) s. 482.

Türk Ocağı Yasası 1924, Yeni Gün Matbaası, Ankara 1340 (1924).

Türk Ocağı Yasası 1927, Türk Ocakları Matbaası, 1927

"Türk Ocağı İdare Raporu", TY, C.XIV, Sayı: 9 (30 Haziran 1334) s.4241-4265.

"Türk Ocağı Kongresi", TY, C.XIV, Sayı: 10 (159) (15 Temmuz 1334),s.4297-4203

"Türk Ocağı Kongresi", TY, C.XIV, Sayı: 11 (Ağustos 1334) s.4333-4336.

"Türk Ocağı ve Yeni Mecmua", YM, C.IV, Sayı: 84, s.376.

Türk Ocağı'nın Nizamname-i Esası ve Dahilisi, Tanin Matbaası, İstanbul 1328

"Türk Ocağında Kırım, Kafkas ve Azerbaycan Murahhasları", TY, C.XIV. Sayı:11 (161), (15 Ağustos 1334) s. 4336

"Türk Ocağı'nda" Sebilü'r Reşad, C.XXIII, Sayı: 585, s. 194.

"Türk Ocağında Konferans", YM, C.IV, Sayı: 81 (Ağustos 1923) s. 317.

"Türk Ocağında", YM, C.IV, Sayı: 78, (15 Haziran 1339), s.249

"Türk Ocakları'nın Yemini", YM, C.IV, Sayı: 73, (1 Nisan 1339) s.127

"Türk Ocakları Şunu", TY, C.II, Sayı: 8 (Mayıs 1341) s. 186

1340 Senesi Nisan'ında Toplanan Türk Ocakları umûmi Kongresi Zabıtları, Ankara Yenigün Matbaası, 1341.

"Türk Ocakları İkinci Kurultayı", TY, C.II, Sayı: 9 (Haziran 1341), s.245-260

Türk Ocakları Üçüncü Kurultayı Zabıtları, İstanbul, Kader Matbaası, 1927

Türk Ocakları 1927 Senesi Kurultayı Zabıtları, Ankara 1928.

Türk Ocakları 1928 Senesi Kurultayına Arzedilen Merkez Heyeti Raporu, Ankara 1930.

"Türk Ocakları altıncı Kurultayı", TY, C.IV, Sayı: 223 (Mayıs 1930) s.84-88

1928 Senesi Türk Ocakları Kurultayına Arzedilen Merkez, Hars ve Murakabe Heyeti Raporları, Ankara 1930.

Türk Ocakları 1928 Senesi Kurultayı Zabıtları, Ankara 1929.

Türk Ocakları Merkez, Murakâbe, İlim ve Sanat Heyetlerinin 930 Kurultayına Arzedilen Raporları, Ankara 1930.

Türk Ocakları Mesâi Programı, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul 1926.

Türk Ocakları Merkez, Murakabe, İlim ve Sanat Heyetlerinin 931 Fevkalâde Kurultayına Arzedilen Raporlar ve Bilançolar, Ankara 1931

Türk Ocakları Merkez Binasının Açılışında Hamdullah Suphi Bey'in Söylediği Nutuk, Türk Ocakları Matbaası, 1930.

"Türk Ocakları Merkez Heyeti Binasının Temel Atma Merasimi" TY, C.V, Sayı: 27 (Mart 1927) s. 289-296.

"Türk Ocakları Merkez Binası" TY, C.IV. Sayı: 27-28 (Mart-Nisan 1930) s.79-81

"Türk Ocakları Merkez Heyeti'nce Akdedilecek İstikraza Maliye Vekili'nin Kefaleti Mezuniyeti Hakkında Kanun" Düster, C.9, (1928) s.333.

"Türk Ocakları Merkez Heyeti Binası", TY, C.V. Sayı: 27) s.289-290.

"Türk Ocakları İlim ve Sanat Heyeti" TY, C.II, Sayı: 205 (Teşrin-i sani 1928) s.63-64.

"Türk Ocakları ve Türk Harflerinin Tedrisi", Hakimiyet-i Milliye, 16 Ağustos 1928.

Türk Ocakları Talimatnamesi, Türk Ocakları Matbaası, 1927.

Türk Ocakları Yasası 1925, Edirne 1341 (1925)

Türk Ocakları Yasası 1928, Ankara 1929

Türk Talebesi Birinci Derneği 1328 (1912) Senesinde Lozan'da İctimâ Eden Kongre Muzakarât ve Mukerreratı, Rumeli Matbaası, Selanik (Tarihsiz)

Türk Tarih Kongresi Zabıtları I, İstanbul 1932 s. 224

"Türk Tarih Heyeti" TY, C.IV/24, Sayı: 224 (Haziran 1930) s.58-59

Türk Tarihi Hakkında Mütalalar, Ankara 1930.

Türk Yılı, Osmanlı Hükümetinin İstiklal Gününü Hatırlatmak Üzere Tertip Edilen Takvindir, Türk Yurdu Kütüphanesi, Akkurum, 1330.

TY, "Küçük Mahtıra", TY, C.IV, Sayı: 11, (Ağustos 1329) s.807-809.

TY, "Maksad ve Meslek", TY, Yıl:1, Sayı:1 (17 Teşrin-i sani 1327) s.1

TY, "İntihabatlari Şubat Zarfında Merkeze Bildirilen Ocak İdare Heyetleri"
TY, C.I/21, Sayı: 2/196 (Şubat 1928) s. 56-60.

TY, "Osmanlı Şimal Ordusunun Kafkasya'da İlerlemesi ve Ardahan'ın Zaptı",
TY, C.VII, Sayı: 2 (1330), s. 2446

Türk Yurdu, "Halka Doğru Cemiyeti", TY, C.XIII, Sayı: 9 (20 Kanun-u evvel 1333
s. 3671-3672.

TY, "Türkler İçinde Milli Hareket", TY, C.VI, Sayı: 5 (65) 1 Mayıs 1330
s. 2170-2173

(TÜRKÇÜ), Mehmet Necip, "İzmir'de Türkçülük ve Türk Dili Hareketi Tarihi",
Anadolu, 17 Temmuz-12 Ekim 1934.

TÜRKDOĞAN, Orhan, Milli Kültür Modernleşme ve İslâm, İstanbul 1983.

TÜRKÖNE, Mümtaz'er, "Tanzimat'ta Millet Fikrinin Doğuşu", Türkiye Günlüğü,
Sayı: 8, Kasım 1989, s.36-41

-----, Siyasi İdeolojik Olarak İslamcılığın Doğuşu (1867-1873)
(Ankara Ün. Sosyal Bilimler Ens. Yayınlanmamış Doktora Tezi
Ankara 1990.

-----, Cemaleddin Efgani ve Türk Düşüncesine Tesirleri, (Ankara
Üni.SBF. Yayınlanmamış Y.Lisans Tezi) Ankara 1985.

TÜRSAN, Nurettin, Yunan Sorunu, 3.B. Ankara 1987.

(UGAN), Zakir Kadri, "Türkistan Ahvali Hakkında Bir Tahlil" TY, C.I, Sayı:1
(Teşrin-i sani 1340) s. 65-71.

ULUBELEN, Erol, İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye, İstanbul 1967.

UNAT, Faik Reşit, Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri, (Yay:Bekir Sıtkı Baykal)
Ankara 1968.

-----, İkinci Meşrutiyetin İlanı ve Otuz Bir Mart Hadisesi, Anka-
ra 1960.

URAS, Esat, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, G.2.B., İstanbul 1987.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi, 2.B. IV Cilt, I.Kısım Ankara 1978

-----, Osmanlı Tarihi, 2.B. III. Cilt I.Kısım, Ankara 1983

ÜLKEN, Hilmi Ziya, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, 2.B. İstanbul 1979.

-----, Millet ve Tarih Şuuru, 2.B. İstanbul 1976.

ÜLMAN, A.Halûk, Birinci Dünya Savaşına Giden Yol ve Savaş, 2.B. Ankara 1973.

ÜLKÜSAL, Müstecip, "Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Dobruca Türkleri", Emel,
Sayı: 35 (Temmuz-Ağustos 1966)

ÜLKÜTAŞIR, M.Şakir, Atatürk ve Harf Devrimi, Ankara 1973.

ÜSTEL, Füsun, Türk Ocakları (1912-1931), (Ank. Üni. Yayınlanmamış Doktora
Tezi) Ankara 1986.

VAHAPOĞLU, M.Hidayet, Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları, Ankara
1990.

WATSON, Hugh Seton, "Milliyetçilik ve Çok Milletli İmparatorluklar", Çev: Y.T.
Kurat, Belleken, C.XXVIII, Sayı: 109-112 (Temmuz 1964)
s. 525-542.

Ziya Gökalp, (Demirtaş), "Yeni Hayat ve Yeni Kıymetler", GK, C.II, Sayı: 8 s.138-141.

Ziya Gökalp, "Millet Nedir Milli İktisat Neden İbarettir?" I, İM, Yıl:I, Sayı: 1 (8 Şubat 1331), s.3.

-----, "Halk Medeniyeti II, Resim Teşkilat, Halk Teşkilatı", HD, Yıl:I Sayı: 19 (15 Ağustos 1329), s. 148-149.

-----, "Halk Medeniyeti I, Başlangıç" HD, Yıl: I, Sayı: 14 (10 Temmuz 1329) s. 107-108.

-----, "Ocaklar Ne Yapmıştır, Vazifesi ve Gayesi Nedir?", Altın Yurd, C.I, No: 1 (15 Mayıs 1339) s. 3-7.

-----, "Türkçülük Nasıl Doğdu", YM, C.II, Sayı: 40 (18 Nisan 1918), s. 262-263.

-----, "İçtimâi Mezhepler ve İçtimâiyat", YM, C.I, Sayı: 26 (2 Kanun-u sani 1918) s. 501-503.

-----, "Para ve Tesanüt" YM, C.II, Sayı: 41 (25 Nisan 1918) s.282-283

-----, "İktisadi Vatanperverlik" YM, C.II, Sayı: 43 (9 Mayıs 1918) s.322-323.

-----, Yeni Hayat Doğru Yol, (Haz: Mijgan Cınbur), Ankara 1976.

-----, "Türklerde Milli İktisat Devreleri", İM, Yıl: I, Sayı:44-48 (8 Mart 1333), s.1-4.

-----, "Millet Nedir, Milli İktisat Neden İbarettir?"II, İM, Yıl:I, Sayı:7 (28 Mart 1332) s.1-2.

-----, "Halkçılık", YM, C.II, Sayı: 32 (14 Şubat 1918) s. 102-104.

- , Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak, (Haz: İbrahim Kutluk) Ankara 1976.
- , "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" 5, TY, C.IV, Sayı:10, (8 Ağustos 1328), s. 753-760.
- , "Eski Türkçülük Yeni Türkçülük", YM, C.II, Sayı:42 (2 Mayıs 1918) s. 302-304.
- , "Türkçülük Nedir?" 2, YM, C.II, Sayı: 27 (10 Ocak 1918) s.1-3
- , "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" 7 Mefkûre", TY, C.V. Sayı: 8 (26 Kanun-u Evvel 1329) s. 1088-1093.
- , "Millet ve Vatan", TY, C.VI, Sayı: 6 (66) (15 Mayıs 1330) s. 2179-2182.
- , "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" I, TY, C.III, Sayı: 11 (35) (Mart 1329) s. 331-337.
- , "Hars ve Medeniyet", YM, C.III, Sayı: 60 (5 Eylül 1918) s. 142-143.
- , Hars ve Medeniyet, (Haz: Şevket Beysanoğlu) 2.B. Ankara 1972
- , "Harsla Medeniyetin Münasebetleri", YM, C.III, Sayı: 61 (12 Eylül 1918) s. 162-164.
- , "Türkçülük Nedir?" I, YM, C.I, Sayı: 25 (27 Kanun-u evvel 1917) s. 481-485.
- , "Asri Aile ve Milli Aile", YM, C.I, Sayı: 20 (22 Kasım 1917) s. 380-383.
- , "Aile Ahlakı Sovalye Aşk ve Feminizm", TY, C.I, Sayı: 19 (15 Teşrin-i sani 1917) s. 361-364.

- , "Rusya'daki Türkler Ne Yapmalı?" YM, C.II, Sayı: 38 (4 Nisan 1918) s. 233-235.
- , Kızılçelma, (Haz: Hikmet Bayu), Ankara 1976.
- , "Milliyetçilik ve Beynelmilelcilik", YM, C.II, Sayı: 35 (14 Mart 1918) s. 162-164.
- , "Türk Milleti ve Turan", TY, C. VI, Sayı: 2 (62) (20 Mart 1330) s. 2053-2058.
- , "Halk ve Güzideler", Tanımlanmamış Eserler (Haz: Şevket Beysanoğlu C.I, Ankara 1985, s. 175-180.
- , "Turan Nedir?" YM, C.II, Sayı: 31 (8 Şubat 1918) s.82-84.
- , "Millet Nedir?" İçtimâiyat Mecmuası, Sayı: 3 (Haziran 1333), s.148-155.
- , "Hars ve ırk" YM, C.III, Sayı: 62 (26 Eylül 1918) s. 182-184
- , "Millet Nedir?" KM, C.I, Sayı: 28 (25 Aralık 1922) s.1-6
- , Makaleler VII, (Haz: M.Abdülhalûk Çay) Ankara 1982
- , "Bir Kavmin Tedkikinde Takib Olunacak Usûl", MTM, C.I, Sayı: 2 (Mayıs-Haziran 1331) s. 193-205.
- , "İslâmiyet Karşısında Milliyetler Türklük" İçtihat, Sayı: 68 (30 Mayıs 1329) s. 1488-1493.
- , "Türkçülük ve Türkiyecilik" YM, C.II, Sayı: 51, (4 Temmuz 1918) s. 482.

- , "İktisadi İnkılâp İçin Nasıl Çalışmalıyız?" KM, Sayı: 33 (5 Mart 1923) n: 3-6.
- , "Milletimizin Tarihi Nereden Başlar", KM, Sayı: 22 (13 Kasım 1922) s. 12-15.
- , "Kayı Sülalesinin Eskiliği ve Şerefi" YM, C.III, Sayı: 59 (29 Ağustos 1918) s. 122-123.
- , "Lisan" IY, C.III, Sayı: 12 (Mart 1329) s. 370-371
- , "Türk Ocakları ve Milli Şuur", TY, Sayı: 245 (Haziran 1955) s. 954-955.
- , Türkçülüğün Esasları, İstanbul 1976.
- ZİYNETULLAH, Nuşirevan, "Türk Tarihinin Kroklara Taksimine Dair Bir Tecrübe-i Kalemîyye" IY, C.VIII, Sayı: 4 (1331) s.2563-2565
- "Zonguldak Ocağı'na Gazi Paşa'nın Yardımları" AY, C.I, Sayı: 3 (19 Haziran 1923) s. 36.
- ZÜRCHER, Erik Jan, Milli Mücadele'de İttihatçılık, Çev: Nüzhet Salihoğlu, İstanbul 1987.
- , Milli Mücadele'de İttihatçılık, Çev: Nüzhet Salihoğlu, İstanbul 1987.
- Zarevand, Ünited and Independent Turania, (Tercüme: V.N.Dadrian), Leiden, 1971
- ZENKOVSKY, Serge A, Rusya'da Pan-Türkizm ve Müslümanlık, Çev: İzzet Kantemir, İstanbul 1983.
- ZEYREK, Şerafettin, Türkiye'de Halkevleri (1932-1951), (H.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnk. Tar. Enst. Yayınlanmamış Y.Lisans Tezi) Ankara 198

ZİA, Nasim, Kıbrıs'ın İngiltere'ye Geçişi ve Ada'da Kurulan İngiliz idaresi
Ankara 1975.

YALÇIN, Ayhan, Türkiye Cumhuriyeti Anayasaları, 3.B. 1987.

YALÇIN, Hüseyin Cahid, Siyasal Anılar, İstanbul 1976.

-----, "Türk Unsuru" Tanin, 2 Mayıs 1327.

-----, "Türk Unsurunun Kabiliyeti" Senin, 9 Mayıs 1327.

YALMAN, Ahmet Emin, "Köycülük Hareketi" Vakit, 5 Temmuz 1335.

-----, Turkey in the World War, London 1930.

Yavuz, "Mistefrik Vamperi" TY, C.III, Sayı:4 (52) (31 Teşrin-i evvel 1329)
s. 964-968.

YEKTA Bahir, "Gençlik Kavgası: Milli Daha Doğrusu Kavmi Edebiyat Ne Demektir?"
GK, C.II, Sayı: 4 s. 72-77.

"Yeni Harflerimiz ve Türk Ocakları", TY, C.II, Sayı: 202 (Ağustos 1928)
s. 46-47.

YERKİN, Çetin, Türkiye'de Tek Parti Yönetimi (1930-1945), Altın Kitaplar Ya-
yınevi, 1983.

YILMAZ, Mustafa, Milli Mücadelede Yeşil Ordu, Ankara 1987.

(YÖNTEM), Ali Canip, "Milli Edebiyat 3.Edebiyat ve Milliyet" TY, Yıl: III,
Sayı: 9 (57) (7 Kanun-u sani 1329) s. 1112-1118.

-----, Ömer Seyfettin (1884-1920) İstanbul 1947.

-----, "Devirlerden Hatıralar", Yakın Tarihimiz, C.I, Sayı:1, s.3-4

-----, "Genç Kalemlerin Yeni Dil Davası", Yakın Tarihimiz, C.I,
Sayı: 12 s. 371-373.

-----, "Ziya Gökalp'e Türkçülüğü Aşıl原因 Adam" Yakın Tarihimiz, C.I
Sayı: 9 (Nisan 1962), s. 259-260.

YÜCEKÖK, Ahmet N., "Emperyalizm Yörüngesinde Osmanlı İmparatorluğu-1838 Tica-
ret Sözleşmeleri", SBFD, C.XXIII, No: 1 (Mart 1968) s.381-42

YUNUS Nadi, "Türk Ocağı: Türk Birliği", Cumhuriyet, 28 Mart 1931.

(YURDAKUL), Mehmet Emin, "Ey İğnem Dik", TY, C.VII, Sayı: 4 (76) (22 Kanun-u
sani 1330) s. 2463-2470.

Yurdcular Yasası İsviçre'de Cenevre Şehrine Yakın Peti Lans Köyünde Pansiyon
Rasinde Kurulan "İkinci Yurdcular Derneği"nin Müzakerat ve Mukarreratı,
Yeni Turan Matbaası, Dersaadet, (Tarihsiz).

3- SÜRELİ YAYINLAR

a. Dergiler

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi
Altın Yurd
Anadolu Mecmuası
Azerbaycan Yurt Bilgisi
Belleten
Büyük Duygu
Büyük Mecmua
Cahiers du Monde Russe et Soviétique
Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi
Die Welt des Islamic
Düstur
Emel
Genç Kalemler
Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi
Halka Doğru
Hayat

b- Gazeteler

Akşam
Anadolu
Cumhuriyet
Hakimiyet-i Milliye
Hizmet
İkdam
Milliyet
Resmî Gazete
Senin
Tanin
Tercüman
Tevfid-i Efkâr
Ulus
Vatan
Vakit
Yarın

Hayat Tarih Mecmuası
 İctihat
 İctimaiyat Mecmuası
 H.Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi
 İktisadiyat Mecmuası
 İslâm Mecmuası
 İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
 Journal of Word History
 Küçük Mecmua
 Milli Tettebbular Mecmuası
 Milli Mecmua
 Nevsal-i Milli
 ODTÜ Gelişme Dergisi

Resimli Tarih Mecmuası
 Salname-i Servet-i Fünun
 Sanat ve Edebiyat
 Sebilü'r Reşad
 Sırat-ı Müstakim
 Silahlı Kuvvetler Dergisi
 Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
 Tarih Vesikaları
 The Middle East Journal
 Toplum ve Bilim
 Turcica
 Türk Derneği
 Türk Dili
 Türkiye Günlüğü
 Türk Kültürü
 Türk Kültürü Araştırmaları
 Türk Dünyası Araştırmaları
 Tarih ve Toplum
 Türk Yurdu
 Türk Sözü
 Yeni Mecmua

TÜRK OCAĞI ESAS NİZAMI(*)

- 1- Mart '1328' tarihinde İstanbul'da 'Türk Ocağı' adlı bir cemiyet kurulmuştur.
- 2- Ocağın maksadı Türklerin harsî birliğine ve medenî kemaline çalışmaktır.
- 3- Ocak siyasetle uğraşmaz, hiçbir Ocaklı Cemiyeti siyasî emellerine alet edemez.
- 4- Ocaklılar yekdiğerinin şahsî, siyasî kanaatlerine hürmet ederler.
- 5- Ocağın maksadını kabul ve "altıncı maddedeki şartlarını ihraz" eden kadın ve erkek her Türk Ocağa aza kayd olunabilir.
- 6- Ocak azasının yirmi yaşından dün olmaması ve bir cinayetle mahkûm veya medenî haklarından mahrum olmaması lazımdır.
- 7- Türk Ocağı'nın aslî ve fahrî olmak üzere iki nevi azası vardır. Türk Ocağına /aslî azanın teklifi ve idare Heyetinin kararı şarttır. Fahrî aza Ocağa madden ve manen fevkalade muavenette bulunamlardır.
 aslı aza olabilmek için en az iki
 Fahrî aza kongrenin veya Heyet-i İdarenin telifi üzerine Kongre tarafından intihap olunur.
 Fahrî aza Ocak içtimâlarında bulunabilir. Fakat müzakereye iştirak edemez.
- 8- Her Ocaklı Ocağa senede "altmış" kuruş vermekle mükelleftir. Bu miktar en az dört taksidde istifâ olunur.
- 9- Türk Ocağı birdir. Ocaklı nerede bulunursa bulunsun aynı haklara mâlik ve aynı vazifelerle mükelleftir.
- 10- Ocağın aslî azası buldukları yerlerde İdare Heyetinin muvaffakatıyla şubeler açabilirler.

(*) Türk Ocağı Esas Nizami, Orhaniye Matbaası, İstanbul 1334 (1918) 8 s.

- 11- Ocağın Umûmî Meclisi ile İdare, Bütçe, Hars ve İlim Heyetleri vardır.
- 12- Umûmî Meclis her sene teşrin-i evvel ayının ilk cuma günü bütün Ocakların iştirakiyle inikad eder.
- 13- Umûmî Meclis en az "200" Ocaklının huzuruyla müzakereye başlayabilir. İlk içtimâda azanın adedi bu miktara bâliğ olmazsa içtimâ "15" gün sonraya bırakılır.
- İkinci içtimâda azanın miktarına bakılmayarak müzakereye başlanır.
- 14- Umûmî Meclis:
- "İçtimâ-ı mahsus" reis ve kâtiplerini intihap.
 - İdare raporunu istima ve müzakere.
 - Ocağın bütçesini tetkik ve tanzim için bir encümeni intihap.
 - Ocağın bir senelik iş programını tanzim.
 - Ocağın bütçesini tasdik.
 - Ocağın İdare ve Bütçe Heyetlerini ve Divan Heyetini rey-i hafi ile intihap eder.
- (Umûmî Meclisin müzakereleri aynen zapt ve hıfz edilir. Ocaklılar istedikleri zaman zabıtları okuyabilirler.)
- 15- "İdare Heyeti"
- Umûmî Meclis tarafından bir sene müddetle ve rey-i hafi ile müntehip yedi kişiden ibarettir. Bu Heyet Ocağı temsil ve idare eder, bilcümle icraatından Umûmî Meclise karşı mesuldür.
- 16- İdare Heyeti azası içlerinden bir reis, bir katip, bir murahhas-ı mesul, bir de muhasebeci tefrik ederler.
- 17- İdare Heyeti bilcümle muamelatını karara rapt eder.
- 18- Ocağın muhaberatına İdare Heyetinin reis ile kâtibi imza eder.
- 19- İdare Heyeti azasından birinin infikakında intihabatta fazla rey alan zat davet olunur.
- 20- İdare Heyeti azasından biri içtimâlarda sebepsiz olarak beş defa bulunmazsa müstafi addedilerek 19. maddeye göre hareket edilir.

- 21- İdare Heyeti ayda bir defa Ocağın Umûmî Heyeti hakkında Ocaklılara malûmat verecektir. İdare Heyetinin malûmat verdiği celselerde müzakerat cereyan edemez.
- 22- İdare Heyeti lüzum gördüğü takdirde Umûmî Meclisi içtimâyaya davet edebilir.
- 23- Ocaklılardan onda birinin müracaatı üzerine İdare Heyeti Umumî Meclisi intibaha davet etmeye mecburdur.
- 24- İdare Heyeti bütçe haricinde masraf yapamaz. Fevkalade ahvalde mesuliyeti üzerine alarak adi bütçenin dörtte biri nispetinde sarfiyatta bulunabilir.
- 25- Hars ve İlim Heyeti:
Hars ve ilmî işlerle uğraşır, rey-i hafiyle ve umûmazanın şayan-ı ekseriyetiyle ve kayd-ı hayat şartıyla kendi intihap eder.
- 26- Hars ve İlim Heyetinin ilk azası olarak 22 Temmuz sene 1334 (1918) Kongresi bervechi âti zevatı intihap etmiştir.
a) Halide Hanımefendi	e) Ağaoğlu Ahmed Bey
b) Mehmed Emin Bey	f) Fuad Bey
c) Ziya Gökalp Bey	g) Hüseyinzâde Ali Bey
d) Hamdullah Suphi Bey	
- 27- Hars ve İlim Heyeti azalığına namzed olabilmek için Hars ve İlim sa'yleriyle şöhret kazanmış olmak lâzımdır.
- 28- Hars ve İlim Heyeti müzakerelerinde her Ocaklı sâmi sıfatıyla bulunabilir. Heyetin müzakereleri aynen zapt ve neşr edilir.
- 29- Hars ve İlim Heyeti kendinin yapacağı hususi bir talimatnâme ile mesaisini tanzim edecektir.
- 30- Bütçe Heyeti:
Umûmî Meclis tarafından bir sene müddetle ve rey-i hafi ile müntehip üç kişiden mürekkeptir. Bu Heyet Ocağın masrafları bütçeye muvafık surette yapıp yapmadığını tetkik ile mütalâasını Umûmî Meclise yazı ile bildirir.

31- Hars Divanı:

Umûmî Meclis tarafından üç sene müddetle ve rey-i hafi ile müntehip beş kişiden mürekkeptir. Bu Heyet Türk Ocağı'nın esas ve dahilî nizamnâmelerine muhalif harekette bulunanlara her ne surette olursa olsun Ocağın şeref ve haysiyetini ihlâl edenler hakkındaki şikâyetleri idare Heyetinin raporu üzerine rüyet eder ve terkin-i kayd kararları şâyân-ı ekseriyetle verilir.'

32- Heyet, Heyet-i Divan azasından birinin müşterek olduğu mesail, Heyet-i İdare ve Hars ve İlim Heyetleri tarafından ve Hars Heyeti meyanından intihap edilecek 5 kişi tarafından rüyet edilecektir.

33- Ocağın varidatı:

- a) Azânın senelik iştirak bedelleri.
- b) Muhtelif teberrular.
- c) Müsamere, konferans, kitap, mecmua ve gazeteler gibi neşriyat hasılatı.
- d) Menkul ve gayrı menkul emvaller tasarrufundan hasıl olacak temettûlar.
- e) Muhtelif varidatdan ibarettir.

34- İdare Heyeti azasından veya Ocaklılardan herhangi birinin muayyen bir vazife ile tadvizi ve zaruri masraflarının tediyesi caizdir.

35- Türk Ocağı'nın esas nizamı aslî âzânın beşte birinin teklifi üzerine bir miktarın şâyân-ı ekseriyetiyle tâdil olunabilir.

Ocağın Dahilî Nizamı

- 1- İdare Heyeti haftada bir defa muntazaman ve icabında fevkalâde olarak içtima eder. Azanın niçsından bir ziyadesi bulunmadıkça karar ittihaz edemez.
- 2- İdare Heyeti müzakerelerini telhisen, kararlarını aynen zabıt defterine geçirir.
- 3- İdare Heyeti azasından karara muhalefette bulunanlar, isterlerse reylerini ve muhalefetlerinin sebebini imzaları altında zabıt defterine kaydederler

- 4- İdare Heyetinin kararları ekseriyetle verilir. Tesavi-i ârâ vukuunda reisin bulunduğu taraf tercih olunur.
- 5- İdare Heyetinin müzakerelerine hariçten kimse iştirak edemez.
- 6- İdare Heyeti azasından biri her gün muayyen zamanlarda Ocakta bulunmaya mecburdur.
- 7- Ocak namına gelen evrak İdarê Heyeti nöbetçi azası tarafından açılır ve Heyete tebliğ edilmek üzere katibe tevdi edilir.
- 8- İdare Heyeti iktisat, istatistik, maarif, tercüme, sanayi-i nefise, sıhhiye, neşriyat, spor vesair lüzum görülen muhtelif encümenler teşkil edecektir.
- 9- İdare Heyetinin azaya mütaallik kararları muayyen bir mahalle tâlik olunur.
- 10- Ocağın bir şikayet defteri olacaktır.
- 11- Bütün Ocaklıların duhûl tarihlerini, hüviyetlerini, ikamet mahallerini bildirir bir esas defteri bulunacaktır.
- 12- İdare Heyetinin reisi bu Heyetin celselerine riyaset ve katip ile birlikte ruznamelerini tanzim eder. Reis bulunmadığı takdirde Heyet azasından biri Heyet kararıyla vekâlet eder.
- 13- İdare Heyetinin reisi bilâumum muharebeleri kâtip ile birlikte ve makbuzat ve mevduat senetlerine muhasebeci ile birlikte imza eder.
- 14- İdare Heyetinin katibi:
 - a) Bilcümle evrakı tasnif ve dosyaya rapt.
 - b) Müzakereleri zabıt defterine kayıt.
 - c) Bilûmum evrak ve resim ile birlikte imza.
 - d) Ocağın bilcümle umur-u tahririyesine riyaset eder.
- 15- Heyet-i İdare muhasebecisi:

Ocağın hesap işlerine nezaret, Ocağın makbuzat ve mevduat senetlerine imza va'z eder.
- 16- Ocağın kasasında 'yüz lira'dan fazla para bulundurulamaz. Muhasebeci ayda bir defa hesap defterlerini kontrol etmek ve ocağın mâli vaziyeti hakkında İdare Heyetine mâlûmat vermek mecburiyetindedir. Ocağın hesap işleri bir talimatname ile tayin olunur.

17- Murahhas-ı mesul:

Ukud ve muamelâtta Ocağın manevî şahsiyetini temsil eder ve Ocak namına müddeî ve müdde-i âliye olur.

18- Memur ve müstahdemlerin temin ve tebdili İdare Heyetine aittir.

19- Ocağın dahili nizamı Umûmî Meclisin ekseriyetiyle tâdil edilir.

TÜRK OCAKLARI YASASI
ESASLAR (*)

Madde 1- 12 Mart 1328 (25 Mart 1912) tarihinde İstanbul'da Türk Ocağı adlı bir cemiyet kurulmuştur. Mezkur Ocakla bu tarihten sonra açılan Türk Ocakları Murahhasları 23 Nisan 1340=1924 de Ankara'da ilk kurultayı akd ederek Türk Ocakları yasasını tesbit etmişlerdir.

Madde 2- Türk Ocağının maksadı millî şuurun kuvvetlendirilmesine, medeni ve sıhhi tekâmülün teminine ve milli iktisadın inkişâfına çalışmaktır. Türk Ocaklarının fiilen iştigal sahası Türkiye Cumhuriyeti hududları dahiline münhasırdır.

Madde 3- Cumhuriyet, milliyet, mu'asır medeniyet ve halkçılık mefkûrelerini ta'kip eden Türk Ocağı bu menfkûreleri tahkik ettirmekte olan Cumhuriyet Halk Fırkasıyla devlet siyasetinde beraberdir. Türk Ocağı bu mefkûreleri neşr ve telkin için ilim, hars ve içtimâiyât sahasında mücadele ve mücadele eder, hiçbir ocaklı Ocağı şahsi ve siyâsi ihtirasına alet ve saha ittihaz edemez.

Madde 4- Türk Ocakları merkezi ve her Türk Ocağı bir şahsı hükmedir. Bu i'tibarla tasarruf hukukuna hâizdir.

Madde 5- Umûmi menfaatlere hâdim hayır cemiyetlerinden olduğu milli irâde ile kabul ve tasdik olunan Türk Ocaklarının vâridat menba'ları şunlardır:

- a) Ocak â'zasının taahhüdleri,
- b) Nakdi ve aynı yardımlar,

(*) Türk Ocakları Yasası, 23 Nisan 1927 tarihinde Ankara'da dördüncü içtimâini akd etmiş olan kurultayda ta'dil edilen yasadır, Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası, 1927 24 s.

- c) Her nev'i müsamere hasılatı,
- d) Envâl, akar, arazi ve müesseseler vâridatı ve iktisâdi teşebbüsler menâfi ve hâsılatı,
- h) Kanunen caiz piyangolar ve saire hasılatı,

Madde 6- Neslen Türk olan veya hars dolayısıyla tamamen Türk duygusu ve Türk dileği besleyen ve mazileriyle Türklüğe bağlı olduklarını isbat etmiş bulunan her kadın ve erkek Türk Ocağına â'za olabilir.

Madde 7- Ocağı kabul edilecek Türklerin şu vasıflara haiz olması şarttır:

- 1- Onsekiz yaşını bitirmiş olmak,
- 2- Fena şöhretle tanınmamış olmak,
- 3- Ocağın milli ve insanî umdelerine muhalif fikir ve kanaatle olmamak,
- 4- Haysiyeti muhil bir cürüm ile mahkûm veya medeni ve siyasi haklarından mahrum bulunmamak,
- 5- Muayyen bir meslek ve ma'îşete sahip olmak,
- 6- Okur-yazar olmak (Bu kayıt bazı mıntikalarda merkez heyeti kararıyla kaldırılabilir.)
- 7- Yazılacağı ocağın bulunduğu kaza hududu içinde sâkin olmak

Madde 8- Türk Ocağı birdir. Ocaklı bütün Ocakların 'azasıdır. Ancak her ocaklı yasa mucibince hâiz olduğu salahiyetlerden mukayyed bulunduğu ocak dahilinde istifade edebilir.

Kabul Şartları

9- Türk Ocağına girmek isteyen tahriren ocak riyâsetine müracaatla yedinci maddedeki şartları hâiz ve namzedlige tâlip olduğunu bildirir. İdare heyetinin kararıyla tâlibin hüviyetinin tedkiki üç ocaklı kardeşe havale edilmekle beraber reis veya tarafından bir zât tâlible temas ederek ocak şîârlarını izah eder.

En çok iki ay devam eden ilk tedkik neticesi tâlibin aleyhine çıkmadığı ve tâlibi ocak şîârlarını kabul edip talebinde sebâtı anlaşıldığı takdirde en az iki senelik, bulunmadığı halde nisbeten kıdemli iki ocaklı tarafından teklif ve takdim olunur.

Teklif kağıdına tâlibin hüviyetini gösteren malumat yazılır. Mümkün olan yerlerde fotoğrafı yapıştırılır ve bu kağıt kendisi veya teklif edenler tarafından imza edilir. İdare heyeti â'zaları namzed teklif edemez. Teklif kağıdı idare heyetinde müzakere edilerek ekseriyetle namzedliğe kabul veya reddine karar verilir. Tâlibin namzedliğe kabulüne karar verilirse bu karar kendisine nihayet bir hafta zarfında bildirilmekle beraber ismi ocağa ta'lik ve aslî â'zalığa kabulü umumi rey'e vaz' edilir. Her ocaklı rey verme hakkına haizdir. Reyini verdiği zaman o namzede âit teklif kağıdının muayyen sahifesine veya bu maksada mahsus olan defterin ait olduğu sahifesine ocaklı sayısını yazmaya ve imzasını koymaya mecburdur. Her namzedin rey pusula veya yuvarlakları için bir kilitli ve mühürlü sandık tahsis ve bir oy rey toplamaya devam edilir. Reyler gizli olarak verilir. Her namzed hakkında mukayyed â'zanın beşte birinin rey vermiş bulunması lazımdır. Ancak iştirak edenler yirmibirten aşağı olamaz. Mukayyed azanın beşte biri kırkbeşi geçse de kırkbeş â'zanın rey vermiş olması kâfidir. Bir ay sonunda reyler bu mikdarı bulmamışsa bir hafta daha temdid edilir. Bu müddet de bitince sandık ikisi idare hey'etinden olmak üzere dört ocaklının huzuruyla reis tarafından açılır. Reyler tasnif olunur. Namzedleri teklif eden iki ocaklı bu açılıma ve tasnifîe hâzır bulunamazlar. Sandıkdaki rey pusula veya yuvarlakları mikdarıyla teklif kağıt veya defterine konulan imzaların adedi müsavi çıkmazsa bu rey toplama hükümsüzdür. Bu halde namzedleri teklif eden iki ocaklının talebi üzerine tekrar rey toplanmaya başlanır. Namzed âsli âza olabilmek için sandıktan çıkan reylerin en az üçte ikisi lehine olmak şarttır. Aksi halde â'zalığa kabul edilmez. Verilen reylerin en az dörtte biri lehine olanlarla idare heyeti tarafından namzedliklerinin redd-i sarîh ve ma'kuûl bir sebeble tadil edilmeyenler bir sene sonra tekrar teklif olunabilir. Bu suretle netice şu dört şekilde ocağa talik ve ilân ve birinci tahakkuk ettiği halde

kendisine mektupla tebliğ olunur:

- 1- Namzed asli azalığa kabul olunmuştur.
- 2- İntihâb hükümsüzdür.
- 3- Namzedin aslî azalığa kabulü tehir edilmiştir.
- 4- Namzed aslî azalığa kabul olunmamıştır.

Âza namzedleri idâre heyetinin müsaadesiyle ocağa devam edebilirler. Ancak yasa mucibince aslî azalığın câiz olduğu hak ve selahiyetleri kazanamazlar.

Bir ocağa bir daha teklifi imkanı kalmayan zâtın isim ve hüviyeti ocaklara ta'mim edilmek üzere merkez heyetine bildirilir.

Madde 10- Türk olmadıkları halde Türklüğe herhangi bir suretle büyük hizmeti geçmiş olanlara hars heyetinin teklifi üzerine fahri âza ünvanı verilebilir.

Madde 11- Her fahri âzâ ocaklılara mahsus rasimelere ve reyî istişari mahiyetle olmak üzere kurultay, dernek ve hars heyeti müzakerelerine iştirâk edebilir.

Madde 12- Her ocaklı, âslî âzâ olduğu zaman, bir defaya mahsus olmak üzere en az dört lira kayıt ücreti ve yılda en az dört lira vermekle mükelleftir. Talebe ve mâli vaziyetinin müsaadesizliğine idare heyetlerince kanaat hasıl olanlar için bu miktarlar yarıya kadar tenzil olunabilir. İdare heyetleri senelik taahhüdlere dört taksidinde bağlayabilirler. Taksitini zamanında ödemeyen âzâyaya idare heyeti tarafından bir ihbarnâme gönderilir. İhbarnâmenin tebliğ tarihinden itibaren üç ay içinde taksidini ödemeyen âzâ istifâ etmiş sayılır. Taksidini ödemeyen her âzâ senelik derneğe iştirak edemez.

Madde 13- Taksidini ödemeyerek azalıktan sâkit olan zat müterakim borçlarını defaten vermeğe tâlip olduğu takdirde kendisinden yeniden kayıt

ücretiyle müterakim borçları alınır ve kaydı tecdid olunur.

Madde 14- Bir ocaktan öteki ocağa kaydını nakil ettiren âzânın nakil keyfiyetini yeni kayıt olunduğu ocak idâre heyeti evelce mensup olduğu ocağa bildirir. Bir ocaktan kaydı terkin olunan âzânın isim ve hüviyeti merkez heyeti tarafından bütün ocaklara ta'mim olunur. Hiçbir ocak bunları yeniden kaydedemez.

Madde 15- Her Ocaklı bir yerden diğer yere ikamet maksadıyla gittiği zaman yasanın temin ettiği salahiyetlerden istifade edebilmek için o mahale olduğundan itibaren nihayet bir sene zarfında ocağa müracaat ederek kaydını yaptırmaya mecburdur. Yaptırmayan müstâfi addolunur.

Madde 16- Seyahat veya vazife dolayısıyla bir yerde bulunan ocaklı taksit zamanı gelince taahhüdünü bulunduğu mahallin ocağına vermeye mecburdur. Oradan alacağı makbuz mukayyed bulunduğu ocağın makbuzu addolunur.

YENİ OCAK AÇMAK ŞARTLARI

Madde 17- Herhangi bir yerde yeniden ocak açmak isteyen yedi zât müteşebbis bir heyet halinde toplanarak orada ocağın kaideli bir surette yaşabilmesi için lazım olan bütün sebep ve şartların mevcut olduğunu bildirirse merkez heyeti bu teklifi nazar-ı itibara alarak lüzumunda oraya bir müfettiş göndermek veyahut en yakın ocağa tavzif etmek suretiyle tedkikâtda bulunur. Gerek orada ocak açmak lüzumu, gerek esasen ocaklı olmayıp da müteşebbis heyeti teşkil eden zâtlar hakkında yapılacak tedkikât neticesinde hâsıl olacak kanaat bu lüzumun ve bu müteşebbis heyetin lehinde olursa bir defaya mahsûs olmak üzere ayrıca ondan onbeşe kadar zâtı âsli âzâ namzedi intihâb etmek için müteşebbis heyete salahiyet verir. İsimleri merkez heyetine bildirilecek olan bu namzedler hakkında aynı suretle ayrıca tedkikat yapıldıktan sonra âzâlıkları merkez heyetince kabul ve tasdik olunur. Sonra âzâlar tarafından idâre heyeti seçilir ve ocak yasaya göre teşkil edilmiş olur.

TEŞKİLAT

Madde 18- Türk Ocağının "mahallî" ve "merkezi" iki türlü teşkilatı vardır.

Mahalli teşkilât üç kısmı ihtivâ eder:

- a) Dernek,
- b) İdare heyeti,
- c) Murakabe heyeti,

Dernek

Madde 19- Dernek vazifeleri sırasıyla şunlardır:

- a) İçtimâ'a mahsûs reis ve katipleri seçmek, (Reis ve katiplerin son idare heyeti azalılığında bulunmamış olmaları şarttır.)
- b) Tedkik encümenleri intihâb etmek,
- c) İdare ve murâkabe heyetlerinin raporlarını müzakere ile karar vermek,
- d) İdare heyeti ve âzâ tekliflerini müzakere etmek,
- h) Yeni sene bütçesini müzakere ve tasdik etmek,
- v- Yeni idare ve murakabe heyetlerini ve yedeklerini seçmek,
- z) Kurultaya gidecek murahhası seçmek, (Dernek bu salahiyeti idare heyetine verebilir.)

(c), (d), (h) fıkralarındaki maddelerin müzakeresi derneğin devam ettiği müddete münhasır olmak üzere teşkil edilecek encümenlerin raporları üzerinde ceryan eder.

Madde 20- Kurultaya seçilecek murahhasın ocaklı olması şarttır.

Madde 21- Dernekler her sene Şubat ayının ikinci Cumasında toplanır.

Madde 22- Dernek, âzâların en az onda üçü hazır bulunmak şartıyla açılabilir. Kararlar mevcudun mutlak ekseriyeti ile ittihaz olunur.

Madde 23- İlk toplantıda bu sayı temin edilemediği takdirde dernek bir hafta geri bırakılır. İkinci toplantıda âzânın sayısına bakılmayarak müzakerelere başlanır.

İDARE HEYETİ

Madde 24- İdare heyeti dernekte en çok rey alan yedi ocaklıdan tereküb eder. İntihabda müsâvi rey alanlar olursa kur'aya müracat edilir. Birinci ve ikinci derecede hısım veya akraba aynı idare heyetine intihab olunamazlar. İdare heyeti azasının okur-yazar olması şarttır.

İdâre heyetinin müddeti bir yıldır. Bu heyet ocağı temsil ve idâre eder. İdâre heyeti muamelât ve icraatında derneğe, merkez heyetine ve kurultaya karşı mesûldür.

Madde 25- İdare heyeti âzâları aralarından bir reis, bir katip, bir mesûl murahhas, bir muhasebeci ve bir veznedar seçer. Reis yasa ahkâmını ve idare heyeti tarafından verilecek kararları icrâ etmek vazife ve selahiyetine haizdir. Ocağın muhabere vesair evrakını katiple, hesaba müteallik evrakını muhasebeci veya veznedarla beraber imza eder. Reis bulunmadığı veya yerine idâre heyetinden birini vekil bırakmadığı takdirde kâtip vekâlet eder. Katip ocağın muhaberelelerini tanzim, idare heyeti kararlarını zabt ve reisin tevdi edeceği diğer vazifeleri ifâ eder. Mesul murahhas idare heyeti tarafından tevdi edilecek idârî ve hukuki işleri takip etmekle mükellefdir.

Madde 26- İdare heyeti en az onbeş günde bir toplanmaya ve bütün muamelelerini karar altına almaya mecburdur.

Madde 27- İdare heyeti âzâlarından biri müteakib üç ictimâ'da mühim bir sebebe istinad etmeksizin hazır bulunmazsa reis tarafından tahriri bir ihtardan sonra istifa etmiş sayılarak yerine yedek azalardan ençok rey alan zât davet olunur. Yedek âzâ kalmadığı takdirde idâre heyeti yeniden intihab için derneği toplar.

Madde 28- İdâre heyeti lüzum gördüğü zaman derneği içtimâ'ya davet edebilir.

Madde 29- İdare heyeti ocaklılardan beşte birinin müracatı vuku' bulduğu takdirde derneği toplar.

Madde 30- Âzâlar arasındaki ihtilâflarda idâre heyeti hakemdir. Bu azalarla idare heyeti arasındaki ihtilâflarda dernek hakemdir. Haklarında ihrac kararı verilenler kurultay riyasetine müracat edebilirler. Bu müracat üzerine kurultayın vereceği karar kat'idir.

Madde 31- Türklük ve ocaklılık şerefini kıran herhangi şâyi bir cürüm ile töhmet altına giren, ahlâki kötülüğü görülen, yasaya muhâlefet veya arkadaşlarının şeref ve haysiyetine tecavüz eden âzâ, müdafası dinlendikten sonra, cürmün derece ve tekerrürüne göre, tevbih muvakkaten ocak müesseselerine devam ve iştirakden men' edilir veya merkez heyetinin tasvibi ile ocaktan kaydı silinir.

Ocakların mesâisi ve gayesi üzerinde münakaşa yeri dernekler ve kurultaydır. Hiç bir ocaklı bu meseleler hakkında ocak haricinde münakaşada ve her türlü neşriyatta bulunamaz, bulunduğu takdirde al'ed-derecat idare heyeti, dernek ve merkez heyeti tarafından tecziyesine karar verilir.

MURAKABE HEYETİ

Madde 32- Murâkabe heyeti dernek tarafından idâre heyetinin mâli muamelatını tedkik ve teftiş etmek üzere seçilen üç kişilik heyettir. Bu heyet içlerinden birini reis intihab eder. Murakabe heyeti lüzum gördükçe idare heyetinin hesabatını tedkik ve neticelerini merkez heyetine doğrudan doğruya bildirebilir. Murakabe heyeti bir senelik hesaplara âit raporlarını derneğin toplanmasından evvel tanzim ve dernekte riyâsete tevdi' eder.

MERKEZ TEŞKİLATI

Madde 33- Merkez teşkilatı dört kısımdır.

- 1- Kurultay,
- 2- Merkez heyeti

3- Hars heyeti

4- Murakabe heyeti

KURULTAY

Madde 34- Kurultay ocak murahhaslarından teşekkül eder. Toplanma zamanı her sene nisanın yirmiüçüncü günüdür. Hars, merkez ve murakabe heyetleri azaları kurultayın tabii âzâsındandırlar.

Madde 35- Türk ocakları kurultayı Ankara'da toplanır. Merkez heyeti lüzum görürse başka bir yeri toplanma yeri olarak kabul eder.

Madde 36- Kurultayın vazifeleri sırasıyla şunlardır:

1- İctima'a mahsûs reis ve iki reis vekili ile katipleri seçmek (reis ve reis vekilleri ve katiplerin o sene merkez heyeti âzâlığında bulunmamış olmaları şartdır.)

2- Merkez ve hars heyeti raporlarını ve bu heyetlerle murahhasların tekliflerini ve bütçeyi tedkik etmek üzere beşer kişilik üç encümen teşkil etmek

3- Merkez, murakabe ve hars heyetinin raporlarını müzakere etmek,

4- Merkez ve hars heyetlerinin ve murahhasların tekliflerini müzakere etmek,

5- Merkez Teşkilatının bütçesini müzakere ve tasdik etmek,

6- Merkez heyeti ile murakabe heyeti âzâlarını seçmek ve hars heyetine âzâ intihâb edilmişse bu intihâbı tasdik etmek.

Raporlar, teklif takrirleri ve bütçe evela heyet-i umumiyede okunarak encümenlere havale edilir. Encümenlerin tedkikinden sonra gelecek raporlar üzerine bu maddelerin müzakeresine başlanır ve karara rabt olunur. Raporlar hakkındaki karar reyine o raporların âid olduğu merkez, yahut hars yahut murakabe heyeti âzâları iştirâk edemez.

Madde 37- Kurultay muayyen günde murahhasların yarısından bir fazlasının huzuruyla açılarak müzakereye başlar. Yasanın ta'dilini mevcut

reylerin üçte ikisi ile, sair hususlarda ekseriyetle karar verilir.

Madde 38- Kurultay üç surette fevkalade olarak toplanır.

- 1- Merkez Heyetinin daveti ile,
- 2- Hars ve murakabe heyetlerinin kararıyla,
- 3- Mevcut ocakların beşte birinin talebiyle

Evelki kurultaya intihab edilmiş olan her murahhas fevkalade toplanmanın da murahhasıdır.

Madde 39- Kurultay müzakereleri aynen zabt ve tab ettirilerek bütün ocaklara gönderilir.

MERKEZ HEYETİ

Madde 40- Merkez heyeti kurultay tarafından en çok reyle intihab edilen oniki âzâdan terekküb eder. Tesavi-i ârâ vuku'unda kuraya müracat olunur.

Madde 41- Merkez heyeti bütün ocakların merci'dir.

Madde 42- Merkez heyetinin vazife yeri Ankara'dır. Ekseriyetle göstereceği lüzum üzerine muvakkaten başka bir yerde toplanabilir.

Madde 43- Yasanın ocak gayelerini tayin eden ikinci maddesi mucibince Türkler arasında milli şuurun kuvvetlendirilmesine, Türk harsının meydana çıkarılmasına, medeni, sıhhî tehâmüle ve milli iktisâdın inkişâfına çalışmak, bütün ocakları âlâkadar eden her türlü meşriyatı tanzim etmek, ya'ni mecmua, hitap, risale neşr etmek, ocaklara konferanslar ve sanat ve ihtisas erbabı göndermek, seyyar sergiler meydana getirmek, ocak müzelerinin, kıraat salonlarının, kütüphanelerinin teşekkülüne yardım ve ocakların bunlara âid teşebbüsleriyle idare ve hesaplarına âit muameleleri teftiş ve murakabe ve kendi bütçesini tanzim etmek merkez heyetinin vazifelerindedir.

Madde 44- Merkez heyeti âzâları aralarından bir reis, bir reis vekili, bir umumi katip, bir umumi muhasip, bir veznedâr ile merkez heyeti

tarafından tevdi edilecek herhangi idari ve hukuki işleri görmekle mükellef bir umumi mesul murahhasdan mürekkebe bir icrâ divanı intihab eder.

Merkez heyetinin muhabere vesair evrakı reis, bulunmadığı takdirde reis vekili, o da bulunmadığı takdirde umumi katip tarafından imza olunur. Mâli muamelelerde ve hesaba müteallik evrakda muhasib ve veznedardan başka bu zatlardan birinin de imzası bulunmak şarttır.

Madde 45- Merkez heyetinin kararlarını icra divanı tatbik ve tenfiz eder. Bu divan merkez heyetinin ictimalarında kararların tatbik ve tenfizine dair izahat vermekle mükelleftir. Merkez heyeti en az ayda iki, icra divanı en az haftada bir ictimâ etmeye mecburdur.

Madde 46- Merkez heyeti bütün ocaklarla olan muhaberat muamelât vesair hususatı tedvir ve ifâ için umumi katibin idaresi altında daimi bir kalem tesis ve bu babda bir talimatnâme tanzim eder.

Madde 47- Merkez heyeti ocaklıların maksat ve gayeleri etrafında inkişaf etmelerini ve muntazam bir surette çalışmalarını temin için lüzumu kadar mümessillikler ve muntika müfettişlikleri ihdasına mezûndur.

Madde 48- Mümessiller merkez heyetinin göstereceği yerlerde Türk Ocağı teşkilatını yaparlar. Mümessil bulunduğu mahalde, idâre heyetine nezaret ve merkezden alacağı talimatı tatbik ve reye iştirak etmemek şartıyla lüzum gördükçe idare heyeti ictima'ına riyâset eder. İdare heyetinin kararları mümessillik tahriri tasdiki ile tatbik ve tenfiz olunur. Mümessil idâre heyetinin bütün muamelatını tedkik teftiş eder. İndel-İcap idare heyetinin kısmen veya tamamen tebdili veya ocakda tasfiye icrâsı yahut ocağın muvakkaten kapatılması lüzumunu esbab-ı mucibasiyle merkez heyetine bildirir ve oradan alacağı cevaba göre hareket eder. Mümessiller doğrudan doğruya merkez heyetine merbutdurlar.

Madde 49- Merkez heyeti icap eden ocak muntıkalarında teftiş icrâsı için herhangi bir ocaklıyı muvakkat veya daimi olarak veyahut kendi azası arasından bir veya birkaç zatı ancak muvakkat olarak müfettiş tayin edebilir.

Madde 50- Müfettişlerin vazifeleri ocakların muamelelerini ve hesaplarını tedkik ve teftiş, yasa ahkâmının ve mesai programınının tatbikine nezaret ve merkez heyetinin vereceği evamir ve talimat ahkâmını ifa ve tedkikleri neticesini raporla merkez heyetine arz etmektir. Müfettişler idare heyetleri ve dernekler ictimâalarına rey vermeksizin iştirak ederler.

Madde 51- Merkez heyeti yasa hükümleri hilafına veyahut devamı tecviz edilmeyecek hatalı bir yolda hareket ettiği müfettiş raporuyla sabit olan herhangi bir ocak idare heyetini kamilen ve kısmen iskat edebilir. Bu takdirde yedek âzâyı vazifeye davet etmek ve yedek âzâ bulunmadığı halde derneği toplayarak yeniden intihab ettirmek için müfettişe emir verir. İdare heyeti veya bu heyetten iskat olunan âzâ dernekçe tekrar intihab olunursa ve bu nokta-i nazar merkez heyetince muvafık görülmezse veya bir idare heyetinin bu madde mucibince iskatını istilzam edecek hareketler bir ocağın heyet-i umumiyesine sarî görülürse merkez heyeti evelce bu heyetin veya alâkadar ocak mensublarının müdafaasına ittila hâsıl etmek ve mesuliyeti üzerine alarak ilk kurultay ictimâında kurultaya arz edilmek şartıyla bu ocağı muvakkaten kapatabilir. Bu suretle kapatılan ocak ancak kurultay kararıyla tekrar açılabilir. Bu ocağın kurultaya şikayet hakkı vardır.

Madde 52- Merkez heyeti yukarıki maddede zikr olunan hal ve hareketleri bildiren teftiş raporları üzerine herhangi ocağın o hal ve hareketinde şaibedar görülen azalarının evelce müdafalarını ittilâ hasıl etmek şartıyla ocaktan kaydı silinebilir. Bu suretle kayıtları silinen âzâların kurultaya şikayet hakkı vardır.

Madde 53- Bir ocak ocaklar gayesi yahut yasa ahkamı hilafına hareket ve merkez heyetinin ihtarından sonra dahi hareketinde ısrar ederse, merkez heyeti kurultaya karşı mesuliyeti üzerine alarak bu ocağı kurultayın kararına ta'liken ve muvakkaten kapatabilir.

Madde 54- Merkez heyeti icra divanını teşkil eden zatlarla mümessil ve müfettişlere tahsisat ve iktiza ederse harcırah ve daimi ve muvakkat memur ve müstahdemlere maaş ve ücret vermeye salahiyetdardır. Ancak bu tahsisat ve maaş ve ücret miktarlarını gösteren kadronun ve harcırah faslının bütçede tasrih edilerek kurultay kararına iktiran etmesi şarttır.

Madde 55- Merkez heyeti ocakların idare heyetlerinden mahalli vaziyet ve faaliyetlerine dair mâlumata alarak bu mâlumata istinâden bütün ocakların umumî vaziyetleri ve faaliyetleri hakkında kurultaya arz edeceği senelik rapora izahat derceder.

Madde 56- Merkez heyeti azalarından biri üç müteaddid ictimaada mühim bir sebebe istinad etmeksizin hazır bulunmazsa ve reis tarafından yapılacak tahriri bir ihtardan sonra yerine gelemezse istifa etmiş sayılarak yerine yedek âzâlardan en çok rey alan zât çağırılır. Yedek âzâ kalmazsa münhal âzâlığa son kurultaya iştirak eden zâtlardan intihab icrâ ve noksanı ikmâl eder.

HARS HEYETİ

Madde 57- Hars heyetine âzâ olabilmek için harsi faaliyet ve tetebularıyla şöhret kazanmış olmak lazımdır. Hars heyeti azalığı kayd-ı hayat şartıdır.

Madde 58- Hars heyeti Şu zatlardan m¼rekkebirdir.

Aĝaoĝlu Ahmet Bey	Halil Bey	MuŐir Fevzi Paşa
Akĝoraoĝlu Yusuf Bey	Rıza Nur Bey	K¼pr¼l¼z¼de Fuat Bey
Ahmet Tevhid Bey	Zeki Velidi Bey	Mehmet Emin Bey
Ahmet Hikmet Bey	Samih Rifat Bey	Necip Asım Bey
Celal Sahir Bey	Şevket Bey (Ressam)	Necip Bey
Celal Es'ad Bey	Sadri Maksudi Bey	Niyazi Ramazan Bey
Hamdullah Suphi Bey	Ali Bey (H¼seyinzade)	Veled Ćelebi Bey
Halide Edip Hanım		Yahya Kemal Bey

Madde 59- Åza miktarı åzåmi kırka kadar ĝıkabilir. Hars heyeti ocakların umumi veya mesai programlarını tanzim ile merkez heyetine tebliĝ ve yasanın hususi maddeleri mucibince fahri åzålık tevcih veya başka suretle teklif olunacak zåtları tesbit ile kurultaya teklif eder.

Madde 60- Hars heyetine yeniden åzå intihabı iĝin heyetten bir zåtın teklif ve åzålardan d¼rtte uĝünün kabul¼ Şarttır. İctima'a iştirak edemeyen åzalara namzedin isimleri bildirilerek reyleri tahriren alınabilir. Bu suretle namzedliĝi takrir eden zatın åzålıĝı kurultay tarafından tasdik olunur.

Madde 61- Hars heyeti hars ve ilim meselelerinde salahiyetdar bir merci'dir. Merkez heyeti ve onun vasıtasıyla b¼t¼n ocaklar bu meselelerde hars heyeti riyåsetine m¼racaatla cevaben alacakları m¼teala ve irŐåda g¼re hareket ederler. T¼rk ocaklarının fikir naşiri olan gazeteler hars heyetinin murakabesine tåbi'dir.

Madde 62- Her sene kurultayın daĝılmasına m¼teakip merkez heyeti reisi tarafından vaki' dåvet üzerine hars heyeti Ankara'da toplanarak aralarından bir reis, bir reis vekili, bir umumi katip ve iki åzådan m¼rekkebirden bir fåal enc¼men intihab ederler. İntihab ictimå'ına iştirak edemeyen åzåların reyleri tahriren alınır. Bu suretle heyet åzålarından en az yarısından bir fazlası reye iştirak edince intihab tam addolunarak reyler tasnif ve netice tebliĝ olunur.

Madde 63- Umumi katibe münasip tahsisat, diğ er azalara her ictimâ' için münasib hak-ı huzur verilir.

Madde 64- Umumi katip nihayet onbeş gün içinde o sene zarfında lüzum ve imkan görülen harsî ve ilmî teşebbüslere dair esbab-ı mucibesiyile beraber bir program tanzim ile riyâsete verir. Reis bu programın birer suretini âzâlara göndererek heyet-i ictimâ davet eder. İctimâa iştirak edemeyen âzâ programı hakkındaki mütealasını ve tekliflerini riyâsete bildirir. Program ictimâada hazır bulunan âzâların ekseriyetiyle kabul olunduktan sonra müzakere icrâ ve encümenine havale ve programın bir sureti de merkez heyetine tebliğ olunur.

Madde 65- Fâ'al encümen en az ayda iki defa toplanır. Reis tarafından lüzûm görüldükçe hars heyeti ictimâa davet olunur. Merkez heyeti riyaseti de lüzum gördükçe hars heyetini ve fâ'al encümeni ictimâa davet edebilir.

Umumi ictimâa davet mektuplarında müzakere olunacak maddelerin tasrihi lazımdır. Her sene harsi faaliyet için lâzım olan tahsisatı faal encümenle merkez heyeti birlikte tesbit eder ve bütçeye koyar.

Madde 66- Bu tahsisat faal encümen kararına müstenid riyaset emriyle merkez heyeti veznesinden sarf olunur ve evrâk-ı müsbitesi merkez heyeti muhasebesine tevdi edilir.

Madde 67- Umumi katip haric de ve dahil de Türklüğü alakadar eden bütün ilmi neşriyatı takip ile icâp eden eserleri merkez kütüphanesine celp etmek, muhtelif yerlerde teessüs eden kavmiyât, coğrafya, tarih, âtikat ve lisaniyât cemiyet ve müesseseleriyle muhaberede bulunmak, Türkiye dahilindeki bütün ilmi hareketleri bütün Türk âlemine tanıtmak vasıtalarını hazırlamak, mesaisini encümen kararlarına tevfik ile beraber neticelerinden encümeni haberdar etmekle mükelleftir.

MURAKABE HEYETİ

Madde 68- Murakabe heyeti, kurultay tarafından o sene içinde merkez heyetinin mâli muâmelatını tedkik ve teftiše memur üç kişilik bir heyettir. Bu üç zât içlerinden birini reis intihab eder. Murakabe heyeti raporlarını kurultay riyâsetine tevdi' ve icâbında hars heyeti faal encümeni ile birleşerek karar ittihaz eder. Murakabe heyetinin hars faal encümenini ictimaa davet hakkındaki talebinin icrası mecburidir.

YEDEK Â'ZÂ

Madde 69- Heyetlerde herhangi bir suretle açılacak mevkilere geçmek üzere merkez heyeti ve idare heyetleri için yedi murakabe heyeti için üç âzâ ayrıca intihab edilir. Yedek âzâ muvakkat ve daimi olmak üzere davet olunur.

MÜTEFERRİK MADDELER

Madde 70- Türk Ocaklarında merkez, idare ve murakabe ve hars heyetleri ve yedekleri ile bu heyetlerdeki intihablar gizli rey ile yapılır. Bundan başka intihablarda gizli rey isteyen ekaliyet ekseriyet telakki olunur. İlk intihablarda mutlak ekseriyet hâsıl olmazsa ikinci def'a reye konur ve bundan izâfi ekseriyetle iktifâ olunur.

Madde 71- Türk Ocağı yasanın tatbikatına âit merkez heyeti tarafından talimatname yapılır. Talimatname yasa hükümlerine mugayir olamaz. Yapılan talimatname ilk kurultayın tasdikine arz olunur.

Madde 72- Hiç bir ocak Türk Ocaklarının fikir naşiri olarak gazete ve mecmua çıkaramaz. Ocakların mahalli faaliyetleri nokta-i nazardan müfid olacak kitap ve gayri mevkut neşriyatı hars faal encümeninin tasvibine iktiran etmek şartıyla yapılır.

Madde 73- İlk Türk Ocağının açıldığı gün olan 12 Mart 1328 (25 Mart 1912) tarihinin her yıl dönümü ocaklılara mahsus bayram günüdür.

Madde 74- Ocaklılar her yerde tanışmaya vesile olmak için ocağa mahsus olarak merkez heyetince tesbit edilecek şekilde bir (oran) taşırılar.

Madde 75- Ocaklara fevkalade hizmeti geçen ocaklıların vefatlarında derneklerin kabulüyle resimleri ocak salonuna asılır ve isimleri ilân edilmek üzere merkez heyetine bildirilir.

Madde 76- Yasanın ikinci maddesindeki şartlar dahilinde Türklüğe hizmet etmiş olanların heykelleri yapılmak, büyük kıt'ada resimleri ocaklara asılmak, isimleri ocakların iftihar levhasına yazılarak ve şahıslarına teşekkür ve takdir veya selamı havi tezkereler gönderilmek suretiyle taltif olurlar.

Bu taltifi hars heyeti tensip ve kurultaya teklif eder. Kurultayın bu kararı ilân olunur.

Madde 77- İdare heyetlerinde olduğu gibi, Türk ocakları teşkilatında mevcut diğer müntehib heyetlerde de birinci ve ikinci derecedeki hısım ve akrabanın ictimai caiz değildir. Hars heyeti âzâları bu kayıtdan müstesnâdır.

Madde 78- Ocağın maaşlı memurları kurultay murahhaslığına intihab edilemez ve dernek ictimaalarında reye iştirak edemez.

Madde 79- Hars heyeti faal encümeni âzâlığıyla merkez heyeti icra divanı âzâlığı bir zât uhdesinde ictima' edemez.

Madde 80- Ocaklı olmayan her Türk, idâre heyetinin tasvibiyle ocağın kütüphane ve salonuna devam edebilir.

Muvakkat madde- Yasada kabul olunan maddelerin kabul ve intihaba taalluk edenleri kabul tarihinden itibaren mer'i olup Şimdiye kadar buna muhalif olarak yapılmış kabul ve intihablara ŐumŐlũ yoktur.

TÜRK OCAKLARI 1924 YILI KONGRESİ DELEGELERİ(*)

- Artvin : Rahmi (Eyüboğlu) Bey - Trabzon Mebusu
- Artvin : Ferit Celâl (Güven) Bey - Türk Sözü Gazetesi sahibi
- Akçafehir (Akçakoca): Alâaddin Bey - Matbuat Müdür-ü Umûmisi Vekili
- Akhisar : Reşat Bey - Saruhan Mebusu
- Amasya : Feridun Fikri (Düşünsel) Bey - Dersim Mebusu
- Antalya : Ağaoğlu Ahmet Bey - Kars Mebusu
- Ankara : Necati Bey - İzmir Mebusu
- Aydın : Dr. Mazhar Bey - Aydın Mebusu
- Ayvalık : Azmi Bey - Sabık Ayvalık Kaymakamı
- Edremit : Süreyya Bey - Karesi Mebusu
- Edirne : Faik Bey - Edirne Mebusu
- İzmir : Vasıf (Çınar) Bey - Saruhan Mebusu
- Isparta : Azmi Bey - Sabık Ayvalık Kaymakamı
- İstanbul : Hamdullah Suphi Bey - İstanbul Mebusu
- Eskişehir : Akçuraoğlu Yusuf Bey - İstanbul Mebusu
- Eğridir : Orhan Sami Bey - Eğridir Kaymakamı
- Elazığ : Dr. Saffet Bey
- Elmalı : Sâki Bey - Antalya Mebusu
- Ödemiş : Dr. Mustafa Bey
- Uluborlu : Talât Bey - Sıhhiye Vekaleti Kalem-i Mahsus Müdürü
- Balıkesir : Nuri (Conker) Bey - Kütahya Mebusu
- Bergama : Osmanzâde Hamdi Bey - İzmir Mebusu
- Bayındır : Nebizâde Hamdi Bey - Trabzon Mebusu
- Bursa : Dr. Osman Şevki Bey - Binbaşı
- Burdur : Hüseyin Baki Bey - Burdur Mebusu
- Bozhöyük : Rıfat Bey - Ankara Numune Hastanesi Operatörü
- Buldan : Mazhar Müfid (Kansu) Bey - Denizli Mebusu

(*) 1340 Senesi Nisan'ında Toplanan Türk Ocakları Umûmi Kongresi Zabıtları, s. 3-4.

- Biga : Samih Rıfat Bey - Biga Mebusu
 Tekfurdağı (Tekirdağ): Faik Bey - Tekfurdağı Mebusu
 Çarşamba : Kemal Bey - Matbuat Başkâtibi
 Harput : Cevad Bey - Baytar Binbaşı
 Denizli : Necip Ali Bey - Denizli Mebusu
 Demirci : Rüşdi Bey - Muallim
 Dinar : Harum Aliçe Bey
 Zonguldak : Halil Bey - Zonguldak Mebusu
 Sarayköy : Rıdvan Nafiz Bey - Muarif Heyet-i Teftişîye Reisi
 Silifke : Hafız Emin Efendi - Silifke Mebusu
 Söke : Hoca Esat Efendi - Menteşe Mebusu
 Sinop : Kemalettin Sami Paşa - Sinop Mebusu
 Sivas : Muttalip Bey - Nüfus Müdür-i Umûmisi
 Sarıkamış : Halis Turgut Bey - Sivas Mebusu
 Salihli : Cevad Bey - Anadolu Ajansı Müdür Muavini
 Sandıklı : İzzet Ulvi Bey - Afyonkarahisar Mebusu
 Susurluk : İhsan Bey - Cebelibereket Mebusu
 Soma : Abidin Bey - Saruhan Mebusu
 Tarsus : Niyazi Bey - Mersin Mebusu
 Tosya : Ragıp Bey - Zonguldak Mebusu
 Arapgir : Hüseyin Bey - Elazığ Mebusu
 Uşak : Besim (Atalay) Bey - Aksaray Mebusu
 Garbi Karaağaç: Ahmet Hidayet Bey - Hariciye Memurlarından
 Kars : Ömer Bey - Kars Mebusu
 Kırkkilise : Dr. Fuad Bey - Kırkkilise Mebusu
 Kastamonu : Dr.Fazıl Berki Bey - Açık Söz Gazetesi Ser Muharriri
 Konya : Kâzım Hüsnü Bey - Konya Mebusu
 Kayseri : Ahmet Bey - Kayseri Mebusu
 Kütahya : Nurettin Bey - Binbaşı
 Gördes : Hakkı Tarık (Us) Bey - Giresun Mebusu
 Mersin : Besim Bey - Mersin Mebusu
 Maraş : Nusret Bey - Divan-ı Muhasebat Murakıplarından
 Mustafa Kemal Paşa: Muhiddin Baha Bey - Sabık Bursa Mebusu

Van : Nafi Atuf Bey - Orta Tedrisat Müdürü
Yalvaç : Mükerrerrem Bey - Isparta Mebusu
Yenişehir : Ahmed Hamdi Bey - Evkaf Vekaleti Muhasebe Müdürü

1928 YILINDA MERKEZE BİLDİRİLEN 60 ŞUBENİN
YÖNETİCİLERİ VE MESLEKLERİ*

Adana : Reis; Avukat Fahri; katip; tüccardan Baki Tonguç Murahhas
Tüccardan Fesbih Muhasip Tüccardan Vehbi, Veznedar; Baytar
Müdürü Adil; Aza, Sıtma Mücadele Reisi Ekrem Tek, Lise Müdürü
Nahid Cemal Beyler.

Adapazarı: Reis; Baytar Ahmet Faik, Katip; Halk Mektebi müdürü Hamiyet
hanım, Murahhas; Avukat Nevruz, Muhasip; Mal Müdürü Osman,
Veznedar; Ahmed, Aza, İslam Ticaret Bankası Müdürü Asım,
Sipahioğlu Mehmet Beyler.

Akçaabad: Reis; Dizdaroğlu Cevdet, Kâtip, Kazancıoğlu Hasan, Murahhas; Hacı
Musaoğlu Hayreddin, Muhasip; Lermioğlu Eyüp, Veznedar; Piyaleoğlu
Osman, Azâ; Karoğlu Seyfettin, Çolakoğlu Mahmud Beyler.

Akşehir: Reis; Kaymakam Raif Kamil, Kâtip; Doktor Abdil Hüsnü, Murahhas;
Avukat Ömer Faik; Muhasip; Başmuallim Osman Niyazi, Veznedar;
Eczacı Celâl, Azâ; Jandarma Kumandanı Kenan, Ticaret Odası Kâtibi
Agâh Beyler.

Ankara: Reis; Urfa mebusu Ferid Celâl, Kâtip; Doktor Ali Rıza, Murahhas;
Kırşehir Meb'usu Hazım Muammer, Muhasip, Sıhhiye Vekâleti Muhasebe
Müdürü Yahya Naci, Veznedar, Sanayi Müdürü Umûmisi Recai, Azâ,
Muhasebe-i Maliye Müdürü Kemâl Ziya, Baytar Nekki Cevad Beyler.

Ayaş : Reis; Balmuncuoğlu Pertev, Kâtip; Ahmedoğlu Bekir Hikmet, Muhasip;
Mehmed Eminoğlu Ömer Lütfi, Veznedar; Hacıalioğlu Süleyman,
Murahhas; Osmanoğlu Ali Rıza, Azâ; Ahmedoğlu Mustafa Cevad, Mehmedoğ
oğlu Yusuf Beyler.

(*) T.Y., C.I, (XXI) Sayı: 2 (196) (Şubat 1928) s. 56-60.

Ayvalık : Reis; Doktor Fazıl, Kâtip; Baytar Enver, Murahhas; Namık Hulûsi, Muhasip; Sadık Halid, Veznedar; Eczacı Niyazi, Âzâ; İhsan, âza Hasan Beyler.

Edirne: Reis, Hava Resdat istasyonu müdürü kıdemli Yüzbaşı İbrahim, Kâtip, Çarşı maliye Tahsil Şube memuru Hakkı, Murahhas, Erkek Muallim Mektebi Ruhiyat Muallimi Hamdi Kaya, Muhasip, Tütün İnhisar idaresi Dördüncü Şube müdürü Sezai, Veznedar, Tüccardan Kâmil, Âzâ, Tüccardan Mehmet Nazmi, Azâ, Paşa Mektebi, Başmuallimi Senâi Beyler.

Erdek: Reis, Tüccardan Zekai, Kâtip, İskân Memuru İsmail Hakkı, Murahhas, Nahiye Müdürü Fuad, Muhasip, Tütün İnhisar Memuru Subhi Vicdani, Veznedar, Varidat Katibi Bahaaddin, aza, Dava Vekili Recep Beyler ve Muallim Nadire Hanım.

Ordu: Reis, Muallim İbrahim, Kâtip, Tüccardan Ali Rıza, Murahhas, Muallim Ahmed Fehmi, Muhasip, Kâmil Gazetesi sahibi Mustafa Talât, Veznedar, Ressam Mehmed, Âza, Doktor Zeki Mesud, Tüccardan Hüsnü Beyler.

Eskişehir: Reis, Çiftelerli Hafız Osman, Kâtip, Bursa Komiseri Faruk Şükrü, Muhasip, İhsaniye Mektebi Baş Muallimi Avni, Murahhas, Orta Mektebi Muallimi Kemâl, Veznedar, Tüccardan Hacı Hüseyinzade Muzaffer, Azâ, Süleyman, İşcibaşızade Mustafa Beyler.

İslahiye: Reis, Hacı Mehmedağazade Akaş Remzi, Kâtip, Muallim Ekrem, Murahhas, Mahkeme Baş Katibi Mustafa, Muhasebeci Orman Muamelat Memuru Mehmed, Veznedar Tüccardan Ahmed Ağazade İbrahim, Âza, Varidât Katibi Mehmed, Ziraiden Mehmedoğlu Mehmed Beyler.

Elmalı: Reis, Doktor Ferrah Niyazi, Kâtip, Hamdi, Murahhas, Talat, Muhasip, Murad, Veznedar, Tahir, Aza, Murad, Ahmet Hamdi Beyler.

Emed: Reis, Gedizlizâde Cemal, Kâtip, Varidat Katibi Ahmed, Murahhas, Sandikemini Kemâl, Muhasip, Muallim Seyid; Veznedar Jandarma

Kumandanı Mustafa Cemal, aza, Begelli Samizâde Ahmed, Sarıalizâde Ahmed Beyler.

Ödemiş: Reis, Avukat İbrahim Rahmi, Kâtip, Sanaatkâr Muharrem, Murahhas, Kaymakam vekili Seyid, Muhasip Avukat Sabri Şerif, Veznedar, Manifaturacı Ali Hıdır, Azâ, Doktor Rıza, Tüccardan Selim Beyler.

Uluborlu: Reis, Perdecioğlu Nuri, Katip, Topsakaloğlu Hüseyin Avni, Murahhas, Vecudioğlu Alim, Muhasip, Hacı Ahmed Efendioğlu Mehmed Besim, Veznedar, Mevıtaboğlu Ahmed Hamdi, Aza, Kucuroğlu Tahir, Mesudoğlu Galib Beyler.

İnegöl: Reis, Gazipaşa Mektebi Müdürü Faik, Kâtip, Hocasâde Mehmed Nuri, Murahhas, Timurcizâde Sabri, Muhasip, Muhasebe-i Hususiye Memuru Hakkı, Veznedar, Kasnabzâde Hasan, Aza, Sadıkszâde Nuri, Muallim Hamdi Evz Beyler.

Babaeski: Reis, Ziraatdan Kalelizâde Mehmed Şükrü, Kâtip, Nüfus memuru Avukatıoğlu Bahr-ı Salih, Murahhas, Belediye Reisi ve Halk Fırkası Kaza Reisi Mehmed Adil, Muhasip, Muallim Refet Cengiz, Veznedar, Hükümet Tabibi Mustafa Raşid, aza, Manifaturacı Hulusi, Ziraatdan Mehmed Tahir Beyler.

Bayramiç: Reis, Jandarma Binbaşısı Nevzad, Kâtip, Jandarma Yedinci Mülazımı Mahmud Fehmi, Muhasip, Jandarma Yüzbaşısı Şükrü, Veznedar, Bakkal Hacı Nuri, Murahhas, Bakkal Ahmet Cevdet, Aza, Muallim Ragıp, Kunduracı Sıdkı Beyler.

Bergama: Reis, Hükümet Tabibi Kenan, Katip, Doktor Nazım, Murahhas Avukat Haluk, Muhasip, Ziraat Bankası Memuru Ahmed, Veznedar, Ziraat Bankası Memur muavini Hadi, Azâ, Tedrisat Mufettişi İsmail Hakkı, Tütün mustahsilleri Kooperatif muhasebecisi Mahmud Celâl Beyler.

Bursa: Reis, Doktor Tâlât, Kâtip, Mühendis İbrahim Edhem, Murahhas, Kız Hayat Mektebi Müdürü İsmail Hakkı, Muhasip, Sanayi mektebi müdürü Fazıl, Veznedar, Lise Müdürü muavini Ahmet Muhtar, Aza, Avukat Namık Cemal, Operatör Sadi Beyler.

Burdur: Reis, Mûderrisoğlu Avni, Kâtip, Muallim Nuri Korkud, Murahhas, Hükümet Tabibi Ahmet Ruhi, Muhasıb, Sıhhiye memuru Sofuoğlu Sadık, Veznedar, Bedir Abdullah, Aza, Meclis-i Umûmi Azasından Kazancıoğlu Şevket, Çiloğlu Hasan Beyler.

Bozüyük: Reis, Doktor Mâhlis Kâtip, Tuhafiyeci Şefik, Murahhas, Mal müdürü İbrahim Naci, Muhasip, Maliye Memuru Şevket, Veznedar, Kunduracı Hasan Hüseyin, Aza, İdare-i İnhisariye memuru Cevdet, Kereste Fabrikası hissedarlarından Numan Beyler.

Boğazlıyan: Reis, Askerlik Şubesi Mülhakı Kıdemli Yüzbaşı Mehmed Şükri, Kâtip, Esneftan Çalikoğlu Ömer Lütfi, Murahhas, Avukat Memduh, Muhasip, Muhasebe-i Hususiye Memuru İbrahim, Veznedar, Hacı Mehmed, Âzâ, Meclis-i Umumi Azasından Ahmed Cevdet, Avukat Ömer Ruşdi Beyler.

Birecik: Reis, Sadettinoğlu İsmet, Kâtip, Mollaoğlu İbrahim Hakkı, Murahhas, Abdulkadirbeyoğlu Hüsnü, Muhasip, Mirkelâmoğlu Mustafa Sami, Veznedar, Hacı Kasımoğlu Rıza, Âzâ, Kanlıoğlu Mustafa, Abdulkadiroğlu Necib Beyler.

Beyşehir: Reis, Maarif Memuru Hasan Hilmi, Kâtip, Ziraatbank Veznedarı Galib, Muhasip, Muhasebe-i Husûsiye Memuru Ömer, Murahhas, Avukat İkbâl, Veznedar, İnkişaf Şirketi Makinisti Ali, Aza, Hacı Numanzade Osman, İlk Tedrisat Mufettişi Mustafa Safvet Beyler.

Tire: Reis, Doktor Azmi, Kâtip, Gülcüzade Sami, Murahhas, Avukat Hikmet, Muhasip, Ticaret Odası Başkâtibi Hıdır, Veznedar, Doktor Nazmi, Âzâ, Paşazade Ali, Muallim İrfan Ferid Beyler.

Çal: Reis, Ceza Hakimi Mustafa Hilmi, Kâtip, Dava Vekili Ali Rıza, Murahhas, Hükümet Tabibi Ali Rıza, Muhasip, Mal Müdürü Ahmet Nuri, Veznedar, Sadık Beyoğlu Abdurrahim, Âzâ, Kaymakam Mustafa Selim, Hacı Mehmedağaoğlu Halid Beyler.

- Çankırı: Reis, Orta Mekteb Müdürü Kemâl Cenab, Katip, Baytar Salih Zeki, Murahhas, Dava Vekili İsmail, Muhasib, Fotoğrafçı Cevdet, Veznedar, orta Mekteb müdür muavini Nami, Aza, Tüccardan Ömer Hulusi, Hacı Şeyhoğlu Hasan Beyler.
- Çatalca: Reis, Eczacı Lütfi, Kâtip, Muallim Cemal, Murahhas, Belediye Reisi, Ali Şükrü, Veznedar ve Muhasip, Mahkeme Baş Katibi Hasan, Aza, Muallim Rıza, Halk Fırkası Mutemedi Hayri, Muallim Samih Hüseyin Hanım ve Beyler.
- Çine: Reis, Ahmet Tahiroğlu Cafer Tayyar, Kâtip, Banka Memuru Hüseyin, Murahhas, Orman Fen Memuru Ali Nazmi, Muhasip, Ticaret odası azasından Salih Zeki, Veznedar, Tüccardan Osman, Aza, Mustantik İzzet, Eytam Memuru Sabıkı Mehmed Beyler.
- Çeşme: Reis, Mehmed Sırrı, Kâtip, Lütfi, Murahhas, Kaymakam Nesimi Sarem, Muhasip, Asım, Veznedar, Mustafa, Aza, Hastahane Tabibi Kadri, Aza, Ali Haydar Beyler.
- Denizli: Reis, Mîdde-i Umûmi Münir, Katib, Nesimi Ziya, Murahhas, Avukat Hulusi, Muhasib Muallim Mehmed Tahir, Veznedar, Baytar Cevdet, Aza, Doktor Lütfi, Baytar Ragıp Beyler.
- Düzce: Reis, Hükümet Tabibi Abdurrahman Sami, Katib, Veznedar, Göynüklü Ali Rıza, Muhasib, Kadızade Ali Fehmi, Aza, Jandarmanın Kumandanı Şahabeddin, Hikmet, Hacı Kasabzade Ziya Beyler.
- Dinar: Reis, Vezirzade, Ahmed Refet, Katib, Muallim Ferid, Murahhas, Tedrisat müfettişi Nureddin, Muhasib, Kız muallim Mektebi Baş muallimi Emin, Veznedar, Muhasebe-i Hususiye Memuru Tevfik, Aza, Hukuk Hakimi Niyazi, Aza, muallim Ramazan Beyler.
- Zile: Reis, Kalelizâde Kâzım, Katib, Malatyalızâde Ali Rıza, Murahhas şeyhzâde Tahir, Muhasib, Cemilzâde Hamdi, Veznedar, Hacı Tahir Efendizâde Mustafa Necib, Aza, Hacı Hüsnü Ağazade Feyzi Paşa Efendizade Kamil Beyler.

- Silifke: Reis, Encümen daimi azasından Seyid, Katib, Tahrirat Katibi Refet, Murahhas, Avukat Emin, Muhasib, Nezet Sendifat Acentesi Mesud, Veznedar, Muallim Salih, Aza Sıhhiye müdürü Şahab, Halk Fırkası mutemedi Sadık Beyler.
- Sürmene: Reis, Çakıroğlu Dursun, Katib, Kulaçoğlu muallim Hasan, Murahhas, Hacı Beyoğlu Ali, Muhasib, Kıroğlu Ali, Veznedar, Emir Ahmedoğlu Dursun, Aza, öksüzöğlü Kâzım, Kıbrıslıoğlu Feyzi Beyler.
- Trakya Saray: Reis, Askerlik Şubesi Reisi Kemal, Katib, Osman, mesahe memuru Münir, Murahhas, Mekteb müdürü Hayaî, Muhasib, Doktor Tevfik, Veznedar, Hakkı, aza, Belediye Reisi İhsan Tavaslı Ömer Beyler.
- Sarıkamış: Reis, Kaymakam İhsan, Katib, Ticaret Odası Katibi Dursun, Murahhas, Mal Müdürü Halid, Muhasib, Kolordu Muhasebe Baş Katibi Seyid, Veznedar, Belediye azasından Salim, Aza Tüccardan Şefik, Doktor Yüzbaşı Cemil Beyler.
- Samsun: Reis, Ziraat Bankası müdürü ismail Hakkı, Katib, Veznedar Doktor Nuri Osman, Murahhas, Kavalalı Asım, Muhasib, Orta Mekteb Müdürü Halim Sabit, Aza, Fahreddin, Köroğlu Ekrem, Askeri Tabib Abdülmüttalib Beyler.
- Tavşanlı: Reis, Doktor Hüseyin Hüsni, Katib, Mustantik Osman Vehbi, Murahhas Baş muallim Hüseyin Hüsni, Muhasib, saatçı Ahmed Hamdi, Veznedar, Kasım; Aza, Eczacı Fuad, Hacı Ali Efendizâde Ali Osman Beyler.
- Tarsus: Reis, Hafız Hakkı, Katib Zeki, Murahhas, Fazıl, Muhasib, İsmet, Veznedar, Diş Tabibi Ali Cevad, Aza, Tüccardan Mesbah Orta Mekteb Müdürü Nazmi Beyler.
- Aziziye (Afyon): Reis, Aziziye Kaymakamı İsmail Hakkı, Katib, Nüfus memuru Ömer Lütfi, Murahhas, Halk Fırkası Mutemedi İlhan, Muhasib, Mal müdürü Süleyman Sırrı, Veznedar, Hacı

Mustafazâde Eyûb Sabri, Aza, Jandarma Bölük Kumandanı
Yüzbaşı İsmail Hakkı, Kalenderzâde Yusuf Beyler.

Kars: Reis, Belediye Reisi Hüseyin Han, Katib, Maarif Müdürü Şevket Turgut,
Murahas, Doktor İsmail Selahaddin, Muhasib, Evkaf müdürü Talat,
Veznedar, Emir Ali Zâde Remzi, Aza, Erkan-ı Harb Yüzbaşısı Rıza,
Doktor Esad Beyler.

Kadıkoy (Denizli): Reis, Ali İmamoğlu Mustafa, Katib, Kirazoğlu Mehmed
Şefik, Murahas, Alioğlu Hamdi, Muhasib, Zeybekoğlu
Mehmed, Aza, Tokatlıoğlu Fahri, Hacı Araboğlu Şevket
Beyler.

Kastamonu: Reis, Doktor Tefvik Arslan, Katib, Şetr-ı zade Ali, Murahas,
Ahmed Hamdi, Muhasib, Abdülbaki, Veznedar, Nihad Aza, Çürükzâde
Hilmi, Necib Ruşen Beyler.

Kırşehir: Reis, Tedrisat Mufettişi Tayyib, Katib, Baş muallim İbrahim
Alaaddin, Murahas, Ömer Aydın, Muhasib, Eczacı Ahmed, Veznedar,
Katırcıoğlu Ahmed, Aza, Maarif müdürü Ramiz Remzi, Çopuroğlu
Tüccar Mehmed, Turgut Beyler.

Gelibolu: Reis, Avukat Ali Niyazi, Katib, Tüccar Hasan Basri, Murahas,
İbrahim Bilal, Muhasib, Belediye Reisi İbrahim, Veznedar,
Tuhafiyeci İbrahim, Aza, Çiftçi Seyid, Doktor Fahri Cemâl Beyler.

Göynük: Reis, Postacı zade Emin Necdet, Katib, Orman Fen memuru Nevzad,
Murahas, Mahkeme Baş Katibi Mehmed Naci, Muhasib, Mal Müdürü
Şemseddin, Veznedar, Sandık Emni Mehmed Vehbi, Aza, Müdde-i Umumi
Süleyman, Hükümet Tabibi Fahreddin Kemâl Beyler.

Mudanya: Reis, Müdde-i Umûmi Necati, Katib, Ziraat Bankası memur Muavini
Halid, Murahas, Erkek Mektebi Muallimlerinden İsmail Hakkı,
Muhasib, Ziraat Bankası Memuru Safvet, Veznedar, Rûsamat Veznedarı
Hıfzı, Aza, Şimendifer Atalye Müdürü İsmail Hakkı, Yetmişîci Alay
Zabitanından Mülazım Mukim Beyler.

- Mudurnu: Reis, Jandarma Kumandanı Mehmed Tevfik, Katib, Nüfus memuru Ahmed İzzet, Murahhas, Merkez Mektebi Baş muallimi Ahmed Şinasi, Muhasib, Kızganizâde Saib, Veznedar, Belediye Reisi Fuad, Aza, Mahmud Beyzâde Selim, Müdde-i Umûmi Hasan Fehmi Beyler.
- Mersin: Reis, Göz tabibi Muhtar, Katib, Bursa Komiseri Kemâl Mutluay, Muhasib Talaslı Burhaneddin, Veznedar, Mühendis Ziya, Murahhas, İtfaiye Kumandanı Hasan, aza, Eczacı Şevket, Diş Tabibi Kâmil Beyler.
- Mustafa Kemal Paşa: Reis, Doktor Muhlis, Katib, Muallim Abdullah Niyazi, Murahhas, Receb, Muhasib, Baytar Kadri, Veznedar, Hafız Ali, Aza, Kemaleddin, Ahmed Tevfik Beyler.
- Muğla: Reis, Halk Gazetesi Müdürü Cavit, Katip, idare Heyeti Başkanlığı Abidin, Murahhas, Encümen Başkanlığı Zekai, Muhasib, Eczacı Edhem Emin, Veznedar, Orman başkanlığı Halil İbrahim, Aza, Doktor Hüsameddin, muallim Sadık Beyler.
- Mucur: Reis, Müdde-i Umûmi Şükrü, Katip, Türkoğlu Ahmed Tevfik, Murahhas, Jandarma Kumandanı Mehmed Eşref, Muhasib Birinci mektep muallimi Osman Yavuz, Veznedar, Muhasebe-i Hususiye memuru Esad, Aza, İkinci mektep muallimi Abdullah Korkud Ali özlü Mehmed Kamil Beyler.
- Niksar: Reis, Tüccardan Şükrü, Katip, Tüccardan Ahmed Muhtar, Murahhas, Ziraiden Rasim, Muhasip, Tüccardan Mustafa Hulusi, Veznedar Tüccardan Niyazi, Aza, Ziraiden Fahri Tahsil memuru Ali Rıza Beyler.
- Rize: Reis, Doktor Cemaleddin Arfi, Katib, muallim Tahsin, Murahhas, Belediye Reisi Hacı Ahmed Munir, Muhasib, Veznedar Varidat Katibi Seyid ahmed, Aza, Tahrirat Katibi Mehmed Ruhi, Mekteb Müdürü Yaşar Tüccardan Mehmed Ali Beyler.

Yalvaç: Reis, Orta Mektep müdürü muavini Karakadioğlu Seyfeddin, Katib, Tayyare Cemiyeti muhasibi Hacı İbişoğlu ismail, Murahhas, Muhasebe-i Hususiye memur Vekili Azizbeyoğlu Mümtaz, Muhasib, Yalvaç Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi müdürü Feyzipaşaoğlu Şefik Feyzi, Veznedar, Posta Telgraf müdürü Ahmed Hamdi, Aza-ı Halal Ticarethanesi sahibi Hüseyin Mazlum, Yalvaç orta mekteb muallimi Kum Ahmedoğlu Naci Beyler.

Yenipazar (Aydın): Reis, Doktor İrfan Kamil, Katib, Tüccardan Mustafa Mazhar, Murahhas, Tüccardan Selahaddin, Muhasib, Avukat Nureddin, Veznedar, Telgraf müdürü Mahmud Sadık, Aza, Tüccardan Kâzım, Tüccardan Salih Beyler.

CUMHURİYET DÖNEMİNDE TÜRK OCAKLARININ İSİMLERİNİ
GÖSTERİR LİSTE

1- Ahlat	30- Babaeski
2- Artvin	31- Bartın
3- Adana	32- Bafra
4- Adapazarı	33- Balıkesir
5- Afyonkarahisar	34- Balâ
6- Akçabat (Polathane)	35- Bandırma
7- Akçaşehir	36- Bayburt
8- Akhisar (Manisa)	37- Bayramiç
9- Akşehir	38- Bayındır
10- Alaşehir	39- Bitlis
11- Alucra	40- Bergama
12- Amasya	41- Bursa
13- Antalya	42- Burhaniye
14- Ankara	43- Buca
15- Ayaş	44- Bodrum
16- Ayancık	45- Bor
17- Aydın	46- Burdur
18- Ayvacık	47- Bozova
19- Ayvalık	48- Bozüyük
20- Acıpayam	49- Bozdoğan
21- Adıyaman	50- Boğazlıyan
22- Arapkir	51- Buldan
23- Arabusun	52- Bolvadin
24- Aziziye	53- Bolu
25- Arabsun	54- Boyabat
26- Arbekir	55- Birecik
27- Aziziye (Afyon)	56- Biga
28- Aziziye (Sivas)	57- Bilecik
29- Alâiye	58- Bozok

- 59- Besni
60- Bornova
61- Cebelibereket
62- Cide
63- arşamba
64- al
65- ankırı
66- atalca
67- eşme
68- anakkale
69- orlu
70- orum
71- Çıldır
72- ivril
73- Darende
74- Dursunbey
75- Denizli
76- Demirci
77- Divrik
78- Düzce
79- Diyarbakır
80- Dinar
81- Edirne
82- Edremit
83- Ezine
84- Erbaa
85- Erciyas
86- Erdek
87- Erduh
88- Erzurum
89- Ergani
90- Ermenek
91- Eskişehir
92- Eskifoa
93- Egridir
94- Elbistan
95- Eşme
96- Elazığ
97- Emdi (Eğrigöz)
98- Elmalı
99- Emet
100- Erciş
101- Erzincan
102- Fatsa
103- Fethiye
104- Gaziantep
105- Garbikaraağaç
106- Giresun
107- Göle
108- Görele
109- Gerze
110- Göynük
111- Gediz
112- Gerede
113- Gördes
114- Havza
115- Haymana
116- Harput
117- Hopa
118- Hayrabolu
119- Isparta
120- Ilgın
121- Iğdır
122- İzmir
123- İznik
124- İstanbul

- 125- İpsala
 126- İnebolu
 127- İnegöl
 128- İskilip
 129- İslâhiye
 130- İzmit
 131- Keskin
 132- Keşan
 133- Kilis
 134- Kemalpaşa (Nif)
 135- Kütahya
 136- Kula (Merdenik)
 137- Konya
 138- Kığı
 139- Kars
 140- Kırkağaç
 141- Kırklareli
 142- Karaburun (İzmir)
 143- Karacabey
 144- Kağzıman
 145- Kazıkkuyu (Saray)
 146- Karacasu
 147- Karadeniz Ereğlisi
 148- Karaman
 149- Karaköse
 150- Karamürsel
 151- Kastamonu
 152- Kasbe
 153- Kandıra
 154- Kocaeli
 155- Kozan
 156- Kuşadası
 157- Konay
 158- Könyek
 159- Gediz
 160- Gerede
 161- Gördes
 162- Konan
 163- Kive Akhisarı
 164- Köyceğiz
 165- Kağzıman
 166- Kayseri
 167- Kandıra
 168- Konya (Ereğlisi)
 169- Kırşehir
 170- Kısırı
 171- Lâdik
 172- Lüleburgaz
 173- Mardin
 174- Mecidiye
 175- Mudanya
 176- Muradiye
 177- Merzifon
 178- Mersin
 179- Maraş
 180- Merfete
 181- Marmaris
 182- Mustafa Kemalpaşa
 183- Muğla
 184- Manisa
 185- Malatya
 186- Menemen
 187- Muş
 188- Mucur
 189- Mut
 190- Milas

191- Mudurnu	224- Salihli
192- Mihaliççik	225- Samsun
193- Nazilli	226- Sındırğı
194- Nevşehir	227- Sandıklı
195- Niğde	228- Susurluk
196- Niksar	229- Soma
197- Ordu	230- Şarkıkaraağaç
198- Orhangazi	231- Şarkıkarahisar
199- Oltu	232- Sarkışla
200- Ödemiş	233- Tercan
201- Polatlı	234- Terme
202- Posof	235- Tefenni
203- Palamut	236- Tekirdağ
204- Pazarcık	237- Tokat
205- Palu	238- Tire
206- Pushuf (Diğur)	239- Tirebolu
207- Pınarhisar	240- Taşköprü
208- Reşadiye	241- Tavşanlı
209- Rize	242- Taraklı
210- Sarayköy	243- Trabzon
211- Siirt	244- Tarsus
212- Seferhisar	245- Tosya
213- Senirkent	246- Uşak
214- Sükut	247- Urfa
215- Sultanhisar	248- Uzunköprü
216- Silifke	249- Ulubey
217- Sürmene	250- Uluborlu
218- Söke	251- Ulukışla
219- Simav	252- Ünye
220- Sivas	253- Ürgüp
221- Sivrihisar	254- Varto
222- Sinop	255- Van
223- Sarıkamış	256- Vezirköprü

257- Vize

258- Yalova

259- Yalavaç

260- Zara

261- Safranbolu

262- Zonguldak

263- Zile

